

Universitat Autònoma de Barcelona

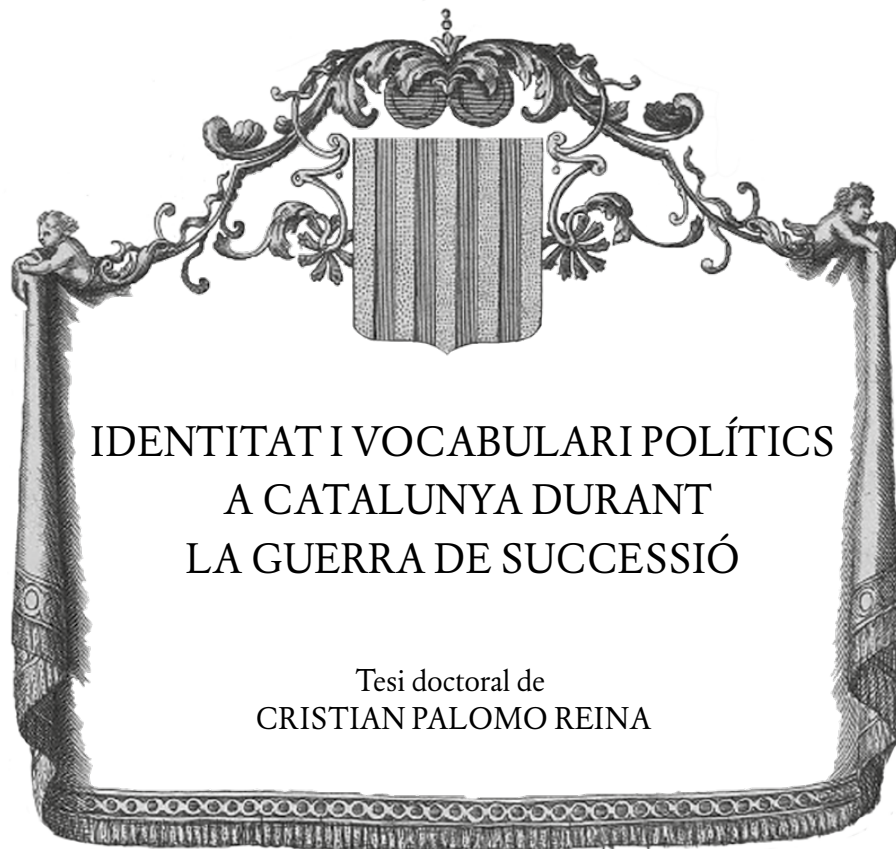
ADVERTIMENT. L'accés als continguts d'aquesta tesi queda condicionat a l'acceptació de les condicions d'ús establertes per la següent llicència Creative Commons: http://cat.creativecommons.org/?page_id=184

ADVERTENCIA. El acceso a los contenidos de esta tesis queda condicionado a la aceptación de las condiciones de uso establecidas por la siguiente licencia Creative Commons: <http://es.creativecommons.org/blog/licencias/>

WARNING. The access to the contents of this doctoral thesis it is limited to the acceptance of the use conditions set by the following Creative Commons license: <https://creativecommons.org/licenses/?lang=en>

UAB

Universitat Autònoma de Barcelona
Facultat de Filosofia i Lletres
Departament d'Història Moderna i Contemporània
Doctorat en Història Comparada, Política i Social

Directors:

IGNASI FERNÁNDEZ TERRICABRAS

i

ANTONI SIMON I TARRÉS

2018

Dedicado a Guillem.

También a yaya Carmen, tata Nieves y tía Loli.

*A ellos por su amor y como humilde compensación por el sufrimiento que les hayan
causado mis ausencias en los últimos meses de redacción de esta tesis doctoral.*

Acrònims i abreviatures

AA.VV. = Autors varis.

ACA = Arxiu de la Corona d'Aragó.

aprox. = aproximat o aproximadament.

BC = Biblioteca de Catalunya.

cap. = capítol.

caps. = capítols.

comp. = compilador/a.

comps. = compiladors/es.

coord. = coordinador/a.

coords. = coordinadors/es.

cur. = a cura de o curador/a.

dir. = director/a.

dirs. = directors/es.

disc. = discurs.

DGC = Dietari de la Generalitat de Catalunya.

ed. = editor/a o edició.

eds. = editors.

et al. = i altres autors.

f. = foli.

ff. = folis.

int. = introducció o estudi introductori.

MNA = Manual de Novells Ardits.

p. = pàgina.

pp. = pàgines.

r. = *recto*.

recop. = recopilador o recopilació.

reed. = reedició.

trad. = traductor o traducció.

v. = *verso*.

vol. = volum.

vols. = volums.

§ = secció.

Agraïments

En el moment de redactar aquestes paraules —tres setmanes abans de dipositar la tesi—, s’acompleixen onze anys des que vaig arribar a la Universitat Autònoma per matricular-me en la llicenciatura d’Història. En aquest temps la meva relació amb la UAB ha estat molt intensa: no només m’hi vaig llicenciar l’any 2012, sinó que en aquesta institució també he cursat un Màster d’investigació, el doctorat i he treballat com a investigador, entre el març de 2015 i febrer de 2018, confegint el present estudi gràcies a l’ajut predoctoral FI-DGR de l’Agència de Gestió d’Ajuts Universitaris i de Recerca.

Dic això perquè, en tot aquest temps, he rebut l’ajuda, estima i amistat de persones a les quals voldria dedicar uns mots.

Començaré mencionant els professors Eva Serra i Antoni Muñoz, que ens han deixat recentment. No només foren dos importantíssims investigadors que estimaven la Història de Catalunya, sinó també dues persones amables que no dubtaven pas a ajudar els investigadors novells, tal com vaig poder viure en primera persona.

Continuaré mostrant la meva gratitud a Antoni Simon, codirector d’aquesta tesi i qui des de 2010 ha estat el meu mentor en el món de la ciència històrica. Al seu mestratge dec tant l’elaboració d’aquest estudi com bona part de la meva formació com a historiador i pensador crític.

També voldria donar les gràcies a Josep Serrano, Antonio Espino, Gemma Rubí, Enric Pujol, Javier Antón, Josep Capdeferro, Tomàs de Montagut, Vicent Baydal i Adela Oca, així com als companys doctorands Cornel Peter Rodenbusch, Alfonso Calderón i Joaquim Verde. Espero que tots ells puguin trobar reflectit en les següents pàgines quelcom de les nostres converses i dels seus bons consells.

Parlant de doctorands, és forçós mencionar la bonhomia quotidiana de Maria Aguilera i Jordi Estalrich, que han fet de la feina al Departament d'Història Moderna i Contemporània una experiència molt més agradable.

Montserrat Moreno, el cor del predit departament, mereix un monument pel seu socors amb la cada dia més feixuga burocràcia. Tanmateix, com no en sé pas d'esculpir, vull deixar constància que li resto ben agraït.

No oblido els professors Tomás Gimeno, Ana Yetano i Fèlix Retamero, sempre comprensius i altruistes.

Ni tampoc els amics que cursaren amb mi la llicenciatura: Pedro Picón, Ariadna Segalà, Julia Munné i el meu benvolgut Ignacio Luís Martín Reina, que feren sempre dels temps feixucs moments que recordo amb un somriure.

Menció especial mereixen Lluís Ferran Toledano i Stefano M. Cingolani, perquè amb els seus coneixements desbordants i la seva immensa i sincera generositat, sempre estan ben disposats a auxiliar els aprenents d'historiador desorientats.

Gràcies també a Eugènia i Pep pel seu recolzament i, com no pot ser d'altra manera, citaré els amics Cristina, Bernardí, Joan Pere, Isaac, Laura, Pol, Marc, Albert i Gracia, per les bones estones que hem compartit, tan necessàries per alleugerir els maldecaps del treball intel·lectual.

En tractar d'amics vull fer un sentit homenatge a Alfredo Sancho Juárez, el nostre enyorat *Guaje*, en companyia del qual vaig aprendre moltes coses importants, d'aquelles que no s'ensenyen a la universitat.

A Manuel Reina, el meu oncle, i Maria del Carmen Reina, la mavea mare, els vull agrair el fet que m'inculquessin de ben petit el gust per la lectura i la història, quelcom que m'ha estat imprescindible per a aquest treball.

A Nieves Reina, la meva tieta, li dec tantíssimes coses que no es poden ponderar, però en relació amb aquesta tesi doctoral, li he d'agrair el temps que m'he estalviat amb constants viatges a la Universitat Autònoma, que haurien estat molt més llargs i costeruts —sempre amb una munió de llibres d'anada i tornada— si no m'hagués prestat reiteradament el seu cotxe.

A en Kevin, el meu germà, li vull donar moltes gràcies per la preciosa portada que ha fet per al present estudi, i demanra-li perdó per les moltes estones de tots aquests anys que en comptes de divertir-se amb mi, ha hagut de conformar-se sabent que estava treballant.

En Guillem Fornés és, ras i curt, el millor. Pel que fa a aquesta tesi, li he d'agrair infinitament —i una mica més— els seus consells filològics i, sobretot, la impagable, pacient i esforçadíssima ajuda a l'hora de llegir i rellegir els esborranys i diferents redaccions d'aquest treball. Moltíssimes gràcies.

Finalment, però no pas perquè sigui qui menys s'ho mereix, ans al contrari, vull expressar el meu profund agraïment i reconeixement a Ignasi Fernández, codirector d'aquesta tesi i supervisor del dia a dia en la seva elaboració. Si no hagués estat pel seu bon guiatge d'historiador experimentat, però també per l'interès davant les meves inquietuds i pel seu tarannà comprensiu i afable, aquest projecte no hagués arribat a bon port. De fet, s'hauria enfonsat en les marejades produïdes per alguna de les gairebé inevitables crisis que acompanyen el bastiment d'una tesi doctoral.

Cristian Palomo Reina,
Barcelona, 7 de setembre de 2018.

ÍNDIX GENERAL

ACRÒNIMS I ABREVIATURES	2
AGRAÏMENTS	3
ÍNDIXS PARTICULARS	9
INTRODUCCIÓ, JUTIFICACIÓ I QÜESTIONS METODOLÒGIQUES	10
UNS APUNTS SOBRE HISTÒRIA CONCEPTUAL	20
A PROPÒSIT DE LES NACIONS ABANS DEL NACIONALISME	29
ESTRUCTURA I OBJECTIUS	50
FONTS I METODOLOGIA	53
CAPÍTOL 1. LES COMUNITATS POLÍTIQUES. CIMENT PER A LES IDENTITATS	62
1. 1. EL PODER: COMUNITATS I CONCEPCIONS POLÍTIQUES DURANT L'ANTIC RÈGIM ...	66
1. 2. CATALUNYA O ESPANYA? LA GRAN POLÈMICA HISTORIOGRÀFICA	87
1. 3. EVOLUCIÓ HISTÒRICA DEL CONCEPTE «ESTAT»	92
1. 4. LA TEORIA CLÀSSICA DE L'ESTAT MODERN I EL CAS ESPANYOL	96
1. 5. IMPERIS I MONARQUIES COMPOSTES	103
1. 6. LA CORONA D'ARAGÓ I ELS SEUS REGNES I TERRES	114
1. 6. 1. Els noms històrics de la Corona d'Aragó	115
1. 6. 2. Composició política de la Corona d'Aragó	121
1. 6. 3. Encaix de la Corona d'Aragó en la Monarquia d'Espanya.....	135
1. 7. LA MONARQUIA D'ESPANYA I ELS SEUS REGNES I ESTATS	151
1. 7. 1. La Monarquia en temps dels Àustria	151
1. 7. 2. Sobre el regne d'Espanya i d'Índies dels Borbó i les Noves Plantes.....	164
1. 8. EL PRINCIPAT DE CATALUNYA I ELS COMTATS DE ROSSELLÓ I Cerdanya	172
1. 8. 1. Catalunya: un territori amb fronteres polítiques i econòmiques.....	175
1. 8. 2. La jurisdicció suprema i el seu exercici a Catalunya.....	180
1. 8. 3. El dret de la pàtria i la seva defensa.....	191
1. 8. 4. Els poders senyorials i locals	201
1. 8. 5. Les forces armades i la diplomàcia del Principat.....	203
1. 9. UN ESTAT ESPANYOL MIG MIL·LENARI?	208

CAPÍTOL 2. UNA APROXIMACIÓ A LA IDENTITAT COL·LECTIVA DELS CATALANS (SEGLES XIII-XVIII).....	213
2. 1. LA IDENTITAT COL·LECTIVA ESPANYOLA	217
2. 1. 1. L'espanyolitat dels castellans	218
2. 1. 2. L'espanyolitat dels catalans	229
2. 1. 2. 1. Geogràficament espanyols	231
2. 1. 2. 2. Catòlicament espanyols	239
2. 1. 2. 3. Monàrquicament espanyols	248
2. 2. LES IDENTITATS COL·LECTIVES PANCATALANA I CATALANOARAGONESA	259
2. 2. 1. La identitat pancatalana medieval.....	260
2. 2. 2. La identitat catalanoaragonesa medieval	266
2. 2. 3. Febleses de les macroidentitats col·lectives de la Corona d'Aragó.....	271
2. 2. 4. Raneres pancatalanes i catalanoaragoneses en temps dels Àustria.....	287
2. 3. LA IDENTITAT COL·LECTIVA CATALANA	296
2. 3. 1. El cristianisme catòlic	297
2. 3. 2. Monarquisme, dinastisme, culte al príncep i republicanisme	315
2. 3. 2. 1. Plantejaments generals.....	315
2. 3. 2. 2. Dinastisme.....	331
2. 3. 2. 3. Culte al príncep concret	337
2. 3. 2. 4. Monarquisme	340
2. 3. 2. 4. 1. El monarquisme dels catalans.....	342
2. 3. 2. 4. 2. La desvinculació amb el príncep.....	349
2. 3. 2. 5. Republicanismes monàrquic i antimonàrquic.....	362
2. 3. 2. 6. Els perquès d'una arriscada aposta: Felip o Carles?.....	376
2. 3. 3. El sistema legal i institucional de la pàtria catalana	397
2. 3. 4. Violència, crispació, guerra i contraidentitats al Principat	412
2. 3. 5. Catalunya, l'espai econòmic dels catalans.....	418
2. 3. 6. Les llengües i la identitat col·lectiva catalana	422
2. 3. 6. 1. La introducció del castellà a Catalunya	431
2. 3. 6. 2. Català i castellà, llengües polititzades	434
2. 3. 6. 3. El factor lingüístic com a reforçador de la identitat col·lectiva.....	454

CAPITOL 3. ANÀLISI HISTÒRICA I CONCEPTUAL DE VOCABULARI	
IDENTITARI I POLÍTIIC (1700-1714)	460
3. 1. CONCEPTE «NACIÓ»	461
3. 1. 1. «Nació» en els dietaris del Consell de Cent i de la Diputació	464
3. 2. CONCEPTE «CATALUNYA»	480
3. 2. 1. Aparició i consolidació del concepte «Catalunya» (ss. XII-XIII)	481
3. 2. 2. «Catalunya» en els dietaris del General i del Consell barceloní.....	485
3. 3. CONCEPTES «ESPANYA» I «MONARQUIA»	489
3. 3. 1. «Espanya» en els dietaris institucionals de Barcelona i del General	489
3. 3. 2. «Monarquia» en els dietaris de la Diputació i del Consell de Cent	496
3. 4. CONCEPTE «PÀTRIA»	499
3. 4. 1. «Pàtria» en els dietaris del Consell de Cent i de la Diputació	500
3. 5. CONCEPTE «PRINCIPAT»	508
3. 5. 1. Visió canònica de per què Catalunya no fou un «regne» oficial	509
3. 5. 2. Les problemàtiques d'aquesta concepció.....	512
3. 5. 2. 1. Independències de fet però no de dret.....	512
3. 5. 2. 2. El tractat de Corbeil i les seves interpretacions	518
3. 5. 2. 3. Comtats dels segles IV-XIII a mode d'estats dels segles XIX i XX.....	528
3. 5. 2. 4. Sobre la manca d'un títol regi per a Catalunya.....	530
3. 5. 2. 5. Catalunya: comtat, regne o principat?	533
3. 5. 3. «Principat» en els dietaris de la Diputació i del Consell barceloní.....	546
BALANÇ FINAL	553
CONCLUSIONS	554
ALGUNES PROPOSTES PER A FUTURES INVESTIGACIONS	558
BIBLIOGRAFIA	562
OBRES IMPRESSES I MANUSCRITES ANTERIORS A 1800	563
OBRES POSTERIORS A 1800	575
ANNEX.....	636

Índexs particulars

Índex de taules

Taula 1. Cronologia d'aparicions del concepte «nació» als DGC (1700-1713).....	464
Taula 2. Cronologia d'aparicions del concepte «nació» als MNA (1700-1714).....	465
Taula 3. Cronologia d'aparicions del concepte «nació» als DGC i MNA (1700-1714).....	466
Taula 4. Cronologia d'aparicions del concepte «Catalunya» als DGC (1700 i 1713).....	485
Taula 5. Cronologia d'aparicions del concepte «Catalunya» als MNA (1700 i 1713).....	486
Taula 6. Cronologia d'aparicions del concepte «Catalunya» als DGC i MNA (1700 i 1713)	486
Taula 7. Cronologia d'aparicions del concepte «Espanya» als DGC (1700-1713).....	490
Taula 8. Cronologia d'aparicions del concepte «Espanya» als MNA (1700-1714).....	491
Taula 9. Cronologia d'aparicions del concepte «Espanya» als DGC i MNA (1700-1714).....	491
Taula 10. Cronologia d'aparicions del concepte «pàtria» als DGC (1700-1713).....	500
Taula 11. Cronologia d'aparicions del concepte «pàtria» als MNA (1700-1714).....	501
Taula 12. Cronologia d'aparicions del concepte «pàtria» als DGC i MNA (1700-1714).....	502

Índex de figures

Figura 1. Cronologia d'ús del concepte «nació»	467
Figura 2. Tipologia de nacions.....	470
Figura 3. Nacions amb contingut polític.....	470
Figura 4. Percentatges de nacions dels catalans.....	473

INTRODUCCIÓ, JUTIFICACIÓ I QÜESTIONS METODOLÒGIQUES

L'any 2010, en el marc de la llicenciatura d'Història, va arribar a les nostres mans el llibre *Construccions polítiques i identitats nacionals: Catalunya i els orígens de l'estat modern espanyol* (2005) d'Antoni Simon i Tarrés¹. La seva lectura resultà molt rellevant per a nosaltres, ja que vàrem decidir, en primer lloc, que després d'obtenir el títol de llicenciat voldríem verament dedicar-nos a la recerca històrica i, en segon lloc, que aquesta ja no aniria enfocada a l'estudi de les ideologies totalitàries de l'Europa de la primera meitat del segle XX —com creïem en començar la carrera la tardor de 2007—, sinó que se centraria en la investigació de les identitats col·lectives de la Catalunya preliberal.

Aquest era un món extremadament atractiu per a nosaltres, perquè manlllevant el títol de l'obra de David Lowenthal, si el passat és un país estrany², el Principat de l'època moderna ens resultava un paratge exòticament familiar, el lloc perfecte per transportar-nos a través de la documentació històrica i de la ingent bibliografia que —per la nostra sorpresa— existia tant sobre la Catalunya de l'època³ com sobre la matèria identitària⁴.

Precisament, ben aviat vàrem fer-nos amb un altre títol que ha resultat fonamental per a l'edificació de la present tesi doctoral: *Naciones sin nacionalismo. Cataluña en la monarquía hispánica (siglos XVI-XVII)* (2008) de Xavier Torres Sans⁵.

Ambdues obres tractaven sobre la mateixa temàtica, però ho feien des de perspectives d'aproximació diferents: mentre que el professor Simon feia una comparativa entre l'evolució identitària de castellans i catalans, i analitzava factors primordials de la identitat catalana com el dret, la religió, les grans institucions regnícoles (Diputació del General, Consell de Cent, etc.), les concepcions polítiques, les concepcions històriques, el pensament econòmic, la llengua pròpia o la xenofòbia contra castellans i francesos, el professor Torres se centrava en l'estudi històric del vocabulari de l'època a través d'un quartet de conceptes (nació, pàtria, terra i província) i profunditzava en aspectes que a l'obra d'Antoni Simon no eren tan presents: el “dinasticisme” i la figura del príncep natural.

La comparativa entre ambdós monogràfics ens va dur a concebre el *modus operandi* de la nostra futura investigació: la combinació entre l'anàlisi de les

---

¹ Antoni SIMON (2005a).

² David LOWENTHAL (1998).

³ Per a un balanç sobre l'evolució dels estudis de la historiografia catalana sobre l'època moderna, entre 1980 i 2005, vegeu: Antoni SIMON (2005b).

⁴ Vegeu un parell d'estats de la qüestió a: Xavier TORRES (2001b) i Òscar JANÉ (2006a: pp. 35-70).

⁵ Xavier TORRES (2008a).

característiques de la identitat col·lectiva dels catalans de l'època moderna i l'estudi dels principals conceptes del seu vocabulari identitari.

Així mateix, ens va portar a constatar com totes dues obres se centraven fonamentalment en la temàtica identitària dels segles XVI, XVII i inicis del segle XVIII⁶, amb una especial atenció a la Guerra dels Segadors —conflicte en el qual tots dos són experts reconeguts⁷—, un territori historiogràfic prou erm com per necessitar el conreu d'aquests i altres estudis⁸. Amb tot, les investigacions enfocades als temps medievals posaven de manifest que la gran majoria de fenòmens i concepcions examinats per ambdós autors tingueren la seva gènesi en els segles baixmedievals⁹.

Per tant, un dels nostres objectius a l'hora de fer una recerca sobre la qüestió identitària col·lectiva dels catalans era dur a terme un estudi de “llarga durada” cronològica —o *longue durée*, com deien els historiadors francesos de l'*École des Annales* que encunyaren el terme historiogràfic— que resseguís l'evolució tant dels conceptes com dels trets identitaris a través de les centúries medievals i modernes, fet que ens han facilitat enormement treballs de medievalistes com Josep Maria Salrach, Stefano M. Cingolani, Flocel Sabaté o Vicent Baydal, que han vist la llum en els darrers anys¹⁰.

L'inici de la nostra recerca va donar lloc, en el curs 2011-2012, a una primera aproximació —en forma de treball de curs per a una assignatura sobre història del pensament polític dels segles XVIII i XIX, impartida pel professor Lluís Ferran Toledano— a la història de la semàntica dels termes (*Begriffsgeschichte*) i identitària del Principat en el Set-cents. Un any després, sota la direcció d'Antoni Simon i Tarrés, enllestem el nostre treball de Fi de Màster consistent en el bastiment d'un estat de la qüestió sobre l'evolució tant d'un vocabulari geopolític i politicoidentitari (Catalunya, Espanya, principat, nació, terra, pàtria, monarquia...) com de la identitat col·lectiva catalana entre els segles XIII-XVIII, amb una especial atenció pel període de la Guerra de Successió i la posterior Catalunya borbònica del segle XVIII.

---

⁶ És cert que el monogràfic de 2005 del doctor Simon i Tarrés dedica un parell de capítols als antecedents medievals, però la part fonamental de l'estudi és l'època dels Àustria. Antoni SIMON (2005: pp. 17-51).

⁷ Vegeu: Antoni SIMON (1999) i (2008); així com Xavier TORRES (2006a).

⁸ Per a posteriors estudis dels mateixos autors sobre la temàtica identitària catalana, consulteu: Antoni SIMON (2007b), (2007c), (2011-1012), (2015a), (2015b), (2016a) i (2016b); i Xavier TORRES (2008b), (ed.) (2012) i (2016).

⁹ A tall de mostra: Francisco Elías de TEJADA (1950); Antoni FERRANDO (1980); Josep Maria SALRACH (1988); Michel ZIMMERMANN (1989) i Flocel SABATÉ (1997), (2005a), (2005b) i (2009b).

¹⁰ Josep Maria SALRACH (2011); Stefano Maria CINGOLANI (2015a); Flocel SABATÉ (2015) i (2016) i Vicent BAYDAL (2016a).

Gràcies a un projecte de l'*European Science Foundation*, desenvolupat entre 2010 i 2013, consistent en una anàlisi històrica de l'evolució comparativa de diverses identitats europees, el resum d'una part del nostre treball de Màster va poder ésser publicat en anglès i català l'any 2015 com a capítol de llibre en les obres col·lectives *Historical analysis of the Catalan identity* i *Anàlisi històrica de la identitat catalana*, editada la primera i dirigida la segona per Flocel Sabaté¹¹, essent la versió anglosaxona publicada per l'editorial Peter Lang i la catalana per l'Institut d'Estudis Catalans¹².

Fou en aquest període de finals de 2013 i inicis de 2015 que iniciàrem la forja de la present tesi doctoral, no sense certes dificultats pel fet d'haver de combinar com podíem l'estudi d'una tan complexa matèria intel·lectual amb la vida laboral. Per sort, el març del 2015 vàrem obtenir un ajut predoctoral FI-DGR, que ens ha permès dedicar-nos a ple rendiment a la investigació durant tres anys.

Primerament, vàrem decidir que la nostra tesi tindria una doble cronologia. D'una banda, volíem resseguir la història dels conceptes que escollísim i les característiques identitàries dels catalans a través d'una llarga durada de mig mil·lenni o, fins i tot més, i alhora, centrar una part del treball en algun període concret en què poguéssim examinar detingudament diverses fonts documentals coetànies per tal de comparar la semàntica i fer un estudi de cas.

El període escollit foren els anys que van de 1700 a 1714, per motius diversos:

En primer lloc, posar el límit el 1714 es deu al fet que l'ensulsiada d'aquell any va representar un canvi politicojurídic de grans dimensions per al principat de Catalunya i els altres regnes de la Corona d'Aragó, el qual, al llarg del segle XVIII, provocà canvis molt notables en la identitat dels catalans —una identitat originada en el segle XII la qual s'anà perfilant, recreant, consolidant i expandint generació rere generació—, tal com vam poder comprovar en les nostres investigacions precedents¹³. Tornarem a parlar de l'evolució de la identitat col·lectiva catalana i de les mutacions que patí al llarg del Set-cents en aquesta introducció, però de moment, només volíem aclarir per què hem decidit situar el límit de la nostra investigació en la simbòlica data de l'onze de setembre de 1714, malgrat que, com comprovarà el lector al llarg de la tesi, aquesta, en diversos aspectes, també comprèn fets posteriors.

---

¹¹ Flocel SABATÉ (ed.) (2015) i (dir.) (2015).

¹² Cristian PALOMO REINA (2015a) i (2015b).

¹³ Cristian PALOMO REINA (2015b: pp. 97-100).

En segon lloc, perquè la Guerra de Successió fou per a la Monarquia d'Espanya (1702-1715) —si ens centrem només en l'època moderna i a tenor de les seves conseqüències— la conflagració bèl·lica més rellevant, tant per a la història de Catalunya com per a la del conjunt de territoris de la Corona d'Aragó i de la Monarquia hispànica.

En tercer lloc, aquests anys de canvi dinàstic i guerra successòria, de cara al nostre estudi, compten amb un doble avantatge.

D'un costat, constitueix un període cronològic que en les tres darreres dècades ha viscut un desenvolupament historiogràfic molt notable. Posant el focus només en el regne d'Espanya, podem parlar dels darrers divuit anys com un temps especialment prolífic, nodrit de congressos, monogràfics científics i divulgatius, així com una àmplia nòmina d'articles científics que han anat de la mà de diversos tricentenaris¹⁴. El predit desenvolupament historiogràfic ha estat protagonitzat per historiadors com: Joaquim Albareda, Virginia León Sanz, Carme Pérez Aparicio, Agustí Alcoberro, Pablo Fernández Albaladejo, Francisco Andújar, Ernest Lluch, Eva Serra, Jon Arrieta, Josep Maria Torras i Ribé, Antoni Simon, Antonio Espino, Josep Capdeferro, María Luz González Mezquita, David González Cruz, Francesc Xavier Hernández Cardona, junt amb Francesc Riart, Eduard Martí Fraga, David Martín Marcos, Germán Segura, Lluís Guia, Rosa Maria Alabrús, Eduard Puig Bordera, Adrià Cases, Xevi Camprubí o Sebastià Sardiné¹⁵, entre d'altres¹⁶.

---

¹⁴ Només per citar-ne alguns: l'any 2000 es commemorà la mort de Carles II i la successió borbònica, el 2005 l'aposta austriacista dels regnes de la Corona d'Aragó, el 2007 la caiguda del regne de València i el 2014 el de la derrota de Barcelona i Catalunya enfront dels Borbó, que sens dubte ha estat la commemoració més polèmica. Sobre el tricentenari de 1714, consulteu la recent tesi doctoral dirigida per Joan B. Culla: Manuel RAMÍREZ ORTIZ (2018). Com que per una qüestió d'espai i de pragmatisme no citarem totes les obres publicades al voltant de la temàtica dels darrers trenta anys, remetem a diversos estats de la qüestió solvents: Joaquim NADAL (2013) i (2015); Joaquim ALBAREDA; Joaquim NADAL (2015) i Adrià CASES (2015: pp. 17-33).

¹⁵ Cal dir que si bé el to de la biografia sobre Ramon de Vilana-Perles de Sebastià Sardiné no és pas acadèmic —no debades l'autor no és un historiador professional—, el seu monogràfic és curull d'informació útil sobre el personatge i la seva destacadíssima carrera política. Considerem, per tant, que l'aportació d'aquest autor no ha de ser menystinguda. Sebastià SARDINÉ (2013).

¹⁶ Només citem algunes de les obres dels esmentats autors, aquelles que considerem que o bé fan o bé resumeixen les aportacions més rellevants a la temàtica: Joaquim ALBAREDA (1993), (2005) i (2010); Virginia LEÓN (1993) i (2003); Ernest LLUCH (1996), (1999), (2000a) i (2000b); Jon ARRIETA (2001), (2006) i (2017); Rosa Maria ALABRÚS (2001); Francesc Xavier HERNÁNDEZ CARDONA; Francesc RIART (2001) i (2007), ambdós autors junt amb Xavier RUBIO CAMPILLO (2010); Agustí ALCOBERRO (2002); David GONZÁLEZ CRUZ (2002); Antonio ESPINO (2003), (2009), (2013) i (2014); Francisco ANDÚJAR (2004); Josep Maria TORRAS i RIBÉ (2005); María Luz GONZÁLEZ MEZQUITA (2007); Eva SERRA (2007a), (2007c), (2015) i (2016); Carme PÉREZ APARICIO (2008) i (2016); José JUAN VIDAL (2008) i (2018); Eduard MARTÍ FRAGA (2008), (2009) i (2016); Germán SEGURA (2009); Antoni SIMON (2011a); David MARTÍN MARCOS (2011); Lluís GUIA (2012) i (2016); Sebastià SARDINÉ (2013); Josep CAPDEFERRO; Eva SERRA

De l'altre costat, no és un període que hagi estat gaire investigat en relació amb les identitats col·lectives, més enllà de tractar d'explicar per què uns catalans —així com de mica en mica també s'està estudiant per a altres àmbits hispànics¹⁷— varen ser partidaris del duc d'Anjou i altres de l'arxiduc d'Àustria¹⁸.

Per tant, resta encara inexplorada de forma científica la identitat col·lectiva catalana per a aquests anys¹⁹, com també el vocabulari politicoidentitari del període. I és que el conreu de la història conceptual sobre conceptes geopolítics no ha estat fins fa ben poc quelcom que inquietés els historiadors que tracten sobre la història de la Catalunya medieval i moderna. Evidentment, hi ha honroses excepcions, com per exemple, els treballs de Jesús Lalinde²⁰, Flocel Sabaté²¹, Jaume Sobrequés²² i Stefano Maria Cingolani²³ per al període medieval; Aquilino Iglesia²⁴ i Maria Grau²⁵ per al segle XVII, i finalment, Antoni Moliner²⁶ i Lluís Roura²⁷ per als temps de l'esfondrament de l'Antic Règim i l'auge del liberalisme.

Una característica compartida per tots aquests estudis ha estat la tendència a centrar-se més en l'aspecte semàntic que no pas en la quantificació sistemàtica. Comptem, tanmateix, amb dos estudis que posen èmfasi en els aspectes quantitius i sistemàtics: el llibre, ja citat, sobre les nacions abans del nacionalisme de Xavier Torres i una comunicació d'Elisabet Mercadé.

La monografia del professor Torres treballa la semàntica del vocabulari geopolític de la Catalunya dels segles XVI i XVII a partir de fonts tan institucionals (principalment els dietaris de la Diputació del General per al període comprès entre 1539 i 1659), com domèstiques (dietaris, diaris i memòries personals) de cavallers, juristes, artesans i pagesos, sense oblidar algun opuscle propagandístic. Tot plegat per confegir la que, al

---

(2014), (2015a), (2015b) i (2017); Pablo FERNÁNDEZ ALBALADEJO (2015); Adrià CASES (2015); Xevi CAMPRUBÍ (2016) i (2018).

¹⁷ Per al cas de l'austriacisme valencià, un exemple ben recent és la tesi: Joaquim Enric LÓPEZ CAMPS (2015).

¹⁸ Sobre aquesta qüestió d'escollir entre monarques, vegeu el capítol 2 d'aquesta tesi i, més concretament per al cas de la Guerra de Successió, consulteu l'apartat: 2. 3. 2. 6.

¹⁹ L'aproximació pionera ha estat realitzada pel professor Simon i Tarrés a partir de cròniques, dietaris i textos propagandístics: Antoni SIMON (2005a: pp. 399-463).

²⁰ Jesús LALINDE (1994) i (1997).

²¹ Flocel SABATÉ (1997), (1998), (2010a), (2013), (2015) i (2016).

²² Jaume SOBREQÜÉS (2006) i (2015: pp. 199-352 i 405-435).

²³ Stefano Maria CINGOLANI (2015a).

²⁴ Aquilino IGLESIA (1983).

²⁵ Maria GRAU (1987).

²⁶ Antoni MOLINER (1984-1985) i (1989: pp. 229-258).

²⁷ Lluís ROURA (2007).

nostre parer, és la millor obra sobre anàlisi d'història conceptual de Catalunya per als temps preliberals²⁸.

La comunicació d'Elisabet Mercadé, presentada en el congrés *L'aposta catalana a la Guerra de Successió* celebrat el novembre de 2005, gira al voltant del camp semàntic emprat per a designar Catalunya (Catalunya, Principat, pàtria, província, terra, entre d'altres mots) en el període de va de juliol de 1701 a l'abril de 1702, i de l'agost de 1705 al juny de 1706, o sigui, cronologies en les quals es convocaren i celebraren corts a Barcelona. Servint-se tant de fonts que van des del dietari del Consell de Cent a memòries personals de pagesos, Mercadé bastí un estudi molt més centrat en la faceta quantitativa i estadística que en la semàntica, fet lògic si tenim en compte l'espai de tretze planes de què disposa²⁹.

En definitiva, el període 1700-1714 està prou ben estudiat com per poder ser ben contextualitzat, però, alhora, és un territori en bona part inexplorat pel que fa a les qüestions identitàries i historicoconceptuals.

Continuant amb els motius de la tria de la cronologia 1700-1714, cal dir que en quart lloc, l'hem escollida perquè aquest període de la història del Principat conté el contrast entre gairebé un lustre de pau (1700-1705) —tot i que no exempt de conflictes polítics arran del canvi dinàstic, de la celebració de les Corts catalanes, de les contrafaccions dutes a terme pels oficials de Felip de Borbó, de la repressió contra els austriacistes i el primer intent austriacista de conquesta de Barcelona³⁰— i una dècada de guerra (1705-1714). I precisament, les guerres són períodes en què les identitats col·lectives de caràcter polític i patriòtic es poden captar de manera més exaltada en la documentació³¹.

En cinquè i darrer lloc, per l'existència d'una ingent i diversíssima quantitat de fonts documentals coetànies d'aquest període, que són susceptibles de ser aprofitades pel nostre estudi. Més encara si tenim present que la nostra temàtica manca d'unes fonts principals, puix que gairebé qualsevol font documental pot aportar informació sobre les

---

²⁸ Xavier TORRES (2008a).

²⁹ Elisabet MERCADÉ (2007).

³⁰ En aquest sentit, encara que l'any consagrat historiogràficament de l'inici del conflicte bèl·lic al Principat sigui el 1705, no deixen de tenir raó els autors que situen aquest inici en l'any 1704, perquè una armada austriacista assetjà Barcelona entre el 28 i el 31 de maig del 1704. Vegeu per exemple: Antonio ESPINO (2013: p. 29).

³¹ Hagen SCHULZE (1997: pp. 99-100); Anthony D. SMITH (2000: pp. 153-154) i Antoni SIMON (2005a: pp. 235-268).

qüestions identitària i conceptual. A més, moltes de les fonts d'aquests anys són fàcilment accessibles per estar editades i/o digitalitzades.

Per tant, la nostra intenció inicial era emprar i comparar fonts institucionals amb d'altres privades, aprofitant que la Catalunya de l'època fou prolífica en aquest tipus de documentació, com veurem més endavant. La idea era que la documentació a examinar transversalment a tota la societat, és a dir, que verticalment anés des dels monarques fins a pagesos més o menys benestants i, horitzontalment, contemples diverses ideologies i camps socioprofessionals (reis, ministres, diputats, magistrats, militars, juristes, frares, notaris, comerciants, artesans, pagesos, etc.).

Ara bé, el nostre estudi de seguida va topar amb diverses complicacions metodològiques que ens van fer tocar de peus a terra.

Per un costat, enfront d'un posicionament historiogràfic de molts autors experts en els segles XIX-XXI, que sosté la identificació exclusiva de les identitats dels períodes preliberals amb allò ètnic o cultural³², vàrem haver de reflexionar profundament sobre la relació entre les estructures i comunitats polítiques (tan locals com supralocals) i les identitats col·lectives dels temps baixmedievals i moderns.

La conclusió a la qual arribarem és que, com sosté Antoni Simon, el reforçament dels lligams entre el món cultural i el poder polític és un dels trets característics de l'època moderna —i baixmedieval, afegim—. Les relacions de força, domini o integració entre centre i perifèria, entre governs centrals i poders locals i regionals, no solament es donaven en el terreny polític, institucional o fiscal, sinó també en els camps cultural i ideològic, ja que tots els poders polítics creen símbols i referents culturals³³. Per la seva part, Xavier Gil Pujol, tot reflexionant sobre l'evolució de la historiografia sobre política, concep «la política com a cultura», essent aquesta concepció aplicable tant als temps actuals com als precontemporanis³⁴.

En definitiva, malgrat la capacitat de distinció de les anàlisis científiques, pensem que les idees cultura i política són —sempre han estat— prou indestruïbles en la realitat històrica humana, i les identitats col·lectives no foren pas una excepció.

Arran d'aquesta deducció, la nostra voluntat d'estudiar el fet identitària en totes les seves facetes ens ha conduït a —si se'n permet la llicència— estavellar-nos contra una

---

³² Vegeu, a mode d'exemple, la distinció conceptual que fa José Álvarez Junco entre «patriotismo étnico» propi de l'època moderna i identitat nacional o nacionalisme, propis de la contemporània. José ÁLVAREZ JUNCO (2001).

³³ Antoni SIMON (1999: pp. 21-22).

³⁴ Xavier GIL (2010: especialment, les pp. 397-421).

realitat historiogràfica colpidora, però tot sovint defugida per moltes anàlisis històriques: la història política de Catalunya i Espanya dels segles XVI, XVII i XVIII resta encara dividida entre dues concepcions historiogràfiques antagòniques i irreconciliables.

Així, mentre que uns historiadors consideren l'Imperi espanyol dels Àustria com un "Estat modern" unificat pels Reis Catòlics a finals del segle XV, altres l'entenen com una monarquia composta de múltiples regnes i estats independents entre ells. Unes concepcions que, a sobre, ben sovint han estat —i són— utilitzades no pas amb finalitats científiques i humanistes, sinó per fonamentar posicions polítiques presentistes. I això no és quelcom que es pugi atribuir pas a les candents relacions entre Catalunya i Espanya dels darrers quinze anys. Emprar alguna concepció històrica d'allò que foren Espanya i Catalunya com a eina de legitimació política o com argument llancívol és una tradició hispana inveterada, més antiga, fins i tot, que els nacionalismes espanyol i català d'època contemporània, perquè parteix del període medieval³⁵.

Per tant, per poder oferir una visió rigorosa de les identitats col·lectives dels segles XVI, XVII i inicis del XVIII, no només ens havíem de remuntar a les centúries medievals, sinó que també havíem d'investigar profusament unes qüestions que en un principi —i amb un xic de candidesa— donàvem per sobreenteses en el marc de la historiografia acadèmica: què eren en l'àmbit polític Catalunya, la Corona d'Aragó i Espanya en els temps baixmedievals i moderns. El risc de no fer-ho pot ser l'acusació de manca de fonamentació històrica juridicopolítica per aquelles persones que no trobin del seu grat les conclusions a les quals arribi aquesta tesi.

Tanmateix, a aquesta complicació metodològica la seguiren unes altres.

Primerament, en reprendre el fil de la bibliografia sobre les identitats col·lectives al llarg de l'any 2014, ens vàrem adonar que el marc teòric bastit en el nostre treball de Fi de Màster era extremadament insuficient, puix que enfrontar-se a la qüestió de les identitats col·lectives històriques és assimilable a una prova hercúlia, talment com lidiar amb l'hidra de Lerna: tan bon punt es fineix una temàtica, sorgeixen un parell més que requereixen la nostra atenció. I l'única metodologia viable per sobreposar-se consisteix en: llegir, llegir i llegir més encara, sempre de manera crítica, procurant connectar fets i idees i generar noves hipòtesis.

En aquest sentit, una tesi doctoral sobre una matèria tan universal com la identitària forçosament ha d'allunyar-se del model metodològic de tesis que tracten sobre

---

³⁵ José ÁLVAREZ JUNCO; Gregorio de la FUENTE MONGE (2017).

temàtiques reduïdes i historiogràficament verges. En són una prova les més de set-centes cinquanta obres historiogràfiques citades que, junt amb més d'un centenar de fonts primàries, conformen la bibliografia d'aquest estudi.

Segonament, el major escull al qual hem hagut d'enfrontar-nos guarda relació amb la documentació escollida. I és que en començar l'examen quantitatiu de la terminologia continguda en les fonts, vàrem poder constatar que, si bé alguns conceptes apareixien unes quantes desenes de vegades, altres constaven desenes de milers de cops, de manera que per poder dur a terme la tesi en l'estricta límit temporal dels cursos doctorals i dins d'una extensió raonable, calia o bé reduir dràsticament la quantitat de conceptes per investigar o bé la quantitat de fonts.

Vàrem optar per la segona opció, deixant per a futures investigacions la major part de les fonts citades i centrant-nos només en els dietaris institucionals de la Diputació del General del Principat i del Consell de Cent de la ciutat de Barcelona.

Tot plegat ens va portar a redefinir els objectius de la tesi en la seva versió definitiva. Però, abans d'exposar-los, creiem convenient tractar sobre la situació dels estudis historiogràfics en diversos aspectes que el nostre treball ha d'abordar.

Uns apunts sobre història conceptual

L'any 2013 es va publicar a Espanya l'obra *Las palabras del tiempo. Un ideario para pensar históricamente* de l'historiador i filòsof sicilià Francesco Benigno³⁶, amb un pròleg del també historiador Ricardo García Cárcel en què es poden llegir els següents mots:

«Digamos de entrada que el libro que prologamos es un buen reflejo de las inquietudes no ya de un historiador comprometido con su tiempo, sino de una generación de historiadores que han vivido en pocos años todo un tobogán de cambios fundamentales en su discurso ideológico, en la metodología y en el lenguaje. Ciertamente, la generación a la que pertenece Francesco Benigno, que es la mía, ha visto a lo largo de cuatro décadas el hundimiento del positivismo en nuestros años de estudiantes, florecer la historia económica y social bajo el paradigma del cuantitativismo en la década de los setenta, emerger la historia de las mentalidades en los años ochenta, prosperar la historia cultural en los noventa y renacer la historia política y las biografías en los primeros años del siglo XXI. Hemos pasado de unos tiempos en los que los historiadores tenían muy claros los fines de la historia, las fuentes y sus métodos, y vivían felices sin preocupaciones semánticas ni conceptuales, a una época de dudas y vacilaciones, de desencantos, de fallidas profecías, de inseguridades notables. Somos una generación que ha crecido a caballo de la crisis, concepto no definido por Benigno, pero que constituye hoy la esencia de nuestro oficio»³⁷.

Aquesta crisi d'inseguretat metodològica entre els historiadors està íntimament relacionada amb la història conceptual. Una disciplina nascuda a l'aixopluc dels filòsofs més que no pas dels historiadors pròpiament dits.

Aquesta afirmació se sosté, primerament, en el fet que l'expressió «història conceptual» procedeix de l'arxiconegut filòsof Hegel (1770-1830) o, si més no, del seu cercle, segons explicà el gran expert alemany en història dels conceptes, Reinhart Koselleck (1923-2006)³⁸. I, segonament, en el fet que la disciplina s'ha anat consolidant, en bona mesura, gràcies a les aportacions d'epistemòlegs i teòrics de la ciència, com l'estatunidenc Thomas Kuhn (1922-1986), amb els nombrosos estudis relacionats amb el

---

³⁶ Francesco BENIGNO (2013).

³⁷ Ricardo GARCÍA CÁRCEL (2013b: pp. 13-14).

³⁸ Reinhart KOSELLECK (2012: p. 28).

linguistic turn ('gir lingüístic')³⁹, així com en els treballs sobre hermenèutica del filòsof alemany Hans-Georg Gadamer (1900-2002)⁴⁰.

Exposen els historiadors conceptuals Gonzalo Capellán y Javier Fernández Sebastián que en els darrers anys la història conceptual ha generat un notable interès no només entre els historiadors, sinó també en una àmplia gamma d'estudiosos de les ciències socials i les humanitats, ja que s'està estenent la necessitat de prendre en consideració l'enorme variabilitat de xarxes semàntiques que s'han anat teixint al llarg del temps. En aquest sentit, els conceptes estan deixant d'ésser considerats: «como meros contenedores o “transmisores” más o menos neutros, “objetivos” y estables, de los acontecimientos historiadados, para convertirse en un asunto digno de reflexión y estudio». Els autors conclouen que la natura interdisciplinària de la recerca històrica dels conceptes ha estat el resultat de la omnipresència dels conceptes en totes les àrees de coneixement, així com en tota classe d'escenaris socials i polítics⁴¹.

Un dels pioners en aquesta disciplina fou Richard Koebner (1885-1958), qui reflexionà sobre la influència mútua entre paraules i accions, i la dependència de l'ús lingüístic del seu context polític, social i nacional⁴², i en aquest sentit —a parer de Reinhart Koselleck— pot considerar-se entre els precursors de la *New History of Political Thought* anglosaxona⁴³. La història del pensament polític es veié molt influenciada per l'esmentat gir lingüístic⁴⁴.

La metodologia tradicional d'aquesta disciplina se centrava en bastir cànons d'autors, textos clàssics i corrents ideològics a partir de la interpretació que els investigadors feien directament dels documents, sense profunditzar gaire en el context històric i la biografia dels escriptors. Però des de mitjan anys seixanta del segle XX,

---

³⁹ Sembla que l'expressió «*linguistic turn*», de notable fortuna acadèmica, fou encunyada pel filòsof austríac Gustav Bergmann (1906-1987), amb la intenció de designar el canvi metodològic que estava duent a terme Ludwig J. J. Wittgenstein (1889-1951). Aquest filòsof del llenguatge, també oriünd d'Àustria, havia publicat l'any 1921 el seu cèlebre *Tractatus Logico-Philosophicus*, en què sostingué que el treball conceptual de la filosofia no pot aconseguir-se sense una anàlisi prèvia del llenguatge.

⁴⁰ Gonzalo CAPELLÁN; Javier FERNÁNDEZ SEBASTIÁN (2011: p. 10).

⁴¹ Gonzalo CAPELLÁN; Javier FERNÁNDEZ SEBASTIÁN (2011: pp. 9-12, la citació en la p. 11).

⁴² Richard KOEBNER (1953) i (1964).

⁴³ Reinhart KOSELLECK (2012: p. 28).

⁴⁴ Per als orígens i desenvolupament de la *New History of Political Thought*, així com també sobre la seva metodologia i els autors crítics amb aquesta, són de gran utilitat les aproximacions que ens ofereixen: John GUNNELL (1979); James TULLY (ed.) (1988); Fernando VALLESPÍN (1990); Jorge RIEZU; Antonio ROBLES (eds.) (1993); Richard TUCK (1993) i Emilio RABASA GAMBOA (2011).

aquesta branca de la disciplina històrica encarregada del pensament polític va viure una transformació considerable en produir-se un trencament amb la metodologia tradicional. Els pensadors de la que s'ha acabat coneixent com a *Escola de Cambridge*⁴⁵ —entre els quals sobresurten noms com John Dunn⁴⁶, John G. A. Pocock⁴⁷ i, especialment, Quentin Skinner⁴⁸— posaren de manifest que, en la mesura que fos possible, s'havia de focalitzar l'activitat heurística en conèixer la intenció dels autors pretèrits en posar-se a escriure i, d'aquesta manera, comprendre correctament el significat dels seus textos.

El citat Skinner considerà que la metodologia clàssica i tradicional per elaborar la història del pensament polític cometia quatre greus errors que impedièn el correcte avenç de la disciplina:

a) La substitució del pensament dels autors textuals per la dels historiadors que estudiaven els textos, car tot sovint aquests darrers, en les seves interpretacions, no intentaven esbrinar el significat original dels documents, sinó allò que ells mateixos —en el seu present— volien que signifiquessin.

b) El fet que la contrastació dels textos amb l'època en què es confegiren o amb la biografia dels seus autors fos una pràctica historiogràfica considerada complementària, subsidiària i, freqüentment, prescindible de l'anàlisi textual.

c) La catalogació d'autors d'època en corrents de pensament que els eren aliens. Segons Skinner, això succeïa pel fet que els historiadors podien caure en anticipacions del futur, en identificar en els documents elements d'un paradigma de pensament posterior al de l'època de confecció d'aquell que analitzaven.

d) El fet de pressuposar que els autors sempre van posar per escrit les seves idees de forma coherent, essent l'obligació de l'historiador trobar aquesta coherència, sense tenir en compte que freqüentment les persones canvien d'opinió, cerquen agradar a més d'un tipus de públic o s'autocensuren i que, per tant, qualsevol escriptor —actual o pretèrit— de forma inconscient o voluntària, pot caure en contradiccions fins i tot en un mateix text.

---

⁴⁵ Sobre l'ús i acceptació d'aquest nom per part d'algun dels pensadors de l'esmentada escola, vegi's: Emilio RABASA GAMBOA (2011). Tot i que en les següents notes a peu de pàgina esmentarem un dels més cèlebres articles dels tres principals autors de l'Escola de Cambridge, advertim que la seva obra acadèmica és ingent.

⁴⁶ John DUNN (1968).

⁴⁷ John G. A. POCOCK (1972). Especialment el primer capítol: «Languages and Their Implications: The Transformation of the Study of Political Thought».

⁴⁸ Quentin SKINNER (1969).

La primera resposta que van oferir els pensadors de l'Escola de Cambridge per superar aquests problemes fou el context. El text havia de ser contextualitzat i no només en l'ambient polític i social en el qual havia nascut i viscut l'autor, sinó també en els successos de la seva pròpia biografia, a fi de saber quines van ser les seves intencions en escriure les seves idees i publicar-les. Els textos polítics no podien ser tractats com a documents atemporals, atès que eren produïts en contextos històrics específics i els seus significats canviaven segons aquests contextos. Amb el temps, però, els autors de *l'Escola de Cambridge* van observar que la contextualització històrica tenia encara massa mancances⁴⁹.

Bo i que el mètode contextualista havia superat el mètode tradicional de fer història del pensament polític, en el sentit que ara els analistes documentals tenien clar que el que volien conèixer era allò que l'autor original volia dir exactament amb el seu text, i no allò que l'historiador pretenia que significués aquell text, el mateix Skinner va assenyalar que l'enfocament del contextualisme, tot i ser de gran ajuda, no era suficient per obtenir el significat del pensament d'un autor textual del passat. Segons el professor mexicà Emilio Rabasa Gamboa, Skinner, influït pels treballs lingüístics de filòsofs com Ludwig Wittgenstein i John L. Austin⁵⁰, considerà que l'única forma de captar les intencions de l'autor original passava per investigar l'ús del llenguatge de l'autor en un text i, sobretot, el vocabulari històric del context lingüístic en què fou escrit el text. I és que qualsevol persona que pretén legitimar el seu projecte polític l'emmotlla tant a l'idioma com al vocabulari normatiu de la societat que comprèn el públic al qual va dirigit el predit projecte⁵¹.

Així, mitjançant aquesta anàlisi conceptual intencionalista, els historiadors poden detectar amb més eficàcia si l'autor pretèrit estava confirmant o recolzant una tradició de pensament llargament establerta, o més aviat l'estava canviant o revolucionant⁵².

---

⁴⁹ Emilio RABASA GAMBOA (2011: pp. 168-170).

⁵⁰ Emilio RABASA GAMBOA (2011: pp. 172-174).

⁵¹ Quentin SKINNER (1993: vol. 1, pp. 7-13).

⁵² Emilio RABASA GAMBOA (2011: p. 175). En paraules de Skinner: «¿Qué es, exactamente, lo que este enfoque nos capacita a captar acerca de los textos clásicos que no podemos percibir simplemente leyéndolos? La respuesta, en términos generales es, creo yo, que nos capacita a caracterizar lo que los autores estaban haciendo al escribirlo [sic, per *escribirlos*]. Podemos empezar a ver no sólo los argumentos que estaban presentando, sino también las preguntas que estaban enfocando y tratando de resolver, y hasta qué punto estaban aceptando y apoyando, o cuestionando y repudiando, y quizás polémicamente desdeñando, las suposiciones y convenciones prevalecientes en el debate político. No podremos esperar alcanzar este nivel de entendimiento si sólo estudiamos los propios textos. Para verlos como respuestas a preguntas específicas, necesitamos saber algo acerca de la sociedad en que fueron escritos. Y para reconocer la dirección exacta y la fuerza de sus argumentos,

En qualsevol cas, i malgrat que el nostre objecte d'estudi principal són els conceptes de tipus polític, geopolític i relacionats amb les identitats col·lectives, considerem que el mètode d'aquests historiadors del pensament polític pot ser aplicat a la semiòtica dels documents històrics en general. Ara bé, cal tenir en compte les apreciacions del professor Simon i Tarrés sobre la metodologia de Cambridge:

«la gran complexitat tant del pensament, de les idees, com del context en què van ser escrites fa difícil aplicar uns pressupòsits metodològics excessivament rígids. Fins a quin punt es pot «tancar» els conceptes estudiats en un determinat context històric? És possible defugir completament les preocupacions i interessos del propi present? Interrogants com aquests, que es poden plantejar al mètode «intencionalista» no invaliden l'interès en la crítica a les distorsions ideològiques que es poden introduir des d'enfocaments presentistes ni la pretensió d'afinar i donar un major grau de rigor al llenguatge conceptual, però alerten sobre el miratge de les falses seguretats en unes disciplines complexes com la història i la teoria política»⁵³.

Paral·lelament al desenvolupament de les teories hermenèutiques que acabem d'exposar, els alemanys Otto Brunner (1898-1982), Werner Conze (1910-1986) i Reinhart Koselleck (1923-2006) confeccionaven la *Begriffsgeschichte* (literalment, 'història conceptual'), tot dirigint a Alemanya, entre 1972 i 1992, la publicació del seu diccionari de conceptes històrics fonamentals titulat: *Geschichtliche Grundbegriffe: Historisches Lexikon zur politisch-sozialen Sprache in Deutschland*⁵⁴.

Dels esmentats autors, és possible que el més influent internacionalment hagi estat Koselleck, les reflexions del qual han resultat fonamentals a l'hora de dur a terme aquesta tesi doctoral, especialment, la idea que per conèixer la pluralitat semàntica d'un concepte preliberal —sobretot, si formava part del vocabulari dels llenguatges polític, social i jurídic, i sempre que no fos un neologisme dels segles XVII o XVIII— hem de remuntar-nos a diversos segles enrere, ja que en el temps transcorregut entre l'alta edat mitjana —

---

necesitamos cierta apreciación del vocabulario político general de la época. Sin embargo, es claro que necesitamos ganar acceso a este nivel de entendimiento si hemos de interpretar de manera convincente los textos clásicos. Pues comprender qué cuestiones está enfocando un escritor, y qué está haciendo con los conceptos de que dispone es equivalente a comprender algunas de sus intenciones al escribir y, así elucidar exactamente lo que pudo pensar por lo que dijo... o dejó de decir». Quentin SKINNER, (1996: vol. 1, pp. 11-12).

⁵³ Antoni SIMON (1999: p. 24).

⁵⁴ Otto BRUNNER; Werner CONZE; Reinhart KOSELLECK (1972-1992).

quan no, l'antiguitat— i l'època de les Llums, el més habitual era que les paraules acumulessin, amb el transcurs dels anys, un gran nombre de significats⁵⁵.

En qualsevol cas, la disciplina històrica conceptual es desenvolupà ràpidament celebrant a Londres, l'any 1998, el seu primer gran congrés, organitzat per *History of Political and Social Concepts Group* (des de 2012 *History of Concepts Group*), al qual seguiren altres col·loquis internacionals celebrats a Nàpols, Bilbao, Florència o Hèlsinki.

Pel que fa als intel·lectuals i a la historiografia del solar ibèric, trobem casos d'historiadors medievalistes i modernistes com els portuguesos António Manuel Hespanha⁵⁶ i Pedro Cardim⁵⁷ o els espanyols Jesús Lalinde⁵⁸ i Pablo Fernández Albaladejo, que des dels anys noranta del proppassat segle van assumir la importància de les *Ideas in context*.

Fernández Albaladejo, tot parlant d'història política ja en la seva cèlebre obra *Fragmentos de Monarquía* (1992), feia parar atenció en el fet que: «la audacia con la que se manejan términos y conceptos, sin el más mínimo esfuerzo contextualizador, resulta inquietante» i recomanava estudiar el passat precontemporani europeu des de les seves pròpies categories:

«consecuentemente, han de elaborarse a partir de la matriz cultural —religiosa y jurídica— que alimentaba ese antiguo sistema, haciéndolas *funcionar* de acuerdo con esa lógica y contexto, y no al dictado de nuestros actuales postulados. Es su lenguaje, y no el nuestro el que debe hablar»⁵⁹.

Al llarg d'aquest nou mil·lenni s'han publicat a Espanya alguns articles i obres sobre història conceptual que ens han resultat molt suggeridores, com la que ja hem citat de Francesco Benigno (2013)⁶⁰. Menció mereixen també algunes publicacions recurrents del professor García Cárcel al voltant del significat del concepte «Espanya» a l'època moderna⁶¹, així com alguns estudis del modernista Xavier Gil Pujol al voltant de conceptes com «llibertat» i «república»⁶² i, sobretot, el seu recent discurs d'ingrés a la

---

⁵⁵ Reinhart KOSELLECK (2004) i (2012).

⁵⁶ António Manuel HESPANHA (1993).

⁵⁷ Pedro CARDIM (1996).

⁵⁸ Jesús LALINDE (1984), (1994) i (1997).

⁵⁹ Pablo FERNÁNDEZ ALBALADEJO (1992: pp 14-15).

⁶⁰ Francesco BENIGNO (2013).

⁶¹ A tall d'exemple: Ricardo GARCÍA CÁRCCEL (1985: vol. 1, pp. 113-129), (1987) i (2013a).

⁶² Xavier GIL (2001) i (2008). Sobre el concepte «república» consulteu el recent capítol de llibre: Thomas MAISSEN (2017).

Real Academia de la Historia (2016), en què tracta, entre d'altres temes, sobre les metàfores lingüístiques que es varen fer servir entre finals del segle XV i finals del XVII per descriure l'estructura política de la Monarquia Hispànica⁶³. Tampoc oblidem un interessantíssim exercici de recerca conceptual, també de 2016, realitzat per Vicent Baydal sobre el concepte historiogràfic «pactisme»⁶⁴.

Ara bé, les aportacions més notables realitzades en llengua castellana a la temàtica historicoconceptual han estat, sens dubte, els projectes dirigits per l'historiador del pensament polític Javier Fernández Sebastián. Destaquen, en primer lloc, el *Diccionario político y social del siglo XIX español* (2002) i el *Diccionario político y social del siglo XX español* (2008). Ambdós diccionaris, dirigits conjuntament amb l'historiador català Juan Francisco Fuentes, són el resultat de més d'una dècada de recerca col·lectiva de tretze anys sobre història dels conceptes polítics i socials en l'Espanya contemporània⁶⁵. Fernández Sebastián també es troba al capdavant del *Proyecto Iberoamericano de Historia Conceptual*, més conegut com *Iberconceptos*, que estudia des d'una perspectiva comparada i transnacional alguns dels més importants conceptes, llenguatges i metàfores polítiques que van circular al món iberoamericà al llarg dels últims segles, amb una atenció especial, però no exclusiva, als vocabularis de la política del període de les revolucions liberals i les independències americanes. Al costat d'un grapat de monografies, llibres col·lectius i revistes acadèmiques⁶⁶, l'obra principal és el *Diccionario político y social del mundo iberoamericano* (2009 i 2014) d'onze volums, on s'analitzen conceptes com: «ciudadà», «civilització», «democràcia», «estat», «independència», «llibertat», «nació», «pàtria», «poble», «república», «revolució», «sobirania», «veí», entre molts altres⁶⁷.

En conjunt, tota aquesta producció acadèmica ha situat l'espai iberoamericà en una posició destacada entre els conreadors de la història conceptual a tot el món.

---

⁶³ Xavier GIL (2016).

⁶⁴ Vicent BAYDAL (2015b) i (2016b).

⁶⁵ Javier FERNÁNDEZ SEBASTIÁN; Juan Francisco FUENTES (dirs.) (2002) i (dirs.) (2008).

⁶⁶ Gonzalo CAPELLÁN; Javier FERNÁNDEZ SEBASTIÁN (coords.) (2011); Javier FERNÁNDEZ SEBASTIÁN; Gonzalo CAPELLÁN (eds.) (2013); Javier FERNÁNDEZ SEBASTIÁN; Cecilia SUÁREZ (2015). Vegeu també els sis números de la revista *Ariadna històrica. Lenguajes, conceptos, metáforas*, dirigida per Fernández Sebastián. Javier FERNÁNDEZ SEBASTIÁN (dir.) (2012-2017).

⁶⁷ Javier FERNÁNDEZ SEBASTIÁN (dir.) (2009-2014) *Diccionario político y social del mundo iberoamericano*, 11 vols., Madrid: Fundación Carolina / Centro de Estudios Políticos y Constitucionales.

Ja hem parlat de l'estat incipient en què es troba la història conceptual entre la historiografia catalana medievalista i modernista.

Tanmateix, com ja hem anunciat, molt més desoladora resulta la panoràmica si parem atenció a la historiografia hispanocatalana sobre la Guerra de Successió. Novament, a banda del debat que genera el concepte historiogràfic «austriacisme»⁶⁸, no hem sabut trobar estudis sobre història conceptual específica per al període més enllà d'algunes apreciacions, i no sempre rigoroses. A tall d'exemple, el cas de Josep M. Mundet i José M. Alsina, editors de les *Narraciones Históricas* de Francisco de Castellví (1682-1757), els quals en una nota a peu de pàgina del primer volum ens aclareixen que quan el cronista Castellví tracta sobre l'estat de coses just abans de la mort de Carles II d'Àustria, tot afirmant: «Eran estas naciones del continente de la España distintas en leyes, costumbres, trajes y idiomas», no ens hem de confondre pas perquè:

«Castellví usa el término nación en el sentido que fue habitual hasta el impacto del idealismo y del romanticismo, durante y después de la Revolución francesa. La nación como comunidad de personas en las que se reconocían unas características comunes (religión, historia, lengua, costumbres, etc.) que les diferenciaban de sus vecinos no comportaba necesariamente la existencia de un Estado. Por eso podía hablar de distintas naciones dentro de España»⁶⁹.

Aquest aclariment dels editors pot semblar que correspon a una anàlisi historicocrítica, però no és el cas. Existeix una contradicció flagrant entre la interpretació d'aquests, amb què donen a entendre que cadascuna de les nacions espanyoles correspon a un conjunt de persones que comparteixen trets comuns de caràcter cultural però no pas una estructura política pròpia, i allò que diu Castellví. Així, Alsina i Mundet fan cas omís al factor politicojurídic que representa el fet que les nacions d'Espanya fossin diferents en lleis i, en canvi, atorguen un component altament polític —el de ser Estat— a Espanya quan, paradoxalment, la referència que va fer Castellví era marcadament geogràfica, i no només per l'expressió «continente de la España», sinó perquè l'autor inclou entre les nacions d'aquest continent la portuguesa, que ja no formava part de la Monarquia

---

⁶⁸ Sobre aquesta qüestió vegeu l'apartat 2. 2 del capítol segon de la present tesi.

⁶⁹ Francisco de CASTELLVÍ (1997-2002: vol. 1, p. 55).

Hispànica i, per tant, difícilment podria estar parlant Castellví d'un Estat espanyol amb diferents nacions dins seu⁷⁰.

Aprofitem l'ocasió de l'aparició del concepte «nació», per aprofundir una mica més sobre el tipus d'identitats col·lectives a l'estudi de les quals dediquem aquesta obra. Ens recorda el modernista Xavier Torres⁷¹ que a l'Europa medieval i moderna existien — com existeixen ara també— múltiples i entrelligades identitats col·lectives. Llavors, les esglésies —en el sentit de congregacions de les persones que segueixen una mateixa confessió cristiana (catòlica, ortodoxa, luterana, calvinista, anglicana, etc.)—, els estaments socials i polítics, els prínceps sobirans, els regnes, els senyors feudals, les corporacions urbanes, els gremis, les confraries religioses o les famílies, per enumerar alguns exemples, generaven en els individus diferents vincles, llaços, lleialtats o identitats col·lectives compatibles o complementàries amb què es podien identificar. Ara bé, això no vol dir que fossin exactament intercanviables ni responguessin a un mateix principi de cohesió.

Per tant, és menester que explicitem el tipus d'identitat col·lectiva que serà objecte primordial d'aquest estudi. Concretament, ens interessa investigar aquella classe de identitat col·lectiva que feia de les persones de Catalunya catalans, catalanoaragonesos i/o espanyols.

És a dir, analitzarem el que la historiografia anomena identitats de caràcter nacional o patriòtic en un període anterior al sorgiment dels nacionalismes d'època contemporània. Fet que ens obliga a repassar els antecedents historiogràfics d'aquesta qüestió i a posicionar-nos en el complex debat sobre la contemporaneïtat o antiguitat de les nacions, sense perdre de vista que, en darrera instància, és un debat conceptual que depèn tant del significat que atorguem als mots o expressions, com dels significats històrics que aquests tingueren en els períodes pretèrits⁷².

---

⁷⁰ Francisco de CASTELLVÍ (1997-2002: vol. 1, p. 54-56).

⁷¹ Xavier TORRES (2008a: pp. 15-16).

⁷² Antoni SIMON (2005: p. 8).

A propòsit de les nacions abans del nacionalisme

Els orígens i gruix de la producció historiogràfica europea del segle XIX i la primera part del XX pot qualificar-se d'historiografia nacionalista, pel fet que els historiadors, de forma conscient o inconscient, presentaren com a quelcom natural un llarguíssim recorregut històric —que es remuntava tot sovint a l'edat antiga— de nacions com França, Espanya, Portugal, Gran Bretanya, Dinamarca, Grècia o Holanda, per exemple, amb l'objectiu darrer de legitimar els naixents estats homònims.

I malgrat que els conceptes de «nació» i «nacionalisme» ja esdevingueren objecte d'anàlisi històrica acadèmica des de la segona meitat del segle XIX, especialment després de la guerra francoprussiana de 1870-1871, no es començà a abandonar la perspectiva nacionalista d'escriure història fins a la segona meitat del segle XX⁷³.

Segurament ajudaren a aquest declivi tant els excessos nacionalistes de dues guerres mundials gairebé consecutives, com també els múltiples processos de descolonització europea arreu del globus, passant per la tard o d'hora lògica aparició de nous subjectes històrics (classes socials, per exemple) que substituïren la inquietud —quan no dèria— historiogràfica per la història nacionalista de les nacions.

Aquesta nova conjuntura ha permès, especialment en els darrers trenta-cinc anys, un aprofundiment prou més objectiu, reflexiu i científic en els estudis de les nacions i les identitats nacionals com a tals: quines són, com sorgeixen, per quins motius, en quina cronologia, etc.,⁷⁴ que, tanmateix, s'ha produït al mateix temps que la revifalla de la historiografia explícitament nacionalista.

Segurament aquest nou interès per la història de les nacions a Europa—ja sigui científic o no— ha estat en bona part causat per fets com la caiguda del mur de Berlín (1989) i la desintegració de la URSS (1991) amb les independències d'Estònia, Letònia, Lituània, Moldàvia, Ucraïna, Geòrgia i tantes altres nacions orientals; la separació de Txèquia i Eslovàquia (1993); la desintegració de Iugoslàvia i les guerres balcàniques (1991-2001); els conflictes armats a Irlanda del Nord i el País Basc; la independència de Kosovo (2008); la guerra del Donbass a l'est d'Ucraïna (2014-actualitat); els temors dels nacionalistes dels estats-nació per la seva sobirania nacional i integritat territorial, tant

---

⁷³ Anthony D. SMITH (2002: pp. 28-29).

⁷⁴ Òscar JANÉ (2006a: pp. 37-38); Xavier TORRES (2008a: pp. 28-29).

per l'auge de la Unió Europa com per les reivindicacions autodeterministes i democràtiques de nacions sense estat, amb Catalunya (2009-2017) i Escòcia (2015) al capdavant, o l'inesperat *Brexit* (2016).

Si deixem de costat la gran quantitat d'obres nacionalistes seguidores de velles concepcions ideològiques gens introspectives, que llasten l'avenç de la disciplina històrica, i ens centrem en aquells autors que verament s'han centrat en fer una anàlisi rigorosa del fenomen de les identitats col·lectives d'índole nacional, la nostra atenció s'ha de focalitzar primordialment en el món acadèmic anglosaxó, el qual ha generat les obres que han revolucionat la matèria partir de la ploma d'especialistes com Eric Hobsbawm (1917-2012)⁷⁵, John A. Armstrong (1922-2010)⁷⁶, Ernest Gellner (1925-1995)⁷⁷, Elie Kedourie (1926-1992)⁷⁸, Adrian Hastings (1929-2001)⁷⁹, Benedict Anderson (1936-2015)⁸⁰, Anthony D. Smith (1939-2016)⁸¹, John Breully⁸² o Michael Billig⁸³, per citar-ne els més destacats.

Acostant-nos més al nostre objecte d'estudi, cal dir que a Espanya hi ha un notable interès per la història nacional —especialment la pròpia— amb dos discursos acadèmics clarament diferenciats.

En l'actualitat, el primer discurs sobre la història nacional, generat per una part destacada del món acadèmic i amb un èxit notabilíssim en el món divulgatiu del conjunt de l'Estat, no és altre que la versió actualitzada de l'antic cànon històric nacionalista espanyol. Aquest fou bastit al llarg del segle XIX i principis del XX i sedimentat en la memòria col·lectiva de la ciutadania espanyola durant el règim franquista⁸⁴.

Una concepció històrica que entén la identitat col·lectiva espanyola com quelcom inherent als oriünds espanyols, puix que pressuposa l'existència d'aquest sentiment col·lectiu —i ben sovint de la mateixa nació espanyola— com a mínim, d'ençà dels temps baixmedievals, quan no des dels temps dels visigots, dels romans i, àdhuc, d'ibers i celtes.

---

⁷⁵ Eric HOBBSBAWM (1990).

⁷⁶ John A. ARMSTRONG (1982).

⁷⁷ Ernest GELLNER (1983) i (1994).

⁷⁸ Elie KEDOURIE (1988).

⁷⁹ Adrian HASTINGS (2000).

⁸⁰ Benedict ANDERSON (1993).

⁸¹ Anthony D. SMITH (1986), (1996), (2000) i (2002). Vegeu també: Athena S. LEOUSSI; Anthony D. SMITH (eds.) (2001).

⁸² John BREULLY (1990).

⁸³ Michael BILLIG (2006).

⁸⁴ Per a una explicació sintètica del contingut d'aquesta visió, consulteu el capítol 1 de la present tesi doctoral, concretament l'apartat: 1. 2.

Així, doncs, aquesta ha estat, amb més o menys matisos, defensada de forma vehement, tant en els darrers quaranta anys —especialment d'ençà la darrera dècada del propassat segle— com en l'actualitat, pels més reconeguts membres de la historiografia mediàtica espanyola, ben sovint sota el patrocini d'entitats culturals de primer orde com la *Real Academia de la Historia*⁸⁵.

El segon discurs sobre la nació ha aparegut amb l'arribada del nou mil·lenni de la mà d'historiadors, politòlegs, sociòlegs i filòlegs, els quals han concentrat els seus esforços a aplicar concepcions i metodologies bastides a l'estranger a la història d'Espanya i de les seves regions, tot combatent la banalització d'allò relacionat amb la nació i el nacionalisme, sempre amb un resultat desigual segons l'àmbit o la cronologia tractada.

Comptem amb unes consistents anàlisis, o bé de conjunt o bé d'algun dels diferents aspectes dels nacionalismes contemporanis d'Espanya, com l'espanyolisme o el catalanisme, de la ploma d'investigadors com Pere Anguera, Josep Ramon Llobera, Carlos Taibo, Ferran Archilés, Albert Balcells, Xacobe Bastida, Jordi Casassas, Giovanni C. Cattini, Vicent Flor, Josep Maria Fradera, Ramón López Facal, Lluís Maria de Puig, Xosé Manoel Núñez Seixas, Àlvar Peris Blanes, Lluís Ferran Toledano, José María Portillo, Germán Ramírez Aledón, Joan Lluís Marfany, Ismael Saz, Juan Sisinio Pérez Garzón, Jordi Roca, Magí Sunyer, Borja de Riquer o Ricardo García Cárcel, entre d'altres⁸⁶.

---

⁸⁵ A tall de mostra vegeu les següents obres: AA.VV (1997); Antonio DOMÍNGUEZ ORTIZ (2000); Juan Pablo FUSI (2000); Fernando GARCÍA DE CORTÁZAR (2002); Luis GONZÁLEZ ANTÓN (2007); Gabriel TORTELLA *et al.* (2016). Consulteu les anàlisis sobre aquest corrent historiogràfic, la seva relació amb el poder polític, l'ensenyament públic i els seus continguts a Antoni SEGURA (coord.) (2000); Ramón LÓPEZ FACAL (2007) i Pedro RUIZ TORRES (2015). També resulten de gran utilitat diverses de les obres citades en la següent nota a peu de pàgina.

⁸⁶ També com a mostra, vegeu algunes de les obres centrades en l'estudi de les nacions i el nacionalisme a l'època contemporània: Antoni MOLINER (1984-1985) i (2008); Josep Maria FRADERA (1993); Ricardo GARCÍA CÁRCEL (1994); Josep Ramon LLOBERA (1996); Borja de RIQUER (2000); Pere ANGUERA (2000), (2001), (2010a), (2010b) i (2010c); José ÁLVAREZ JUNCO (2001) i (2016); Juan Sisinio PÉREZ GARZÓN (2001); Lluís Ferran TOLEDANO (2002), (2007) i (2011); Marc BALDÓ (2002); Joaquín VARELA SUANZES-CARPEGNA (2004); Bartolomé CLAVERO; Marta María LORENTE; José María PORTILLO (2004); José Manuel NIETO SORIA (2007); Lluís ROURA (2007) i (2012); Xacobe BASTIDA (2007); Ramón LÓPEZ FACAL (2007); Carlos TAIBO (dir.) (2007) i (2014); Albert BALCELLS (2008); José María PORTILLO (2008) i (2011); Jordi CASSASAS (ed.) (2009), (2014) i (2015); Jordi ROCA (2009a), (2009b) i (2014); Xosé Manoel NÚÑEZ SEIXAS (2010); Germán RAMÍREZ ALEDÓN (coord.) (2011); Ferran ARCHILÉS; Ismael SAZ (eds.) (2011), (eds.) (2012) i (eds.) (2014); Àlvar PERIS (2011) i (2012); Yessica ESQUIVEL (2013); Vicent FLOR (2014); Juan Carlos MORENO CABRERA (2015); Lluís Maria de PUIG OLIVER (2015); Giovanni C. CATTINI (2015); Mikel Xabier AIZPURU; José María PORTILLO (2015) i Joan Lluís MARFANY (2017). Com que la bibliografia de referència publicada sobre aquesta temàtica i període cronològic ha estat singularment

En canvi, resulten molt menys reeixides les obres que intenten analitzar el conjunt territorial peninsular i/o la identitat espanyola des de l'antiguitat fins als nostres temps. Citarem un parell d'exemples.

Comencem amb Álvarez Junco, l'obra del qual, si bé resulta fonamental per al període contemporani, perd perspectiva en narrar-nos els antecedents històrics de la nació liberal de tots els espanyols, ja que al nostre parer se centra, bàsicament, en l'evolució de la societat castellana des dels temps medievals, desatenent en bona mesura la resta de societats hispàniques, minimitzant la falta d'homogeneïtat entre elles; prescindint dels conflictes intel·lectuals i menystenint la importància dels bèl·lics entre el centre castellà i les nacions perifèriques del conjunt ibèric⁸⁷.

Continuem amb l'àmplia obra *Historia de la nación y del nacionalismo español* (2013), dirigida per Antonio Morales Moya (1933-2015), Juan Pablo Fusi i Andrés de Blas Guerrero, la qual, en fer referència al període medieval i altmodern, només atén la cronística dels diferents pobles espanyols i l'evolució històrica del concepte «Espanya», deixant de banda nombrosos aspectes capitals d'índole política, cultural i simbòlica⁸⁸. Elements que sí que han estat contemplats o més ben estudiats en altres obres més modestes, pel que fa a la quantitat de pàgines⁸⁹, o més específiques, ja sigui en l'àmbit temàtic⁹⁰ o cronològic⁹¹.

El panorama canvia si contemplem la producció historiogràfica sobre les identitats històriques de les regions ibèriques: Castella, Galícia, Navarra, Portugal, Aragó, etc.

Per exemple, per la proximitat i mixtura amb el nostre objecte d'estudi, ens podem fixar en les identitats col·lectives dels habitants cristians dels antics regnes ibèrics i balear de la Corona d'Aragó, és a dir, les identitats precontemporànies aragonesa, mallorquina i

---

prolífica en els darrers quatre lustres, hem decidit citar només aquelles lectures que ens han resultat més útil de cara al nostre estudi.

⁸⁷ José ÁLVAREZ JUNCO (2001) i (2016).

⁸⁸ Andrés de BLAS GUERRERO; Juan Pablo FUSI; Antonio MORALES (dirs.) (2013).

⁸⁹ Antoni FURIÓ; Juan ROMERO (eds.) (2015).

⁹⁰ Per exemple, sobre el tema de la producció històrica al territori espanyol des de l'antiguitat fins al segle XXI, vegeu: Ricardo GARCÍA CÁRCEL (2011) i José ÁLVAREZ JUNCO; Gregorio de la FUENTE MONGE (2017).

⁹¹ Continuant amb la qüestió de la producció cronística, tenim obres molt més específiques per als períodes com el medieval: Pascual MARTÍNEZ SOPENA; Ana RODRÍGUEZ (eds.) (2011). També comptem amb obres que tracten sobre els diferents aspectes de les identitats col·lectives d'índole nacional o patriòtica a Espanya, ja sigui per al període medieval: AA.VV., (2005), obra que es fixa, especialment, en els condicionants polítics; ja sigui per al període modern: Pablo FERNÁNDEZ ALBALADEJO (ed.) (2001); Antonio ÁLVAREZ-OSSORIO; Bernardo J. GARCÍA (eds.) (2004) i Mateo BALLESTER (2010).

valenciana. Si bé Aragó i Mallorca compten amb alguns estudis rigorosos⁹², és en el cas valencià on trobem una producció historiogràfica més abundosa.

Pensem que, en certa mesura, no només respon al fet lògic de preguntar-se pels orígens d'una societat amb notable conflicte identitari⁹³, sinó per la necessitat de matisar la vessant històrica de les tesis catalanistes de l'intel·lectual Joan Fuster⁹⁴, o com a reacció rigorosa a fi de contrarestar els anticatalans i acientífics postulats medievals sostinguts pel catedràtic Antonio Ubieta Arteta⁹⁵.

Així, centrades en la identitat valenciana medieval, tenim les obres d'autors destacats per la seva metodologia rigorosa tals com Antoni Ferrando, Agustín Rubio Vela, Vicent Baydal o Ferran García Oliver⁹⁶, mentre que per a l'època moderna, tot i disposar d'alguns treballs de James Casey⁹⁷ i d'una suggeridora proposta interpretativa de conjunt per als segles XIII-XVIII⁹⁸, la majoria d'avenços en la qüestió identitària es fan en obres on aquest àmbit d'investigació no és ben bé el principal⁹⁹.

A Catalunya, fa aproximadament tres dècades que s'estan desenvolupant investigacions sobre la identitat col·lectiva dels catalans, tant per a l'època medieval com per a la moderna —amb un auge notabilíssim en el segle XXI— a partir dels estudis d'historiadors com Josep Maria Salrach, Ricardo García Cárcel, Xavier Torres, Antoni Simon, Agustí Alcoberro, Lluís Maria de Puig, Òscar Jané, Stefano Maria Cingolani, Flocel Sabaté, Ignasi Fernández Terricabras i el mateix autor de la present tesi¹⁰⁰. Estudis als quals hem de sumar el nou filó que ha representat la inclusió en aquesta temàtica dels

---

⁹² Per al cas aragonès medieval, vegeu: Luis GOZÁLEZ ANTÓN (1981); José Ángel SESMA (1987). Per als temps moderns, consulteu: Jesús GASCÓN (1999) i (2007). Per a la identitat mallorquina medieval: Antoni MAS (2002), (2005) i (2015).

⁹³ Javier PANIAGUA (2001).

⁹⁴ Joan FUSTER (1962).

⁹⁵ Antonio UBIETO (1981). Sobre les reaccions acadèmiques a aquesta obra, vegeu: Cristian PALOMO REINA (2018), en premsa.

⁹⁶ Antoni FERRANDO (1980); Agustín RUBIO VELA (2012); Vicent BAYDAL (2016a) i Ferran GARCIA-OLIVER (2016).

⁹⁷ James CASEY (1996) i (1999).

⁹⁸ Vicent BAYDAL (2008).

⁹⁹ Per exemple, les obres: Carme PÉREZ APARICIO (2008), (2012) i (2016) i Joaquim Enric LÓPEZ CAMPS (2015), tot i que es treballen diversos aspectes d'identitat col·lectiva, l'objectiu prioritari són altres àmbits temàtics de la Guerra de Successió al regne de València.

¹⁰⁰ Ricardo GARCÍA CÁRCEL (1985, vol. 1); Josep Maria SALRACH (1988); Antoni SIMON (1993b), (1999), (2001), (2004), (2005a), (2006), (2007a), (2011-2012), (2016a), (2016b) i (2016c); Xavier TORRES (1994), (2000), (2001a), (2001b), (2004), (2005), (2006b), (2008a), (2008b); Agustí ALCOBERRO (2000) i (2013); Òscar JANÉ (2001), (2003), (2006a), (2006b), (2009a), (2009b), (2014a) i (2015); Stefano Maria CONGOLANI (2010b) i (2015a); Lluís Maria de PUIG OLIVER (2015); Ignasi FERNÁNDEZ TERRICABRAS (2015a) i Cristian PALOMO (2015b) i (2018), en premsa.

dietaris, autobiografies i memòries personals d'època moderna, amb el màxim exponent historiogràfic en la figura de James Amelang¹⁰¹, ja que sembla que la cultura catalana, possiblement després del conjunt de les italianes, ha estat una de les cultures europees més riques en aquest tipus de documentació¹⁰².

Dit això, ha arribat el moment de fer un repàs a les principals teories històriques sobre les nacions, els nacionalismes i la formació de les identitats nacionals. La historiografia acadèmica sobre les nacions i els nacionalismes aborda la temàtica a partir de diversos debats fonamentals, que deriven d'on posen l'èmfasi els experts a l'hora d'explicar l'origen de la nació.

El punt d'èmfasi pot ser la cronologia, donant-se la polèmica en relació amb l'antiguitat o modernitat de les nacions i del nacionalisme.

Així mateix, pot ser la natura mateixa de les nacions, en discutir sobre si aquestes són entitats sobrehumanes que influeixen les persones o si bé són constructes abstractes i col·lectius del pensament humà.

Pot ser també la composició de les nacions, trobant-se la controvèrsia en esbrinar si, a l'hora de conformar-se les nacions i la identitat nacional, tenen més rellevància els elements de tipus cultural, biològic, genealògic o si, al contrari, pesen més el lliure albir, la voluntat dels individus i la política.

I finalment, pot ser la funció última de les nacions i el nacionalisme: dominació o cohesió de grups humans.

D'entrada, abans d'endinsar-nos de ple en aquests debats, pensem que hem de fer l'aclariment d'una tríada de conceptes que ajudaran a comprendre millor aquestes qüestions i el conjunt de la tesi doctoral.

Resulta costerut esclarir què és una «nació», atès que els acadèmics han tingut — i tenen— greus dificultats per posar-se d'acord en definir les nacions d'època contemporània, i no diguem ja les d'èpoques anteriors.

Tanmateix, intentarem exposar les dues principals accepcions:

---

¹⁰¹ James AMELANG (1998) i (2003).

¹⁰² Sobre aquesta temàtica, vegeu unes quantes obres de referència: Antoni SIMON (1993b); Xavier TORRES (2000b); Ignasi FERNÁNDEZ TERRICABRAS; Òscar JANÉ; Eulàlia MIRALLES (eds.) (2013); Agustí ALCOBERRO; Mireia CAMPABADAL (eds.) (2014); Òscar JANÉ; Patrice POUJADE (coords.) (2015). Vegeu també alguns estudis de cas sobre aquest tipus de fonts i la Guerra de Successió: Xavier TORRES (2000a); Enric PUJOL (ed.) (2014.) Així mateix, recomanem la consulta de la pàgina web: www.memoriapersonal.eu, que en el temps de dipositar aquesta tesi (setembre de 2018), compta amb 181 documents d'aquestes característiques entre els segles XV i XX.

a) Comunitat imaginada per un col·lectiu de persones que participen d'una ideologia nacionalista particular, les quals se senten part d'aquesta comunitat abstracta pel fet de compartir una sèrie de característiques en el camp cultural, simbòlic, jurídic, lingüístic, històric, geogràfic, polític i/o altre. En aquest sentit existeixen en l'actualitat, per exemple, les nacions polonesa, xinesa, portuguesa, escocesa, espanyola, argentina, anglesa, canadenca, catalana, danesa, francesa, tibetana, basca o russa.

b) Nom que rep l'organització política —habitualment de caràcter estatal— d'un col·lectiu amb identitat nacional, la qual justifica la seva sobirania i independència polítiques pel fet de ser una comunitat nacional. Així, es poden anomenar “nació” estats com Espanya, França, Polònia, Xina, Rússia, Bèlgica, Dinamarca, Argentina, Gran Bretanya, etc.

Com veiem, el punt fonamental de divergència entre ambdues accepcions és la necessitat d'un Estat. Per a la primera és gairebé irrellevant, mentre que per a la segona és imprescindible.

Pel que fa a la semàntica de «nacionalisme», observarem que se sol definir com a:

a) Doctrina ideològica nascuda a la fi del segle XVIII que defensa la consecució o manteniment d'una organització política sobirana i/o independent per part d'una nació. Segons aquesta doctrina, el món està dividit en diferents nacions que són la font teòrica de tot poder polític, els éssers humans són lliures només en la mesura que pertanyen a una nació autònoma i la pau i la seguretat internacionals depenen del fet que totes les nacions siguin autònomes gràcies a la consecució dels seus respectius estats¹⁰³.

b) Ideologia de pertinença a una nació i identificació amb la història i els trets o tòpics característics (culturals, religiosos, polítics, etc.) que s'adjudiquen a aquesta nació¹⁰⁴.

Tot seguit, ja podem aprofundir en els debats historiogràfics i els seus inherents models teòrics per esbrinar si podem encaixar la identitat col·lectiva catalana que pretenem estudiar en algun d'ells.

Diversos autors han intentat ordenar la prolífica producció sobre el nacionalisme elaborant matrius i classificacions que abordaven les principals polèmiques de la

---

¹⁰³ Anthony D. SMITH (1996: p. 275).

¹⁰⁴ Les accepcions les hem desenvolupat, en part, a partir de les que consten en la segona edició del Diccionari de la llengua catalana i, en part, per elaboració pròpia.

temàtica¹⁰⁵. Ara bé, nosaltres ens servirem, principalment, dels treballs del recentment traspassat Anthony D. Smith, sense cap mena de dubte, un dels màxims especialistes en la historiografia sobre les identitats nacionals del darrer mig segle, a més de pioner i teòric més influent a l'hora de sistematitzar les teories sobre la nació i el nacionalisme¹⁰⁶.

Respecte a l'antiguitat o modernitat —i també quant a la natura i el mode de bastir-se— de les nacions i del nacionalisme, Smith va distingir quatre grans paradigmes de teories:

1) El paradigma primordialista, a grans trets, sosté que les nacions són els esperits col·lectius dels pobles que existeixen —per voluntat de Déu o la natura— des de temps immemorials. Les nacions, per tant, no depenen dels humans, sinó que, contràriament, posseeixen la capacitat d'influir-los fins al punt de sobreposar-se a les seves eleccions racionals. Aquesta influència l'exerceixen a partir del lligams de caràcter ètnic com el parentiu i l'origen, la llengua, la religió i els costums o el territori històric, els quals són el fonament tant de la comunitat nacional com del nacionalisme que la manté unida¹⁰⁷. L'origen modern d'aquest paradigma interpretatiu el trobaríem en Herder (1744-1803) i la seva concepció sobre el *Volksgeist* (esperit del poble), expressada en la llengua, la literatura i els costums d'una nació, essent considerat junt amb Fichte (1762-1814) els fundadors del romanticisme alemany.

El pas del temps ha fet que existeixin diverses versions d'aquest paradigma. D'aquesta manera, el primordialisme organicista sosté que els individus, en néixer al si d'una nació, es veuen determinats a portar tota la vida el segell i caràcter ètnic de la seva nació, encara que emigrin i triïn formar part d'una altra nació; mentre que el primordialisme socialbiològic neodarwinista o racial relaciona etnicitat amb genètica i ha tingut la seva manifestació més extrema i arxiconeguda en el nazisme. Finalment, el primordialisme cultural destaca que fins i tot en les variants més seculars i racionalistes del nacionalisme i la nació, les dimensions ètniques i culturals són presents. Aquests lligams primordials: veïnatge, parentiu, llengua, religió, costums, raça, etc., es troben subjacents sovint en els drets i deures contractuals de l'ordre cívic modern amb notable vigor, persistència i influència sobre els individus, perquè són símbols en què la gent creu i pels quals guarda sentiments afectius¹⁰⁸.

---

¹⁰⁵ Vegeu, a mode d'exemple, els treballs dels professors francesos: Christophe JAFFRELOT, (1993) i Antoine ROGER (2001).

¹⁰⁶ Anthony D. SMITH (1996), (2000) i (2002).

¹⁰⁷ Anthony D. SMITH (2002: p. 22).

¹⁰⁸ Anthony D. SMITH (2002: pp. 23- 48).

2) El paradigma modernista, que fora del món anglosaxó és més aviat contemporaneista, sobre el qual reproduïm una definició de Smith que trobem extremadament adequada i sintètica:

«la nació mateixa, objecte de tot afany nacionalista, és artificial, un concepte i un model d'organització social i cultural que és producte dels esforços dels seus suposats nacionalistes decidits a assolir el poder i beneficiar-se de les lluites polítiques. La nació és una categoria inventada; no té arrels ni en la naturalesa ni en la història. Això porta al segon tret recent: la modernitat de les nacions i del nacionalisme. El passat a què aspiren els nacionalistes és mític: només existeix en la ment dels nacionalistes i els seus seguidors, quan no es fabrica cínicament amb objectius polítics presents. La nació data del moment de l'èxit nacionalista: és un concepte purament modern i el producte de processos completament moderns, com la burocràcia, la secularització, la revolució i el capitalisme [caldría afegir la industrialització]. Aquí la comprensió dels historiadors convergeix amb la dels estudiosos de les ciències polítiques, els sociòlegs i els antropòlegs; només que, per als historiadors, el sorgiment inicial de la ideologia i el moviment del nacionalisme data amb tota seguretat de l'últim quart del segle XVIII i la primera dècada del XIX, el període entre el repartiment de Polònia i la Guerra d'Independència Americana, i les reaccions prussiana i alemanya a la Revolució Francesa i les conquestes napoleòniques»¹⁰⁹.

Amb la modernitat de les nacions i del nacionalisme coincideixen bona part dels autors considerats clàssics com Gellner, Hobsbawm, Kedourie, Breuille o Anderson, mentre que les seves interpretacions s'allunyen a l'hora de narrar com es crearen les nacions, car les postures van des de la invenció absoluta i manipuladora de la tradició nacional a la reinvençió imaginativa del passat històric¹¹⁰.

3) El paradigma perennalista, el qual si bé accepta que les nacions són constructes abstractes de la humanitat, sosté que els vincles sobre els quals s'edifiquen les nacions són permanents i continus en el temps, tot i que alguns autors perennalistes consideren que aquests vincles i les mateixes nacions poden desaparèixer en un moment donat i retornar temps després. En qualsevol cas, tots els perennalistes sostenen que les nacions no són exclusives de la modernitat¹¹¹.

El major problema d'aquest paradigma, al nostre parer, és discernir si les nacions i les identitats nacionals com la grega, l'alemanya, la catalana, l'anglesa, la valenciana o

---

¹⁰⁹ Anthony D. SMITH (1996: pp. 259-260).

¹¹⁰ Anthony D. SMITH (2002: pp. 87-88).

¹¹¹ Anthony D. SMITH (2002: pp. 58-80).

la francesa que poden haver nascut en les èpoques antiga, medieval i moderna són les mateixes que les nacions homònimes actuals.

4) Finalment, el paradigma etnosimbolista, entre els autors del qual destaca el mateix Anthony D. Smith, entén les nacions i els nacionalismes com a fenòmens de *longue durée*, tot i que considera que moltes de les nacions i els nacionalismes actuals daten dels segles XVIII, XIX i XX. Això és així perquè es defensa que les comunitats nacionals contemporànies tenen un llarg passat com a comunitats ètniques en les èpoques antigues, medievals i modernes, i que els components centrals d'aquests col·lectius són més simbòlics que no polítics¹¹².

Resumides sintèticament les principals teories sobre la matèria, ha arribat el moment d'exposar el nostre posicionament en aquests debats i veure si la nostra recerca sobre la identitat catalana preliberal es pot enquadrar en algun d'aquests.

Sobre els paradigmes interpretatius

La resposta curta a la qüestió de l'encaix del nostre estudi en algun dels predits models teòrics és: no. La resposta llarga és més matisada. Som plenament conscients de les importants aportacions teòriques que han ajudat les investigacions sobre les nacions i les identitats nacionals a sortir de la llarga nit primordialista de les nacions preexistents a l'home per voluntat divina i/o natural, a través d'idees que en els darrers quaranta anys han fet avançar la matèria notablement. Tanmateix, alhora, aquests paradigmes han acabat esdevenint una superestructura teòrica i abstracta que, en bona mesura, dificulta més que no ajuda per arribar a l'element clau: aproximar-nos científicament a allò que pensaren i sentiren les persones que ja no hi són.

L'única manera que tenim d'accedir a aquesta informació és l'estudi de la documentació històrica de casos particulars, que tot sovint ha estat ignorada per les grans figures del debat sobre la historicitat de les nacions, sovint massa ocupades en pugnes retòriques bizantines en què mai s'acaben de posar d'acord, perquè tot i emprar els mateixos termes, entenen coses diferents, com en més d'una ocasió se'ls ha criticat¹¹³.

Així mateix, tots aquests paradigmes tenen una aspiració universalista que enfront de la diversitat humana encara els fa menys operatius.

---

¹¹² Anthony D. SMITH (2002: pp. 94-113).

¹¹³ Mateo BALLESTER (2009: pp. 150 i 155).

En definitiva, circumscriure la nostra investigació a un únic model teòric seria començar la casa per la teulada. Per aquesta raó, el que pensem fer és aprofitar les millors idees de cadascun i, a més, d'una manera crítica. Diem això darrer, perquè qualsevol versat en aquesta temàtica historiogràfica haurà observat com molts autors recorren a la citació dels pensadors clàssics de la temàtica nacional sense fer història de la historiografia, o sigui, ignorant com i per què bastiren els seus sistemes teòrics. Les teories de Gellner o Hobsbawm sobre els precedents preliberals de les nacions o els nacionalismes i les seves definicions semblen tenir més relació amb la ideologia política marxista d'aquells autors que no pas amb els resultats d'una investigació històrica exhaustiva, ja que des del punt de vista empíric de la històrica conceptual són indefensables¹¹⁴.

---

¹¹⁴ En aquest sentit, Eric Hobsbawm és un cas exemplar. Citat com a autoritat per gairebé tots els autors que sostenen el paradigma contemporaneista de les nacions, Hobsbawm no ignorava pas l'ús de termes com «nació» al llarg de l'Antic Règim, però argumentava que el sentit que llavors es donava a aquesta terminologia era diferent a aquell que se li atorga en l'actualitat, i que si ja els emprem per descriure el món present, no els podem utilitzar per als temps passats. Heus aquí la devaluació gratuïta d'allò pretèrit. Però la problemàtica no conclou aquí. Com exposa Mateo Ballester, Hobsbawm dedicà certa atenció al cas espanyol, en dir que no hi hagué identitat nacional espanyola fins a una data al voltant de 1884, perquè fou llavors quan el terme «nació» adquirí la seva acepció moderna. La crítica de Ballester és tan demolidora com científicament adient quan escriu: «La argumentación [d'Eric Hobsbawm] es del todo desafortunada, y su error se encuentra en su axioma de partida, que entiende que los diccionarios han recogido, incluso en sus ediciones más tempranas, todos los matices y acepciones de un término. Si en lugar de darse por satisfecho con la consulta de algunos diccionarios antiguos, Hobsbawm se hubiese documentado también sobre el estallido de furor patriótico que se produce en España en los años de la invasión napoleónica, no habría podido sino reconocer, como es comúnmente aceptada, la existencia de una identidad nacional española desde principios del siglo XIX. Si, y ésta es la tesis aquí sustentada, hubiese prestado atención a la infinidad de textos de exaltación de la patria o la nación española de Lope de Vega, Cervantes, Quevedo, Gracián y muchos otros autores —o de Shakespeare o Milton en la propia Inglaterra— habría tenido que replantearse de una forma aún más profunda una afirmación tan categórica. [...] Frente a lo que señalan Hobsbawm y otros autores igualmente reacios a aceptar la existencia de una identidad nacional pre-contemporánea, la acepción que en muchos textos de los siglos XVI y XVII se asigna a los términos nación y patria hace referencia, en un sentido equiparable a la acepción moderna dominante, a un colectivo cultural-histórico y a un territorio propio, que operan como referentes de la lealtad política. Los testimonios en este sentido son a efectos prácticos incontables». Mateo BALLESTER (2009: pp. 155-156). Una crítica recent en el mateix sentit ha estat realitzada per l'historiador Enric Ucelay: «L'historiador marxista britànic Eric J. Hobsbawm —jueu, nascut a Alexandria, format a Viena i Berlín, establert afortunadament a Londres el 1933— va culminar la seva extensa i rica obra amb dos treballs que va [sic, per van] assentar doctrina respecte al *nacionalisme*, de manera que remarca Espanya i les esquerres. Va fer dues obres en particular, un repertori de textos crítics d'autors varis, titulat *La invenció de la tradició*, aparegut en anglès el 1983; i un assaig més dirigit en concret al tema, *Nacions i nacionalisme des de 1780*, publicat originalment el 1991. Hobsbawm, historiador contemporani, estava interessat a demostrar la construcció conceptual dels nacionalismes i a rebutjar les pretensions de d'antiguitat que sovint empen portaveus nacionalistes, inclosos historiadors. Ell apuntà a canvis amb la Il·lustració del segle XVIII però no ho clarificà gens als antecedents, ja que les problemàtiques de la historiografia modernista no li van interessar mai». Enric UCELAY (2018).

Amb tot, com ja hem dit, volem aprofitar les millors idees del predits paradigmes, les quals ens porten a fer diverses constatacions que han estat d'ajuda per guiar la nostra recerca:

D'una banda, palesem l'ampli consens en el món científic i acadèmic sobre el fet que les nacions actuals no són quelcom donat i prefixat. Copsem que són entitats simbòliques, que es troben subsumides en un procés continu de canvi, definició i redefinició, pel fet que són imaginades i sentides de forma individual per amplis col·lectius de persones amb ideologia nacionalista. Comunitats imaginades per un conjunt d'individus, la majoria dels quals no es coneixen entre ells, però imaginem i actuen com si fos així. Però això no ens ha de portar a confusions, motiu pel qual aclarim que:

a) El fet que siguin una creació mental col·lectiva no vol dir que siguin inventades a partir del no-res, ja que sempre es fonamenten en trets i símbols concrets que la col·lectivitat reconeix com a propis: les persones senten estima per ells i s'identifiquen amb ells¹¹⁵.

b) El fet que siguin entitats imaginàries tampoc vol dir que no incideixin en la realitat: els col·lectius nacionalistes que s'identifiquen com a nació sí que existeixen en el món real, i són capaços de coordinar-se per conformar poderoses entitats polítiques, tals com estats o imperis.

D'altra banda, la immersió en el debat teòric ens ha servit per constatar que, en el passat anterior al segle XIX, també tenien lloc processos de generació d'identitats col·lectives, tot i que, òbviament, no eren exactament iguals que els actuals.

---

¹¹⁵ Escriu Xavier Torres que: «no resulta nada fácil inventar o siquiera «recrear» naciones. Pero una cosa y otra parecen menos arduas allí donde los nacionalistas pueden exhibir un cierto *pedigree*, es decir, en aquellos casos en que puede apelarse, verosímilmente, a una cierta trayectoria histórica, susceptible, a su vez, de conferir a la nación en ciernes o acaso recientemente «recontrada» una pátina de consistencia o cuando menos persistencia a lo largo del tiempo. Por supuesto, tal como se ha hecho notar repetidamente, ese currículum histórico no precisa ser demasiado exacto, ni siquiera muy «verdadero», para ser eficaz, pues su función no es otra que la de ofrecer a los ojos de una mayoría una genealogía plausible de la nación, es decir, no sólo suficientemente anterior en el tiempo, sino también más allá de las vicisitudes políticas del corto plazo». Xavier TORRES (2008a: pp. 17-18). La sentència en aquest sentit de Ricardo García Cárcel resulta eloqüent: «se ha abusado del término invención hasta la frivolidad extrema, convirtiéndolo en un artefacto multiusos [...] No se ha matizado adecuadamente la diferencia entre invención o creación *ex nihilo*, distorsión interpretativa o manipulación y falsificación. Y habría que marcar la frontera diferencial entre estos conceptos». (2011: pp. 99-100).

L'historiador Agustín Rubio Vela ens recorda que en la visió romàntica del segle XIX la idea nacional era excloent i exclusivista, en el sentit que l'entenen els pensadors primordialistes. En altres paraules, l'individu és membre d'una nació per naixement sense possibilitat de pertànyer a una altra i de tenir un focus de lleialtat superior al de la nació-estat (a excepció, potser, del religiós, tot i que habitualment es mesclava amb la identitat nacional). En conseqüència, de la mateixa manera que l'individu decimonònic no pot vincular-se a altres nacions, la comunitat d'individus coetània ha de governar-se per ella mateixa dins d'unes fronteres, i constituir-se —lluitant, si encara no ho ha aconseguit— com una unitat política (un estat-nació) lliure de tota sobirania aliena o domini estranger¹¹⁶.

El mateix autor exposa que, per contra, de la mateixa manera que els antics aristòcrates romans van abocar simultàniament els seus afectes cap a l'Urbs, pàtria universal, cap a la petita pàtria natal i cap a la pàtria provincial, en les elits de l'Occident baixmedieval —i també d'època moderna, afegim— fou habitual la coexistència de sentiments d'identitat pàtria diversos, desiguals quant a naturalesa, amplitud o intensitat, però compatibles entre si¹¹⁷.

La qüestió és que, al llarg els segles XIII i XVIII, en la ment de les persones de l'Occident no només podien coexistir unes identitats de vinculació amb pàtries territorials d'àmbit local, regnicola o imperial, sinó que sembla que aquestes també coexistiren —no sempre de forma harmoniosa— amb múltiples identitats col·lectives (de tipus familiar, religiós, professional, estamental, local, senyorial, dinàstic, etc., generant-los múltiples focus de lleialtat, com podrem constatar al llarg de la present obra.

En relació amb això, entenem que les identitats col·lectives com la catalana o l'espanyola no sols coexistien en la ment dels mateixos individus amb les identitats de tipus familiar, religiós, local, dinàstic, lingüístic, professional, etc., sinó que totes s'influeixen entre elles. Així, les identitats familiar, local, senyorial o religiosa fonamentaven i nodrien identitats com la catalana o l'espanyola, i viceversa, per bé que en algunes ocasions poguessin entrar en contradicció.

Precisament en aquells moments de crisi —com la terrible conjuntura d'una guerra civil, en què diversos pols identitaris podien entrar en contradicció—, fins i tot en

---

¹¹⁶ Agustín RUBIO VELA (2012: vol. 1, pp. 137-138).

¹¹⁷ Agustín RUBIO VELA (2012: vol. 1 p. 46).

unes societats pretèrites on el valor d'allò individual era escàs en comparació amb l'actualitat, pensem que s'ha de prendre en consideració l'element cívic, és a dir, la voluntat i els interessos de l'individu a l'hora d'identificar-se més amb un o altre focus generador d'identitat¹¹⁸.

Identitats col·lectives etnoculturals, però també civicopolítiques

Per nosaltres, la distinció entre nacionalisme ètnic i cívic, és a dir, si aquesta ideologia es basa més en trets culturals i històrics compartits pels membres d'una nació que en la voluntat individual de pertànyer a una nació concreta, la resposta només pot ser la següent: depèn del cas i del moment.

A la pràctica, tots els nacionalismes d'època contemporània —i per consegüent, totes les nacions coetànies— barregen i entrellacen, en diferents mesures, característiques d'ambdues variants. I sempre ho han fet, car a pesar que els acadèmics posteriors solen classificar els pares fundadors del nacionalisme entre partidaris de la nació ètnica o cívica, en els escrits de Rousseau, Herder, Fichte, Müller, Mazzini, Michelet o Renan, s'observa clarament tant la tensió com la mixtura entre allò etnocultural i allò civicopolític¹¹⁹.

Cercar exemples o defensar models de nacions/nacionalismes ètnics o cívics purs és una quimera. En paraules d'Anthony D. Smith: «cap nació, cap nacionalisme, no poden ser vistos com a tipus purs d'una o altra variant, per bé que hi ha moments en què un d'aquests elements predomina en el conjunt de components de la identitat nacional»¹²⁰.

Ara bé, la qüestió es complica quan retrocedim en el temps arran dels postulats dels quals parteixen alguns acadèmics.

Primerament, perquè molts seguidors de l'ortodòxia contemporaneïsta ni es plantegen la qüestió i només contemplen el debat al voltant del predomini de factors ètnics o cívics aplicat a identitats nacionals sorgides a finals del segle XVIII.

---

¹¹⁸ Resulten molt suggeridors al respecte uns passatges on el professor Smith tracta el fet que la identitat col·lectiva no només es nodreix de la imaginació, sinó també de l'emoció, la devoció, la voluntat i el propòsit: «per als antics grecs que morien lluitant contra els perses, no era qüestió d'imaginar una pàtria noble i desinteressada, com suggereix Anderson en el seu intent d'explicar l'autosacrifici nacional de masses. Era una qüestió d'estima i deure envers les seves benvolgudes ciutat i pàtria». Segons Smith, Benedict Anderson sosté que la gent està disposada a morir per la nació perquè la considera, com la família, una fraternitat desinteressada i solidària i, per tant, l'única que pot inspirar a la immolació. Idea que contesta Smith de la següent manera: «la gent poques vegades està disposada a sacrificar-se massivament per un ideal abstracte, per molt desinteressat que siga, si no és percebut com a estretament lligat a les seves necessitats, als problemes i interessos individuals». ANTHONY D. SMITH (2002: pp. 91 i 93-94, nota 10).

¹¹⁹ ANTHONY D. SMITH (2002: pp. 23-38).

¹²⁰ ANTHONY D. SMITH (2002: p. 47).

Segonament, perquè també hi ha autors que, tot i defensar que les nacions dels segles XIX-XXI tenen una història de *longue durée*, consideren que abans de finals del segle XVIII només podem parlar d'ètnies, fet que exclou i/o infravalora els factors cívics i polítics, mentre que n'hi ha d'altres que malgrat sostenir l'existència de les nacions abans del nacionalisme, jutgen que aquestes eren essencialment ètniques i apolítiques, fins i tot, admetent que la identitat patriòtica dels membres d'aquelles nacions podia ser política¹²¹.

Sigui com sigui, és evident que si en el món actual la casuística nacional i/o d'identitats col·lectives és diversíssima, en un passat històric molt menys globalitzat encara ho havien de ser més. Per tant, sembla contrari a la raó excloure una part de les característiques de l'anàlisi científica (els factors polítics i cívics) per la suposició, no demostrada, que aquests no tenien importància en les societats preliberals.

El nostre posicionament es basa en el sentit comú, i encara més en l'empirisme que ens ofereix l'examen de la documentació. Creiem, per tant, que al llarg de la present obra quedarà demostrat que les identitats col·lectives preliberals com la catalana no només foren un aiguabarreig d'elements ètnics, culturals, jurídics i polítics, sinó que els factors juridicopolítics tingueren una rellevància molt destacada en la seva fonamentació, a diferència d'allò que sostenen els teòrics contemporaneistes o etnosimbolistes.

Per aquest motiu, el mot «polítiques» no figura en el títol com a simple ornament, sinó que respon a l'atenció especial que posarem al llarg de tot l'estudi als elements polítics.

Identitats nacionals o patriòtiques a l'època preliberal?

Estem totalment convençuts que la decisió sobre si les identitats col·lectives, com la catalana o l'espanyola, de les èpoques baixmedievales o altmodernes han de ser catalogades de “nacionals” o “patriòtiques”, no hauria de dependre d'un paradigma interpretatiu preconcebut apriorísticament, sinó com ja hem dit, de la documentació històrica de cada cas de recerca. Per tant, considerem que per saber si les identitats col·lectives que són objecte del nostre estudi foren nacionals o patriòtiques, haurem d'anitzar la documentació d'època per observar si s'empraven els conceptes «nació» o

---

¹²¹ A mode d'exemple, vegeu el posicionament de: Xavier TORRES (2008a).

«pàtria» —o bé algun altre del mateix camp semàntic— i, en cas d'aparèixer, quines accepcions posseïen.

Per tant, fem explícit el nostre rebuig a les tesis contemporaneistes de les nacions, malgrat que estiguin fonamentades en una argumentació lògica:

- a) El nacionalisme dels segles XIX-XXI és una ideologia d'època contemporània.
- b) Les nacions dels segles XIX-XXI són constructes del nacionalismes coetanis.
- c) No hi poden haver nacions abans dels nacionalismes del segle XIX.

La deficiència d'aquesta argumentació és que resulta tautològica. Com exposa Josep Ramon Llobera, és una obvietat que les nacions, tal com les entenem avui dia, no només no existien abans de la contemporaneïtat, sinó que no podien existir de cap manera en un context polític, social, econòmic, cultural i jurídic tan diferent del contemporani com era el dels segles baixmedievals i moderns¹²². Per això, no és de rebut donar per cert que l'única definició o definicions històricament acceptables per a “estat” siguin les que sorgeixen amb la caiguda de l'Antic Règim.

Per tant, el fet de néixer d'axiomes excloents (com el que manté que sense nacionalisme contemporani no hi pot haver nació) generats a partir d'una de les interpretacions conceptuals del terme “nació”, que obvia les identitats precontemporànies, provoca en les teories contemporaneistes una limitació en la perspectiva que ofereixen, resultant insuficients per cobrir processos històrics tan complexos i dilatats en el temps, com són les formacions i evolucions de les nacions i dels estats d'Europa¹²³.

De fet, la limitació de perspectiva pot ser tan gran que acabi per excloure de la condició de nació, tant les nacions anteriors al segle XIX com moltes altres dels segles XIX-XXI¹²⁴.

---

¹²² Josep Ramon LLOBERA (1996: p. 19).

¹²³ Podeu veure aquestes tesis contemporaneistes aplicades als casos català i espanyol en estudis com, per exemple, els realitzats per Borja de Riquer en els articles que conformen la seva obra: Borja de RIQUER (2000). La visió defensada per l'autor ens resulta difícil d'acceptar, en tant que se'ns presenta al segle XIX una nació espanyola de nou encuny que ha nascut totalment identificada políticament, històrica i cultural amb Castella, sense que se'ns doni cap explicació del perquè d'aquest fenomen.

¹²⁴ A tall d'exemple, el professor Ballester explica que encara més restrictiva resulta la perspectiva contemporaneista defensada, entre d'altres, per Elie Kedourie, Benedict Anderson i Borja de Riquer, els quals, tot decantant-se per una de les definicions de nació que abans hem exposat, sostenen que només pot existir una nació allà on opera el principi de sobirania nacional. Nogensmenys, si fos imprescindible el requisit de la sobirania nacional per poder catalogar un fenomen com a nacional, no podrien ser considerats com nacions: «en general a todos los Estados en los que la titularidad última de la soberanía recae en una figura sacralizada, en un monarca que ostenta el poder por voluntad divina, o directamente en la voluntad divina, como es el caso en aquellos colectivos que

Ara bé, el nostre rebuig a aquestes teories no és pas un atac als historiadors experts en l'època contemporània, ni molt menys. Moltes vegades, l'oposició a utilitzar la terminologia històrica per a les èpoques medieval i moderna, és sostinguda per medievalistes i modernistes, els quals substitueixen la terminologia històrica per l'historiogràfica. Alguns ho fan perquè consideren més autèntic o superior allò propi dels segles XIX-XXI, però tenim la impressió que la majoria d'autors medievalistes i modernistes que segueixen aquesta manera de procedir ho fan per facilitar la feina a algú: ja sigui a uns lectors acostumats al paradigma de la contemporaneïtat de les nacions, ja sigui per estalviar-se l'esforç d'escriure feixucs aclariments conceptuals.

Nosaltres som del parer que és científicament més adequat emprar la terminologia històrica, explicant sempre els significats de la forma més precisa possible, evitant, així, el confusionisme històric i la tergiversació que pot generar-se en manllevar als pretèrits el seu vocabulari per tal de simplificar la comprensió històrica als presents. Per aquest motiu, entre d'altres, hem confeccionat el present estudi.

En tot cas, volem palesar que tampoc recolzem les interpretacions sobre el fet identitari o nacional d'aquells historiadors amb tendències primordialistes o perennalistes que no discriminen entre les nacions i identitats medievals i modernes i les de l'època contemporània.

La nostra disconformitat amb aquesta visió rau en el fet que, si bé compartim la tesi que els sentiments d'identitat nacional o patriòtica a l'època baixmedieval o moderna poden ser similars o iguals que els actuals, no podem considerar que els focus generadors de la identitat han restat immutables: el context polític, social, econòmic, cultural i jurídic que genera i modula les identitats ha canviat totalment, fent que les concepcions, símbols i valors d'identitat col·lectiva també hagin mutat¹²⁵.

---

se rigen por la *sharia* [...] tampoco sería nacionalista, de acuerdo a esta acepción, nada menos que toda la tradición del nacionalismo romántico y conservador, tan popular en la Europa del siglo XIX, que apelaba a una nación cultural, sin prestar atención a la cuestión de la titularidad de la soberanía, o afirmando otra distinta de la nacional». Mateo BALLESTER (2009: pp. 152-153).

¹²⁵ Així, citant un exemple, Maria Grau parla d'un nacionalisme similar al contemporani en estudiar l'obra de Feliu de la Peña a finals del segle XVII i inicis del XVIII a Maria GRAU (1987). Per a una defensa recent d'aquest posicionament que assimila la identitat col·lectiva catalana dels segles XV-XVIII a la dels segles XIX-XXI, vegeu: Jaume SOBREQUÉS (2015).

Quan tractem sobre identitats col·lectives com la catalana, la valenciana o l'espanyola del segle XVI o del XX, no estem parlant d'un vincle instintiu i antropològic d'amor vers la població o contrada en què s'ha nascut i crescut i la gent que hi habita, sinó que, com indica Rubio Vela, parlem d'un ideari que s'estén molt més enllà dels límits que són familiars a l'individu; cosa que comporta un afecte que no es genera de forma espontània, sinó que cal elaborar i difondre. Històricament, afirma l'investigador, aquest tipus d'identitats col·lectives han estat propiciades sempre per minories i el seu èxit ha depès del suport i el protagonisme de sectors socials que han estat distints en cada cas: unes vegades la noblesa, unes altres la burgesia, ocasionalment fins i tot els camperols¹²⁶. En conseqüència, no era estrany que en un mateix moment històric i una mateixa societat alguns grups socials defensessin una identitat col·lectiva diferent de la resta¹²⁷.

Pel que fa a les identitats col·lectives que nosaltres estudiarem, hi ha una clara difusió de les elits (polítics, aristòcrates, buròcrates, homes de negocis, intel·lectuals...) envers els estrats socials subordinats progressivament, fins al punt que esdevenen un valor fonamental d'aquelles societats i que, amb el temps i amb mitjans i vies prou diverses, es va universalitzant socialment¹²⁸, fet que no vol dir que els menestrals i camperols fossin únicament subjectes pacients, ni molt menys¹²⁹. És important analitzar els camins a través dels quals la mentalitat, la cultura i les tradicions populars influeixen les percepcions i les accions de les elits¹³⁰.

En qualsevol cas, no podem considerar els estaments inferiors com a gent que vivia en la inòpia i que les qüestions identitàries eren quelcom exclusivament elitista, pel fet que d'aquests darrers conservem molta més documentació que dels primers, especialment com més reculem en la cronologia. Precisament, moments com les revoltes, revolucions i guerres ens donen testimoni de l'assumpció i participació, per part de la gent comuna, de les identitats col·lectives com la catalana o l'espanyola.

---

¹²⁶ Agustín RUBIO VELA (2012: vol. 1, pp. 56 i 143).

¹²⁷ Un exemple seria el contrast entre la incipient identitat nacional espanyola de l'elit dirigent catalana de la segona meitat segle XVIII, que mostra signes escassos d'haver impregnat les classes populars del Principat, que seguirien enquadrades en la identitat catalana tradicional. Josep FONTANA (1988: pp. 180-181); Joaquim ALBAREDA (2002a: pp. 49) i (2007c: pp. 83-86) i Lluís ROURA (2007: p. 298).

¹²⁸ Antoni SIMON (2001), (2005a) i (2011-2012) i Mateo BALLESTER (2009) i (2010).

¹²⁹ Luis R. CORTEGUERA (2005).

¹³⁰ Anthony D. SMITH (2002: p. 93).

Amb tot, els límits socials del fet identitari constitueixen una qüestió que requereix molta més investigació i en la qual la present tesi no aprofundirà gaire perquè per limitacions de llargària i temps disponible, ens centrem en les fonts institucionals redactades per membres de la classe rectora del Principat.

Identitats col·lectives de llarga durada i en canvi constant

Quant a la cronologia, entenem la formació i consolidació de les identitats col·lectives susceptibles de ser catalogades de “nacionals” o “patriòtiques” (la catalana, per exemple) com a processos històrics de llarga durada que troben les seves arrels a l'època baixmedieval i que evolucionaren amb el temps, transformant-se, reinventant-se i expandint-se fins a arribar a la societat de masses dels segles contemporanis, sense que, per aquest motiu, l'esmentat procés hagi de ser considerat predeterminat, lineal o simplement acumulatiu¹³¹.

De fet, per dir-ho d'una manera més exacta, aquest llegat identitari, tant en la seva faceta col·lectiva com en la individual de cadascun dels membres de la comunitat, es recrea i adapta constantment a les necessitats del moment.

En aquest sentit, si els processos històrics d'algunes identitats col·lectives no s'han truncat, com sí que ha succeït amb moltes altres, ha estat tant per l'atzar històric com per la banalitat quotidiana de les persones de comportar-se segons la idiosincràsia que tenen assumida com a pròpia. I així mateix, cal no oblidar-ho, per la voluntat, els interessos i els esforços —generació rere generació— d'alguns membres de les comunitats que en moments de dificultat han vetllat per la salvaguarda d'allò que subjectivament entenien com els elements fonamentals de la fisonomia identitària de la seva comunitat, que no sempre hagueren de ser, deixem-ho clar, els elements ètnics o culturals més immediats (llengua, religió, per exemple).

Som partidaris, doncs, del model cronològic i interpretatiu que aplica Vicent Baydal per al cas de la identitat patriòtica valenciana medieval i moderna, tan íntimament relacionada amb la catalana¹³².

La nostra hipòtesi, basada en la lectura de la bibliografia especialitzada i en els nostres treballs precedents, és que l'antiga identitat nacional catalana es forjà al voltant de la comunitat cristiana i catalanoparlant del nord-est hispànic que trobem documentada

---

¹³¹ Vegeu l'argumentació en aquest sentit a Pierre VILAR (1982) i Antoni SIMON (2005a).

¹³² Vicent BAYDAL (2008) i (2016).

amb el nom de catalana des d'inicis del segle XII. Des de l'últim terç de la mateixa centúria, aquest conjunt cultural ja comptava amb la seva pròpia monarquia feudal i amb un espai polític particular en vertebració: Catalunya. En el segle següent, els catalans consolidaren la seva identitat compartida, per sobre —o a banda— dels lligams de la feudalitat i de la solidaritat de bàndols pròpia de l'època, amb un paper preponderant del factor religiós i lingüístic que permeté als cristians catalanoparlants colonitzadors dels regnes de Mallorca i València identificar-se com a catalans i membres de la nació catalana, malgrat la creació de nous ens políticament, jurídica i administrativa diferents de Catalunya.

No obstant això, la consolidació d'aquests regnes i principat en les centúries posteriors comportà la puixança del factor juridicopolític en la identitat de la gent que s'identificava com a catalana, reduint aquesta identificació als habitants de Catalunya i donant lloc a les novelles identitats col·lectives regnícoles valenciana i mallorquina.

Precisament, fou aquesta identitat nacional catalana la pròpia i predominant en la Catalunya d'època moderna, àdhuc, després de la desaparició, a inicis del segle XVIII, del sistema juridicopolític que era un dels seus principals fonaments.

Altrament, l'arribada de les revolucions liberals vingué acompanyada de la moderna ideologia nacionalista o nacionalisme. Aquesta bastí unes noves identitats nacionals, les contemporànies, i atorgà a l'antic vocabulari patriòtic nous significats, en moltes ocasions, radicalment diferents dels antics. Fou en aquest modern context nacionalista on trobaren la gènesi les contemporànies de les identitats nacionals espanyola i francesa, així com les identitats regionals catalanes decimonòniques. Tant la septentrional del Rosselló i part de la Cerdanya, sota administració francesa, com la meridional sota administració espanyola, sorgides del coetani procés de reinvenió al qual fou sotmesa la identitat col·lectiva catalana de l'Antic Règim, perquè s'integrés en els novells estats-nació d'Espanya i França i s'adaptés a la nova identitat nacional espanyola, tan revolucionària com reaccionària, que féu de la catalanitat a Espanya una manera regional o provincial de ser membre de la contemporània nació espanyola¹³³.

En paraules del professor Baydal tot tractant sobre els segles XVIII i XIX:

«la identitat espanyola de base castellana se superposà a d'altres ja existents prèviament, que són a la base de consciències col·lectives actuals. Les més vigoroses

---

¹³³ Lluís ROURA (2007), Jordi CASASSAS (2014), Lluís Maria de PUIG OLIVER (2015).

d'aquelles altres identitats es corresponien amb grups humans pertanyents a entitats polítiques amb lleis i institucions pròpies o a comunitats etnoculturals diferenciades —a vegades tot alhora—, com els gallecs, bascos, navarresos, aragonesos, catalans, valencians i mallorquins. En aquest cas, aquelles identitats sí que es forjaren a l'edat mitjana i perduraren fins als segle XIX, quan també foren reinterpretades en el moment de construcció de l'Estat nació espanyol»¹³⁴.

Tanmateix, aquest fenomen del tombant del segle XVIII al XIX ja fuig massa del marc cronològic d'aquesta tesi doctoral. En qualsevol cas, només l'anàlisi històrica permetrà validar o rebutjar aquesta hipòtesi sobre l'evolució de la identitat col·lectiva dels catalans per al període que va, aproximadament, del segle XII al 1714, i esbrinar si aquesta identitat fou nacional i/o patriòtica, o no.

---

¹³⁴ Vicent BAYDAL (2016: p. 18).

Estructura i objectius

Dit això, centrem-nos en un punt fonamental d'aquesta introducció: els objectius de la tesi doctoral.

L'abans exposada evolució viscuda en la nostra experiència investigadora entre finals de 2013 i inicis de 2015, sumada al bon guiatge dels nostres directors, ens féu arribar a un raonament fonamental: una tesi doctoral que abraça un marc general de gairebé sis-cents anys —i un particular que aprofundeix en una quinzena— sobre una temàtica extremadament polifacètica com és la de la identitat col·lectiva dels catalans no pot aspirar a fer una història total, no almenys en un període de tres a cinc anys, que és el que dura el doctorat segons els actuals plans d'estudi. Per tant, la millor manera de plantejar el nostre mode de procedir havia de ser la d'un *work in progress*, començant per bastir uns ciments sòlids que no convertissin la nostra obra científica en un gegant amb peus de fang. Per aquest motiu ens vàrem marcar dos objectius fonamentals i un de supletori.

Primer objectiu

Donada, d'un banda, la confrontació historiogràfica al voltant de la història política de la Catalunya i l'Espanya dels Àustria, i de l'altra, la indestruïble natura politicocultural de les identitats col·lectives preliberals, considerem que resulta imprescindible dedicar un capítol d'aquest treball a reflexionar al voltant dels arguments presentats per ambdós posicionaments historiogràfics i determinar com foren les comunitats polítiques del període baixmedieval i modern, per poder comprendre, en definitiva, què foren Catalunya, la Corona d'Aragó i la Monarquia d'Espanya. Les tres comunitats polítiques en què, fins a l'any 1659, es trobaren englobats de forma habitual tots els catalans, i encara després d'aquesta data, continuaren formant-ne part la gran majoria. Aclarir això ens permetrà assolir el següent objectiu d'una manera molt més rigorosa i, ben possiblement, més fefaent.

Segon objectiu

Aquest rau en la creació d'un altre capítol consistent en l'anàlisi històrica de les diferents característiques que resultaven més rellevants per a la definició i diferenciació dels catalans de les èpoques baixmedieval i altmoderna en relació amb la resta de col·lectius humans. Per dur-lo a terme, atendrem a l'adscripció i identificació dels

catalans dels temps entre finals del segle XII i inicis del segle XVIII al seu territori, la seva religió, les llengües que empraven, la legislació per la qual es regien, la relació amb el seu príncep sobirà, així com amb la resta d'institucions generals del Principat de Catalunya i dels Comtats de Rosselló i Cerdanya, sense negligir pas la relació envers els súbdits dels altres regnes del seu monarca i els pobles i poders aliens al domini d'aquest.

Volem palesar que assolir aquestes dues fites és la raó fonamental d'aquesta tesi doctoral, ja que la mixtura d'ambdues genera, al nostre entendre, l'argamassa teòrica sobre la qual s'han de cimentar les nostres futures investigacions en el camp de la històrica conceptual intrínseca a la identitat catalana.

Suposem que en aquest moment el lector pensarà que el contingut fonamental d'aquesta tesi doctoral (la identitat col·lectiva catalana) no s'ajusta amb exactitud al títol d'aquesta, i té raó. Tanmateix, però, varem decidir mantenir-lo, perquè no era la nostra pretensió acomodar-nos en el cofoisme de veure acomplits els citats objectius i renunciar a l'estudi de cas d'història conceptual del període de 1700-1714. Per aquest motiu, hem inclòs la següent fita investigadora¹³⁵.

Tercer objectiu

En un tercer capítol realitzarem un estudi quantitatiu, semàntic i comparatiu de diversos conceptes que, gràcies a la bibliografia especialitzada i als nostres treballs precedents, copsem com a intrínsecs al fet identitari català del període baixmedieval i modern: «Catalunya», «Espanya», «principat», «monarquia», «pàtria» i «nació», a partir del buidatge de les fonts dietarístiques de la Diputació del General i del Consell de Cent que, com explicarem més detalladament, oferiran una idea aproximada d'allò que significaven aquests conceptes per a la classe rectora del Principat en aquell període extremadament convuls del canvi dinàstic (1700-1704) i conflagració bèl·lica successòria (1705-1714)¹³⁶.

---

¹³⁵ Segurament els lectors perspicaces també hauran observat que el títol parla de la identitat i el vocabulari polític a Catalunya durant la Guerra de Successió, i aquesta en territori català comença el 1704. Això respon al fet que en un principi només preteníem estudiar el vocabulari en la cronologia durant la qual es batallà al Principat. Tanmateix, en veure la utilitat comparativa d'estudiar els anys de pau precedents i considerar que el conflicte armat successori s'inicia el 1701-1702 en altres latituds, varem trobar més oportuna la referència a la Guerra de Successió que no pas un títol o un subtítol més llarg que inclogués una referència al canvi dinàstic austroborbònic.

¹³⁶ Hem optat prioritàriament per conceptes com «principat», «Catalunya» o «Espanya», en detriment d'altres, també d'ús reconegut a l'època, com «terra» o «província» per dos motius. En primer lloc, perquè aquests conceptes ja han estat tractats per als segles XVI i XVII de forma rigorosa a Xavier TORRES (2008a) i, segon lloc, i sobretot, per ser conceptes d'ús tan habitual i de significat tan —aparentment— obvi que la historiografia ben sovint ha tractat de forma negligent.

Igualment, en aquest mateix capítol ens proposem desenvolupar l'evolució històrica del concepte «principat», així com un examen detingut i il·lustrat per múltiples exemples dels seus significats entre 1700 i 1714. La nostra intenció, d'una banda, és tractar un concepte que ha estat sistemàticament menystingut per la historiografia d'època contemporània fins a temps ben recents¹³⁷ i, d'altra banda, volem demostrar com a partir de la combinació dels tres objectius anteriors es pot fer una història de les identitats i conceptual rigorosa que, en definitiva, resulta clau per a l'avenç científic de la història del pensament i la de les identitats.

---

¹³⁷ Amb prou feines hem trobat un sextet d'autors: Fidel FITA (1902); Ramon d'ABADAL (1987); Aquilino IGLESIA (1983); Flocel SABATÉ (1997); Stefano Maria CINGOLANI (2015a) i Vicent BAYDAL (2015a).

Fonts i metodologia

Per a la confecció dels dos primers capítols, és a dir, els estudis sobre les grans comunitats polítiques dels catalans precontemporanis, així com la seva identitat col·lectiva, a més d'una abundosa bibliografia secundària, emprarem gairebé un centenar de fonts primàries d'època (cròniques històriques, memòries i dietaris personals, dietaris institucionals, tractats històrics o jurídics, bans, opuscles, cartes i epístoles, recopilacions legals, gasetes, diccionaris, obres literàries, discursos parlamentaris, ambaixades, representacions, informes i altres documents administratius, relats de viatgers, salconduits, sermons, juraments de fidelitat, etc.) la majoria de les quals —sortosament de cara a la facilitació de la nostra recerca— o bé estan editades o bé digitalitzades.

No obstant això, pel que fa a una part de la documentació de tipus propagandístic, ens hem traslladat a la sala de reserva de la Biblioteca de Catalunya a fi de consultar els opuscles de primera mà. Els motius foren, d'un costat, la percepció d'errors o incoherències en la bibliografia que els reproduïa i, de l'altre, per tal de trobar-ne altres que no figuressin en la bibliografia que consultàvem.

Aquestes fonts primàries configuren l'apartat *obres impreses i manuscrites anteriors a 1800* de la bibliografia. Hem trobat escaient fer una petita exposició sobre les tres maneres diferents en què són citades, les quals responen a com les hem consultat (original, reedició moderna o reedició moderna en compendi), per tal de facilitar la feina al lector interessat en la bibliografia.

Tipus 1: les obres impreses o manuscrites que hem consultat en la seva versió original, ja siguin en un centre de documentació o de forma digital, apareixen citades amb la data de publicació o datació del manuscrit, després dels cognom/s i nom de l'autor. Al final s'indica el lloc on s'ha consultat:

Exemple:

—GILABERT, Francisco de, (1616), *Discursos sobre la calidad del Principado de Cataluña, inclinacion de sus habitadores y su gobierno. Dirigidos a diversos mecenaz*, Lleida: Luys Manescal, [descarregable a la *Biblioteca Virtual del Patrimonio Bibliográfico*].

Tipus 2: les obres impreses o manuscrites que hem consultat en una reedició moderna consten amb l'any de publicació d'aquesta darrera després del nom de l'autor,

que només constarà si es coneix amb seguretat. A continuació, apareix el títol original i la resta de l'edició moderna, incloent el títol alternatiu, si és el cas.

Exemple:

—*Ephemérides comentáreas de la quinta del Principado de Cataluña y especialmente de Barcelona, que se debió hacer en virtud de Reales Órdenes en este presente año de 1773 para el reemplazo del ejército*, (2015), editat per Lluís ROURA, amb el títol: *Treure's el jou del damunt. La revolta de les Quintes (1773-1774)*, Barcelona: Generalitat de Catalunya.

Tipus 3: de les obres impreses o manuscrites consultades en una reedició moderna que inclou altres obres —siguin del mateix autor original o no— s'ofereix tota la informació de l'original, mentre que del nou editor només s'indica el nom, l'any i les pàgines que ocupa el document en el conjunt de l'obra moderna.

Vegem l'exemple d'un anònim:

—*Despertador de Catalunya, per desterro de la ignorancia, antidoto contra la malicia, foment a la paciencia, y remey a la pusillanimitat, en publich manifest de las lleys y privilegis de Catalunya...*, Barcelona: Rafael Figueró, 1713, editat a Joaquim ALBAREDA (ed.), (1996: pp. 121-192).

La moderna edició de Joaquim Albareda es trobarà citada a la bibliografia secundària:

—ALBAREDA, Joaquim (ed.), (1996), *Escrits polítics del segle XVIII. Tom 1. Despertador de Catalunya i altres textos*, Vic: Eumo.

Un cop exposat això, cal dir que per a la fabricació del tercer capítol ens hem servit principalment dels dietaris institucionals del consistori barceloní i dels diputats i oïdors de comptes del General.

Els dietaris del Consell de Cent de la ciutat de Barcelona —institució protagonista en la història política d'aquesta capital, així com del Principat¹³⁸— o *Manual de novells ardots vulgarment apellat Dietari de l'Antich Consell Barceloní* (a partir d'ara, MNA), és una sèrie documental redactada pels successius escrivans racionals del Consell de Cent entre 1390 i 1714,¹³⁹ i continuada per l'Ajuntament de Barcelona fins a l'any

---

¹³⁸ Sobre el Consell de Cent, consulteu: Jaume DANTÍ (2002).

¹³⁹ *Jhesus. En lo present libre lo qual es apellat manual seran continuades totes les jornades qui daquiavant se seguiran aytants com en lo present volum ne cabran et tots los novells ardots qui esdevendran en les dites jornades et anades et vengudes dels honrats consellers de la Ciutat...*, editat per l'Ajuntament de Barcelona en 28 volums que recullen el període que va de l'any de 1390 a 1714. Editat a AA.VV., (eds.) (1892-1975), sota el títol: *Manual de novells ardots vulgarment apellat Dietari del Antich Consell Barceloní*.

1839, en la qual s'anotaven diàriament les notícies més importants i es cosien missives de caràcter polític, econòmic, administratiu i militar, relacionades amb la ciutat de Barcelona. Per confeccionar la present tesi, ens hem servit de l'edició realitzada per l'Ajuntament entre 1892 i 1975, que abasta el període que va des del seu inici fins a 1714.

Principalment, ens hem servit dels volums XXIII-XXVIII corresponents amb el període 1698-1714, la transcripció dels quals va ser dirigida i prologada per l'historiador Pedro Voltas Bou i duta a terme per José Puig Muntada i Enrique Gubern Hernández. L'escrivà racional d'aquest període va ser Lluís Cases, notari públic del col·legi de Barcelona, que va jurar el càrrec el dia 30 d'agost de 1698, en substitució del difunt notari Joan Guiu¹⁴⁰.

Els dietaris de la Diputació del General de Catalunya —institució no menys protagonista en la història política del país¹⁴¹— són una sèrie documental redactada pels successius escrivans racionals de la Diputació entre el més d'octubre de 1411 i gener de 1710, moment a partir del qual ja no es disposa de la versió final, existint únicament els esborranys del dietari que serviren de base per a la redacció final, els quals arriben fins dia de 10 de desembre de 1713¹⁴². De la mateixa forma que en el dietari institucional barceloní, en aquest també s'anotaven diàriament les notícies més importants i es cosien missives de tipus polític, econòmic, administratiu i militar, relacionades ja no només amb la ciutat de Barcelona, sinó també amb tot allò que afectava Catalunya. Per confeccionar aquest estudi, ens hem servit de la versió editada.

Hem emprat, principalment, els volums IX i X corresponents al període 1689-1714, la transcripció dels quals ha anat a càrrec de Ramon Sarobe, Cristina Borau, Xavier Cazeneuve, Silvia Jurado, Vicenç Ruiz i Joan Soler, i només hem hagut d'anar a consultar la documentació original (dietari o esborranys) a l'històric Arxiu Reial de Barcelona o Arxiu de la Corona d'Aragó —d'ara endavant, ACA— ocasionalment, quan ens sorgia algun dubte sobre la idoneïtat de la transcripció, amb la qual, tot s'ha de dir, en general no hem tingut gaire bé mai cap problema.

---

¹⁴⁰ MNA: vol. XXIII, pp. 43-45.

¹⁴¹ Sobre la Diputació del General a l'època moderna, vegeu: Joan Lluís PALOS (1994); Víctor FERRO (1999); Jesús VILLANUEVA (2002); Bernat HERNÁNDEZ (2003); Miquel PÉREZ LATRE (2004a) i (2004b); Eva SERRA (1992) i (coord.) (2015) i Ricard TORRA (2017a). Per al període d'inicis del segle XVIII: Joaquim ALBAREDA (2007e).

¹⁴² Els *Dietaris de la Diputació del General de Catalunya*, editats a Josep Maria SANS i TRAVÉ (dir.) (1994-2007), amb el títol: *Dietaris de la Generalitat de Catalunya*, 10 vols, d'ara endavant: DGC.

En els catorze anys que abasten el període de govern borbònic i el regnat de Carles d'Àustria, van intervenir en la redacció del dietari tres escrivans diferents: Ramon de Codina i Farreres, Jeroni de Roquer i Codina i Àlex Fornaguera¹⁴³, amb un predomini del primer, segons hem copsat a partir de la lectura dels dietaris.

Aprofitem l'avinentsa de l'aparició d'aquests escrivans racionals de la Diputació catalana per exposar un criteri metodològic que seguirem al llarg de la tesi per als noms dels personatges històrics i dels autors bibliogràfics.

La nostra voluntat és esmentar els personatges històrics tal com ens apareixen en la documentació, i no amb grafies adaptades. En conseqüència, Jerònim de Roquer i Àlex Fornaguera adaptats a un català propi del segle XXI per Albareda, seran per nosaltres Gerònim de Roquer i Codina¹⁴⁴ i Aleix Fornaguera¹⁴⁵, car som del parer que aquestes persones s'anomenaven històricament així.

Un altre tema és el dels noms de pila dels personatges. Per exemple, el darrer comte català del Pallars que sempre hem conegut historiogràficament com a Hug Roger III de Pallars es deia realment Hugo Roger de Pallars, com s'adverteix en la seva documentació epistolar autògrafa¹⁴⁶.

La qüestió encara es complica més als segles XVI, XVII i XVIII, pel fet que autors documentals catalans escriuen el seu nom de pila en castellà, i no tenim gaire clar si era perquè realment es deien així o perquè escrivien l'obra en castellà, o bé perquè posar el nom en castellà era una qüestió de prestigi. En qualsevol cas, hem optat per seguir allò que indica la documentació i, per aquest motiu, ja avisem que no ha de sobtar trobar citats Francesc de Castellví o Narcís Feliu de la Penya, com a Francisco i Narciso.

Hem seguit el mateix criteri prodocumentalista tant per a personatges universals com Maquiavel o Hug de Groot, que a la nostra tesi consten com a Niccolò dei Machiavelli i Hugo Grotius, o per als nostres autors bibliogràfics coetanis, els quals ni catalanitzem ni castellanitzem, ja que partim de la presumpció que ells mateixos sabran com es diuen i ho han fet constar en les seves obres.

Cal fer un comentari a part de sobre la noblesa titulada i els sobirans històrics.

Sempre que ens sigui possible, intentarem anomenar els nobles en el seu idioma, amb el seu cognom de llinatge i emprant els títols —com a mínim el principal—que

---

¹⁴³ Joaquim ALBAREDA (2007e: p. 33).

¹⁴⁴ A mode exemple: DGC: vol. X, pp. 562, 571, 617, i 638.

¹⁴⁵ A tall d'exemple: DGC: vol. X, pp. 3, 812, 1049 i 2438.

¹⁴⁶ Ramon SAROBE; Jaume SOBREQÜÉS (2008).

utilitzaren històricament i sense incloure ordinals, puix que segons hem observat era quelcom propi dels prínceps sobirans.

En canvi, adaptarem el nom dels monarques al català i els citarem amb la numeració principal que ells o algun membre de la seva dinastia van decidir utilitzar, així com també, amb el cognom dinàstic, evitant catalogar-los, tan sovint com sigui possible a partir dels seus territoris patrimonials o pels sobrenoms, la majoria dels quals foren atorgats per cronistes i historiadors posteriors.

Llavors, si per exemple parlem de Carles V, emperador del Sacre Romà Imperi i sobirà també dels regnes i estats d'Espanya, l'anomenarem: Carles d'Àustria o Carles V d'Àustria, emperador del Sacre Romà Imperi, i no pas Carles d'Habsburg, ni Carles V del Sacre Imperi romanogermànic, ni molt menys amb títols històricament incorrectes com Carles I d'Espanya i V d'Alemanya o comte-rei Carles I. El seu fill no l'anomenarem tampoc ni Felip d'Habsburg, ni Felip II d'Espanya, ni Felip I d'Aragó, de Sicília, de Portugal i —temporalment— d'Anglaterra, II de Castella i Milà, V de Borgonya i de Flandes, etc., sinó Felip II d'Àustria, Rei Catòlic.

Més difícil resulta la citació de sobirans antics com Carlemany, ben segur que seria històricament més correcte anomenar-lo: Carles el Magne, emperador August dels romans, rei dels francs, dels llombards i dels gots. Tanmateix, per evitar aquesta intitució —un pèl histriònica—, emprarem Carlemany.

Finalment, menció especial mereix el cas dels sobirans medievals de la Corona d'Aragó. Atès que al voltant de la manera d'anomenar-los gira tota una polèmica historiogràfica, i arran del fet que en cadascun dels seus dominis polítics comptaren amb ordinals diferents segons: el moment en què els conqueriren, si atorgaren o pactaren furs i constitucions, si en aquell territori hi havia hagut sobirans d'altres dinasties amb el mateix nom de pila i, com no, segons el cronistes posteriors. Nogensmenys, entre les dues tradicions d'adjudicació d'ordinals més emprades per la historiografia: la catalana i l'aragonesa, ens decantem per la primera, no per una vel·leïtat nostra, sinó perquè aquesta fou la numeració històrica concebuda pel mateix rei Pere III d'Aragó, dit el "Cerimoniós", per ésser la seva pròpia i la de la seva dinastia a partir del seu llinatge barceloní. Ho farem en detriment d'aquella numeració que comptà amb una unitat més els reis anomenats Alfons i Pere (Pere III passà a IV d'Aragó), creada per Gauberto Fabricio de Vagad (1499) i Jerónimo Zurita (1562-1580), basant-se no pas en la dinastia, sinó en el fictici regne de Sobrarb o en l'enaltiment del regne d'Aragó, de forma que quedaven inclosos

els reis aragonesos del segle XI i inicis del XII¹⁴⁷, que nosaltres distingim dels de llinatge català, perquè aquells antics sobirans aragonesos, de nom Pere i Alfons i de llinatge pamplonès, tenien cognoms patronímics i foren reis d'Aragó i de Pamplona, a diferència dels posteriors reis d'Aragó i comtes de Barcelona.

Exposada aquesta qüestió metodològica i nominal, retornem als nostres dietaris institucionals del segle XVIII. Volem aclarir que, a més dels dietaris en si mateixos —els quals, insistim, són unes fonts polítiques i institucionals de primer ordre en l'àmbit català, que resulten a més de gran utilitat per al nostre propòsit, car ens permeten apropar-nos de manera quotidiana a tot tipus de successos, des dels més universals fins al més locals, que afectaven la identitat col·lectiva dels catalans—, aquestes fonts documentals contenen una ubèrrima quantitat de correspondència i documentació diplomàtica annexada i cosida, fruit de la comunicació que els consistoris barceloní i català mantenien amb la resta d'institucions i autoritats de Catalunya, inclosa la Corona, i amb les dels regnes veïns de la Corona d'Aragó i, en general, les de l'aliança austriacista des de la capitulació de Barcelona el 1705 davant la flota angloholandesa i les tropes que sustentaven la candidatura de l'arxiduc d'Àustria al tron hispànic. Per tant, els autors de la documentació no només són els escrivans dietaristes de les predites institucions, sinó també: reis i reines, cortesans, secretaris, cancellers, vicecancellers, diputats, oïdors de comptes, consellers, governadors, veguers, batlles, magistrats, síndics, militars, ambaixadors i comandaments marcial estrangers, juristes, metges, notaris, etc. Així, i sempre tenint en compte la limitació de ser únicament només dues fonts, podem aproximar-nos a l'ús que donaven als predits conceptes tant l'elit dirigent catalana¹⁴⁸ com la del conjunt hispànic i, en certa mesura, europeu.

La metodologia que emprem a l'hora de treballar la història dels conceptes politicoidentitaris és de cuny propi, a partir de la inspiració que hem obtingut de la bibliografia experta sobre la matèria, bàsicament dels autors de l'Escola de Cambridge, però adaptant-la a les nostres necessitats.

I és que, si bé aquests autors britànics, per norma general, solen prendre com a objecte d'estudi l'ús d'un concepte per part de filòsofs i tractadistes juridicopolítics de diversos països en una cronologia àmplia que pot abraçar segles per tal de fonamentar la història del pensament polític, nosaltres hem escollit un període relativament breu (1700-

---

¹⁴⁷ Vegeu el minuciosament documentat estudi: Jaume RIERA i SANS (2011).

¹⁴⁸ Sobre aquesta són imprescindibles: James AMELANG (1983) i (1986). Concretament, per a la classe dirigent del període examinat hem seguit Eduard MARTÍ FRAGA (2009).

1714) i en una conjuntura molt particular (la successió austroborbònica i la Guerra de Successió), en unes fonts documentals coetànies que afecten un únic país (Catalunya), i generades en una mateixa ciutat —de fet, en edificis gairebé veïns com eren la Casa de la Ciutat i la Casa de la Diputació—, però que, per la natura compiladora abans exposada, contenen desenes, quan no centenars d'autors. Tots plegats formen part d'una àmplia classe governant amb elements propis de l'aristocràcia tradicional, però també de la mesocràcia en auge que participava o col·laborava amb les diferents institucions de poder.

D'altra banda, seguint l'exemple de Xavier Torres i Elisabet Mercadé, primer de tot, s'ha realitzat una feina quantitativa: per estudiar els conceptes «Catalunya», «principat», «regne», «comtat», «Espanya», «monarquia», «pàtria» i «nació», ha calgut examinar 17.037 termes apareguts en els esmentats volums dels dietaris, per destriar si pertanyien al període de 1700-1714.

A continuació, d'aquests s'han seleccionat 1.654 mots dels conceptes «Catalunya», «principat», «Espanya», «monarquia», «pàtria» i «nació», que corresponen o bé al conjunt d'anys de 1700-1713/1714¹⁴⁹, o bé a alguns anys d'aquest període per a aquells conceptes el nombre d'aparicions dels quals superava amb escreix la xifra de 500 vegades en el període cronològic estudiat.

En el cas de «Catalunya», ens hem decantat per 1700 i 1713, per contrastar un any de pau, tot i que convuls per la mort del rei hispànic Carles II d'Àustria, amb un de guerra desesperada, quan els catalans austriacistes es veieren abandonats pels seus aliats i decidiren emprendre la lluita a ultrança. «Principat», per la seva abundor quantitativa i poca variabilitat semàntica, només l'hem estudiat en profunditat per a l'any 1713.

Els termes seleccionats han estat introduïts en una base de dades de creació pròpia a partir de 12 taules *excel*, en les quals es contempla la següent informació:

—Exemple textual, amb la reproducció entre cometes baixes [«»] del fragment del document que conté el concepte que ens interessa, amb algun claudàtor de la nostra collita, ja sigui explicatiu [] o de retall de tros [...] si el fragment és massa llarg.

—Data amb el dia i mes en què fou escrit el mot, o bé en què el document que conté el concepte fou cosit al dietari.

—L'any corresponent a la predita data.

—El volum del dietari editat.

—La pàgina/es del mateix dietari.

---

¹⁴⁹ Recordem que el dietari de la Diputació finalitza el desembre de 1713.

—L'autor material que escrigué la paraula.

—L'emissor que la pronuncià o l'escrigué per primer cop, que no ha de ser necessàriament la mateixa persona que l'autor material del text.

—La tipologia semàntica, que servirà per valorar i classificar millor l'accepció de cada terme.

—Un mot o expressió que sigui un sinònim intercanviable, el qual ens serveix també per copsar millor el significat.

—La reproducció de la grafia de cada paraula. Un aspecte que ens ha servit per quantificar el concepte pel que fa a l'idioma i al número (singular o plural) en què apareixen escrits els termes.

—El número que hem adjudicat a cada paraula inserida a la taula.

En els annexos oferim, com a mostra de la compilatòria i meticulosa feina realitzada, la taula corresponent al concepte «nació» en els dietaris del Consell de Cent¹⁵⁰. Tot i que en el capítol tercer d'aquesta tesi s'exposaran els resultats del nostre estudi històric de tipus conceptual, després de consultar els nostres directors, vàrem prendre la decisió de mantenir inèdites les 11 taules restants, per motiu que contenien desgranada tota la informació relativa a la nostra anàlisi quantitativa i semàntica, la qual pretenem utilitzar en les nostres futures publicacions científiques. Esperem que els lectors se'n puguin fer càrrec.

També cal advertir que l'aspiració d'aquesta tesi doctoral és assenyalar tendències, però en cap cas hem tingut ni l'ambició ni la capacitat —si és que algú la pot tenir— per realitzar un estudi definitiu ni sobre les identitats col·lectives ni sobre les concepcions semàntiques que els termes escollits posseïen per al conjunt de catalans del moment. De fet, ni tan sols per a la classe dirigent.

I això no només succeeix pel fet de basar-nos únicament en un parell de sèries documentals que, a més, tenen una clara limitació d'estrat social —ja que gairebé totes les vegades que apareixen les paraules analitzades, aquestes són escrites, pronunciades i dirigides per i per a l'elit governant—, sinó també pel fet que els significats i matisos d'aquestes paraules podien ser tants i tan variats com capaces de crear-los i emprar-los, amb una intenció o una altra, eren les ments dels homes i les dones de les centúries preliberals.

---

¹⁵⁰ Per consultar la taula, vegeu el primer i únic annex de la tesi doctoral.

Pel que fa a l'etimologia dels conceptes examinats i per a una millor comprensió de certs passatges en llatí, ens hem servit principalment del *Diccionari Llatí-Català* de l'Enciclopèdia Catalana¹⁵¹, així com també, per a casos puntuals, del *Diccionari Grec-Català*, també de la mateixa Enciclopèdia Catalana¹⁵².

Finalment, resulta forçós apuntar que en els últims anys no sols estem observant el qüestionament del model vuitcentista d'estat-nació, sinó que, en el cas concret d'Espanya, també existeix una conjuntura política en què bona part del poble català està decidit a exercir el dret a l'autodeterminació i, fins i tot, arribar a la independència de Catalunya.

En aquest context, opina Sir John H. Elliott que la realització d'aquest tipus d'anàlisi històrica per part d'un historiador català corre el risc d'oferir un punt de vista nacionalista estret i tancat¹⁵³.

Davant d'aquesta opinió, només podem al·legar que, com sosté Antoni Simon i Tarrés, tot historiador (català o no) sempre es veu influenciat pel context en el qual pensa i narra la història, essent la seva neutralitat discursiva una entelèquia. Enfront de tal situació, allò que realment li és exigible per part del lector, i que nosaltres esperem satisfer, és l'honestat intel·lectual i el rigor metodològic¹⁵⁴.

---

¹⁵¹ Antoni SEVA (dir.) (2007).

¹⁵² Joan ALBERICH; Francesc J. CUARTERO (dirs.) (2015).

¹⁵³ John H. ELLIOTT (2012: p. 96).

¹⁵⁴ Antoni SIMON (2008: pp. 21-22).

**CAPÍTOL 1. LES COMUNITATS POLÍTiques.
CIMENTS PER A LES IDENTITATS**

Si reparem en les comunitats de persones que ens són més properes —família, amics, veïns, col·legues professionals, etc., categories a les quals en altres temps o societats es podrien afegir altres com: tribu, clan o servei— és evident que els *homo sapiens*, capaços com som de dotar-nos i assignar als altres una personalitat particular, no només projectem imatges o representacions mentals de nosaltres mateixos i de les altres persones com a individus, sinó que també som capaços d'imaginar comunitats. I de ben segur que, com a animals socials que som, la primera i més immediata projecció és la de la nostra comunitat afectiva i/o quotidiana, a la qual podríem anomenar manada, de no ser pels tabús de la tradició del supremacisme antropològic. En qualsevol cas, és que en ser aquesta capacitat comuna a tots els individus, una mateixa comunitat és imaginada de forma particular per tots i cadascun dels individus que la componen, així com per les persones que coneixen els membres d'aquesta comunitat de forma personal o per referència d'algú altre.

El resultat és que tenim una comunitat que existeix en un imaginari col·lectiu¹⁵⁵. Aquest fet pot crear, i de fet crea, uns vincles entre els membres de la comunitat que els fa actuar i col·laborar de manera conjunta, ja no moguts exclusivament pels interessos individuals o dels de les persones més properes, sinó pels interessos conjunts del grup. Un grup al qual les ments dels membres —i d'aquelles persones que sense formar-ne part s'assabenten de l'existència del grup—, associen símbols, característiques i sentiments. Per descomptat que l'actuació dels individus en benefici del col·lectiu i la seva projecció imaginària no sempre és desinteressada i altruista. De fet, com sostingué el professor Smith en una contrarèplica a Anderson, a la qual ja hem fet esment anteriorment, la majoria de vegades gira al voltant de la idea que el bé comú redunda en el bé individual¹⁵⁶.

La sociabilitat i capacitat imaginativa de les persones fan que els col·lectius d'individus humans interactuïn amb altres, i no només en el pla físic, sinó també en el pla dels imaginaris col·lectius, els quals són capaços de concebre la imatge de tota la humanitat com a unitat, malgrat que les accions en benefici d'aquest col·lectiu universal tan llunyà del món quotidià no solen motivar gaire els individus. Més enllà d'adjudicar-li uns interessos o atorgar-li un destí a la humanitat, les persones no actuen segons els interessos de tota l'espècie, sinó d'algun col·lectiu humà, puix que sempre s'imposa

---

¹⁵⁵ Per a una breu aproximació a les teories científiques al voltant de la revolució cognitiva de l'*homo sapiens*, especialment del desenvolupament del llenguatge, la imaginació i la capacitat de col·laboració, vegeu: Yuval Noah HARARI (2014). Aquesta obra i Anthony D. SMITH (2002) han estat fonamentals per a l'elaboració de la present pàgina i les dues següents.

¹⁵⁶ Anthony D. SMITH (2002: pp. 93-94, nota 10).

alguna barrera contraidentitària (nosaltres i els altres). Les causes en benefici de tots i cadascun dels individus humans pertanyen més aviat al món de l'art a través de la literatura, el cinema, etc., que no pas al món de la geopolítica real, perquè, en definitiva i generalitzant, com més llunyanament —i la llunyania no és sempre geogràfica— un subjecte ubica un col·lectiu i els seus membres, menys li importa. En qualsevol cas, des que es bastiren les primeres civilitzacions amb ciutats curulles de població i vastíssims imperis, com a mínim, sabem que els *homo sapiens sapiens* tenien la capacitat d'imaginar comunitats conformades per milers o milions de persones —la majoria de les quals no les coneixeran mai— i, amb tot, sentir que tots formen part d'aquest col·lectiu. A més, aquestes comunitats ni són únicament imaginades ni es comporten com masses informes i caòtiques d'individus descontrolats, sinó que són comunitats organitzades i cooperatives, amb major o menor grau de complexitat, en les quals existeix un o diversos tipus d'autoritat¹⁵⁷. En definitiva, són comunitats polítiques.

Així és com es crearen en els imaginaris col·lectius les *imagined communities* — en terminologia del politòleg i historiador Benedict Anderson¹⁵⁸ —, les quals sostenen en el món real espectaculars xarxes de col·laboració en massa —organitzades, no ens enganyem, gairebé sense excepcions a base d'alguna tipologia d'opressió i d'explotació— entre milers o milions de desconeguts que conformen: ciutats, regnes, repúbliques, nacions, imperis, aliances geopolítiques, comunitats religioses, esportives, de mercat, de parlants, de seguidors o fans, etc.¹⁵⁹. Així, totes les persones són capaces de coordinar-se conformant societats. I no ho fan pas mitjançant instints prefixats (com seria el cas de les abelles d'un rusc), ni a través de la coneixença interpersonal amb tot el col·lectiu (fet que és materialment impossible entre tanta gent), sinó gràcies a la creença col·lectiva en normes socials. Unes normes que cerquen establir societats guiades per principis també imaginaris —variables segons la comunitat i la cronologia— com poden ser la «llibertat», la «justícia» o l'«ordre», no perquè siguin objectivament certs, sinó perquè permeten cooperar de manera més estable i efectiva¹⁶⁰. De fet, malgrat que amb la violència i la coerció mitjançant exèrcits, forces policials, tribunals i presons, han treballat i treballen incessablement perquè les persones actuïn d'acord amb l'ordre

---

¹⁵⁷ Per això ens diu Flocel Sabaté que les: «fórmules de jerarquització són inherents als grups socials, i parteixen dels propis eixos d'identitat. Poder i identitat apareixen així inextricablement propers». FLOCEL SABATÉ (2012: p. 9).

¹⁵⁸ BENEDICT ANDERSON (1993).

¹⁵⁹ YUVAL NOAH HARARI (2014: p. 123).

¹⁶⁰ YUVAL NOAH HARARI (2014: pp. 124-129).

imaginat establert, per tal que funcioni cal realment una veritable creença col·lectiva en la comunitat, així com l'establiment de llaços identitaris entre aquells que la conformen, almenys, entre la gran majoria¹⁶¹.

Dit això, i com que no és la nostra pretensió fer una dissertació sobre introspecció, filosofia, antropologia i politologia, sense més preàmbuls parlem de les principals comunitats polítiques de les quals se sentiren membres els catalans entre els segles XIII i XVIII.

---

¹⁶¹ Yuval Noah HARARI (2014: pp. 123-124).

1. 1. El poder: comunitats i concepcions polítiques durant l'Antic Règim

Fa més de sis dècades que es va publicar el llibre *The Government of Sicily under Philip II of Spain: a Study in Practice of Empire* (1951) del modernista germano-britànic Helmut G. Koenigsberger. L'obra no es va traduir al castellà fins passats vint-i-quatre anys. Ambdues versions estan precedides per un pròleg de Josep Maria Batista i Roca.

En el pròleg, aquest mestre d'historiadors exiliat explica sumàriament la funció dels reis, dels secretaris, dels privats i dels Consells de la Monarquia Hispànica dels Àustria, la qual defineix com una:

«asociación de Estados y países [...] El vínculo común entre todos los Estados de la Monarquía de los Austrias era la persona del monarca. [...] Cuando los Habsburgo comenzaron a gobernarlos, el monarca siguió siendo soberano de cada uno de ellos y no de la totalidad [se sobreentén que vol dir unificada]. Cada Estado mantuvo sus propias instituciones, incluyendo al soberano, quien, en consecuencia, ostentaba títulos y poderes diferentes en cada uno de ellos. [...] el monarca era la cabeza y el vínculo común de esta vasta confederación de Estados»¹⁶².

Nosaltres podríem haver recorregut a aquesta cita —potser amb alguna reflexió al voltant del concepte «confederació»¹⁶³— i donar per tancada la qüestió de la definició de la comunitat política espanyola dels Àustria.

Tanmateix, en un estudi com el nostre, no podríem deixar de tractar en profunditat aquesta temàtica per la destacadíssima importància que tingueren les estructures, comunitats o entitats polítiques per a les identitats col·lectives de l'època. Per aquest motiu hem dedicat un capítol de la tesi per reflexionar sobre elles.

---

¹⁶² Josep Maria BATISTA (1989: pp. 15-18).

¹⁶³ Concepte que entenem que, entre finals del segle XIX fins a l'avantpenúltima dècada del segle XX, resultà primordial per a alguns historiadors que pretenien descriure aquelles entitats polítiques del passat que, en ser eminentment plurals i múltiples, no s'assemblaven gens ni mica als estats-nació centralitzats d'època contemporània. Uns estats-nació que eren el punt de referència i l'objectiu d'estudi que calia retrotreure, com més lluny millor, per a la majoria d'historiadors d'Occident d'aquell temps, com veurem.

Des dels llogarets d'uns pocs veïns fins al més gran imperi amb aspiracions universalistes, passant per les tribus nòmades, totes les comunitats humanes han influenciat l'imaginari i els sentiments dels individus que en formaven part, i àdhuc, d'aquells que no en formaven part però tenien qualsevol tipus de relació, i viceversa. Perquè, de fet, la influència entre el *zoon politikon* i les comunitats polítiques era —com ho és en l'actualitat també— una influència recíproca. El poder de qualsevol d'aquests ens polítics, fins i tot la seva existència, sempre ha depès del fet que la gent cregui en ells, ja sigui per mantenir-los, defensar-los o atacar-los.

En aquest sentit, allò que ens interessa són les identitats supralocals —i segons com, també supraregionals— dels catalans que visqueren entre mitjan segle XII i inicis del XVIII, és a dir, la manera en què aquelles persones es perceberen a si mateixes com a membres d'unes *imagined communities*, en terminologia de Benedict Anderson¹⁶⁴. Estem parlant d'aquelles macrocomunitats compartides en l'imaginari col·lectiu de milers o milions d'individus que ni interactuaven ni es coneixien entre ells i, no obstant això, tots ells es reputaven i, alhora, eren considerats pels altres, com a part de les predites macrocomunitats¹⁶⁵.

En tractar sobre el col·lectiu històric català d'aquelles centúries, sembla clar que les tres grans comunitats per excel·lència han de ser Catalunya, la Corona d'Aragó i Espanya, tant en la seva accepció ibèrica com en la mundial (Monarquia Hispànica).

Llavors, és inevitable la pregunta: què podem dir d'aquestes tres entitats que no s'hagi dit ja?

A propòsit d'això, l'any 2002, el professor Àngel Casals iniciava un article titulat *Del nom i la identitat de la Corona d'Aragó a l'edat moderna*, publicat a la revista *L'Avenç*, amb una reflexió molt interessant:

«Que, després de divuit congressos celebrats sobre història de la Corona d'Aragó i una ingent obra publicada recollint l'accepció «Corona d'Aragó», es faci un article intentant definir què va ser històricament a l'edat moderna pot semblar superflu, en el millor dels casos.

---

¹⁶⁴ Benedict ANDERSON (1993).

¹⁶⁵ És a dir, sense que es donés aquell tipus de relació personal gairebé indestruïble de les comunitats familiars, tribals, veïnals de llogarrets o viles petites i, fins i tot, de contrades regionals mitjanes (valls, comarques, etc.).

Però en realitat entre les muntanyes de pàgines escrites poques vegades es troba, justament, una reflexió sobre què era políticament i pels habitants dels regnes que la formaven»¹⁶⁶.

Pensem que la situació per al cas de la Corona d'Aragó no ha canviat gaire en els més de tres lustres transcorreguts, malgrat l'aparició d'alguns monogràfics i obres de conjunt ben interessants, així com la celebració d'un parell de nous congressos sobre la història de la Corona d'Aragó.

A primera vista, sobre la Catalunya i l'Espanya de l'Antic Règim se'n podria afirmar més aviat el contrari, puix que han estat objecte de moltes més reflexions sobre què eren políticament i què representaven per a les persones que en formaven part.

Ara bé, això no vol dir que totes aquestes reflexions històriques hagin estat ponderades, ni que la majoria siguin tan encertades com la de Batista i Roca, tenint en compte que fou escrita fa més de seixanta-cinc anys. L'existència d'ideologies tals com els nacionalismes espanyol i català han afectat tant les interpretacions historiogràfiques sobre què foren Catalunya, la Corona d'Aragó i la Monarquia d'Espanya en les èpoques baixmedieval i altmoderna¹⁶⁷, que d'antuvi és millor no donar res per sabut.

En aquest sentit, comencem per definir un concepte d'ús habitual entre la historiografia mundial, la qual l'empra a tort i a dret sense reflexionar gaire sobre el fet que no és unívoc.

Com és sabut —però tot sovint passat per alt—, el concepte *Ancien Régime* no és coetani a allò que designa, ja que fou encunyat pels revolucionaris francesos per

---

¹⁶⁶ Àngel CASALS (2002: p. 29).

¹⁶⁷ No ens hem d'enganyar, el context on viu l'historiador i el seu discurs no és mai neutre, i això no hauria de ser un inconvenient sempre que aquesta persona es condueixi amb honestetat intel·lectual. El problema apareix quan historiadors amb un discurs històric marcadament nacionalista no es defineixen com a nacionalistes —fins i tot es consideren antinacionalistes—, s'atorguen en exclusiva el rigor metodològic i la sinceritat intel·lectual i presenten com a vertaders els seus postulats enfront dels mites històrics dels "autèntics" nacionalistes (sempre els altres, és clar). Una mostra d'això la trobem en la contraportada de la reedició de 2007 de l'obra *España y las Españas* (1997) de l'acadèmic de la Història Luis González Antón: «La falsificación de la Historia es el principal soporte ideológico y doctrinal de los reaccionarios nacionalismos identitarios surgidos en España a finales del siglo XIX. Se han construido mitos absurdos y sobre la invención de conciencias nacionales en un ayer remoto, en un proceso extravagante sin parangón en Europa. El recorrido por nuestra historia que se hace en este libro demuestra que, por encima de la diversidad de reinos medievales o las tensiones generadas por unos u otros grupos de poder en el seno del más antiguo Estado europeo, siempre hubo una viva conciencia de España como entidad histórica, política y sentimental, vivida y expresada con el mismo énfasis en todos los rincones del país, ya sea en el siglo XIII o en el siglo XVIII. Los nacionalistas han llegado hoy no sólo a pervertir la realidad histórica, sino a agredir a la España de todos precisamente cuando la Constitución de 1978 ha puesto en pie el sistema más descentralizado y respetuoso con las peculiaridades regionales existente en el mundo occidental». Luis GONZÁLEZ ANTÓN (2007).

anomenar el sistema de govern anterior a *le Nouveau Régime* instaurat a França entre 1789 i 1792. Posteriorment, els historiadors decimonònics reviscolaren l'expressió per designar la Monarquia de França dels Borbó per, més tard, acabar remetent al sistema polític, social i econòmic de la civilització occidental durant l'època moderna (segles XVI-XVIII) o, directament, com a sinònim total d'aquesta tríada de segles.

Tanmateix, no hauríem de perdre de vista que la divisió de la Història en quatre edats (antiga, medieval, moderna i contemporània) —generalitzada arreu de l'Europa continental durant el segle XIX— respon més a l'arbitri historiogràfic que a la realitat històrica.

El seu origen cal cercar-lo en l'acceptació de la vanitosa visió del temps històric bastida pels humanistes del Renaixement. Aquests dividiren la història humana en tres períodes: el gloriós món antic, els temps moderns que ells protagonitzaven i els foscos segles intermedis, els medievals. Per tant, la divisió entre medievalitat i modernor és molt més vel·leïtosa que no pas la situada entre modernitat i contemporaneïtat, en no respondre la primera a un profund sotrac i/o gran canvi en la civilització occidental¹⁶⁸, com foren les revolucions liberals i la gènesi dels estats-nació.

Nogensmenys, els historiadors dels segles XIX i XX se serviren d'aquesta ficta cesura per situar-hi un suposat canvi de règim que els permeté retrotreure el naixement dels estats nació occidentals —amb França, Regne Unit i Espanya, al capdavant— al tombant del segle XV vers el XVI, per tal de revestir-los d'una notable pàtina d'antigor.

Aquesta concepció històrica, de la qual parlarem amb més profunditat més endavant, s'ha anat superant, de mica en mica, i els historiadors han passat a donar valor a les entitats polítiques europees dels segles XVI-XVIII per allò que foren, i no com a simples prolongacions vers el passat de les entitats contemporànies. Això ha permès observar que l'origen de dites estructures polítiques de l'època moderna no es trobava en el segle XV, sinó prou temps enrere, en els ara ja no tan foscos segles XII-XIII, amb la cimentació de les monarquies estamentals (corones d'Aragó, Navarra, França, Castella, Portugal, Sicília, Anglaterra, Escòcia...) que sorgeixen del món feudal instaurat a la cristiandat en els segles IX-XI¹⁶⁹.

---

¹⁶⁸ John WATTS (2016: pp. 448-449).

¹⁶⁹ Un dels historiadors pioners —ben possiblement el primer— en cridar l'atenció sobre la importància dels segles XI i XII fou Charles H. HASKINS el 1927. Vegeu: Charles H. HASKINS (2013).

Per aquest motiu, som partidaris, i així ho farem al llarg d'aquesta tesi, d'emprar el concepte historiogràfic «Antic Règim» per catalogar conjuntament els períodes baixmedieval i modern, o sigui, el lapse de temps que transcorre entre finals del segle XI i finals del XVIII, perquè com reconeixen els estudiosos de la Història del pensament polític europeu, el transcurs d'aquestes centúries va representar, essencialment, una sola època¹⁷⁰.

Pel que fa al poder en aquest període, voldríem fer unes sintètiques pinzellades, donada l'amplitud i complexitat de la matèria, amb l'objectiu de facilitar la comprensió del funcionament de les comunitats polítiques que tractarem més endavant.

Segons defineix l'historiador Miguel Artola, el poder és la capacitat d'un subjecte d'imposar la seva voluntat a altres, ja sigui de forma personal en grups humans molt reduïts, o de forma política, això és, a distància i massivament, que és allò que succeeix quan grans grups se sotmeten als mandats o lleis d'un subjecte¹⁷¹, essent, en conseqüència, el seu poder públic reconegut per la població, tal com exposa el medievalista Miguel Ángel Ladero Quesada.

Aquest darrer autor afirma que a l'Europa medieval occidental ha existit en tot temps la noció i forma de poder polític públic, tant en el període més fosc (segles V-XI) com en el de ressorgiment (segles XI-XV) d'aquest, sempre tenint present la diferent casuística segons cada espai territorial. Aquestes nocions i formes de poder públic s'han basat, fonamentalment: en la tradició (el record, tant de l'origen públic del poder polític com de l'imperi desaparegut); en els intents de restaurar l'antic Imperi romà; així com en la reintroducció adaptada del dret romà des de finals del segle XI amb el consegüent revival dels seus conceptes politicojurídics: *respublica*, *iurisdictio*, *universitas*, *populus*, *civitas*, *communitas*, *corpus*, *regnum*, *princeps* o *constitutio* per citar-ne alguns. Tots foren reconceptualitzats al llarg de l'Antic Règim per fer-los adients a unes realitats polítiques diferents de les de l'antiguitat clàssica i tardana¹⁷².

Per exemple, el concepte «constitució» —el qual ens resulta útil tractar perquè el farem servir sovint en aquest treball—, si bé en l'actualitat té com a significat polític més conegut el de conjunt de normes jurídiques fonamentals d'un Estat contemporani (la Constitució espanyola de 1978 n'és un bon exemple), en el món clàssic el terme original llatí posseïa dos significats polítics diferents.

---

¹⁷⁰ Anthony BLACK (1996).

¹⁷¹ Miguel ARTOLA (1999: p. 19).

¹⁷² Miguel Ángel LADERO QUESADA (1997).

Per als romans *constitutio* era, d'una banda, una manera de designar els decrets o disposicions d'autoritats com el Senat, els magistrats o l'emperador, mentre que, d'altra banda, també servia per designar la composició o manera d'estar format de qualsevol ésser, acabant per designar l'estructura orgànica i normativa de la *respublica*, és a dir, de l'entitat política abstracta.

Ambdós significats foren adaptats i reutilitzats durant les èpoques medieval i moderna, cosa que ens permet parlar per a aquest període de constitucions com a tipus de lleis molt concretes —les *Constitutions y altres drets de Cathalunya* o les constitucions papals, per exemple— o de la constitució com a manera d'estar formades i normativitzades les entitats polítiques d'Antic Règim com foren, verbigràcia, el principat d'Acaia, la Corona d'Aragó, el Gran Ducat de Lituània, el regne de Nova Espanya o el Sacre Romà Imperi.

Dit això, prosseguim amb la nostra succinta explicació sobre el ressorgiment dels poders públics de les comunitats polítiques de l'Europa de l'Antic Règim, per tal d'esbossar com era la seva constitució o composició genèrica.

Ho farem a partir de les obres d'historiadors del dret com Pietro Costa, Maurizio Fioravanti, Jesús Lalinde, Antonio Pérez Martín, António Manuel Hespanha, Tomàs de Montagut, així com d'historiadors de la política de l'època com Ernst H. Kantorowicz, Xavier Gil Pujol, John Watts, Maurizio Viroli, Joan Pau Rubiés, Flocel Sabaté, Jesús Villanueva, Luis Antonio Ribot o el ja citat professor Ladero Quesada¹⁷³. Gràcies a ells, hem pogut copsar que, des del període baixmedieval fins a l'època liberal, a l'Europa occidental només existí un tipus d'entitat política que, si bé evolucionà de diverses maneres, no deixà de presentar una sèrie de característiques fonamentals:

1) La progressiva però lenta secularització del món polític. La distinció entre autoritat religiosa i potestat secular a l'Occident fou una de les característiques que el diferencià d'altres àmbits de civilització, permetent, d'un costat, que aquells homes que ostentaven el poder polític i aquells que hi reflexionaven no haguessin de pertànyer,

---

¹⁷³ Antonio PÉREZ MARTÍN (1984); Jesús LALINDE (1988: esp. pp. 109-113); António Manuel HESPANHA (1989); Joan Pau RUIBIÉS (1996) i (1998); Miguel Ángel LADERO QUESADA (1997); Maurizio FIORAVANTI (2001) i (2004); Jesús VILLANUEVA (2002); Flocel SABATÉ (2005b); Pietro COSTA (2007); Maurizio VIROLI (2009); Ernst H. KANTOROWICZ (2012); Tomàs de MONTAGUT (2015); John WATTS (2016); Xavier GIL (2016); Luis Antonio RIBOT (2016). Per evitar l'ús excessiu de les notes a peu per citar de forma repetitiva aquestes obres, remetem a aquestes per profunditzar en el contingut de l'exposició que farem a continuació. No obstant això, sí que emprem notes a peu de pàgina amb la referència bibliogràfica en les citacions literals i allà on s'ha considerat inexcusable el seu ús.

forçosament, a la casta o estament sacerdotal. De l'altre costat, això també facilità que certes reflexions sobre política —com les de Machiavelli, per citar un dels casos més coneguts— es poguessin fer un xic al marge de l'estricta moral imperant, fins al punt d'arribar a l'exposició de teories juridicopolítiques notablement secularitzades com les d'Hugo Grotius o Thomas Hobbes, ja en el segle XVII¹⁷⁴. Ara bé, aquí no estem parlant de cap mena d'ateisme. A la cristiandat de les centúries que tractem, tot àmbit de la vida estava profundament impregnat de religió.

2) La concepció jeràrquica del món polític i el respecte dels individus per aquesta. No és que aquest element sigui quelcom exclusiu ni de l'Europa occidental, ni de l'Antic Règim, però resulta important assenyalar aquest factor perquè permeté mantenir l'ordre funcional en unes comunitats conformades per una àmplia multiplicitat de subjectes polítics diferents. De fet, en la concepció que els cristians tenien del món, la idea de jerarquia presidia tant la representació de la realitat divinal i del més enllà, com de la realitat quotidiana, assumint-se com una característica intrínseca de la natura humana i del món sociopolític.

En aquest sentit, qualsevol comunitat política, per tal de ser el més perfecta possible, no podia sinó estar composta per diferents parts disposades jeràrquicament de la mateixa manera que les creacions de Déu, ja fossin els cossos humans o altres animals, el món terrenal en el seu conjunt o el món celestial. Jerarquia i ordre s'implicaven l'un a l'altre recíprocament, i junts produïen el sentit d'una unitat harmoniosa: l'ordre jeràrquic entre subjectes legalment diferents, concepció contrària a la idea moderna d'un ordre d'individus iguals.

3) L'estratificació de la societat en estaments jurídicament diferenciats. Parlem d'estratificació social estamental perquè les societats de les comunitats polítiques existents entre el segle XII i les revolucions liberals estaven conformades per individus amb estatus jurídics diferenciats, caracteritzats per paquets específics de deures i privilegis que s'articulaven en «estats» o «estaments», com veurem. A diferència de la majoria de les societats contemporànies, que es basen en la màxima de la igualtat —almenys teòrica— de tothom davant la llei, la societat estamental es caracteritzava per la desigualtat legal i les llibertats expressades en privilegis individuals o col·lectius (per pertànyer a una família o entitat corporativa: gremi, parròquia, confraria, població, estament, regne, etc.). Aquest tipus d'ordre social, que convidava les persones a gaudir

---

¹⁷⁴ Luis Antonio RIBOT (2016: p. 537-538).

de les llibertats concretes que els corresponien, fou considerat durant la major part de tots aquells segles com a ordre natural, etern i immutable.

4) La submissió de l'acció i el pensament polítics al principi de defensa de la tradició politicojurídica heretada. Ens referim al respecte pel costum i per la nova legalitat, que se suma al dret consuetudinari, tot conformant l'ordenament legal de les comunitats polítiques, un ordenament que calia preservar i defensar, ja que els principals enemics de l'estabilitat de la comunitat eren l'arbitrarietat i la desmesurada pretensió de domini total i absolut d'una única autoritat sobre la complexa i plural realitat política de la comunitat. D'aquest ordre i de la seva defensa partiren la major part dels filòsofs, teòlegs i juristes d'Antic Règim, a l'hora de fer les seves reflexions.

5) L'ús del llenguatge metafòric per tractar sobre els ens polítics¹⁷⁵. Xavier Gil ens ofereix una sèrie d'exemples:

«La época aplicaba asimismo otros lenguajes al mundo de la política y del gobierno: el organológico, resultante de la metáfora del cuerpo político, con sus medicinas para restablecer la salud, aquejada por achaques y conflictos diversos; el corporativo, propio de aquella sociedad formada por estamentos y corporaciones; el náutico y pastoral, con las conocidas imágenes del príncipe como piloto que conduce la nave del estado a buen puerto y como pastor que vela por su ganado; el musical, mencionado; el teatral. Y también aplicaba la terminología de la construcción de edificios y erección de ciudades»¹⁷⁶.

6) El manteniment, entre els segles XIII i XVIII, de la constitució jurisdiccional o jurisdiccionalista¹⁷⁷ com a esquema polític bàsic i generalitzat d'organització de les comunitats polítiques occidentals, tot i l'aparició, a partir del segle XVI, del principi profundament distorsionador de la sobirania moderna.

Aquesta constitució jurisdiccional dividia el poder públic en una plètor de jurisdiccions que coexistien en equilibri perquè estaven jerarquitzades en una cadena, de manera que totes conduïen a un vèrtex del qual emanaven. El concepte sobre el qual gira

---

¹⁷⁵ A tall d'exemple, sobre la històricament sovintejada metàfora corporativista (assimilació de la comunitat política al cos humà) a l'Occident medieval, vegeu: Ernst H. KANTOROWICZ (2012). Sobre la metàfora aplicada a Catalunya, vegeu: Aquilino IGLESIA (1995). Per a la mateixa metàfora aplicada a la Monarquia d'Espanya, vegeu: Bartolomé BENNASSAR (2006).

¹⁷⁶ Xavier GIL (2016: pp. 23-24).

¹⁷⁷ El terme «jurisdiccionalista» i l'expressió «paradigma jurisdiccionalista» són propostes del professor António Manuel Hespanha. António Manuel HESPANHA (1989).

el nom d'aquest model de règim polític és el terme llatí *iurisdictio* —literalment, ‘declarar el dret’—, que és complex i ple de matisos.

La jurisdicció a l'època de l'Antic Règim era un poder legal que, depenent del context, podia servir per instaurar lleis, per imposar una ordre governativa o per jutjar, sempre en un espai territorial delimitat i en relació amb la població que habita el predit espai, sobre la qual es poden estendre una o diverses jurisdiccions.

Dels seus significats ens interessa centrar-nos, principalment, en aquell que versa sobre el poder públic suprem en el si de la comunitat política baixmedieval i moderna, diferent de les jurisdiccions que posseïen les altres autoritats de la comunitat política.

Aquí hem de fer esment del *ius commune* (dret comú) que, tal com exposen els historiadors del dret, era un ordenament repressiu desenvolupat a Itàlia, el qual, partint de la Universitat de Bolonya, fou irradiat per tot l'Occident europeu durant els segles XI-XIII, més aviat per un procés de còpia o imitació produït d'un regne a un altre, que no pas per la influència directa dels centres d'estudi del dret romà¹⁷⁸. El seu èxit fou notable i a molts llocs l'adoptaren com a ordenament subsidiari, o sigui, aquell a què es recorre quan l'ordenament propi del domini polític en qüestió no regula algun aspecte o ho fa de manera defectuosa.

La base fonamental del dret comú era el *Corpus Iuris Civilis*, un recull del dret imperial encarregat per l'emperador romà oriental Justinià I (527-565). Com que en el dret romà els antics emperadors monopolitzaven la *iurisdictio* suprema, aquesta noció fou molt del gust dels emperadors i reis de romans del Sacre Romà Imperi dels segles XII i XIII¹⁷⁹, els quals tingueren la pretensió d'aconseguir que el dret comú tingués vigència

---

¹⁷⁸ John WATTS (2016: p. 96).

¹⁷⁹ Els monarques del Sacre Romà Imperi ostentaren des del segle XI el títol de «rei de romans», que era el que empraven com a reis d'Alemanya, o sigui, del conjunt de ducats arrel alemanys (els *Stammesherzogtum*) fins que eren coronats com a emperadors, en detriment del títol *rex teutonicorum*, molt devaluat en el conflicte entre papes i emperadors i conegut com la “Querella de les Investidures” (1075-1124), ja que els papes negaven la potestat universal dels emperadors germànics en denominar-los reis dels teutons. En paraules del medievalista Màximo Diago: «el títol de rey de Romanos, [era] asignado a los elegidos por los príncipes alemanes para la sucesión en el reino de Alemania, y por extensión en todo el imperio, hasta tanto eran coronados por el papa en Roma, momento a partir del cual ya podían ostentar el título de emperador». Màximo DIAGO (1996: p. 29). El claudàtor és nostre. Ara bé, a l'edat mitjana no tots els reis de romans elegits pels prínceps electors foren coronats com a emperadors pel papa. Tanmateix, tots els reis de romans germànics baixmedievals —lluïssin la dignitat imperial o no— governaren de la mateixa manera i els mateixos dominis. John WATTS (2016: p. 78). D'altra banda, el títol de rei de romans també podia ésser ostentat, en vida de l'emperador coronat a Roma, per aquella persona —normalment el fill— que la majestat imperial volia que esdevingués el pròxim successor imperial si aquest era escollit pels prínceps electors. Tanmateix, en cas de no haver estat coronat a Roma, el sobirà germànic mantenia per a si mateix la titulació reial. L'any 1508, Maximilià I d'Àustria —que ja havia estat escollit rei de romans en vida del seu pare, l'emperador Frederic III d'Àustria— es va intitular, amb el consentiment

generalitzada arreu de la cristiandat controlada per l'Església de Roma, car no hem de passar per alt que l'any 1054 s'havia escindit la part més oriental de la *universitas christiana*, en què s'ubicaven grans potències polítiques com l'Imperi romà d'Orient o el principat de Kiev.

Tanmateix, encara que en els segles XII i XIII el dret comú triomfà a l'Occident europeu com a moviment doctrinal, paradoxalment, els cèsars germànics no feren realitat el seu propòsit d'emprar-lo per consolidar-se com a veritable potència universal cristiana, per diversos motius.

En primer lloc, perquè *de facto*, com a potència geopolítica, el Sacre Imperi mai fou el desaparegut Imperi romà occidental, ni tan sols arribava a igualar, en diversos aspectes, el molt més modest Imperi franc de Carlemany, del qual el Sacre Imperi era hereu directe. Així, mentre que el recopilador Justinià I i els seus predecessors, senyors tots de la major part del món conegut, disposaven d'un poder “centralitzat burocràticament” sobre un espai territorial vastíssim; els emperadors occidentals baixmedievals eren uns prínceps desproveïts de la capacitat de governar sobre la major part de la porció occidental de l'antic Imperi de Roma, atès que escapaven del seu poder efectiu les grans regions geogràfiques que en l'antiguitat foren anomenades Hispània, Britània, Gàl·lia, Àfrica i, fins i tot, bona part d'Itàlia, així com les illes del *Mare Nostrum* occidental. De fet, en el si del mateix Imperi romanogermànic medieval —conformat pels regnes d'Alemanya, de Borgonya, de Bohèmia i d'Itàlia (el qual ocupava la part septentrional de la península), els emperadors no deixaven de ser uns senyors feudals suprems que eren escollits per elecció i havien de conviure amb centenars d'altres potestats (reis, prínceps, ciutats, prelats, nobles, etc.) que governaven i posseïen drets tradicionals o es dotaven de nous.

Davant d'aquesta realitat pluripotestàtica —ja fos general de la cristiandat, ja fos particular del Sacre Imperi—, els juristes no aplicaren el dret romà recuperat tal com era en origen, o sigui, concebant la potestat legislativa de l'emperador com un poder únic i

---

del papa Juli II, com a emperador electe, amb la qual cosa ja no necessitava ser coronat emperador pel papa. El seu nét, Carles V d'Àustria, fou coronat rei de Romans i pocs dies després emperador electe el 1520, tot i que també es féu coronar pel papa l'any 1530. Un any després, Ferran d'Àustria fou escollit i coronat rei de romans com a hereu germànic del seu germà major, el citat emperador Carles V. Des d'aleshores, la dignitat del rei de romans quedà limitada a l'hereu electe en vida de l'emperador, que automàticament passava a ser emperador a la mort del seu predecessor sense necessitat d'una altra cerimònia a Roma. D'aquesta manera, la Casa d'Àustria va acabar per patrimonialitzar les dignitats germàniques imperial i reial.

exclusiu d'aquest. Interpretaren la jurisdicció de manera que, en comptes d'esgotar-se en l'emperador, senzillament emanava d'ell tot davallant i articulant-se en graus diversos, permetent, d'aquesta manera, que tots els altres poders inferiors poguessin estatuir dret, jutjar i governar en la mesura que els correspongués. Malgrat tot, al cèsar germànic li pertocava la *iurisdictio plenissima*, perquè ell ocupava el vèrtex i tota jurisdicció emanava en última instància d'ell i, per tant, la resta de subjectes polítics del Sacre Imperi, que gaudien de poders més o menys amplis, conformaven un ordre jerarquitzat, unificat i tancat, del qual l'emperador era el garant.

Aquesta posició de superioritat del príncep en relació amb els altres poders de l'Imperi el convertí en «sobirà» i, a parer del professor Costa, establí la primera conceptualització clara de la «sobirania» en el període baixmedieval. Una sobirania que, tot i ser suprema, era relativa, gradual i mesurable —a diferència de la sobirania moderna caracteritzada per ser total i absoluta—, perquè era un poder inseparable de la mateixa jerarquia de jurisdiccions, concretament, era la seva font. Per tant, per molt que la majestat imperial fos importantíssima en la concepció dels juristes medievals, un vèrtex no és quelcom separable de la cadena de la qual aquest és només la primera baula, d'un poder qualitativament igual al de la resta d'ens o subjectes als quals superava quantitativament per confluïr en ell totes les jurisdiccions. D'altra banda:

«El emperador es soberano, pero es valorado no tanto como solitario detentor de la plenitud de los poderes, cuanto como símbolo de validez de aquel orden global que reclama la atención del jurista. Ciertamente, un aspecto típico de la soberanía imperial es la potestad legislativa. La atribución al emperador de la *potestas condendi leges* es sin embargo, para el jurista medieval, más un punto de partida que un punto de llegada. Él en suma da por descontado que el emperador puede crear normas jurídicas, mientras su más difícil y apremiante problema es si los sujetos y entes distintos del emperador pueden de algún modo ser a su vez titulares de una (aún más limitada) *potestas statuendi*»¹⁸⁰.

I més endavant, continua el professor Costa, aquesta *iurisdictio*, que llisca al llarg de l'eix jeràrquic i descendeix del vèrtex de la piràmide als graus intermedis, de l'emperador als *magistrati*, permet l'atribució a aquests últims d'una precisa competència normativa. En efecte, es tracta d'una legitimació que oculta l'autonomia de les ciutats i

---

¹⁸⁰ Pietro COSTA (2007: p. 44-45).

altres comunitats o corporacions darrere de l'escut simbòlic del reconeixement al príncep. Així, els diversos subjectes polítics podien sortir beneficiats¹⁸¹.

Ara bé, ni la Majestat Imperial ni les ciutats, ni qualsevol altre subjecte polític del Sacre Imperi, es trobaven en un no-res, sinó en una comunitat. És aquí on entren en joc altres conceptes del dret romà. La *universitas* (literalment, ‘totalitat’) serví per transformar una pluralitat informe de subjectes polítics en una unitat, un *corpus*. El cos era entès com una entitat conformada per parts diverses que tenien funcions diferents, però que estaven organitzades sinèrgicament de manera que la totalitat, en aquest cas la *universitas*, era única, autònoma i inseparable¹⁸².

Dit això, si bé aquesta posició com a sobirans podia satisfer els emperadors dels segles XII i XIII —ja que l’objectiu primordial en reivindicar aquella jurisdicció suprema inalienable eren les ambicions de domini, *de iure* legítim, sobre Itàlia i l’illa de Sicília, especialment enfront del Papat—, amb el pas del temps aquests poders alemanys (prínceps, prelats, nobles, ciutats, etc.) s’anaren distanciant i emancipant del seu jou fins al punt que la dignitat imperial esdevingué, en el segle XVII, poc més que una preeminència honorífica dins dels mateixos límits del Sacre Imperi romà, a excepció dels dominis particulars de la Casa d’Àustria, on governaren de forma molt més directa i intensa.

En segon lloc, la jugada sortí malament als emperadors, perquè, *de iure*, el discurs universalista pro-imperial que pretenia aplicar la jerarquia piramidal de jurisdiccions no només al Sacre Romà Imperi, sinó també al conjunt de la cristiandat occidental, es trobà enfrontat ja en el segle XI amb un altre discurs universalista similar al seu, que pretenia consolidar un poder sobirà alternatiu en el mateix espai i sobre la mateixa població: els papes de Roma.

Aquests també se serviren de la jerarquia de jurisdiccions per esdevenir el vèrtex i cap del cos de l'Església. Per tant, la seva jurisdicció eclesiàstica s’irradiava des de Roma —o des de la seu de l’antipapa de torn, durant el cisma de 1378-1417—, la qual fou exercida pels bisbes i altres prelats en els seus àmbits competencials respectius sobre tots els cristians catòlics, podent arribar a imposar la voluntat papal allà on hi hagués un clergue o un creient, fos el domini terrenal de qui fos¹⁸³. D’aquesta manera, la Santa Seu

---

¹⁸¹ Pietro COSTA (2007: p. 47).

¹⁸² Pietro COSTA (2007: p. 47).

¹⁸³ Al llarg dels segles XII i XIII, es generalitzà l’autoritat papal arreu de l’estructura de l’Església, a través de fets com la facilitació d’accés a l’arbitri del papa per tot tipus d’apel·lacions,

podia immiscir-se en totes les comunitats polítiques de l'Occident medieval, i no només en matèria espiritual, sinó que també influí en matèries temporals sota les premisses de la defensa de la fe i de les necessitats d'organització pastoral, esdevenint tot plegat: «un delicadísimo problema, precisamente porque no una sino dos cadenas distintas de *iurisdictiones* vienen a asentarse sobre el mismo espacio»¹⁸⁴.

En aquest sentit, el poder dels papes era molt més gran que el dels emperadors germànics, perquè per bé que totes dues figures podien ser considerades el cap de la cristiandat llatina, el poder real del cèsars es circumscrivia al Sacre Romà Imperi, mentre que el del papa abraçava, tot i que laxament, gairebé tot Occident.

Per consegüent, els pontífexs pretenien ser considerats líders indiscutibles del món catòlic, entrant en una llarga disputa amb els emperadors per l'hegemonia universal, sentint-se capaços, els primers, de: convocar croades, fins i tot contra territoris cristians; conferir corones als prínceps laics dins de la seva àrea primària d'influència (Itàlia, Sicília, Còrsega, Sardenya, Provença, Llenguadoc, Alemanya i Hongria) i de deposar reis i emperadors¹⁸⁵.

En aquest marc bel·ligerant, els juristes defensors de la hierocràcia catòlica varen introduir el nou concepte de la *plenitudo potestatis*, adjudicant-la al bisbe de Roma. Exposada en el *Dictatus Papae* de Gregori VII (1075), que va donar lloc al greu conflicte entre els papes i els emperadors conegut com a “querella de les investidures” (1075-1124), i portada a l'extrem durant el regnat del papa Inocenci III (1198-1216), la plenitud de poder papal, paulatinament, passa de ser un sinònim de la jurisdicció en el seu grau més alt (la *iurisdictione plenissima* de l'emperador) a esdevenir un poder —a imitació del diví— extraordinari, excepcional i excedent a la jerarquia terrenal (la cadena de les jurisdiccions), il·limitat i independent de qualsevol altre poder no celestial, per tal d'erigir el pontífex màxim en senyor suprem del món, per sobre de l'emperador. Per contra, els juristes pro-imperials argumentaren, d'una banda, que l'Església no hauria de disposar de poder terrenal, el qual corresponia als prínceps i, de l'altra, defensaren que, si bé la jurisdicció suprema de l'emperador era relativa i gradual de cara a l'interior del Sacre Imperi, de cara a l'exterior era absoluta, ja que l'emperador no reconeixia ningú —a excepció de Déu—per sobre d'ell.

---

consolidant-se com la darrera instància judicial eclesiàstica; o també mitjançant el control de provisions de càrrecs eclesiàstics. John WATTS (pp. 69-71).

¹⁸⁴ Pietro COSTA (2007: p. 50).

¹⁸⁵ John WATTS (pp. 68 i 72).

Així, en el fragor de la disputa es forjà la noció de sobirania absoluta medieval¹⁸⁶, esgrimida per ambdues espases de la *christianitas*, segons la metàfora bíblica. En qualsevol cas, era un conflicte irresoluble des de la simple distinció entre poder celestial i terrenal, perquè a banda que en les concepcions jurídiques de base romanista només hi havia lloc per a un poder suprem, s'interposaven pretensions molt més mundanes que, valgui la redundància, el domini mundial. I és que els bisbes de Roma no només proclamaven ser els líders espirituals i vicaris de Crist a la Terra, sinó també la més suprema autoritat temporal de Roma i la seva àrea d'influència germano-italo-occitana, la qual, en gran mesura, corresponia a la geografia del Sacre Romà Imperi i de les seves zones circumdants. A més, els emperadors no només aspiraven a ser els més alts sobirans terrenals, sinó que també desitjaven prerrogatives sobre els assumptes eclesiàstics de diversa índole, pel fet de correspondre'ls una responsabilitat particular de defensa de l'Església llatina.

Finalment, de la confrontació entre els suposats *domini mundi* es beneficiaren, i molt, un altres: la resta de prínceps cristians.

En tercer lloc, els successius emperadors no van esdevenir líders supremes de la *christianitas*, perquè no van poder subordinar ni a través del dret, ni de la força, bona part dels regnes i principats cristians. França, Lleó i Castella, Navarra, Aragó, Catalunya, Portugal o Anglaterra, entre d'altres, si bé s'havien edificat en l'espai que en el seu dia fou el solar occidental de l'antic Imperi dels romans del qual la potència romanogermànica es proclamava hereva i continuadora, ho havien fet més enllà dels límits efectius del Sacre Romà Imperi.

A més, els juristes que servien aquests altres reis i prínceps cristians, a través de les seves interpretacions del *Corpus Iuris Civilis*, atorgaren als seus senyors —entre ells, els comtes de Barcelona i els reis d'Aragó del segle XII en endavant— la potestat pública imperial a fi que no haguessin de reconèixer superiors quant al poder temporal, esdevenint titulars, origen i font de totes les jurisdiccions en els seus dominis i, de manera particular, de la «jurisdicció suprema». Tanmateix, aquests juristes no sols importaren als seus respectius regnes i principats el concepte de «jurisdicció» i el paradigma jurisdiccional, sinó que també se serviren d'altres conceptes com el de «plenitud de poder», equiparant en tot punt el poder terrenal dels seus senyors amb el poder absolut de l'emperador i del

---

¹⁸⁶ «Incluso el ejercicio de las facultades extraordinarias englobadas dentro de la categoría de *plenitudo potestatis* o *potestas absoluta* se define como excepción respecto al orden jurídico, y de hecho queda sometida a una regulación jurídica». Jesús VILLANUEVA (2002: p. 89).

papa, mitjançant fórmules absolutistes com: *reges superiorem non recognoscentes* o *rex est imperator in regno suo* alhora que, d'altra banda, defensaren la *exemptio imperii*, que servia per deslliurar la resta de sobirans cristians de qualsevol supeditació a l'emperador¹⁸⁷, al mateix temps que legitimava la potestat de cadascun d'ells de crear i interpretar el dret i ser jutges suprems dins dels seus dominis.

D'aquesta manera, ja en la segona meitat del segle XIII, la veu *superioritas* servia per descriure el poder públic dels prínceps cristians que afirmaven posseir la *plenitudo potestatis*, no reconeixien superior en allò temporal i mantenien amb els habitants del seu domini polític un vincle de natura, que lligava els súbdits a través de la lleialtat i l'obediència al seu príncep sobirà. Un vincle superior a qualsevol altre que pogués subjectar-los a altres poders temporals, segons la visió jurídica romanista que hem estat esbossant¹⁸⁸.

Amb tot, de la mateixa manera que l'emperador germànic, la resta de sobirans cristians medievals no podien actuar de forma unilateral i absoluta, per tal com, de forma habitual, es trobaren amb l'oposició dels seus súbdits, produint-se dins de la comunitat política una regulació constant del poder per tal d'establir una situació d'equilibri, ja fos entre el sobirà i els súbdits, ja fos entre els súbdits mateixos, esdevenint àrbitre en aquests casos el sobirà.

Per tant, en els incipients regnes baixmedievals, la potestat pública es regulà en funció del grau de poder que el príncep podia imposar als seus súbdits, el qual era més o menys limitat segons la força que els estaments tenien per contrarestar-lo, donant lloc en totes les comunitats a un mode de govern mixt¹⁸⁹ que es concretà en sistemes de control institucionals i legals sobre l'exercici del poder del príncep en totes les comunitats polítiques, els quals variaven depenent de la latitud i del moment¹⁹⁰. En algunes d'aquestes comunitats, com per exemple, els regnes i principat de la Corona d'Aragó, el sistema de limitació del monarca arribà a ser tan notable que es traduí en un exercici mixt

---

¹⁸⁷ Tanmateix, no només en sortiren malparats els emperadors. Els altres sobirans cristians, amb el rei francès al capdavant, acumularen tant de poder que, per exemple, durant bona part del segle XIV, el Papat fou controlat per la Corona de França.

¹⁸⁸ Sobre el vincle de natura entre el príncep i els seus súbdits, consulteu l'apartat 1. 9 del present capítol i l'apartat 2. 3. 2 del proper capítol d'aquesta la tesi.

¹⁸⁹ El concepte clàssic de govern mixt consistia en la perfecta combinació dels models aristotèlics de monarquia, aristocràcia i democràcia en un conjunt polític equilibrat.

¹⁹⁰ Malgrat l'enorme varietat de la casuística, totes les comunitats polítiques conformades durant els segles XIII-XV compartien un patró de característiques que han estat constatades i ben explicades a John WATTS (2016). L'evolució d'aquestes comunitats i de les concepcions polítiques, entre els segles XIII i XVII, ha estat analitzada a Maurizio VIROLI (2009).

de la potestat declarativa del dret entre el príncep i els representants estamentals de la comunitat política.

Filant més prim en l'àmbit del dret, el principi absolutista *quod principi placuit habet legis vigorem* només es podia contrarestar negant la vigència del dret romà o cercant en ell un altre principi que el contradigués. En molts llocs ocorregué el segon cas a través del principi *quod omnes tangit ab omnibus debet probari*, que teòricament s'havia d'aplicar a casos concrets, però finalment aconseguí un valor general i acabà per transformar-se en el principi *quod omnes, uti singulos, tangit, ab omnibus probari debet* del dret canònic¹⁹¹. Tanmateix, el principi *quod omnes tangit* no era l'única manera de limitar el poder del príncep sobirà.

Per exemple, en els regnes i principat governats pels reis d'Aragó i comtes de Barcelona, aquell principi trobà un ressò escàs, perquè els naturals d'aquelles terres preferiren fórmules contractualistes de naturalesa històrica. Les limitacions podien generar-se mitjançant el constitucionalisme antic, ja fos per l'establiment de lleis com a contractes públics, ja fos amb l'elaboració de llegendes historicistes com la dels *Fueros de Sobrarbe* o la de l'entrega per elecció de Catalunya a Carlemany, les quals justificaven el poder limitat del rei. Mitjançant el primer cas, gran part de la legalitat suprema dels dominis de la Corona d'Aragó s'establí amb l'entrega d'un donatiu econòmic per part de la comunitat política (regne o principat) a canvi de l'establiment d'una legalitat paccionada entre el sobirà i en els representants de la predita comunitat en el marc d'assemblees parlamentàries: les Corts Generals¹⁹². A mitjan segle XVI, els jurats de Mallorca recordaven l'origen d'aquesta legalitat:

«Esser leys paccionades y contractes entre los reys de Aregó de inmortal memòria y los vesals desta terra per molt bons serveis fets per nostres passats en augment de la Corona de Aragó (...) franqueses i privilegis que tant nos costen, exí de serveys personals com ab pecúnies propies»¹⁹³.

---

¹⁹¹ Jesús LALINDE (1988: pp. 124-125).

¹⁹² A més, existien altres limitacions del poder principesc concretades en actes polítics, com la introducció de juraments a l'inici dels regnats, la compra d'impostos i de lleis com el del bovatge a Catalunya (1300), els instruments de pacificació com la Capitulació de Vilafranca del Penedès també al Principat (1461), la imposició de privilegis com els de la Unió a Aragó (1287) o la restitució de privilegis, com la dels cent setze capítols anomenats «Recognoverut proceres», confirmats pel rei a la ciutat de Barcelona l'any 1284. Jesús LALINDE (1988: pp. 124-127).

¹⁹³ La citació a Xavier GIL (2016: p. 105). El parèntesi és del professor Gil.

Una legalitat a la qual s'havien de sotmetre tots: rei i súbdits. I és que com explicà Jesús Lalinde:

«Tanto en Aragón, como en Cataluña, y similarmente, en Valencia, aparece claro que el Rey está sujeto, no exclusivamente al derecho, como lo está el Emperador, sino también al ordenamiento consuetudinario, y no puede «despojar» [a voluntat o sense consens de la comunitat política, entenem] de privilegios, usos, libertades y costumbres»¹⁹⁴.

En resum, la constitució genèrica de les comunitats polítiques d'època baixmedieval i moderna es conformava amb la legitimitat romanista derivada, per una via o altra, del *Corpus Iuris Civilis* i del record del poder imperial:

«El poder es visto como una emanación histórica que se ha distribuido mediante una serie de actos de transferencia. El mismo esquema se aplica al orden interior de cada Estado, originado en una fuente de jurisdicción y articulado según un esquema hierocrático. [...] en la práctica el «paradigma jurisdiccional» permitía que corporaciones y particulares se tallaran esferas de amplia autonomía, pero sin necesidad de poner en cuestión el principio de la *fons iurisdictionis* y de la emanación de poder»¹⁹⁵.

Finalment, ens queda atendre el concepte de «sobirania», el qual ha plantejat als historiadors del dret —i ja no diguem als generalistes— seriosos problemes, començant pel fet que una part de la historiografia considera adequat parlar de sobirania per a la baixa edat mitjana, mentre que altres són del parer que aquest concepte només es pot emprar del segle XVI en endavant.

En l'actualitat es pot definir el concepte «sobirania», en la seva accepció política, com el poder públic suprem d'un estat o d'un organisme polític que no resta sotmès a cap altre poder. Del fet que les entitats polítiques més rellevants del món contemporani, els estats, siguin sobirans, es deriven principis del dret internacional com són: el respecte per la integritat territorial dels estats; el principi de no-intervenció en els seus afers interns; la defensa de l'autodeterminació de les nacions per esdevenir estats; o la igualtat jurídica entre els gairebé dos-cents estats que hi ha al món.

---

¹⁹⁴ Jesús LALINDE (1988: p. 125).

¹⁹⁵ Jesús VILLANUEVA (2002: p. 89).

Tanmateix, a l'època que investiga aquesta tesi, d'aquesta «sobirania» que conforma i regula el món geopolític contemporani, només hi havia les primeres manifestacions teòriques i pràctiques, perquè en el temps de les comunitats polítiques curulles de jurisdiccions, totes les autoritats de les societats d'Antic Règim —emperadors, papes, reis diversos, prelats, aristòcrates, senyors vassalls en general, magistrats regnícoles o municipals, etc.— tenien en comú que, en no ser poders sobirans dels segles XIX o XX, no tenien una pretensió totalitzadora i omnicomprendiva pel que fa a la població sotmesa a les seves respectives jurisdiccions.

Quant a la terminologia, cal dir que la paraula «sobirania» és un derivat del mot «sobirà», que significa: 'algú o allò superior' o 'que està per sobre', puix que és una forma vernacle del mot llatí *superanus* ('el de més amunt'), que alhora deriva de la preposició *super* ('sobre' / 'damunt'). No ens sembla cap anacronisme l'ús de la paraula «sobirania» en l'explicació de Pietro Costa —i així mateix l'hem feta servir—, perquè és un terme que ja comença a aparèixer en la documentació dels segles XII i XIII en la seva forma llatina, *superioritas*, associada al poder principesc¹⁹⁶.

Així, en resum, a partir de la interpretació baixmedieval del dret imperial antic, bastiren la sobirania jurisdiccionalista de la comunitat política, temperada i gradual, i de l'enfrontament dels poders suprems de la cristiandat sorgí la concepció d'una sobirania de tall absolutista, aquella que s'arrogaven tots els prínceps per no haver de reconèixer, en el pla terrenal, cap altre home per sobre seu. Seguint aquesta concepció de la «sobirania», per exemple, un rei d'Aragó podia proclamar-se «senyor sobirà après Déu en Cathalunya», tal com ho féu el rei Pere III l'any 1342¹⁹⁷.

Ara bé, la dialèctica entre súbdits i sobirans establí sistemes de govern mixt en totes les latituds d'Occident, sempre subjectes a una inevitable casuística que en cada moment desequilibrava la balança cap al pol de poder principesc (regalisme i/o absolutisme)¹⁹⁸ o cap al pol de poder regnícola (parlamentarisme, pactisme, contractualisme i, àdhuc, republicanisme)¹⁹⁹. Aquest sistema de govern continuà en els

---

¹⁹⁶ Miguel Ángel LADERO QUESADA (1997: pp. 34-35).

¹⁹⁷ La citació a Flocel SABATÉ (2007c: p. 156).

¹⁹⁸ Entenem per regalisme de l'època la defensa dels drets, interessos i/o actuacions dels prínceps sobirans, mentre que per absolutisme entenem la defensa d'un sistema polític on el príncep sobirà, ja no és que no reconegui ningú per sobre seu en l'àmbit terrenal, sinó que, de cara a la seva comunitat política, només està limitat per la seva consciència, situant-se per sobre i a part del dret positiu que ell mateix declara i revoca a voluntat, a partir de la plasmació real del principi romanista: *princeps legibus solutus est*.

¹⁹⁹ John WATTS (2016).

segles alt-moderns i, en moltes comunitats, com poden ser els regnes i principat de la Corona d'Aragó, es consolidà l'exercici mixt de la potestat, car ambdós pols de poder continuaren legislant — màxima atribució de l'autoritat pública— de forma conjunta.

Ara bé, aquest sistema mixt de govern fou sacsejat per un element de distorsió, sorgit de les mateixes entranyes: la sobirania moderna²⁰⁰. I és que un cop formulada la idea de sobirania en els segles XII i XIII, aquesta pressionà de forma inevitable cap a la conclusió que una única autoritat —ja fos un príncep o una assemblea parlamentària— havia de ser subjecte del poder suprem. Aquesta reflexió fou el primer pas cap al bastiment de les entitats polítiques sobiranes de l'època contemporània.

La tradició historiogràfica atorga el mèrit a l'obra *Les Six Livres de la République* (1576) de l'autor francès Jean Bodin (1530-1596), qui escrigué: «la souveraineté est la puissance absoluë et perpetuelle d'une République»²⁰¹, tot negant la transferibilitat del poder i la gradació de la sobirania intrínseca al model polític jurisdiccionalista. A partir d'aquest nou concepte de sobirania, algunes de les entitats polítiques d'Antic Règim evolucionaren vers la implantació d'un modern sistema absolutista o parlamentarista.

L'absolutisme com a forma de govern permanent fou sorgint en un dilatat procés iniciat en el segle XII, el qual arriba a la seva culminació en els segles XVII i XVIII. Els màxims exponents d'aquest tipus de pensament foren l'anglès Thomas Hobbes (1588-1679) i el francès Jaques Bénigne Bossuet (1627-1704). Mentre que el primer, horroritzat per la decapitació del rei Carles I Stuart en el marc revolucionari, defensà a *Leviathan* (1651) un absolutisme irrevocable i utilitarista, aliè a les consideracions religioses, el bisbe Bossuet, en la seva obra *La Politique tirée des propres paroles de l'Écriture Sainte* (escrita cap al 1670), vinculà el poder absolut a la divinitat.

En tot cas, i de manera lògica, la majoria de prínceps tendiren a imposar aquest tipus de govern regalista, amb l'objectiu d'ampliar la pressió fiscal i l'increment del seu poder militar. Aquest tipus de govern podia esdevenir absolutista si el seu exercici implicava que la imposició de la voluntat principesca acabés contravenint notablement la legalitat i les limitacions de poder a les quals els sobirans, de forma tradicional, havien estat sotmesos.

La deriva absolutista de moltes corts reials fou considerada per molts una forma de tirania, produint-se oposicions anti-absolutistes de diversa condició: des

---

²⁰⁰ Sobre les diferències entre la sobirania del paradigma jurisdiccional tradicional i la sobirania moderna i exemplificat a partir del cas català, vegeu: Jesús VILLANUEVA (2002).

²⁰¹ La citació a Thomas BERNIS (2000: pp. 612-613).

d'aixecaments populars a reaccions dels grups més privilegiats. Entre els casos més destacats, trobem les revoltes i revolucions de la dècada de 1640 a la Monarquia d'Espanya, la Fronda de França (1648-1653) o el període revolucionari anglès (1640-1689), l'únic on veritablement s'avortà l'absolutisme principesc. En canvi, alguns dels casos més reeixits d'aplicació de l'absolutisme els trobem associats el llinatge Borbó amb Lluís XIV a França²⁰² i el seu nét Felip V a Espanya, en el moment de derogar el sistema politicojurídic tradicional de la Corona d'Aragó²⁰³. Arribats a aquest punt, cal aclarir que, si com hem afirmat amb anterioritat, els principals enemics de l'estabilitat de la comunitat tradicional eren l'arbitrarietat i la desmesurada pretensió de domini total i absolut per part d'una única autoritat sobre la composició complexa i plural de la societat, l'absolutisme, en la pràctica, tampoc fou realment il·limitat o irracional. De fet, hi havia moltes persones que no el consideraren pas com una forma de tirania, sinó com el règim polític ideal per mantenir l'ordre i evitar la tendència al guerracivisme de la constitució tradicional mixta, amb els seus dos pols de poder en dialèctica permanent.

Dit això, cal remarcar que el primer sistema de parlamentarisme modern, base del constitucionalisme liberal, fou precisament una oposició a la monarquia absoluta i en defensa del consens amb la llei natural i els súbdits, de la limitació del poder del rei i, en alguns moments i llocs, fins i tot, del republicanisme antimonàrquic. La historiografia considera que aquest constitucionalisme es desenvolupà primerament a Anglaterra, en el marc d'un segle XVII que visqué dues revolucions. Nogensmenys, pensem que no es poden ignorar casos com l'holandès, ni que sigui com a precedent.

Sigui com sigui, entre els pensadors d'aquest corrent ideològic destaquen noms com Richard Hooker (1554-1600), Edward Coke (1552-1634), John Milton (1608-1674), James Harrington (1611-1677) i, com a exponent més rellevant, John Locke (1632-1704), el pensament del qual influí poderosament en la Revolució nord-americana del 1776 i esdevingué, ja en el segle XIX, un dels més fermes fonaments teòrics per la teoria política del liberalisme²⁰⁴.

La plasmació d'aquesta evolució política i ideològica des d'un model de poder compartit entre rei i regne (parlamentarisme antic) a un model de monarquia parlamentària, on la sobirania i la potestat legislativa suprema se situen en mans del parlament representatiu de la comunitat (parlamentarisme modern), no només es pot

---

²⁰² Luis Antonio RIBOT (2016: pp. 537-539 i 541-564).

²⁰³ Jesús LALINDE (1988: esp. pp. 290-299).

²⁰⁴ Luis Antonio RIBOT (2016: pp. 539-541 i 556-591).

observar a l'Anglaterra —posteriorment, Gran Bretanya— dels segles XVII-XVIII, sinó també en latituds més meridionals. Un corrent historiogràfic —que compta amb autors com Josep Fontana, Eva Serra, Joan Pau Rubiés, Núria Sales, Joaquim Albareda o Antoni Simon— constata els fets i les potencialitats jurídiques, de representació política i de desenvolupament econòmic, tot emfatitzant el «republicanisme monàrquic» dels regnes de la Corona d'Aragó, amb el principat de Catalunya al capdavant²⁰⁵.

Sigui com sigui, l'ús de la sobirania moderna alterà la constitució tradicional de les comunitats conformada per estaments socials, jurisdiccions diverses i un sistema legislatiu i de govern mixt, però no en provocà pas la destrucció i, amb ella, la fi de l'Antic Règim. Això arribaria un temps després, amb les revolucions liberals i el concepte d'igualtat. En paraules de Maurizio Fioravanti:

«La constitución estamental caerá cuando se vea claro que era el lugar de conservación de los privilegios, contrarios no sólo al nuevo principio de soberanía [moderna, afegim], sino también al igualmente nuevo principio de igualdad: uno y otro se afirmaban juntos contra la antigua constitución»²⁰⁶.

Exposat això, ja podem entrar de ple en la qüestió de les macro-comunitats polítiques dels catalans.

---

²⁰⁵ Núria SALES (1994); Joan Pau RUBIÉS (1998); Josep FONTANA (2001); Antoni SIMON (2007a); Eva Serra (2007b); Joaquim ALBAREDA (ed.) (2011). Sobre el republicanisme monàrquic a Catalunya, remetem a l'apartat 2.3.2.4 del proper capítol d'aquesta tesi doctoral.

²⁰⁶ Maurizio FIORAVANTI (2004: pp. 32-33).

1. 2. Catalunya o Espanya? La gran polèmica historiogràfica

Amb ocasió del Tricentenari de l'Onze de setembre de 1714²⁰⁷, s'ha repetit la tesi, tant en l'àmbit acadèmic com en el de la divulgació, que sosté que la Catalunya anterior a la conquesta borbònica va ser un «Estat».

Per exemple, Joaquim Albareda ha afirmat que: «la liquidació de l'Estat català i de la representació política va constituir un profund retrocés»²⁰⁸, mentre que Francesc Xavier Hernández Cardona ha escrit que la «derrota de l'11 de setembre va provocar la destrucció de l'Estat català»²⁰⁹. Per descomptat, no és una tesi únicament sostinguda per historiadors catalans. Serveixin d'exemple les paraules del membre de la Real Acadèmia de la Història, Carlos Martínez Shaw, el qual, tot parlant de la contundent resistència catalana de 1713-1714 en el documental *El cas dels catalans* (Tv3, 2014), va afirmar: «hasta el último momento Cataluña creyó en la capacidad de mantenerse como nación, es decir, de mantenerse como un estado con sus propias instituciones dentro de la monarquía compuesta hispánica»²¹⁰.

Val a dir que aquesta no és una idea apareguda amb la citada commemoració històrica, ja que només revisant la bibliografia dels dos segles que ens precedeixen, podem trobar una llarga nòmina de prestigiosos historiadors que l'han secundat. Des de Próspero de Bofarull²¹¹ a Salvador Sanpere i Miquel²¹², passant per l'eminent Pierre Vilar²¹³, i l'estudiós del dret històric Víctor Ferro, per qui la Catalunya de principis del segle XVIII era: «un estat complet amb tots els atributs d'una entitat sobirana i totes les funcions pròpies d'una entitat política evolucionada»²¹⁴. Finalment, podem esmentar la professora Núria Sales: «Tots sabem que la victòria final de Felip V significà la fi de la Generalitat (dels Comuns) de Catalunya i de les seves llibertats i dels seus privilegis.

---

²⁰⁷ Per a una anàlisi acadèmica del Tricentenari, vegeu la tesi doctoral recentment defensada: Manuel RAMÍREZ ORTIZ (2018).

²⁰⁸ Joaquim ALBAREDA (2015: p. 22).

²⁰⁹ AA.VV., *El Born CC* (2013: p. 33).

²¹⁰ El documental *El cas dels catalans* emès el 10 de setembre de 2014 per TV3. Es pot visionar a la web: www.tv3.cat/videos/5234291/El-cas-dels-catalans.

²¹¹ Próspero de BOFARULL (1821) i (1836).

²¹² Salvador SANPERE (1905).

²¹³ Pierre VILAR (1962-1964: vol. 2, p. 419).

²¹⁴ Víctor FERRO (1999: p. 442).

Significà la fi de l'«Estat català autònom» i el començament de l'«Estat espanyol unificat»²¹⁵.

Tanmateix, aquesta visió contrasta amb la historiografia tradicional de les darreres centúries, especialment, amb l'espanyola en el seu conjunt. Si bé és cert que molts dels grans mites nacionals espanyols, com el del rei Pelai i la batalla de Covadonga o diversos episodis de la vida del Cid foren creats i recreats per cronistes d'època medieval i moderna com l'arquebisbe Ximénez de Rada o el pare Juan de Mariana, entre molts d'altres, a partir de fets —o suposats fets— històrics, no va ser fins a la segona meitat del segle XIX i la primera del segle XX que els intel·lectuals espanyols de l'època construïren el cànon històric nacional d'Espanya, el qual fou extremadament popularitzat durant el franquisme²¹⁶.

De forma similar a les històries pròpies dels nacionalismes d'estat coetanis com el francès, el britànic o l'alemany, autors com Modesto Lafuente, Ramón Menéndez Pidal, Marcelino Menéndez Pelayo, Claudio Sánchez Albornoz, Américo Castro, Miguel de Unamuno o Ramiro de Maeztu, per citar alguns dels més destacats, fixaren un relat històric que, si bé posseeix moltes versions, per raó de les diferents interpretacions i matisos segons si el narrador és més progressista (versió liberal) o més conservador (versió nacionalcatòlica), sempre coincideix a presentar el passat històric de la península Ibèrica com una progressió coherent enfocada a demostrar la unitat, l'antiguitat, la continuïtat i la castellanitat de la nació i de l'estat dels espanyols.

Així, tots els fets històrics que són valorats com a positius en aquest relat historicista condueixen de forma inevitable, lògica, moral i natural al fet que l'antiquíssima nació espanyola —un ens que tindria la gènesi en el temps dels ibers i els celtes— es pugui consolidar com un Estat que s'ha de mantenir sobirà, independent i unificat.

Fent cinc cèntims d'allò que diu el cànon sobre els períodes medieval i modern, aquesta realitat política unificada i independent s'assoliria per primer cop sota el govern dels reis visigots en els segles VI i VII, però seria malmesa per la invasió sarraïna del segle VIII. Com a conseqüència, no es tornà a aconseguir la desitjada unitat amb l'erecció d'un nou estat espanyol unificat fins a la segona meitat del segle XV i inicis del segle

---

²¹⁵ Núria SALES (1981: p. 6).

²¹⁶ Ferran ARCHILÉS (2011) i José ÁLVAREZ JUNCO (2016: pp. 187-191).

XVI, després de vuit centúries de reconquesta cristiana del territori espanyol controlat pels musulmans. Fites com el matrimoni dels Reis Catòlics (1469), el sotmetiment de la noblesa feudal insolidària, la conquesta del regne islàmic de Granada, la descoberta d'Amèrica —empreses, totes, encapçalades per Castella—, més l'expulsió dels jueus (1492), les conversions dels mudèjars (1501-1526) i l'expulsió dels moriscos (1609-1613) propiciarien la desitjada unitat politicoterritorial i religiosa, ja que, com hem dit, el cànon considera que la unitat identitària s'havia estat manifestant des de temps preromans. Això permeté a Espanya alliberar tot el seu potencial i esdevenir l'imperi hegemònic d'Occident, civilitzant Amèrica i oferint a la humanitat el Segle d'Or de la cultura castellana. Més tard vindria la crisi i decadència propiciada pels interessos i pèssima gestió d'Àustries i Borbons, reis de llinatge estranger, i per les males arts de potències enemigues com França, Gran Bretanya, Holanda o l'Imperi turc. Finalment, ja en el segle XIX, es produeix la pèrdua de l'imperi d'ultramar i la transformació de l'antic regne espanyol en un estat-nació liberal, també unificat i independent.

Malgrat que en l'actualitat l'àmbit acadèmic ha descartat i refutat moltes d'aquestes tesis, bona part dels historiadors espanyols consideren encara que la Monarquia d'Espanya, des dels temps dels Reis Catòlics, fou un estat-nació unitari o, ja en les darreres dècades, un estat descentralitzat, federal, plural i compost de regions més o menys autònomes, però fet i fet, un únic estat.

Així, seguint aquesta concepció, sense donar cap mena d'importància al fet que ha estat refutada per bona part de la mateixa historiografia acadèmica espanyola dels darrers quaranta anys, trobem obres com el llibre col·lectiu de la Real Academia de la Historia: *España. Reflexiones sobre el ser de España* (1997)²¹⁷, guardonat amb el *Premio Nacional de Historia de España* (1998), o l'assaig *España. Tres milenios de Historia* (2000) d'Antonio Domínguez Ortiz (1909-2003)²¹⁸.

En aquest tipus d'historiografia, sovint trobem afirmacions com la que el medievalista Fernando García de Cortázar escrigué l'any 2002 sobre els «quinientos años de Estado integrador» referint-se a Espanya²¹⁹, mentre que des de molts sectors de la societat espanyola, inclòs el món acadèmic, s'ha denunciat el relat històric presentat arran

---

²¹⁷ AA.VV. (1997).

²¹⁸ Antonio DOMÍNGUEZ ORTIZ (2000).

²¹⁹ Fernando GARCÍA DE CORTÁZAR (2002: p. 14).

del Tricentenari de 1714-2014, sense fer gaires distincions entre discursos historicistes i obres científiques²²⁰.

En qualsevol cas, en allò que s'insisteix de forma vehement és en el fet que Catalunya no fou mai un Estat i que la Guerra de Successió espanyola ha estat tergiversada pels nacionalistes catalans. Segons aquests sectors, l'onze de setembre de 1714 no pot representar de cap manera la destrucció d'un estat català que no ha existit mai, ni la derrota del poble o nació catalana, ja que aquesta guerra del 1700 al 1714 fou dinàstica, internacional i una guerra civil espanyola, tant perquè estigueren implicades totes les grans potències europees de l'època, com perquè no fou un conflicte entre Catalunya i Espanya i/o Castella, ja que hi hagué catalans que foren partidaris de Felip V i castellans austriacistes.

Vistes aquestes dues posicions contràries, podríem parlar d'una tercera que ens oferí Núria Sales i Folch en un article publicat a la revista *Manuscrits* l'any 1997. En aquest estudi, l'autora es preguntava qui encarnava l'estatalitat a la Catalunya dels segles XVI-XVII²²¹. La resposta de la historiadora fou que «podríem dir que, a la monarquia hispànica, dues o tres estatalitats es sobreposen».

Per Sales, una capa d'estatalitat, aquella que s'encarregava de la política exterior, era encarnada per la monarquia, mentre que una altra capa d'estatalitat, l'encarregada de la política interior, en què també participava el rei, corresponia per separat als regnes o províncies que, com el principat de Catalunya, comptaven amb «suprema apel·lació judicial pròpia, corts estamentals pròpies, etc.»²²². I encara, per determinades matèries de caràcter successori o de lligam entre regnes, així com regalies reconegudes per la Santa Seu i algun altre aspecte de la política eclesiàstica, l'estatalitat requeria en les corones intermèdies, com la Corona d'Aragó. I per si això no fossin prou capes, també caldria comptar amb altres autoritats amb potestat i jurisdicció com la Diputació del General o els senyors de vassalls.

L'anàlisi de la professora Sales parteix de les estructures polítiques per excel·lència d'època contemporània, els estats, cercant-ne les mateixes característiques ("l'estatalitat") en l'Antic Règim. Considerem encertada l'autora a l'hora d'identificar quins eren els nivells d'estructures polítiques generals de la Catalunya dels Àustria, (la

---

²²⁰ Consulteu les obres acadèmiques col·lectives: Antonio MORALES (ed.) (2014) i Ignacio RUIZ RODRÍGUEZ (dir.) (2014).

²²¹ Núria SALES (1997).

²²² Ambdues citacions a Núria SALES (1997: p. 29).

Monarquia d'Espanya, la Corona d'Aragó i el Principat i Comtats), però per saber si la seva cerca d'estats en l'època preliberal fou científicament encertada, cal anar més enllà que la professora Sales i capbussar-nos —ni que sigui superficialment— en la semàntica històrica per esbrinar què volia dir «estat» al món polític catalonohispànic d'aquelles centúries. Només així podrem començar a treure l'entrellat de si Catalunya o bé Espanya foren un «estat» abans de 1714.

1. 3. Evolució històrica del concepte «estat»

De forma molt sintètica, des de l'antiguitat s'ha emprat la paraula *status* per denominar la manera d'estar o situació de qualsevol persona o cosa²²³. Ja en els darrers segles medievals, el terme sumà un nou sentit jurídic i polític social que feia referència a la condició social de les persones que poblaven els imperis, reialmes, principats i repúbliques de la cristiandat.

D'aquesta manera, tothom pertanyia a un «estat» o «estament» com a posseïdor d'un conjunt de privilegis que el situaven en un grup dins la jerarquia social de les societats d'època baixmedieval i moderna (la noblesa, el clergat i el comú o tercer estat). I això succeí en plena consonància amb l'articulació dels regnes, principats o repúbliques, on ja des del segle XIII, els representants estamentals es reuniren en assemblees anomenades «parlaments», «corts generals» o, de forma ben eloqüent, «estats generals».

D'aquest significat estamental del mot «estat» es derivà un altre que afectava aquells individus, llinatges o institucions que exercien el domini jurisdiccional i fiscal sobre un territori i la seva gent. Per exemple, a la primeria del segle XVI, la casa ducal de Cardona posseïa múltiples «estats» o senyories (el ducat de Cardona, el marquesat de Pallars, el comtat de Prades, el vescomtat de Vilamur i la baronia d'Entença, entre d'altres) en el marc del principat de Catalunya. Així, l'«estat» o estatus social d'aquests nobles depenia en última instància del seu patrimoni conformat per diversos «estats» jurisdiccionals i territorials.

Seguint exactament el mateix esquema que la resta d'aristòcrates, els monarques europeus també posseïen un «estat» polític, jurídic i social que es nodria dels «estats» que aquests senyorejaven. Però a diferència dels senyors feudals que no eren sobirans (en el sentit de no reconèixer cap autoritat terrenal per damunt seu), com els predits ducs de Cardona, els prínceps sobirans cristians no només senyorejaven els dominis directes que posseïen en la condició de senyors feudals (les terres de reialenc), sinó que també senyorejaven el conjunt de la comunitat política on es trobaven aquests senyories de reialenc, en la condició de sobirans o caps de la cosa pública. Així, l'estat del príncep en

---

²²³ Deixem fora de la nostra anàlisi aquells significats que fan referència a les qüestions no polítiques com, entre moltes altres, la situació física o sanitària (el bon o mal estat), l'embaràs (estar en estat) o el fet de casar-se (prendre estat).

aquesta accepció era el conjunt del regne o principat, és a dir, les terres de reialenc i les que no ho eren.

Per posar un exemple, el rei Ferran II d'Aragó posseï una sèrie d'estats patrimonials i hereditaris: els regnes de Sicília, Aragó, València, Mallorca, Sardenya i el principat de Catalunya, als quals se sumaren per conquesta el regne de²²⁴ Nàpols (1504) i part dels dominis descoberts a Amèrica. A més, primer com a consort pel seu matrimoni amb Isabel de Castella (1475-1504) i, posteriorment, com a regent (1507-1516) —per motiu de la mort del seu gendre Felip d'Àustria i de la incapacitació per bogeria de la seva filla, Joana d'Aragó— Ferran el Catòlic governà els dominis de la Corona de Castella als quals sumà un nou «estat» per conquesta: el regne de Navarra (1512).

Llavors, l'exclusiu «estat» (estatus polític i social) principesc del rei Ferran barrejava l'honor i el prestigi de culminar la piràmide social, amb el poder i govern que exercia, ja no sols sobre els habitants dels seus senyories directes de reialenc (verbigràcia, les ciutats de Barcelona, València, Girona o Balaguer i els seus corresponents territoris dependents), sinó també sobre el conjunt d'habitants dels seus «estats» (regnes i principats) en qualitat de súbdits i naturals seus. Així, el 1509, en el marc d'una pugna entre el Rei Catòlic i la Santa Seu per aconseguir que el regne napolità deixés de ser un feu pontifici, el rei Ferran II d'Aragó exposà al comte de Ribagorça —virrei de Nàpols i nebot seu— que si tothom tenia dret a defensar-se, els reis encara en tenien més, perquè aquesta defensa «demás de cumplir a la conservación de su dignidad y estado real, cumple mucho para que tengan sus reinos paz y justicia y buena conservación»²²⁵.

No cal dir que no tots els dominis polítics de la cristiandat eren monàrquics. També les repúbliques foren anomenades «estat», com es pot observar en la ploma del florentí Niccolò dei Machiavelli, qui en seu cèlebre *Il Principe* (1513), escrigué: «Tutti li stati, tutti e' dominii che hanno avuto et hanno imperio sopra li uomini, sono stati e sono o repubbliche o principati»²²⁶.

A partir del segle XVI sovintejaren els tractats intel·lectuals com el de Machiavelli, que reflexionaven sobre com havien d'actuar els sobirans per mantenir i augmentar el seu «estat». Una doctrina que rebrà el nom de «raó d'estat», de la qual el piemontès Giovanni Botero és un dels exponents més paradigmàtics. Botero, en la seva *Ragion di stato* (1589), indicà: «Stato è un dominio fermo sopra popoli». Amb el temps,

---

²²⁴ Giovanni BOTERO (1997: p. 231).

²²⁵ La citació a Manuel RIVERO (2011: p. 48).

²²⁶ Niccolò dei MACHIAVELLI (1961: cap. 1, p. 3).

s'associà tant el mot «estat» al fet de governar que acabà essent sinònim del mateix govern, tal com expressà Sebastián de Covarrubias en el seu diccionari *Tesoro de la lengua castellana o española* (1611):

«se toma por el gobierno de la persona Real, y de su Reyno, para su conservación, reputación y aumento. Materia de estado, todo lo que pertenece al dicho gobierno. [...] Co(n)sejo de Estado, el supremo de todos en el qual particularmente es cabeça, y preside la persona Real y en el se tratan las cosas gravísimas de paz y guerra, y estado Real»²²⁷.

Llavors, podem observar que en el cas hispànic «estat» era sinònim del govern del rei, que si bé de forma genèrica es podia entendre com el conjunt de la Monarquia Hispànica per estar tota governada pel mateix monarca, de forma legal no era un «estat», sinó desenes d'«estats» (regnes, principats, ducats, comtats i senyories) autònoms entre ells, que el monarca hispànic governava a Amèrica i Filipines, als Països Baixos, a les penínsules italiana i ibèrica, a diverses parts de la França actual i a les illes del Mediterrani Occidental.

Així, per exemple, quan el duc de Francavilla fou nomenat l'any 1558 president del Consell d'Itàlia de Sa Majestat Catòlica —el sínode assessor del rei on es dirimien les qüestions referents al govern del ducat de Milà i dels regnes de Sicília i Nàpols— fou tractat com a «Presidente de los Estados de Italia»²²⁸. De la mateixa manera, el valencià Furió Ceriol va publicar a la ciutat d'Anvers l'obra *El Consejo y Consejeros del Príncipe* (1559), en què es referí a les disset províncies neerlandeses de la Monarquia Hispànica com a «estos Estados Bajos de la casa de Borgoña»²²⁹, i el cronista guipuscoà Esteban de Garibay pogué escriure el 1571: «Cathaluña es uno de los poderosos Estados que en nuestros días hallamos en los Reinos de España»²³⁰. Setanta-nou anys després, el jurista sard Giovanni Baptista Buragna, en una obra de 1650 dirigida a silenciar els ja derrotats rebels napolitans, no s'estigué de recriminar el comportament a un altre parell de dominis hispànics que feia una dècada que estaven en rebel·lió contra el rei Felip IV d'Àustria: «¡Ah, reino de Portugal y estado de Cataluña, cuánto habeis perdido de verdadera

---

²²⁷ Sebastián de COVARRUBIAS (1611: p. 382). El claudàtor és nostre.

²²⁸ La citació a Jon ARRIETA (1994: p. 145).

²²⁹ La citació a Ricardo GARCÍA CÁRCCEL (1987).

²³⁰ Esteban de GARIBAY (1628: vol. 4, p.13). La primera publicació de l'obra fou feta en la ciutat d'Anvers entre 1570 i 1572. Nosaltres hem consultat l'edició barcelonina de 1628.

cristiandat con haver usado de tanta infidelidad contra nuestro rey y señor natural constituido por Dios en la tierra!»²³¹.

Així, a mode de conclusió, hem trobat que el govern que el monarca espanyol exercia sobre els súbdits del conjunt de la Monarquia Hispànica era anomenat «estat», que el seu estatus principesc era anomenat «estat reial» i que els marcs territorials concrets sobre els quals exercia aquest govern i sustentava el seu estatus també foren anomenats «estats»: Milà, Flandes, Castella, Catalunya, Luxemburg, Sicília, Nova Espanya, etc.

Tanmateix, per molts historiadors l'únic estat que existia en l'àmbit hispànic durant l'època moderna era la Monarquia Hispànica. Per què?

Potser perquè s'han acomodat a una tradició historiogràfica desfasada (la teoria clàssica de l'Estat Modern) o, simplement, perquè s'han servit d'aquesta tradició per defensar una visió historiogràfica que té més relació amb legitimar posicionaments polítics del passat recent i del present, que no pas amb la història política de l'Antic Règim, tal com han demostrat les investigacions de les darreres dècades.

---

²³¹ Citat per Rafael VALLADARES (2015: p. 36).

1. 4. La teoria clàssica de l'Estat Modern i el cas espanyol

El postulat de la historiografia tradicional que situa la creació de l'estat espanyol com a obra dels Reis Catòlics s'emmarca en un corrent historiogràfic que ha estat batejat com a: «teoria clàssica de l'Estat modern» o «paradigma estatalista»²³². Aquesta teoria consisteix a explicar la història política de l'època moderna a partir de concebre les monarquies europees dels segles XV, XVI, XVII i XVIII—especialment, les més centralitzadores i autoritàries— com els incipients estats-nació que s'acabaran consolidant en el segle XIX. Conseqüentment, l'acceptació d'aquesta tesi també porta a identificar els fets històrics de tipus absolutista i uniformador amb el progrés i la modernitat.

Exposen historiadors com Agustí Alcoberro o Francesco Benigno que aquesta és una teoria que troba el seu origen en les historiografies liberal francesa i racionalista alemanya, i fou nodrida documentalment a partir dels grans arxius estatals i dels escrits de tractadistes considerats pro absolutistes com Jean Bodin o Thomas Hobbes, les postures dels quals s'interpretaren com a verços reflexos de la realitat política i jurídica de la seva època, i no com a simples propostes polítiques. Així, el paradigma estatalista ha estat una eina en mans de les burgesies nacionalistes i estatistes occidentals del segle XIX, utilitzada per poder legitimar històricament els novells estats-nació que havien construït i dominaven. I no els va anar malament, perquè aquest profitós model teòric ha resultat la interpretació dominant en la història de la política dels darrers segles. I, a pesar que en els últims cinquanta anys el paradigma ha estat fortament qüestionat, s'ha perpetuat en gran quantitat de manuals d'ensenyament secundari, en els estudis de molts historiadors que el mantenen, ni que sigui en alguna de les seves facetes i, sobretot, en l'àmbit de la divulgació històrica.

Com dèiem, aquesta visió tradicional, que sosté que els estats-nació dels segles XIX-XXI com a entitats polítiques ja existien —i per segons qui, ben consolidats— durant l'Antic Règim, ha estat desacreditada com una anacrònica interpretació històrica que retrotreu les realitats dels segles contemporanis al passat²³³.

---

²³² Agustí ALCOBERRO (2012) i Francesco BENIGNO (2013: pp. 199-222).

²³³ Hi ha ajudat el fet que, en els temps en què vivim, els bicentenaris dels estats-nació estan seriosament discutits com a formacions polítiques definitives tant per forces internes com externes. Francesco BENIGNO (2013: pp. 37-39). Ja el 1992 Pablo Fernández Albaladejo escrigué: «El estado

Avui dia, molts historiadors entenen la formació dels estats actuals de l'Europa Occidental com una evolució de llarga durada cronològica, que no és ni lineal ni predeterminada i que sempre està subjecta a una àmplia casuística generada per les conjuntures locals. En aquest procés evolutiu, cadascun dels estadis en el desenvolupament de les estructures polítiques té valor per si mateix i no com a embrió del que vindrà. A més, la citada evolució ja no trobaria la seva gènesi ni en la Il·lustració (s. XVIII) ni en el Renaixement (ss. XV i XVI), sinó en el període que cobreix els tres segles anteriors a aquest darrer moviment cultural (ss. XII-XIV). En aquestes centúries, les incipients monarquies feudals es conformaren com a regnes i principats (o monarquies compostes en cas d'aglutinar-ne diversos) amb marcs politicoterritorials, jurídics i institucionals ben afermats. El mateix grau de consolidació visqueren les repúbliques (concentrades majoritàriament a la península Itàlica), tot i que arribats al temps del Renaixement, aquestes tendiran massivament a transformar-se en regnes o principats. Per tant, tots els acadèmics crítics amb el paradigma estatalista tenen clar que no s'ha de concebre ni cercar estats-nació de caràcter contemporani en períodes precontemporanis, com s'ha fet tradicionalment, i que s'ha d'analitzar la història política de l'Antic Règim des de la seva pròpia lògica²³⁴.

Ara bé, entre els citats experts no deixa d'haver controvèrsia sobre l'ús del terme «estat». Mentre que alguns autors consideren útil el manteniment del concepte «estat» per catalogar les monarquies i repúbliques dels segles XII-XVIII (sempre que el concepte estigui definit de forma adient amb el context de l'època); altres sostenen que aquest ús indiscriminat del concepte «estat» no és històricament apte per descriure les comunitats polítiques d'aquells períodes, i que només s'hauria d'anomenar «estat» l'entitat

---

moderno fue una brillante construcción historiográfica forjada por las necesidades de legitimación de una burguesía europea no siempre revolucionaria y casi siempre nacionalista [...] Lo que sorprende es que, a pesar de la ventaja del tiempo transcurrido, haya todavía hoy quienes se empeñen en continuar considerando poco menos que intocables los supuestos de esa interpretación». Pablo FERNÁNDEZ ALBALADEJO (1992: p. 15).

²³⁴ Ernst H. KANTOROWITZ (2012, 1a ed., anglesa 1957); Joseph R. STRAYER (1970); Bernard GUENÉE (1973), aquesta és una conclusió acceptada per la majoria d'investigadors francesos, espanyols i anglosaxons, després que l'any 1985 el *Centre Nationale de la Recherche Scientifique* impulsés el projecte titulat *La Genèse de l'Etat Moderne*, que constituí una profunda revisió dels estudis sobre la formació del model de poder polític característic dels segles baixmedievals a Europa. Aquest projecte continuà amb un programa patrocinat per la *Fondation Européenne de la Science* amb el títol *Origins of the modern State in Europe (1300-1800)*. Aquest esforç col·lectiu no només produí destacades obres com: Jean-Philippe GENET (ed.) (1990), sinó que fou ben prolífic generant un conjunt nodrit d'estudis que es pot resseguir a través de síntesis i balanços com: Coral CUADRADA (1989); Miguel Ángel LADERO QUESADA (1993); Esteban SARASA (1994-1995); Max TURULL (1995) i Manuel RIVERO (2017: p. 21).

politicoterritorial per excel·lència, l'Estat-nació dels segles XIX, XX i XXI. Així, ignorant molts dels significats històrics de tipus polític del concepte «estat», consideren superior allò més modern: l'entitat política impersonal, abstracta i sobirana al servei (almenys, teòricament) dels ciutadans que conformen la nació (també, en teoria) sobirana²³⁵.

Amb tot, uns i altres autors contraris a la concepció clàssica de l'Estat modern han participat en l'avenç de les recerques a partir de documentació provinent d'arxius regionals i locals, que ha ajudat a matisar els punts de vista derivats de la interpretació de la documentació dels grans arxius dels estats-nació. Això ha conduït al fet que, enfront de la monolítica concepció de les monarquies absolutes i centralitzades, sorgeixi una Europa —que va del segle XIII al XIX— on la tònica general són les «monarquies compostes» per una multiplicitat de regnes i principats on els monarques tenien el poder més aviat limitat. Així, en el marc de les compostes monarquies d'Espanya o Gran Bretanya, trobem diversos regnes i estats com Nàpols, Anglaterra, Sardenya, Aragó, Escòcia, Navarra o Brabant. En qualsevol cas, dedicarem un espai més generós a tractar sobre aquest concepte historiogràfic unes planes més endavant.

D'altra banda, la omnipotència de l'absolutisme ha quedat relativitzada fins al punt extrem que podria arribar a considerar-se un mite²³⁶, atès que no tots els prínceps de l'edat moderna tingueren la capacitat de legislar sols o d'estar per sobre de les lleis, i perquè les administracions reials no foren capaces d'imposar la seva voluntat absoluta en l'àmbit local sense la col·laboració i el benefici de les classes dirigents regionals i locals. Per norma general, els monarques hagueren de participar en Corts generals, estats provincials, parlaments, etc., institucions assembleàries limitadores del poder principesc. Aquestes assemblees han estat revalorades per una historiografia que, contràriament als plantejaments de la concepció clàssica de l'estat —que presentava aquests àmbits de negociació com a bastions d'una arcaïtzant medievalitat—, veu en elles els precedents de molts elements que la història contemporània considera ben moderns en ser espais de debat polític, de creixement de la representativitat política i focus de republicanisme, tant en el sentit de preocupació pel bé públic com d'ideologia contrària a l'absolutisme i al despotisme i, fins i tot, a la mateixa figura règia.

---

²³⁵ Alguns exemples d'aquest darrer posicionament en la historiografia espanyola: Jesús LALINDE (1984); Pablo FERNÁNDEZ ALBALADEJO (1992) i Carme GARCÍA MONERRIS; Encarna GARCÍA MONERRIS (1995).

²³⁶ Ronald G. ASCH; Heinz DUCHARDT (eds.) (2000).

La historiografia experta en la composició de les comunitats polítiques d'Antic Règim²³⁷ ens ha ofert tota una sèrie de característiques d'allò que en moltes ocasions ha estat catalogat com «l'estat» a les èpoques baixmedieval i moderna, les quals es poden resumir, sintèticament, en:

a) Una delimitació del territori que ocupava la comunitat i que va donar lloc a fronteres polítiques i econòmiques.

b) L'existència d'un poder públic suprem anomenat amb termes com: *auctoritas*, *potestas publica*, *principatus*, *maiestas*, entre altres expressions, i edificat gràcies a la recepció del *ius commune*. Aquest poder públic suprem era aplicable sobre el conjunt de la comunitat que conformava l'entitat política, i capaç de mantenir un règim polític i social (*respublica*) amb l'objectiu d'aconseguir el bé comú (*bonum commune*): la justícia i la pau pel conjunt de la comunitat. El predit poder tenia un titular —anomenat genèricament «príncep»— que posseïa jurisdicció suprema sobre tots els membres de la comunitat i, en conseqüència, era competent per declarar lleis, impartir justícia, exigir tributs, lleialtat i obediència per haver nascut en el territori del seu domini polític (vinçle de natura), així com per cridar a les armes per a la defensa de la comunitat de les amenaces internes i externes sense que la seva capacitat coactiva fos considerada opressió tirànica i abusiva²³⁸. Amb tot, el titular d'aquesta suprema potestat no gaudia d'ella de forma il·limitada. En el context de la cristiandat, els prínceps es veien limitats tant pel dret diví (manifestat en els llibres sagrats i interpretat per la teologia moral eclesiàstica), l'Església i la seva administració en el territori dels diferents dominis polítics com pel *ius naturale*, de què formava part el *ius gentium*, els quals garantien, segons defineix el professor Ladero:

---

²³⁷ Bernard GUENÉE (1973); Joseph STRAYER (1981); Miguel Ángel LADERO QUESADA (1993) i (1997); Maurizio FIORAVANTI (2001) i (2004) i John WATTS (2016).

²³⁸ Encara que de forma habitual, en aquests segles, el titular de la potestat suprema fos realment un príncep (que podia ostentar la dignitat i títol concret d'emperador, rei, príncep, arxiduc, gran duc, duc, comte, marquès o senyor, depenent del tipus de domini, o dominis, que regís) també trobem algunes repúbliques no monàrquiques en les quals una assemblea oligàrquica —normalment, junt amb un magistrat que ocupava algun càrrec amb un més que evident regust principesc— exercia el seu paper. A més a més, és important no confondre els predits títols de sobirà amb els homònims propis de la noblesa. Per molta diferència que *de facto*, o fins i tot *de iure*, existís entre el 1450 entre el comte de Flandes, el rei de Portugal, el duc de Milà, el rei d'Escòcia o el comte de Barcelona, tots ells eren titulars de la jurisdicció suprema de comunitats polítiques i no s'han de confondre amb els títols homònims propis de la jerarquia de nobles vassalls, encara que formin part de la família del sobirà, que es creaven per concessió reial: príncep, delfí, arxiduc, duc, infant primogènit, gran duc, infant, arxiduc, duc, marquès, comte, vescomte, baró i senyor.

«Primero su libertad, entendida como *la facultad natural de todo hombre de hacer lo que le plazca, a menos que esté prohibido por la ley o la fuerza* (Bracton). Segundo, el derecho del hombre libre a la propiedad sobre el propio cuerpo, el trabajo y sus frutos, pues de ahí deriva la posibilidad de otras libertades. Tercero, la fuerza vinculante de los contratos: mientras que los derechos concebidos por el poder político público por vía de privilegio son revocables, los acordados por la de contrato han de ser respetados, salvo *ex iusta causa*. Cuarto, la libertad de conciencia, creencia religiosa y su práctica dentro del ámbito históricamente constituido de la Cristiandad; es decir, libertad para conocer y acceder a la verdadera fe pero no para abandonarla»²³⁹.

Així, el titular de la suprema jurisdicció estava subjecte a les lleis divina i natural —i segons el cas, també al costum—, que eren anteriors i superiors a ells, però sí que podia modificar la llei positiva, aquella que ell declarava i, àdhuc, en casos molt extraordinaris d'absolutisme monàrquic, actuar desvinculant-se d'ella. Tanmateix, dins d'aquest àmbit de la llei positiva, també havia d'aprovar i respectar l'existència de la legalitat generada per altres institucions i corporacions (parlaments, estaments, governs municipals, senyors feudals, gremis, etc.) que formaven part de la comunitat política i posseïen també jurisdicció i potestat, ja fos atorgada pel titular o reconeguda per aquest. D'aquesta manera, aquests poders participaven junt amb el príncep, limitant-lo, tant en la creació del dret positiu com en la seva interpretació i aplicació. En aquest context, la funció del titular era, en bona mesura, la d'arbitrar entre aquestes forces per mantenir un estat d'equilibri en la comunitat.

c) Una altra característica era l'existència de la citada pluralitat de corporacions locals (batlles, consistoris municipals, gremis...), regionals (senyors feudals laics i eclesiàstics) i regnícoles (representants estamentals), que essent súbdites del titular de la jurisdicció suprema, formaven part reconeguda de la comunitat i posseïen un poder jurisdiccional —ja fos participant de la jurisdicció general del domini o mitjançant una jurisdicció especial— i generaven uns llaços de lleialtat, dependència i obediència, absolutament imprescindibles per imposar el govern en tot lloc del territori del domini polític.

d) Els representants de les predites forces vives de la comunitat s'unien en una assemblea, la qual se situava davant i/o al costat del príncep —o exercint la potestat suprema en les repúbliques lliures—, com a representació estamental (clergat, noblesa i

---

²³⁹ Miguel Ángel LADERO QUESADA (1997: pp. 32-33).

poble comú) de la comunitat política. Les seves funcions eren, o solien ser, les de limitar les tendències absolutistes del príncep o del primer magistrat republicà, assegurar el manteniment dels ordenaments i privilegis dels components de la comunitat, així com col·laborar amb el govern del domini polític per assegurar la defensa d'uns interessos que consideraven el «bé comú».

e) L'aplicació d'un marc legal comú i no únic, ja que estava basat en la racionalització —que no abrogació— dels drets i privilegis particulars dels membres de la comunitat. Un ordenament que només afectava aquells que disposaven de la naturalesa jurídica de pertànyer a la comunitat. Aquest tipus de marcs jurídics, que ja des de la baixa edat mitjana es posaven per escrit, precisaven les posicions i els poders de les corporacions, incloent el príncep, alhora que fixaven les maneres de participació de cadascú en la cura del bé comú de la comunitat.

f) L'existència d'un sistema judicial que, tot i que dividit en múltiples jurisdiccions, estava jerarquitzat i era exclusiu del domini polític, comptant amb un tribunal suprem d'apel·lació .

g) L'estructuració a partir del poder sobirà d'un sistema diplomàtic i un altre de defensa, en relació amb els altres dominis polítics (regnes, principats i repúbliques) o imperials dinàstics.

h) Un sistema econòmic propi amb una hisenda, que podia dependre o no del príncep, i que afectava el conjunt dels habitants del domini sense que fos ni massiva ni individualitzada.

i) L'existència d'una universitat o municipi, normalment una gran ciutat, que exerceix de capital del domini polític, on s'estableixen de forma permanent les seus de les institucions polítiques tot i que les corts dels prínceps i, fins i tot, els llocs de celebració de les assemblees representatives, eren itinerants.

j) L'existència entre els membres de la comunitat política —encara havia de ser de forma absoluta i universal— d'una identitat col·lectiva de tipus patriòtic generada per la mateixa existència de la comunitat.

k) L'ús de termes polítics genèrics en l'Europa occidental per definir la comunitat política.

Cal tenir en compte que aquests trets ni van aparèixer tots en els diversos estats baixmedievals i moderns occidentals en la mateixa cronologia, ni tampoc dins d'una mateixa entitat política van sorgir tots al mateix temps, puix que no eren entitats

estàtiques, en el sentit que, a pesar que en un moment o un altre ja estiguessin consolidades, això no significa que no es veiessin sotmeses a evolució.

Dit això, es poden distingir entre dos tipus de comunitat política bàsica:

«Las formas de Estado anteriores a la revolución liberal pertenecen a una de dos opciones: se trata de *reinos* o de *monarquías*. El reino se caracterizaba, habida cuenta de las diferencias estamentales, por la existencia de un parlamento y la universalidad de la ley, condiciones que no se encuentran sino en Estados de corta extensión, ninguno de los cuales escapó a la incorporación en uno u otro momento a una construcción más compleja. La *monarquía* era la forma de Estado que resultaba de la incorporación de dos o más reinos, con órganos legislativos propios y, en su caso, el de Francia, con uno común, los Estados Generales, y con una limitación territorial en la vigencia de sus normas»²⁴⁰.

Ara bé, la majoria de les predites característiques s'addiuen molt millor als regnes, principats i repúbliques lliures que no pas a les agregacions dinàstiques compostes per més d'un regne.

Potser resultaria més adequat per a aquest segon tipus de comunitats polítiques — entre les quals figuren els conjunts politicoterritorials de les Corones d'Aragó i d'Espanya— que, en comptes del mot «estat», empréssim el terme «imperi», com han fet i fan reconeguts historiadors?²⁴¹

Per mirar d'esbrinar-ho, haurem de recórrer novament a la història conceptual.

---

²⁴⁰ Miguel ARTOLA (1999: p. 28).

²⁴¹ A mode d'exemple, vegeu: Jerome LEE SHNEIDMAN (1975) i Manuel RIVERO (2017a).

1. 5. Imperis i monarquies compostes

El professor Anthony Pagden²⁴² exposa que el sentit etimològic de la paraula llatina *imperium* és ‘ordre’ o ‘mandat’. En conseqüència, en la civilització romana els *imperatores* foren aquelles persones amb dret a donar ordres o mandats. Durant la República romana l’*imperium* corresponia al Senat, que obrava en nom del poble de Roma, i era executat pels magistrats romans. Després de la instauració del Principat amb August l’any 27 a. C., l’*imperium* deixà de provenir de l’esfera civil i quedà limitat a un grup de dirigents militars per acabar absorbit pels successius prínceps que governaven el món romà. A partir d’ells, l’*imperium* s’associà ja no només al poder militar, sinó al poder legislatiu suprem i la teocràcia, de forma molt destacada a partir de la cristianització de l’Imperi romà, essent l’*imperator*, per tant, un subjecte polític superior al d’un mer *rex*.

Alhora, ja en el segle I dC, el terme adquirí una nova connotació politicoterritorial. Així, l’*Imperium romanorum* passà a descriure també l’extensió geogràfica de l’autoritat del poble de Roma, encarnada pel príncep, que tenia poder universal sobre tot el món sencer, puix que pels romans la seva entitat política era l’única autèntica i legítima. Posteriorment, el mot passà a denominar també aquella categoria d’entitats polítiques que, com l’Imperi romà, compartien un mateix príncep i estaven compostes per més d’un regne, entitat política menor o nació, tot esdevenint la cadena que cohesiona i uneix els ens polítics independents.

Després de l’enfonsament de la part occidental de l’Imperi romà, la paraula «imperi» no només no desaparegué, sinó que també augmentà la seva semàntica. El significat d’«imperi» com a poder es conservà, tal com es destria, per exemple, del fet que en l’àmbit judicial medieval es parli de mer i mixt imperi²⁴³, tot i que el sentit original pur segurament sí que desaparegué fins que els humanistes dels segles XV i XVI el recuperaren dels textos clàssics.

---

²⁴² Extraiem la major part de la informació que conforma l’explicació que ve a continuació d’Anthony PAGDEN (1995: pp. 11-86).

²⁴³ El mer imperi era la facultat judicial de decidir el veredictes en causes criminals que duien aparellada la pena de mort, pèrdua o mutilació de membres, bandejament i altres càstigs greus, mentre que el mixt imperi era la facultat judicial de decidir en causes civils, contencioses governatives i criminals, que duien aparellades les penes lleus.

Pel que fa al sentit de poder polític, però amb caràcter suprem i universal, no es perdé, tot i que s'anà modificant. Així, durant l'edat mitjana, es titularen emperadors aquells considerats hereus dels cèsars: tant l'emperador romà d'Orient, o del grecs, com l'occidental emperador romà dels francs i, més tard, dels germànics, sense oblidar el mateix papa de Roma.

Ambdós emperadors, el grec i el germànic, seguint la concepció teocràtica o cesaropapista dels seus predecessors romans, aspiraven a exercir com a màxim el poder temporal i espiritual de forma universal sobre la cristiandat, cosa que portà a enfrontaments amb la Santa Seu (sobretot amb els cèsars germànics), atès que el vicari de Crist no només aspirava a ser el líder espiritual de la cristiandat, sinó també el temporal, relegant la figura de l'emperador al paper de cap militar del braç armat de l'Església.

A més d'aquests poders amb pretensions universals, de forma puntual altres sobirans medievals reclamaren el títol imperial amb l'aspiració de ser l'autoritat màxima en algun racó de la cristiandat, ja fos pel fet de posseir més d'un regne, de tenir altres reis com a vassalls o ambdós factors alhora, com fou el cas d'alguns reis de Lleó dels segles X-XII que s'arribaren a autoproclamar *imperator totius Hispaniae*. Tanmateix, tots els prínceps i reis cristians se serviren de l'«imperi» com a poder superior, especialment, amb la difusió del dret romà per l'Europa occidental (ss. XII-XIII), sobre la qual aprofundirem més endavant, atribuint-se potestats temporals pròpies dels emperadors romans com la de *reges superiores non recognoscentes* o la de *rex est imperator in regno suo*, quedant fora de la cada vegada més teòrica hegemonia del legítim Imperi Romanogermànic.

Pel que fa al sentit polític i territorial, durant l'Antic Règim, a banda de l'al·lusió a l'Imperi romà d'Orient i al Sacre Romà Imperi, existí un significat un xic erudit, derivat del poder imperial que exercien els sobirans a l'interior d'un dels seus dominis. Així, almenys des de finals del segle XVI, qualsevol regne o estat podia ser un imperi limitat en si mateix, sempre que fos independent de qualsevol altra entitat política, entenent «imperi», en aquest cas, com a designador d'entitats polítiques no compostes, és a dir, monoestatals.

Així mateix, i de forma més generalitzada, qualsevol entitat política conformada per diversos territoris i pobles en què un sol príncep exercís l'autoritat suprema sobre el conjunt, seguint el paradigmàtic model de l'Imperi romà de l'antiguitat²⁴⁴, podia ser

---

²⁴⁴ Joan Pau RUBIÉS (1999).

categoritzada *de facto* com a «imperi». Un significat que, segons l'historiador Joan Pau Rubiés, gaudí d'un gran èxit des del temps del Renaixement i que, en l'actualitat, alguns autors empren per definir, de manera més o menys objectiva, el tipus d'estructura política que pot ser considerada un imperi, tal com ha exposat fa poc l'historiador Yuval Noah Harari:

«Un imperio es un orden político con dos características importantes. Primera, para merecer esta designación se tiene que gobernar sobre un número importante de pueblos distintos, cada uno de los cuales posea una identidad cultural diferente y un territorio separado. [...] Segunda, los imperios se caracterizan por mantener fronteras flexibles y un apetito potencialmente ilimitado. Pueden devorar y digerir cada vez más naciones y territorios sin alterar su estructura o identidad básicas. [...] Hay que insistir en que un imperio se define únicamente por su diversidad cultural y por la flexibilidad de sus fronteras, y no por sus orígenes, su forma de gobierno, su extensión territorial o el tamaño de su población»²⁴⁵.

Seguint aquest significat, els ens polítics catalanoaragonès i hispànic foren «imperis».

D'una banda, la Corona d'Aragó governà diversos pobles amb identitats culturals diferents (aragonesos, catalans, sards, sicilians, napolitans, etc.) i amb territoris separats de forma política, jurídica i, en molts casos, geogràfica (el principat de Catalunya i els regnes d'Aragó, València, Mallorca, Sardenya, Sicília i Nàpols) mentre que la Monarquia d'Espanya, en els albors de la dissetena centúria, governava diversos pobles amb identitats culturals diferents (napolitans, valencians, castellans, aragonesos, milanesos, borgonyons, sards, neerlandesos, catalans, portuguesos, indis, sicilians, lígurs, mallorquins, etc.) i una gran quantitat de regnes i estats separats.

D'altra banda, en principi, el seu sistema d'agregació de comunitats polítiques havia de permetre de forma indefinida la seva expansió, malgrat que a la pràctica sabem que en el cas de la Corona d'Aragó això fomentà la divisió i, en bona mesura, la seva manca de consolidació com a ens unificat i centralitzat²⁴⁶, i coneixem les dificultats que suposà per als Àustria dels segles XVI i XVIII el control i la conservació d'una monarquia tan extensa com l'espanyola.

---

²⁴⁵ Yuval Noah HARARI (2014: pp. 214-215). Els claudàtors són nostres.

²⁴⁶ Joan Pau RUBIÉS (1999: p. 223).

Però, insistim, en el camp teòric l'acumulació d'estats per part del sobirà no era un problema, o almenys no ho era pel cèlebre dominic del segle XVI, Francisco de Vitoria, qui escrigué:

«República o comunidad perfecta es aquella que constituye por sí misma un todo unitario y no es parte de otra república, sino que tiene leyes propias, parlamento propio y magistrados propios, como lo son el reino de Castilla y [el] de Aragón y otros por el estilo. Y no es ningún inconveniente que haya muchos principados y repúblicas perfectas bajo un mismo príncipe»²⁴⁷.

No obstant això, cap de les dues entitats fou anomenada «imperi» ni de forma oficial ni de forma habitual, essent el principal motiu el fet d'estar reservada aquesta dignitat, en l'àmbit occidental, al Sacre Romà Imperi²⁴⁸.

Com exposa Pagden, en la concepció tradicional cristiana catòlica, *de iure*, només hi podia haver una única religió i un únic emperador, aquell que governà l'Imperi franc constituït com a *restauratio* de l'Imperi romà amb Carlemany (800), renovat a partir del *regnum francorum orientalium* o *regnum teutonicorum* amb la coronació a Roma de l'emperador Otó I de Saxònia (962), consagrat com a *sacrum* amb l'emperador Frederic I de Staufen (1157), monopolitzat per la Casa d'Àustria (des de 1438) i aniquilat per Napoleó a inicis del segle XIX²⁴⁹.

En aquest sentit, ens diu l'historiador Feliciano Barrios que:

«la diversidad de coronas, reinos y estados bajo un común monarca, en los que se hace presente con distinto título, formas diversas de ejercer el poder y aún poderes diferenciados, no constituyó nunca un imperio propiamente dicho, por carecer jurídicamente el monarca español de tal titulación, tanto respecto de un inexistente Imperio Hispánico, como

---

²⁴⁷ Xavier GIL (2016: p. 163). El claudàtor és del professor Gil.

²⁴⁸ En el cas de la Corona d'Aragó, a més d'aquest impediment protocol·lari i diplomàtic en relació amb els emperadors romans germànics i grecs, Jocelyn N. Hillgarth ha trobat tota una nòmina d'entrebancs i limitacions per poder catalogar aquest ens polític com un «imperi». L'entrega dels regnes de Mallorca i Sicília a branques reials secundogènites, les quals causaren als reis d'Aragó més maldecaps que ajuda; la debilitat econòmica dels reis d'Aragó enfront dels seus homòlegs veïns de Castella i França; la feblesa militar del conjunt politicoterritorial catalanoaragonès enfront de França, Castella, Gènova i Venècia, trobant-se factors com l'astúcia i la sort darrere de les victòries de la Corona d'Aragó davant d'aquestes potències, més que no pas el seu potencial bèl·lic. Aquestes, entre d'altres, són algunes de les raons que argüeix el professor Hillgarth. Jocelyn N. HILLGARTH (1984).

²⁴⁹ Anthony PAGDEN (1995: pp. 40-43) i Miguel ARTOLA (1999: p. 40).

del Romano-Germánico en el que, en todo caso, bajo Carlos V, no se incardinaban en modo alguno los territorios no incluidos en el círculo imperial»²⁵⁰.

I, en els segles XVI i XVII, això prevalgué per sobre de moltes raons contràries a la supremacia imperial en la cristiandat i favorables al seu relleu per la Monarquia d'Espanya, ni que sigui en el període que va de les abdicacions de Carles V (1556) a les separacions de Catalunya i Portugal (1640). La decadència del Sacre Romà Imperi com a potència es feia evident a través de fets com:

a) la virtualitat del domini imperial sobre els territoris tradicionals d'aquest com els Països Baixos, Suïssa o el nord d'Itàlia, ja en els darrers temps medievals.

b) la identificació, cada cop més acusada, de l'Imperi universal simplement amb els territoris alemanys, austríacs, txecs i hongaresos.

c) l'oposició de molts juristes i pensadors cristians a reconèixer l'emperador com a *dominus orbis terrarum* temporal, com a mínim, més enllà de l'espai ocupat per l'antic Imperi romà, després d'assumir el descobriment del Nou Món i tenir un millor coneixement dels territoris asiàtics.

d) la devastació del mateix Imperi per les guerres de religió entre cristians, l'avenç dels turcs pel sud-est, arribant a posar setge a Viena en 1529, 1532 i 1683.

e) la claudicació de l'emperador, havent-se de conformar amb ser un *primus inter pares* dels poders (prínceps, prelats, ciutats lliures, etc.) que regien els més de tres-cents estats imperials, especialment, en la segona meitat del segle XVII, quan les prerrogatives dels cèsars sobre el Sacre Romà Imperi de la nació germànica esdevingueren merament honorífiques.

f) La focalització de la política dels emperadors de la segona meitat del segle XVII en endavant en reforçar el seu poder sobre els estats patrimonials de la dinastia: Àustria, Estíria, Caríntia, Tirol, Carniola, Bohèmia, Silèsia, Moràvia i Hongria —els quals conformaven la monarquia composta que a inicis del segle XIX fou coneguda com a Imperi d'Àustria—, deixant de banda el conjunt d'un Sacre Imperi que no podien dominar com voldrien.

Tot això contrasta amb la universalitat de la geopolíticament potentíssima i profundament catòlica Monarquia espanyola que, en temps dels regnats de Felip II i Felip III d'Àustria, no només era amb diferència l'entitat cristiana amb més dominis arreu del

---

²⁵⁰ Feliciano BARRIOS (2015: p. 28).

globus —no parava d'expandir-se pels altres continents—, sinó que també era la més ben preparada per defensar l'Església tot enfrontant-se amb les més perilloses potències musulmanes o protestants.

En canvi, els Àustria del Sacre Imperi no podien dur a terme la política de difusió del catolicisme teòricament associada al seu títol per por de trencar l'equilibri confessional definit a la Pau d'Augsburg (1555) i provocar noves guerres de religió. La política de recatolització dels emperadors d'inicis del segle XVII fou una les causes fonamentals que sumí més de mitja Europa en la Guerra dels Trenta Anys (1618-1648).

Tanmateix, en paraules de Pagden, en aquella època, l'únic que comptava a l'hora d'emprar la dignitat imperial «era el *pedigree* històric que revestían las pretensiones tanto del emperador como del papa de disponer de *imperium* sobre la totalidad del mundo cristiano»²⁵¹.

Finalment, des de la segona meitat del segle XVIII, aparegué un nou sentit politicoterritorial d'«imperi» que s'imposà i ha deixat semànticament associat el concepte al model d'imperi europeu decimonònic: l'imperi com a entitat política basada en una comunitat nacional, que amplia el seu domini territorial mitjançant l'expansió militar per tal d'explotar els recursos aliens. Joan Pau Rubiés afirma que aquesta concepció derivada de les doctrines imperialistes europees del segle XIX i, per tant, teòricament no és vàlida per a l'Antic Règim.

Amb tot, cal tenir en compte que, en el cas espanyol, la historiografia emprà ben sovint l'expressió «imperi espanyol» per indicar «el que efectivament fou l'exercici del poder des d'una cort castellanitzada, i pel que fa a una visió «espanyolista» de l'estratègia política de la corona», i utilitza el decimonònic terme «imperialisme» o l'expressió «projecte imperial» per referir-se: o a la política exterior de la Monarquia Hispànica del Àustria²⁵², o bé a les aspiracions polítiques promogudes per bona part de l'elit cortesana castellana en els segles XVI i XVII —les quals emmotllaren el sistema constitucional castellà per adequar-lo, en la mesura que els fou possible, a la política regalista dels Àustria—, o bé a la manca de visió imperial dels catalans del mateix període, com el mateix professor Rubiés fa²⁵³.

---

²⁵¹ Anthony PAGDEN (1995: p. 42).

²⁵² Per citar una mostra, el iushistoriador Josep Serrano ens parla del fet que: «la política imperial de los Austrias en Europa [en temps del privat Olivares] causa numerosos gastos a la Corona». Josep SERRANO (2014: p. 136). El claudàtor és nostre.

²⁵³ Joan Pau RUBIÉS (1999).

L'assumpció per part de la historiografia de les dificultats metodològiques que comportava la catalogació de l'estructura hispànica amb termes com «estat» o «imperi» va fer necessari l'ús generalitzat de l'històricament, molt més adient, concepte de «monarquia».

Provinent del grec, originalment, aquesta paraula designava una forma de govern de les comunitats polítiques, aquella on el poder suprem el posseïa un sol home²⁵⁴. En la *Política* d'Aristòtil, la *monarchia* era una de les tres formes virtuoses de govern, junt amb l'aristocràcia —el govern d'uns pocs, els considerats millors, en favor del bé comú— i la república —el govern de molts en favor del bé comú—, les quals comptaven amb les seves respectives degeneracions: tirania, oligarquia i democràcia. La recepció de l'obra en l'Occident medieval en el darrer terç del segle XIII va servir per enriquir el pensament polític i reflexionar sobre els conceptes que aportava. Així, per exemple, apareix ja a finals del segle XIII el concepte de «constitució mixta» en autors com Tomàs d'Aquino, qui concep la barreja de monarquia, aristocràcia (consell de notables) i representants de la comunitat política (*populus*) com la solució ideal per constituir el bon govern²⁵⁵.

Poc després, com ens indica Irving A. A. Thompson, trobem en el món cristià que «monarquia» adquirí un sentit més teològic i universalista, ja que el títol de «monarca» s'identificà amb el *dominus mundi*. Per tant, com explica Pagden, la *monarchia* es considerà com el sistema polític únic que hauria d'englobar tota la cristiandat. Amb aquest sentit universalista, fou emprada pel florentí Dante a inicis del segle XIV, per defensar l'hegemonia del Sacre Romà Imperi davant del Papat, car el terme «monarquia» no havia estat associat tradicionalment amb el pontificat, a diferència del mot «imperi», puix que el papa també es considerava hereu dels emperadors cristians de l'antiguitat²⁵⁶.

Tanmateix, després es veié que, a diferència de l'imperi universal, a la monarquia universal podien aspirar altres cristians que no ostentaven la dignitat imperial. Per això, a mesura que el poder internacional de l'Imperi declinava cada cop més, aquest significat universal de monarquia anà en auge, i ja a finals del segle XVI, el sintagma *monarchia universalis* ja havia substituït *imperium* com a expressió de l'aspiració a una autoritat política universal i cristiana²⁵⁷. A més del significat original i de l'universalista, en sorgí un altre de secular i particular, que denominava el domini polític que més regnes tingués

---

²⁵⁴ Miguel ARTOLA (1999: p. 22).

²⁵⁵ Miguel Ángel LADERO QUESADA (1997: pp. 35-36).

²⁵⁶ Anthony PAGDEN (1995: p. 28).

²⁵⁷ Anthony PAGDEN (1995: p. 63).

sota el seu poder²⁵⁸, el qual, segons Pagden, ja el podem trobar formulat pel bisbe Isidor de Sevilla en el segle VII, en identificar els termes «monarquia» i «imperi» per designar l'entitat política composta per diversos dominis polítics en què un sobirà governava com a única autoritat legislativa de forma absoluta²⁵⁹.

D'aquesta manera, com podem observar comparant tant la concepció universalista com la particularista, el concepte «monarquia» és sinònim del d'«imperi».

En la península Ibèrica d'època medieval i moderna, també s'empraren els tres significats de «monarquia».

Mentre que el sentit original de forma de govern, indica Thompson, el podem trobar aplicat en el món hispà almenys des del segle XIV²⁶⁰, el sentit universalista el trobem emprat a inicis del segle XVI per Mercurino Arborio, marquès de Gattinara, el gran canceller del jove emperador Carles V²⁶¹ i, des de llavors fins al declivi hispànic a partir de mitjan segle XVII, ens diu Pagden, els reis espanyols es prengueren ben seriosament les implicacions mundials que el títol de «monarquia» comportava²⁶².

Tanmateix, l'èxit del concepte «monarquia» a l'hora d'anomenar el conjunt de dominis dels sobirans hispànics s'ha d'associar més a l'accepció secular i particularista d'imperi conformat de molts regnes que no pas a la universalista.

Per Thompson, l'expressió «Monarquia d'Espanya», consolidada en el segle XVII, provenia d'aquest sentit particularista que remetia al conjunt territorial del sobirà que governa molts regnes, el qual es comença a aplicar, des de finals del segle XVI, als dominis del Rei Catòlic²⁶³.

Amb tot, la historiografia ha considerat el terme «monarquia» insuficient per catalogar i explicar correctament què foren les entitats com la «Monarquia d'Espanya». Al nostre parer, això succeeix pel fet que, amb l'auge contemporani de l'estat-nació centralitzat, la desaparició de la idea de monarquia universal, així com de la majoria de monarquies agregatives formades per regnes autònoms però vinculats a través del sobirà, com l'Imperi d'Àustria, el significat de «monarquia» que ha passat a ser hegemònic és una actualització del sentit original: forma de govern d'un estat per una sola persona. Això fa molt difícil per a la majoria de persones dels segles XX i XXI trobar alguna

---

²⁵⁸ Irving A. A. THOMPSON (2005).

²⁵⁹ Anthony PAGDEN (1995: p. 29).

²⁶⁰ Irving A. A. THOMPSON (2005: pp. 41-42).

²⁶¹ Irving A. A. THOMPSON (2005: p. 39) i Manuel RIVERO (2005a).

²⁶² Anthony PAGDEN (1995: p. 62).

²⁶³ Irving A. A. THOMPSON (2005).

diferència, per exemple, entre les expressions «Monarquia d'Espanya» i «Regne d'Espanya», perquè en l'actualitat política poden ser sinònims perfectes. Per solucionar això, els historiadors crearen, fa unes dècades, l'expressió historiogràfica «monarquia composta»²⁶⁴.

Aquest concepte, bastit per prestigiosos historiadors, entre els quals destaquen Helmut G. Koenigsberger²⁶⁵, Conrad Russell²⁶⁶ i John H. Elliott²⁶⁷, serveix per referir-se a les entitats polítiques de l'Europa d'Antic Règim formades per diversos regnes governats per un mateix príncep sobirà, i ha estat anomenat de diferents maneres: «composite state», «multiple kingdoms», «dynastic agglomerate» o «composite monarchy», essent aquesta darrera, amb diferència, la que ha tingut més èxit²⁶⁸.

Elliott posà de relleu que aquestes entitats ja existien a l'edat mitjana i que, malgrat la diversitat d'exemples històrics, les monarquies compostes es podrien subdividir segons dues maneres de vincular i agregar els diferents regnes i principats que les conformaven.

D'una banda, existia la «unió accessòria», denominada en llatí *aeque accessorie*, amb què s'annexava de forma total o parcial un regne o domini polític a un altre, de forma que el primer passava a considerar-se políticament i jurídica com a part integral del segon. D'aquesta manera, tots els habitants compartien la mateixa legalitat general i institucions regnícoles. Un bon exemple fou el cas dels regnes de Castella i Lleó, del segle XIV en endavant.

D'altra banda, existia la fórmula de vinculació *aeque principaliter*, que consistia en formar un binomi o un conglomerat de regnes, dominis o comunitats polítiques, conservant cadascun la legalitat i el sistema polític propi que el príncep comú havia de respectar²⁶⁹, ja que en molts casos el sobirà ho era del conjunt compost perquè ho era de cadascuna de les parts per separat. Aquest seria el cas del conglomerat dinàstic de la Corona d'Aragó, tal com exposà el comte de Cardona el 1410: «quod comitatus

---

²⁶⁴ Matthias GLOËL (2014).

²⁶⁵ Vegeu la seva conferència inaugural en el *King's College* de Londres titulada: *Dominium politicum et regale*, editada a Helmut G. KOENIGSBERGER (1986).

²⁶⁶ Conrad RUSSELL (1990) i (coord.) (1996).

²⁶⁷ John H. ELLIOTT (1992), (1993) i (2002: pp. 65-91).

²⁶⁸ Al nostre parer, «composite monarchy» pot ser una adaptació historiogràfica de fórmules que apareixen en la documentació històrica. Un exemple: les paraules del procurador de Burgos a les Corts de Castella de 1602, en tractar sobre: «Los muchos apartados reinos y estados de que consta y está compuesta esta gran monarquía». La citació a Irving A. A. THOMPSON (2005: p. 43).

²⁶⁹ John H. ELLIOTT (2009: p. 34) i Xavier GIL (2004: 56-57).

Barchinone fuit unitus regno Aragonum principaliter et non accessorie»²⁷⁰. Així, tant en el període baixmedieval com en l'altmodern, la Corona d'Aragó tingué una constitució de vinculació de regnes que els mantenia jurídicament autònoms i en equitat²⁷¹.

En definitiva, l'aportació d'aquesta categoria de «monarquia composta de regnes i estats» de cara a la millor comprensió de la història política medieval i moderna més objectiva no és menor. Així ho exposa el professor Matthias Gloël:

«La importancia del concepto de la monarquía compuesta radica en el hecho que es una propuesta de análisis muy diferente a la historiografía tradicional, muy marcada por los nacionalismos de los respectivos países. Dicha historiografía veía una ruptura fundamental con la Edad Media al inicio de la época moderna que habría iniciado la época de los estados nacionales. La monarquía compuesta, en cambio, destaca la coninutidad medievista [sic, per *continuidad medieval*] y rechaza los conceptos de “unidad nacional” o “estado nacional”»²⁷².

Tanmateix, en els darrers anys, diversos estudiosos de les monarquies ibèriques de l'època moderna, entre els quals podem citar Pedro Cardim, Tamar Herzog, José Javier Ruiz Ibáñez o Gaetano Sabatini, han creat el concepte de «monarquia policèntrica» per substituir el de «monarquia composta», pel fet que entenen que aquest consagra la idea d'uns centres hegemònics coordinadors (Castella-Madrid i Portugal-Lisboa) i relega la resta de dominis a una posició subordinada, seguint encara la lògica centre-perifèria del paradigma clàssic de l'estat modern i els models d'imperi europeu colonialista del segle XIX i part del XX. Des del punt de vista d'aquests historiadors, en les predites monarquies no existia un sol centre polític (la cort i el regne que l'allotjava), sinó molts centres polítics interconnectats tant amb el monarca com entre ells mateixos²⁷³.

Un posicionament, aquest del policentrisme, que ràpidament ha rebut crítiques, com la de Manuel Rivero Rodríguez, que tornen a posar en valor la concepció de monarquia composta de regnes i estats amb un centre polític subordinador. Rivero argumenta que la visió policèntrica no se sosté perquè menysté la funció d'arbitratge central del Rei Catòlic, nega el paper del centre impulsor de programes polítics per al conjunt. Un centre que, més que geogràfic, s'hauria d'entendre com un selecte grup de persones (consellers, virreis, privats, capitans generals, etc.) vinculades als monarques

---

²⁷⁰ Citat a Flocel SABATÉ (2010b: p. 411).

²⁷¹ Feliciano BARRIOS (2015: p. 28, nota 38).

²⁷² Matthias GLOËL (2014: p. 86). El claudàtor és nostre.

²⁷³ Pedro CARDIM *et al.* (eds.) (2012).

hispanos. Per això, s'ha insistit en la idea d'una "Monarquia virregnal" articulada per la relació entre els diferents virregnats i la cort de Madrid²⁷⁴.

Al nostre parer, i centrant-nos només en el cas hispànic, tot i que la concepció de monarquia policèntrica és prou correcta des del punt de vista de la constitució juridicopolítica d'una entitat pluriestatal²⁷⁵, amb una cort polisinodal i unes quantes corts virregnals, no pensem que hagi d'impugnar el concepte de «monarquia composta» ni donar a entendre que, *de facto*, la relació entre els diferents centres (cort permanent i capitals regnícoles) era igualitària. Científicament, no sembla gaire encertat menystenir el paper del centre coordinador permanent, ja sigui per la seva ubicació geogràfica —que no és una qüestió menor, ja que mentre el sobirà era a Castella no estava present en la resta de dominis—, ja sigui en la seva conformació de la classe dirigent cortesana a base d'alts dignataris reials, castellans o castellanitzats, que desenvoluparen, entre finals del segle XVI i inicis del segle XVIII, un programa politicoideològic subordinador i castellanista, que anà transformant la planta política composta i policèntrica de la Monarquia en una de més unificada i monocèntrica que, teòricament, hauria de facilitar la política dinàstica i hegemònica dels Àustria espanyols.

Dit això, i per tal de comprendre millor les preocupacions del present, que són el motor de bona part de la historiografia que tracta sobre el món hispànic d'Antic Règim, resulta necessari passar pel sedàs allò que foren les tres grans entitats polítiques en què es trobaren enquadrats els catalans entre el segle XII i inicis del XVIII.

---

²⁷⁴ Pedro CARDIM; Joan Lluís PALOS (eds.) (2012) i Manuel RIVERO (2013).

²⁷⁵ En aquest sentit, Josep Serrano posa de manifest la tan sovintejada com injustificada —almenys des del punt de vista juridicopolític— reducció historiogràfica de la Monarquia Hispànica amb Castella, pel fet de fixar-se en ella la cort reial de forma permanent. Josep SERRANO (2014: 134).

1. 6. La Corona d'Aragó i els seus regnes i terres

Aquesta fou una entitat política que tradicionalment ha estat vista pels historiadors professionals com una monarquia múltiple i no com un estat unificat i centralitzat. Per aquest motiu, des del segle XIX, l'han estat definint com a «estat federal» format per regnes i principats o com a «confederació d'estats»²⁷⁶. Tanmateix, en els darrers temps ha estat catalogada, de forma ben encertada, com a «monarquia composta»²⁷⁷, dit d'una altra manera, una entitat política hereditària formada per diversos regnes i territoris. Uns dominis polítics dinàstics que pertanyien a un mateix príncep sobirà, en aquest cas, l'home que ostentava els títols de rei d'Aragó i comte de Barcelona, als quals s'anirien afegint altres (rei de Mallorca, rei de València, rei de Sardenya...) amb el pas del temps i expansió de la Corona d'Aragó.

Aquest ens polític històric, que existí entre els anys 1137 i 1715²⁷⁸ i fou originat per l'assumpció del tron aragonès per part de la dinastia comtal de Barcelona en un procés que tingué lloc entre els anys 1137 i 1162²⁷⁹, estigué conformat, principalment, pel regne d'Aragó, el principat de Catalunya amb els comtats de Rosselló i Cerdanya, el regne de València, el regne de Mallorca i les seves illes adjacents, així com també pels regnes de Sicília, Sardenya i, en menor grau, pel regne de Nàpols. Tanmateix, els sobirans de la Corona d'Aragó posseïren, tot i que durant molt menys temps, altres territoris com el comtat de Provença, la senyoria de Montpeller o els ducats d'Atenes i Neopàtria.

Al voltant de la Corona d'Aragó existeixen moltes polèmiques, com la de la numeració dels sobirans o determinar a qui pertany històricament el seu arxiu, però cap discussió ha vessat tants rius de tinta com la que existeix al voltant de la manera d'anomenar la monarquia catalanoaragonesa en el seu conjunt politicoterritorial.

---

²⁷⁶ Antoni de BOFARULL (1872).

²⁷⁷ Vegeu, per exemple: Joan Pau RUBIÉS (1999) i Miguel ARTOLA (1999: p. 28).

²⁷⁸ És acceptat per la historiografia de forma normalitzada que la Corona d'Aragó fou eliminada l'any 1715, quan foren conquerides les illes de Mallorca i Eivissa per les tropes del rei Felip V de Borbó, el qual ja havia suprimit el Consell reial d'Aragó (1707) i anorreat tant els regnes de València i d'Aragó (1707-1710) com el principat de Catalunya (1714). Tanmateix, cal recordar que sobrevisqueren dos reductes insulars de la Corona d'Aragó: l'illa de Menorca i el regne de Sardenya. L'illa balear, sota control britànic, des de 1708, pogué mantenir els seus furs i privilegis de forma intermitent fins a l'arribada del liberalisme. El regne de Sardenya, després de passar del control borbònic a l'austriacista en un parell d'ocasions, s'estabilitzà sota el domini de la Casa de Savoia, la qual mantingué el seu ordenament tradicional catalanoaragonès incòlume entre 1720 i 1847. José JUAN VIDAL (2008); Miquel Àngel CASASNOVAS (2016) i Lluís GUIA (2016).

²⁷⁹ Per a un resum detallat d'aquest procés: Cristian PALOMO REINA (2018).

1. 6. 1. Els noms històrics de la Corona d'Aragó

Sense cap mena de dubte, la històrica expressió «Corona d'Aragó» ha triomfat entre els historiadors i el gran públic. Ara bé, som del parer que això ha estat, més que res, per la poca solidesa dels altres noms històrics. Així, mentre que algunes de les expressions medievals documentades ens resulten massa ambigües o polisèmiques, com quan els reis l'anomenaven «terra mea»²⁸⁰ o com quan l'entitat es designa ocasionalment amb termes o expressions com «Aragó» o «regne d'Aragó», que eren les mateixes que es feien servir per referir-se, en exclusiva, al regne que ocupà el territori de l'actual Comunitat Autònoma d'Aragó²⁸¹, altres han estat massa esporàdiques i conjunturals, com quan l'entitat ha estat anomenada «Catalunya»²⁸² o «Regno Aragonae et Cathaloniae»²⁸³.

Alguns dels noms alternatius que han comptat amb un cert èxit, tals com «Corona catalanoaragonesa» o «Confederació catalanoaragonesa», són propis de la historiografia dels segles XIX-XXI i s'han fet servir per part d'aquells historiadors que, d'un costat, volien destacar el protagonisme demogràfic, polític, econòmic i cultural de Catalunya en el conjunt, en considerar que amb l'expressió tradicional de «Corona d'Aragó», l'element català queda amagat rere el nom «Aragó»²⁸⁴. I, de l'altre, pretenien posar en relleu la multiplicitat de dominis, retrotraient models polítics contemporanis d'associació o vinculació d'estats, com el model federal —amb el qual els estats components posseeixen un grau molt destacat de sobirania interna— o el model confederal —amb què els estats sobirans s'uneixen per algunes qüestions com poden ser les relacions internacionals, però es mantenen tan independents que poden abandonar la confederació a voluntat.

Sigui com sigui, tal com ha exposat fa no gaire l'Institut d'Estudis Catalans, la polèmica historiogràfica s'ha convertit en un conflicte polític real arran de la decisió del

---

²⁸⁰ La citació a Jesús LALINDE (1988: p. 22).

²⁸¹ Trobareu diversos casos a: Flocel SABATÉ (1997: pp. 336-337) i Agustín RUBIO VELA (2012: vol. I, p. 86-91).

²⁸² Una mostra de l'any 1340, en un document amb què el rei Enric III d'Anglaterra, per petició d'unes ciutats dels Països Baixos, atorga un salconduit per als mercaders castellans, catalanoaragonesos i balears, referint-se als seus territoris, respectivament, com a Espanya, Catalunya i les Mallorques: «Mercatores de partibus Ispanie, Cataluniae & Majoricarum». La citació a: *Salvo Conducto concedido por el Rey de Inglaterra Eduardo III a petición de las Ciudades de Gante, Ipre, y Brujas, a favor de las naves y mercaderes Castellanos, Catalanes, y Mallorquines, que hagan el viage de Flandes* (1340), editat a Antonio de CAPMANY (1961: vol. 2, p. 219). Altres exemples a Agustín RUBIO VELA (2012: vol. I, p. 86, nota 255).

²⁸³ La citació a Jesús LALINDE (1988: p. 22).

²⁸⁴ Aquesta era l'opinió de Ferran Soldevila. Ferran SOLDEVILA (1962: vol. 1, p. 161).

Govern d'Aragó de retirar dels centres d'ensenyament alguns llibres de text pel sol fet d'emprar l'expressió «Corona catalanoaragonesa»²⁸⁵. I és que, per artificiosos que sigui el gentilici compost «catalanoaragonès», no deixa de tenir la mateixa utilitat i legitimitat historiogràfica que altres composicions modernes d'ús habitual que no s'empraven en l'època a què remeten, com per exemple: «regne asturleonès», «Imperi austrohongarès», «Corona castellanoleonesa», «Sacre Imperi romanogermànic» o «Monarquia Hispànica». El fet que aquestes expressions no hagin cridat tant l'atenció a ningú evidencia que no és pas un problema científic, sinó ideològic i, concretament, d'animadversió envers allò català.

Arribats a aquest punt, i donada la natura conceptualista d'aquesta tesi doctoral, farem una breu digressió sobre aquests conceptes historiogràfics. Som del parer que la finalitat del gentilici compost «catalanoaragonès» no és pas la de sobreposar els catalans als aragonesos, com certa historiografia denuncia²⁸⁶, ni tampoc bandejar i menystenir la resta de súbdits dels dominis de la Corona d'Aragó amb el propòsit d'enaltir només els aragonesos i catalans. «Catalanoaragonès» és un mot pràctic que estalvia les expressions histriòniques que sorgirien de sumar aragonesos, catalans, valencians, mallorquins i, depèn de com, fins i tot, sards, sicilians, provençals, etc. Per consegüent, el mot «catalanoaragonès» serveix per destacar ambdós pobles fundacionals, alhora que, d'una banda, resulta inclusiu amb els mallorquins, valencians, eivissencs i menorquins, els quals, almenys durant el període medieval, es podien englobar en l'accepció més àmplia del gentilici «català», especialment, de cara a l'exterior dels dominis del rei d'Aragó²⁸⁷. I, d'altra banda, si bé exclou montpellerins, sicilians, sards, napolitans i altres súbdits dels reis d'Aragó no oriünds dels regnes ibèrics i balears, cal tenir present que la vinculació d'aquests pobles amb la Corona d'Aragó fou més tardana i/o menys duradora que la dels dominis hispans i balears.

En canvi, pensem que parlar de confederació —i no diguem ja de federació— resulta erroni perquè es parteix d'un anacronisme flagrant. En l'època medieval i moderna, els mots «federació» i «confederació» designaven una aliança entre un conjunt de persones o entitats. Posteriorment, passaren a indicar també l'associació permanent d'estats republicans, units per un tractat en què s'acorden algunes polítiques comunes,

---

²⁸⁵ *Declaració de l'Institut d'Estudis Catalans davant la retirada per part del Govern d'Aragó d'alguns llibres de text que empren el terme Corona catalanoaragonesa*, Barcelona, 18 de gener de 2018: www.iec.cat/Comunicacio_IEC/Declaracio_IEC.pdf.

²⁸⁶ Guillermo FATÁS (2014: pp. 33-34).

²⁸⁷ Ferran GARCIA-OLIVER (2016).

especialment, en matèria de relacions diplomàtiques, de defensa i de règim de duanes. Aquesta moderna accepció portà molts historiadors dels segles XIX-XXI a identificar amb federació i, sobretot, amb confederació la Corona d'Aragó. Tanmateix, cal aclarir que el conjunt de regnes i terres catalanoaragoneses no existí, ni es mantingué, jurídicament i política, com a conseqüència d'una aliança entre les elits dirigents dels territoris —malgrat el seu paper sempre crucial en la governació i especialment destacat en moments de crisi com l'interregne del 1410 al 1412—, sinó com a diversos dominis patrimonials d'un príncep sobirà vinculats entre si pel fet de compartir-lo a ell i la seva administració regia, cosa que ens porta a identificar la constitució política de la Corona d'Aragó com a «monarquia composta».

Exposat això i tornant als noms de la Corona d'Aragó, cal dir que des de la pseudohistòria pretesament catalanista, per un costat, s'han emprat conceptes històrics com «regne de Catalunya» o «nació catalana» de manera errònia, ja que si bé existien a l'època medieval i moderna, mai no es feren servir per designar l'ens polític catalanoaragonès; i per l'altre, s'han inventat noms nous tals com: «Estat català medieval» per anomenar la Corona d'Aragó, seguint la teoria clàssica de l'Estat Modern²⁸⁸. Per sort, la repercussió d'aquestes propostes ha estat nul·la en el món acadèmic i molt minsa entre el gran públic.

Amb tot, l'ús indiscriminat de l'expressió «Corona d'Aragó» per remetre al conjunt politicoterritorial de dominis del rei d'Aragó tampoc és històricament correcte, fet que gran part de la historiografia experta desconeix o —encara pitjor— ignora deliberadament. Entre els estudis realitzats, destaquen els del medievalista Flocel Sabaté i, sobretot, els de l'historiador del dret Jesús Lalinde²⁸⁹. En múltiples ocasions advertí Jesús Lalinde als seus col·legues que, en els segles XIII, XIV i XV, «Corona d'Aragó» servia per designar:

---

²⁸⁸ Aquesta fou la proposta de Caius Parellada: Caius PARELLADA (2002).

²⁸⁹ Que en tinguem constància, el primer en tractar la qüestió científicament fou Jesús Lalinde el 1987 en el marc del *XIII Congreso de Historia de la Corona de Aragón*. En tornà a parlar en una reunió científica organitzada per la institució Fernando el Católico a Saragossa l'any 1992, sota el nom: *La Corona de Aragón y el Mediterráneo: siglos XV-XVI*. La intervenció fou publicada passat un lustre: Jesús LALINDE (1997); publicant-se abans un article de contrarèplica: Jesús LALINDE (1994), en defensa a una rèplica que el medievalista Juan Manuel del Estal féu a la intervenció de Lalinde del 1992: Juan Manuel del ESTAL (1992). Amb posterioritat, Flocel Sabaté i Jaume Sobrequés també han fet les seves anàlisis sobre el concepte: Flocel SABATÉ (1997: pp. 337-339); Jaume SOBREQUÉS (2006) i (2015: pp. 405-435). Així com també han fet esment a la temàtica altres investigadors com Miguel Ángel Ladero Quesada i Àngel Casals: Miguel Ángel LADERO QUESADA (1997: p. 40) i Àngel CASALS (2002: pp. 29-30).

1) l'entitat principesca encarnada per la persona del rei d'Aragó junt amb la seva administració reial.

2) la jurisdicció o domini reial; és a dir, el territori de cada regne o terra que no estava sota jurisdicció eclesiàstica o nobiliària, sinó que pertanyien al rei com a senyor feudal directe: les terres de reialenc.

I que aquestes manifestacions del poder regi trigaren a ésser designades amb l'expressió literal «Corona d'Aragó», car fins ben entrat el segle XIII s'usaren fórmules com: «la Senyoria de Catalunya e de Aragó», «Corona Regni Aragonum» o «Corona Reyal» apareixent, de forma ben escassa, «Corona aragonum» des de finals de la citada centúria²⁹⁰.

És a partir del segle XV que comencen les discrepàncies historiogràfiques. Pel professor Sabaté ja en aquesta centúria el sintagma «Corona d'Aragó» seria emprat de la mateixa forma que el fem servir en l'actualitat, o sigui, per fer referència a la globalitat dels desapareguts regnes, terres, dominis o estats catalanoaragonesos²⁹¹, mentre que pel professor Lalinde això no succeí, ben bé, fins als albors del segle XVIII²⁹².

Per la seva banda, Àngel Casals opina que fou durant aquests segles XVI i XVII —període batejat pel professor Lalinde com el de la dissolució de la Corona d'Aragó en el si de la Monarquia d'Espanya²⁹³—, quan es començà a generalitzar l'expressió fins al punt d'esdevenir gairebé exclusiva a finals de la dissetena centúria²⁹⁴, mentre que Lalinde situà aquesta generalització a finals del segle XIX i inicis del XX, molt temps després de l'aniquilació de l'entitat en 1707-1715²⁹⁵. Amb tota humilitat, per la nostra part, creiem que aquest significat es comença a trobar documentat en el segle XVI, com es pot constatar en la ploma del cavaller català Cristòfor Despuig, qui en 1557 escrigué: «¿quina

---

²⁹⁰ Jesús LALINDE (1997).

²⁹¹ Flocel SABATÉ (2016: p. 69). El professor Sabaté ens ho exemplifica amb la frase «lo principat de Catalunya ensemps ab los altres regnes e terres de la corona reial d'Aragó». Trobem que no és un exemple gaire encertat, puix que no apareix literalment el sintagma «Corona d'Aragó» i, al nostre entendre, l'expressió literal «corona reial d'Aragó» remet al poder regi i no al conjunt de territoris sota la dinastia o casa d'Aragó, que apareix referit amb l'expressió: «lo principat de Catalunya ensemps ab los altres regnes e terres».

²⁹² Jesús LALINDE (1994: p. 40).

²⁹³ Jesús LALINDE (1993).

²⁹⁴ Àngel CASALS (2002: p. 30).

²⁹⁵ Jesús LALINDE (1997: pp. 456-458). Cal no perdre de vista que el posicionament de Jesús Lalinde era uns quants anys anterior al dels professors Casals i Sabaté, de forma que existeix la possibilitat que el corpus documental conegut pugui haver crescut.

provincia espanyola per mar y per terra ha fet millor mostra de si que aquesta qu'és vuy la Corona de Aragó, y especialment nostra Catthalyunya?»²⁹⁶.

En qualsevol cas, és evident que calen nous estudis per esclarir la qüestió. Amb tot, el que resulta prou constatat és que, entre els segles XII i XVIII i, molt especialment, en el període medieval, no hi havia una manera específica i oficial d'anomenar el conjunt politicoterritorial dels reis d'Aragó²⁹⁷.

La raó d'aquesta mancança de nom propi unívoc, oficial i generalitzat per al conjunt de regnes i terres de la Corona d'Aragó sembla residir en el fet de la no consolidació d'un regne unificat catalanoaragonès, ja que malgrat certes tendències centrípetes en la centúria que va de finals del segle XIII a finals del XIV, la constitució de la Corona d'Aragó no acabà de quallar més enllà de ser una entitat aglutinadora d'una sèrie de regnes i terres diversos amb nom propi i un alt grau de desenvolupament polític, històric, jurídic i constitucional: Aragó, Catalunya, València i Mallorca, com veurem²⁹⁸.

Així que el que es feia era emprar expressions com: «Regnes i terres del rei d'Aragó», «regnes i principat de la Corona d'Aragó» o «estats de la Corona d'Aragó», essent sempre allò més habitual referir-se al conjunt catalanoaragonès mitjançant l'enumeració de tots els dominis polítics del Casal d'Aragó²⁹⁹, que és el nom històric que rebé la dinastia reial barcelonina a partir del segle XIV, per ser el regne d'Aragó el domini fundacional de més alta categoria, puix que atorgà al tronc principal del llinatge comtal de Barcelona el títol de «rei d'Aragó», essent des de llavors el seu títol preferent. En paraules del rei Pere III d'Aragó: «Regne d'Arago, lo qual Regne és títol e nom nostre principal»³⁰⁰.

La temàtica nominal es pot concloure amb la constatació que, a despit del triomf absolut en època contemporània de l'expressió històrica «Corona d'Aragó» com a nom del conjunt politicoterritorial, no fou aquest el seu significat en l'època medieval,

---

²⁹⁶ Cristòfol DESPUIG (1981: p. 102). Hem pogut constatar que l'any 1997 Flocel Sabaté ja ho havia advertit de l'ús que fa Despuig: Flocel SABATÉ (1997: p. 337).

²⁹⁷ Jesús LALINDE (1994: p. 40).

²⁹⁸ En qualsevol cas, aquest fenomen d'una manca de nom oficial per a una monarquia composta no és quelcom estrany a l'Europa baixmedieval, puix que hi ha diversos exemples com el conjunt de dominis del duc de Borgonya i de Luxemburg i comte de Flandes i del Franc-Comtat de la Casa de Borgonya, o bé els del rei de Nàpols i comte de Provença de la Casa d'Anjou, per citar-ne alguns. L'exemple dels estats del duc de Borgonya a Bernard GUENÉE (1973: p. 58).

²⁹⁹ Jesús LALINDE (1997: p. 439).

³⁰⁰ Pere III d'ARAGÓ (2009: p. 244.). Sobre la dinastia comtal de Barcelona i la seva identificació amb Aragó i com a «Casal d'Aragó», vegeu: Jesús LALINDE (1988: pp. 8 i 24) i Flocel SABATÉ (2016: pp. 68-72).

adquirint-lo, paulatinament, entre els segles XVI-XIX³⁰¹. En canvi, expressions com les esmentades en el paràgraf anterior, malgrat ser molt freqüents en la documentació històrica medieval i moderna, paradoxalment, han restat summament oblidades i/o ignorades pel conjunt de la historiografia. I pot ser que no hagi estat per casualitat, puix que, precisament, aquestes expressions són les que posen de manifest el caràcter compost i multiestatal de la monarquia catalanoaragonesa.

Dit això, centrarem a continuació la nostra atenció en la consistència i les característiques de la Corona d'Aragó com a entitat política.

---

³⁰¹ Jesús LALINDE (1997) i Àngel CASALS (2002).

1. 6. 2. Composició política de la Corona d'Aragó

Allò que s'ha de clarificar primer sobre ella és que no tingué la mateixa constitució política al llarg de la seva existència entre els anys 1137 i 1707-1715.

Inicialment, no era res més que una agregació i juxtaposició de caràcter personal i dinàstic de petits regnes i comtats aragonesos i catalans sota la titularitat d'un mateix príncep sobirà. Per tant, allò que s'uní en 1137 sota Ramon Berenguer IV no eren pròpiament el regne unificat d'Aragó i una Catalunya ja ben conformada, perquè ni l'un ni l'altra existien encara políticament, sinó que acabarien consolidant-se com a entitats polítiques ben definides al llarg del segle que transcorregué a partir d'aquella data.

D'una banda, els dominis aragonesos: els regnes d'Aragó i de Saragossa (aquest darrer com a infeudació del rei de Castella fins al 1179), els comtats de Sobrarb i Ribagorça, junt amb la conquesta de la ciutat de Terol (1171) i el seu territori, s'acabaran unificant com a regne d'Aragó entre la segona meitat del segle XII i inicis del XIII.

D'altra banda, els dominis catalans: els comtats patrimonials de Ramon Berenguer IV que formaven el "gran" comtat de Barcelona (Girona, Osona, Manresa, Cerdanya, Besalú, Conflent, Berga, més el de Barcelona després de la inclusió de Tarragona), ampliat amb les conquestes de Tortosa, Fraga, Lleida (1148-1149), l'adquisició dels comtats de Rosselló (1173) i Pallars Jussà (1192) i la preeminència aconseguida pel comte de Barcelona gràcies a la relació feudal establerta amb els comtes d'Empúries (1138) i d'Urgell (1148)³⁰². La unió de tots aquests territoris acabà, entre finals del segle XII i inicis del XIII, bastint políticament Catalunya.

A més d'aquests dominis ibèrics estables, els sobirans catalanoaragonesos dels segles XII-XIII comptaren amb diversos dominis provençals i llenguadocians, tot i que de forma prou més efímera pels apanatges entregats a branques secundogènites de la dinastia barcelonina o l'avenç territorial del rei de França i els seus parents per Occitània.

Vinculats a la Corona d'Aragó per la tradició política d'actuació comtal barcelonina al nord dels Pirineus entre 1067 i 1213, destaquen el comtat de Provença, els vescomtats de Millau, Gavallda, Carlat i Rodés, la senyoria de Montpeller i els drets i la infeudació dels vescomtats de Carcassona, Narbona i Rasès, entre d'altres³⁰³.

---

³⁰² Flocel SABATÉ (2016: pp. 8-9).

³⁰³ Flocel SABATÉ (2007b).

Tanmateix, en el segle XIII la constitució del conglomerat dinàstic, que s'acabarà anomenant «Corona d'Aragó» evolucionà. I no només pels arxiconeguts fets geopolítics: la pèrdua dels territoris, drets i predomini feudal de la part meridional d'Occitània i l'expansió sobre el llevant ibèric (València i Múrcia) i les illes del Mediterrani occidental (Mallorca, Eivissa, Sicília i Menorca), sinó també per la mutació de les entitats polítiques sobre les quals governava el rei d'Aragó i comte de Barcelona de forma coetània, coherent i comuna amb allò que estava succeint a la resta d'Europa³⁰⁴.

Ens explica l'historiador del dret Tomàs de Montagut que el període inicial de la Corona d'Aragó (1137-1276) coincideix cronològicament amb la revolució jurídica que representà la recepció a l'Europa occidental del *ius commune*, difós per l'estudi general de Bolonya des de finals del segle XI. Aquesta recepció comportà tant el renaixement del poder públic, que s'interposaria sobre el dret privat dels senyors feudals, com l'adopció de figures jurídiques modernes com la *iurisdictio*. Aquesta darrera noció permetia la superposició del vincle públic de «natura» al vincle feudal i privat d'obediència, basat en la fidelitat i l'homenatge. Aquesta «natura» afectava totes les persones pel sol fet d'haver nascut en el territori d'una comunitat política determinada, i els obligava, per sobre de compromisos polítics privats, a observar els preceptes i els manaments del titular de la jurisdicció suprema del domini polític en qüestió: el príncep sobirà i natural³⁰⁵.

Aquestes doctrines romanistes foren rebudes amb gran interès per les cúries dels comtes de Barcelona i dels reis d'Aragó dels segles XII i XIII, per tal d'enfortir la figura institucional del príncep com a titular de jurisdicció. Els sobirans catalanoaragonesos, que ja havien estat expandint la seva jurisdicció a partir d'atribuir-se la potestat suprema sobre col·lectius especials com els sarraïns, els jueus, els forasters o les vídues, i sobre grans espais territorials a través del control i arbitri de la violència feudal mitjançant la Pau i Treva de Déu³⁰⁶, aprofitaren la revolució jurídica per establir drets positius generals per als seus diferents dominis (Catalunya, Aragó, Mallorca, València...) i universals per al conjunt d'ells (regnes i terres del rei Aragó), que foren la base jurídica sobre la qual es bastiren aquestes entitats.

Segons l'autor, la noció de *iurisdictio* fou la clau de volta de la construcció de la constitució política del conjunt de dominis del rei d'Aragó, perquè en admetre graus,

---

³⁰⁴ John WATTS (2016).

³⁰⁵ Novament, per al vincle de natura entre el príncep i els seus súbdits remetem a l'apartat 1. 9 del present capítol i l'apartat 2. 3. 2 del següent capítol de la tesi.

³⁰⁶ Jesús LALINDE (1998: pp. 37-39).

nivells i classes, permetia articular, coordinar i harmonitzar els diversos poders públics existents en el si d'aquesta comunitat de comunitats catalanoaragonesa³⁰⁷.

En conseqüència, en la Corona d'Aragó existiren una pluralitat de jurisdiccions. Dues d'universals (espiritual i temporal) que afectaven tot el conjunt territorial, unes poques de tipus general i temporal (una per regne o comunitat política del sobirà) i moltíssimes d'especials que corresponien als municipis, als senyories i a altres entitats com els consolats, els gremis, els col·legis o les confraries, que organitzaven institucionalment l'activitat de determinats grups.

Les jurisdiccions generals corresponien, bàsicament, als diversos regnes i al principat de Catalunya i eren exercides tant per les institucions monàrquiques amb jurisdicció en cada territori regnicola (el rei i els seus lloctinents, capitans generals, governadors, batlles generals, la Reial Audiència, etc.) com pels representants regnicoles, en el marc de les Corts, i les seves diputacions, fora de l'àmbit parlamentari.

La jurisdicció universal eclesiàstica de la Corona d'Aragó provenia del papa, pontífex màxim de la cristiandat catòlica, i era exercida per prelats i clergues sobre els feligresos cristians dels dominis catalanoaragonesos.

En canvi, la jurisdicció universal temporal de la Corona s'estenia sobre tots els territoris dels quals el rei d'Aragó era titular i era exercida tant a través de l'Administració reial —que s'anava formant tant a redós de la Casa i Cort reial d'Aragó (mitjançant institucions comunes a tots els regnes i terres com la Cúria, de la qual deriven el Consell Reial i l'Audiència Reial, l'Arxiu Reial i el Mestre Racional, etc.)—, com també a través de les Corts generals de la Corona, en què participaven els braços estamentals d'Aragó, Catalunya i València³⁰⁸.

Tot això es traduí, al llarg del segle XIII i inicis del XIV, en el fet que el conjunt de regnes i terres de la Corona d'Aragó passà de ser una aglomeració de dominis feudals poc definits a una única entitat política composta d'altres entitats polítiques o *respublicae* administrativament i territorialment molt més definides.

Primerament, si parem atenció a la definició de cadascuna de les parts, fou durant els regnats de Jaume I (1213-1276) i de Pere II d'Aragó (1276-1285). Per un costat, es

---

³⁰⁷ Els dies 6 i 7 d'octubre de l'any 2016, se celebraren a la Universitat Pompeu Fabra (Barcelona) les jornades *La representació política a l'Antic Règim*. El dia 7 la primera ponència fou la del professor Tomàs de Montagut, sota el títol *Constitución y representación política en la Corona de Aragón*. Després d'escoltar-la vàrem ser conscients de la seva importància per a aquest treball. Per tant, agraïm molt al professor de Montagut la seva gentilesa per deixar-nos consultar la ponència abans de ser publicada: Tomàs de MONTAGUT: en premsa.

³⁰⁸ Tomàs de MONTAGUT (2015: pp. 52-53).

consolidà la territorialització del poder, car a diferència del seu avi Alfons i besavi Ramon Berenguer, el rei Jaume ja no s'intitulà mai «rei dels aragonesos i comte dels barcelonins», remetent el títol al poder exercit sobre súbdits i vassalls, sinó que féu servir els títols de: «Rex Aragone», com a sobirà d'Aragó, i «comes Barchinone», com a «princeps terrae» de Catalunya, assenyalant els territoris dels quals era sobirà³⁰⁹.

Per l'altre costat, es produeix el notabilíssim desenvolupament politicojurídic i institucional (administratiu, financer, judicial, militar i parlamentari) arran del qual es basteixen i consoliden com a *respublicae* entitats polítiques baixmedievales de primer ordre, els dominis principals de la Corona: Catalunya, el regne d'Aragó i els nous regnes de València i Mallorca³¹⁰, que no faran més que consolidar-se com a comunitats polítiques en els segles XIV i XV, com veurem.

Tots aquests ens polítics estaven vinculats entre ells a través de la figura principesca per agregació i juxtaposició, i no per annexió i assimilació.

Ja des de l'inici, catalans i aragonesos no van fusionar les respectives institucions polítiques en desenvolupament, a excepció de la monàrquica, ni tampoc els sistemes legals. Aquesta forma d'organització conjunta catalanoaragonesa no només va perdurar així en el temps, sinó que, a més a més, va ser reproduïda a l'hora de crear o incorporar nous dominis sota la potestat dels homes que, successivament, s'intitularen de forma simultània reis d'Aragó i comtes de Barcelona. Amb el temps, aquesta forma d'unir o vincular territoris fou anomenada *aeque principaliter*, ben segurament, per imitació del model polític eclesiàstic que emprava aquesta fórmula per anomenar la unió de dues o més diòcesis en què totes rebien la mateixa importància i categoria. Així, els dominis polítics laics que es vinculaven de forma *aeque principaliter* formaren binomis o conglomerats de comunitats polítiques diferents, en què cadascuna conservava llurs propis sistemes legals i polítics. En conseqüència, com ja hem citat abans, el comte de Cardona pogué dir que el comtat de Barcelona fou unit al regne d'Aragó de manera *principaliter* i no *accessorie*³¹¹.

---

³⁰⁹ Les citacions i el contingut a Jesús LALINDE (1988: p. 52).

³¹⁰ A la mort del rei Jaume I d'Aragó en 1276, aquest darrer regne format per les illes de Mallorca i Eivissa fou separat de la Corona d'Aragó junt amb els comtats de Rosselló i Cerdanya (que formaven part de Catalunya) i la Senyoria de Montpeller. El dispers conjunt de dominis de la Corona de Mallorca quedà infeudat a la Corona d'Aragó en 1279 i fou reconquerit i incorporat novament als dominis del rei d'Aragó entre 1285 i 1295. L'any 1295, l'illa de Menorca s'uneix al conjunt de dominis mallorquins. Finalment, tant les Illes Balears com els comtats nord-catalans foren reconquerits per la Corona d'Aragó en 1343-1344 i vinculats a perpetuïtat a aquesta, i la senyoria de Montpeller fou venuda pel rei Jaume III de Mallorca al rei de França en 1349.

³¹¹ Remetem novament a la citació de Flocel SABATÉ (2010b: p. 411).

Fixem-nos que el comte contraposava la fórmula d'unió *principaliter* a la d'unió *accessorie*, que era la vinculació entre entitats polítiques en què s'annexava, de forma parcial o total, una entitat política autònoma a una altra, de manera que la primera passava a considerar-se, políticament i jurídica, com a part de la segona³¹².

Per això, quan el rei d'Aragó, Pere II el Gran, amb una certa voluntat unificadora, pretengué no emprar cap altre títol que el de rei d'Aragó, com denoten els seus segells reials, fou frenat per la classe dirigent catalana en les Corts de Catalunya de 1283, la qual impedí al rei presentar-se a Catalunya sota cap altra titulació que no fos la de «comitem Barchinone»³¹³.

Segonament, si ens fixem en la definició del conjunt catalanoaragonès, ens indica el professor de Montagut que els regnes i terres de la Corona d'Aragó es conformaren com una única entitat mitjançant:

a) Un dret universal que regulava el funcionament de les institucions universals de la Corona d'Aragó (les pròpies de l'administració règia) i que es bastí a través de dues formes de declarar el dret: el poder legislatiu unilateral dels prínceps³¹⁴, i el poder legislatiu paccionat entre els prínceps sobirans i els braços de Catalunya, Aragó i València en el marc de les Corts Generals de la Corona d'Aragó³¹⁵.

b) La conjunció dels diferents regnes i terres de la Corona d'Aragó en una única herència, donant lloc a una monarquia composta a què les diverses comunitats polítiques

---

³¹² John H. ELLIOTT (2009: p. 34).

³¹³ Armand de FLUVIÀ (1994: p. 56) i la citació a Flocel SABATÉ (2009a: p. 250).

³¹⁴ Els reis produïen fragments d'ordenaments universals, que s'articulaven amb els ordenaments jurídics complets i independents de cadascun dels regnes i terres que conformen la Corona d'Aragó. Tot i que ja des de finals del segle XII trobem les primeres manifestacions escrites de la normativa orgànica universal en una sèrie d'ordenances sobre el govern i la reforma de la Casa reial —constituïda pel rei, la reina, els infants i els seus servents— i la Cort règia —la part pública de la Casa—, fou Pere III d'Aragó, amb la creació de les *Ordinacions fetes per lo Senyor en Pere terç rey darago sobre lo regiment de tots los oficials de la sua cort* (1344) i l'*Ordinatio feta per lo molt alt e molt excelent princep e senyor lo senyor en Pere terç rey d'Aragó de la manera con los Reys d'Aragó se faran consegrar e ells mateix se coronaran* (1353), qui féu un gran salt qualitatiu en l'articulació de l'administració comuna de la Corona d'Aragó. Aquest dret universal comú continuarà desenvolupant-se per voluntat unilateral règia amb els seus successors en forma de noves ordenances reials addicionades a les antigues.

³¹⁵ Tanmateix, a l'Aragó i a Catalunya, les forces socials dirigents, en un primer moment, i la doctrina jurídica autòctona, després, forçaren el rei a limitar la seva potestat legislativa universal unilateral, tant sobre el conjunt catalanoaragonès, com també de cada regne i terra particular, en el sentit d'exigir i forçar la intervenció dels representants estamentals en la constitució del dret positiu. Per aquest motiu, la producció de l'ordenament universal de la Corona d'Aragó també es generà a través del poder legislatiu paccionat entre els prínceps sobirans i els braços de Catalunya, Aragó i València en el marc de les Corts Generals de la Corona d'Aragó. Aquestes se solien iniciar a Montsó, i de forma ocasional a Fraga, llocs propers a la frontera entre Aragó i Catalunya. Podem esmentar les Corts Generals de la Corona dels anys 1289, 1362-1363, 1376-1377, 1382-1389, per citar-ne algunes. Tomàs de MONTAGUT (1999: pp. 658-661).

quedaven perpètuament vinculades en la figura del príncep, pel fet que el sobirà de cadascuna d'elles havia de ser la mateixa persona.

Com és conegut, durant els segles XII i XIII, els comtes de Barcelona i, després, els reis d'Aragó i comtes de Barcelona, disposaren patrimonialment dels seus regnes i terres dividint-los entre els seus fills. Tot i que aquesta política solia moderar-se amb el vincle feudal de vassallatge dels fills menors envers el primogènit³¹⁶, no deixa de comportar problemes per als reis d'Aragó, especialment, en temps de greus conflictes internacionals, com fou el cas de les separacions del regne de Mallorca, els comtats de Rosselló i Cerdanya i la senyoria de Montpeller (1276) o del regne de Sicília (1285) en el context del període d'enfrontaments bèl·lics de la Corona d'Aragó amb el Papat i els reis francesos de Nàpols, França i Navarra (1282-1295). De fet, a pesar que l'any 1260 el futur rei Pere II d'Aragó s'havia mostrat contrari a la divisió de regnes entre els infants d'Aragó, aquesta tradició no es modificà fins a finals del segle XIII i la primera meitat del XIV.

D'un costat, l'any 1289 foren celebrades per Alfons II d'Aragó a Montsó unes Corts Generals de la Corona. En el seu XXIIè capítol es declarà que les illes de Mallorca, Eivissa i Menorca no podien ser dividides, venudes ni separades de la Senyoria — entengui's la Corona— de Catalunya i Aragó.

De l'altre costat, amb els denominats privilegis de la Unió de 1319 (Jaume II d'Aragó), així com dels anys 1342, 1343 i 1348 (Pere III d'Aragó), s'establí que tots els regnes i terres del sobirà (Aragó, Catalunya amb Rosselló i Cerdanya, València i Mallorca, Menorca i Eivissa) havien de romandre units en una mateixa Corona i, per tant, haurien de tenir un successor universal³¹⁷. Així, per exemple, el privilegi de 1319 ja indicava clarament que «quicumque sit Rex Aragonum idem etiam sit Rex Regni Valentie et Comes Barchinone»³¹⁸. Aquesta tendència encara s'intensificà més el 1460 amb la inclusió dels regnes insulars de Sardenya i Sicília en la unió hereditària³¹⁹.

Amb tot, el moment en què els territoris peninsulars de la Corona arribaren a les cotes més profundes d'unificació i cohesió fou en la segona meitat del segle XIV, puix que la greu conjuntura de crisi i guerra que visqueren els dominis catalanoaragonesos comportà canvis constitucionals. Així, arran de la situació cada cop més compromesa,

---

³¹⁶ Jesús LALINDE (1988: p. 26).

³¹⁷ Tomàs de MONTAGUT: en premsa.

³¹⁸ La citació a Flocel SABATÉ (2016: p. 65).

³¹⁹ Jesús LALINDE (1988: pp. 75 i 76).

després que les forces del rei de Castella reiniciessin per sorpresa la guerra contra la Corona d'Aragó l'any 1361, Pere III d'Aragó es veié forçat a reunir els braços estamentals catalans, mallorquins, aragonesos i valencians a Montsó el 1362.

En el marc d'aquestes Corts generals de la Corona, es preveí la creació d'una comissió formada per representants dels regnes i principat que, després de recollir les contribucions tributàries a cada territori, es reuniria a Gandesa per avaluar i corregir desajustos que es poguessin produir entre els dominis polítics. Al mateix temps, també es fixaren les bases d'un mercat econòmic unificat implementat amb mesures proteccionistes i unitat duanera, integrat per Aragó, el rerepaís productor de matèries primeres i alimentàries que nodririen la manufactura i l'abastiment dels dominis litorals (Catalunya, València i Mallorca) i, alhora, consumidor de la producció i el comerç d'aquests³²⁰.

En aquest mateix context parlamentari de 1362, el sobirà fou considerat com el: «senyor rey que es cap de la cosa pública de tots sos regnes e terres se pertanga la defensió d'aquella, per ço placia al dit senyor que do per sa mercè alguna quantitat de monedes en deffensió de la dita cosa pública». És en aquest moment que Tomàs de Montagut dona per iniciada l'efímera constitució del «regne unit de la Corona d'Aragó», que és el nom amb què aquest autor es refereix a «la cosa pública dels regnes i terres» de la Corona d'Aragó³²¹.

Si bé aquest ens polític abstracte tingué una mica més de recorregut que la comissió de Gandesa, que mai no arribà a reunir-se, i que el mercat comú i la unió duanera dels regnes hispans, els quals només resistiren dos anys³²², aquesta «Respublica Regnorum et terrarum»³²³ del rei d'Aragó —també documentada en les dues següents celebracions de Corts generals de la Corona a Montsó (1382-1384 i 1388-1389)— no arribà a consolidar-se per la voluntat dels mateixos sobirans.

Això es deu, segons el professor de Montagut, al fet que aquest model de constitució de la Corona d'Aragó, basat en un major nivell de coalició i solidaritat entre aragonesos, catalans, valencians i mallorquins, podia afeblir molt les prerrogatives d'uns prínceps que arrossegaven una hisenda reial no gaire pròspera i que, ja de forma

---

³²⁰ Antoni FURIÓ; Ferran GARCIA-OLIVER (2007: p. 283).

³²¹ La citació i el contingut a Tomàs de MONTAGUT: en premsa.

³²² El 1364 les corts d'Aragó trencaren les mesures establertes a Montsó, cosa que motivà que les de València i Catalunya també ho fessin, tot provocant que cada territori es conformés de forma separada com a mercat integrat i protegit per duanes. Antoni FURIÓ; Ferran GARCIA-OLIVER (2007: p. 284).

³²³ La citació a Jesús LALINDE (1997: p. 439).

tradicional, s'havien estat regint pels principis de l'imperi del dret i de la submissió del rei als pactes jurídics a l'hora de legislar. En conseqüència, ni Martí I (1396-1410) ni Ferran I d'Aragó (1412-1416) convocaren les Corts Generals de la Corona, mantenint-se així el conjunt politicoterritorial catalanoaragonès com a monarquia composta formada per unions de tipus *aeque principaliter* amb l'existència d'una jurisdicció, un dret i unes institucions universals cada cop més limitades³²⁴.

D'aquesta manera, les tendències centrípetes que s'intentaren imposar des de finals del segle XIII en el si dels regnes i terres del rei d'Aragó no reeixiren i el segle XV veié la imposició definitiva de les tendències centrífugues³²⁵.

Així, tot i l'existència de la Corona d'Aragó com a unitat política i la jurisdicció universal, la realitat que prengué més pes polític fou la de les parts que la componien. Uns regnes i terres que posseïen de forma individualitzada: unes fronteres polítiques i econòmiques amb duanes que limitaven un espai econòmic comú; un sistema monetari propi; unes hisendes generals diferenciades del fisc reial i controlades pels estaments de cada comunitat política; i unes ciutats capitals que s'havien consolidat plenament com a centres rectors del seu respectiu domini polític: Barcelona del principat de Catalunya³²⁶, Saragossa del regne d'Aragó, Càller del regne de Sardenya, Palerm del regne de Sicília, així com València, Ciutat de Mallorca i Nàpols dels seus regnes homònims³²⁷.

Sobre aquest tema, cal dir que en els segles XIII i XIV la força particularista d'aquestes capitals regnícoles era contrarestada per Barcelona i Saragossa, les capitals dels territoris fundacionals.

Tot i que és ben cert que els reis d'Aragó medievals no disposaren d'una capital universal pròpiament dita —la seva cort viatjava de forma incessant pels regnes orientals de la península Ibèrica a remolc d'avatars polítics i militars³²⁸ i els reis sempre van buscar l'equilibri entre els seus dominis principals, fins al punt que la intenció de Pere II el Gran, en 1277, era habitar de forma quadrimestral a Aragó, València i Catalunya³²⁹—, aquestes dues ciutats posseïen una rellevància especial.

Mentre que Saragossa, a partir de la cerimònia de coronació dels reis d'Aragó, des d'inicis del segle XIII s'havia posicionat com a capital simbòlica i cerimonial dels regnes

---

³²⁴ Tomàs de MONTAGUT: en premsa.

³²⁵ Agustín RUBIO VELA (2012: vol. 2).

³²⁶ Flocel SABATÉ (2009a).

³²⁷ Sobre les ciutats capitals baixmedievales, vegeu el dossier monogràfic: Antoni FURIÓ (coord.) (2015).

³²⁸ Amadeo SERRA (2007: p. 52).

³²⁹ Flocel SABATÉ (2010b: p. 396).

i terres de la Corona d'Aragó³³⁰, en la resta d'àmbits era Barcelona la que exercia de capital política, administrativa i comercial. La ciutat capital dels comtes barcelonins es consolidà, en el segle XIII, com a urbs més populosa, focus vertebrador del principal eix comercial del conjunt catalanoaragonès i centre rector de l'expansió política mediterrània de la Corona d'Aragó³³¹ per, ja en el XIV, esdevenir residència més sovintejada dels sobirans³³², seu principal de l'administració règia comuna (cancel·leria, Arxiu Reial...) i obtenir un poder jurisdiccional tan destacat que en diverses ocasions s'ocupà d'assumptes que anaven més enllà de les seves prerrogatives, car afectaven el conjunt dels regnes i terres³³³.

Tanmateix, fou en aquesta quinzena centúria quan ambdues ciutats perderen la seva tradicional rellevància, ja fos, en el cas de la primera, perquè els reis d'Aragó que succeïren Ferran I ja no celebraren la cerimònia de coronació o, en el cas de la segona, tant per causa de la greu crisi a què es veié sotmesa Barcelona —especialment, arran de la Guerra Civil de Catalunya— com per l'absentisme reial iniciat per Alfons IV el Magnànim, agreujat pel seu nebot Ferran II i cronificat en època dels Àustria³³⁴. I tot això sense oblidar, és clar, la mateixa lògica de l'evolució descentralitzadora i regionalitzadora de la Corona d'Aragó que estem tractant. En aquest sentit, Vicent Baydal, estudiant les relacions epistolars del govern barceloní de forma fragmentària, però ben indicativa de tendències, entre 1380 i 1629, ens indica que:

---

³³⁰ Jesús LALINDE (1988: p. 84); Antoni FURIÓ (2015: p. 14); Tomàs de MONTAGUT: en premsa.

³³¹ Jesús LALINDE (1988: p. 210) i (1993: p. 159) i Antoni RIERA i MELIS (2003).

³³² Jesús LALINDE (1988: pp. 106-109). Només cal observar detalls com, per exemple, que Barcelona era la ciutat on posseïen més residències: el palau Reial Major, el Reial Menor, el de Valldaura i el de Bellesguard, així com l'ambiciosíssim projecte que van compartir diversos reis (de Pere II fins a Martí I) de construir un ingent palau a la Rambla, proper a les drassanes reials. També podem resseguir els itineraris dels reis d'Aragó del segle XIV per constatar que, quan els sobirans, en fer-se grans, disminuïen o desistien de la seva vida itinerant pels regnes ibèrics, escollien la capital catalana per passar els seus darrers dies. Al cap i casal de Catalunya finaren tots els reis d'Aragó d'aquella centúria (Jaume II, Alfons III, Pere III i Martí I), a excepció del rei Joan I, ja que morí caçant en els boscos de Foixà, població propera a Girona. Per als itineraris, vegeu: Joaquim MIRET i SANS (1909); Daniel GIRONA i LLAGOSTERA, (1911); (1914); (1928-1930) i (1931) i Juan Manuel del ESTAL (2009). Fem constar que manca fer l'itinerari del rei Pere III d'Aragó.

³³³ Per exemple, quan el 1396, amb la imprevista mort del rei Joan I mentre caçava, el Consell de Cent i la resta de la classe dirigent catalana van decidir que la Corona d'Aragó recauria en l'infant Martí d'Aragó, duc de Montblanc i germà menor del difunt, excloent Joana d'Aragó, la filla gran del rei, i el marit d'aquesta, el comte de Foix; o quan la classe dirigent catalanobarcelonina va causar l'interregne de 1410-1412, en aconseguir que el moribund rei Martí “els encarregués” escollir qui hauria d'ocupar el tron, alhora que impediren la previsible successió de Jaume d'Aragó, comte d'Urgell, per tal de forçar la Consolidació de la Corona d'Aragó com a monarquia electiva. Flocel SABATÉ (2005b: pp. 504-512).

³³⁴ Jesús LALINDE (1993: p. 159).

«l'activitat epistolar de Barcelona en aquells moments [entre finals del segle XIV i mitjan segle XV] no només fou molt major [que entre els anys 1510 i 1630], amb un nombre molt més gran de trameses per any, sinó territorialment molt més àmplia. Les seues missives arribaren no solament a tota Catalunya, sinó també a nombroses ciutats i viles dels regnes de València, Aragó, Mallorca, Sardenya, Nàpols i Sicília, tota la costa nord del Mediterrani Occidental des de Montpeller fins a Roma, Portugal, Galícia, França, Flandes, Anglaterra, Hongria, Venècia, Constantinoble i altres parts de la Mediterrània Oriental. En aquest sentit, la progressiva reducció de la xarxa de connexions epistolars, que comença a detectar-se en el tombant del segle XV, sembla ser conseqüència de l'assumpció de competències jurisdiccionals –que anteriorment estaven en mans dels municipis– per part de les estructures dels Estats moderns»³³⁵.

Ara bé, no cal perdre de vista que, malgrat tot, almenys fins a l'any 1630 —ja que no disposem d'estudis d'aquesta temàtica per a la Guerra dels Segadors, la segona meitat del segle XVII i la Guerra de Successió— el Consell de Cent, en comparació amb altres governs municipals com els de València o Ciutat de Mallorca, fou el consistori de capital més poderós, essent el que més independència tingué i demostrà en relació amb la cort madrilenya; el que més relació mantenia amb les altres capitals de la Corona d'Aragó, com Càller, Palerm, Palma, Saragossa i València; així com el que més control exercia sobre el seu propi regne, en aquest cas, principat³³⁶. En relació amb tot això, ens diu el professor Baydal sobre la capital valenciana que:

«respecte a la catalana sí que sembla estar marcant un menor intervencionisme o almenys un menor poder efectiu respecte al territori propi. Així, malgrat que ambdues es reclamaven com a «mare e cap» del regne o com a «ciutat mestra y principal» del principat, allò cert és que la comunicació epistolar i la presència dels correus de Barcelona en el conjunt de Catalunya era molt més activa i constant que les de València en el seu propi regne. [...] De fet, en el cas de la capital valenciana es detecta [...] que la gran majoria de les cartes enviades fora del regne, fins a un 80,3%, es dirigien a la cort reial. Per tant, no és que només la seua xarxa epistolar tingués menys presència sobre el territori propi que la de Barcelona, sinó que, a més a més, el seu principal nòdul extern era el poder central»³³⁷.

---

³³⁵ Vicent BAYDAL (2013: p. 120). Els claudàtors són nostres.

³³⁶ Vicent BAYDAL (2013).

³³⁷ Vicent BAYDAL (2013: pp. 117-118).

Seguint amb la dinàmica descentralitzadora, parem atenció al fet que Catalunya, València i Aragó, per la seva banda, van comptar amb institucions pròpies tals com les diputacions del General, mentre que el regne fundacional comptava amb la figura d'un Justícia en exclusiva. A més, en cada domini polític es dirimia la potestat suprema per legislar entre el sobirà i els seus súbdits en el marc de les seves pròpies Corts Generals (València, Aragó i Catalunya), parlaments (Sicília, Sardenya i Nàpols) i Consells Generals (Mallorca, Menorca i Eivissa)³³⁸, alhora que cadascun, en funció de la seva jurisdicció general, bastí el seu codi legal general i superior (constitucions, furs, privilegis, etc.). D'aquestes jurisdiccions generals i sistemes legals, derivà una natura jurídica exclusiva per a cada domini que estrangeritzava entre ells els súbdits de la Corona d'Aragó, en funció de la seva pertinença a un o un altre regne o principat, impedit-los gaudir dels càrrecs, prerrogatives i privilegis dels seus veïns que també estaven sotmesos al rei d'Aragó i comte de Barcelona³³⁹. Fins i tot, el jurament regi als súbdits que el sobirà havia de fer abans d'actuar com a governant es diversificà, ja que si a l'inici del regnat de Jaume I el rei fa un jurament únic, el seu nét Jaume II i el seu besnét Alfons III ja en fan d'específics per a catalans i aragonesos³⁴⁰.

Les Corts Generals conjuntes de la Corona no eren una altra cosa que la reunió de les Corts Generals privatives d'Aragó, Catalunya i València en una mateixa vila o ciutat. En conseqüència, el conjunt de representants catalans, aragonesos i valencians només es trobava a la mateixa sala en el moment de l'obertura de Corts, ja que, posteriorment, els braços estamentals de cada territori es reunien amb el rei per separat, impedit la consolidació d'un autèntic àmbit parlamentari unificat on negociar, per exemple, la política exterior conjunta que, d'aquesta manera, romangué per sempre en mans dels reis.

Una política exterior expansiva —ja que l'objectiu de tota dinastia principesca és l'ampliació dels seus dominis³⁴¹— i disgregadora, car com més estenien els monarques el seu imperi unit a l'estil *aeque principaliter*, més s'afeblien els vincles de solidaritat entre les comunitats polítiques que el conformaven. Les conquestes tenien lloc perquè, a més del botí i dels beneficis comercials i jurisdiccionals que els participants obtenien en els territoris conquerits, la principal recompensa per a les classes dirigents dels dominis ibèrics de la Corona —aquells que sostingueren i finançaren l'expansió mediterrània—

---

³³⁸ Jesús LALINDE (1991).

³³⁹ Jesús LALINDE (1988: pp. 157-162).

³⁴⁰ Jesús LALINDE (1988: pp. 85-88).

³⁴¹ Jesús LALINDE (1988: p. 178).

consistia en la conformació i confirmació dels sistemes oligàrquics de llibertats i privilegis regnícoles³⁴² que, lògicament, van repercutir en la puixança de les elits estamentals aragoneses, catalanes i valencianes, les quals, a mesura que anaven guanyat poder, tendien a identificar-se interessadament amb Aragó, Catalunya i València, respectivament³⁴³. D'aquesta manera, tal com exposà Joan Pau Rubiés fa uns anys, la paradoxa de la predita expansió catalanoaragonesa va ser que, a mesura que s'ampliaven els dominis dels reis d'Aragó, més s'afeblien els llaços de solidaritat entre catalans, valencians, mallorquins, aragonesos, sards i sicilians³⁴⁴.

I si bé és cert que les relacions diplomàtiques, l'alta justícia i la defensa dels regnes i terres es portaven a la pràctica de forma conjunta, puix que eren responsabilitat del sobirà de cada regne o domini polític principesc i que en el cas de la Corona d'Aragó aquest era una única persona amb el gaudi d'una jurisdicció universal sobre el conjunt de regnes i terres, no és menys cert que amb el pas del temps aquesta jurisdicció universal s'anà diluint en benefici de les generals dels regnes i principat. Per això, la desunió també s'observa en l'àmbit de la defensa conjunta, perquè encara que fos dirigida de forma conjunta pel príncep, la legislació constitucional i foral dels dominis catalanoaragonesos impedia que els seus naturals poguessin ser forçats pel rei a combatre fora del seu corresponent regne o principat.

A tall de mostra, quan les forces del rei de Castella envaïren els regnes d'Aragó i València en els anys 1357 i 1358, el comte d'Urgell i el vescomte de Cardona, en el marc de les Corts de Catalunya de 1358-1359, es resistien a contribuir en la defensa d'aquests regnes, adduint davant del rei que els naturals catalans no tenien cap obligació de combatre fora del Principat ni de contribuir amb els seus donatius al sosteniment d'una guerra que es produïa fora de les seves fronteres, encara que fos en altres dominis del sobirà³⁴⁵.

Fins i tot, el dret universal i les institucions comunes de l'administració règia se'n veieren afectades. Les tendències centrífugues predominants en el segle XV imposaren la preferència dels drets propis de cada domini i sense distingir entre els drets emanats de les Corts universals o generals de la Corona i els sorgits de les Corts privatives de Catalunya, Aragó i València, cosa que donà lloc al fet que les lleis produïdes per aquestes darreres podien derogar o abrogar les d'aquelles, en l'àmbit de llur respectiu territori³⁴⁶.

---

³⁴² Joan Pau RUBIÉS (1999: pp. 223-229).

³⁴³ Flocel SABATÉ (2010b: p. 397).

³⁴⁴ Joan Pau RUBIÉS (1999: p. 223).

³⁴⁵ Antoni FURIÓ; Ferran GARCIA-OLIVER (2007: p. 282).

³⁴⁶ Tomàs de MONTAGUT (1999: p. 662).

Pel que fa a les institucions universals de l'administració règia, com la Procuració General (estabilitzada com a Governació General des de l'any 1363), la Tresoreria, el Mestre Racional, la Cancelleria o la Reial Audiència, inicialment comunes i unificades per a tots els territoris catalanoaragonesos, des del 1387 començaren a regionalitzar-se i/o dividir-se arran de la pressió d'uns regnes i terres cada cop més cohesionats internament i més desvinculats dels altres. Així, la Governació General, magistratura immediata al rei, esdevingué gairebé simbòlica entorn a l'infant successor, mentre que l'actuació ordinària recaigué en els oficials immediatament inferiors, cadascun d'ells amb poder sobre un regne en particular. Així, els portantveus de la general governació passen a ser els governadors generals de Catalunya, de València, d'Aragó, de Sardenya, etc., amb plena capacitat ordinària al marge del governador general de la Corona.

El Consell Reial es consolidà al segle XV funcionant per àmbits territorials i d'un sol Mestre Racional es va passar a un per a València, un per a Aragó i un altre per a Catalunya, igual que d'un únic vicecanceller i d'un únic majordom es va passar a tres en ambdós casos.

L'única Reial Audiència medieval, tribunal suprem de la monarquia, es dividí a la fi del XV i les primeres dècades del XVI, creant-se una Reial Audiència exclusiva per a Sardenya, una per a Catalunya, una per a València, una per a Aragó i una altra per a Mallorca.

En la mateixa línia, els regnes de València i Aragó van forçar la creació dels seus propis arxius reials quan, dècades abans, els reis ja havien centralitzat tota la documentació del conjunt de la Corona en l'arxiu del Palau Reial Major de Barcelona, conegut en l'actualitat com a *Arxiu de la Corona d'Aragó*³⁴⁷.

D'aquesta manera, mentre les parts constitutives es refermaven institucionalment, quedà cada vegada més palesada la incapacitat de cohesionar el conjunt de dominis del rei d'Aragó, perquè per molt que continués existint la jurisdicció universal, allò que cada cop prevalia més eren les jurisdiccions generals.

Aquesta consolidació juridicopolítica dels diferents territoris de la Corona d'Aragó assentà la concepció que eren el Principat i cadascun dels regnes i dominis, aquells que, individualment, posseïen un monarca amb el seu propi títol de sobirania: rei

---

³⁴⁷ Sobre la divisió de les institucions comunes, vegeu: Jesús LALINDE (1988: pp. 113-117); Tomàs de MONTAGUT (1999: pp. 672-683); Flocel SABATÉ (2010b: pp. 396-397) i (2016: pp. 21-23).

d'Aragó, rei de València, rei de Mallorca, rei de Sardenya, rei de Sicília, rei de Nàpols, comte de Barcelona, duc d'Atenes i duc de Neopàtria³⁴⁸.

El que volem dir amb això és que, si bé és cert que ja des del segle XII, amb l'accés del comte de Barcelona al tron aragonès, aquesta diferenciació de títols i dominis ja existia, perquè els aragonesos no quedaren sotmesos a Ramon Berenguer IV ni a Alfons I, com a comtes de Barcelona, sinó per ser sobirans d'Aragó amb el títol de «príncep dels aragonesos», el pare, i «rei d'Aragó», el fill; no reeixiren pas els intents del rei Pere II de servir-se de la jurisdicció universal dels reis per imposar l'ús únic del títol de «rei d'Aragó» per a Aragó, Catalunya i València, de la mateixa manera que també fracassà la consolidació del regne unit ibèric i balear de la Corona d'Aragó a finals del segle XIV.

A més, si bé a l'hora d'unificar i cohesionar, el rei fracassà i/o es desinteressà, la classe dirigent de Catalunya, domini hegemònic i capdavanter en l'aglomeració dinàstica catalanoaragonesa durant els segles XIII i XIV, tampoc se'n sortí. I no només en l'àmbit econòmic, pel fet que el fracàs de crear un mercat unificat amb Aragó i València en el segle XIV fou seguit del fracàs en consolidar una relació econòmica de monopoli amb els regnes de Sardenya, Sicília i Nàpols en els segles XV i XVI, sinó també, des del punt de vista polític i ideològic, per la mateixa natura constitutiva dels regnes i principat de la Corona d'Aragó³⁴⁹, que d'altra banda no era cap excepció al món europeu de l'època³⁵⁰.

D'aquesta forma, a diferència dels territoris d'altres monarquies medievals, com per exemple, la castellana, els dominis catalanoaragonesos surten de l'edat mitjana com a conjunt de regnes i principat independents entre ells, sense estructures polítiques compartides, fora del rei, la dinastia i alguna institució monàrquica, capaces de crear una adhesió comuna³⁵¹, essent els naturals de cada territori estrangers a ulls dels altres.

Amb tot, repetim, la Corona d'Aragó es pogué integrar com un ens unitari, tot i que compost de parts més fortes que el mateix ens unitari, en el si de la novella Corona d'Espanya.

---

³⁴⁸ Jesús LALINDE (1988: p. 8).

³⁴⁹ Joan Pau RUBIÉS (1999). S'ha d'anar amb peus de plom sobre el fet de si els dirigents del Principat, especialment els barcelonins, tingueren —la nostra hipòtesi és que no— una ideologia ben bastida i enfocada a copar, controlar i beneficiar-se de quelcom més que dels càrrecs de l'administració reial conjunta i de l'hegemonia comercial en el precari mercat mediterrani catalanoaragonès. Una temàtica que considerem que s'hauria d'investigar en profunditat, puix que mereixeria com a mínim un llibre monogràfic. A banda del citat article del professor Rubiés, només tenim constància d'unes reflexions superficials de professor Hillgarth (1984) i d'un altre article de Jesús Villanueva. Jocelyn N. HILLGARTH (1984) i Jesús VILLANUEVA (2003).

³⁵⁰ John WATTS (2016).

³⁵¹ Àngel CASALS (2002: p. 33).

1. 6. 3. Encaix de la Corona d'Aragó en la Monarquia d'Espanya

La cohesió unificadora catalanoaragonesa tampoc tingué lloc després de la unió matrimonial dels Reis Catòlics (1479) ni de la posterior unió personal de les Corones de Castella i Aragó encarnada en les figures de Joana d'Aragó i Carles d'Àustria, el seu primogènit i co-regnant. Tampoc succeí amb la unió dinàstica dels dominis del Cercle imperial de Borgonya amb els de les Corones de Castella i d'Aragó sota la Casa d'Àustria (1516-1519). És més, ja l'inici del regnat de Ferran II d'Aragó suposà una pèrdua d'entitat per a la Corona d'Aragó, com a estructura política intermèdia que agrupava regnes i dominis polítics, arran de la barreja, en la intitulació reial, dels seus títols amb els procedents de la Corona de Castella, perquè s'evidencia que, des de llavors, el sobirà actuava més en relació amb els regnes i dominis que amb les corones que els agrupaven³⁵²; en els segles XVI i XVII, el procés de disgregació dels dominis de la Corona d'Aragó s'intensificà no només per les evolucions internes diferenciades de cada regne, sinó també per la forma separada de relacionar-se de cadascun d'ells amb la cort hispànica.

En aquest context, si la Corona d'Aragó va continuar pervivint, tot i que ben precàriament, com a entitat política inserida en la Monarquia d'Espanya dels Àustria, fou gràcies al manteniment de part del dret universal, a l'existència del Consell Suprem de la Corona d'Aragó, a les noves convocatòries de Corts Universals de la Corona a Montsó en el segle XVI, a l'ocasional nomenament d'un lloctinent general de la Corona d'Aragó i, finalment, al fet que s'anà transmetent com a conjunt hereditari³⁵³.

Vist això, *a priori*, sembla que fou la Corona espanyola la que ajudà a mantenir la cohesió interna dels regnes de la Corona d'Aragó. Tanmateix, aquesta idea és poc més que un miratge.

Si bé és la documentació reial la que emprà més assíduament les denominacions «Corona d'Aragó» i «Regnes de la Corona d'Aragó» per referir-se al conjunt politicoterritorial, tot i que mai no ho fa de forma exclusiva³⁵⁴, no hem d'oblidar la relació dialèctica, advertida per Lalinde, entre les predites expressions, de tall més unitarista, i la

---

³⁵² Aquesta idea fou expressada per Alfonso García-Gallo en el seu manual d'història del dret espanyol: Alfonso GARCÍA-GALLO (1984: p. 667); i ha estat matisada, quant a les diferències entre les Corones d'Aragó i Castella a Feliciano BARRIOS (2015: p. 21).

³⁵³ Jesús LALINDE (1988: p. 239).

³⁵⁴ Àngel CASALS (2002: p. 30).

concepció pluralista de «Regnes, principat i terres (o dominis o estats, també) del Rei d'Aragó», molt més emprada, segons Lalinde, pels oriünds d'aquests territoris, especialment, els de Catalunya i els d'Aragó³⁵⁵.

Per tant, no s'ha de descartar que l'ús d'aquesta expressió de «Corona d'Aragó», per al conjunt politicoterritorial catalanoaragonès es degui més a una assimilació de la cultura política castellana, on romanen units molts regnes de forma accessòria³⁵⁶, que no pas a la voluntat de mantenir o reforçar la cohesió interna de la Corona d'Aragó³⁵⁷. De fet, en aquell mateix període en l'àmbit cortesà, com ja hem vist, s'està consolidant com a majoritària la corrent de pensament que cerca rebaixar l'autonomia política dels regnes catalanoaragonesos per vincular-los accessòriament a Castella³⁵⁸.

Fixem-nos en l'argumentació de Lalinde sobre la disputa ideològica entre la Corona d'Espanya, d'una part: «con apoyo en Castilla, y los Reinos y tierras de la Corona de Aragón, de otra parte, tiene su fundamento en la oposición de dos concepciones distintas de España, como son las de una España nacional y una España de naciones»³⁵⁹.

I el iushistoriador aragonès sosté que la concepció d'una Espanya de nacions, en la qual la Corona d'Aragó no era un bloc, sinó un conjunt de regnes i terres independents, que, a més, no podien ésser subordinats a Castella, era possible en el marc d'una política imperial, com la de Carles V, en la qual Castella i el conjunt d'Espanya eren una part més del conjunt de dominis de l'emperador. Precisament per això, fou a Castella on aquest tipus de concepció suscità una reacció violenta, fins que acabà per produir-se una identificació entre aquest domini i l'emperador Carles, al qual serví de suport en la seva política europea. Per tant, conclou que l'Espanya de nacions és la concepció dels regnes i terres del rei d'Aragó.

L'autor defensa que, en canvi, quan la concepció d'una Espanya nacional es modera, pot admetre una Corona d'Aragó diferent dels regnes de Castella i Lleó, però com a conjunt, i això es manifesta en el fet que el terme «Corona d'Aragó» apareix sempre com un castellanisme, tant a principis del segle XV com als segles XVI i XVII. Però quan la concepció nacional d'Espanya es fa absoluta, com en el cas del privat Olivares, es defensa que el negoci més important de la Monarquia és aconseguir que el rei ho sigui

---

³⁵⁵ Jesús LALINDE (1997: pp. 449-455).

³⁵⁶ Jesús LALINDE (1988: pp. 10 i 80-81) i (1993; p. 162-164).

³⁵⁷ Remetem a l'anàlisi que fem del concepte «corona» en el capítol 3 de la present tesi.

³⁵⁸ Miquel PÉREZ LATRE (2007a: p. 216).

³⁵⁹ Jesús LALINDE (1988: p. 264).

oficialment d'Espanya, i no s'acontenti amb ser rei de Portugal, d'Aragó, de València, etc., reduint tots els regnes de la terra d'Espanya a l'estil i lleis de Castella³⁶⁰.

De fet, Àngel Casals sosté que, per part de la Corona, «més enllà del Consell d'Aragó, no va existir mai cap voluntat de reforçar els vincles comuns» entre els catalanoaragonesos, tot i que en el terreny de la praxi i quotidianitat política els elements comuns dels components de la Corona d'Aragó eren ben presents a la cort reial, com es destria, per exemple, de la correspondència política i les instruccions als diferents virreis dels territoris de la Corona d'Aragó, que ben sovint eren pràcticament calcades. O per la presència a Madrid de la nació catalanoaragonesa que, des de 1616, comptava a la *Villa y corte* amb l'Hospital de Montserrat —profundament vinculat al Consell d'Aragó³⁶¹— que, a més de donar assistència a catalans, aragonesos, valencians, balears i sards pobres, servia perquè la noblesa oriünda de la Corona d'Aragó resident en aquesta capital es trobés per celebrar les festes dels patrons dels seus diversos regnes. Es mantenia, d'aquesta manera, una identitat comuna que resultava força útil en el món de les xarxes cortesanes³⁶².

Som del mateix parer que el professor Casals, per motiu que foren els reis hispans, especialment a partir de Felip II, i el seu absentisme permanent del conjunt d'estats de la Corona d'Aragó, els que produïren en els seus súbdits aragonesos, valencians i, sobretot, catalans, la sensació d'esvaïment de la Corona d'Aragó per la manca física de la persona del rei d'Aragó, ara ben llunyana, que fins a l'any 1479 havia residit sempre entre ells³⁶³.

De la mateixa manera, foren els mateixos monarques els que deixaren que, protocol·làriament, el Consell de Castella ocupés una posició superior al d'Aragó, els que mutilaren la unitat de gestió del darrer amb la creació del Consell d'Itàlia, com analitzarem ben aviat, i els que castellanitzaren el sínode catalanoaragonès, durant una pila d'anys, amb la substitució de la figura del vicecanceller per la d'un president, que podia ser natural castellà i noble no jurista, a diferència dels vicecancellers que havien de ser oriünda dels dominis catalanoaragonesos i lletrats³⁶⁴. Així mateix, fou també Felip II

---

³⁶⁰ Jesús LALINDE (1988: pp. 264-265).

³⁶¹ Manuel RIVERO (2011: p. 119).

³⁶² Àngel CASALS (2002: pp. 30-31, la citació a la p. 30).

³⁶³ Ens indicà el professor Lalinde que l'excepció d'Alfons IV d'Aragó durant el seu període de residència napolitana (1442-1458) no afectà de la mateixa manera, ni molt menys, el ser aquest, en definitiva, un regne de la Corona d'Aragó. Jesús LALINDE (1993: p. 159). Afegim que no hi afectà tant perquè els regnes i principats ibèrics no esdevingueren pas en temps d'Alfons IV perifèries polítiques de la mateixa manera que sí succeí sota els reis de la Casa d'Àustria.

³⁶⁴ Jesús LALINDE (1988: p. 240) i Josep Maria BATISTA i ROCA (1989: p. 27).

el rei que convocà per darrera vegada, l'any 1585, les Corts generals de la Corona d'Aragó en què es reunien els braços catalans, valencians i aragonesos. Segons Pérez Latre, l'objectiu del monarca era «desfer l'oposició conjunta i encarar els problemes de cadascun dels regnes de manera aïllada, sense facilitar-los les solidaritats»³⁶⁵.

És més, en diverses ocasions la Corona hispànica procurà produir dissensió entre els regnes i el principat de la Corona d'Aragó, ja que des de la cort de Madrid, almenys des del regnat de Felip II i molt clarament en temps del ministeri d'Olivares, se cercà el trencament de les solidaritats i dels interessos comuns dels regnes i principat catalanoaragonesos, cada un dels quals, per la seva banda, anhelava el favor reial per millorar la seva posició en relació amb els altres³⁶⁶, especialment, en els períodes de crisi entre algun dels estats i la Corona d'Espanya, com les Germanies de Mallorca i València (1519-1523), les alteracions d'Aragó (1591) o la guerra de Catalunya (1640-1652)³⁶⁷, amb excepció del conflicte successori d'inicis del segle XVIII. D'aquesta forma s'accelerà el procés de disgregació dels estats de la Corona d'Aragó, com ja hem dit, no només per les evolucions internes diferenciades de cadascun, que hi eren, sinó també per la forma separada de relacionar-se amb Madrid.

Evidentment, no tot era dissolució i disgregació entre els components de la Corona d'Aragó.

La cultura política d'índole pactista de cada regne tenia molt en comú, malgrat les diferències institucionals, constitucionals³⁶⁸ i de tempos³⁶⁹: les relacions històriques i institucionals oferien a Catalunya un vincle especial amb els dominis insulars de Mallorca i Sardenya; la participació nobiliària catalana i aragonesa en l'expansió de la Corona per les Illes Balears i Pitiüses, València, Sicília, Sardenya i Nàpols creà molts vincles familiars entre els llinatges troncats i les branques establertes en els nous regnes³⁷⁰ i, afegim, la llengua catalana, en cas d'interactuació entre catalans, mallorquins, eivissencs, menorquins, valencians i, àdhuc, els catalanoparlants de l'Aragó i Sardenya, degué

---

³⁶⁵ Miquel PÉREZ LATRE (2007a: p. 215).

³⁶⁶ Àngel CASALS (2002: p. 35) i Antoni SIMON (2005a: pp. 148-154).

³⁶⁷ Àngel CASALS (2002: p. 34).

³⁶⁸ Àngel CASALS (2002: p. 31).

³⁶⁹ Per exemple, i sempre parlant en línies molt generals, en el regne d'Aragó l'agudització del pactisme té lloc en el segle XVI, perdent força en el XVII arran de la derrota patida enfront de Felip II d'Àustria. Al regne de València i, sobretot, al principat de Catalunya, l'agudització del pactisme es produeix a partir de la segona dècada del segle XVII. Jesús LALINDE (1988: 261).

³⁷⁰ Àngel CASALS (2002: p. 31).

propiciar una certa vinculació, tot i les dificultats que aquest idioma patí en certs àmbits durant en els segles XVI i XVII³⁷¹.

En aquest sentit, ens indica Pérez Latre que tot i no haver creat un mercat unificat comú, les relacions econòmiques entre els catalanoaragonesos de l'època moderna foren de col·laboració. Catalunya i Aragó eren en aquells temps economies molt interdependents, essent ambdós territoris subjectes clau en el mercat blader que anava de Sicília fins a Aragó. Pels mateixos motius, Mallorca i les illes adjacents mantenien una intensa relació amb el Principat i el regne de València.

En un altre ordre de coses, els costums legals de cada domini atorgaven avantatges als conveïns catalanoaragonesos que es podien estendre al gaudi d'oficis regnícoles — civils i eclesiàstics— tot i el zel existent en la reserva de càrrecs per als naturals de cada domini. Així, com a mostra, l'autor ens cita exemples com el dels aragonesos admesos com a oficials inferiors de la Diputació del General de Catalunya o que, segons Pere Joan Ortolà, un testimoni d'època, qualsevol català seria admès en els càrrecs regnícoles de Sardenya. L'opinió de Pérez Latre és que les:

«traves fiscals i personals de nacionalitat [és a dir, natura regnícola dels regnes i principat de la Corona d'Aragó] són un entrebanc a la voluntat d'integració econòmica i social sota el control de Castella. Tot i que no hi ha una direcció comuna per al conjunt dels territoris aragonesos, els costums legals de cadascun atorguen avantatges als conveïns, que s'estén al gaudi d'oficis civils i càrrecs eclesiàstics»³⁷².

No debades, Catalunya, Aragó, València, Mallorca i Sardenya no només compartien una llarga història de convivència dins la mateixa monarquia composta i unes fluides relacions econòmiques, sinó també unes majors afinitats polítiques, culturals i inquietuds geopolítiques entre elles, que amb la resta de comunitats amb què es relacionaven dins o fora de l'imperi espanyol.

Ens ho palesà Lorenzo Ibáñez de Aoiz en el seu *Ceremonial y breve relación de todos los cargos y cosas ordinarias de la Diputación del reino de Aragón*, publicat l'any 1611:

«costumbre es antiguísima favorecerse los reynos de toda la Corona de Aragón en sus necesidades, pidiendo los unos a los otros su auxilio, así con jente de armas como con

---

³⁷¹ Jesús LALINDE (1988: p. 267).

³⁷² Miquel PÉREZ LATRE (2007a: pp. 218-219). El claudàtor és nostre.

dineros pues sea la guerra justa y particularmente quando vienen contra ellos armadas de infieles»³⁷³.

Certament, com digué Ibáñez de Aoiz, la col·laboració dels regnes catalanoaragonesos esdevenia molt més intensa en temps de perill comú. Mallorquins, catalans i valencians treballaren plegats en allò relatiu a la defensa del litoral i, fins a l'any 1640, entre la Corona, el Principat i ambdós regnes hi haurà iniciatives de formació d'estols comuns³⁷⁴. Amb posterioritat a la Guerra de Catalunya, els estats de la Corona d'Aragó continuaren col·laborant contra els grans perills comuns, com foren els de les ràtzies i invasions de les tropes de Lluís XIV en la segona meitat del segle XVII³⁷⁵ o la Guerra de Successió³⁷⁶.

No obstant això, cal tenir en compte que els naturals de cada domini no renunciaren pas als seus interessos particularistes en cap moment. Per això no hem d'oblidar mai, a l'hora d'analitzar el darrer conflicte, que, com ens recorda Casals, els alçaments austriacistes no foren ni simultanis, ni coordinats, ni responien a una causa comuna³⁷⁷. També es destria dels escrúpols dels ministres austriacistes espanyols a l'hora de valorar, en els darrers mesos de 1706, un projecte d'unificació politicomilitar de Catalunya, València i Aragó, ideat pels aragonesos i recolzat pels aliats estrangers, amb l'objectiu de llevar un exèrcit conjunt de la Corona d'Aragó compost de 12.000 efectius³⁷⁸.

En l'àmbit extern, la Corona d'Aragó no tingué gaire més benaurança que en l'intern. L'edificació de la Monarquia Hispànica tal com tendiren a concebre-la, ben sovint, els Àustria espanyols —d'ençà de Felip II— i bona part de la classe dirigent castellana, és a dir, com un imperi sota l'hegemonia de Castella i un sistema de govern el més absolutista possible, implicava, poc o molt, la laminació de la Corona d'Aragó en diversos àmbits³⁷⁹. Diem que des de la cort reial tendiren a concebre la Monarquia perquè volem deixar ben clar que la relació entre el Rei Catòlic i les altres institucions de la seva

---

³⁷³ La citació a Miquel PÉREZ LATRE (2007a: p. 219).

³⁷⁴ Àngel CASALS (2002: p. 34).

³⁷⁵ Antonio ESPINO (2007).

³⁷⁶ Carme PÉREZ APARICIO (2012).

³⁷⁷ Àngel CASALS (2002: p. 35).

³⁷⁸ Virginia LEÓN SANZ (1993: pp. 110-114). Una explicació més desenvolupada de l'afer a Carme PÉREZ APARICIO (2008: vol. 2, pp. 524-531).

³⁷⁹ Jesús LALINDE (1993: p. 161) i Miquel PÉREZ LATRE (2007a: pp. 213-248).

Corona d'Aragó ni fou unívoca, ni molt menys seguí, per part de la cort de Madrid, un camí ben traçat entre finals del XVI i la imposició de les Noves Plantes.

Feta aquesta advertència, resulta evident que en el terreny internacional la Corona d'Aragó i els seus regnes hispans perden projecció, tant pel major pes demogràfic de Castella, com pel control polític i econòmic d'aquesta Corona en la conquesta i colonització de les Índies i, sense oblidar pas la substitució per part dels monarques espanyols dels súbdits catalanoaragonesos —normalment en benefici dels súbdits castellans— en la seva pròpia àrea d'influència exterior: el Mediterrani occidental i, molt especialment, Itàlia³⁸⁰.

En aquest sentit, i connectant amb l'horitzó espanyol de la política del rei Ferran II d'Aragó, ens diu Joan Pau Rubiés que:

«Ferran II inaugura la separació (que només s'insinuava en regnats anteriors) de dos discursos diferenciats, un de temàtica imperial i de caire espanyolista, i un altre temàticament més restringit, i de marcat caràcter instrumental, dirigit a la ciutat de Barcelona o al Principat de Catalunya. En el primer discurs el to és creatiu i personal, en l'altre és institucional i paternalista. Només excepcionalment s'adreça a la Corona d'Aragó com a unitat imperial»³⁸¹.

Per la seva banda, Jesús Villanueva indica que ja des del començament del segle XVI les regnes de les possessions hispàniques a la península Itàlica anaren passant de mans catalanoaragoneses a castellaness³⁸², mentre que Miquel Pérez Latre considera que una altra de les manifestacions d'aquest procés s'observa clarament en l'aliança dels Àustria amb Gènova —amiga tradicional de Castella i, en aquests moments, primera ciutat financera del globus—, que comportà la fi d'una política carolina de protecció dels mercats sicilians i napolitans per als seus súbdits de la Corona d'Aragó³⁸³.

Ara bé, potser la mostra més clarivident de la tendència a la desaparició de la influència exterior de la Corona d'Aragó fou la dels consolats catalans d'ultramar, causada tant per la minva del potencial econòmic catalanoaragonès com per l'intervencionisme dels monarques hispànics.

La veritat és que la ingerència de la Corona dels Àustria no era quelcom nou en relació amb el monopoli barceloní sobre els consolats ultramarins. A propòsit d'això, la

---

³⁸⁰ Jesús LALINDE (1988: pp. 243-244).

³⁸¹ Joan Pau RUBIÉS (1999: pp. 211-212, nota 4).

³⁸² Jesús VILLANUEVA (2003: p. 161).

³⁸³ Miquel PÉREZ LATRE (2007a: p. 219).

professora Ferrer i Mallol aportà una triada d'exemples: el 1450, el rei Alfons IV intentà imposar el seu candidat al consolat de Constantinoble, Pere Rocafort, contra el candidat de la ciutat de Barcelona, Joan de la Via, i la ciutat li hagué de recordar que el nomenament dels còsols a Llevant era competència de la ciutat segons el privilegi que ell mateix havia confirmat. Anys després, entre 1497 i 1505, el rei Ferran II reivindicà el nomenament del cònsol de Venècia, fundant-se en el fet que a la dita ciutat era conegut com a consolat "d'espanyols", un contenciós del qual també en sortí victoriosa la capital catalana.

El mateix sobirà xocà també amb Barcelona en el nomenament de còsols per a les places africanes que havia conquerit, ja que el rei argumentava que li corresponia fer-los per dret de conquesta. En conseqüència, Ferran II nomenà un cònsol general de catalans i de totes les altres nacions a Alger i tot el regne de Bugia el 1510 i un cònsol privatiu per a la ciutat de Bugia, mentre que a Trípoli es registrà un doble nomenament de la ciutat de Barcelona i del mateix monarca, que es resolgué amb la retirada del candidat reial³⁸⁴.

Amb tot, resseguir la qüestió al llarg de l'edat moderna es complica considerablement, perquè aquesta amplíssima temàtica, la de l'evolució dels consolats del conjunt de la Monarquia Hispànica en general, i dels catalans en concret, ha estat ben poc tractada, motiu pel qual desitgem que en un futur proper sigui objecte d'investigació.

Per sort, per a l'època altmoderna comptem amb els treballs, bastant recents, de Francisco Zamora, que s'han centrat sobretot en el consolat espanyol a Liorna durant el segle XVII³⁸⁵. Aquest autor ens explica que en els segles XVI-XVIII es consolidà a Europa la tendència d'establir còsols nomenats per la Corona, i que aquesta fou: «la tónica general en la forma de actuar de la Monarquía Hispánica desde inicios del XVII»³⁸⁶.

No obstant això, segons exposa l'autor, aquest model d'instauració de consolats més intervencionista per part de l'administració reial podia topar-se amb l'existència d'un possible blindatge jurisdiccional forjat amb el pas dels anys per la comunitat d'estrangers en possible connivència amb el govern del port de destinació, realitat que encara era més complexa en el cas de la Monarquia Hispànica i la seva organització territorial composta.

---

³⁸⁴ Maria Teresa FERRER i MALLOL (1999: p. 70-71).

³⁸⁵ Entre ells: Francisco ZAMORA (2013) i (2015). Agraïm l'amabilitat del professor Antonio Espino per informar-nos de la seva existència.

³⁸⁶ Francisco ZAMORA (2015: p. 4).

Zamora ens parla de l'espai itàlic on la presència de còsols nomenats des de Madrid per exercir a Nàpols, Sardenya, Palerm i Messina significava un nou reflex de l'alt grau de singularitat de cadascuna de les parts que conformaven el conglomerat hispànic i l'ús que es va fer dels consolats com a elements, primerament, per al control de territoris distants de la cort i, segonament, com a forma de redimensionar les particularitats d'aquests territoris. I és que la institució consular hispànica, d'una banda, va cobrir bona part de les necessitats del govern de Madrid per controlar els territoris pertanyents a l'entramat dinàstic hispànic sense violentar les institucions i la independència regnícoles, mentre que, d'altra banda, la presència de consolats espanyols en ports sota jurisdicció hispànica va contribuir a reforçar la identitat diferenciada d'aquests territoris.

El modernista també esmenta els còsols de les diferents nacions pertanyents als territoris de la Monarquia Hispànica en ports de l'entramat imperial hispànic, confirmant la necessitat de representació de nacions hispàniques (portuguesa, catalana, flamenca, etc.) dins de territoris dels Àustria espanyols i que, encara que dins d'un mateix sistema, es presentaven com enormement particulars.

Per Francisco Zamora aquest tipus de consolats responia més a la convergència d'interessos entre nacions i a la utilitat que tenien els còsols per al comerç. En aquestes circumstàncies, el cònsol va poder aparèixer completament despolititzat per centrar-se estrictament en les seves funcions comercials.

La fluctuació de còsols de nacions pertanyents a la Monarquia Hispànica dins dels seus propis territoris contribuïa, sens dubte, a canalitzar i dinamitzar interessos comercials entre nacions a l'interior de l'entramat imperial hispànic, a incentivar relacions econòmiques entre les parts i a atorgar cohesió al conjunt imperial, al mateix temps que es posava novament de manifest la diversitat d'interessos dins de la Monarquia. A la vegada, diu que des de la cort reial es va exercir un control sobre les nacions hispàniques i els seus còsols³⁸⁷.

El mateix autor cità, com a exemple de la ingerència règia en els antics consolats de les nacions hispanes, la protesta de l'any 1674 del magistrat de la Llotja de Barcelona a la cort de Madrid per sol·licitar la revocació de l'ordre publicada a Cadis, en virtut de la qual un flamenc estava al capdavant de la representació dels catalans. Una ordre que,

---

³⁸⁷ Francisco ZAMORA (2015: pp. 4-6).

segons l'autor, fou establerta amb l'objectiu de controlar permanentment els moviments dels comerciants catalans coartant-los les possibilitats de comerciar amb les Índies³⁸⁸.

En consultar el document original en la Biblioteca de Catalunya, hem pogut escatir que, entre altres motius argüits per tal de justificar la sol·licitud de revocació, el magistrat no s'estigué de recordar a la reina regent que:

«la ereccion, y creacion de Consul Cathalan, por estar en partes estrangeras, no la haze ni su Magestad (que Dios guarde) salva su Real clemencia, ni tampoco las naciones, Provincias, o Ciudades donde ha de tener su residencia, sino solo la presente Ciudad de Barcelona, que en virtud de Reales Privilegios, y a señaladamente por un Privilegio del Señor Rey Don Fernando, y otros, y por consuetud antiquissima, crea, y saca à la suerte Consules Ultramarinos, que V. Magestad se sirve de insacularlos, como parece de las insaculaciones que cada año se sirve V. Magestad despachar para la casa desta Ciudad de Barcelona, como son Consules en las Ciudades de Sicilia, Napoles, Genova, Roma, Palermo, y otras, como ansi se experimenta»³⁸⁹.

En relació amb això, ens digué Maria Teresa Ferrer i Mallol que a «la fi del segle XV la ciutat [de Barcelona] tenia més de setanta representacions consulars, totes per delegació de l'autoritat reial i amb autoritat sobre tots els súbdits de la Corona»³⁹⁰. Per la seva banda, Joan Ferran Cabestany, servint-se dels estudis realitzats per Capmany i Pedro Voltes, va poder documentar vint-i-un consolats d'Ultramar en iniciar-se el segle XVI: Alexandria, l'Alguer, Càller, Catània, Gènova, Màlaga, Malta, Marsella, Messina, Nàpols, Niça, Palerm, Roma, Sàsser, Siracusa, Trapani, Trípoli, Tunis, Venècia i un parell més que consten només com de Sardenya i Sicília³⁹¹. En canvi, en començar el segle XVII, Cabestany només en documenta sis: l'Alguer, Càller, Gènova, Messina, Nàpols i Palerm, que aniran desapareixent al llarg de la centúria³⁹². A l'alçada de l'any 1683 només quedarien els cònsols de Nàpols i Palerm, segons Ernest Lluç³⁹³.

Més enllà del fet que els números totals aportats per aquests historiadors siguin o no exactes amb el nivell de coneixement actual³⁹⁴, el que sembla indiscutible és que existí

---

³⁸⁸ Francisco ZAMORA (2015: p. 6).

³⁸⁹ *Exposición del magistrado de la Lonja de Mar de Barcelona* (1674).

³⁹⁰ Maria Teresa FERRER i MALLOL (1999: p. 67). El claudàtor és nostre.

³⁹¹ Joan Ferran CABESTANY (1981).

³⁹² Joan Ferran CABESTANY (1981: pp. 420-425) i (2003: p. 310).

³⁹³ Ernest LLUÇ (2001: pp. 145-146).

³⁹⁴ El mateix Cabestany, en oferir un apèndix amb les dates extremes, en què pogué documentar setanta-set consolats ultramarins catalans, indicà que: «No creemos que este apéndice sea

una tendència a la desaparició dels cònsols catalans d'Ultramar, just en el període en què Zamora indica que la Corona d'Espanya anà adquirint el control sobre els consolats ultramarins. Tot plegat concorda amb el fet que al dietari de la Diputació d'inicis del segle XVIII ens apareguin persones amb el càrrec de «cònsols de la nació espanyola» en ports de França (Marsella), Portugal (Lisboa), les Províncies Unides (Middelburg, Rotterdam i Amsterdam) i Anglaterra³⁹⁵, però no pas cònsols catalans ultramarins.

I si bé és cert que l'existència de consolats ultramarins resta íntimament lligada al potencial comercial del període, no podem deixar de banda que la disminució d'aquests sembla tenir relació directa amb la voluntat reial de liquidar l'autònoma representació exterior dels súbdits catalanoaragonesos. Hi ha casos il·lustratius d'aquesta voluntat. Miquel Pérez Latre menciona el fet que Carles V d'Àustria aconseguí el control sobre el consolat català en la república de Gènova l'any 1547³⁹⁶, mentre que Thomas J. Dandelelet explica que, el 1570, el Summe Pontífex envià el cònsol de retorn a Catalunya amb l'excusa que Felip II ja tenia un ambaixador a la cort papal³⁹⁷.

Tanmateix, a part del cas dels cònsols catalans, el cas de Roma, referent de cort universal on tots els prínceps i nacions de la cristiandat catòlica volien ser presents i ben representats³⁹⁸, resulta paradigmàtic per a la temàtica que tractem. El professor Thomas J. Dandelelet ens comenta que el rei Felip II va comprendre millor que els seus predecessors la necessitat d'establir i controlar una poderosa presència dels seus súbdits a la Ciutat Eterna perquè actuessin com a grup de pressió. Per això, li resultava un destorb la diversitat nacional dels espanyols residents en la ciutat. En la cruïlla del període baixmedieval al modern, les nacions catalana, portuguesa i castellana, que agrupaven els súbdits de les Corones d'Aragó, Portugal i Castella, i actuaven a Roma com a grups separats, havien establert les seves esglésies-hospital i confraries: l'església-hospital i la

---

exhaustivo, aunque hemos procurado que lo sea al máximo, proporcionándonos sobre los «Consolats d'Ultramar», la posibilidad de indicar los años extremos en que están documentados cada uno de ellos». Joan Ferran CABESTANY (1981: p. 413). Vint-i-dos anys després, aquest autor, en tractar les dates extremes de desaparició dels consolats ultramarins que encara romanien al segle XVII, aportà les mateixes dades que l'any 1981 llevat del cas del consolat de Gènova. Sobre aquest, ens deia el 1981 que durà fins al 1680, però el 2003 digué que existí fins a l'any 1633. Suposem que es tracta d'un error, puix que el 2003 Cabestany ens dóna com a font per a aquestes dates el seu text de 1981. Joan Ferran CABESTANY (2003: p. 310).

³⁹⁵ DGC: vol. X, pp. 215, 774, 1195, 1742 i 2090.

³⁹⁶ Miquel PÉREZ LATRE (2007a: p. 216). En qualsevol cas, aquests fets no hagueren de significar necessàriament l'extinció dels consolats catalans en aquestes ciutats, ja que el de Gènova està documentat, segons Joan Ferran Cabestany, en el segle XVII, mentre que en el cas de Roma sembla que encara hauria d'existir l'any 1674, a tenor del que diu el magistrat de la Llotja barcelonina.

³⁹⁷ Thomas J. DANDELELET (2002: p. 147).

³⁹⁸ Manuel RIVERO (2011: p. 119).

confraria de Sta. Maria de Montserrat (una refundació del 1506 sota aquesta advocació a partir de l'antic Hospital dels catalans fundat a mitjan segle XV per la unió dels hospitals de Sant Nicolau dels catalans i Santa Margarida, creats en el segle XIV³⁹⁹), l'església-hospital *Santo António dos portugueses* (que data del 1445) i l'església-hospital castellana de *Santiago y San Ildefonso* (fundada el 1450)⁴⁰⁰. En la setèima dècada del Cinc-cents, les esglésies de Montserrat i *Santo António* estaven en decadència enfront de l'auge de la de *Santiago*, que ara actuava com a església de la nació espanyola. A l'església castellanoespanyola s'associà la confraria de la *Santíssima Resurrección*, fundada en 1579 per l'ambaixador Juan de Zúñiga i Requesens, com a confraria de la nació espanyola. Així, tot i que alguns catalans, valencians, mallorquins, sards, portuguesos i aragonesos continuaren proclamant la seva identitat regnícola mitjançant deixes i sepelis en les seves esglésies nacionals tradicionals, la majoria de súbdits hispànics procedents de nacions diferents de la castellana acabaren ingressant en la nova confraria atrets pels beneficis i avantatges de pertànyer a la naixent nació espanyola.

Aquesta nova nació, creada a partir de la col·laboració entre el monarca, els seus ministres i la confraria, era composta per l'ambaixador, els jerarques eclesiàstics, l'església nacional de *Santiago*, la confraria de la *Santíssima Resurrección*, els súbdits dels regnes diversos d'Espanya, Índies i Sardenya, i arribà al seu apogeu al voltant de la dècada de 1590 com a comunitat estrangera més poderosa de la ciutat. El somni humanista castellà d'una Espanya unificada i la seva identitat vinculada, ens diu Dandélet, s'aconseguí molt més en contextos exteriors, com el romà, que a la península Ibèrica, com a mínim, pels grups influents de la societat, als quals la unitat d'acció a l'exterior els aportava molts més avantatges que no pas inconvenients⁴⁰¹.

Tanmateix, un dels cops més durs efectuats per un rei hispànic a la Corona d'Aragó fins al temps de la Guerra de Successió fou la creació del Consell d'Itàlia, que es consolidà entre els anys 1555 i 1579. Aquest fet afectà no només la seva projecció externa de la Corona d'Aragó, en provocar un estranyament administratiu entre aquesta i els regnes de Nàpols i Sicília, sinó que també afeblia notablement la seva integritat interna⁴⁰².

---

³⁹⁹ Maximiliano BARRIO (2008).

⁴⁰⁰ Diana CARRIÓ-INVERNIZZI (2014).

⁴⁰¹ Thomas J. DANDELET (2002: pp. 144-153).

⁴⁰² Feliciano BARRIOS (2015: pp. 527-533).

En el període que va d'octubre de 1555 a gener de 1556, Felip d'Àustria, rei de Nàpols, duc de Milà —per cessió del seu pare realitzada el 1554— i rei consort d'Anglaterra i Irlanda (entre 1554 i 1558) erigí, durant la seva residència a Anglaterra, arran de la seva boda amb la reina Maria I Tudor, el Consell d'Itàlia, encarregat de gestionar els assumptes d'ambdós dominis itàlics, separant el regne partenopeu del Consell d'Aragó. En aquest mateix 1555, l'emperador Carles realitza quatre abdicacions en el seu fill: una pels dominis neerlandesos i borgonyons, una pels de la Corona de Castella (els regnes de Castella i Lleó, Índies i Navarra), una altra per la Corona d'Aragó, conformada pel principat de Catalunya i els regnes d'Aragó, València, Mallorca i Sardenya, i en una diferent d'aquesta abdicà del regne de Sicília⁴⁰³.

Poc temps després, el 1556, Felip II, ja rei de Castella, Aragó, Navarra, Nàpols, Sicília, etc., integrà el regne de Trinària en el Consell d'Itàlia⁴⁰⁴. Un sínode estructurat de forma similar a la resta de consells territorials de la Corona d'Espanya, amb l'excepció de compartir el mateix tresorer general que el consell catalanoaragonès⁴⁰⁵.

Així, dels territoris que la Corona d'Aragó posseïa a l'àrea mediterrània central, només restà dins les competències del Consell d'Aragó el regne Sardenya, en el qual, a més, es mantingué la tradicional i marcada influència catalana⁴⁰⁶.

Aquesta actuació règia en l'àmbit sinodal no deixà indiferent ni catalans ni aragonesos, que protestaren en va en les respectives corts de 1563 i 1564, així com en les conjuntes de 1585. En les assemblees parlamentàries aragonesa i catalana de 1563-1564, els representants es queixaren amargament considerant l'erecció del nou organisme italià com un greuge que atemptava contra la integritat històrica de la Corona, mentre que en la Cort General de la Corona d'Aragó de l'any 1558, els braços dels regnes principals d'aquesta reprengueren el tema, però aquest cop, propugnant la unificació d'ambdós sínodes⁴⁰⁷.

Ens sembla rellevant destacar com exposà la problemàtica la ciutat de Barcelona en les Corts de 1564:

«és stat fet un gran agravi per sa magestat en deseparar y desgragar a la Corona d'Aragó los Regnes de Nàpols y de Sicília, y aplicar y unir aquells a la Corona de Castella,

---

⁴⁰³ Jesús LALINDE (1988: p. 244).

⁴⁰⁴ Feliciano BARRIOS (2015: p. 530).

⁴⁰⁵ Helmut G. KOENIGSBERGER (1989: pp. 68-69).

⁴⁰⁶ Miquel PÉREZ LATRE (2007a: p. 219) i Lluís: GUIA MARÍN (2016: pp. 125-128).

⁴⁰⁷ Feliciano BARRIOS (2015: p. 528).

fent creació de nou Consell dels negocis de dits Regnes de Nàpols y de Sicília, que eran units a la Corona d'Aragó, excloent los naturals dels dits Regnes de la Corona d'Aragó dels oficis y beneficis dels dits Regnes de Nàpols y Sicília, com sia cosa contra la última voluntat y disposició testamentària del sereníssim rey don Ferrando»⁴⁰⁸.

Mentre que autors com Pierre Vilar⁴⁰⁹, Josep Maria Batista i Roca⁴¹⁰ i Helmut Koenigsberger⁴¹¹ sostenen aquesta interpretació i destaquen la voluntat castellanitzadora en la creació del sínode italià, altres com John Elliott, Pablo Fernández Albaladejo, Jon Arrieta i Manuel Rivero fan una interpretació diferent.

Si bé Batista i Roca ja esmentava l'augment de regents naturals itàlics en el nou sínode, fet que, en la nostra opinió, possiblement ajudà a millorar el govern sobre els territoris, Elliott indica que els motius del canvi foren, segurament, de convinença administrativa, tot i que aragonesos i catalans s'ho prengueren com una conspiració castellanitzant⁴¹².

Fernández Albaladejo ens fa parar atenció en altres elements amb els quals pogué estar relacionada l'erecció del consell italià, com per exemple, la poca rellevància institucional que encara tenia el Consell d'Aragó a mitjan segle XVI en relació amb l'entramat sinodal de la Monarquia⁴¹³; el poc control que aquest exercia sobre Sicília, Nàpols i Milà, així com la representació directa que tenien aquests dominis itàlics pel que fa a la persona del monarca, mitjançant lletrats sicilians, napolitans i senadors milanesos aliens al sínode catalanoaragonès; la indefinició constitucional de Nàpols i Milà que els feia ser considerats com a adquisicions particulars del monarca⁴¹⁴; la situació creada després dels acords familiars d'Ausburg de cara a la successió del Sacre Romà Imperi; les abdicacions de Brussel·les i la pau de Cateau-Cambresis i, per acabar, la notable eficàcia que mostra el nou sínode junt amb els virreis a l'hora d'implantar la Corona d'Espanya a Itàlia⁴¹⁵.

---

⁴⁰⁸ La citació a Miquel PÉREZ LATRE (2007a: p. 220).

⁴⁰⁹ Pierre VILAR (1964-1968: vol. 2, p. 244).

⁴¹⁰ Josep Maria BATISTA i ROCA (1989: pp. 28-29).

⁴¹¹ Helmut G. KOENIGSBERGER (1989: pp. 67-81).

⁴¹² John H. ELLIOTT (1966: p. 11).

⁴¹³ L'historiador Ernest Belenguer qualifica els regnats de Ferran II i Carles V com a període de «fase de crisálida» per al Consell d'Aragó. Ernest BELENGUER (2001: p. 153).

⁴¹⁴ Fet que contrasta amb la confirmació de la pertinença del regne partenopeu a la Corona d'Aragó reconeguda per Carles V en 1532 o per Felip III en el seu testament de 1621, per citar un parell d'exemples. Àngel CASALS (2002: p. 33) i Feliciano BARRIOS (2015: p. 42).

⁴¹⁵ Pablo FERNÁNDEZ ALBALADEJO (1989: pp. 252-254).

Arrieta remarca que si a Felip II li resulta tan fàcil disposar d'un consell italià sense provocar una reacció d'especial rellevància, ni tan sols en el Consell d'Aragó, això es degué, d'una banda, al fet que la funció del sínode catalanoaragonès era auxiliar el rei i subordinar-se als seus interessos⁴¹⁶ i, d'altra banda, l'autor remarca la poca cohesió interna de la Corona d'Aragó a l'hora de reaccionar⁴¹⁷.

Finalment, Manuel Rivero no només exposa que Sardenya posseïa una vinculació amb la Corona d'Aragó molt més estreta que Sicília i Nàpols, i que el divorci entre les administracions catalanoaragonesa i italiana era ja un fet anterior a l'ascens al tron de Felip II⁴¹⁸, sinó que també diu que l'origen del nou sínode estava lligat a lluites pel poder en el si de la cort hispana, concretament, en proporcionar càrrecs per al govern dels regnes i el ducat d'Itàlia —dels més cobejats pels homes que administraven la Monarquia— a una ascendent facció cortesana de vinculació ebolista que, alhora, ajudaria la cort a controlar la xarxa de virreis i governadors destinats en aquells dominis⁴¹⁹.

Sense entrar a considerar en detall tots aquests arguments, que pressuposem ben fonamentats, no volem deixar de fer notar que la realitat és i fou polièdrica i que, en conseqüència, pensem que de la mateixa manera que s'han de tenir ben presents tots aquests arguments a l'hora de valorar la creació del Consell d'Itàlia i la separació dels dominis italians del Consell d'Aragó, no s'ha de descartar el corrent de pensament, en auge, que cercava consolidar una Monarquia Hispànica amb els regnes i estats castellanitzats, per tal que el Rei Catòlic pogués imposar la seva voluntat amb menys entrebancs.

Una ideologia que segons Pérez Latre fou percebuda pels diplomàtics que freqüenten la cort hispana en la segona meitat del segle XVI, on foren testimoni dels laments produïts pel motiu que la Corona d'Aragó no hagués estat integrada en la Monarquia per via de conquesta, fet que hauria permès als reis introduir-hi un sistema de govern de tall castellà⁴²⁰. D'aquesta manera, mentre que el Consell d'Aragó el componien

---

⁴¹⁶ Realitat ben contrastada, segons Ernest Belenguer, en l'actuació del consell, almenys durant la segona meitat del segle XVII, com a punta de llança en la política reialista de les corts de València (1645) i d'Aragó (1645-1646, 1677 i 1684-1686), així com en la política repressora a Catalunya després de 1652. Ernest BELENGUER (2001: pp. 153-154).

⁴¹⁷ Jon ARRIETA (1994: pp. 140-151).

⁴¹⁸ Manuel RIVERO (1989).

⁴¹⁹ Per redactar aquesta idea, ens hem servit del resum de la tesi de Manuel Rivero que fa Jon Arrieta a: Jon ARRIETA (1994: p. 141). Vegeu també: Manuel RIVERO (1998).

⁴²⁰ Miquel PÉREZ LATRE (2007a: p. 216) i (2007b). En cap cas hem de confondre la introducció d'un sistema de govern de tall castellà amb la uniformització i centralització pròpies de les societats polítiques d'època liberal. Allò que es pretenia amb aquesta mesura era estendre al conjunt

oriünds dels seus territoris, el d'Itàlia podia ser presidit per castellans, com el duc de Francavilla, Diego Hurtado de Mendoza, o el cardenal Gaspar de Quiroga, i dels seus sis regents, tres havien de ser espanyols, places que foren ocupades per naturals dels dominis de la Corona de Castella⁴²¹.

En qualsevol cas, sembla que en darrer terme no foren oblidats per la Corona del Rei Catòlic els vincles originaris de Sicília i Nàpols amb la Corona d'Aragó, com es destria de les clàusules testamentàries del rei Carles II:

«Y en el casso de faltar yo sin sucesión, hacer suceder al dicho duque de Anjou en todos mis reynos y señoríos, assí los pertenecientes a la Corona de Castilla como la de Aragón y Navarra, y todos los que tengo dentro y fuera de España [...] Y por lo que toca a la de Aragón en mis reynos y Estados de Aragón, Valencia, Cataluña, Nápoles, Sicilia, Mallorca, Menorca, Cerdeña, todos los otros señoríos y derechos [sic] como quiere que sean, pertenecientes a la Corona Real de Aragón»⁴²².

Recapitulant i concloent, l'enfortiment, en els segles XV, XVI i XVII, dels regnes i principat a costa del debilitament dels elements comuns de la Corona d'Aragó i la seva dissolució en la Monarquia d'Espanya fou conseqüència tant del triomf i reforçament dels particularismes regnícoles propiciats per les classes dirigents catalana, aragonesa, valenciana i mallorquina, gestats en el període baixmedieval i consolidats en l'altmodern, així com per diverses accions de la Corona d'Espanya fins aquí descrites.

---

peninsular, en la mesura possible, la legalitat i forma de govern d'Antic Règim del territori on el monarca podia imposar la seva voluntat amb menys barreres regnícoles.

⁴²¹ Helmut G. KOENIGSBERGER (1989: pp. 67-69) i Feliciano BARRIOS (2016: pp. 529-530).

⁴²² En el dietari de la Diputació del General foren copiades les clàusules testamentàries del rei, vegeu: DGC: vol. IX, pp. 1245-1248, la citació a la p. 1246.

1. 7. La Monarquia d'Espanya i els seus regnes i estats

1. 7. 1. La Monarquia en temps dels Àustria

En despuntar l'equador del segle XVII, el bisbe navarrès Juan de Palafox y Mendoza, en la seva obra *Juicio interior y secreto de la Monarquía*, es referí a la Monarquia d'Espanya com a «esta agregación de Reynos y Coronas»⁴²³.

De la mateixa manera que els regnes i terres de Corona d'Aragó, la Monarquia espanyola a la qual es trobà vinculat el principat de Catalunya entre el 1479 i el 1641, així com entre el 1652 i la seva destrucció com a entitat política autònoma el 1714, no fou pas ni un estat federat ni una confederació d'estats, ni tampoc un estat unificat, sinó una monarquia composta de múltiples regnes i estats hereditaris. Així, a despit de la tradició historiogràfica nacionalista espanyola, la Monarquia d'Espanya dels segles XVI i XVII no era pas un regne unificat⁴²⁴, ja que, legalment, la gran majoria dels seus components no estaven pas fusionats, sinó que uns i altres només estaven vinculats per compartir un

---

⁴²³ La citació a Antoni SIMON (2005a: p. 288).

⁴²⁴ Hi ha algun autor d'època que sembla dir el contrari. Per exemple, el madrileny Gregorio López Madera, el qual en la seva obra *Excelencias de la monarchia y reyno de España* (1597), assevera que «el Reyno de España es verdaderamente uno, aunque en señal de las victorias de sus Reyes este dividido en muchos titulos, por la razon que arriba diximos» (cap. IX, p. 72v). Diversos han estat els historiadors d'època contemporània que, per poder sostenir la inveterada unitat estatal originada pels Reis Catòlics, han citat aquesta afirmació com la descripció d'una realitat històrica juridicopolítica de finals del segle XVI. Però, si correspongués la interpretació que s'ha fet de López Madera amb la realitat històrica, llavors no tindria cap sentit que una destacada part de la literatura política dels arbitristes castellans coetanis arremetés contra la divisió política peninsular, tot advocant per la unificació a partir de Castella. Serveixi'ns de paradigmàtic exemple el *Gran Memorial* del comte duc d'Olivares (1624). Tanmateix, des del rigor metodològic no es pot admetre que López Madera estigués descrivint una realitat de l'època. Ans al contrari, allò que va fer fou oferir un discurs historicista per sustentar la ideologia castellanista que advocava per l'hegemonia de Castella i Lleó sobre la resta de regnes i dominis espanyols. Per confirmar això que diem, només cal anar a cercar què va dir més amunt (és a dir, unes planes abans) per observar com l'autor reconeix: «Y no he querido en esta consideracion hazer division alguna de España, porque es para mi cosa certisima y indubitable, que el derecho y verdadero señorio de toda ella siempre estuvo, y se continuo en los Reyes de Leon y Castilla, successores legitimos del Rey Don Pelayo, como esta fundado en toda buena razon y derecho» (cap. IX, p. 70v). I encara que afegí que existeixen: «demás Reynos, que en España eligieron Reyes [...] [però] nunca fueron legitimos, porque aviendo ya Señor y Rey propio q[ue] sucedio en todo el derecho de los Godos, deste solo avia de ser el señorio verdadero, y por lo menos el supremo, qual sie[m]pre le pretendieron tener los Reyes de Leo[n],y Castilla successores de do[n] Pelayo» (cap. IX, p. 71v). Els claudàtors són nostres.

mateix príncep, tal com afirmen reconeguts investigadors com Pere Molas, Luis A. Ribot, Manuel Rivero, José Manuel de Bernardo o Fernando Bouza⁴²⁵.

Per il·lustrar la vinculació entre el príncep sobirà hispànic i/ o la Corona —entesa com a institució— i els regnes que s’hi vinculaven, exposarem un parell de breus fragments extrets de les següents obres: *Secrets Públics* (1641) del frare català Gaspar Sala i *Historia de los movimientos, separación y guerra de Cataluña* (1645) del militar i escriptor portuguès Francisco Manuel de Melo.

El primer, explicant allò esdevingut en el principat de Catalunya durant els primers temps de la Guerra dels Segadors, no ens parla pas de cap independència catalana de l’historiogràficament suposat estat o regne espanyol dels Àustria, sinó que ens digué que: «Dels reis de Castella s’ha separat Catalunya per injúries, injustícies, rompiments de lleis i privilegis»⁴²⁶.

El segon autor, referint-se a la desvinculació de Portugal i Catalunya de la Monarquia, escrigué: «El sábado primero de diciembre perdió la corona de España el reino de Portugal [...]; el viernes siete de diciembre perdió el Principado de Cataluña [...] Perdió Don Felipe el Cuarto antes de guerra o batalla dos reinos en una semana»⁴²⁷.

Continuant amb l’explicació de què fou la Monarquia Hispànica, hem de dir que, tècnicament, aquesta es bastí —en primer lloc, per la unió matrimonial en 1479 de Ferran d’Aragó i d’Isabel I de Castella i, en segon lloc, per la unió personal, encarnada en les figures de la filla dels anteriors, Joana d’Aragó i del fill primogènit d’ella, Carles d’Àustria (1516-1556)— sota el model de monarquia del conglomerat dinàstic de la Corona d’Aragó, amb la peculiaritat que Castella esdevingué la comunitat política hegemònica del conjunt dinàstic hispànic⁴²⁸. Una concepció que el mateix rei Felip IV d’Àustria tenia ben clara, com es destria dels seus mots, quan el 1636 demanà que se l’informés amb puntualitat de tot allò concernent al Consell d’Aragó, car: «la

---

⁴²⁵ Pere MOLAS (1988: p. 107); Luis Antonio RIBOT (2005); Manuel RIVERO (2005a: pp. 83 i 86); José Manuel de BERNARDO ARES (2008: esp. pp. 54-87) i Fernando BOUZA (2010).

⁴²⁶ Gaspar SALA, editat a Eva SERRA, (ed.) (1995: p. 45).

⁴²⁷ Francisco Manuel de MELO (1996: pp. 266-267).

⁴²⁸ Vegeu: Antoni SIMON (1993) i Jon ARRIETA (2009-2010). Amb els matisos que s’hi puguin fer, Luis Suárez Fernández va sintetitzar amb perícia el procés del qual parlem: «A la hora de escoger el modelo de organización para la que en definitiva iba a ser [sic, manca l’article *la*] «nueva» Monarquía, [els reis Ferran i Isabel] no tomaron el de Castilla, que había refundido los antiguos reinos en un organigrama institucional, sino el de la Corona de Aragón que conservaba todo el entramado antiguo. Sin exageraciones podríamos decir que Castilla se incorporó desde 1479 a la Corona de Aragón. [...] Sucedió posteriormente que la desbordante superioridad castellana en los recursos, entregó a ésta la dirección casi absoluta del conjunto». Luis SUÁREZ FERNÁNDEZ (1988: p. 137). Els claudàtors són nostres.

representación de aquella Corona siempre nos debe ser cara, estimada y apreciada, como se ve que nos importa y ha importado y hecho Monarquía la de España»⁴²⁹, tant per l'estructura com per la quantitat de regnes i estats que aportà.

Un fet clau, sobre el qual s'ha edificat la visió tradicional de l'imperi espanyol, ha estat el biaix castellanista que porta a prendre Castella per tot Espanya. Certament, en els segles XVI i XVII, Castella fou l'epicentre de l'imperi, però el seu model d'organització territorial com a monarquia composta *aeque accessorie* era més una excepció, en el conjunt de la Monarquia Hispànica dels Àustria, que no pas la norma.

Exceptuant el cas de les tres províncies forals basques —que en diversos aspectes es governaven de forma separada—, els regnes de Toledo, Galícia, Castella, Lleó, Sevilla, Còrdova, Jaén, Múrcia, etc., certament estaven fusionats i conformaven una única entitat política: Castella, que ahora estava unida de forma accessòria als regnes d'Índies, puix que la legalitat castellana els donà l'ésser i, en certa manera, en depenien⁴³⁰.

Ara bé, la vinculació entre aquest conjunt castellanoindià i la resta de la Monarquia (els cinc regnes i principat de la Corona d'Aragó, el regne de Navarra, els tres estats d'Itàlia, el regne de Portugal, entre 1581-1640, i la vintena d'estats de Borgonya i dels Països Baixos) s'havia constituït sota els principis de vinculació *aeque principaliter* — que hem explicat en l'apartat anterior tot parlant de la Corona d'Aragó—, com podem comprovar fent una ullada a la composició juridicopolítica de l'Imperi espanyol en qualsevol manual universitari actualitzat i solvent.

El principi de vinculació *aeque principaliter* també es representava amb l'antagònic binomi d'unit i separat. Per exemple, en el pròleg de la *Recopilación de las leyes del Reino de Navarra* (1614) s'afirmava que la vinculació de Navarra amb Castella era del tipus que «haziéndolo unido, lo dexa separado para el uso de sus libertades, fueros, usos y costumbres que de antes tenia»⁴³¹. Encara més eloqüent resultà el testimoni del portuguès Agostinho Manuel e Vasconcelos, qui en un memorial de l'any 1638 escrigué:

---

⁴²⁹ La citació a Xavier GIL (2016: p. 123).

⁴³⁰ Per a un bon exemple sobre la composició de la Corona castellana, tornem a recórrer al testament (1700) del monarca espanyol Carles II d'Àustria: «Y en el casso de faltar yo sin sucesión, hacer suceder al dicho duque de Anjou en todos mis reynos y señoríos [...] en quanto a la Corona de Castilla: en los [regnes] de Castilla, León, Toledo, Galicia, Civilla, Granada, Córdova, Múrcia, Jaen, Algarbes, de Ajacira, Gíbrealtar, Islas de Canaria, Indias, Islas de Tierra firme, del Mar Océano, del Norte y de Sur, de Philipinas y otras qualesquiere islas, y tierras descubiertas y que se detubieren, de aquí adelante, todo lo demás, en qualquiera manera tocante a la Corona de Castilla». DGC: vol. IX, pp. 1245-1248, la citació a la p. 1246. Els claudàtors són nostres. Malgrat que no s'esmenten de forma directa, s'han d'entendre incloses les províncies basques en l'expressió: «todo lo demás, en qualquiera manera tocante a la Corona de Castilla».

⁴³¹ La citació a Xavier GIL (2016: p. 144).

«El gobierno desta monarquía en la agregación de los reinos, estados y provincias de que se constituye, si bien se considera, nunca trató de unirlos con más estrecho vínculo que el de la obediencia y fidelidad que deven en común los súbditos a su príncipe, conservándolos en sus fueros, privilegios y exempciones que tenían al tiempo que se agregaron a este imperio (...) Más parece Corona confederada e aliada que sujeta (...) Portugal totalmente es reino tan separado como si gozara de príncipes naturales»⁴³².

D'aquesta manera, i malgrat la imatge unitària percebuda des de fora de la monarquia, a causa de la política exterior conjunta i coordinada de tots els regnes hispànics que duia a terme l'administració règia dels Àustria⁴³³, l'*Hispaniarum Rex* — també conegut amb el prestigiós títol de «Rei Catòlic» des de Ferran II d'Aragó en endavant— no era pas monarca de cap regne o estat espanyol. Era sobirà, per separat, dels diferents regnes i estats vinculats a les Corones d'Aragó, Castella, Borgonya i, durant un temps, dels de les Corones d'Àustria i Portugal⁴³⁴.

Arran d'aquesta estructura agregativa de regnes i estats jurídicament independents entre si, essent el monarca rei de tots i cadascun per separat, la unitat del conjunt era més imaginada i simbòlica que no pas juridicoadministrativa⁴³⁵, fet que comportà la creació forçosa de ficcions jurídiques.

Una d'elles fou la multiplicació simbòlica i jurídica de la figura règia, que posseïa tantes natures jurídiques com comunitats polítiques autònomes —sota el nom de regnes, principats, ducats, comtats i senyorijs— tenia escampades per Europa, obligant el príncep a comportar-se en relació amb cadascuna de les comunitats polítiques que regia «haziéndose como si fuese nacido en cada una»⁴³⁶, tal com prescrivia el prelat Palafox y Mendoza.

També ho deixà ben patent el jutge Baltasar Gilimón de la Mota (1547-1629), qui fou membre dels Consells de Castella i d'Estat, així com president del Consell d'Hisenda: «El rey de dos reinos está tenido como si fuese dos reyes... y cuando en una misma

---

⁴³² La citació a Xavier GIL (2016: p. 144). Els parèntesis són del professor Gil.

⁴³³ Antoni SIMON (2005a: pp. 34-41) José Manuel NIETO (2006).

⁴³⁴ Josep Maria BATISTA i ROCA (1989: p. 16).

⁴³⁵ Manuel RIVERO (2005b: p. 214) i (2011).

⁴³⁶ La citació a Antoni SIMON (2005a: p. 289).

persona concurren dos derechos, dos dignidades, dos reinos se le juzga de la misma manera que si cada dignidad o reino estuviera poseído por un señor y dueño distinto»⁴³⁷.

En aquest sentit, la mala praxi historiogràfica d'obviar la composició de la Monarquia hispànica ha conduït al fet que molts historiadors fomentin una artificiosa dicotomia entre la Corona i les institucions regnícoles dels diferents dominis hispànics quan, històricament i legal, la Catòlica Majestat i la seva administració règia ho eren del conjunt de l'imperi espanyol perquè pertanyien a cada regne i estat per separat⁴³⁸.

Una altra ficció jurídica girava al voltant del fet que els consells suprems territorials (Castella, Aragó, Itàlia, Índies, Portugal i Flandes), radicats des del 1561 en la cort de Madrid, eren part del territori de cadascun dels diversos regnes i estats sobre els quals aconsellaven el Rei Catòlic⁴³⁹.

Ambdues ficcions jurídiques foren ben explicades pel comte duc d'Olivares al rei Felip IV:

«en la persona de V. Majd., aunque una sola, concurren diversas representaciones de rey, por serlo de diversos reinos que se han ido incorporando en esta Corona tan principal y separadamente como se estaban antes, es fuerza tener en su corte Consejo de cada uno, y con esto se considera estar V. Majd. en cada reino»⁴⁴⁰.

A més a més, cal no oblidar la simulada omnipresència de la persona del sobirà espanyol arreu de tots els seus territoris a través de les figures dels *alter nos* funcionaris, els lloctinents/virreis i governadors generals, que segons el moment i el territori en què prestaven els seus serveis, van posseir més o menys atribucions pròpies del poder regi⁴⁴¹.

De fet, en aquest punt resulta cristal·lina la influència de la Corona d'Aragó en el model politicojurídic de l'imperi espanyol dels Àustria, ja que no hauria estat possible de coordinar i mantenir vinculat a la persona del sobirà aquest dilatadíssim conjunt de dominis dinàstics sense l'existència dels *alter nos* del sobirà, que operaven en els territoris hispànics on aquest no era present i que sembla que tenien el seu origen en la Catalunya de finals del segle XIII⁴⁴².

---

⁴³⁷ La citació a Irving A.A. THOMPSON (2005: p. 50). Els punts suspensius són d'aquest historiador.

⁴³⁸ Per al cas del Principat, vegeu: Xavier GIL (1988) i Víctor FERRO (1999: pp. 441-444).

⁴³⁹ Xavier GIL (2004) i Jon ARRIETA (2004).

⁴⁴⁰ La citació a Xavier GIL (2016: p. 162).

⁴⁴¹ Manuel RIVERO (2011).

⁴⁴² Pedro CARDIM; Joan Lluís PALOS (eds.) (2012).

Amb tot, com ens adverteix Manuel Rivero Rodríguez, no hem d'obviar que les figures dels virreis i les administracions virregnals de la Corona d'Aragó i de la Monarquia d'Espanya no eren institucions estàtiques i que, a pesar de la tendència a l'homogeneïtzació que visqueren en els seus darrers temps, no gaudiren d'una regulació institucional durant la major part de la seva existència, presentant una profunda evolució i diversitat casuística entre els segles XIII i XIX⁴⁴³, car el poder de què disposava el virrei o governador general de torn depengué molt de la voluntat del rei; de la llunyania entre el territori i la cort (estava molt més controlat el virrei de València que el de Perú); de l'estatus personal del virrei/governador (no era el mateix un prelat, que un *Grande de España* o que un noble d'estatus inferior) i, per descomptat, de la legalitat particular de cada regne o estat, entre altres circumstàncies.

Si filem més prim, allò que també denota l'estructura composta i multiestatal de l'imperi espanyol fou la manca d'un títol de sobirania i d'un nom per al conjunt de dominis hispànics⁴⁴⁴. A diferència de la Corona d'Aragó, on el títol de «rei d'Aragó» sobresortí clarament amb relació a la resta, la monarquia dels Àustria es configurà mitjançant un agregat de títols en què alguns dels principals posseïen un mateix rang de prestigi (rei de Castella, rei d'Aragó, rei de Portugal...), impedint que es pogués sobreposar un per sobre els altres, amb la lògica excepció del títol imperial ostentat per Carles V, així com per Carles VI en els darrers temps de la Guerra de Successió.

Aquesta acumulació de títols regis, juntament amb l'èxit dels noms del món clàssic en el Renaixement, donà lloc al fet que el terme «Espanya» —nom de la península on es trobava el principat (Catalunya) i els regnes (Aragó, València, Castella, Navarra i, més tard, Portugal) que conformaven la base tradicional del poder dels successius Reis Catòlics— ocupés un espai simbòlic privilegiat. D'aquesta forma, es consolidaren dins i fora de la Monarquia expressions com «rei d'Espanya» o «rei de les Espanyes», que tot i no figurar entre els títols de sobirania del monarca espanyol, per ser tan oficiosos com la categoria de «regne» aplicada a Catalunya, sí que s'empraren com a resum del conjunt de titulacions del sobirà quan resultava convenient abreujar, tal com succeí des del regnat de Felip II, en les monedes o en els tractats internacionals⁴⁴⁵.

---

⁴⁴³ Manuel RIVERO (2011).

⁴⁴⁴ Josep Maria BATISTA i ROCA (1989: p. 17).

⁴⁴⁵ Luis Antonio RIBOT (2005: p. 65).

De la mateixa manera que no existia un títol de sobirania unificat, tampoc existí un nom oficial per al conjunt dinàstic i territorial⁴⁴⁶. Exactament el mateix que succeí amb els dominis de la Corona d'Aragó. Així, el nou imperi hispànic va ser designat durant la seva primera centúria d'existència amb expressions plurals com: «Reinos de España» o «los estados y territorios de España» per referir-se als dominis ibèrics i «reinos y estados de Su Majestad» per citar tot el conjunt complet. Com ens explica Irving A. A. Thompson⁴⁴⁷, no fou fins a l'albada del segle XVII que s'inicià una variació en el vocabulari polític arran del creixent ús de la veu «monarquia» per designar el conglomerat dinàstic del rei espanyol. Llavors es dotà el concepte d'una connotació diferent dels seus significats tradicionals, que feien referència tant al conjunt de dominis polítics regits per un príncep que no reconeix superior terrenal, com al projecte de construcció d'una monarquia universal catòlica.

Aquest nou significat de «monarquia» al·ludia a la comunitat política conformada per un únic príncep (el monarca), que governava múltiples regnes i estats, tal com observem en les paraules del procurador de Burgos en les Corts de Castella de 1602, quan parlava de: «Los muchos apartados reinos y estados de que consta y está compuesta esta gran monarquía»⁴⁴⁸.

Amb el temps, de les citades formes pluralistes d'anomenar els dominis de la Corona d'Espanya, que mostraven la seva composició multiestatal, es passà a altres com: «Regnes de la Monarquia d'Espanya» o, simplement, «Monarquia d'Espanya». Un procés d'abreujament similar al pas de «regnes i terres de la Corona d'Aragó» al simple «Corona d'Aragó».

En referència a les parts, cada regne, principat o estat del Rei Catòlic de la Casa d'Àustria individualment posseïa: un monarca amb el seu propi títol de sobirania —essent els avatars històrics els que van donar lloc al fet que fos la mateixa persona física—, una important ciutat capital (Brussel·les, Lisboa, Nàpols, Barcelona, Palerm, València, Madrid, Saragossa, etc.), unes fronteres polítiques i econòmiques amb duanes que limitaven un espai econòmic comú i unificat hispànic, un sistema monetari propi, unes hisendes generals controlades, en major o menor mesura, pels representants estamentals de cada comunitat política, i una institució parlamentària on es dirimia, també en major o menor mesura, segons el regne i el moment, l'exercici del poder suprem entre el sobirà i

---

⁴⁴⁶ Josep Maria BATISTA i ROCA (1989: p. 17).

⁴⁴⁷ Irving A. A. THOMPSON (2005).

⁴⁴⁸ La citació a Irving A. A. THOMPSON (2005: p. 43).

els seus súbdits. A més, cadascun d'aquests dominis comptà amb codis legals generals i superiors (constitucions, furs, privilegis, etc.) dels quals es va derivar una naturalesa jurídica exclusiva de cada territori que estrangeritzava entre ells els súbdits de la Corona en funció de la seva pertinença a un o altre regne⁴⁴⁹. Això impedia que els sotmesos a la Majestat Catòlica no poguessin gaudir dels càrrecs, prerrogatives i privilegis en la majoria de regnes o estats hispànics que no fossin el seu.

I si bé és cert que en els estats hispànics les relacions diplomàtiques, l'alta justícia i la defensa es duïen a la pràctica de forma conjunta, ja que eren responsabilitat del monarca, no és menys cert que legalment s'encarregava de cadascuna d'aquestes funcions com a príncep exclusiu de cadascuna de les comunitats polítiques que formaven la Monarquia Hispànica.

Aquest principi legal és quelcom que costa molt d'acceptar a la historiografia tradicional espanyola sobre la Monarquia dels Àustria. Vegem les reflexions que ha realitzat al respecte l'historiador contemporaneista Miguel Artola:

«La monarquía no se ajusta a la descripción que Kelsen ofrece de la *unión personal* y tampoco se encuentra en la realidad de estados independientes bajo la autoridad del mismo príncipe. La incorporación en la Corona crea un espacio político separado, exclusivo del príncipe, cuyas decisiones se aplican a toda la monarquía. Los *negocios de Estado*, como la guerra y la paz, la política eclesiástica, las relaciones internacionales que entre otras cosas se manifiestan en la autorización o prohibición del comercio exterior, la gestión de la moneda, etc., se tomaban en la corte, extendiéndose su aplicación a todos los reinos. La *guerra* constituía una facultad reservada a los soberanos y los que hacían armas contra el rey eran rebeldes mientras no encontraban un príncipe que los gobernase como sucedió en los Países Bajos»⁴⁵⁰.

Certament, el Rei Catòlic gaudia d'aquests i d'altres poders (guerra, pau, defensa, diplomàcia internacional), en tant que regalies, i els aplicava al conjunt dels seus dominis, però insistim, ell jurídicament no era sobirà d'un regne anomenat Monarquia d'Espanya, sinó que era sobirà —amb els títols de rei, duc, comte o senyor— de cada un dels regnes o estats que componien l'agregat dinàstic de la Monarquia d'Espanya. Per tant, la primera oració de la citació que fem d'Artola no s'ajusta a la realitat juridicopolítica hispànica de

---

⁴⁴⁹ Tamar HERZOG (2004) i (2006).

⁴⁵⁰ Miguel ARTOLA (1999: p. 32).

l'època. En aquest sentit, les paraules de Manuel Rivero —un dels majors experts en la matèria del món polític hispànic altmodern— a propòsit de la natura de la unitat de la Monarquia resulten clarividents:

«existía una unidad imaginaria, simbólica, que no era administrativa sino identitaria. Quizá hoy en día se traten con cierto desdén estos vínculos, pues parece que sólo pueden considerarse sólidos los lazos jurídico-administrativos formales hasta el punto de que se niega la existencia de la unidad de la Monarquía. Fijando la atención sólo en la diversidad, cabe hablar de «Monarquía compuesta», «reino compuesto» o Commonwealth, conceptos que muestran un cuerpo desagregado, formado por elementos aislados y con pocas cosas en común. Pero símbolos, liturgias y ceremonias tenían una función agregadora, nada superficial y más sólida y penetrante de los que suele creerse, porque bonaerenses, palermitanos, milaneses, sevillanos o mallorquines eran conscientes de pertenecer a un espacio común y homogéneo y de compartir una misma cultura política, orgánica y articulada»⁴⁵¹.

Molt abans Batista i Roca ja havia escrit:

«El monarca era la cabeza y el vínculo común de esta vasta confederación de Estados. Ello no constituía, ciertamente, ningún cargo de carácter constitucional, sino más bien personal, surgido de la coincidencia, en un solo hombre, de múltiples títulos constitucionales como soberano de cada uno de aquellos Estados. Pero como monarca que era, representaba esta mundialmente vasta monarquía, la mantenía fusionada en unidad, conducía la política interna de cada una de las partes y la exterior de la totalidad y era, en consecuencia, capaz de disponer de grandes recursos humanos y de dinero de cada una de ellas con vistas a su utilización en la política exterior de la monarquía»⁴⁵².

I molt abans, concretament l'any 1604, el valencià Tomás Cerdán de la Tallada deixà ben clara la qüestió de la unió personal en el seu *Veriloquium en reglas de estado*:

«Esta Monarquía de España, que con el tiempo, por medio de matrimonios, sucesiones naturales y jurídicas extrínsecas, por derechos, acciones y conquistas concedidas a los reyes de España por la Sede Apostólica, por justas causas, se han unido en la persona real de nuestro rey y señor tantos reinos, provincias, señorías y repúblicas»⁴⁵³.

---

⁴⁵¹ Manuel RIVERO (2005b: p. 214).

⁴⁵² Josep Maria BATISTA i ROCA (1989: p. 18).

⁴⁵³ La citació a Xavier GIL (2016: p. 122).

Així mateix, la Corona d'Espanya dels segles XVI i XVII era una entitat menys unificada i pitjor travada que la monarquia de la Corona d'Aragó baixmedieval.

Primerament, per la gran quantitat de territoris, pobles i cultures que comprenien els dominis de la Corona d'Espanya. Si als darrers reis d'Aragó medievals ja els resultava complicat dominar un imperi compost per sis regnes i un principat que només abastava la part occidental del Mediterrani, imaginem-nos la dificultat que degueren tenir els reis espanyols de llinatge austríac per lidiar amb la gestió d'un imperi conformat per més d'una trentena de regnes i estats escampats pel globus.

Segonament, per l'altíssim grau de desenvolupament dels regnes i estats que conformaren la Monarquia en el moment de la seva gènesi a cavall dels segles XV i XVI⁴⁵⁴. A diferència d'aquesta, l'entitat monàrquica conjunta catalanoaragonesa i cadascun dels regnes principals (inicialment Aragó i Catalunya, i més tard Mallorca i València) nasqueren i es configuraren com a entitats polítiques de forma simultània durant els segles XII-XIII. El fet de no haver-se generat, en el moment de produir-se la unió dinàstica catalanoaragonesa del 1137, un alt grau de desplegament institucional (administratiu, financer, judicial i militar) ni a l'Aragó ni a Catalunya —que durant els regnats de Ramon Berenguer IV, Alfons I, Pere I i Jaume I també s'estaven unificant— permeté l'existència d'unes institucions comunes i d'una doble jurisdicció (la del Conjunt de la Corona i la de cadascun dels dominis), malgrat que a mesura que avançaren els segles XIV i XV, el conjunt politicoterritorial de la Corona d'Aragó tendí a la pluralitat i divisió administrativa.

En canvi, l'imperi espanyol dels Àustria fou una entitat creada a inicis del segle XVI, quan les desenes de regnes i estats europeus que conformaven les monarquies compostes dels ducs de Borgonya, dels reis de Castella i d'Aragó i dels arxiducs d'Àustria, sobre les quals es bastí l'Imperi patrimonial de Carles V, ja estaven més que consolidats i madurs, tant des del punt de vista polític com jurídic i administratiu.

En conseqüència, mentre que la Corona d'Aragó pogué consolidar des del segle XIII unes Corts Generals dels tres dominis principals (Catalunya, Aragó i València) i una

---

⁴⁵⁴ «Los estados unidos bajo su dominio [del sobirà hispànic] eran viejos países que habían gozado de una vida plena, independiente y separada durante siglos y, en consecuencia, habían desarrollado instituciones y tradiciones políticas propias». Josep Maria BATISTA i ROCA (1989: p. 16).

legalitat que impedia la divisió dels regnes entre diferents hereus, la Corona d'Espanya dels Àustria no ho féu.

Ara bé, hem de tenir en compte que tot i que aquesta realitat agregativa hispànica fos real i legal en els segles XVI i XVII no vol dir que, *de facto*, les vinculacions entre regnes i estats que componien les monarquies de tipus *aeque principaliter* romanguessin en una situació d'equilibri real. Contràriament, allò habitual era que un dels estats esdevingués l'hegemoní del conjunt⁴⁵⁵, normalment, aquell més abundant en recursos i/o amb facilitats jurídiques per ser aprofitats per la Corona, el domini que tenia més possibilitats d'acollir la cort règia de forma permanent.

En el cas hispànic, el territori on s'establí l'epicentre de l'administració monàrquica fou Castella, cosa que provocà que els altres regnes o principats esdevinguessin en bona mesura dependents de la classe dirigent castellana o castellanitzada que ocupà els principals càrrecs de l'administració reial (consellers, virreis, ambaixadors, etc.). Així, sota el control de l'elit que governà des de Madrid, es desenvoluparen, al llarg dels segles XVI i XVII, els mecanismes propis de l'administració reial: ambaixades, exèrcits, armades, fiscalitat règia i una burocràcia que no paraven de créixer al ritme que marcaven les guerres constants en què es trobava immersa la Monarquia d'Espanya. Alhora, la resta de dominis (Flandes, Portugal, Catalunya, Frísia, Perú, Luxemburg, Milà, Sardenya, Nova Espanya, Zelanda...) es trobaven amb el fet que el seu sobirà, principalíssim i elemental component de l'estructura política interna de cadascun d'ells, residia a Castella i, per tant, els governava des de l'estranger⁴⁵⁶.

Aquesta absència i llunyania —que donà lloc al fet que la vida política i institucional de cada regne o estat hispànic es visqués tant en ell mateix com a la cort reial ubicada a Castella— bo i que fou matisada amb lloctinents/virreis i governadors generals, no deixà mai de nodrir el descontentament entre els súbdits.

A sobre, ja des de finals del segle XVI, l'esgotament a marxes forçades de Castella (resultat de l'abocament incessant de recursos tant en la geopolítica hegemònica de la Casa d'Àustria en relació amb la cristiandat, com en la conservació d'un imperi d'abast planetari) portà al disseny, per part d'un grup molt rellevant de juristes, cronistes, teòlegs i catedràtics vinculats a la cort madrilenya i als ressorts de poder de la Corona, d'un projecte polític per unificar els regnes d'Espanya. Aquest es basava en l'enfortiment

---

⁴⁵⁵ John H. ELLIOTT (1993).

⁴⁵⁶ Per al cas de Catalunya i de la resta de dominis de la Corona d'Aragó, vegeu: Víctor FERRO (1999: p. 441).

absolutista del poder regi, per tal d'assolir la transformació del centre de l'imperi, els regnes ibèrics, en un únic regne espanyol, territorialment compacte i dotat d'uns lligams jurídics i culturals de matriu castellana.

Una aspiració que, prenent la part pel tot, assimilava Castella a tot Espanya. I substituint castellans per espanyols, anhelava la unificació mitjançant la castellanització del conjunt peninsular a partir de:

1) La restricció —i segons per quin autor, la destrucció— de la majoria de sistemes polítics i legals espanyols, llavors tradicionals i vigents, substituint-los pel sistema politicojurídic castellà, a fi de facilitar al monarca l'extracció de recursos d'aquests.

2) El foment de l'expansió de la cultura castellana cap a les elits perifèriques, fet que havia de propiciar, a ulls dels alts funcionaris de la Monarquia, una major col·laboració entre aquestes i la Cort⁴⁵⁷.

Tanmateix, l'aplicació d'aquest ideari i la situació de guerres permanents provocà un fort rebuig.

Si ens fixem només en la península Ibèrica, des de finals del segle XVI, els primers enfrontaments entre la Corona i els regnes es visqueren a Catalunya (1587-1593) i a Aragó (1590-1591). Amb tot, només foren els prolegòmens de la gravíssima crisi que desembocà en les separacions del principat de Catalunya i del regne de Portugal (1640-1641) i les consegüents guerres per recuperar-les (1640-1668), a les quals hem de sumar les conspiracions aristocràtiques avortades a Andalusia (1641), Aragó i Navarra (1648).

Fora de l'àmbit ibèric també es produïren rebel·lions en els regnes de Nàpols i Sicília (1647-1648). I tot això mentre la Monarquia Hispànica guerrejava i perdia tant en la guerra europea dels Trenta Anys (1618-1648) com en les seves guerres particulars contra la república de les Províncies Unides (1622-1648), la Corona de França (1635-1659) i la *Commonwealth* de l'Anglaterra dels Cromwell (1655-1660).

Un sotrac de tan grans dimensions conduí al fet que un pensador de caràcter absolutista, com era l'aragonès Antonio Fuertes y Biota, defensés en la seva *Vida de Moysen* (1657) la composició agregativa i multiestatal de la Monarquia, en afirmar que: «no puede ser el gobierno universal, porque los reynos son divididos». El professor Simon i Tarrés indica que després de l'ensulsiada de la dècada del 1640, de la mateixa manera que el predit autor, altres intel·lectuals espanyols com Saavedra Fajardo, el bisbe Palafox,

---

⁴⁵⁷ Antoni SIMON (2005a), (2011a) i (2015c); Manuel RIVERO (2011: pp. 259-294).

Rodríguez de Lancina o José Niño interpretaren que el centre de la Monarquia havia de mantenir la seva estructura composta pluriregna, argumentant que Déu i la natura havien creat aquesta diversitat. Ara bé, aquests autors no eren majoria, sinó un contrapunt al gruix de pensadors castellanocortesans⁴⁵⁸.

Així, durant la segona meitat del segle XVII continuaren ben vives les aspiracions politicoideològiques contràries al manteniment del cor de l'imperi espanyol com una unió *aeque principaliter*. Així, tot i el fracàs del programa del comte d'Olivares, l'esforç militar de Castella en les guerres de Catalunya i Portugal reforçà i expandí socialment les aspiracions unitaristes entre els súbdits castellans.

De fet, la teoria neoforalista de Joan Reglà⁴⁵⁹, que concebia l'acceptació i enfortiment de l'autonomia dels regnes i estats que integraven l'imperi espanyol per part de l'administració règia de Carles II d'Àustria (1665-1700) ha estat profundament qüestionada en els darrers temps, puix que la voluntat unitarista castellanista no desaparegué⁴⁶⁰. Ben contràriament, fou en la segona meitat del segle XVII quan l'imperi espanyol abandonà definitivament qualsevol ideari universalista i quan la Corona aplicà mesures com: la major subjecció dels virreis i les seves corts a la cort de Madrid⁴⁶¹, la quasi manca de convocatòria de corts generals o, concretament en el cas català, el segrest de l'autogovern de les institucions de la *terra* (Diputació del General i Consell de Cent) per part del rei i la presència massiva de tropes reials al Principat. Si la unificació no anà més enllà fou més per la debilitat econòmica i militar de la Corona en aquell període d'auge de la Monarquia de França de Lluís XIV, que no pas per manca de voluntat del centre castellanocortès⁴⁶².

---

⁴⁵⁸ Antoni SIMON (2005a: p. 296, inclosa la citació).

⁴⁵⁹ Joan REGLÀ (1961).

⁴⁶⁰ Antoni SIMON (2011a). A més d'aquest monogràfic del professor Simon i Tarrés, per a la crítica i qüestionament de la concepció neoforalista, vegeu: Fernando SÁNCHEZ MARCOS (1983); Josep Maria TORRAS i RIBÉ (1994); Antonio ESPINO (1999; pp. 34-35); Carmen CORONA (2003) i Antoni SIMON (2005a: pp. 286-317).

⁴⁶¹ Manuel RIVERO (2011: pp. 286-294) i (2017a: pp. 267-305).

⁴⁶² Antoni SIMON (2011a).

1. 7. 2. Sobre el regne d'Espanya i d'Índies dels Borbó i les Noves Plantes

En qualsevol cas, el moment decisiu de la unificació espanyola de l'Antic Règim arribà en el període 1707-1715, amb la victòria borbònica en el context de la Guerra de Successió espanyola quan, per un costat, es perderen la major part de dominis europeus (regnes de Nàpols, Sicília i Sardenya, el ducat de Milà, Flandes i Luxemburg, l'illa de Menorca, el penyal de Gibraltar) i, per l'altre costat, la Corona d'Aragó fou eliminada i els regnes de València i d'Aragó, el principat Catalunya, així com el regne de Mallorca foren transformats en províncies castellanès i vinculats a la Corona de Castella de manera accessòria.

És cert que aquesta guerra fou un conflicte entre grans potències europees, destacant França i Anglaterra, que tingué lloc per motiu de l'enfrontament de la dinastia dels Borbó de França amb la dels Àustria del Sacre Romà Imperi per ocupar el tron de la Monarquia d'Espanya, i que en cadascun dels regnes i principat espanyols de la península hi hagué partidaris de Felip de Borbó i de Carles d'Àustria que s'enfrontaren a sang i foc.

No obstant això, el que no és admissible és quedar-nos només amb aquests ítems, com fa la historiografia nacionalista espanyola, tot oferint una versió simplista i esbiaixada. Hi ha qui pretén amagar el conflicte existent entre els diversos estats hispànics, ja que des que la guerra arribà a la península Ibèrica en els anys 1704-1706, els borbònics triomfaren en els dominis de Castella i Lleó i en el regne de Navarra, mentre que en el principat de Catalunya i en els regnes de València, Aragó i Mallorca s'imposaren els austriacistes, raó per la qual la conflagració prengué tints nacionals, especialment, a partir del 1707, amb l'eliminació borbònica del Consell d'Aragó i la destrucció de l'autonomia política dels regnes de València i Aragó.

Des de llavors, fou claríssima la confrontació de les dues concepcions polítiques que afectaven l'estructuració i la forma de govern de la Monarquia i els seus regnes. La victòria del rei Felip V de Borbó implicava per a Espanya tant la imposició de l'absolutisme de tall francès, com la implantació del model territorial unitarista, castellanista i accessori que bona part de la classe dirigent castellanocortesana maldava per implantar en el conjunt de regnes ibèrics des de feia una centúria, mentre que la victòria del rei Carles III d'Àustria representava el manteniment de la tradicional i pluralista planta política *aeque principaliter* per al conjunt de la monarquia hispànica.

De fet, el factor identitari col·lectiu de tipus patriòtic encara pujà de to quan el 1713 la Catalunya resistent es veié abandonada per les potències aliades (Gran Bretanya, Províncies Unides dels Països Baixos, Portugal, Savoia i Sacre Romà Imperi) enfront dels descomunals exèrcits de França i de Felip V, qui ja dominava tot Espanya, llevat d'una part de Catalunya i les illes de Mallorca i Eivissa —territoris que foren conquerits i políticament anorreats entre els anys 1714 i 1715—, així com Menorca, la qual romangué durant molt de temps sota control britànic.

Bona part de la historiografia espanyola ha insistit, i encara insisteix, a presentar la Guerra de Successió com una simple guerra civil dinàstica d'un únic estat espanyol (a l'estil de les carlinades del segle XIX), a fi de soterrar la lluita dels catalans per defensar la independència política del seu principat en el marc d'un imperi multiestatal espanyol. Una monarquia pluriestatal segons el cànon històric del nacionalisme espanyol actual ni tan sols existí, perquè en la narració consagrada d'aquest, l'estat espanyol unitari aparegué amb Isabel I i Ferran II. Tanmateix, fou a través de les armes que els regnes d'Espanya es transformaren en el regne d'Espanya i, això, sumat a la pèrdua de la resta de dominis europeus, donà lloc a la borbònica, castellana i accessòria monarquia d'Espanya i Índies, on com a relíquies del passat *aeque principaliter*, només mantingueren els furs les províncies basques i el regne de Navarra.

En aquest sentit, mentre que una part de la historiografia espanyola ha menystingut la rellevància per a la història d'Espanya dels règims de Nova Planta aplicats en els territoris catalanoaragonesos⁴⁶³, no fos cas que fessin ombra a la consagrada fundació de l'Estat-nació espanyol pels Reis Catòlics; altres els han defensat intentant dulcificar fins a convertir-los en una mercè: l'únic camí per arribar a la modernitat de l'Estat-nació d'època contemporània⁴⁶⁴. Fins i tot, algunes de les obres més ben documentades sobre les Noves Plantes poden arribar a negar l'essència dels decrets, rebutjant l'annexió accessòria dels territoris catalanoaragonesos a la Corona de Castella per dret de conquesta⁴⁶⁵.

Els arguments són diversos, però tots giren al voltant del fet que ni a València, ni a Aragó, ni a Catalunya i ni Mallorca no es va produir una adaptació exacta del sistema polític i jurídic de Castella, perquè:

---

⁴⁶³ A tall d'exemple: Juan Pablo FUSI (2016: pp. 142-143).

⁴⁶⁴ Òscar GONZÁLEZ CAMAÑO (2003: p. 296). Sobre l'evolució dels posicionaments historiogràfics al voltant de la Nova Planta borbònica, vegeu: Pablo FERNÁNDEZ ALBALADEJO (2015).

⁴⁶⁵ Enrique GIMÉNEZ LÓPEZ (2001).

a) No es produí l'abolició de tot l'entramat legal dels antics regnes i principat forals, puix que varen perviure els privilegis de la noblesa, de les corporacions, de l'Església i es mantingué el dret civil a Aragó i Catalunya.

b) Els territoris hispans de la Corona d'Aragó comptaren amb una fiscalitat diferent a la castellana.

c) València, Mallorca, Eivissa, Aragó i Catalunya, quedaren extremadament més militaritzats que Castella.

d) Existiren dubtes, vacil·lacions i negligència a l'hora d'aplicar segons quins aspectes dels nous sistemes juridicopolítics per part de l'Administració borbònica — especialment, mentre durà la Guerra de Successió—, així com la influència dels canvis de grups de poder en la Cort de Felip V sobre les Noves Plantes.

e) Les terres de la desapareguda Corona d'Aragó són presentades com un lloc on assajar noves fórmules fiscals i administratives per a la seva possible i posterior aplicació a Castella.

En aquest sentit s'esmenta, d'una banda, el projecte fiscal del ministre marquès de la Ensenada, que consistia bàsicament a trasplantar a Castella el sistema fiscal que es va aplicar després del conflicte successori en les terres orientals d'Espanya. D'altra banda, esgrimeix que el període en què Manuel Godoy es va trobar al capdavant de les responsabilitats de govern, el caràcter militaritzat del règim de Nova Planta va ser exportat des dels territoris de l'antiga Corona d'Aragó als de Castella, com ho proven els decrets de 30 de novembre de 1800 i 15 de febrer de 1805⁴⁶⁶. Es reproduí així, en territori castellà, una de les peces fonamentals del règim de Nova Planta, el Real Acord, vigent al llarg del segle XVIII en una Corona d'Aragó fortament militaritzada, i que venia a certificar, en els prolegòmens de la Guerra contra Napoleó, l'avantatjosa posició de l'estament militar en la gestió administrativa i en l'acció política «que tan desgraciados frutos daría a lo largo del siglo XIX, y primera mitad del XX»⁴⁶⁷.

Som del parer que totes aquestes raons no fan altra cosa que ressaltar l'annexió accessòria per dret de conquesta dels regnes d'Aragó, Mallorca, València i del Principat a la Corona de Castella.

---

⁴⁶⁶ Pel decret de 30 de novembre de 1800, les *Chancillerías* de Valladolid i Granada passaren a ser presidides pels Capítans Generals de Castella la Vella i Costa de Granada respectivament, i els presidents juristes reduïts a la condició de regents, tal com succeïa a Catalunya, València, Mallorca i Aragó des de 1716. Pel decret de febrer de 1805, fou creada una nova Capitania General segregada de la de Castella la Vella en el militar i comprenia Astúries i Cantàbria. També en aquest cas l'Audiència asturiana va passar a ser presidida pel nou Capità General. Enrique GIMÉNEZ LÓPEZ (2001: p. 42).

⁴⁶⁷ Enrique GIMÉNEZ LÓPEZ (2001: p. 42).

És cert que la castellanització, d'una banda, no s'esdevingué de cop, sinó de manera esglaonada, atenent primer les institucions més importants i posposant les de rang inferior⁴⁶⁸, i que, d'altra banda, no fou exactament igual que l'existent a la resta de províncies ibèriques de la Corona de Castella.

Tanmateix, tot i que són posades de manifest, mai no s'acaba d'aclarir el perquè últim d'aquestes diferències, que és prou evident, però fa de mal dir: les diferències responen, d'una banda, al fet que dels dominis castellans el Rei Catòlic ja drenava moltíssims recursos i, de l'altra, la població dels regnes de Múrcia, Toledo o Sevilla, per citar algunes províncies castellaneres, s'havia mantingut majoritàriament fidel a Felip de Borbó. Per tant, els súbdits de la Corona de Castella no necessitaven ser castigats i tractats amb un *modus operandi* d'estil colonial.

Salvant les distàncies i demanant disculpes pels anacronismes implícits, respondria a la mateixa lògica que féu que la població, primer mudèjar i després morisca del regne de Granada, a finals del segle XV i al llarg del XVI, no fos tractada igual que la d'altres províncies de la Corona de Castella, com el principat d'Astúries o el regne de Lleó. Reflexionem-hi:

En primer lloc, l'annexió de tipus *aeque accessorie* de Catalunya, Aragó, València i Mallorca a la Corona de Castella per dret de conquesta resta fora de dubte⁴⁶⁹, i no només pel contingut textual dels Decrets de Nova Planta. Prova de l'annexió és el fet que el Consell d'Aragó, que s'encarregava d'assessorar el rei sobre les qüestions que afectaven els territoris de la Corona d'Aragó, va ser dissolt per Felip V i les seves funcions van passar al Consell de Castella, que també es va convertir en el tribunal suprem per al regne d'Aragó i el principat de Catalunya, en substitució de les seves abolides Reials Audiències de planta foral.

Així com també n'és prova el fet que les Corts Generals de València, Aragó i Catalunya foren anorreades, cosa que motivà que els representants de Barcelona, Saragossa, Palma i València haguessin d'assistir al llarg del segle XVIII a les Corts de Castella i Lleó, on només era present el braç reial a partir de l'assistència de les principals ciutats espanyoles. En aquest sentit, des de València, per exemple, es parlava de la

---

⁴⁶⁸ Enrique GIMÉNEZ LÓPEZ (2001: p. 40).

⁴⁶⁹ Sobre el dret de conquesta i els Decrets de Nova Planta ha escrit el professor Serrano: «concepto típicamente medieval recuperado ahora, justifica el poder absoluto y la soberanía del rey por imposición militar. Este poder absoluto y de soberanía, un concepto arraigado en la tradición francesa, implica básicamente la facultad del rey de hacer y disponer aquello que quiera y juzgar como crea oportuno, sin necesitar del consentimiento ni la intervención de nadie ni de ninguna institución representativa (como eran las Cortes)». Josep SERRANO (2014: p. 152).

«incorporación de estos reinos con los de Castilla», acudint els naturals dels territoris orientals a les «Cortes de los reinos de Castilla y León y los a ella unidos», les quals es van començar a denominar «Cortes de España»⁴⁷⁰.

En segon lloc, amb tots els matisos que es vulguin, la castellanització de la legalitat i l'administració del principat i dels tres regnes és innegable. Les lleis superiors paccionades i les estructures polítiques dels regnes peninsulars i balear de la Corona d'Aragó van ser aniquilades, imposant-se en general les lleis, naturalesa jurídica i estructures polítiques pròpies de Castella⁴⁷¹. En l'àmbit administratiu, per exemple, a Catalunya, Aragó i València, les tradicionals divisions del territori en vegueries, juntes i governacions, respectivament, van ser substituïdes per demarcacions territorials castelleses —els corregiments— mentre que governs municipals de tipus consular, basats en el sistema de representació i elecció per insaculació, van ser transformats en ajuntaments de regidors de tall castellà.

En tercer lloc, podem justificar el regust colonial, d'una banda, perquè la *tabula rasa* que es féu amb els sistemes politicojurídics catalanoaragonesos⁴⁷² no era allò que s'acostumava a fer en els territoris conquerits a la cristiandat, sinó que era el tracte que rebien els territoris infidels o pagans després d'una conquesta cristiana⁴⁷³.

D'altra banda, si bé la desaparició dels impediments legals hauria d'haver permès als súbdits catalanoaragonesos ocupar càrrecs a Castella i Navarra, en la pràctica, aquesta correspondència no va tenir lloc, essent generalment els castellans i navarresos qui van ocupar càrrecs tant a la seva terra com als països de l'est peninsular.

I cal no oblidar, per descomptat, que l'extrema militarització que comportà la conquesta borbònica respon a la mateixa lògica imperialista. Per a la Corona dels Borbó va existir una evident necessitat de mantenir un contundent control militar —a través de la substitució del virrei per la figura del capità general, l'ocupació dels càrrecs de corregidor per oficials castreses castellans i l'apostament en els territoris de desenes de

---

⁴⁷⁰ Les citacions a Pere MOLAS (1989).

⁴⁷¹ Segons el iushistoriador Bartolomé Clavero, les *Constitutions y altres drets de Catalunya* no van ser oficialment derogades, sinó que se les deixà, valgui la metàfora, morir d'inanició en ser aquesta legalitat relegada per la legislació castellana i privada de les institucions que la desenvolupaven (Corts, Diputació, antiga Audiència i les universitats), les quals sí que foren abolides. De fet, volgué alienar tant els catalans d'Espanya de les seves antigues llibertats que se'ls va prohibir, fins i tot, poder-se graduar en dret a les universitats dels comtats catalans sota dominació francesa. Bartolomé CLAVERO (1977: pp. 213-238).

⁴⁷² El rei Felip V ordenà per decret al Consell de Castella, el 12 de març de 1715, confeccionar una consulta respecte a la planta de govern que s'havia d'imposar al Principat: «como si no tuviera gobierno alguno». Enrique GIMÉNEZ LÓPEZ (2001: p. 35).

⁴⁷³ Luis Antonio RIBOT (2005: p. 64).

milers de soldats— de València, Aragó, Catalunya, Mallorca i Eivissa, territoris conquerits i considerats gairebé rebels a perpetuïtat al llarg del segle XVIII, que no existia a la resta de províncies castellanques de la península⁴⁷⁴. A tall d'exemple, ens recorda Joaquim Albareda que el marquès de Castellar va proposar, el 1723, que també a Castella el càrrec de corregidor es donés a militars, a la qual proposta la Cambra de Castella va respondre que, si bé a Catalunya aquella mesura era necessària per:

«contener aquellos pueblos con más autoridad y más fuerza [...] no milita esta consideración para las provincias de Castilla cuyos vasallos sirven y obedecen a V. M. con el solo impulso de su amor y obligación, sin necesitar de la violencia. [...] si se practicase la unión de la jurisdicción militar y política en un sujeto sería perjudicial al buen gobierno de los reinos [castellanolleonesos, però no per als catalanoaragonesos] [...] y contraria a la distribución de la justicia»⁴⁷⁵.

Pel que fa a l'àmbit militar, si bé és ben possible que la militarització de l'Espanya dels segles XIX i XX tingui el seu origen més remot en la victòria borbònica d'inicis del segle XVIII, entenem que recórrer a allò que succeí en l'albada del segle XIX com a justificació de la repressió dels territoris catalanoaragonesos a inicis del segle XVIII és poc versemblant. Si la Nova Planta s'hagués dissenyat, ni que sigui en part, com un experiment per ser aplicat també a Castella, no s'hauria trigat més de vuitanta-cinc anys en aplicar-lo!

La militarització de Castella a inicis del segle XIX no respon pas a la mateixa lògica de càstig i extracció de recursos que responien les Noves Plantes d'inicis del segle XVIII —al Principat, per exemple, es dobla en molt poc temps la càrrega fiscal que ja havien estat suportant els catalans—⁴⁷⁶, sinó més aviat a la voluntat del govern espanyol de mantenir un ferri control sobre el seu territori durant el convuls període de guerres en què es veia immersa la península Ibèrica, inclosa Castella, d'ençà de l'any 1793: guerra contra la república de França (1793-1795); contra el regne de la Gran Bretanya (1796-1797); contra el regne de Portugal (1801) i contra el Regne Unit (1804-1808).

---

⁴⁷⁴ Lluís ROURA (2005).

⁴⁷⁵ Joaquim ALBAREDA (2015: p. 188).

⁴⁷⁶ Joaquim Nadal ha escrit al respecte de Felip V i la tributació dels regnes i principat de l'extingida Corona d'Aragó: «Sota el pretext d'igualar tots els seus súbdits a les condicions generals dels de la Corona de Castella, en realitat va implantar un sistema pensat per dominar i sotmetre, i exigir més i més cada vegada». Joaquim NADAL (2014: la citació a la p. 179).

En l'àmbit econòmic, la referència al cadastre que el marquès de l'Ensenada realitzà el 1749 a Castella realment tindria alguna rellevància si la tributació en una única contribució s'hagués arribat a efectuar, cosa que no succeí. I de la mateixa manera que passa amb l'àmbit militar, és ben dubtós que en el moment d'aplicar aquest tipus de tributació sobre els dominis catalanoaragonesos, s'estigués pensant en fer el mateix a la resta de la Corona de Castella. De fet, sembla que el cadastre català mai no fou aplicat en funció de les comprovacions cadastrals, sinó de la voluntat de la Corona que fixava les quotes a corregiments i poblacions de forma aleatòria i, després, el repartiment entre els habitants de cada població era objecte de les arbitrietats de les autoritats locals⁴⁷⁷.

En quart lloc, allò que interessava als que dissenyaren les Noves Plantes era la desaparició de constitucions i furs. Amb aquests, desaparegueren els impediments per al desplegament del poder absolut que cercava incrementar desmesuradament la seva capacitat dispositiva i impositiva, així com també desaparegueren les natures jurídiques que impedièn als castellans ocupar càrrecs als territoris de la Corona d'Aragó. Per tant, l'esment de la supervivència dels drets feudals (privilegis de la noblesa, de l'Església i d'algunes corporacions com els gremis) ens sembla innecessari, per no dir gratuït.

Insistim, les noves plantes borbòniques suposaren, amb les corresponents matisacions, en primer lloc, l'abolició del dret públic que resultava un destorb per a la potestat absoluta del rei i, en segon lloc, un transplantament del règim juridicopúblic castellà a altres regnes en el marc de l'Antic Règim. Allò que no fou en cap cas és una reforma liberal que derogués l'ordenament privat i senyorial del Principat. Precisament, el botifler Francesc Ametller, un dels arquitectes de la Nova Planta del Principat, tenia ben clar que en el règim senyorial no s'havia d'innovar res⁴⁷⁸.

De fet, el nou sancionament borbònic del règim juridicoprivat i dels drets civil, penal, processal i mercantil⁴⁷⁹ aragonès, català i mallorquí no es deu a la idea concebuda per Felip V i els seus ministres de mantenir diferències entre Castella i Aragó, Catalunya i Balears, sinó a la pressió de molts borbònics, que havien lluitat per Felip V i comptaven amb importants hisendes i jurisdiccions en aquells territoris, als quals no interessava la seva desaparició⁴⁸⁰. Prova d'això, és la rectificació que hagué de fer el rei en el regne

---

⁴⁷⁷ Sobre la fiscalitat borbònica a Catalunya durant el segle XVIII, vegeu: Josep Maria TORRAS i RIBÉ (2005) i Josep Maria DELGADO (1987), (2013) i (2015).

⁴⁷⁸ Joaquim ALBAREDA (2015: p. 188).

⁴⁷⁹ Josep SERRANO (2014: p. 156).

⁴⁸⁰ Sobre dret privat, així com sobre el drets i règims senyorial i municipal a Catalunya després de la Nova Planta, resulten imprescindibles els estudis del professor Serrano Daura: Josep SERRANO (2000).

d'Aragó, on en un principi el dret civil sí que havia estat derogat⁴⁸¹. Els borbònics del regne de València no tingueren tanta sort com els seus veïns septentrionals, i el seu dret civil no fou restituit⁴⁸².

En cinquè i darrer lloc, les vacil·lacions i la negligència a l'hora d'aplicar segons quins aspectes dels nous sistemes juridicopolítics per part de l'Administració borbònica, així com el fet que uns grups de poder cortesans influïssin més que altres⁴⁸³ no guarden cap relació amb el fet que els dominis de l'antiga Corona d'Aragó estiguessin vinculats militarment a la Corona de Castella.

Dit això i per acabar aquest apartat, voldríem fer un recordatori i un últim aclariment.

Són pocs els qui recorden que, fins i tot el cèlebre historiador Antonio Domínguez Ortiz, un clar exponent de la defensa d'una nació espanyola milenària i de l'aplicació del paradigma estatalista clàssic a la història d'Espanya en la majoria de les seves obres⁴⁸⁴, en el seu dia va admetre que «como organismo estatal, España no existió antes del siglo XVIII»⁴⁸⁵.

Si bé és discutible l'expressió «organisme estatal», perquè no s'ha de confondre la unificació política i castellanització que comportaren les Noves Plantes borbòniques en els territoris de l'anorreada Corona d'Aragó, amb el tipus d'unitat i centralització jurídica, administrativa i fiscal que acompanyà la implantació dels règims liberals en el segle XIX, hi ha quelcom que no podem ignorar. Les transformacions unitaristes i castellanocèntriques que comportà la victòria a Espanya de Felip V foren un pas fonamental perquè l'Estat espanyol contemporani esdevingués un estat-nació unitarista molt més semblant a l'estat republicà francès que als models més pluralistes i compostos, com per exemple, el de la monarquia austrohongaresa del segle XIX i inicis del XX.

---

⁴⁸¹ Felip V de Borbó promulgà un nou decret per a l'Aragó el 3 d'abril de 1711, amb el qual, després de proclamar-se rei legítim i sobirà absolut, reiterà, d'una banda, l'abolició de les institucions tradicionals establint una nova estructura política i administrativa i, de l'altra, derogà el dret foral propi aragonès, però deixant vigent la part del dret civil i el processal civil amb el mercantil. Josep SERRANO (2014: p. 153).

⁴⁸² Carme PÉREZ APARICIO (2008: vol. 2, pp. 620-623) i (2016).

⁴⁸³ En relació amb aquests grups de poder, consulteu: Marcelo LUZZI (2014).

⁴⁸⁴ Per exemple: Antonio DOMÍNGUEZ ORTIZ (2000).

⁴⁸⁵ Antonio DOMÍNGUEZ ORTIZ (1974: p. 11).

1. 8. El principat de Catalunya i els comtats de Rosselló i Cerdanya

Com hem comentat amb anterioritat en tractar sobre la Corona d'Aragó i els seus regnes i terres, Catalunya es conformà com a entitat política entre els segles XII i XIII a partir de l'adquisició per part dels comtes de Barcelona —des de 1137 també sobirans d'Aragó— de la majoria de comtats catalans, així com de la subordinació posterior dels pocs comtes catalans que quedaren autònoms (Empúries, Urgell i Pallars), per ja en la segona meitat de la catorzena centúria, consolidar-se com a «principat».

Crida l'atenció la singularització nominal dels comtats de Rosselló i Cerdanya a l'hora d'esmentar Catalunya. Si bé ambdós comtats foren adquirits pels comtes barcelonins en la dotzena centúria i foren considerats des d'un principi com a part integrant de la naixent Catalunya, això no fou impediment perquè els sobirans catalanoaragonesos els entreguessin com a senyories jurisdiccionals als fills secundogènits del llinatge barceloní. El fet de passar a jurisdicció baronial no feia pas que els comtats septentrionals es deixessin de considerar part de la terra catalana i, a més, la cessió sempre implicà la condició que, quan s'extingís la nova dinastia comtal secundogènita per via masculina, els comtats tornarien al domini directe del comte barceloní. El primer parent reial en reunir ambdós fou l'infant Sanç (fill de Ramon Berenguer IV de Barcelona i germà d'Alfons I d'Aragó) i, malgrat que els comtats retornaren el 1242 al poder directe del comte de Barcelona del moment, el rei Jaume I d'Aragó, aquest els entregà a un dels seus fills no primogènits, l'infant Jaume. En esdevenir aquest rei de Mallorca, a la mort del seu pare el rei Jaume I l'any 1276, aquests comtats catalans romangueren com a patrimoni de la Corona de Mallorca, fins que foren recuperats *manu militari* pel rei Pere III el Cerimoniós, l'any 1344, per a la Corona d'Aragó.

Després del seu retorn a la Corona d'Aragó, els successius sobirans singularitzen sempre aquests comtats en les seves titulacions, cosa que els diferencià de la resta de comtats catalans que quedaren encabits en la titulació comtal barcelonina. En conseqüència, els reis d'Aragó, com a sobirans del principat de Catalunya, eren de forma oficial comtes de Barcelona, Rosselló i Cerdanya i el nom de l'ens polític —almenys fins

a la integració del Rosselló i part de la Cerdanya en el regne de França l'any 1659— fou: principat de Catalunya i comtats de Rosselló i Cerdanya.

Al nostre parer, la singularització nominal en temps de Pere III d'Aragó respongué al fet de legitimar la pertinença explícita i la recuperació d'uns comtats que havien format part de la Corona de Mallorca durant set dècades, essent a més uns territoris molt destacats del conglomerat dinàstic mallorquí, ja que Perpinyà fou la cort habitual dels reis insulars, mentre que en temps dels seus successors degué respondre més aviat a la continuïtat de la tradició en les intitolacions reials.

Més tard, en la segona meitat del segle XV, és possible que es reforçés més la singularització dels comtats en el conjunt català, puix que varen restar sota domini francès entre 1462 i 1493, atès que el rei Joan II els malvengué al rei de França per tal d'aconseguir recursos per lluitar contra el Consell del Principat i els seus reis escollits. En ser recuperats per a la Corona d'Aragó l'any 1493, és ben possible que la tradició de singularitzar els comtats tant en la titulació del monarca com el nom de la comunitat política catalana es conjuminés amb una nova necessitat de legitimació per part de Ferran II i els seus successors.

Sigui com sigui, la predita singularitat no sembla pas que respongués —com alguns tractadistes rossellonesos de l'època moderna haurien volgut— al gaudi d'una àmplia autonomia en el si de la comunitat política catalana, perquè malgrat disposar de la potent Perpinyà (ciutat catalana més poblada després de Barcelona), així com d'algunes institucions reials particulars, com el governador o els jutges d'apel·lacions, els comtats no només es definien com a part de Catalunya i, àdhuc del Principat, sinó que es regien pel dret constitucional català, eren governats pel mateix lloctinent o virrei que la resta del Principat, els seus representants participaven a les corts catalanes i la Diputació del General de Catalunya tenia jurisdicció sobre ells. Rossellonesos i ceretans es consideraven i eren considerats tan catalans com la resta d'habitants de Catalunya, puix que compartien natura jurídica, identitat, cultura, llengua i plenes relacions socioeconòmiques amb la resta de catalans⁴⁸⁶.

Tancada la qüestió dels comtats septentrionals, passarem a mostrar com el principat de Catalunya i comtats de Rosselló i Cerdanya foren una comunitat política que disposà: de fronteres polítiques i econòmiques; d'una capital (Barcelona); i d'un príncep sobirà jurídicament propi (el comte de Barcelona), el qual dirigia les relacions

---

⁴⁸⁶ Flocel SABATÉ (2016: pp. 38-44).

internacionals del Principat, les forces armades (Reial Exèrcit de Catalunya) i articulava el país internament, a través d'una administració reial delegada. Així mateix, Catalunya posseïa, d'una banda, un sistema judicial exclusiu que, tot i que dividit en múltiples jurisdiccions, estava jerarquitzat i comptava amb un tribunal suprem d'apel·lació (la Reial Audiència de Catalunya) i, d'altra banda, un sistema monetari propi i una hisenda d'estat controlada per la Diputació del General de Catalunya, la qual afectava el conjunt dels habitants de la comunitat, sense que fos d'una manera absoluta i individualitzada, un fet impropï d'aquells segles.

Aquesta comunitat catalana estava conformada per milers de corporacions (senyorijs, municipis, etc.) que posseïen un poder polític, jurídic, fiscal i financer, i agrupaven el poble català, que també disposava d'una representació estamental parlamentària (els braços) que es reunia amb el comte de Barcelona en l'àmbit de l'assemblea parlamentària (la Cort General de Catalunya), on es creava, modificava i augmentava el marc legal comú (les *Constitutions y altres drets de Cathalunya*), el qual atorgava als oriünds del Principat i Comtats una natura única i exclusiva (la catalana).

Finalment, també eren emprats termes polítics genèrics en l'Europa occidental per definir Catalunya (principat, regne, província, etc.) i existí una identitat col·lectiva de tipus patriòtic generada per la mateixa existència de la comunitat. Tanmateix, deixem l'anàlisi d'aquests dos darrers factors per als capítols 2 i 3 de la present tesi.

1. 8. 1. Catalunya: un territori amb fronteres polítiques i econòmiques

L'espai geogràfic i polític que ocupà la Catalunya de l'Antic Règim es començà a delimitar en la segona meitat del segle XII, i encara que no hem d'entendre aquesta delimitació com una frontera lineal, a l'estil de les d'època contemporània, sinó com l'establiment d'elàstics i mutables confins, cal reconèixer que els límits que posseïa el Principat a la fi del segle XIV coincideixen en gran mesura amb les fronteres actuals de Catalunya, amb la remarcable excepció que va representar la pèrdua definitiva del Rosselló i part de la Cerdanya el 1659. L'existència d'aquesta estable delimitació espacial, juntament amb la vigorització orgànica i jurisdiccional de les institucions catalanes, va motivar que en els segles XV, XVI i XVII s'elaborés un pensament geogràfic que nodria la identitat patriòtica catalana de l'època⁴⁸⁷.

A l'interior d'aquest espai geogràfic delimitat políticament, es va desenvolupar un sistema politicojurídic i institucional que es traduí en el bastiment entre els segles XIV i XVIII d'una natura catalana⁴⁸⁸, la qual ha estat definida per Núria Sales:

«Ser «natural català» en els segles XVI-XVII era un fet jurídic-polític precís i restrictiu que volia dir ser natural del Principat i Comtats, del territori que pagava drets a la Generalitat i que englobava el que ara són les quatre províncies espanyoles (Barcelona, Tarragona, Girona, Lleida), el departament francès dels Pirineus Orientals, i la República-Principat d'Andorra (alguna vegada es reivindica la plena «naturalesa catalana» dels «llocs de esta part del Cinca», com en el capítol LXI de la Cort de 1706, o s'admet la «naturalesa catalana» pel que fa a càrrecs eclesiàstics dels aragonesos, valencians i eivissencs sufraganis de diòcesis catalanes)»⁴⁸⁹.

Però no tots els pobladors d'aquest espai eren naturals catalans, fet que es restringia, segons la jurista Encarna Roca i Trias, a tres tipus de persones:

«1. ^a Eran catalanes los originarios de Cataluña (nacidos en Cataluña que adquirirían esta cualidad a través del *ius soli*). 2. ^a Lo eran también, por aplicación del *ius sanguinis* los

---

⁴⁸⁷ Agustí ALCOBERRO (2000).

⁴⁸⁸ Sobre la natura catalana, consulteu: Encarna ROCA (1978); Núria SALES (1986) i (1998-2002); Xavier TORRES (2001a) i Tamar HERZOG (2006).

⁴⁸⁹ Núria SALES (1986: p. 693).

hijos de padre o abuelo catalanes. 3. ^a A pesar de lo anterior, también se adquiriría la condición de catalán derivativamente, por la adquisición voluntaria del domicilio y con él, la adquirirían también la esposa y los hijos sometidos a la patria potestad. En este último supuesto, el que había adquirido la condición de natural, lo era verdaderamente, aunque no podía ocupar cargos públicos, de acuerdo con todas las disposiciones catalanas sobre la materia»⁴⁹⁰.

La professora Sales entén que mitjançant el punt tercer no calgueren «actes de naturalització particulars» per a la major part de la població «ja que si no, de demandes de naturalització en trobaríem a cabassos en els registres de la Generalitat, i no n'he sabut trobar cap». Altrament, sí que posa de relleu que existiren demandes a la Cort General de Catalunya d'homes que sense ser oriünds del Principat i Comtats pretenien aconseguir el poc comú privilegi de ser naturalitzats com a naturals oriünds i domiciliats al Principat, de manera que el rei, amb aprovació i consentiment dels braços estamentals, els habilités per:

«tenir, regir e exercir los dits officis que los Cathalans nats e domiciliats en lo dit Principat podan y acostuman a tenir, possehir y exercir en axí que In ombibus & per omnia sie tractat, hagut y reputat com si fos nat o domiciliat en lo dit Principat, no obstant qualsevols Constitucions, actes de Cort, privilegis, ordinations, usos y costums, generals, particulars del dit Principat disposants lo contrari, a las quals dispensa e vol que ultra la present habilitatio romanguin en sa força y valor»⁴⁹¹.

Arribats a aquest punt és forçós fer un breu incís per clarificar de forma sintètica els significats polítics i jurídics del concepte «natura»⁴⁹², així com alguns altres conceptes del seu camp semàntic, tot servint-nos de les excel·lents definicions de Xavier Torres:

«Natural ve de *natio*. Inicialment, doncs, ser natural volia dir ser nat d'un lloc. Aquesta “naturalesa” o localització, però, rarament era (i és) neutra; perquè, en general, sempre es neix al lloc d'altri, és a dir, en un àmbit políticament definit o delimitat. Ser natural, doncs, volia dir també pertànyer *volis nolis* a un determinat univers o espai polític; tal com proven, si més no, les naturalitzacions de l'època moderna. [...] Ara bé, els naturals d'un lloc

---

⁴⁹⁰ Encarna ROCA (1978: p. 39).

⁴⁹¹ La citació a Núria SALES (1986: p. 688). El text correspon a l'habilitació com a natural i domiciliat català, en el marc de les Corts de 1599, de Diego de Cobarrubias, vicecanceller valencià del Consell d'Aragó.

⁴⁹² Per a les seves accepcions relacionades amb el medi ambient i món natural, vegeu: Maria Antònia MARTÍ ESCAYOL (2005).

o d'una terra podien ser també (o esdevenir insensiblement, per extensió o per confusió [sic] interessada) els naturals d'un príncep. El resultat, aleshores, eren els anomenats vassalls naturals. A diferència del vassallatge feudal, d'índole personal, el vassallatge natural era, doncs, de caràcter territorial. Però, talment com aquell, que n'era sens dubte la font d'inspiració, era, alhora, sinònim de fidelitat; i representava, de fet, i de dret, el grau màxim de coerció o obligació política»⁴⁹³.

Per tant, respecte a Catalunya, el Rei Catòlic de la Casa d'Àustria podia tenir moltíssims vassalls feudals en el país —oriünds o no—, però aquells que disposaven de la condició de súbdits o vassalls naturals del Principat i Comtats estaven sotmesos al sistema politicojurídic de Catalunya i podien gaudir dels càrrecs i oficis de les institucions regnícoles. Aquests eren els mateixos individus que devien fidelitat natural a aquell home que gaudís de la dignitat de lluir els títols de comte de Barcelona, Rosselló i Cerdanya:

«Els antics comtes de Barcelona o reis d'Aragó tampoc no es cansaren mai d'apellar a la bona «naturalesa» dels seus «sotmesos» o els seus «bons e naturals vassalls e súbdits», segons una fórmula emprada per Ferran II el 1495. [...] Natural, doncs, era també sinònim de fidel. Ara bé, la polisèmia del terme no acaba pas ací. Perquè, si hi havia (tal com hem vist) vassalls naturals, també hi havia, alhora, reis o senyors naturals»⁴⁹⁴.

Tot i que aquesta consideració tenia molts matisos, es podria resumir dient que els sobirans naturals eren els prínceps que per raó hereditària tenien dret a ser caps de la comunitat política. Però no només era vàlid el dret genealògic, car per ser considerat un monarca natural també calia l'acceptació i sotmetiment voluntari dels súbdits. En aquest sentit el rei just, generós, estimat i aclamat gaudia de molts més punts per ser tingut com a príncep natural que no pas aquell del qual desconfiaven els súbdits i s'havia d'imposar violentament. Finalment, també es considerava més natural el príncep que naixia en el regne o mostrava estima i respecte per la idiosincràsia dels seus súbdits que no pas aquell vingut de fora, especialment, si el territori d'on provenia era enemic tradicional. En parlarem amb molt més deteniment en el següent capítol.

Tanquem aquí l'incís i continuem descrivint aquella Catalunya que, a més d'ésser un territori delimitat amb un sistema politicojurídic exclusiu, també comptava amb un

---

⁴⁹³ Xavier TORRES (2001a: pp. 227- 228). Els claudàtors són nostres.

⁴⁹⁴ Xavier TORRES (2001a: p. 230). El claudàtor és nostre.

sistema monetari propi i una hisenda comuna sota el control del General de Catalunya i de la seva diputació permanent: la Diputació del General⁴⁹⁵.

Al mateix temps, la gradual disgregació territorial de la Corona d'Aragó i la consolidació autònoma dels seus regnes i principat no només van impedir que Catalunya, Aragó i València es conformessin, al segle XIV, com un espai econòmic unificat, sinó que, contràriament, van fomentar que en cadascun d'ells s'establís un sistema duaner amb una fiscalitat sobre el comerç exterior.

Per a aquest espai econòmic català, els segles XVI i XVII representen —en concordança amb allò que també representen per a moltes altres comunitats polítiques europees— un període no només de creixement, sinó també de canvi entre un model econòmic de subsistència medieval i un altre integrat i globalitzat. I és que, a despit de la historiografia que encara sosté la vella tesi que, fins a l'arribada dels Borbó i el seu despotisme il·lustrat⁴⁹⁶, Catalunya va viure en permanent decadència econòmica arran de la seva estructura política constitucional d'origen medieval —i a la provinciana obcecació dels seus habitants per mantenir-la—, les diverses recerques sobre història econòmica catalana dels últims seixanta anys, entre les quals destaquen la de Pierre Vilar⁴⁹⁷ i la d'Albert García Espuche⁴⁹⁸, han permès edificar un nou paradigma interpretatiu.

Segons aquesta contrastada interpretació històrica, al llarg del segle XVI i inicis del XVII, va tenir lloc al Principat i Comtats una sòlida recuperació demogràfica respecte a la crisi dels segles XIV i XV; un procés d'extensió, intensificació i especialització agràries, així com també es produí l'especialització territorial de la manufactura, junt amb la deslocalització de la producció industrial barcelonina cap a les ciutats limítrofes, cosa que va permetre a la capital catalana exercir el rol de ciutat de serveis i de centre director d'una xarxa comercial on s'anaven integrant progressivament les altres ciutats.

I si bé és cert que, de forma anàloga a la resta de l'Europa occidental, el creixement i els processos descrits es van alentir entre 1630 i 1660, a de causa de les guerres, plagues i les epidèmies⁴⁹⁹, en la resta de la dissetena centúria no només tornà a créixer l'economia, i amb més força, sinó que als predits processos —que en aquestes dècades es consoliden— cal sumar la integració del comerç vitivinícola català al mercat del comerç

---

⁴⁹⁵ Manuel SÁNCHEZ MARTÍNEZ (1995).

⁴⁹⁶ A propòsit d'aquest concepte, vegeu: Ramon GRAU (2001).

⁴⁹⁷ Pierre VILAR (1964-1968).

⁴⁹⁸ Albert GARCÍA ESPUCHE (1998).

⁴⁹⁹ Per al cas de Catalunya, un breu però bon resum de les nefastes conseqüències econòmiques i financeres de la Guerra dels Segadors a: Josep SERRANO (2014: pp. 142-143).

mundial. Una positiva situació econòmica que no va fer altra cosa que anar *in crescendo* al llarg del segle XVIII, exceptuant els anys del conflicte successori i els de més crua postguerra que varen seguir⁵⁰⁰.

Així, doncs, sembla que aquesta gradual millora que va viure Catalunya durant els regnats de Felip II, Felip III i Carles II va tenir poca relació amb les polítiques econòmiques de la Corona —la prioritat de la qual va ser el manteniment i engrandiment d'un imperi dinàstic de dimensions globals i no el benefici econòmic del Principat per si mateix⁵⁰¹—, essent descrites les de la segona meitat del segle XVII per Bartolomé Yun com a conjunt d'actes aïllats i poc operatius⁵⁰².

Amb tot, en l'actualitat hi ha qui prefereix mantenir el paradigma de la Catalunya de la llarga decadència dels segles XVI i XVII i de l'enlairament econòmic del XVIII afavorit per Felip V de Borbó i els seus successors, sense aportar, ara com ara, estudis rigorosos sobre la història econòmica catalana altmoderna que secundin els antics postulats de la decadència.

Així, tot i l'existència de postures més matisades⁵⁰³, autors com Gabriel Tortella ignoren les últimes sis dècades de recerca sobre l'economia catalana del temps dels Àustria per atribuir el creixement econòmic de la divuitena centúria a les “racionals” mesures del règim borbònic⁵⁰⁴.

---

⁵⁰⁰ En relació amb els processos econòmics descrits, consulteu: Jaume DANTÍ (coord.) (2005), (coord.) (2011) i (coord.) (2015), així com el resum realitzat per Fontana a Josep FONTANA (2014: pp. 125-258, especialment, pp. 192-198).

⁵⁰¹ En aquest sentit, s'ha constatat que diverses polítiques règies van resultar negatives per als interessos econòmics dels súbdits del Principat: des de la dependència financera i, en bona mesura, militar que la Corona tenia en relació amb els genovesos —rivals comercials dels catalans—, fins a les traves que tant el virrei de torn com el funcionariat regi creaven al comerç i a l'aprovisionament de Catalunya amb afany de lucrar-se, passant pel resultat catastròfic que suposaven les guerres imperials dels Àustria, especialment, les mediterrànies que no resultaven en clamoroses victòries. I no cal oblidar el xantatge regi que prometia mesures proteccionistes i de devaluació monetària (que durant anys la Corona havia ignorat per enriquir-se), a canvi de l'acceptació de l'abusiu projecte d'*Unión de Armas*. Oriol JUNQUERAS (2005).

⁵⁰² Bartolomé YUN (2002: esp., p. 110).

⁵⁰³ Si bé el modernista Roberto Fernández sosté de forma insistent el rellevant paper de les polítiques econòmiques imposades des de Madrid en l'auge econòmic català del segle XVIII, no deixa de reconèixer —tot i que de manera gairebé anecdòtica— l'existència en els darrers temps del segle XVII d'un creixement i millora de l'economia del Principat. Roberto FERNÁNDEZ DÍAZ (2014: p. 502).

⁵⁰⁴ Gabriel TORTELLA (2014).

1. 8. 2. La jurisdicció suprema i el seu exercici a Catalunya

Per introduir aquesta qüestió ens servirem d'una reflexió de John H. Elliott, publicada el 2012 en un assaig sobre què era Catalunya políticament parlant en els segles XVI i XVII:

«han surgido preguntas sobre si Cataluña en los siglos desde la unión de coronas debería considerarse un Estado-nación embrionario, un Estado-nación abortado o, según les gusta describir ahora a algunos historiadores catalanes, un Estado-nación pero con soberanía imperfecta. Lucien Febvre planteó cuestiones parecidas sobre el Franco Condado, otra entidad política y territorial que llegó a ser uno de los dominios de Carlos V y sus sucesores en el trono español»⁵⁰⁵.

Llavors, l'historiador britànic segueix l'argumentació que l'historiador Lucien Febvre va oferir en *Philippe II et la Franche-Comté* (1912) sobre la sobirania del Franc-Comtat en l'època dels Àustria hispans. Segons el professor Elliott, Febvre va concloure que el Franc-Comtat era:

«una provincia en el sentido de que debía lealtad a un poderoso soberano que gobernaba un conglomerado de territorios alemanes, españoles, italianos y flamencos, de los que formaba solo una parte pequeña y aislada. Pero, según argumentaba Febvre, se puede clasificar también de Estado, si bien pequeño, debido a «la necesaria autonomía de que disfrutaba, las libertades que conservaba, las tradiciones que se esforzaba por mantener. Pero este Estado franco-condal no era soberano: en los momentos decisivos, recibía órdenes de un señor lejano que, necesariamente, debía subordinar a los intereses de su política general los intereses particulares de su dominio franco-condal». Era exactamente la misma situación de Cataluña en el mismo periodo. La ambigüedad de las respuestas de Febvre sugiere que los criterios convencionalmente usados por los historiadores para determinar la categoría de Estado y la calidad y cantidad de conciencia nacional son los de nuestra época»⁵⁰⁶.

Malgrat que John H. Elliott posa de manifest que Lucien Febvre i altres historiadors s'han servit de categories i criteris dels segles XX i XXI per jutjar la

---

⁵⁰⁵ John H. ELLIOTT (2012: p. 70).

⁵⁰⁶ Lucien FEBVRE (1912) citat per John H. ELLIOTT (2012: pp. 70-71).

naturalesa de les comunitats polítiques i les consciències nacionals de l'edat moderna, en assumir l'autor britànic que la situació política de Catalunya era la mateixa que la descrita per Febvre en relació amb el Franc-Comtat, el mateix hispanista accepta utilitzar els conceptes i la lògica d'una obra de 1912, que s'incardina perfectament en la teoria clàssica de l'Estat Modern que aplica retrospectivament la categoria històrica de l'estat -nació als segles XVI i XVII.

Pel professor Elliott, ni el Franc Comtat ni la Catalunya de l'època altmoderna eren entitats polítiques sobiranes. L'explicació que se'ns ofereix és que el principat català i el comtat borgonyó no eren sobirans perquè el sobirà d'ambdós territoris era el llunyà Rei Catòlic, el qual necessàriament havia de subordinar els interessos dels seus territoris als de la seva política general que, en un règim dinàstic i patrimonialista, eren poc més que els interessos propis del príncep i la família reial. D'aqueta manera, se'ns suggereix la següent idea: com que el monarca era sobirà i els seus territoris no, finalment sempre s'acabarien imposant els seus interessos principescos als dels seus súbdits.

Amb tot, aquesta resposta no resulta defensable per dos motius:

En primer lloc, des del punt de vista de la història del dret i de la història política, la resposta cau en una dicotomia entre el príncep i la resta del país que no respon a la realitat jurídicopolítica de l'època. Víctor Ferro escrigué sobre el Principat dels segles XVI i XVII que:

«el mateix Rei, en quant continuava exercint des de Madrid les seves funcions tradicionals de govern, gràcia i justícia com a comte de Barcelona, Rosselló i Cerdanya, i la Cancelleria i el Consell d'Aragó eren, naturalment, institucions internes en aquest aspecte, encara que residissin fora [de Catalunya]»⁵⁰⁷.

Mentre que el professor Xavier Gil ha advertit que:

«no és correcte diferenciar —com de vegades es fa— entre les institucions de la corona i les de la terra quan es traça una panoràmica del sistema jurídic-polític català (o d'altres països), ja que el rei, ben lluny de ser una instància aliena al Principat, n'era «la persona pública», i la «persona comuna» per excel·lència. I li corresponien dues funcions

---

⁵⁰⁷ Víctor FERRO (1999: p. 442, nota 27).

supremes: l'administració de la justícia (en l'ampli sentit que l'expressió tenia aleshores) i la protecció de la comunitat i els seus membres»⁵⁰⁸.

Per tant, si el príncep era sobirà, el seu principat també era una entitat sobirana, perquè mentre Catalunya no fos una república lliure de senyor, ambdós eren indestriables, de la mateixa manera que també eren indestriables del Principat les institucions regnícoles com la Diputació del General. A més, com ja s'ha explicat en parlar de la Monarquia d'Espanya i els seus regnes, legalment, el monarca governava Catalunya per ser el comte de Barcelona. I això succeïa, insistim, a pesar que el rei de les Espanyes també era el sobirà del Franc-Comtat i de molts altres regnes i estats espanyols, neerlandesos, italians, borgonyons, americans i algun asiàtic, ja que la Catòlica Majestat no va ser titular d'un únic regne o estat espanyol, sinó que governava un imperi dinàstic pluriestatal, regnant, de forma separada i exclusiva, en cadascuna de les comunitats polítiques que el conformaven, tot i que la manera coordinada de fer-ho pogués oferir la sensació d'una uniformització legal superior a l'existent.

En segon lloc, el professor Elliott, seguint Febvre, dóna a entendre que els sobirans espanyols governaren de forma absolutista —en subordinar els interessos dels pobles que governaven als seus propis—, un dels postulats principals de la teoria clàssica de l'Estat Modern.

Però partint novament de la història del dret i de la història política, hem de dir que encara que els successius reis hispànics dels segles XVI i XVII haguessin estat uns monarques d'un comportament extremadament absolutista, no haurien estat “la sobirania” externa i imposada a una Catalunya mancada de sobirania, a mode de simple regió administrativa completament sotmesa a la voluntat del rei d'Espanya, i el mateix podem dir del Franc Comtat. I és que, tot i la regalista tendència dels prínceps sobirans a intentar imposar la seva voluntat a cadascun dels seus dominis, podem constatar que en els moments decisius no sempre prevalien els interessos principescos, ni la raó d'estat dinàstica enfront dels regnícoles. L'absolutisme com a forma de govern no fou una realitat consolidada a la Monarquia d'Espanya fins a la victòria borbònica en la Guerra de Successió.

En el cas del Principat, hagueren de resignar-se quan el seu emperador Carles V s'alià amb els genovesos, enemics comercials tradicionals de Catalunya, però, en canvi,

---

⁵⁰⁸ Xavier GIL (1998: p. 478).

no van permetre que el seu el rei Felip IV els imposés una participació en el projecte de la *Unión de Armas*, que consideraven desproporcionada.

De fet, si els interessos principescos sempre s'haguessin imposat, els monarques hispans no haurien tingut la necessitat de pactar amb els seus súbdits en marcs parlamentaris, ni s'haurien enfrontat a revoltes i revolucions polítiques als regnes de Castella i al regne de València (1520), al regne de Mallorca (1521), a les províncies dels Països Baixos (1568), al regne d'Aragó (1591), al principat de Catalunya i al regne Portugal (1640), o bé als regnes de Nàpols i de Sicília (1647), per senyalar-ne algunes de les més destacades, arribant en els casos més extrems a ser deposats pels seus súbdits (1581 i 1641, per exemple).

Així, en l'explicació de Febvre i d'Elliott s'ignoren altres sistemes de govern com:

—El govern mixt, on el monarca, tot i ser detentor de la jurisdicció general de la comunitat política, l'exerceix, en molts aspectes, amb la col·laboració dels estaments i institucions regnícoles.

—La sobirania compartida, en què tant el príncep com els estaments i corporacions regnícoles posseeixen i exerceixen la jurisdicció general de la comunitat política per igual.

—El poc freqüent, però no per això inexistent, discurs republicà antimonàrquic⁵⁰⁹.

Com ja hem comentat en apartats precedents, el sistema de govern mixt fou molt més habitual a Occident que no pas l'absolutisme durant l'Antic Règim, i era el sistema propi de la Catalunya dels Àustria, on la resta d'institucions del país (Diputació, governs municipals, poders senyorials, etc.) gaudien d'un alt grau de jurisdicció en moltíssimes matèries, fet que en el marc de la Guerra del Segadors impel·leix Francisco de Quevedo a escriure amb la seva habitual vehemència: «Son los catalanes aborto monstruoso de la política. Libres con señor: por esto el conde de Barcelona no es dignidad, sino vocablo y voz desnuda»⁵¹⁰.

Dit això, no voldríem pas donar a entendre que tenim en poca cosa el paper del rei. Tal com explica Xavier Gil, en una Catalunya de tradició jurídica fortament romanitzada —en relació amb el Dret Comú— la doctrina de la *lex regia*, en virtut de la

---

⁵⁰⁹ Sobre aquest discurs en relació amb el pensament polític català baixmedieval i modern, consulteu l'apartat 2.3.2.4 del següent capítol de la tesi.

⁵¹⁰ Francisco de QUEVEDO, *La rebelión de Barcelona ni es por el güevo ni es por el fuero*, editat a Alfonso REY (dir.) (2007: vol. 3, p. 465). Sobre el pensament d'aquest autor quant a la rebel·lió de Catalunya, vegeu: Giuseppe GRILLI (2014).

qual les potestats públiques de la comunitat havien estat transferides al rei⁵¹¹, restava ben assentada. Gil addueix la doctrina d'autors tan constitucionalistes com l'aragonès Jerónimo Blancas, per al qual:

«de él [el rei], como cabeza, así hablan los juristas, cual de la fuente los pequeños ríos, se deriva a todos los magistrados y al Justiciazgo mismo»; i el rossellonès Andreu Bosch, qui afirmava sense embuts que «la jurisdicció y poder», de la Diputació del General procedia del rei»⁵¹².

En certa manera, pel professor Gil Pujol, a Catalunya s'ha menystingut l'enfortiment de les potestats reials durant els temps medievals i la significació global del paper de la corona, tant perquè el «rei català medieval va obtenir certs poders absoluts en matèria judicial i executiva, que constituïen les regalies», com perquè la màximes d'*exemptio imperii* i *rex non superiorem recognoscens* estaven ben consolidades, puix que com es recordava amb freqüència que el Principat havia estat guanyat als sarraïns sense ajuda imperial. El jurista perpinyanès Andreu Bosch, per exemple, deia que «nostre Rey d'Aragó, y avuy de Espanya», en virtut dels seus títols de Comte de Barcelona, Rosselló i Cerdanya:

«no és subjecta al Imperi, és monarca en son regne [...] [i] se pot dir de ell tot lo que es diu del Emperador, no és tributari a ningú, no reconeix superior, és com Emperador en dits Comtats, té potestat reyal encara que no tinga per ells títol de rey, sinó de comta, sols se diferencia de Rey ab o nom». Ostentava —deia Bosch— «la suprema jurisdicció y potestat» i totes les regalies que «segons dret comú dels romans [...] tocan y espectan com a Reys y senyors soberanos», tenia «supremo poder» i era «senyor soberà y supremo». També Francesc Martí Viladamor, malgrat la seva vigorosa defensa del caràcter electiu de la reialesa a Catalunya, va reconèixer els mateixos títols i supremacia en el comte de Barcelona, al qual veia dotat de «potestad real» i de regalies inseparables de la seva persona»⁵¹³.

---

⁵¹¹ Existiren diferents interpretacions de la *lex regia* tant a Catalunya com arreu. Les posicions més contractualistes argumentaven que, en el moment de fundació de la comunitat política, la sobirania era popular i que, si bé en l'actualitat el príncep posseïa la potestat suprema, era per delegació del poble que, en darrera instància, mai no la perdia. En canvi, les posicions més regalistes argumentaven que el príncep sempre havia posseït la suprema potestat, o que si bé l'havia rebut del poble, aquesta no era retornable.

⁵¹² Xavier GIL (1998: p. 478). El claudàtor és del professor Gil.

⁵¹³ Xavier GIL (1998: les citacions a les pp. 478-479). El darrer claudàtor és de l'autor i els primers són nostres.

Com veiem, les regalies i el seu exercici eren una part fonamental del sistema pactista català, cosa que no vol dir que fossin il·limitades, ans al contrari. Una realitat que no era pas excepcional, ja que durant l'Antic Règim, qualsevol poder il·limitat era considerat tirànic. Prova d'això és el fet que a Catalunya el poder suprem no era exercit només per la mà armada del príncep, que donava ordres i dictava i executava lleis, car a l'hora de crear o modificar la legalitat suprema del Principat i Comtats era el poder exercit pel rei juntament amb el General de Catalunya, és a dir, el conjunt orgànic de la representació estamental dels catalans. Així, rei i braços estamentals es reunien en Corts —oficialment, la Cort General de Catalunya— per a la satisfacció de greuges, l'obtenció d'un donatiu econòmic per part del rei i la generació de les esmentades lleis supremes, que eren creades i modificades per al bé comú dels catalans. En paraules de Xavier Gil, els límits de les regalies eren força precisos:

«tal com va observar Andreu Bosch, el rei només podia exercir-les «en quant no hi ha rompiment de constitucions o altres», car «en tal cas, cessan les dites regalies». Aquest condicionant era la clau de volta del sistema pactista. En la tradició de l'*ius commune*, la creació de dret era una de les màximes regalies i pertanyia, irrenunciablement, al rei. Però, en el cas català, i seguint una tendència europea força estesa, l'exercici d'aquesta regalia va restar condicionat a partir de la Cort de 1283, de manera que, a partir d'aleshores, el rei hauria de comptar amb el consentiment de la *maior et sanior pars* de la societat. És a dir, es concedia part de la regalia als braços, encara que mai de manera indiscriminada»⁵¹⁴.

D'aquí que molts juristes raonessin que els espanyols no estaven obligats per les lleis romanes, tesi que podia ser un poderós argument polític, com quan el 1568, els diputats van proclamar: «No son las constituciones de Catalunya como las leyes de los Emperadores romanos o otros reyes que pueden hacer y deshacer las leyes quando quieren, sino que son leyes hechas por los Reyes y por los tres Braços juntamente»⁵¹⁵.

Aquesta postura també fou emprada per autors més radicalitzats en temps posteriors, com Joan Pere Fontanella, el qual, en diferents textos, va afirmar: «A Catalunya no estem subjectes a les lleis romanes»; «tan sols les constitucions són el dret comú de Catalunya» i «en Catalunya lo supremo poder y jurisdicció de la província no té

---

⁵¹⁴ Xavier GIL (1998: p. 479). Els claudàtors són nostres.

⁵¹⁵ La citació a Xavier GIL (1998: p. 479).

Sa Magestat a soles, sinó Sa Magestat y los tres Brassos y staments de la Províntia, qui tenen poder absolut y supremo de fer y desfer lleys y mudar la màchina y govern»⁵¹⁶.

Del mateix parer fou Andreu Bosch, qui considerava que aquesta manera de fer lleis i el caràcter electiu que tenia la reialesa a Catalunya era una «prerrogativa [que] se ha de tenir y considerar per molt excellent y preheminent per ser contra les regles de dret comú dels Romans»⁵¹⁷.

Com podem observar, el *quid* de la qüestió no és pas que la classe dirigent catalana renegué de tenir un monarca, ni molt menys, sinó que allò que volien gran part dels seus membres era aconseguir i mantenir una monarquia parlamentària amb el poder principesc limitat i les seves funcions delimitades i controlades per les institucions de la terra.

En aquest sentit, existeixen diversos bons estudis sobre el joc de forces i equilibris permanent que hi havia a Catalunya des dels seus orígens fins a la seva anihilació política, el qual girava en algunes conjuntures entorn de la qüestió sobre a qui pertanyia la potestat pública suprema, però, de manera molt més habitual, l'estira i arronsa es produïa en relació amb com aquesta s'havia de regular i aplicar, especialment, a l'hora de governar, jutjar i legislar⁵¹⁸. Els citats treballs ens mostren que, de forma concordant amb allò que succeïa arreu de l'Europa occidental —per bé que en certs aspectes hauríem de descartar la casuística de les repúbliques lliures—, en la Catalunya dels segles XII-XV es va produir una estructuració d'un territori a partir d'un poder regi que gradualment va anar vertebrant un règim públic a partir de múltiples estructures de l'administració principescs: Cort Reial, Cancelleria, Consell Reial, Cort General, Governador general, governadors, veguers, corts, batlles, Reial Audiència, lloctinents i capitans generals, etc⁵¹⁹.

Els comtes de Barcelona, des de la segona meitat del segle XII fins a inicis del XIV, van intentar exercir la jurisdicció i rebre tribut en el conjunt del país, alhora que van establir un discurs de preeminència política principesca edificat pels juristes romanistes i basat en la seva condició de reis del veí Aragó i sobirans del conjunt territorial català. No obstant això, aquestes aspiracions no van triomfar, almenys en la mesura que pretenien els reis, ja que les seves pretensions es van veure truncades primer per poderoses revoltes

---

⁵¹⁶ Les citacions a Xavier GIL (1998: p. 479).

⁵¹⁷ La citació a Xavier GIL (1998: p. 479). El claudàtor és de l'autor.

⁵¹⁸ Serveixin d'exemple: Flocel SABATÉ (2005b) i Antoni SIMON (2014).

⁵¹⁹ Per a una explicació sobre l'establiment, el funcionament i l'evolució de l'administració reial al Principat de Catalunya i comtats de Rosselló i Cerdanya, vegeu: Jesús LALINDE (1988); Víctor FERRO (1999) i Jordi BUYREU (2005).

nobiliàries i, després, pel poder dels representants estamentals en la Cort General de Catalunya.

I és que en aquestes centúries, a tot Europa es va produir un enfortiment del poder nobiliari —tant laic com eclesiàstic— i el municipal, que va obligar els prínceps a negociar amb aquestes forces en auge que, organitzades amb síndics o diputats estamentals en un marc parlamentari de discussió, van procurar atorgar-se la representativitat de les comunitats polítiques enfront dels monarques. Així, com ja s'ha esmentat més amunt, en aquests incipients estats baixmedievals, la potestat pública que des dels segles XII i XIII s'havien atribuït els sobirans s'exercia en funció del grau de poder absolut que el príncep podia imposar als seus súbdits, més o menys limitat, segons la força que els estaments tenien per contrarestar-lo, donant lloc en gairebé totes les comunitats polítiques occidentals a un sistema, més o menys reeixit, de govern mixt entre el monarca i la classe dirigent regnícola. I si bé sembla que entre els segles XV i XIX el sistema mixt va ser aixafat per l'absolutisme en alguns estats europeus, en molts altres va resistir.

En els regnes hispànics del període modern, la norma era l'exercici mixt del poder, essent a inicis del segle XVIII el principat de Catalunya on aquesta forma de govern era més vigorosa, potser per la separació de Portugal de la Corona del Rei Catòlic, tot i que per determinar-ho caldria fer una comparació profunda dels règims polítics, institucionals i jurídics d'ambdues comunitats⁵²⁰. En contraposició, el domini polític on més havia avançat el regalisme era Castella⁵²¹, comunitat política en què l'exercici de la potestat suprema va acabar recaient gairebé únicament sobre el príncep⁵²².

---

⁵²⁰ Maria Àngels PÉREZ SAMPER (1992).

⁵²¹ Tradicionalment, l'evolució política de Castella en els segles XVI i XVII s'ha catalogat d'absolutisme. Una explicació del perquè del triomf de l'absolutisme a la Castella dels Àustria a Antonio DOMÍNGUEZ ORTIZ (1998). Tanmateix, aquesta visió ha estat molt matisada fins al punt que hi ha autors que han arribat a considerar que el sistema polític de Castella era equivalent al de Catalunya o la resta dominis de la Corona d'Aragó. Postura que ha estat contestada per Joaquim Albareda: «Sense cap mena de dubte, la liquidació de l'Estat català i de la representació política va constituir un profund retrocés. No es tractava de democràcia, ho sabem prou bé, sinó d'un sistema representatiu que donava veu als estaments, cosa que l'absolutisme triomfant va negar rotundament. I que tenia en els consells municipals la seva màxima expressió amb la presència d'artistes i menestrals. Sense oblidar la presència en les Corts del Braç reial. En aquest punt no s'hi val a fer demagogia dient que a Castella també hi havia un sistema equivalent: ni a les Cortes ni a la Comisión de millones [sic, manca la cursiva], ni als ajuntaments, amb caràcter marcadament oligàrquic, amb regidors que havien comprat el càrrec. És cert que hi havia una altra mena de representació però sense que tingués, de lluny, el contingut de la que es va desenvolupar a Catalunya». Joaquim ALBAREDA (2015: p. 22). El claudàtor és nostre.

⁵²² Això no vol dir que no existís el constitucionalisme castellà o que, en alguns casos, els castellans advoquessin per un exercici mixt de la potestat suprema, com a millor forma de govern en la Castella dels Àustria. Joan Pau RUBIÉS (1996).

L'origen del sistema de govern mixt català el trobem en la consolidació de la Cort General de Catalunya al llarg del segle XIII i en les imperioses necessitats crematístiques dels reis d'Aragó, produïdes pels costos de l'expansió mediterrània i les guerres contra França i Castella. L'esmentat sistema es basava en el pacte i la reciprocitat en la relació de fidelitat entre el regí comte de Barcelona i els seus súbdits, que quedava segellada a l'inici de cada regnat, almenys des del segle XIV, amb el jurament que els feia el monarca: a canvi de la fidelitat d'aquests, el rei es comprometia davant Déu a mantenir i respectar les lleis, llibertats i privilegis dels catalans. D'aquesta manera, es va edificar l'entitat política catalana, el cos místic⁵²³, i el seu règim polític: el sobirà, cap del Principat, qui havia de governar sempre en benefici dels seus sotmesos, representats en els braços estamentals, vetllant per la conservació i prosperitat de la cosa pública.

El bon funcionament d'aquest sistema feia imperiosa l'existència d'un equilibri entre el cap i els membres, comportant una dialèctica permanent —que es va mantenir fins a l'anorreament de la *respublica* catalana el 1714— entre la voluntat principesca, que a través d'iniciatives jurisdiccionals, fiscals i administratives, buscava imposar-se, i el constitucionalisme dels representants estamentals, aquells que realment controlaven internament el país i buscaven acréixer el seu poder a costa del regí. I si bé aquesta dialèctica era habitualment canalitzada per la via de conflictes politicojurídics no violents sobre la ubicació última de la potestat, en algunes ocasions, la situació va conduir a la violència, com en les torbacions de 1587-1593⁵²⁴ o, fins i tot, a la ruptura entre el monarca i el Principat, com va succeir, per exemple, el 1641.

En aquestes conjuntures de greu crisi política, la classe dirigent de Catalunya podia arribar a considerar que, guiat pels seus perversos consellers o per uns interessos privats i dinàstics —que moltes vegades divergien dels de l'elit catalana (i fins i tot dels de la major part dels catalans)—, el príncep sobirà actuava de manera injusta, anticonstitucional i, àdhuc, violenta i venjativa contra el Principat, trencant el jurament fet als seus fidels súbdits.

Davant d'aquest panorama, els representants regnícoles i els oficials reials, com element intermediari entre el monarca i el poble, cercaven una negociació que permetés una adaptació de les demandes del rei a les circumstàncies del Principat, de manera que tots dos pols sortissin “guanyant” parcialment. Tanmateix, en algunes ocasions això no

---

⁵²³ Aquilino IGLESIA (1995).

⁵²⁴ Miquel PÉREZ LATRE (2004).

era possible, de manera que els membres de les institucions de la terra es veien obligats o bé a sotmetre's al monarca —que, recordem-ho, controlava la diplomàcia, la justícia i els principals exèrcits del Principat, a més de tot aquell poder que pogués acumular per ser cap d'altres comunitats polítiques i tenir facilitat per guanyar-se el recolzament d'altres potències polítiques—, o bé, per contra, resistir i, si arribat a un punt crític, no entrava en raó, declarar-lo enemic de la cosa pública, autoproclamant-se imbuïts de la màxima potestat —de forma excepcional i sense pretensió d'apoderar-se de manera permanent de les regalies principesques⁵²⁵—, cosa que els permetia destronar-lo i escollir un altre sobirà.

El problema per a la classe dirigent catalana, en les tres ocasions que van prendre aquest tipus de resolucions, era que en veure's mancats tant de príncep com d'ideologia republicana antimonàrquica i, sobretot, en ser incapaç d'improvisar veloçment les suficients forces fiscals, financeres i militars per frenar els prínceps deposats, va haver de dependre de potències externes per tal d'imposar-se als predits monarques, les quals gairebé sempre els van abandonar a la seva sort. Recordem el comportament de Castella en la Guerra Civil Catalana, el de França en la Guerra dels Segadors o el dels britànics i els seus altres aliats, incloent-hi el Sacre Imperi, en la Guerra de Successió.

En relació amb aquest assumpte, cal ser crític amb les visions historiogràfiques que ens presenten aquests conflictes catalans no com un enfrontament entre dues concepcions juridicopolítiques legítimes, sinó que, assumint el punt de vista del monarca deposat que va acabar triomfant en 1652 o en 1714, justifiquen l'avanç de l'absolutisme o la destrucció del principat català autònom en presentar els catalans simplement com a rebels que havien comès el crim de lesa majestat, menystenint el dret a la resistència contra la tirania i la defensa de la pàtria⁵²⁶. Cal defugir, per tant, les explicacions maniquees i comprendre que, des de les concepcions polítiques de l'època, ambdues parts enfrontades podien argumentar sense falta a la veritat que havien estat fidels al príncep, uns, com a legítim representant temporal de Déu; els altres, com a cap d'un règim pactista, sotmès a l'imperi de la llei⁵²⁷.

---

⁵²⁵ Jesús VILLANUEVA (2002: p. 197).

⁵²⁶ Per al cas de la Guerra de Successió, una mostra a: Gonzalo ANES (1998: pp. 229-234); Miguel ARTOLA (1999: pp. 551-555); Ricardo GARCÍA CÁRCEL (2011: p. 310) i Juan Pablo FUSI (2016: pp. 142-143). Per a una crítica a aquesta postura: Joaquim ALBAREDA; Joaquim NADAL (2015: pp. 381-386).

⁵²⁷ Josep CAPDEFERRO (2001: p. 60).

En darrera instància, no es tractava de qui tenia la raó jurídica de part seva, sinó de la sort de les armes, com es pot comprovar en els casos de les Províncies Unides dels Països Baixos i de Portugal.

1. 8. 3. El dret de la pàtria i la seva defensa

Fins a inicis del segle XVIII, la societat catalana es regia per un dret comú format per drets transestatals com eren: el dret romà, el dret canònic i el feudal. No obstant això, la legalitat que donava consistència al Principat com a entitat política de l'Antic Règim fou una legislació general, exclusiva i suprema, basada en privilegis de rang superior i blindats —per ser fruit de diferents voluntats—, els quals esmenaven, milloraven i particularitzaven l'aplicació del dret comú a Catalunya.

Per completar el quadre de la legalitat antiga, a aquests drets cal sumar les lleis dictades pel príncep, els drets locals, els costums, la jurisprudència i la doctrina⁵²⁸. La coordinació entre les múltiples fonts del sistema jurídic català s'establí de forma definitiva el 1599 per medi d'una constitució. Aquesta fixà un ordre jeràrquic en virtut del qual la Reial Audiència de Catalunya, en la resolució de causes, havia d'aplicar preferentment els Usatges, Constitucions, capítols de Cort i altres drets del Principat i dels Comtats; en segon lloc el Dret Canònic; subsidiàriament el dret civil romà i la doctrina dels doctores; i en darrer lloc l'equitat o jurisprudència dels jutges⁵²⁹.

A més, el Principat comptava amb mecanismes polítics i jurídics per assegurar que aquesta legislació suprema catalana fos respectada i observada.

Quant al codi legal superior, cal dir que els *Usatges de Barcelona*, promulgats en la segona meitat del segle XII, van ser elevats en les corts generals de l'any 1251 a legislació general de Catalunya⁵³⁰, essent part fonamental de les *Constitutions y altres drets de Cathalunya*, per definició, les lleis generals del principat de Catalunya i dels comtats de Rosselló i Cerdanya⁵³¹ o les «lleis i drets de la Pàtria»⁵³². Aquest conjunt d'alts privilegis, generats pel rei junt amb els representants estamentals catalans, en el marc de la Cort General de Catalunya, afectaven el comú de la població estenent-se per sobre de les fronteres municipals i senyorials⁵³³.

---

⁵²⁸ Josep CAPDEFERRO; Eva SERRA (2014: pp. 22-24).

⁵²⁹ Josep CAPDEFERRO (2001: p. 60). El professor Josep Serrano indica que la Cort General de Catalunya convocada per Felip III fou d'una gran rellevància per la fixació de forma definitiva de: «las fuentes del derecho catalán. Con ello puede decirse que culmina precisamente el proceso de construcción del sistema constitucional catalán». Josep SERRANO (2014: p. 136).

⁵³⁰ Antoni FURIÓ (2012: p. 58).

⁵³¹ Sobre la formació i el contingut d'aquesta legalitat, vegeu: Bartolomé CLAVERO (1977: pp. 49-54 i 179-186) i Jesús LALINDE (1988: pp. 130-137).

⁵³² Jesús LALINDE (1988: pp. 285).

⁵³³ Flocel SABATÉ (1997: p. 278).

De fet, eren allò que diferenciava políticament i jurídica els catalans i la seva comunitat política de la resta de súbdits i regnes de les Corones d'Aragó i Espanya, així com, lògicament, de la resta de comunitats polítiques no vinculades als predits conglomerats dinàstics.

Sobre això va escriure Jesús Lalinde que per als representants de la Diputació del General i del Consell de Cent, el Principat es governava per un comte que s'havia de regir per unes Constitucions que havia jurat observar i que havien estat aprovades per ell mateix —o pel algun dels seus predecessors— junt amb els tres braços, les quals, per tant, eren lleis pactades entre el monarca i la terra. La posició catalana es complementa amb la idea que, si bé el rei era el príncep sobirà per dret propi, i no per elecció, a Catalunya havia heretat títols de comte de Barcelona, Rosselló i Cerdanya amb pactes i condicions, comparant-se la situació als *mayorazgos*. S'insisteix que Espanya no era un cos polític unificat al conjunt del qual poguessin aplicar-se els mateixos mètodes de govern⁵³⁴.

L'existència d'aquest dret va conduir a la creació de mecanismes per assegurar que tots els membres de la comunitat política catalana, inclòs el rei, quedessin subjectes a ell i evitar així els actes de contrafacció (de fer contra)⁵³⁵, que eren accions per mitjà de les quals els titulars o administradors de jurisdicció —el rei, els senyors i els oficials reials i senyoriais— contravenien la legalitat paccionada de Catalunya, conduint a la tirania, segons la concepció de la cultura política catalana de l'època.

Tot i que a continuació ens centrarem en els mètodes existents per evitar i/o rescabalar les contrafaccions realitzades pel rei i la seva administració delegada, no voldríem pas oferir una imatge maniquea del principat de Catalunya, on el conjunt de la societat catalana respectava escrupolosament la legalitat pròpia mentre que la Corona la violentava sovint. És clar que hom podia saltar-se les lleis i cometre delictes, fins i tot aquelles institucions que tenien com a funció vetllar pel compliment de la legalitat⁵³⁶.

---

⁵³⁴ Jesús LALINDE (1988: p. 264).

⁵³⁵ En alguna ocasió va ser explícit el terme «contraconstitució». Víctor FERRO (1999: pp. 271-274). La succinta descripció que realitzem a continuació es troba molt més desenvolupada a les pp. 409-425 de la mateixa obra. Al respecte, també resulta molt interessant: Víctor FERRO (2009).

⁵³⁶ Per exemple, Ricard Torra ha estudiat casos de corrupció i altres delictes contra el bé públic comesos per diputats, oïdors de comptes i altres oficials de la Diputació del General en relació amb l'administració de la flota de galeres d'aquesta institució en les primeres dècades del segle XVII. Ricard TORRA (2017a). Agraïm a l'autor la gentilesa de facilitar-nos aquest capítol de llibre. Aprofitem per informar els lectors que Torra ha defensat recentment (juliol de 2018) la seva tesi doctoral: *La Visita del General de Catalunya: la institució i el seu encaix en el sistema politicoinstitucional català altmodern (ss. XVI-XVIII)*. Ricard TORRA (2018). Tesi que no hem pogut consultar per trobar-se plena d'informació inèdita susceptible de ser publicada, però en la qual

Havent advertit sobre aquesta realitat històrica, procedim a exposar els predits mecanismes de salvaguarda de la legalitat.

El mètode principal per evitar que el príncep i els seus oficials no infringissin la legalitat catalana era el jurament del Rei. Aquesta pràctica, que es dugué a terme entre el segle XIII i inicis del XVIII, en un principi fou pensada com a mitjà de legitimació per al rei, i també per al seu primogènit —per a qui es feia una cerimònia a part en el marc de les Corts—, però ben ràpidament esdevingué una limitació per al sobirà. Així, qualsevol príncep legítim que volgués governar el Principat estava obligat a jurar davant de Déu l'observança de les constitucions i altres drets de la pàtria, abans de poder actuar com a governant⁵³⁷. Per exemple, entre novembre de 1700 i març de 1701, existí un conflicte entre les institucions regnícoles del Principat i el nou rei Felip de Borbó, ja que els catalans volgueren imposar un període legal d'autogovern regnícola en exclusiva, davant del govern delegat del virrei, fins que el nou sobirà no hagués jurat les lleis de la pàtria⁵³⁸.

Aprofitant que ara tractem el jurament reial d'observar la legalitat catalana, voldríem fer una petita digressió i reprendre la temàtica de la cultura juridicopolítica catalana que versava sobre el dret a resistir-se al príncep i la facultat de canviar de sobirà legítimament, si el govern d'aquest agredia la legalitat de la pàtria, puix que el jurament posseïa una importància molt rellevant en ambdues qüestions.

I és que, a Catalunya, malgrat la força de la qual disposà sempre el principi monàrquic, la tradició feudal i primàcia del dret natural —o sigui, de la legislació eterna i immutable establerta per Déu per tal de regular el comportament de la natura i de les

---

entenem que es profunditza en la temàtica de la no observança de la legalitat per part de les institucions regnícoles del Principat. Esperem que aparegui publicada ben aviat.

⁵³⁷ Jesús LALINDE (1988: pp. 85-88).

⁵³⁸ Josep Serrano ha escrit que Felip V arribà a Espanya el gener de 1701 i que: «hallándose en Irún se produce un primer incidente con las constituciones catalanas: el 23 de enero nombra como virrey a Luis Portocarrero, conde de Palma, sobrino del cardenal del mismo nombre ministro del difunto Carlos II; este nombramiento es declarado anticonstitucional por cuanto el monarca aún no ha jurado como tal. Desde Cataluña, siguiendo el proceso establecido, se envía una embajada representante de la Generalitat y del Brazo militar para felicitar al rey y explicarle los motivos de su oposición; pero son encarcelados en Zaragoza. En Madrid, el embajador catalán es desterrado a cierta distancia de la ciudad para que no pueda acceder al rey. El presidente del Consejo de Aragón, duque de Montalto, promueve estas medidas y se expresa duramente contra el Principado, pero con la oposición de sus propios consejeros catalanes». Josep SERRANO (2014: p. 145). Explicació que podem complementar amb la d'Eva Serra: «En aquest període de transició conegut com a vicerègia, el nou rei no tenia dret ni de renovar el virrei existent, ni de nomenar un nou virrei i l'Audiència restava en suspens. Prop de mig any van trigar les institucions a admetre el nomenament del nou virrei de Felip V, i encara sota promesa de venir a jurar les constitucions i convocar Corts. Fet prou important, ja que no hi havia hagut Corts reeixides des de 1599 i el país funcionava, de fet, a través de la jurisprudència». Eva SERRA (2015: pp. 17-18). Per a una exposició detallada d'aquest conflicte: Eva SERRA (2007c). Sobre la jurisprudència catalana: Jesús LALINDE (1988: p. 277).

persones⁵³⁹, que imposava, per exemple, el respecte absolut als contractes— es combinaren donant lloc al dret a desobeir i resistir davant de les actuacions anticonstitucionals dels sobirans, fins al punt de considerar-se que els oficials i jutges reials, davant d'una ordre injusta o anticonstitucional del monarca, havien de replicar-li i en darrera instància renunciar al càrrec⁵⁴⁰. Així, la ruptura del jurament fet pel rei a l'inici del seu regnat s'invocà per justificar la resistència al príncep, com ha recordat Rafael Valladares:

«cuando el discurso de la fidelidad o de la lealtad flaqueaba, la corona podía recurrir al de la obediencia. No obstante, el riesgo de insistir en la calidad de obediente, sobre todo en los reinos forales, radicó en que aquí el monarca había jurado guardar unos privilegios cuya alteración por su parte *obligaba* a los vasallos a resistir, sin por ello dejar de ser obedientes, fieles y leales. [...] Un monarca que iba contra el vasallo obediente ya no era rey, sino tirano, una inversión de imágenes devastadora para la corona»⁵⁴¹.

Un exemple d'aquest comportament el trobem en la Diputació del General, quan el 1592 es negà a complir certes ordres del rei Felip II, com la detenció del diputat Granollacs, tot argumentant que obeïa el monarca que havia jurat l'observança de les Constitucions, encara que per mantenir-se en aquesta obediència haguessin d'ignorar les ordres reials que conduïen a la contrafacció⁵⁴².

De fet, en la cultura política catalana, el perjuri i la manca d'observança de la legalitat per part del rei arribaren a justificar l'aixecament contra el monarca. Això succeí en temps del rei Joan II d'Aragó, quan s'apel·la a autoritats teològiques de primer ordre en aquell moment com eren la dels frares Joan Cristòfor de Gualbes i, sobretot, Francesc Eiximenis⁵⁴³.

Al parer d'aquest darrer, el sobirà, si no volia esdevenir un tirà, havia de ser fidel a les lleis que havia pactat amb la comunitat, perquè si no ho feia, restava justificat el seu derrocament:

---

⁵³⁹ El dret natural no era declarat de forma positiva, puix que es considerava que les seves normes podien ser reconegudes per la raó humana de forma natural.

⁵⁴⁰ Jesús VILLANUEVA (2002: pp. 184-185, i en especial la nota 142).

⁵⁴¹ Rafael VALLADARES (2015: pp. 33-34). La cursiva és de l'autor i el claudàtor és nostre.

⁵⁴² Miquel PÉREZ LATRE (1996: p. 85).

⁵⁴³ Jesús VILLANUEVA (2002: p. 193) i Imma MUXELLA (2013).

«en leys jurades e paccionades entre lo príncep e los seus, no y pot lo príncep dispensar, axí com no pot de dret trencar sagrament ne venir contra furs e patis leguts; e si u fa ret-se infamis e fa contra fe, per les quals coses merex deposició de son principat [...] lo rey regex sos súbdits axí com a frares e a cars amichs en lurs libertats e leys paccionades, mas lo tiran no serva libertat a negun, ans té sos súbdits axí com a catius e en gran subjecció. [...] E si lo poble se veu poderós, sobre ell deu-li dar comiat graciosament, axi com faeren los florentins en nostre temps al duch de Terento, que avien elegit per senyor, quant perceberen que no·ls sabia regir; o pot lo poble recórrer lavòs al papa, axí com a general papa de crestiandat, demanant-li consell e ajuda; o pot demanar al tiran corts o parlament general e aquí manifestar sos greuges, si lo tiran les vol consentir»⁵⁴⁴.

Així, doncs, en el marc de la cultura politicojurídica catalanoaragonesa era acceptada i defensada la teoria de la monarquia electiva (fet que a més havia quedat demostrat el 1412 a Casp)⁵⁴⁵, la qual fou ben desenvolupada en el cas del Principat pel jurista Francesc Martí i Viladamor, qui cercava legitimar la substitució de Felip IV d'Àustria pel rei de França a inicis de la dècada de 1640⁵⁴⁶. Lligada amb la tesi de l'elecció del rei, trobem també la teoria que facultava els súbdits per escollir un nou príncep si l'actual no respectava el sistema constitucional o foral, com hem vist en la ploma d'Eiximenis, però que també es pot observar en l'obra de tractadistes i propagandistes dels segles XVI, XVII i XVIII, com foren els oficials reials Jusepe Sesé i Francisco de Gilabert, el frare Francesc Fornés⁵⁴⁷ o l'autor del text propagandístic *Despertador de Catalunya* (1713), en el qual s'apel·la a Hugo Grotius, entre altres autoritats jurídiques de primer ordre a Occident, per sostenir que el Principat només tenia obligació de guardar la fidelitat jurada al príncep mentre aquest no atropellés les lleis i constitucions catalanes⁵⁴⁸.

---

⁵⁴⁴ Francesc EIXIMENIS (1986: 2ª part, vol. 1, pp. 275, 312 i 326-327).

⁵⁴⁵ Ernest BELENGUER (2012) i Esteban SARASA (2012).

⁵⁴⁶ Jesús VILLANUEVA (2002: pp. 194-195).

⁵⁴⁷ Jesús LALINDE (1988: pp. 266-267).

⁵⁴⁸ Joaquim ALBAREDA (2012: pp. 306-307). Vegeu: *Despertador de Catalunya, per desterro de la ignorancia, antidoto contra la malicia, foment a la paciencia, y remey a la pusillanimitat, en publich manifest de las lleys y privilegis de Catalunya...*, Barcelona: Rafael Figueró, 1713, editat a Joaquim ALBAREDA (ed.), (1996: pp. 121-192). D'ara endavant: *Despertador de Catalunya* (1996). Com a comparativa resulta ben interessant el cas d'elecció de sobirà que tingué lloc a la ciutat de Cambrai en relació amb Felip II d'Àustria, el qual ha estat estudiat a José Javier RUIZ IBÁÑEZ (2003). Recomanem també la ressenya crítica d'Antonio Espino sobre aquesta obra: Antonio ESPINO (2004), en què l'autor fa una encertada volta de rosca al perquè de l'acceptació per part del rei de l'oferta de Cambrai d'escollir-lo com a sobirà.

Ara bé, com indica Jesús Villanueva, més que no pas a aquest tipus de tesi, els resistents catalans en 1460 i en 1640 s'aferraren molt més a la defensa natural, el dret atàvic i prepolític de tota persona o comunitat a defensar-se per tots els mitjans, abans que patir passivament la destrucció⁵⁴⁹.

En la cristiandat llatina baixmedieval i moderna, existia el dret a la legítima defensa forjat en la rica tradició de pensament sostinguda per molts juristes i teòlegs, els quals assenyalaven que el deure, a imitació de Crist, de defensar i morir pel proïsme — ara metamorfozat en la pàtria— era més alt que les obligacions del vassall envers el seu senyor, si amb això s'aconseguia la preservació o restabliment de la cosa pública o de l'ortodòxia religiosa en cas d'haver estat alterada pel príncep o pels seus ministres⁵⁵⁰.

En arribar l'època moderna, la universalitat medieval del dret a la resistència visqué una progressiva i notable restricció. Aquesta vingué tant de la mà dels defensors d'un poder polític principesc cada cop més desaforat, els quals sostenien l'obediència incondicional dels súbdits, com també de la mà dels defensors de les comunitats polítiques enfront de l'absolutisme. Els darrers, d'un costat, limitaren la legitimitat de la resistència contra el príncep per les autoritats representatives de la comunitat (magistrats o assemblea representativa), eliminant la iniciativa dels particulars. De l'altre costat, vincularen la resistència de forma exclusiva al principi de sobirania popular originària, és a dir, lligant-lo a la tesi de la reversió del poder del monarca al poble en cas que el príncep —concebut com a simple mandatari— en fes un ús abusiu arran de l'incompliment dels pactes fundacionals de transferència de la potestat⁵⁵¹.

Algun dels autors que més i millor desenvoluparen aquestes teories resistencialistes foren els grans teòlegs castellans del segle XVI, com el jesuïta Francisco Suárez i els dominics Francisco de Vitòria i Domingo Báñez. Els seus arguments foren emprats pels resistents catalans dels segles XVII i XVIII.

De fet, no fou l'únic sentit en què catalans se serviren de la religió per defensar la pàtria. Xavier Torres i Antoni Simon han posat de relleu molts altres arguments teològics

---

⁵⁴⁹ Jesús VILLANUEVA (2002: pp. 195-197).

⁵⁵⁰ Xavier TORRES (2008a). L'obligació de sacrificar-se pels germans i la comunitat, això és, per la pàtria, en la ploma del bisbe gal·lès Geoffrey de Monmouth (s. XII) o del teòleg Enric de Gant (s. XIII) era comparada a la mort de Jesús per la salvació de la humanitat. Un imperatiu, aquest de morir com a bons patricis, al qual els monarques terrenals també es podien veure sotmesos, per emulació de la figura Crist. El Salvador havia sacrificat la seva vida malgrat ser *princeps et rector* de l'Església que ell mateix encapçalava. Aquesta darrera era l'opinió que l'any 1446 el secretari imperial Eneas Silvio Piccolomini —futur papa Pius II— oferí a l'emperador del Sacre Romà Imperi. Ernst H. KANTOROWICZ (2012: pp. 244-270).

⁵⁵¹ Jesús VILLANUEVA (2002: pp. 183-197).

i biblicopolítics, com la sovintejada comparació, en 1640 i en 1713-1714, dels catalans amb els macabeus veterotestamentaris, aquells homes que resistiren contra els reis selèucides per Déu i per la pàtria⁵⁵².

Així, per molt que bona part de la historiografia espanyola menystingui o ignori deliberadament tota aquesta tradició politicojurídica per justificar les ambicions i accions d'Olivares i de Felip V, la predita tradició existí, com ho constata la ploma de Matías de Novoa, ajudant, cronista i fidel servidor del rei Felip IV, qui com a detractor de la política del comte-duc d'Olivares, escrigué:

«Yo no aconsejaré jamás a ninguno que sea traidor, pero alabaré al que supiese salir airoosamente de ello y a [sic, per *al*] que no se dejase coger en la red; porque dura cosa es que esté siempre el súbdito pendiente del antojo y poder del príncipe, del cuchillo, del azote del tirano: pues saben muchos cuántas leyes y cánones hay escritos contra esto, y las divinas letras abren la puerta y dispensan largamente en semejantes casos, y en los juramentos que hacen de obediencia, de guardar fidelidad, cuando ellos [prínceps i ministres] alteran y derogan el derecho»⁵⁵³.

Finalitzada la digressió, tornem a la praxi pactista que cercava evitar la violació de la legalitat catalana amb mètodes dissuasius com el jurament.

Uns altres mètodes per evitar el trencament principesc de la legalitat, a través de garantir la independència de l'administració de justícia, foren establerts el 1409. Així, el príncep s'havia d'abstenir de tot acte que impliqués el seu interès de part deduïble en judici. Per aconseguir-ho, el sobirà havia de delegar en figures principals de la seva Administració (canceller, vicecanceller, regent de la cancelleria) l'administració de la justícia que seria executada en nom seu per la Reial Audiència, tribunal que aquests oficials presidirien. Alhora, el sobirà havia d'encomanar-los el respecte a les lleis del país, a la vegada que s'establí que el rei no podia pressionar o impedir l'exercici judicial d'aquests ministres, i si no obstant això es produïa aquesta reial intervenció, els magistrats l'havien d'ignorar. A més, cap oficial no podia obeir un acte que contravingués la legalitat, sota pena de multa⁵⁵⁴.

---

⁵⁵² Xavier TORRES (2008a: pp. 212-225) i Antoni SIMON (2016a: pp. 464-473). Sobre la temàtica vegeu els apartats 2.1.2.2 i 2.3.1 del capítol segon de la present tesi doctoral.

⁵⁵³ Citat per Rafael VALLADARES (2015: p 37). Els claudàtors són nostres.

⁵⁵⁴ Víctor FERRO (1999: pp. 339-340 i 409-410).

Però com que cap mètode dissuasiu era infal·lible, el sistema jurídic català també anà bastint diversos mecanismes per esmenar les contrafaccions i rescabalar el dany rebut per l'interès injustament perjudicat, car els càstigs als infractors de la legalitat, per severos que fossin, no proporcionaven una compensació directa al preïdit perjudicat⁵⁵⁵.

Així, el primer mecanisme per combatre els abusos comesos pel comte de Barcelona i la seva administració règia era la resolució de greuges en el marc de les Corts Generals del país. El sobirà no tenia més remei que atendre i reparar les vulneracions si volia obtenir el donatiu econòmic dels estaments.

El segon mecanisme va consistir en la concessió de competències a la Diputació del General en la Cort General de l'any 1413 per vetllar per l'observança de les lleis de Catalunya. Competències que es consolidaren el 1481, a través de la constitució "Poc valria". La Diputació exercia aquesta facultat mitjançant el síndic del General, l'acusació pública que, en representació judicial i extrajudicial de la Generalitat, havia de denunciar-les davant de la Reial Audiència i, des de 1702, davant del Tribunal de Contrafaccions⁵⁵⁶. El jurista Joan Pere Fontanella no escatim  en elogis a la diligència dels diputats en fer respectar l'observança: «els diputats, com és el seu deure, mai deixen de lladrar quan veuen que es fa quelcom que perjudica les llibertats de la pàtria»⁵⁵⁷, tot i que el professor Lalinde escrigué que, a fi que duguessin a terme la seva comesa, se'ls pressionava perquè intervinguessin: «en defensa de los Usos, Constituciones, Capítulos de Corte, Privilegios generales, y dem s leyes, incurriendo en responsabilidad penal por negligencia»⁵⁵⁸.

El tercer mecanisme va ser l'aprovació, per part del rei Ferran II d'Aragó, de la *Constitució de l'Observança* de la qual acabem de parlar sota el nom de "Poc valria", que també permetia anul·lar els dictàmens del monarca i els seus oficials considerats contraris a la legalitat vigent. En última instància, era la Reial Audiència de Catalunya el tribunal encarregat de sentenciar si l'acte o dictamen regi jutjat era legal o contrafacci s.

Desenvolupat a partir de l'"Audiència" del rei, és a dir, de l'obligació del sobirà d'atendre les peticions i súpliques dels seus súbdits, aquest alt tribunal havia estat creat pel rei d'Aragó i comte de Barcelona, posseïdor de la suprema potestat judicial. Com en la mateixa Corona, inicialment, només va existir una Reial Audiència *de facto*  nica per al conjunt dels estats del rei d'Aragó, però *de iure* pròpia de cadascun d'ells. Encara que

---

⁵⁵⁵ Víctor FERRO (1999: pp. 411-412, sobre els diferents mecanismes de defensa de la legalitat, vegeu: pp. 412-427).

⁵⁵⁶ Joaquim VERDE (2015: p. 55).

⁵⁵⁷ La citació a Josep CAPDEFERRO (2001: p. 60).

⁵⁵⁸ Jesús LALINDE (1988: p. 285).

estava molt especialitzada territorialment, el procés de consolidació política dels dominis catalanoaragonesos va donar lloc al fet que el Rei Catòlic creés un tribunal suprem particular per a cadascun: Aragó (1493), Catalunya (1493), València (1507), Sardenya (1564) i Mallorca (1571).

Així es va crear la Reial Audiència de Catalunya, igualment coneguda com a Reial Consell o Senat de Catalunya, que a més d'assessorar políticament i jurídica el virrei, era el màxim òrgan jurisdiccional del Principat i els Comtats, essent les seves sentències inapel·lables⁵⁵⁹, a diferència dels casos, per exemple, dels regnes de València o Mallorca, en els quals es podia apel·lar al Consell d'Aragó com a última instància en certes causes de major gravetat⁵⁶⁰.

Amb tot, des del punt de vista dels súbdits catalans, la Reial Audiència no era prou imparcial en dirimir sobre les accions de govern del monarca i la seva administració. I era així perquè els doctors de l'Audiència eren oficials designats pel rei, esdevenint d'aquesta manera jutges i part.

Per solucionar aquesta situació va caldre un darrer mecanisme. Després de molts anys d'infructuoses peticions al rei, la classe dirigent catalana va aconseguir, en les Corts de Barcelona de 1701-1702, que es creés el *Tribunal de Contrafaccions*⁵⁶¹, el qual podria enjudiciar les accions contra les constitucions comeses pels poders regi o senyorial. Compost per sis jutges, una meitat eren oficials regis, i l'altra meitat, representants dels estaments. La importància d'aquesta institució pionera a Europa és extraordinària, perquè segons va indicar Víctor Ferro, durant el període borbònic que va precedir les corts de Carles d'Àustria, la titularitat de la jurisdicció suprema no requeia únicament en el rei, sinó en una magistratura paritària entre el monarca i els estaments, situació que paradoxalment va tornar a canviar de forma favorable al príncep en les Corts de 1705-1706⁵⁶².

Amb tot, en darrera instància, els millors defensors del respecte per les lleis de la pàtria catalana eren els mateixos catalans, tot i que no sempre, com ja hem advertit abans.

En una societat iuscèntrica com la del Principat i Comtats —ja que malgrat estar parlant de l'Antic Règim, estava molt assumit que la via corrent de resolució dels

---

⁵⁵⁹ L'únic recurs contra les seves sentències era el de suplicació interposat al mateix tribunal —però ventilat a una altra sala—, perquè modifiqués la seva pronunciació. Víctor FERRO (1999: pp. 109 i 115).

⁵⁶⁰ Alicia ESTEBAN ESTRÍNGANA; Alfredo FLORISTÁN (2011: p. 269).

⁵⁶¹ Sobre el tribunal, vegeu: Josep CAPDEFERRO; Eva SERRA (2014), (2015a), (2015b) i (2017).

⁵⁶² Víctor FERRO (1999: p. 426).

conflictes era la gestió en termes de dret, plet i justícia, i no de força i arbitriarietat—, l'espectre de fidelització a la legalitat fou molt ampli, sobretot, en els grans moments de conflicte i revolta, en què fins i tot la gent del poble baix va protestar i va lluitar per la defensa de les seves constitucions, privilegis i llibertats. I és que no hem d'oblidar que poc abans de la seva abolició aquesta legalitat impedia, entre altres coses: que qualsevol natural català fos obligat pel monarca a ser jutjat o forçat a anar a la guerra fora del Principat, les depredacions de les forces règies sobre la fusta dels boscos i les collites de les masies, l'ús indegut dels animals de treball, la creació de nous tributs sense consentiment parlamentari, la violació de la privadesa del correu, les represàlies i l'enderrocament de cases sense coneixement de causa o les lleves forçades de pagesos i menestrals.

Alhora, també assegurava la defensa jurídica gratuïta als pobres, la immunitat de les persones per les decisions o opinions que haguessin sostingut en reunions parlamentàries, el dret a la propietat amb una justa compensació en cas d'expropiació, el dret a heretar o establir contractes emfitèutics i la llibertat de moviment, circulació i comerç. També regulaven en benefici del poble una manera no gaire onerosa de dur a terme els allotjaments militars de les tropes del comte de Barcelona en les llars catalanes i obligava el rei i els més privilegiats a pagar tributs a la Diputació⁵⁶³.

Per consegüent, no és d'estranyar que Bartolomé Clavero, ponderant les opinions del marquès de San Felipe, indiqui que tot i que l'abolició del sistema jurídic català estava prevista des del principi de la guerra —entenem que es refereix a la guerra en la terra d'Espanya, tot i que l'autor no ho diu—, alguns jerarques borbònics del Consell de Ganivet de Felip V aconsellessin al rei no incloure Catalunya —encara per conquerir— en l'abolició foral d'Aragó i València de 1707 «por no exasperar con esta Real deliberación los ánimos de los catalanes, que se sacrificarían mil veces por sus Fueros»⁵⁶⁴.

---

⁵⁶³ Víctor FERRO (1999) i Eva SERRA (2007b).

⁵⁶⁴ La citació a Bartolomé CLAVERO (1977: p. 227).

1. 8. 4. Els poders senyorials i locals

Com hem explicat en apartats anteriors, les societats d'Antic Règim eren comunitàries, estamentals i corporativistes⁵⁶⁵. En conseqüència, el cos de la comunitat política catalana estava format per diverses autoritats: el monarca (comte de Barcelona) i la seva administració (Consells, Reial Audiència, veguers, batlles, etc.) i les institucions de representació regnícola estamental (Juntes de Braços, Diputació del General, etc.), i per centenars —quan no milers— de corporacions regionals i locals⁵⁶⁶ entre les quals comptem els senyors feudals⁵⁶⁷, tan laics com eclesiàstics, i els governs municipals de ciutats, viles, llocs, terres i valls, tant de reialenc com baronials, les quals, altrament, també podien ser senyors de territoris extensos⁵⁶⁸.

Totes aquestes autoritats regionals i locals posseïen un poder fiscal, policial, militar i jurisdiccional sobre la població que habitava els seus dominis i molts també sobre la terra que trepitjaven aquests habitants, alhora que atenien gairebé totes les necessitats immediates de la seva població mitjançant: l'ordenació de la vida comuna a través d'ordenances, l'administració dels béns comuns i erms, el proveïment del que fos necessari, el foment d'obres públiques i la gestió tant de la justícia de primera instància com de les necessitats educatives, sanitàries, de beneficència i, en bona mesura, de defensa⁵⁶⁹.

En el cas del Principat, entre la feudalització, que va produir que Catalunya naixés dividida en un mosaic de diferents jurisdiccions, i la feblesa econòmica de la monarquia catalanoaragonesa baixmedieval, que va derivar en l'alienació règia dels dominis catalans de reialenc, la major part del territori i els habitants se situaven fora de la règia jurisdicció, en senyoriu de la noblesa, de l'Església (els dominis del clergat secular, els convents, les abadies, i les terres dels Ordes militars) i d'alguns municipis. I a pesar que, tal com hem vist, el dret comú d'inspiració romana especificava que tota jurisdicció emanava del

---

⁵⁶⁵ Per a una explicació complementària de l'entramat polític d'aquestes societats: José María IMÍZCOZ (2011).

⁵⁶⁶ Deixem fora de l'anàlisi les corporacions infralocals com els gremis, les confraries, les parròquies, les cases, etc.

⁵⁶⁷ El rei era el primer d'ells essent els seus senyoriu les terres de reialenc.

⁵⁶⁸ José María IMÍZCOZ (2011: p. 62). Sobre el règim senyorial a Catalunya en els temps medievals i almoderns, vegeu: Gaspar FELIU (2010).

⁵⁶⁹ Per a un cas pràctic del funcionament dels senyoriu i els municipis a la Catalunya Nova, consulteu: Josep SERRANO (2000).

príncep sobirà, la veritat és que en molts casos el rei veia frenada la seva ingerència de forma directa, parcial o total, en la major part del territori català.

A més, els governs municipals de reialenc, encapçalats per la ciutat de Barcelona, no només armaven poderoses milícies locals, sinó que també s'enfrontaven als senyors catalans per estendre la jurisdicció règia i fer-la coincidir amb els seus territoris d'influència socioeconòmica. Alhora, si calia, plantaven cara al mateix monarca, acusant-lo d'actuar arbitràriament contra el seu propi benefici i el dels sotmesos a la jurisdicció règia —quan no, contra el benefici de tot el Principat—, mentre intentaven controlar els oficials reials. Si a això li afegim que el poder burgès va acabar esdevenint el puntal hegemònic en la representació del conjunt d'estaments catalans —els que realment controlaven les jurisdiccions i l'extracció de rendes del país— podem veure la importància d'aquests poders locals/senyorials en la comunitat política catalana⁵⁷⁰, essent la capital barcelonina un cas paradigmàtic⁵⁷¹.

Finalment, de la mateixa manera que la cristiandat, les monarquies compostes, els regnes, principats i repúbliques lliures, les citades instàncies de poder municipal i senyorial generaven també identitats col·lectives, en aquest cas de tipus local i feudal.

Recordem que, com ja s'ha dit en la introducció, de la mateixa forma que en l'actualitat, en el passat els individus posseïen múltiples identitats col·lectives. La tipologia era diversa (identitat familiar, religiosa, professional, estamental, local, lingüística, feudal, dinàstica, etc.), que no només podien coexistir o, fins i tot, entrar en conflicte amb les identitats col·lectives regnícoles, principesques i nacionals, sinó que normalment també les nodrien i fonamentaven.

Tanmateix, aquest tipus d'identitat col·lectiva no serà objecte d'estudi per a nosaltres, llevat que tingui algun paper en la conformació d'identitats col·lectives d'abast més general⁵⁷².

---

⁵⁷⁰ Núria SALES (1997: p. 30) i Flocel SABATÉ (2009a).

⁵⁷¹ Xavier TORRES (2012).

⁵⁷² Una identitat col·lectiva municipal que té molta relació amb d'altres com la catalana, la catalanoaragonesa i l'espanyola és, per exemple, la barcelonina dels segles XVI i XVII. Sobre aquesta consulteu: Antoni SIMON (2005a: pp. 170-181).

1. 8. 5. Les forces armades i la diplomàcia del Principat

En estar íntimament relacionada l'evolució de les comunitats polítiques europees amb l'engrandiment i millora de la burocràcia i els exèrcits, no ha mancat debat al voltant de si la Catalunya —la medieval, així com sobretot la dels Àustria— disposava d'exèrcit propi.

L'opinió historiogràfica més assentada és que no en va posseir, atès que institucions com la Diputació del General, el Consell de Cent, els estaments o els governs municipals catalans mai van poder crear un exèrcit homologable als dels monarques europeus. Primerament, perquè en la legalitat catalana les relacions exteriors i la capacitat de crear i dirigir exèrcits era competència del príncep sobirà. Segonament, perquè el Principat no posseïa la capacitat demogràfica per fer front als exèrcits de poderoses monarquies compostes de populosos regnes i estats i, tercerament, perquè en el context de contínua escalada bèl·lica de les centúries modernes que la historiografia denomina “revolució militar”, les predites institucions no van poder edificar les costoses —en temps, diners i experiència— estructures administratives i financeres necessàries per mantenir funcions bèl·liques a gran escala⁵⁷³.

Al contrari, compartim el posicionament de Joan Carrió, qui defensa que la conclusió exposada està mal plantejada⁵⁷⁴.

Ho està perquè és producte de la ja citada falsa dicotomia entre la Corona espanyola i la resta d'institucions catalanes. Per això, —i sense caure en l'anacronisme de veure un exèrcit nacional propi dels estats europeus contemporanis, on no n'hi hagué ni en pogué haver— sostenim que el principat de Catalunya, com a comunitat política, disposava de forces armades que participaven en operacions d'invasió, conquesta i repressió d'altres comunitats polítiques infidels o cristianes, alhora que també defensava el territori català: el «Reial Exèrcit de Catalunya»⁵⁷⁵.

---

⁵⁷³ Antoni SIMON (2008: p. 340).

⁵⁷⁴ Joan CARRIÓ (2008).

⁵⁷⁵ Manllevem l'expressió d'Antonio ESPINO (1999), tot i que és ben històrica, com es pot comprovar, per exemple, en la portada de Domingo de AGUIRRE (1725) *Tratado histórico-legal del Real Palacio antiguo y su quarto nuevo de la excelentissima ciudad de Barcelona...*, obra que fou escrita «para la utilidad de sus successors en el officio de alcayde del Real Palacio de Barcelona, escribía el doctor Don Domingo de Aguirre Conde del Massot, ólim Cathedrático de Leyes de la Universidad Literaria de Barcelona, Auditor General del Real Ejército de Cataluña, del Concejo de su Magestad y su Juez de Corte, después Senador en la Real Audiencia Civil del mismo Principado, Presidente del Sacro Concejo de Santa Clara del fidelissimo Reyno de Nápoles, Regente la Real, y

I és que, encara que estem totalment d'acord que en moments crítics, com les conjuntures de 1640 i de 1713, els exèrcits aixecats per les institucions de la *terra* van ser incapaços de fer front a les forces de les monarquies que envaïen el Principat, no pensem pas que aquestes forces militars improvisades fossin els únics exèrcits dels quals el principat català va disposar en el període baixmedieval i altmodern.

Els exèrcits del comte de Barcelona, o el que és el mateix, els exèrcits de les corones d'Aragó (baixmedieval) i d'Espanya (altmoderna), no eren aliens als regnes i estats que les componien, sinó que, igual que el rei, eren propis de cadascun d'ells. Per tant, fins al 1714, el principat de Catalunya legalment va disposar de les forces armades del comte de Barcelona, ja fos d'ambdues dinasties del Casal d'Aragó (1137-1410, 1412-1516), de la Casa de Castella (1462-1464), de la Casa de Portugal (1464-1466), de la Casa d'Anjou (1466-1472), de la Casa d'Àustria (1516-1640, 1652-1700 i 1705-1714) o de la Casa de Borbó (1641-1652 i 1700-1705). Legalment, fins i tot les grans i modernes institucions règies de guerra, com alguns dels principals consells temàtics hispànics (els d'Estat i Guerra, per exemple) pertanyien, o havien d'atendre, tant a Catalunya com a Castella, Milà o Flandes⁵⁷⁶.

Per tant, les forces armades de Catalunya —que no eren altres que les forces armades de les Corones d'Aragó i d'Espanya—, no només eren homologables als exèrcits d'altres monarquies europeus, sinó que en el període que va entre finals del segle XV fins a inicis de la dècada de 1640, foren els exèrcits capdavanters en efectius i capacitat administrativa, fiscal i financera de la cristiandat.

Insistim: que el sentit dinàstic i l'atzar històric desemboquessin en la situació que el titular del principat català fos també monarca d'altres comunitats polítiques vinculades a la seva Corona i, per tant, els seus exèrcits fossin compartits per aragonesos, valencians, castellans, napolitans i flamencs, entre uns altres, no afectava el fet que aquests exèrcits fossin aquells en què els naturals de la Catalunya medieval i moderna s'enrolaven en expedicions ofensives, com van ser les conquestes i/o reconquestes de les Illes Balears, València, Sicília, Sardenya, Nàpols, Granada, les places del Nord d'Àfrica, Malta o els

---

suprema Cancellaria de los Reynos de la Corona de Aragón, y oy del Inclyto, Supremo, y Áulico Concejo de España. D'ara en endavant: Domingo de AGUIRRE (1725).

⁵⁷⁶ No era el cas de tots els sínodes que aconsellaven la Majestat Catòlica, ja que la majoria de consells assessors de la Corona no tenien competències sobre tots els súbdits. Per exemple, el Consell d'Hisenda era propi de Castella, igual que el Consell de Castella, mentre que els altres consells territorials (Flandes, Aragó, Castella, Portugal, Índies i Itàlia) s'encarregaven d'assessorar el monarca sobre els seus respectius regnes i estats.

Països Baixos, entre altres llocs, així com aquells que ordinàriament havien de defensar el Principat⁵⁷⁷.

Tot i això, a l'hora de protegir i mantenir la pau en el territori català, a més de les forces regulars, el rei, en condició de senyor feudal, podia obligar a la mobilització de part de la població catalana, en convocar els seus feudataris i les milícies urbanes de ciutats sota jurisdicció règia. A més a més, en la seva condició de cap de la cosa pública, podia recórrer a les lleves voluntàries organitzades i sufragades per la Diputació del General, per les universitats i pel conjunt de senyors laics i eclesiàstics. El seu poder com a cabdill militar era tan considerable que, en les situacions d'extrema gravetat, podia arribar a cridar tots els homes catalans en edat de lluitar mitjançant l'Usatge *Princeps Namque*, que obligava tots els súbdits catalans a seguir el seu sobirà per engrossir els exèrcits reials⁵⁷⁸.

Ara bé, aquesta forma d'organització militar, que era l'habitual a l'Europa de l'època, fou un problema per a Catalunya en determinats períodes, com les conjuntures de ruptura amb la Corona. La migrada base demogràfica catalana —en comparació amb altres comunitats polítiques, i no diguem ja imperis dinàstics—, sumada al fet que la Corona era la institució encarregada de la política exterior i la defensa del territori, reservant per a la resta d'institucions catalanes, com hem vist, una responsabilitat defensiva subsidiària, i a la insuficient republicanització tant del model de govern mixt del Principat com de la cultura política dels catalans, que va impedir modificar aquesta situació⁵⁷⁹, van conduir a la imperiosa necessitat de dotar-se d'uns nous prínceps per obtenir la seva ajuda militar.

Pel que fa a la capacitat de relacionar-se internacionalment, cal dir, d'una banda, que fins al tombant del segle XV al XVI no van existir ambaixades permanents a les corts estrangeres i, en l'àmbit de les Monarquies compostes, els ambaixadors eren

---

⁵⁷⁷ Una mostra de l'enrolament de catalans en les forces del Rei a Antonio ESPINO (2000).

⁵⁷⁸ Una anàlisi profunda d'aquestes formes d'organització militar a Joan CARRIÓ (2008: pp. 110-246).

⁵⁷⁹ Ha escrit Joan Pau Rubiés: «el gruix del pactisme català no negava, al contrari, requeria, la funció monàrquica, entesa com una funció executiva i judicial suprema que havia d'actuar dins del marc legal i institucional del país. Essent aquest el cas, sorprèn la manca d'equilibri del pensament polític català de l'època, en el sentit que les funcions executives tradicionals del príncep —la guerra i la pau— molt rarament van ser objecte de comentari o reflexió, i en canvi trobem aquesta insistència obsessiva en la defensa de les lleis del país, al voltant del que podem anomenar la segona funció governativa del príncep, l'administració de la justícia» Joan Pau RUBIÉS (1999: p. 208). Sobre aquesta qüestió també remetem a l'apartat 2.3.2.4 d'aquesta tesi doctoral.

representants del príncep sobirà⁵⁸⁰. Així, els diplomàtics del principat de Catalunya eren agents al servei del comte de Barcelona i rei d'Aragó, els quals solament representaven els interessos del citat monarca que podien concordar, o no, amb els de la resta de la comunitat política catalana.

D'altra banda, des del segle XIV, altres institucions del país, principalment, la Diputació del General o els consistoris de grans ciutats com Barcelona⁵⁸¹ o Perpinyà gaudien dels privilegis reials necessaris i podien permetre's —ja que el cost era força elevat⁵⁸²— enviar ambaixadors al rei per informar-lo personalment d'un assumpte determinat, ben sovint, relacionat amb la defensa dels seus interessos i l'observança de la legislació de Catalunya⁵⁸³.

Aquests enviats —que en la cort del seu monarca posseïen la mateixa consideració diplomàtica que els ambaixadors dels prínceps o repúbliques estrangers⁵⁸⁴— només podien representar els interessos de la classe dirigent del Principat davant del seu rei, però no davant dels governs forans de l'imperi dinàstic al qual estava vinculada Catalunya⁵⁸⁵.

Nogensmenys, en els moments de revolució política i d'enfrontament amb el rei, aquests diplomàtics dels Comuns catalans van viatjar fora dels dominis hispànics —per exemple: París, Münster, la Haia o Londres— per oferir al rei de França, Lluís XIII de Borbó, ser príncep sobirà de Catalunya (1641); per intentar que els interessos del Principat

---

⁵⁸⁰ Sobre les ambaixades trameses pels sobirans catalanoaragonesos entre els segles XIII-XV, vegeu: Jesús LALINDE (1988: pp. 203-208).

⁵⁸¹ En relació amb els ambaixadors enviats per Barcelona a la cort durant l'època altmoderna, vegeu: Manuel CALVO (1993) i Xavier TORRES (2012: pp. 176-179).

⁵⁸² Jordi BUYREU (2005: pp. 237-238).

⁵⁸³ Sobre la qüestió de les ambaixades municipals enviades a la cort, vegeu: David BERNABÉ (2008).

⁵⁸⁴ Almenys des del punt de vista de la tradició històrica i legal i de les institucions regnícoles i els seus juristes. Miquel Fuertes ha posat de relleu en el segle XVII els ministres del Rei Catòlic — com per exemple, els membres del Consell d'Aragó— i els juristes i/o tractadistes al servei de la Corona, enquadrats en una tendència creixent de l'autoritarisme, començaren a considerar que els homes enviats pels regnes o altres comunitats de súbdits no havien de gaudir de la consideració d'ambaixadors com si fossin enviats per un altre príncep o per una república lliure, rebaixant-los a la categoria de missatgers. Miquel FUERTES (2017: pp. 91-93). En aquesta línia, arran del desenllaç de la Guerra dels Segadors, Barcelona va perdre el privilegi d'enviar ambaixadors a la cort reial, ja que els ambaixadors barcelonins foren categoritzats a Madrid com a síndics entre els anys 1652 i 1694. En aquesta darrera data, per un real privilegi de Carles II d'Àustria, se li concedí novament a la ciutat que els seus enviats gaudissin de la categoria d'ambaixadors. Manuel CALVO (1993).

⁵⁸⁵ En relació amb les ambaixades catalanes a la cort reial en els segles XVI i XVII, vegeu: Jordi BUYREU (2005: pp. 237-246), així com també Josep CATÀ; Antonio MUÑOZ (2015). Com es destria de la nota a peu anterior, el Principat i algunes de les seves universitats / municipis no eren les úniques comunitats polítiques que enviaven ambaixades a la cort, ni molt menys. A tall de mostra, podeu consultar un quartet d'estudis de cas d'ambaixades del regne de València enviades a la cort de Madrid en el segle XVII: Carme PÉREZ APARICIO (1993); Rafel BENÍTEZ (2010-2011) i Miquel FUERTES (2016) i (2017).

fossin considerats en els tractats de pau que s'estaven negociant a Münster o la Haia; o per pressionar, el 1713-1714, la reina de la Gran Bretanya, Ana I Stuart, perquè defensés la sobirania catalana, tal com s'havia pactat el 1705 a Gènova. Per a desgràcia dels catalans, en aquestes grans negociacions de pau, el fet de no ser Catalunya una república lliure i no ser tampoc els ambaixadors catalans els plenipotenciaris enviats pel seu rei, va fer que quedessin fora de les negociacions.

1. 9. Un Estat espanyol mig mil·lenari?

Un cop explicat què significava durant l'Antic Règim el terme «estat» en les seves acepcions polítiques, així com què foren els imperis, les monarquies compostes de regnes i principats, i més concretament i també amb aquest sentit polític, què foren el Principat de Catalunya, la Corona d'Aragó i la Monarquia Hispànica dels Àustria, podem comprendre molt millor el debat sobre si Catalunya o Espanya eren un «Estat» abans del 1714.

Els posicionaments enfrontats amaguen dues visions, una històrica i una altra historicista. La històrica correspon a la de les Espanyes, en altres paraules, la d'una península Ibèrica dividida en diversos regnes i un principat jurídicament autònoms entre ells, que eren l'epicentre de l'immens imperi dinàstic de la Corona d'Espanya, a la qual restaven vinculats per via del príncep sobirà múltiples estats com Catalunya, el Franc Comtat, Nàpols, Aragó o Castella.

La visió historicista és aquella que retrotreu al passat l'Estat espanyol de l'època contemporània, concebut ja en el tombant del segle XV un únic Estat espanyol, bastit pels reis Isabel I de Castella i Ferran II d'Aragó, i heretat per Carles I d'Espanya i V d'Alemanya i els successors, menystenint, rebaixant o ignorant, d'aquesta manera, l'estructura política hispànica composta per regnes i estats autònoms.

Som del parer que resulta de gran interès analitzar el perquè de la insistència historiogràfica en forçar l'aparició d'un unitari estat espanyol *avant la lettre*, quan, com hem dit, la realitat política entre 1479 i 1715 presentava una península Ibèrica —sense oblidar l'arxipèlag balear— dividida en sis regnes i un principat que, si bé eren tots espanyols, també eren tots autònoms o independents els uns dels altres⁵⁸⁶.

Al nostre entendre, la visió de l'Estat espanyol unificat creat pels Reis Catòlics respon, clarament, a la voluntat de legitimar històricament el regne d'Espanya dels segles XIX-XXI com una entitat política antiquíssima (amb més de cinc-cents anys) i, a més, creada per consens, ja que els diferents regnes cristians d'Espanya no s'uniren a matadegolla ni de manera forçada, sinó per la cèlebre boda de Ferran i d'Isabel. Un matrimoni que, un cop consolidats els citats reis en el poder —després de les guerres

---

⁵⁸⁶ Manllevem l'expressió d'Àngel CASALS (2000: pp. 12-13).

civils de Catalunya (1462-1472) i Castella (1475-1479), cal no oblidar-ho— fou celebrat per tots els súbdits espanyols cristians: aragonesos, mallorquins, valencians, catalans i castellans (en els quals s'inclouen bascos, gallecs, lleonesos, asturians, murcians, andalusos, etc.). Malgrat tot, per molt que aquest postulat s'hagi difós i consolidat en l'imaginari col·lectiu dels espanyols a base de repetir-lo, no deixa de tenir unes bases científicament poc rigoroses, edificades i sostingudes per motius més relacionats amb la ideologia política que amb la disciplina històrica.

Per començar, en la visió dels cinc segles d'estat espanyol, trobem la idea que contempla que la legitimitat política ve donada per l'antiguitat històrica i la tradició. Idea molt usual i contínuament propugnada durant l'Antic Règim⁵⁸⁷, però que, com resulta evident, no respon a un pensament científic: ni totes les coses antigues són millors que les novelles, ni viceversa, com és lògic. A més, el fet que una cosa sigui millor o pitjor no deixa de ser quelcom extremadament subjectiu.

En qualsevol cas, fou aquesta mentalitat propensa a legitimar les entitats polítiques en funció de seva antiguitat la que impel·lí la historiografia espanyola tradicional, ja fos la liberal del s. XIX o la franquista, a situar l'inici de l'existència de l'estat espanyol contemporani, clarament centralista i unitari, en l'estructura política de la Monarquia dels Reis Catòlics o, de forma encara més inversemblant, en el regne dels visigots.

Posteriorment, també hi ha hagut qui ha pretès legitimar el nou règim polític instaurat l'any 1978, presentant l'Estat de les Autonomies com la lògica continuació de la Monarquia d'Espanya dels Aragó (1479-1516) i dels Àustria (1516-1700), que vindria a ser un estat unificat però amb un notable grau de descentralització.

En qualsevol cas, malgrat la seva popularitat, aquest tipus de legitimació historicista per antiguitat no se sosté des del rigor científic.

En primer lloc, perquè un mínim coneixement en història internacional ja ens fa avinent que molts estats independents com Xile, Bèlgica, Itàlia, Eslovènia, Islàndia, Síria, Letònia, Moldàvia, Estònia, Iraq, Ucraïna o Austràlia, per citar-ne alguns, s'han conformat recentment en comparació amb altres com França, Gran Bretanya, Portugal, Dinamarca, Suïssa, Holanda o els Estats Units d'Amèrica, sense que això els resti ni un bri de legitimitat política enfront dels estats més antics.

---

⁵⁸⁷ Xavier GIL (2016: p. 129).

En segon lloc, perquè, com hem vist, Catalunya i la monarquia composta de la Corona d'Aragó existiren com a entitats polítiques autònomes fins a inicis del segle XVIII, i el regne d'Espanya no es convertí en un estat modern unificat —amb les seves colònies de Cuba i Filipines— fins al segle XIX, amb les independències dels territoris que conformaven els regnes —ja a finals del segle XVIII només virregnats— d'Índies i la supressió gairebé total del règim foral de Navarra, que deixà de ser un regne i passà a ser una província més del regne d'Espanya com eren les províncies de Terol, Badajoz o Girona.

Ras i curt, la idea que l'estat espanyol actual té cinc segles d'antiguitat no respon a la voluntat d'aproximar-se científicament a la realitat històrica de l'Espanya medieval i altmoderna, sinó a la voluntat política d'indole nacionalista de fomentar la unitat espanyola i evitar la disgregació mitjançant la mesura de la legitimitat segons l'antigor. Però hi ha quelcom més.

Cal preguntar-se el perquè d'aquesta insistència en situar concretament la unificació espanyola en el regnat dels Reis Catòlics i no en un altre moment anterior? No eren prou antiguitat dos o tres segles?

Més enllà del com més antic millor, existeix una clara voluntat de confondre la unió matrimonial de Ferran d'Aragó i Isabel de Castella i la Monarquia composta d'Espanya dels Àustria (segles XV-XVII) amb el molt més unificat regne d'Espanya borbònic del segle XVIII en endavant, i fa l'efecte que en aquest fet podem trobar el *quid* de tot l'assumpte.

Durant tota l'època contemporània, ja sigui de forma inconscient o intencionada, s'ha explicat de manera generalitzada als ciutadans espanyols la creació de la unitat estatal espanyola a través de la unió d'Isabel i Ferran. Així, en avançar la unificació dels segles XVIII i XIX al segle XV, aquesta queda presentada com un procés de consens pactat mitjançant el qual els estats medievals i moderns (els regnes d'Aragó, Mallorca, València i Castella, incloses les províncies basques, així com el principat de Catalunya) van renunciar a la seva sobirania, per via del matrimoni i la unió dinàstica, a fi de formar un nou, unitari, “integrador” i més poderós estat, el regne d'Espanya, el qual conquerí mitja Amèrica i dominà bona part d'Europa.

D'aquesta manera, s'ha maquillat que, en realitat, aquest procés d'unificació política de l'Espanya peninsular —culminat jurídicament, políticament i fiscal per la

revolució liberal del segle XIX⁵⁸⁸— tingué els seus moments clau en la violenta conquesta i vinculació política de tipus accessori entre Castella i els regnes i principat de la Corona d'Aragó arran de la victòria borbònica en la Guerra de Successió; així com en l'epíleg en la dinovena centúria que veuria el retorn definitiu de l'illa de Menorca a Espanya el 1802 (la major part del segle XVIII havia mantingut les seves lleis i institucions sota domini britànic), i les victòries liberals en les guerres carlines, que eliminaren les excepcions forals basques i navarresa.

Per tant, i sense perdre de vista que en tot moment estem parlant del territori ibèric, balear i canari, les Espanyes dels Àustria es van començar a transformar en el regne d'Espanya dels Borbó en el període 1707-1715⁵⁸⁹, a partir de la unificació politicojurídica castellanitzant de la península, que continuà durant el segle XIX, i de la qual només restaren aliens el regne de Portugal, el principat d'Andorra i el territori britànic de Gibraltar.

I cal reiterar que aquesta unificació política dels segles XVIII i XIX —com la majoria d'imposicions de fronteres estatals del món— fou un llarg procés violent i repressiu de conquestes, ocupacions militars, annexions i expansions⁵⁹⁰. Un procés que, en el cas espanyol, afavorí la idiosincràsia, la legalitat i l'hegemonia política de Castella en detriment dels altres regnes (València, Aragó, Mallorca i Navarra), principat (Catalunya), senyoriu (Biscaia), províncies (Àlaba i Guipúscoa) i illes (Eivissa i Menorca) d'Espanya, puix que perderen aquelles lleis i institucions pròpies que els feien autònoms i impedièn que quedessin en una situació de dependència completa envers Castella⁵⁹¹.

En qualsevol cas, aquest gens consensuat naixement del regne espanyol d'època contemporània també comportà, lògicament, l'aparició de problemes per integrar entitats que, com Catalunya, havien perdut la seva estructura política autònoma. Això, sumat a un model centralista de construcció i gestió d'estat durant bona part dels segles contemporanis i a la formació d'una identitat majoritària molt refractària al plurinacionalisme o, simplement, a l'existència d'identitats espanyoles alternatives al trinomi castellanista, centralista i uniformador, ha fomentat en el nacionalisme espanyol la voluntat de dulcificar, tergiversar i amagar el passat polític del regne d'Espanya: els

---

⁵⁸⁸ Juan Sisinio PÉREZ GARZÓN (2001: p. 9).

⁵⁸⁹ José Manuel de BERNARDO ARES (2008).

⁵⁹⁰ Will KYMLICKA (2006).

⁵⁹¹ Tot i que Navarra i Euskadi, en el seu conjunt, les recuperaren en l'àmbit fiscal en el segle

regnes i principat d'Espanya. Un passat polític que hem de conèixer i estudiar si volem obtenir una correcta anàlisi històrica de les identitats col·lectives dels temps preliberals.

**CAPÍTOL 2. UNA APROXIMACIÓ A LA
IDENTITAT COL·LECTIVA DELS CATALANS
(segles XIII-XVIII)**

L'encís historiogràfic per la perspectiva de les identitats que es manté constantment *in crescendo* des de la darrera dècada del segle XX, no per casualitat, en el moment de major esfondrament de la història materialista, té relació amb l'afany per situar el focus d'estudi en els mecanismes més bàsics i, per això mateix, centrals, de la cohesió social que constitueixen l'objectiu de ciències humanes com la història, segons Flocel Sabaté⁵⁹². El mateix autor ens indica que:

«convertint la identitat en objecte de la recerca, l'historiador situa el seu treball en un pern bàsic de l'articulació social, obligat a analitzar l'ésser humà en la seva veritable posició social. Per això, la identitat esdevé un prisma que aporta les claus dels diferents desllorigadors de l'articulació social, perquè el desenvolupament d'una identitat comporta, si més no, una adient axiologia, una comunitat d'acció, un grup de solidaritat, un discurs d'unitat i d'alteritat, una memòria col·lectiva compartida, una ideologia justificativa, una jerarquització del poder, un àmbit espacial, uns codis de representació i un marc de relacions internes i externes»⁵⁹³.

Tanmateix, Paulino Iradiel, un altre medievalista, alerta de la problemàtica intrínseca de treballar amb un concepte com el d'«identitat»:

«Sin una distinción precisa entre colectivas o individuales, políticas o sociales, alteridad o sujeto, integración o rechazo, el concepto se ha convertido en una fórmula inofensiva y ambigua, de escasa capacidad explicativa —pero sí de mucha descripción— y válida para casi todo»⁵⁹⁴.

No li manca raó. Ja d'entrada, per iniciar aquest capítol, trobem forçós distingir entre la «identitat individual», és a dir, la personalitat individual que els humans posseeixen, la qual cosa els fa únics en diferenciar-los de la resta d'individus de la humanitat, i la «identitat col·lectiva», el conjunt de característiques que fan que una comunitat de persones sigui ella mateixa, essent diferent de la resta de comunitats en què s'agrupen les persones. El límit on es fixa la distinció entre «jo» i l'«altre» i «nosaltres»

---

⁵⁹² Flocel SABATÉ (2012). A propòsit de la relació entre identitat, història i historiografia, vegeu també: Julian ACEBRÓN; Isabel GRIFOLL; Flocel SABATÉ (coords.) (2015) i Paulino IRADIEL (2017).

⁵⁹³ Flocel SABATÉ (2012: p. 20).

⁵⁹⁴ Paulino IRADIEL (2017: pp. 809-810).

i «ells» depèn de la casuística de cada col·lectiu, i pot respondre tant a criteris de tipus racional i objectiu com a criteris sentimentals i subjectius⁵⁹⁵.

De fet, no hi hauria identitat sense alteritat. De la mateixa manera, la pertinença de l'individu al col·lectiu no pot manifestar-se si no és a través de la diferenciació i de l'exclusió d'algú del col·lectiu ⁵⁹⁶.

De cara a l'objecte d'estudi d'aquest capítol cal parlar en plural, ja que per poder examinar la identitat col·lectiva del conjunt de catalans de les èpoques baixmedieval i altmoderna, és necessari analitzar les tres identitats col·lectives que sorgiren dels vincles d'aquests amb les tres macrocomunitats juridicopolítiques de les quals formaven part: el principat de Catalunya, inclosos els comtats de Rosselló i Cerdanya, els regnes i principat de la Corona d'Aragó i els regnes i estats de la Monarquia d'Espanya. L'objectiu final és ponderar quin era el pes de cadascuna d'aquestes en la idiosincràsia comuna catalana.

Com ja hem comentat en posicionar-nos en el debat sobre les identitats comunitàries i les nacions abans dels nacionalismes, en l'actualitat, hi ha molts tipus d'identitats col·lectives: familiars, esportives, religioses, nacionals, locals, de gènere, professionals, sexuals, de classe social, etc. Unes i altres s'influeixen, s'entrellaçen i xoquen en un magma identitari que és el germen de tota identitat.

La nostra hipòtesi de treball és que en el passat preliberal les identitats també eren plurals i s'influenciaven les unes a les altres per bé que moltes d'elles foren diferents.

En la Catalunya actual, per posar un cas, un home pot viure a Barcelona, treballar com a càmera de televisió, ser seguidor d'un club de futbol, identificar-se com una persona progressista i d'esquerres, ser un gran seguidor d'un candidat polític i fer manifestacions públiques de creences atees i, alhora, posseir una identitat sexual obertament bisexual, per exemple. En la Catalunya de l'any 1318, pogué existir un barceloní físicament semblant. Aquest podia ser membre del gremi d'ollers⁵⁹⁷, seguidor de les execucions públiques⁵⁹⁸, identificar-se com a monàrquic en general i, en particular,

---

⁵⁹⁵ Antoni SIMON (1999: pp. 20 i 21).

⁵⁹⁶ Paulino IRADIEL (2017: p. 812). «La identitat, doncs, comporta l'oposició a l'alteritat. Tanmateix, ha de ser una alteritat en el mateix nivell, perquè les identitats es combinen, talment com cercles concèntrics [...] Ramon Muntaner explica que el 1285, arran de la invasió francesa, la població reaccionarà amb solidaritats específiques només pel fet d'haver nascut, respectivament, a Catalunya o a França; uns i altres, però, comparteixen la Cristiandat, i reaccionaran conjuntament contra els enemics de la fe» Flocel SABATÉ (2012: p. 12). Almenys, teòricament, haurien de reaccionar conjuntament, però ja se sap que la teoria i la pràctica no van sempre de bracet.

⁵⁹⁷ Sobre els gremis barcelonins vegeu la recent obra: Xavier CAZENUEVE; Pere MOLAS (coords.) (2017).

⁵⁹⁸ Flocel SABATÉ (2007c).

ser un fervorós vassall natural del rei d'Aragó⁵⁹⁹, a més de fer manifestacions públiques d'un ultracatolicisme furibund⁶⁰⁰, mentre en secret, aterrit i pudorós, amagava l'atracció sexual que sentia per alguns homes, en un món on la identitat de gènere i sexual eren guiades pels dogmes de moralitat religiosa i per la tradició social⁶⁰¹.

Una primera conclusió és que la identitat d'ambdós individus, que en molts aspectes no té res a veure, es constitueix a partir de diversos trets identitaris. Ara bé, si la comparativa es realitzés entre un barceloní de 1318 i un de 1618, en comptes d'un de 2018, segurament trobaríem que totes dues persones, homes de l'Antic Règim, comparteixen més trets identitaris.

Per això, la nostra intenció és fer una anàlisi diacrònica de les principals característiques que conformaven les identitats catalana, catalanoaragonesa i espanyola dels catalans de les centúries baixmedievals i modernes.

---

⁵⁹⁹ Vegeu l'apartat 2. 3. 2., del present capítol.

⁶⁰⁰ Per a la mixtura entre identitat i fe, vegeu els apartats 2. 1. 2. 2., i 2. 3. 1., del present capítol.

⁶⁰¹ Jaume RIERA i SANS (2014).

2. 1. La identitat col·lectiva espanyola

«El comienzo de la Modernidad, coincidiendo con la unión de las coronas de Aragón y de Castilla, era el momento idóneo para utilizar el nombre de España como denominación de origen, puesto que tenía todas las probabilidades de éxito gracias a su resonancia clásica, en un momento en que el Renacimiento imperaba en Europa. Pero la actitud prepotente de Castilla y las objeciones catalanas a la propiedad del nombre y a su definición y a la forma hegemónica con que se impuso, están en la raíz de algunas cuestiones de identidad todavía no resueltas».

Amb aquestes paraules, la historiadora Eulàlia Duran conclouïa un article publicat l'any 1988⁶⁰². Si llavors aquestes qüestions d'identitat no estaven resoltes —i encara trenta anys després resten per resoldre's—, és evident que a l'època que tractem en aquesta tesi tampoc podien estar resoltes. En qualsevol cas, el fragment també ens ofereix una idea de la importància cabdal que té per a la nostra investigació sobre la identitat col·lectiva dels catalans d'Antic Règim, l'hegemonia política que protagonitzà Castella, tant en la península espanyola dels segles XIV i XV, com en la Monarquia Hispànica dels segles XVI, XVII i XVIII. Per aquest motiu, resulta imperiós dedicar un breu espai per atendre a l'evolució política i identària dels castellanolleonesos, per tal de poder atansar-nos millor a l'espanyolitat dels catalans coetanis, a través de les coincidències i diferències entre ambdós col·lectius.

---

⁶⁰² Eulàlia DURAN (1988: p. 30).

2. 1. 1. L'espanyolitat dels castellans

El sentiment de pertinença a la comunitat espanyola per part dels castellans de la Monarquia Hispànica és indestruïble del fet que es consideraven el poble hegemònic i genuí d'Espanya, un tipus de pensament que troba les seves arrels més llunyanes a finals del segle IX i inicis del X en la cort dels reis asturlleonesos.

Primerament, amb la idea de la *pèrdua d'Espanya* per la invasió sarraïna, i de la necessària restitució del regne espanyol dels reis gots, dels quals els sobirans d'Astúries i Lleó es consideraven successors directes a través de la figura del llegendari cabdill Pelai. Segonament, per l'autoproclamació com a emperadors de tot Espanya dels reis lleonesos dels segles X, XI i XII. Aquests, pel fet de ser sobirans cristians amb major territori i per l'esmentada autolegitimació gòtica, s'arrogaven la preponderància sobre la resta de reis i comtes cristians de la península, els quals es veien forçats a reconèixer-los, com va succeir, per exemple, en el cas del rei Alfons VII de Lleó i Castella (1126-1157), el qual emprava titulacions tals com «imperator Legionis, Kastelle et Ispanie», «imperator Ispanie» o «Ispaniarum imperatori»⁶⁰³. A la mort d'aquest monarca, els regnes de Lleó i Castella quedaren separats entre els seus successors masculins, però la tradicional primàcia lleonesa passà al regne de Castella, fet que es consolidà quan ambdós regnes tornen a quedar sota un mateix rei l'any 1230⁶⁰⁴.

Consegüentment, ja des del segle XIII, cronistes com l'arquebisbe de Toledo, Rodrigo Ximénez de Rada, consideraren els reis castellans com a únics i legítims continuadors dels reis gots, tesi que era reforçada mitjançant l'apel·lació al poder de la divina providència, fent dels castellans fundadors de la primera civilització espanyola i introductors del cristianisme a la península Ibèrica, com es constata en obres d'autors dels

---

⁶⁰³ Es pot constatar, per exemple, en diversos documents comtals barcelonins de l'ACA, com un jurament de l'any 1128, una convinença del 1140 i una carta del 1157, que han estat editades, respectivament, a Ignasi Joaquim BAIGES; Gaspar FELIU; Josep M. SALRACH (dirs.) (2010: vol. 3, doc. 611, pp. 1023-1025; doc. 764, pp. 1258-1260 i vol. 4, doc. 1029, p. 1662).

⁶⁰⁴ Joaquim Verde Llorente ens indica que, si bé a partir de llavors encara es celebraren corts diferenciades per a castellans i lleonesos, aquestes anaren integrant-se en un procés que culminà a les Corts d'Alcalà del 1348. Amb tot, ens diu que aquest procés no suposà la instauració d'un inexistent regne de Castella i Lleó: «Els dos regnes de Castella i de Lleó es mantingueren nominalment, àdhuc amb especificitats jurídiques i administratives, fins a la instauració del regne de les Espanyes el 1836. Tot i que durant l'Edat Moderna es generalitzà el nom de corona de Castella per esmentar el conjunt de regnes encapçalats pel de Castella». Joaquim VERDE (2015: p. 21, la citació a la nota 56).

segles XIV i XV com els bisbes Pablo de Santamaría i Alfonso García de Santamaría, o el deixeble d'aquest, Rodrigo Sánchez de Arévalo.

Stefano M. Cingolani fa una comparació entre les historiografies peninsulars dels segles X-XIII, remarcant l'oposició entre la historiografia castellana, la navarresa i l'aragonesa —les Espanyes— i la catalana. Per a les primeres, la Marca Hispànica⁶⁰⁵ és obviada, Carlemany és vist com un invasor i, si bé algun comte català pot aparèixer esmentat per fets ocasionals, els monarques catalans entren pròpiament a formar part de la història de les Espanyes fins que assolixen el títol de rei d'Aragó. La segona operava de forma totalment contrària, a conseqüència de la peculiar situació històrica, política i jurídica del comtat de Barcelona, abans, i del principat de Catalunya, després, posat en la frontera entre dos mons, ni Espanya ni França:

«Potser per això, la cronística catalana s'estructura com una història fonamentalment centrada en el llinatge, fet que portava a parar atenció a la història de les Espanyes només quan aquestes hi entraven en contacte, com ho mostra amb evidència —i en paral·lel al comportament de la historiografia castellana— la inclusió de la història aragonesa només com a apèndix, en tant que els comtes de Barcelona n'eren els hereus. La falta d'una concepció de la terra i l'ambigua relació amb el *regnum Francorum* no feia incloure en la catalana ni la història de la *Hispania* ni de la *Gallia*; ni, d'altra banda, permetia veure una història de la terra «Catalunya» més enllà del moment en què aquesta, només com a comtat de Barcelona, pervingué de forma estable al llinatge de Guifré I»⁶⁰⁶.

Com a reacció, tot i que fútil, a aquesta tendència castellanocèntrica tenim la del rei Pere III d'Aragó. Aquest, per tal de reivindicar-se com a sobirà hegemònic d'Espanya en el marc del conflicte contra Castella (1356-1369), emulà la tradició castellana però revertint-la en la seva *Crònica General*, de manera que ignorà totalment la història dels reis d'Astúries, Lleó i Castella, i destacà, per contra, la història dels reis de Pamplona, la dels seus successors, els reis d'Aragó dels segles XI i XII, i la dels successors d'aquests, els comtes de Barcelona⁶⁰⁷.

En qualsevol cas, la tendència castellanista s'afirmà i adoptà noves connotacions amb la revaloració renaixentista del món clàssic i de les denominacions geogràfiques

---

⁶⁰⁵ Sobre aquest concepte vegeu: Ramon d'ABADAL (1957-1958); Michel ZIMMERMANN (1989: pp. 18-20); Jordi BOLÒS (2000: pp. 164-165) i Flocel SABATÉ (2005a: p. 272).

⁶⁰⁶ Stefano Maria CINGOLANI (2015a: pp. 251-252).

⁶⁰⁷ Stefano Maria CINGOLANI (2015a: pp. 252-257).

(Itàlia, Gàl·lia, Hispània, Britània, Germània, etc.) sobre les quals s'assentaren les províncies romanes⁶⁰⁸. Això coincidí, en la segona meitat de la quinzena centúria, amb el bastiment de monarquies compostes que en bona mesura coincidien amb aquells antics espais o, fins i tot, els ultrapassaven: Germània corresponia als dominis de la Casa d'Àustria, que es consolidà en el tron del Sacre Romà Imperi; Britània corresponia als reis de la Casa de Tudor, els quals dominaven Gal·les, Anglaterra i Irlanda; la Gàl·lia, als de la Casa de Valois, que regnaven sobre França; mentre que Hispània corresponia als reis castellans del Casal d'Aragó, els quals, substituïts després pels sobirans de la Casa d'Àustria, governaven gairebé tot Espanya.

Tanmateix, malgrat la convergència dels regnes i principat espanyols en una monarquia entre 1479 i 1580, l'espanyolitat no era sentida de la mateixa manera arreu de la península. Per Mateo Ballester:

«el sentimiento hispano no tuvo un mismo grado de arraigo en todos los territorios peninsulares. Fue ciertamente en la Corona de Castilla donde de forma más acusada se produjo una identificación con la nación española, pero en todos los demás territorios peninsulares —en la Corona de Aragón, en Navarra, en Portugal, y en territorios como el Condado [sic] de Vizcaya dentro de la Corona de Castilla— puede detectarse también la presencia, en un grado variable de intensidad, de esta misma identidad»⁶⁰⁹.

Som del parer que no és correcta la interpretació que el sentiment hispà fou un ens abstracte ja conformat que penetrés, més o menys, en la ment de les persones depenent del lloc de la península. La nostra concepció, elaborada a partir de les investigacions de diversos experts en la temàtica de les identitats col·lectives d'època medieval i moderna, és que allò que succeí fou que els naturals de Castella, començant per les elits dirigents, bastiren un tipus d'espanyolitat prou diferent de la resta d'identitats col·lectives espanyoles que es conformaren en els altres regnes cristians hispans, com exposarem tot seguit⁶¹⁰.

Així, les tradicions historicoculturals portuguesa, aragonesa, catalana, valenciana i navarresa de la baixa edat mitjana no mantingueren el concepte «Espanya» amb les

---

⁶⁰⁸ Antoni SIMON (2005a: pp. 29-38).

⁶⁰⁹ Mateo BALLESTER (2009: p. 162). El claudàtor és nostre. Biscaia ostentava la dignitat de senyoria i no pas de comtat.

⁶¹⁰ Vegeu: Robert B. TATE (1970); José Antonio MARAVALL (1981); José María IÑURRITEGUI (2001); Antoni SIMON (2005a: pp. 29-51 i 68-133) i José Manuel NIETO (2006).

consuetudinàries accepcions geogràfica i històrica, puix que des dels temps de Ferran II d'Aragó afegiren un sentit polític: Espanya entesa com a sinònim de la Corona o monarquia composta del Rei Catòlic, arran de la clara percepció que la terra i regnes d'Espanya eren el nucli central i rector de l'imperi espanyol; a Castella s'anà més lluny.

Entre els segles XV i XVIII, en els dominis de la Corona castellana —el conjunt territorial més poblat de la península— no només es mantingueren els significats històric i geogràfic, tot incorporant, alhora, la novella accepció que associà Espanya al rei i la seva Administració, sinó que les elits polítiques i culturals s'ensenyoriren dels termes «Espanya» i «espanyols» en identificar tot Espanya amb una pàtria política i uns regnícoles concrets: la mateixa Castella i els seus pobladors. Un procés d'apropiació que visqué el seu moment idoni en el temps de Ferran i Isabel, gràcies tant al notable augment de l'ús del concepte «Espanya»⁶¹¹, com al fet que la unió castellanoaragonesa, tot i ser una unió dinàstica *aeque principaliter* sense conseqüències institucionals, afermà l'hegemonisme castellanista sobre la península, el qual ja es constata des d'inicis del segle XV⁶¹². Cosa fàcilment verificable a través de símbols evidents, com la precedència de Castella a Aragó en el llistat de títols dels sobirans⁶¹³, o mitjançant l'hermenèutica del concepte «Espanya».

Aquesta posa de relleu que en la producció d'autors de la Corona de Castella, com Diego de Valera, Elio Antonio de Nebrija o Diego Rodríguez de Almela, o bé castellanitzats, com el sicilià Luca Marineo, el terme «Espanya» serveix per denominar la península o la Corona que en governa la major part, o bé directament Castella⁶¹⁴.

I si bé és cert que els postulats entorn del concepte «Espanya» tenien una penetració social molt restringida, a la llarga acabaren repercutint en la mateixa realitat, especialment, a través d'una cort castellanitzant que els difonia arreu de seu imperi i d'Europa mitjançant la impremta i el teatre⁶¹⁵. En conseqüència, en el segle XVI, aquesta tendència hegemònica castellana s'afermà encara més.

---

⁶¹¹ Com ha explicat José Manuel Nieto Soria, si bé el regnat d'Isabel i Ferran amb prou feines ocupa el darrer quart del segle XV, el 70% de les aparicions documentals del mot «Espanya» es produeixen en aquest període. José Manuel NIETO (2006: p. 107).

⁶¹² Jocelyn N. HILLGARTH (1983).

⁶¹³ Flocel SABATÉ (1998: p. 387).

⁶¹⁴ Antoni SIMON (2005a: pp. 34-38) i José Manuel NIETO (2006).

⁶¹⁵ Eulàlia DURAN (1988) i Antoni SIMON (2005a: p. 40 i 110-122). Tanmateix, des de l'exterior —especialment per part dels forans que visitaven els regnes hispans— existia un cert coneixement de la pluralitat de nacions que s'amagaven sota el nom comú d'«Espanya». Vegeu: Xavier GIL (1995) i Miquel PÉREZ LATRE (2007b).

A mesura que transcorria el Cinc-cents, els regnes de Castella, receptors del metall preciós rebut arran de la colonització de les Índies occidentals; amb una classe dirigent (alta noblesa i prelatura) ben integrada en l'administració de la Corona, i essent els principals nodridors de recursos humans i financers de la política exterior dels Àustria espanyols, consolidaren la seva posició ja no només com a pivot polític dels regnes peninsulars, ans també com a centre d'un imperi que s'estenia progressivament pel sud i centre d'Europa i d'Amèrica, i per algunes zones d'Àfrica. En aquesta conjuntura, com diu Eulàlia Duran, Castella podia veure en ella mateixa l'essència d'aquella nova Espanya, sorgint llavors, i per primera vegada, una concepció d'Espanya que no tenia ja problemes de frontera i que podia prescindir de Portugal i dels regnes i principat de la Corona d'Aragó⁶¹⁶.

El professor Simon i Tarrés⁶¹⁷ ens ha mostrat com, en aquest context, el pensament polític castellà començà a desenvolupar un nou ideari imperial, no relacionat amb el projecte d'una monarquia universal del Casal d'Àustria de l'emperador Carles V, sinó enfocat cap a l'edificació d'un imperi particular castellanoespanyol amb autors com Juan Ginés de Sepúlveda, Diego López de Zúñiga, Francisco de Castilla, Gonzalo Fernández de Oviedo, Florián de Ocampo, Juan Maldonado, Ramiro Núñez de Guzmán, Pedro de Mexía, Pedro de Medina, Juan Sedeño, Pedro de Salazar, Esteban de Garibay, Ambrosio Morales o Julián del Castillo. Les seves obres cercaven tant la legitimació de la novella Monarquia Hispànica com l'adoctrinament patriòtic hispanocastellà de prínceps i súbdits, sense oblidar, és clar, la pretensió de justificar, amb postulats de caràcter històric i cultural, el puixant paper polític de Castella dins la predita monarquia, en considerar la llengua castellana com l'única espanyola, en tenir en compte únicament els monarques castellans a l'hora de parlar dels reis d'Espanya, etc⁶¹⁸.

Ara bé, diversos factors com la multiplicació de fronts de guerra; l'avenç de la reforma protestant a Europa; la desvinculació dels Àustria hispànics del Sacre Romà Imperi (1555); la fixació de la cort reial a Madrid (1561); la rebel·lió dels Països Baixos contra el rei Felip II d'Àustria (iniciada en 1566); la subjecció total d'Espanya amb la incorporació del regne de Portugal a la Monarquia Catòlica (1580); la crisi de les bases humanes i materials castelleses; així com els enormes costos de conservació d'un imperi d'abast planetari portaren la classe dirigent castellanocortesana a cercar un nou ideal

---

⁶¹⁶ Eulàlia DURAN (1988: p. 30).

⁶¹⁷ Antoni SIMON (2005a: pp. 42-51).

⁶¹⁸ José Luis GONZALO SÁNCHEZ-MOLERO (1998: pp. 80-85).

polític per tal de conservar l'imperi espanyol. Aquesta aspiració política defensava que la millor forma de conservació de la monarquia i els seus dominis girava al voltant de dos punts que es retroalimentaven: l'enfortiment del poder reial i la transformació del centre de l'imperi, o sigui, els regnes i principat ibèrics —dividits per una àmplia nòmina de particularismes polítics, institucionals, jurídics, econòmics i culturals— en un únic regne, la pàtria Espanya, territorialment compacte i dotat d'uns lligams culturals comuns de matriu castellana compartits pels seus habitants, la nació espanyola, com es destria de les obres d'autors de la segona meitat del segle XVI i inicis del XVII com són Baltasar Álamos de Barrientos, Juan de Mariana, Lope de Vega, Gregorio López Madera, Marín González de Cellorigo, Lope de Deza, Pedro de Valencia, Francisco de Quevedo o Sancho de Moncada, per citar-ne alguns.

A tall de mostra, el 1551 sortia publicat la *Summa de varones illustres* on Juan Sedeño havia escrit al príncep Felip d'Àustria sobre «los reyes progenitores de V. A. que a la patria Española (ya perdida y tiranizada de los infieles tanto tiempo) recobraron»⁶¹⁹; el 1609 Quevedo declarà a l'*España defendida* que, en veure «maltratar con insolencia mi patria de los extranjeros», mentre que Miguel de Cervantes afirmà en la segona part del *Quixot* que el soldat espanyol lluita: «por su fe, por su nación y por su rey», i el 1625, després dels èxits de la Monarquia obtinguts a Breda i a Bahía, el privat don Gaspar de Guzmán, digué eufòric: «Dios es español, y está de parte de la nación estos días»⁶²⁰.

Un ideal politicoideològic uniformador i hegemonista, propi, com ens explica John H. Elliott, del pensament generat en els regnes hegemònics de les monarquies compostes, especialment si aquestes explotaven imperis colonials d'ultramar, que no només reforçaven la seva potència enfront de la resta de regnes i principats del monarca, sinó que també els ajudava a pensar en termes de domini i subordinació que anaven totalment en contra de la unió *aeque principaliter*⁶²¹.

Precisament, l'ideari unitarista i castellanista que hem descrit es posà en pràctica de la mà del programa de reformes del citat don Gaspar, més conegut com el comte-duc d'Olivares⁶²², que comportà la reacció i rebel·lió de Catalunya i Portugal. En aquest darrer, un cop trencats els llaços amb Felip IV el 1641, els portuguesos no només es declaren anticastellans, sinó també antiespanyols, perquè la rivalitat amb Castella es

---

⁶¹⁹ Citat per José Luis GONZALO SÁNCHEZ-MOLERO (1998: p. 82).

⁶²⁰ Citats per Mateo BALLESTER (2009: pp. 156 i 161).

⁶²¹ John H. ELLIOTT (1993: p.18).

⁶²² Antoni SIMON (2005a: pp. 53-133).

projectà llavors, directament, contra Espanya, concepte que havia estat patrimonialitzat pels castellans⁶²³.

Així, a la Castella dels volts del 1700, tot i l'ensulsiada del programa reformista del comte-duc, continuaven ben vives les mateixes aspiracions politicoideològiques que, prenent la part pel tot, assimilaven Castella a tot Espanya, substituint castellans per espanyols i, alhora, continuaven cercant la unificació mitjançant la castellanització política del conjunt peninsular, per tal d'assolir, d'una banda, l'extensió de la legalitat castellana als altres regnes, facilitar al rei l'extracció dels seus recursos i, d'altra banda, fomentar l'expansió de la cultura castellana vers les elits perifèriques, fet que havia de propiciar, a ulls dels alts funcionaris de la Monarquia, una major col·laboració entre aquestes i la Cort⁶²⁴, com demostren els Decrets de Nova Planta que, a judici de José María Iñurrategui, no podem comprendre correctament sense tenir present una antiga vocació de domini polític de Castella sobre els territoris de la Corona d'Aragó. Una aspiració immemorial que troba temps favorables en desdoblegar-se una guerra europea per la successió del tron hispà en una confrontació civil amb els drets regnícoles pel mig. Qüestió, per tant, «de *dinastías* pero también de *naciones*, de convergencia de intereses e inquietudes de una dinastía borbónica y una nación castellana»⁶²⁵.

Una postura que ha estat ratificada, ulteriorment, per altres experts com Simon i Tarrés, qui defensa que es va aprofitar la guerra per:

«imposar al «continente de España» no solament un model d'estat de tipus absolutista, sinó també una idea de nació espanyola de tall castellà que la intel·liguència castellanocortesana havia definit políticament ja des de final del segle XVI com un horitzó polític a aconseguir»⁶²⁶.

Dit això, i exposada l'evolució política de la Monarquia d'Espanya en l'apartat precedent de la tesi, penso que resulta més comprensible el fet que els castellans dels segles XVI i XVII feren paulatinament d'Espanya la seva pàtria política en assimilar Castella al conjunt peninsular, tot substituint en el seu imaginari col·lectiu castellans per espanyols, sota l'aquiescència, quan no foment directe, de la Corona. I, insistim, no fou pas un afer exclusiu de les elits, car com explica Mateo Ballester, l'estudi dels textos de

---

⁶²³ Mateo BALLESTER (2010: p. 439).

⁶²⁴ Antoni SIMON (2011).

⁶²⁵ José María IÑURRATEGUI (2001: p. 301-302).

⁶²⁶ Antoni SIMON (2007a: p. 134).

l'època indica de forma clara que entre l'accés al tron de Felip II i la fi del regnat de Felip IV es produeix un notable desenvolupament de la identitat nacional hispana en dos nivells.

D'una banda, va augmentar la intensitat amb la qual entre les elits intel·lectuals i religioses s'expressa aquest vincle emocional cap al col·lectiu espanyol.

D'altra banda, es va acreïxer de forma evident, encara que en una proporció difícil de determinar, la base social que s'identificava amb aquesta comunitat. La historiografia que subestima les expressions d'identitat nacional en l'edat moderna per ser un fenomen exclusiu de la classe dirigent oblida una dada fonamental: l'existència d'una mentalitat concreta entre les elits socials és sovint el primer pas per a l'extensió d'aquesta mentalitat sobre la resta de la població. Després de tot, les elits gaudien, des de la seva posició de privilegi, d'una molt superior capacitat per configurar el discurs públic, i per projectar els seus valors i mentalitat sobre la totalitat del conjunt social.

A més, a partir dels textos de l'època —els quals no només reflecteixen la mentalitat de l'autor, sinó que també descriuen la realitat circumdant—, pot inferir-se que aquesta difusió de la identitat nacional ja havia recorregut un important tros en l'època dels Àustria: la seva presència es pot detectar de forma creixent en tots els nivells de l'exèrcit i, com es dedueix de documentades reaccions massives d'orgull nacional ferit en època de guerra, entre les masses urbanes⁶²⁷.

En qualsevol cas, quan autors com el citat Ballester analitzen la identitat espanyola de l'època moderna, els resultats posen de relleu que la sèrie d'elements que la conformen —com la propaganda espanyolista de caràcter providencialista o la historiografia que té com a objecte d'estudi i referent simbòlic Espanya o la literatura patriòtica del Segle d'Or— són majoritàriament propis de la idiosincràsia castellana, o sigui, creats per autors castellans, o castellanitzats, en llengua castellana i amb el propòsit d'enaltir i defensar una Espanya essencialment castellana, on allò catalanoaragonès o portuguès és secundari, si és que no és directament ignorat⁶²⁸. En aquest sentit, Xavier Torres explica de forma eloqüent com la derrota de les Comunitats va comportar l'esvaïment de l'incipient i, fins i tot, vehement patriotisme regnicola castellà de començaments del segle XVI, fet que conduí a:

---

⁶²⁷ Mateo BALLESTER (2009: pp. 157-158).

⁶²⁸ Mateo BALLESTER (2010).

«la subsiguiente identificación o confusión entre la monarquía (cuando no el imperio), el reino de Castilla y la *nación* castellana. La ulterior radicación de la corte o capital política de los Austrias hispánicos en el solar de Castilla no hizo sino reforzar dicha tendencia. De ahí, pues, que la nación «castellana» se convirtiera muy pronto en una nación «española» —por no decir una nación «sin género»— apenas distinta de la monarquía»⁶²⁹.

En conseqüència, cal ser curós a l'hora de definir la identitat col·lectiva dels castellans, ja sigui per la carència d'estudis que aprofundeixin en la temàtica, ja sigui perquè a l'època dels Àustria, els castellans estaven transmutant l'objecte del seu patriotisme col·lectiu de Castella al conjunt del territori peninsular sense incloure, però i per descomptat, les idiosincràsies portuguesa, catalana, aragonesa o valenciana.

D'aquesta manera, a ulls dels castellans els citats pobles no eren prou —o ni tan sols eren— espanyols, tal com denunciava el 1557 el cavaller Cristòfol Despuig: «La major part dels castellans gosen dir públicament que aquesta nostra província no és Espanya y, per ço, que nosaltres no som verdaders espanyols»⁶³⁰. I entre aquests ulls castellans, fins i tot podríem arribar a incloure els reis de la Casa d'Àustria a partir de Felip II⁶³¹, els quals haurien considerat els catalanoaragonesos poc dignes de la confiança necessària per ocupar les altes magistratures de l'administració monàrquica, amb què normalment es recompensava els súbdits de la Corona de Castella⁶³².

Per contra, des dels altres regnes i principat peninsulars, les referències al caràcter castellà del Rei Catòlic de torn s'articulaven com una denúncia cap a un ordre polític que, encara que simbòlicament els integrava en el nucli dur de la monarquia (Espanya), en la pràctica implicava la subordinació a Castella i als castellans⁶³³. Tot plegat es pot resumir en la impressió del secretari reial català Pedro Franquesa, qui pels volts del 1605 féu notar

---

⁶²⁹ Xavier TORRES (2008a: pp. 347-348).

⁶³⁰ Cristòfol DESPUIG (1981).

⁶³¹ José Luis GONZALO SÁNCHEZ-MOLERO (1998).

⁶³² Per exemple, el comte-duc d'Olivares aconsellava al monarca la introducció de magistrats espanyols en aquells sínodes i òrgans de la Monarquia on només hi havia estrangers (italians, sards, borgonyons o neerlandesos), perquè eren de més confiança i servien millor el rei i, alhora, també es lamentava molt de la tradició d'excloure dels càrrecs els súbdits catalanoaragonesos als quals els reis havien de demostrar molt més confiança. Tanmateix, a vegades també escrivia consells del tenor següent: «si hubiese algún camino para tener en cada reino destes [de la Corona de Aragón] alguna persona natural de Castilla confidente y de entereza, que avisase secretamente de la verdad de los sujetos y demás cosas del gobierno, y se correspondiese sobre ello con V. Magestad inmediatamente, sería el mejor medio». Antoni SIMON (2005a: pp. 122-133, la citació a la p. 130, nota 224). El claudàtor és nostre.

⁶³³ Ernest BELENGUER (1999), Jesús GASCÓN (2010: p. 43-61) i Mateo BALLESTER (2009: pp. 166-167).

que el sentir colectivo de los súbditos hispánicos era que el rey «es castellano y nada más, y así es como aparece a los otros reinos»⁶³⁴, cosa que conduïa a un desequilibri injust i perillós com arribà a copsar el mateix Olivares el 1624:

«que es el mayor yerro, y de que más graves daños se han seguido amenazan y se pueden temer en esta Monarquía, el recato y desconfianza que por tantos años se ha mostrado y tenido con los vasallos forasteros de V. Majd. [...] sólo son conquistas el reino de Navarra y el imperio de las Indias [...] y qué maravilla es que si en estos mismos vasallos de Castilla, que son admitidos en todos los honores donde V. Majd. asiste, y que gozan de su real presencia caben celos, descontentos y desconfianzas las haya grandísimas y justificadísimas en todos estos reinos y provincias que no sólo se ha contentado el gobierno de tantos años con tenerlos sin la presencia de su rey, sino también inhabitados para las honras y notados por desconfidentes y desiguales en todo a otros vasallos, pues ningunos han tenido más ascenientes de V. Majd. por señores continuados, y más llegando a ver que se les anteponen los que ayer se conquistaron?»⁶³⁵.

Altrament, la solució que proposà fou la castellanització a través de l'alteració constitucional dels regnes d'Espanya. Ja fos castellanitzant només les elits:

«que V. Majd. favoreciese a los de aquellos reinos introduciéndolos en Castilla, casándolos en ellos y los de acá allá, y con beneficios y blandura los viniese a facilitar de manera que viéndose casi naturalizados acá con esta mezcla, por la admisión a los oficios y dignidades de Castilla se olvidasen los corazones de manera de aquellos privilegios, que por entrar a gozar de los de este reino igualmente, se pudiese disponer con negociación esta unión tan conveniente y necesaria»⁶³⁶.

Ja fos envaint-los militarment per castellanitzar-los a tots per la força:

«ir en persona como a visitar aquel reino donde se hubiere de hacer el efecto, y hacer que se ocasione algún tumulto popular grande, y con este pretexto meter la gente [és a dir, les

---

⁶³⁴ La citació a Jesús GASCÓN (2010: p. 54).

⁶³⁵ Gaspar de GUZMÁN, *Copia de papeles que a dado a Su Majestad el Conde Duque, gran canceller sobre diferentes materias de gobierno de España*, 1624, editat a John H. ELLIOTT; José F. de LA PEÑA (eds.) (1978: tom 1, pp. 93-94). D'ara en endavant: Gaspar de GUZMÁN (1978: tom 1). El modernista Manuel Rivero, en la seva recent biografia sobre Olivares, en qüestiona i contesta l'autoria. Vegeu: Manuel RIVERO (2017b).

⁶³⁶ Gaspar de GUZMÁN (1978: tom 1, p. 97).

tropes reials], y con ocasión de sosiego general y prevención de adelante, como por nueva conquista, asentar y disponer las leyes en la conformidad de las de Castilla, y desta manera irlo ejecutando en los otros reinos»⁶³⁷.

A més de l'assimilació entre espanyolitat i castellanitat, a Castella imperava una cultura política molt jeràrquica basada, segons Albareda, en una obediència al rei quasi de caràcter teològic i un sistema de representació política molt limitat⁶³⁸. Aquests factors conduïren al fet que els castellans d'inicis del segle XVIII tinguessin com a elements puntals del seu patriotisme col·lectiu l'ultracatolicisme i la fidelitat i obediència al monarca⁶³⁹. En canvi, altres aspectes com la defensa de la pàtria natural, és a dir, la defensa de la legalitat i les institucions pròpies de Castella, davant dels abusos de la Corona, quedaven relegades a una posició secundària⁶⁴⁰. José María Iñurrutegui exposa que l'obediència com a deure confessional de literatura política castellana:

«venía así a ocupar el espacio de la fidelidad que la literatura política de los territorios [espanyols] de estructura más republicana cubre, fundamentalmente, mediante la invocación y convocatoria de los ordenamientos jurídicos privativos que el monarca había de respetar y mantener»⁶⁴¹.

No és pas casual que, segons Ballester: «el sentimiento nacional y patriótico español se identifica en este período de forma prácticamente unánime con la obediencia y respeto a la autoridad regia, entendida como encarnación y estandarte de la nación»⁶⁴².

Encara que, ens reiterem, calen més estudis sobre la matèria, un cop vist que la identitat col·lectiva de caràcter patriòtic dels castellans passava unívocament per anomenar-se espanyols, puix que consideraven Espanya com la seva pàtria general, i tenia els seus pilars fonamentals en la religió i la fidelitat i obediència al monarca, anem a definir com era la coetània identitat col·lectiva començant per tractar de quina manera es consideraven espanyols els catalans.

---

⁶³⁷ Gaspar de GUZMÁN (1978: tom 1, pp. 97-98).

⁶³⁸ Joaquim ALBAREDA (2015: p. 12).

⁶³⁹ Pablo FERNÁNDEZ ALBALADEJO (1997); José María IÑURRITEGUI (2001); Francisco Javier GUILLAMÓN; Julio David MUÑOZ RODRÍGUEZ (2006). I encara d'aquest darrer autor, vegeu la seva tesi doctoral: Julio David MUÑOZ RODRÍGUEZ (2010).

⁶⁴⁰ Pablo FERNÁNDEZ ALBALADEJO (2007: p. 213).

⁶⁴¹ José María IÑURRITEGUI (2001: p. 254).

⁶⁴² Mateo BALLESTER (2009: pp. 160-161).

2. 1. 2. L'espanyolitat dels catalans

Encara que Narcís Feliu de la Peña exemplifiqui el sentir identitari col·lectiu dels catalans en dedicar el tercer volum dels seus *Anales de Cataluña* (1709) «á la Patria General el Principado de Cataluña», ja que deia l'autor que «soy Catalan, por natural de Barcelona, y el Principado de Cataluña sea Patria general de todos los Catalanes»⁶⁴³, això no vol dir que no existís una identitat col·lectiva espanyola, ni molt menys que els catalans no en participessin. Només hem de pensar que el darrer document publicat per les autoritats catalanes l'11 de setembre de 1714 commina els defensors de Barcelona, entre ells, molts refugiats d'altres llocs d'Espanya: «a derramar gloriosament sa sang i sa vida, per son Rei, per son honor, per la Pàtria i per la llibertat de tota Espanya»⁶⁴⁴.

Ara bé, davant l'enorme grau de tergiversació que s'ha fet d'aquesta mateixa arenga, cal analitzar detingudament quina mena d'espanyolisme professaven llavors els catalans i què volia dir per a ells «Espanya», perquè el fet que la seva espanyolitat fos una identitat col·lectiva no vol dir que, per força, hagués de ser de tipus nacional/patriòtic, com l'espanyolitat castellana que hem descrit.

De fet, l'apropiació castellana del gentilici «espanyol» era quelcom que irritava alguns catalans com el jurista Francesc Ferrer i Nogués, qui en la seva obra *Commentaria sive glossemata ad utiliozem quandam ex constitutionibus Principatus Cathalonie incipientem* (1618), deia sobre els juristes castellans: «ells no són els únics espanyols, també ho som nosaltres, i potser en mereixem més el títol; tanmateix no vivim sota les seves lleis, ni hi viu la major part d'Espanya; i tot i això, sempre utilitzen l'expressió “lleis espanyoles”, cosa que no puc suportar»⁶⁴⁵.

Com es pot observar amb aquest exemple, si bé els catalans del període altmodern s'identificaven com a espanyols, no assimilaven Catalunya a tot Espanya, ni volien ser considerats els únics espanyols, malgrat sentir-se espanyols i a vegades presumir de ser els millors espanyols, com veurem. Però si la seva manera de sentir-se espanyol no era igual que la dels súbdits de la Corona de Castella és perquè la espanyolitat dels catalans

---

⁶⁴³ Narciso FELIU DE LA PEÑA (1709: tom 3, dedicatòries inicials).

⁶⁴⁴ *Ara ojats*, editat a Jaume SOBREQÜÉS (1976: la citació a la p. 79). D'ara endavant: *Ara ojats* (1976).

⁶⁴⁵ Citat a Josep CAPDEFERRO (2001: p. 58).

pivotava entorn de tres únics elements: la geografia, la confessió i la submissió a la Corona d'Espanya.

2. 1. 2. 1. Geogràficament espanyols

A la Catalunya de principis del segle XVIII es considerava Espanya segons la tradicional concepció geogràfica peninsular que, si bé era originària del món clàssic, no s'havia mantingut estable al llarg de les centúries.

En el cas del nord-est peninsular, el significat es perdé a mitjan segle X, quan *Hispania* passà a denominar, primordialment, la terra que comença on acaben els dominis comtals: Al-Àndalus⁶⁴⁶.

Amb tot, arran de l'enorme avanç cristià dels segles XII i XIII, dirigit per grans sobirans conqueridors com el rei Alfons I d'Aragó i Pamplona, el rei/emperador Alfons VII de Lleó i Castella, el comte barceloní Ramon Berenguer IV, el rei Alfons III de Castella i Lleó o el rei Jaume I d'Aragó, els regnes i comtats septentrionals recuperen d'Espanya el terme com a marc geogràfic peninsular on es troben ubicats⁶⁴⁷. Així, per exemple, el predit rei Jaume parlà en la seva crònica de «los cinc regnes d'Espanya» per referir-se als territoris de Navarra, Portugal, Granada, Castella, Lleó, Aragó, Catalunya i València, o sigui, als dominis dels cinc reis espanyols: el rei de Navarra, el rei de Portugal, el rei de Granada, el seu gendre, el rei Alfons X de Castella i Lleó i, per descomptat, ell mateix⁶⁴⁸.

Malgrat, però, aquest auge progressiu del significat geogràfic iberista, a la Catalunya d'inicis de la catorzena centúria, el nom d'Espanya encara podia servir per referir-se només a les terres musulmanes, o bé de forma exclusiva a les terres castellanolleoneses, ja sigui per la propaganda hegemònica de la Corona de Castella, ja sigui perquè Castella-Lleó era la comunitat política espanyola que, amb diferència, dominava més territori peninsular.

Per això, en la crònica de Ramon Muntaner, encara cueja l'assimilació d'Espanya amb Al-Àndalus, com podem comprovar en el moment que l'autor explica el viatge d'una flota comandada per Roger de Flor, la qual navegà piratejant per «tot lo Principat [de Salern o Citra] e platja Romana e la ribera de Pisa e de Gènova e de Proença e Catalunya [o sigui, les costes de la Corona d'Aragó] e Espanya [és a dir, el regne de Granada] e

---

⁶⁴⁶ Michel ZIMMERMANN (1989: p. 26).

⁶⁴⁷ Sobre el bastiment d'aquesta concepció, vegeu: Flocel SABATÉ (1997: pp. 357-367).

⁶⁴⁸ Jaume I d'ARAGÓ (2007: cap. 478, p. 469).

Barbaria»⁶⁴⁹, mentre que la identificació amb els dominis castellanolleonesos la trobem, verbigràcia, en la ploma de Bernat Desclot, quan exposa que en la «ciutat de Roma havia d'honrats clergues de Catalunya [de la Corona d'Aragó] e d'Espanya [de la Corona de Castella]»⁶⁵⁰, o en els mots del rei Pere III el Cerimoniós, en explicar que:

«quaix encontinent que començam de regnar, nos sobrevingren grans afers, si es vol, per lo passatge del rei Benamerí [es refereix al poderós soldà del Marroc] en Espanya, lo qual entenía a conquerir tota Espanya e lo regne de València. Per què ens convenc, a honor de Déu e per guardar les nostres terres de perills e exalçar crestiandat, fer ajuda per mar e per terra al rei de Castella. Lo qual rei de Castella, ab l'ajuda de Déu e nostra, vencé e desbaratà lo dit rei de Benemerí, segons que bé sabets»⁶⁵¹.

De fet, la primera ocasió que hem trobat el mot «Espanya» en el dietari del Consell de Cent, ha estat amb una accepció castellanista. Així, en una entrada del 28 d'agost del 1469, s'indica que el consistori barceloní escollí com a «castellà del castell de Castellví de Rosanes a us e costum de Spanya lo honorable mossenyor Barthomeu Lena Cavaller»; no vol dir altra cosa que a ús i costum de Castella⁶⁵².

Tanmateix, el sentit geogràfic s'anà imposant, especialment, amb la consolidació cultural renaixentista i humanista del referent clàssic d'*Hispania* en vernacle, tant per assenyalar el territori de la península com per parlar de la història d'aquest en el transcurs de diverses èpoques tan mitològiques com bíbliques, passant per les històriques amb

---

⁶⁴⁹ Ramon MUNTANER (2011: cap. 194, p. 326). Els claudàtors són nostres. Seguim la interpretació de Maria Teresa Ferrer i Mallol, qui a propòsit d'aquesta oració exposà: «Vet aquí un passatge en el qual el nom de Catalunya apareix usat en el sentit de terres catalanes, València compresa, i el nom d'Espanya exclusivament en el sentit de terra de sarraïns». Ramon MUNTANER (2011: cap. 194, p. 326, nota 757).

⁶⁵⁰ Bernat DESCLOT (2008: cap. 85, p. 180). Els claudàtors són nostres. Altres exemples d'època on s'esmenten els regnes cismarins de la Corona d'Aragó sota el nom de «Catalunya» a Agustín RUBIO VELA (2012, vol. 1: p. 86, nota 255).

⁶⁵¹ Pere III d'ARAGÓ (2014: cap. 3, § 23, p. 262). En aquest exemple seguim la interpretació conceptual d'Espanya aplicada per Flocel Sabaté a: Flocel SABATÉ (1997: p. 361).

⁶⁵² MNA: vol. II, p. 493. Maria Teresa Ferrer i Mallol oferí la següent explicació sobre aquest costum: «La tinença a costum d'Espanya, segons la tesi exposada per Ramon d'Abadal en el seu treball sobre les «Partides» a Catalunya durant l'Edat Mitjana, seria el resultat de la introducció a terres catalanes d'un costum castellà, acceptat de bon grat pels nostres monarques, sobretot per Pere el Cerimoniós, que hi veieren un mitjà d'enfortiment de l'autoritat reial. En efecte, mentre que la tinença catalana era feudalitzant, donava dret a la successió per herència i limitava de manera molt notable les atribucions del senyor del castell, després que l'havia encomanat a un castlà, la tinença a costum d'Espanya era revocable a voluntat del senyor i no donava mai dret a la successió. El control del senyor sobre el seu castell quedava, doncs, completament assegurat en aquest model» Maria Teresa FERRER i MALLOL (1988: p. 5).

ibers, grecs, cartaginesos, romans pagans i cristians, gots cristians, musulmans i els cristians castellans, lleonesos, aragonesos, etc., com féu el cronista castellà Diego de Valera en la seva *Crónica de España* (1482), on diu sobre Espanya que antigament: «llamose Yberia por el ryo Ebro que por ella corre y llamose España por Yspan sobrino de Ercoles que después del en España reynó»⁶⁵³.

Però per als catalanoaragonesos i castellanolleonesos de finals del segle XV, explicar la història d'Espanya tenia l'evident projecció política d'assentar un passat històric del conjunt territorial espanyol en l'imaginari col·lectiu, legitimador de la cada cop més ampla monarquia que estaven bastint Ferran i Isabel⁶⁵⁴. A tall de mostra, Joan Margarit i de Pau, bisbe de Girona, dedicà la seva obra *Paralipomenon Hispaniae* als «serenissimis Ferdinando & Elisabe Regi & Reginæ Castelle & Aragonu[m]. Qui succedentes paternis & avitis regnis, ipsa coniugali copula, utriusq[ue] Hispaniæ citerioris & ulterioris unionem fecistis»⁶⁵⁵, i el citat Valera s'adreçà al reial matrimoni dient: «Avreís la monarchía de todas las Españas y rreformays la silla Ymperial de la ynclita sangre de los godos donde venis, que tantos tiempos acá está esparzida e derramanada»⁶⁵⁶.

En qualsevol cas, la total consolidació del sentit geogràfic d'Espanya permeté al rei Ferran II d'Aragó parlar del «reyno de Sicilia, tan apartado d'estos nuestros reynos d'Espanya»⁶⁵⁷. Una accepció que veiem repetir-se en plomes catalanes. Així, en l'esmentat dietari barceloní s'assenyala en juliol de 1517 que Carles d'Àustria, des de Zelanda, partiria per mar vers «aquestos Regnes seus de Spaña»⁶⁵⁸. Mentre que, cinc anys després, en el dietari de la Diputació s'explica que les institucions regnícoles feren pregàries a l'església del Pi de Barcelona el 5 de juliol de 1522 per pregar a Déu: «que li plàcia guardar la imperial e real persona, e dirigir-la e aportar-la a bon salvament, ab la sua real armada marítima e exèrcit que aporta, partint del regne e illa de Anglaterra per a venir als regnes de Spanya, e·ls faça arribar a port saludable»⁶⁵⁹.

Aquesta accepció geogràfica es mantindrà al llarg dels segles posteriors, com s'observa en una notícia del dimarts 9 d'octubre de 1576 escrita en mateix dietari:

---

⁶⁵³ Citat a José Manuel NIETO (2006: p. 108).

⁶⁵⁴ Antoni SIMON (2005a: pp. 34-41) i José Manuel NIETO (2006).

⁶⁵⁵ Joan MARGARIT (1545: f. 1r).

⁶⁵⁶ Citat a Antoni SIMON (2005a: p. 36).

⁶⁵⁷ Citat a Flocel SABATÉ (2015: p. 46).

⁶⁵⁸ MNA: vol. III, p. 268.

⁶⁵⁹ DGC: vol. I, p. 362.

«vingué en lo consistori dels senyors deputats mossèn Andreu Aleu, secretari del Sant Offici de la Inquisició, y, de part dels reverents pares inquisidors, digué a ses senyories que dits senyors inquisidors tenien verdadera notícia y certitut que en les parts de Flandes, Alemanya y Fransa, per los luterans enemics de Nostra Santa Fe Cathòlica se fehien estampar molts llibres de lur mala secta, per trametre aquells en estes parts de Hespanya y poder sembrar en elles les heretgies de lur secta»⁶⁶⁰.

O també, molt temps després, en una representació conjunta que els diputats de la Generalitat i els consellers de Barcelona envien al rei Carles II en 1691, a propòsit de la situació de Catalunya en relació amb la guerra contra Lluís XIV de Borbó:

«ninguno puede dudar que es Cathaluña el antemural de lo continente de España respeto de la Francia y que, superada Cathaluña, no le queda resguardo a la real corona para que no se señoree el enemigo de Aragón y Valencia, pues en ninguna de sus fronteras se halla plaça ni fortificación que pueda impedir la entrada y invasión de un ejército poderoso. [...] sería muy considerable el daño de la gran monarquía de vuestra magestad la pérdida del Principado. Porque él por sí solo es una de las más preciosas johias que adornan la real corona de vuestra magestad, que pocos reynos ay de los que componen la dilatada monarquía de vuestra magestad que la igualen assí en la extensión de su terreno como en el crecido número de pueblos y vassallos, que sin duda es la provincia más poblada respeto de su circunvalación de quantas se hallan en todo lo continente de España»⁶⁶¹.

I encara era plenament vigent en la Guerra de Successió quan els tres Comuns catalans escrivien, el 1707, al rei Carles III d'Àustria tractant sobre «la lamentable pèrdua de la plassa de Lèrida [ara en mans dels borbònics], la primera fortificació del continent de Espanya, y única en cubrir Aragón y Valencia asta Madrid»⁶⁶², i fins i tot, anys més tard, en les *Narraciones Históricas desde el año 1700 al 1725*, en què Francesc de Castellví escriu: «Eran estas naciones [referint-se a aragonesos, castellans, catalans, navarresos, portuguesos, valencians, etc.] en el continente de la España, distintas en leyes, costumbres, trajes y idiomas»⁶⁶³.

Ara bé, qüestió a part fou el tema de l'autoaplicació del gentilici. Des de fora de la terra d'Espanya, el catalans baixmedievals podien ser identificats com a espanyols, pel

---

⁶⁶⁰ DGC: vol. II, p. 519.

⁶⁶¹ DGC: vol. IX, p. 137.

⁶⁶² DGC: vol. X, p. 867.

⁶⁶³ Francisco de CASTELLVÍ (1997-2002: vol. 1, p. 55). El claudàtor és nostre.

fet de provenir de la península. Antonio Beccadelli ens n'ofereix un bon exemple en descriure l'entrada del rei Alfons IV d'Aragó a Nàpols el 1443: «Post hos veniebant Hispani, hi quos Latini Celtiberos vulgo Cathalanos vocitamos»⁶⁶⁴.

De fet, comenta Antoni Simon que les primeres manifestacions medievals i renaixentistes d'animadversió contra els catalans —sovint identificats com a espanyols— es poden trobar a les obres literàries de Dante Alighieri, Giovanni Boccaccio, Francesco Petrarca, Luigi Alamanni, Pietro Aretino, Serafino Aquilano, entre d'altres, i foren motivades per l'expansió militar catalana a Sicília, Sardenya i al sud d'Itàlia, que anà acompanyada de la penetració dels comerciants catalans en aquests mercats⁶⁶⁵.

En contrapartida, des del Principat, malgrat que Catalunya sí que era considerada un domini polític de la terra d'Espanya, els catalans no s'identificaven com a espanyols, tal com explica Flocel Sabaté: «el gentilici espanyol es ceneix preferentment en el nucli castellano-lleonès-toledà-andalús i no és pas adoptat pels habitants de la Catalunya baixmedieval»⁶⁶⁶. Així, en el *Terç del Crestià*, Francesc Eiximenis distingia els catalans dels castellans de la següent manera: «catalans e spanyols beuen en grans taçes. Moros en cantarells poch, e d'un cantarell beuen tots. Ffrancesos beuen en gobellets poch o petits»⁶⁶⁷. Una distinció que potser els catalans mateixos arribaren a exportar a Itàlia, com destriem d'un comentari del professor Cingolani:

«l'Anonimo Romano [autor d'una crònica escrita vers l'any 1357] recorda com, cap a 1340, hi va haver un canvi en la moda masculina: «Comenzaro a fare li pizzi delli cappucci luonghi [...] comenzaro a portare panni stretti alla catalana e collati, portare scarselle alle correie e in capo portare capelletti sopra lo cappuccio»; el que resulta interessant és que l'Anonimo distingeix entre els catalans i els «Spagnuoli» que, per la seva part, havien introduït la moda de la barba llarga»⁶⁶⁸.

Amb tot, per l'èxit de la identificació d'Espanya amb la península, fou més comú entre els catalans anomenar castellanolleonesos amb el mot «castellans» que no pas amb el gentilici «espanyols»⁶⁶⁹, en què també quedaven inclosos els navarresos, els portuguesos, els sarraïns i, de mica en mica, en transcórrer els segles XV i XVI, els

---

⁶⁶⁴ Citat a Flocel SABATÉ (2015: p. 46).

⁶⁶⁵ Antoni SIMON (2006: pp. 44-45).

⁶⁶⁶ Flocel SABATÉ (1998: p. 386).

⁶⁶⁷ Citat a Flocel SABATÉ (1997: p. 363).

⁶⁶⁸ Stefano Maria CINGOLANI (2015a: p. 270).

⁶⁶⁹ Flocel SABATÉ (1997: pp. 363-364).

catalanoaragonesos. Això fou motivat tant pel gust renaixentista vers el referent clàssic hispànic, com per fets polítics de primer ordre: l'entronització d'un Casal d'Aragó castellà a la Corona d'Aragó (1412-1555), l'efimera unió castellanoaragonesa de corones amb Ferran d'Aragó i Isabel de Castella (1479-1504) i, posteriorment, la unió de corones en les figures de la incapacitada Joana d'Aragó (1516-1555) i del seu fill Carles d'Àustria (1516-1556).

Certament, ja en el segle XVI podem comprovar com els catalans no només identificaven Catalunya com a part de la terra d'Espanya, sinó que, en part per geografia i en part per ser súbdits de la Corona d'Espanya, ja s'incloïen ells mateixos en el gentilici espanyol, de manera que, l'any 1557, el cavaller tortosí Cristòfol Despuig escrivia amb indignació:

«Que tots [els castellans] són casi de esta manera, *que* per no publicar la glòria dels espanyols que no són castellans, çelen la veritat, y per fer gloriosa la sua pròpia nació no dupten de escriurer matèria. Y açò tant en lo poch com en lo molt. Mas mirau Florián d'Ocampo, que ab tota sa autoritat y gravetat no ha duptat de dir en les sues històries, a són propòsit, *que* lo rey don Felip, pare de l'emperador don Carlos, fonch rey de Espanya perquè era de sola Castella, no mirant la autoritat del rey catòlich don Fernando, que lesores regnava en los regnes de Aragó y de Granada, y al rey don Manuel, *que* regnava en Portugal, y al rey don Juan de Labrit, *que* regnava en Navarra, que són tots estos regnes la major part de Espanya. Y també casi tots los historiògrafos castellans estan en lo mateix de voler nomenar a Castella per tota Espanya. Pero Mexya [sic] en la sua *Corónica Imperial*, en lo segon capítol de la vida de l'emperador Maximiliano, fa pitjor, que posa lo regne de Nàpols sots lo domini y corona de Castella, essent com és tan clarament de la Corona de Aragó, que los minyons no u ignoren. [...] La major part dels castellans gosen dir públicament que aquesta nostra província no és Espanya y, per ço, que nosaltres no som veraders espanyols; no mirant los pecadors benaventurats quant gran engany reben, y quant ignorants són y quant segos de enveja y malícia van, que aquesta província no sols és Espanya, mas és la millor Espanya y, en tottemps y per totes les nacions *que* assí són arribades, per tal tinguda. [...] ¿quina província espanyola per mar y per terra ha fet millor mostra de si que aquesta qu'és vuy la Corona de Aragó, y especialment nostra Catthalyunya? Açò és tan clar y tan notori que no y à home que gens lletrat sia, que ignore. Ni tanpoch ho ignoren los castellans, mas, per no donarnos lo que és nostre, no sols ho volen ignorar mas volen-ho negar»⁶⁷⁰.

---

⁶⁷⁰ Cristòfol DESPUIG (1981: pp. 97 i 102). Els claudàtors són nostres, a excepció del que indica: [sic], que és de l'editora. Les cursives tampoc són nostres.

Tanmateix, el gentilici no sembla gaire habitual en la documentació institucional catalana. Per exemple, en el dietari del consistori barceloní no apareix fins a l'any 1551 amb següent anotació:

«lo Illustre Marques de Aguilar loctinent y capità general de sa magestat y tots los altres officials e altres persones entre les quals era lo noble don Garcia fill del Illustre visrey de Nàpols que es spanyol lo qual es capità de les galeres de Nàpols qui es romàs en Barcelona sperant a la serenissima Reyna de Boemia la qual se havia de enbarcar en la dita armada de galeres»⁶⁷¹.

Mentre que en el dietari de la Diputació no és emprat per cap dels consecutius dietaristes del General fins a l'any 1599, quan amb motiu de la festa de sant Joan Baptista i de la visita de Felip III d'Àustria:

«devant del palàcio de sa magestat, [es féu] una festa molt principal a costa del General de Cathalunya, que.s deye lo desafiú de la justa, [...] [amb] quatre quadrilles de cavallers de dotze quiscuna, la meytat ginets y l'altra bridons, los uns turcs, altres geníssaros, altres inglesos y hespanyols, quiscuna ab ses divises de telilles y altres sedes, molt ornats y en orde»⁶⁷².

Allò que resulta xocant és que el gentilici «espanyol» no sovinteja en aquest dietari fins a la Guerra dels Segadors —i quan comença a fer-se habitual és per anomenar els enemics!—⁶⁷³, mentre que en el del Consell de Cent ni tant sols això, ja que el nombre d'aparicions entre 1390 i 1714 és ínfim, fins al punt que en alguns volums ni apareix el concepte.

Amb tot, és innegable que en el període altmodern els catalans se sentien espanyols per estar la seva terra i pàtria, Catalunya, ubicada en la península espanyola. És per això que la *Exposición del magistrado de la Lonja de Mar de Barcelona a la reina Gobernadora pidiendo que los mercaderes catalanes no estén sujetos al Consul de Cádiz como extranjeros*, de l'any 1674 no s'està d'explicar que:

---

⁶⁷¹ MNA: vol. IV, p. 231. El virrei de Nàpols era el salmantí Pedro Álvarez de Toledo, marquès de Villafranca del Bierzo. Suposem que l'especificació de l'espanyolitat es refereix al virrei de Nàpols —i no al seu fill— per distingir-lo dels seus predecessors immediats en el càrrec de virrei napolità, com el cardenal romà Pompeo Colonna, i el borgonyó príncep d'Orange, Filibert de Chalons.

⁶⁷² DGC: vol. III, p. 345. Els claudàtors són nostres.

⁶⁷³ Consulteu DGC: vol. VI.

«España es todo lo comprehendido de los montes Pyrineos a los Océanos [...] de suerte que incluye dentro de diez y siete Provincias, entre las quales hay doze Reynos, Castilla antigua, nueva, León, Portugal, Navarra, Granada, Valencia, Toledo, Galicia, Algarbes, Murcia, Cordova, y Aragón, y unas, y otras son España [...] Luego bien se infiere, que Cathalunya es España, y que los cathalanes son Españoles»⁶⁷⁴.

---

⁶⁷⁴ *Exposición del magistrado de la Lonja de Mar de Barcelona* (1674). Conforme a la titulació dels monarques hispànics, les cinc províncies que no ostenten el títol de regne i que resten per enumerar serien: els comtats de Barcelona, Rosselló i Cerdanya, i els senyories de Biscaia i Molina. Tot i que el Rosselló i la major part de la Cerdanya pertanyien en aquell moment a la Corona de França, d'una banda, les institucions catalanes es negaven a reconèixer aquesta situació i, d'altra banda, cal tenir en compte que, bo i que Portugal tampoc pertanyia a la Corona d'Espanya, també era comptat com una de les disset províncies en què nominalment es dividia la península en aquell moment, ja que, políticament, si tenim en compte que les províncies forals basques formaven part del regne de Castella, només serien cinc regnes i un principat a Espanya: Portugal, Castella, Navarra, Aragó, València i Catalunya.

2. 1. 2. 2. Catòlicament espanyols

Ens recorda el modernista Ignasi Fernández Terricabras que els homes i les dones de l'època moderna veien el món a través de la cosmovisió cristiana, especialment en temps de guerres i d'epidèmies, quan el recurs a rogatives i l'esperança en miracles de tota mena eren, sovint, les úniques eines de què disposaven per afrontar psicològicament tantes calamitats⁶⁷⁵.

De manera genèrica, per a l'època de formació de la Monarquia Hispànica dels Àustria podem dir sobre el cristianisme llatí o occidental que, malgrat que el poder catòlic reaccionà lentament davant dels reptes plantejats per la Reforma protestant, la resposta fou molt contundent.

L'Església sorgida del concili de Trento (1545-1563) era extremadament clerical i jerarquitzada. Els bisbes, ara obligats a residir a les seves diòcesis, havien de vigilar l'actuació dels rectors de parròquia, també sotmesos a residència. Els rectors, al seu torn, tenien el deure d'instruir els fidels en les veritats de la fe a través del catecisme i de la predicació, i d'administrar-los els sagraments, incloent la comunió i la confessió almenys un cop l'any. El laic, al final de la cadena, era el receptor passiu dels dogmes i de les instruccions del clergat catòlic, en una Europa submergida en múltiples guerres civils entre cristians i perillosament assetjada per l'islam des dels Balcans i el nord d'Àfrica.

Lògicament, davant d'aquesta conjuntura, el poder secular no es va mantenir al marge. En la primera edat moderna els sobirans europeus, per tal d'afermar el seu poder, havien d'escollir una confessió —protestant o catòlica— i treballar activament per consolidar-la en els seus dominis, ja que era l'única manera de garantir el seu control sobre el procés d'adoctrinament religiós. D'aquesta manera, el príncep en qüestió podia estendre els seus drets i valdre's de les xarxes clericals i/o eclesiàstiques per difondre els seus missatges entre els súbdits.

El resultat de tot plegat fou la confessionalització, un procés d'instrucció social en el qual les esglésies i les administracions principesques actuaven de forma coordinada, imposant des de dalt unes determinades pautes de creença i comportament.

---

⁶⁷⁵ Ignasi FERNÁNDEZ TERRICABRAS (2015b: p. 10). Sobre els miracles per al cas de la Catalunya moderna, a partir de l'obra de Pere Serra i Postius, consulteu: José Luis BETRÁN; Antonio ESPINO; Lluís Ferran TOLEDANO (1990).

Un exemple d'aquesta retroalimentació entre religió i política ens l'ofereix la tremenda expansió del coneixement sobre la temàtica bíblica durant els segles XVI i XVII.

Maurizio Viroli ha mostrat com durant el període del Renaixement la manera tradicional d'entendre la política, és a dir, com a art adreçada al bon govern de la cosa pública a partir dels principis de la justícia i del bé comú, fou substituïda per la nova política: la raó d'estat, això és, la ciència proveïdora dels mitjans amb què prínceps i oligarquies poguessin conservar i ampliar els seus estats o dominis⁶⁷⁶.

Per la seva banda, el professor Simon i Tarrés⁶⁷⁷, que en un treball recent ha estudiat com la Bíblia va contribuir a la construcció dels models polítics de la cristiandat dels segles altmoderns, treballant principalment el cas hispànic i, dins d'aquest, el cas català, ens indica que a tot l'Occident els tractats de la raó d'estat consistiren en col·leccions d'exemples relacionats amb la pràctica de com governar la cosa pública. Aquests s'obtenien a partir, principalment, tant dels historiadors i juristes de l'Antiguitat grecoromana, com de les Sagrades Escripures i de l'exegesi que havien fet dels textos bíblics els pares de l'Església.

En conseqüència, la impregnació de referents bíblics en el discurs polític era omnipresent, fet que donà lloc a un fenomen que Simon defineix com a: cultura bibliopolítica. La qual, ens palesa l'autor, fou massiva, en el sentit de ser interestamental i interclassista, ja que era constantment present en els mitjans de comunicació de l'època, com els sermons, el teatre o els fulls volanders, quelcom que sembla un xic diferent d'aquell coneixement bíblic que en els segles XIV i XV hauria estat més aviat cosa de l'elit dirigent⁶⁷⁸.

Una difusió que fou aprofitada per les autoritats i els tractadistes catòlics i protestants, els quals adaptaren els principis morals i religiosos de les sagrades escriptures a llurs objectius polítics concrets, derivats principalment de la necessitat de conservació i/o engrandiment de les estructures polítiques, ja fossin petits regnes, repúbliques o bastíssims imperis dinàstics⁶⁷⁹.

---

⁶⁷⁶ Maurizio VIROLI (2009).

⁶⁷⁷ Antoni SIMON (2016a).

⁶⁷⁸ Per exemple, els discursos polítics curulls de referents bíblics i clàssics eren d'ús habitual en els parlaments realitzats en el marc de la Cort General de Catalunya. Ricard ALBERT; Joan GASSIOT (eds.) (1928) i d'ús habitual en els discursos dels reis d'Aragó baixmedievals. Al respecte, vegeu: Suzanne F. CAWSEY (2008).

⁶⁷⁹ Per a una mostra concreta de la influència bíblica en l'obra de Diego de Saavedra Fajardo, vegeu: Jorge GARCÍA LÓPEZ (2012).

Així, la Bíblia hauria proporcionat un model per a les nacions de la cristiandat occidental⁶⁸⁰. En aquest sentit, ens diu Torres que si bé pot semblar que la Bíblia tingué un impacte molt més profund en els territoris de la Reforma, a l'Europa catòlica, la reiterada prohibició d'una Bíblia en llengua vernacla, refermada pel concili de Trento i els índexs subseqüents, va originar arreu una tensió irresoluble entre els imperatius de la censura i allò que es pot considerar una demanda d'intel·ligibilitat perfectament ortodoxa i feta en nom d'una devoció més genuïna:

«A l'època moderna, i arran de la Reforma, la necessitat d'aclarir —o millor, de confiscar— el sentit de les sagrades escriptures no serà pas menor ni menys urgent. Tal com escrivia un dels campions de la Contrareforma, el cardenal Bellarmino, “Scripturam non esse tam apertam per se, ut sine explicatione sufficiat ad controversias fidei terminandas”. El resultat va ser, doncs, l'emergència d'un veritable gènere literari, prolífic com mai —en part, gràcies a la impremta—, i la finalitat del qual era justament fer evident el sentit —i la moral— de tanta metàfora i altres artificis literaris. [...] La reacció del costat catòlic va prendre la forma d'una veritable allau de paràfrasis i comentaris bíblics, sermonaris, vides de sants i catecismes, escrits en llatí, però també en vulgar, i adreçats, en primera instància, als predicadors i a tots aquells que tenien cura d'ànimes, però a la llarga, i a través seu, a la feligresia en general. Una conseqüència d'aquesta reacció apologètica va ser la gestació i difusió d'una cultura confessional catòlica que era tan religiosa com política»⁶⁸¹.

Més enllà de la qüestió bíblica, l'aprofundiment en la incardinació entre política i religió contribuï a consolidar encara més aquesta darrera com un element constitutiu de la identitat col·lectiva territorial de les societats europees dels segles XVI i XVII, tot provocant l'homogeneïtzació religiosa de la població en cada comunitat política, així com l'augment de la intolerància i el rebuig d'aquestes poblacions vers els seguidors de les altres confessions. D'aquesta manera, a ulls de la majoria d'occidentals, tant a Europa com a Amèrica, professar la mateixa fe era un requisit primordial perquè la comunitat visqués en pau i concòrdia, fins al punt que no hi podia haver nació si no hi havia unitat religiosa en el si d'aquesta. En conseqüència i per definició, els napolitans, els austríacs i els castellans havien de ser catòlics; els suecs i els danesos havien de ser luterans; els anglesos, anglicans; i els alemanys o els neerlandesos tenien un greu problema.

---

⁶⁸⁰ Mateo BALLESTER (2010: pp. 227-295).

⁶⁸¹ Xavier TORRES (2008b: pp. 93-95). Els claudàtors són nostres.

Un cop alienada la part protestant dels Països Baixos, en l'àmbit de la Monarquia d'Espanya dels Àustria, tots els súbdits compartien la mateixa confessió, en bona mesura, arran de la imbricació extremadament forta i profunda de la Corona amb amb la fe catòlica romana, com es pot comprovar a partir dels següents ítems:

—La concessió (1496) i confirmació (1517) pontificia del títol de *Rei Catòlic*, sublimador de la fe dels monarques espanyols en una cristiandat dividida i caïnita, així com simbòlicament el més important dels títols que ostentaren aquests sobirans.

—La participació activa en el govern espiritual d'algunes de les institucions sinodals de l'estructura administrativa de la Corona d'Espanya, com els Consells de la Inquisició, el de Croades, el d'Ordes i el d'Índies⁶⁸².

—L'homogeneïtzació confessional aconseguida per l'expulsió dels súbdits jueus (1492) i moriscos (1609-1614) dels dominis del Rei Catòlic.

—La vigilància de l'ortodòxia dels catòlics hispànics a través del control que la Corona tenia sobre el Tribunal del Sant Ofici de la Inquisició espanyola, vigent en gairebé a tots els regnes i estats hispànics, amb alguna excepció com el regne de Nàpols, on operava la Inquisició romana.

—La ràpida implantació dels decrets del Concili de Trento, en què tal com ens explica el professor Fernández Terricabras, la Corona no només ordenà aplicar-ne les directrius als bisbes i superiors dels ordes religiosos, sinó també als jutges laics i als delegats del poder regi d'arreu de la monarquia. Així, la norma religiosa tridentina esdevingué legalitat civil⁶⁸³.

—L'aïllament intel·lectual que es va imposar als espanyols en relació amb l'entorn europeu. D'una banda, amb la pragmàtica del 22 de novembre de 1559, el rei Felip II establí, per als dominis de la Corona de Castella, la prohibició d'estudiar en universitats situades fora dels regnes peninsulars, amb l'única excepció dels Col·legis de Nàpols, Roma, Bolonya i Coïmbra, tots ells centres de reconeguda ortodòxia catòlica. Prohibició que es féu extensiva als dominis la Corona d'Aragó l'any 1668⁶⁸⁴. D'altra banda, amb la publicació, aquell mateix any, del primer *Index librorum prohibitorum et expurgandorum*, periòdicament actualitzat amb noves edicions, que enllaçava amb una llei del 1558 que castigava amb la pena cabdal tot aquell qui publicqués o introduís llibres

---

⁶⁸² Feliciano BARRIOS (2016: pp. 78-82).

⁶⁸³ Ignasi FERNÁNDEZ TERRICABRAS (2015a: pp. 68-69).

⁶⁸⁴ Antonio FERNÁNDEZ LUZÓN (2005: p. 81).

prohibits en el regne. D'aquesta manera es bloquejava una altra via fonamental de connexió amb gran part de la vida intel·lectual europea, sempre sospitosa d'heretgia⁶⁸⁵.

—L'existència del patronat reial, especialment en la seva faceta de presentació de càrrecs episcopals i d'altres dignitats i beneficis eclesiàstics, aconseguit entre finals del segle XV i inicis del XVI, sobre els dominis hispans i indians. I també el similar mecanisme de presentació, inclosos els casos en què es procedia mitjançant el necessari atorgament de *placet* reial.

Això donà lloc, per exemple, al fet que el rei espanyol Felip II d'Àustria controlés gairebé un terç dels bisbes de l'Església Catòlica. Segons Feliciano Barrios: «pocos datos como este mueven al asombro sobre el inmenso poder del rey hispano, y dicen tanto de la profunda imbricación del trono en el gobierno espiritual de los reinos y estados de una monarquía que se proclama, antes que nada, católica»⁶⁸⁶.

—Precisament, aquest patronatge atorgava a la Corona d'Espanya una grandíssima capacitat per transformar els conflictes polítics, dinàstics i internacionals en guerres de religió. Segons exposa David González Cruz, la Monarquia d'Espanya tenia a la seva disposició una extensa estructura eclesiàstica dependent del patronat exercit per la Corona, que possibilitava l'activació d'una maquinària propagandística integrada per una ingent quantitat de clergues, tan seculars com regulars, que feien arribar totes les consignes als llocs més distants de la península i de l'Amèrica hispana⁶⁸⁷.

Com és habitual, els punts que acabem d'enumerar influïren profundament en la identitat dels súbdits de la monarquia composta hispànica. I és que, per a una estructura política bastida a partir del fet que el mateix príncep governés una multiplicitat de regnes i estats autònoms i llunyans entre ells, el factor religiós fou quelcom clau a l'hora de forjar una identitat comuna.

Els sobirans espanyols de llinatge austríac se serviren d'aquesta eina per aglutinar i unificar, en la mesura que els fou possible, els súbdits dels seus diversos i dispersos dominis, fins al punt que la conversió al catolicisme mitjançant el baptisme era valorada com una condició que contribuïa a aconseguir la carta de natura concedida per la Monarquia d'Espanya⁶⁸⁸.

---

⁶⁸⁵ Mateo BALLESTER (2009: pp. 167-168).

⁶⁸⁶ Feliciano BARRIOS (2016: pp. 83-86).

⁶⁸⁷ David GONZÁLEZ CRUZ (2012: pp. 318).

⁶⁸⁸ David GONZÁLEZ CRUZ (2012: pp. 338-339).

De fet, en els segles XVI i XVII, les teoritzacions que propugnaven un horitzó polític fonamentat en fer de la Monarquia d'Espanya una monarquia universal en què es conjuminessin el poder secular i el poder espiritual, anaven de la mà, d'una banda, amb l'enaltiment providencialista de la nissaga dels Àustria, sobretot els de la branca espanyola, mitjançant comparacions bíblicomesianiques i, d'altra banda, amb la identificació dels espanyols com a poble escollit per Déu i, fins i tot, superior al poble hebreu.

La difusió d'aquestes idees entre els súbdits es realitzà a través de la literatura asceticoespiritual contrareformista, de la poesia, de la novel·la, així com de tots els registres de la prosa culta i popular, i tenia el seu millor vehicle per a la divulgació massiva tant en les representacions teatrals, especialment en els exitosos formats de la *comedia nueva* i l'acte sacramental, com en els sermons, una eina perfectament integrada en l'esmentada maquinària propagandística de la Monarquia Hispànica⁶⁸⁹.

Un altre aspecte identitari d'Espanya relacionat amb la qüestió religiosa fou la progressiva castellanització de l'Església en alguns dels regnes no castellans de la Corona, en la qual influïren clarament el Patronat Reial i la implantació de les directrius tridentines. Serveixi'ns d'exemple el cas de Catalunya.

Tot i que la castellanització de l'Església catalana comença tímidament en el regnat de Ferran II d'Aragó, el fenomen anà en augment al llarg del segle XVI amb la vinguda des de Castella tant de bisbes com de membres dels ordes regulars nous o reformats.

En aquest sentit, la historiadora del dret Elena Roselló considera que, a partir del concili de Trento, es va començar a percebre una tendència castellanitzadora en el pensament polític dels nous ordes mendicants instal·lats als regnes de Corona d'Aragó, especialment després que el rei Felip II aconseguís que el papa cedís en la pugna pel control dels ordes religiosos i li atorgués la facultat i distinció de presidir l'Església dins dels seus dominis, fet pel qual el monarca controlava els nomenaments de prelats. Això va suposar, segons l'autora, una castellanització «que con toda seguridad era el talante que le interesaba en última instancia al rey que adoptaran los religiosos, no solo [sic] en Cataluña, sino en cualquier punto de sus reinos»⁶⁹⁰.

---

⁶⁸⁹ Antoni SIMON (2015a: pp. 53-59) i (2016a: pp. 119-145, 187-196 i 317-331).

⁶⁹⁰ Elena ROSELLÓ (2016: les citacions a la p. 139). El claudàtor és nostre.

Sobre el tema dels ordes vinguts de Castella, resulten paradigmàtics un parell de casos que val la pena esmentar.

El primer és el dels conflictes monàstics dels anys vuitanta del segle XVI, produïts a Montserrat entre monjos catalans i castellans, sobre els quals el frare castellà Andrés de San Román, que havia estat abat del monestir entre 1570 i 1576, escrigué al gran mercader, també castellà, Simón Ruiz. Bernat Hernández explica que, entre 1585 i 1586, Sant Román és testimoni presencial dels desordres causats pel desenvolupament de les successives visites de reforma del Monestir de Montserrat, en les quals es va posar en dubte l'honestetat de la seva gestió com a abat i majordom. Afectat de manera íntima, totes aquestes vicissituds prenen un caire de lluita entre castellans i catalans (incloent en aquest grup els monjos originaris de qualsevol territori de la Corona d'Aragó) segons les notícies que envia Sant Román a Ruiz, sabem que el monjo arriba a témer per la seva vida:

«De ahí la dureza de las frases que escribirá: “tiene por agrabio esta nación que, en su tierra, nosotros gobernemos”; “no por ser castellano me tengo por seguro, que si fuera gabacho [esto es, francés] lo estuviera”; “lo que más pretenden es anichilar a los principales castellanos”; “harto deseo salir desta tierra, pues desean caresçer de los castellanos”; “se van los principales castellanos y que la tierra huelga caresçer dellos” y las menciones aisladas, pero recurrentes, a la parcialidad de las instituciones catalanas y la limitada potestad del rey en el Principado»⁶⁹¹.

Segons exposa Hernández, la seva correspondència està farcida d'aquestes i altres vivències, en ocasions molt greus, que va viure al monestir en aquests anys: les acusacions d'assassinats sistemàtics en la infermeria, l'enverinament del bisbe visitador, les recíproques pallisses, la fugida dels monjos catalans de Montserrat a Barcelona, l'assalt de bandolers i l'expulsió de monjos castellans, etc.⁶⁹².

El segon és el cas dels carmelites descalços (orde nascut a Àvila el 1566 com a reforma dels carmelites calçats) sobre els quals la professora Roselló comenta: «se les dio un Vicario general español, lo que sin duda suponía un auténtico control desde Castilla», cosa que ajudà al fet que s'enviessin dotze carmelites descalços de la Corona de Castella al convent de Sant Josep de Barcelona, i que ajuda a comprendre millor el tarannà extremadament procastellanista del frare carmelita Juan de Jesús Roca. Aquest català

---

⁶⁹¹ Bernat HERNÁNDEZ (1997: p. 15).

⁶⁹² Bernat HERNÁNDEZ (1997). Sobre la temàtica dels conflictes al monestir de Montserrat en aquests anys, consulteu: Ignasi FERNÁNDEZ TERRICABRAS (1993).

proper al Rei Catòlic fou un dels pioners⁶⁹³ a l'hora de proposar obertament l'extensió de la legalitat de Castella a Catalunya, com es pot comprovar en una missiva que escrigué a Felip II el 1589, en què es queixava de la situació socio-religiosa del Principat i Comtats i li demanava que trenqués:

«fueros y leyes iniquas, que ni es lícito jurarlas ni juradas guardarlas con tanto daño del Reyno. Y si ay scrúpulo, pontifice ay que viendo la iniquidad de tales leyes absolverá del juramento. Y la tierra esta tan affligida y oprimida, que les parece a las comunidades que si viessen venir a V. Magd a gobernarles con las leyes de Castilla, que resollarían y tendrían vida. [...] Y que mandase V. Magd viniessen de Perpiñán veynte y cinco cavallos y cien arcabuceros, porque con esta ayuda los de la ciudad y pueblos cobrarían ánimo. Y quizá ésta sería buena ocasión para que V. Magd acabasse con estas leyes y pusiesse esta tierra en el estado que es razón que esté; digo que ay mucho apartejo y mucha necessidad dello, sino quiere que se entre esta pestilencial heregía que ay en Francia, que ya ay semilla. Y este temor me haze dessear que V. Magd tomasse este trabajo, que no sería pequeña empresa y está dentro de su casa, y es razón que V. Magd acuda a ello antes que a lo de fuera. El modo V. Magd lo sabrá mejor; y si se piensa en ello, quizá será más fácil de lo que parece»⁶⁹⁴.

Sobre la situació dels titulars episcopals del territori català Antoni Simon exposa, a tall d'exemple, que entre l'any 1600 i el 1640, les provisions de bisbes nats a Catalunya representen el 42 % del total (26 catalans de 61 bisbes), i en el moment d'esclatar la revolució i la guerra de 1640 només Pau Duran (bisbe d'Urgell) i Ramon de Sentmenat (bisbe de Vic) eren naturals catalans⁶⁹⁵.

Aquesta progressiva castellanització de la jerarquia eclesiàstica provocà, d'ençà dels darrers temps del Cinc-cents, una sèrie de controvèrsies entorn de l'idioma, català o castellà, en què s'havia de predicar i ensenyar la doctrina de l'Església a Catalunya. Els concilis de la Tarraconense de 1636 i 1637 foren l'escenari més rememorat d'aquestes

---

⁶⁹³ Però no pas el primer. Per exemple, el valencià Tomás Cerdán de Tallada, en el capítol XI del seu *Verdadero gobierno de la Monarquía, tomado por su propio sugeto la conservación de la paz* (1581), ja deia que la diversitat de legalitats d'Espanya era un llast i insinuava al rei Felip II que calia prendre la determinació d'homogeneïtzar-les a partir del sistema legal de Castella. Antoni SIMON (2005a: p. 128, nota 216).

⁶⁹⁴ Elena ROSELLÓ (2016: la transcripció del document a l'apèndix documental 11). El claudàtor és nostre.

⁶⁹⁵ Antoni SIMON (2005a: p. 195, nota 136).

disputes, les quals, ens recorda el professor Simon, varen tenir repercussió fora dels concilis a través de la publicació i divulgació de diversos memorials⁶⁹⁶.

---

⁶⁹⁶ Sobre els concilis, vegeu: Modest PRATS (1995) i Antoni SIMON (1999: pp. 101-114), (2005: pp. 195-200) i (2016b).

2. 1. 2. 3. Monàrquicament espanyols

En una Europa de monarquies compostes dividides en dominis territorials molt diversos entre ells, la fidelitat vers la figura principesca era capital. Com hem estat insistint, la constitució jurídicopolítica i pluriestatal de la Monarquia Hispànica motivava que el príncep sobirà de Catalunya fos també el monarca de cadascun de la resta de regnes i estats d'un imperi, el centre del qual era identificat per hom com la península d'Espanya.

L'hegemonisme castellanolleonès dels segles XIII i XIV en relació amb la península Ibèrica havia produït que, des dels dominis del Casal d'Aragó, els territoris de la Corona de Castella i els seus habitants copessin, de vegades, els conceptes «Espanya» i «espanyol». Tanmateix, a partir de 1479, la incorporació dels dominis ibèrics de la Corona d'Aragó a la monarquia d'un rei catalanoaragonès que també regnava sobre Castella i Lleó produeix un canvi semàntic.

En els regnes de la Corona d'Aragó, el concepte «Espanya» ràpidament comença a tenir connotacions polítiques relacionades amb el rei i la dinastia. En conseqüència, ja el 12 de febrer de 1479, els jurats de la ciutat de València reiteren les seves condolences al rei Ferran d'Aragó per la mort del seu pare —produïda a Barcelona el proppassat 20 gener— i, a continuació, manifesten la seva alegria pel fet que «la serenissima Cassa de Arago e tots los regnes de ça» es trobin sota el jou d'un sobirà tan poderós, cosa que els procuraria «grandissima benaventurança e [els mantindria] preservats de molts e inffinitos dans que de prim[e]r, per no esser Spanya juncta ab la dita Cassa serenissima de Arago erem molt calumpniats e vexats»⁶⁹⁷, mentre les forces dels reis d'Aragó i Castella a Itàlia —epicentre tradicional de la política exterior catalanoaragonesa— comencen a ser anomenades exèrcit i armada d'Espanya, mutant els consagrats crits bel·licosos «d'Aragó!, Aragó!» a «Espanya!, Espanya!»⁶⁹⁸.

De fet, segons el testimoni del cronista Andrés del Pulgar, en el moment que Ferran II s'ajagué en el soli catalanoaragonès, ambdós reis varen rebutjar com a titulació oficial la de «reyes e señores de España». Tanmateix, ja en els darrers anys de la centúria, el mateix rei Ferran II parlà sovint de «Nuestros reynos de Espanya»; es referí als seus

---

⁶⁹⁷ *Carta del 12 de febrer de 1479 dels jurats valencians al rei Ferran II d'Aragó responent a les seves missives del 27 i 29 de gener del mateix any*, publicada a Miguel GUAL (1949: pp. 271-272).

⁶⁹⁸ José Manuel NIETO (2006: pp. 118-119).

súbdivts ibèrics com «nuertras naciones de Spanya» i anomenà al Casal d'Aragó, el seu llinatge i dinastia, amb l'ambició nom de «casa d'Espanya». És més, tant ell com la reina Isabel foren tractats ben sovint, per vassalls i estrangers, com a reis d'Espanya, arran de la percepció d'una entitat política que Varela anomena «monarquía de todas las Españas», tot i que allò més habitual fou l'expressió «reinos de España»⁶⁹⁹, sempre amb una preclara desconsideració envers els peninsulars que no restaven sota la sobirania de Ferran, Isabel o els seus successors.

D'aquesta manera, el concepte «Espanya», tradicionalment històric i geogràfic, s'impregnà pels catalans d'un contingut polític ben concret: servir d'abreviació i síntesi d'expressions polítiques tals com «regnes d'Espanya», «Corona d'Espanya» o «Monarquia d'Espanya», entre d'altres. En tots aquests casos, el mot subjecte de torn («corona», «regnes», «estats», «províncies», «dominis», «monarquia», «imperí», «ambaixador», «infant», «cardenal», «galeres», «tropes», «miquelets», etc.) s'acompanyava d'un «d'Espanya» com a complement del nom per especificar que s'estava parlant de quelcom relatiu al Rei Catòlic.

Així, el dietarista de la Diputació del General pot escriure el 1565 sobre el «duc de Medinaceli, virrey qui fonc de Sicília y capità general de la armada del nostre rey y senyor, que anà als Gèrbens, que vingué a Roses ab les nou galeres d'Espanya»⁷⁰⁰, és a dir, amb les nou galeres de la Corona d'Espanya o armada reial.

Posteriorment, el dietarista deixa constància, el dia 24 de juliol de 1568, de la mort del primogènit del rei Felip II: «En aquest die passà de aquesta vida en la altra la bona ànima del sereníssim senyor don Carles, príncep de Spanya, en la vila de Madrit, *cuius anima requiescat in pace*»⁷⁰¹. És evident que s'estava referint a l'hereu de la Corona d'Espanya i no a l'hereu del territori ibèric, ja que el regne de Portugal encara tenia el seu propi sobirà.

Gairebé una centúria més tard, el dia 20 de novembre del 1659, el dietarista de torn de la Diputació anotà que el virrei havia informat els diputats catalans que «las paus estaven ja firmades per lo excel·lentíssim senyor don Lluys de Aro y excel·lentíssim senyor cardenal Mazarín, com a plenipotenciaris de Espanya y França»⁷⁰².

---

⁶⁹⁹ Les citacions a Flocel SABATÉ (1998: p. 390) i José Manuel NIETO (2006: pp. 114-119).

⁷⁰⁰ DGC: vol. II, p. 174.

⁷⁰¹ DGC: vol. II, p. 212.

⁷⁰² DGC: vol. VII, p. 105.

En aquest sentit, els catalans eren espanyols ja no només per ser peninsulars, sinó per ser vassalls o súbdits d'Espanya, o sigui, de la Corona d'Espanya. I això tenia conseqüències en la identitat dels catalans, que se sabien perfectament súbdits d'aquest imperi dinàstic, fet els agermanava amb aragonesos, mallorquins, valencians, sards, sicilians i napolitans, però també amb castellans, navarresos, milanesos, borgonyons, flamencs, peruans i tants altres súbdits de Sa Majestat Catòlica.

No obstant això, volem insistir en el fet que els catalans, a diferència dels castellans, no feren d'Espanya la seva pàtria política, cosa que es pot comprovar ja des de finals del segle XV, ja sigui amb l'enfrontament entre cercles humanístics castellans i catalans, puix que els darrers denunciaven que els primers s'estaven apropiant d'un concepte geogràfic i polític que era de tots; ja sigui amb els arguments d'un català tan procastellanista com Alexandro de Ros⁷⁰³.

I és que, malgrat que aquest jesuïta, sota el pseudònim de Juan Gómez Adrín, s'identifiqués com a membre de la nació espanyola i apostés per la castellanització lingüística dels catalans: «avemos de hablar, no en la lengua nativa a una provincia, sino en la general y común a la nación [espanyola], como lo es la castellana en esta monarquía»⁷⁰⁴; mai no deixà de reconèixer el principat de Catalunya com la seva pàtria, com s'observa en la seva *Cataluña desengañada* (1646):

«La mas feliz de las provincias de Europa era Cataluña, ahora es el Monstro politico della, con dos cabezas, una supuesta, y otra natural, esta sola puede influir la vida, que los miembros postizos son un vano remiendo de los ojos. Enternescanze los de V.S. a vista de las calamidades, que padeze el Principado. Si me negare mi Patria la gloria de Hijo suyo, no le merezco el disfavor, ni podra quitarme la embidia, ò la pasion, la dicha de verdadero Catalan [...] Si pareziere que en este Libro pongo la hoz en mies agena, pasando del exercito del Pulpito, al manejo de la Política, disculpa tendré en la obligación de vasallos, y en el afecto de Catalan, lastimado de las desdichas de mi Patria. Ambos empeños me hizieron tomar la pluma, sacrificada igualmente al servicio del Rey, N. S. que a la utilidad de Cataluña. [...] pregunto yo ahora a los coraçones mas obstinados de mi Patria, para quien conquista el Frances en Cataluña? para el Catalan, ò para si?»⁷⁰⁵.

---

⁷⁰³ Per a la biografia d'aquest personatge, consulteu: Antoni SIMON (2016b: especialment, les pp. 87-154).

⁷⁰⁴ Citat per Antoni SIMON (2016b: p. 63).

⁷⁰⁵ Alexandro de ROS (1646: vegeu la carta de l'autor als braços catalans i la nota al lector del pròleg i el disc. 1 § 9). Els claudàtors són nostres.

Ni d'identificar la Monarquia d'Espanya com un imperi compost d'estats, com s'observa en el seu primer discurs de la predita obra:

«que no siendo possible, que el Rey Nuestro Señor [Felip IV], desista de la pretension de reduciros, y no cabiendo en mente sana, ni en Politica de juycio, que ceda tan noble estado [el principat de Catalunya] al Frances, que es la llave de sus Reynos; por legitima consecuencia se deduce, que se hà de acabar todo el Imperio Español, o vosotros haveis de consumiros. Considerad ahora, qual de ambas cosas hà de ser mas facil, siendo vosotros el ayunque, donde hà de descargar todo el poder de tan grande Monarquia»⁷⁰⁶.

Ara bé, aquest tipus d'identitat espanyola politicovassallàtica presentava algunes limitacions notables.

En primer lloc, si bé el fet de compartir el monarca podia unir els súbdits dels diferents regnes entorn de la política exterior unitària de la Corona enfront de les potències externes i els seus interessos, en la majoria de casos no aconseguí ser tan forta com per substituir les identitats patriòtiques regnícoles. En el cas hispànic, l'enfrontament contra turcs, barbarescos, neerlandesos, anglesos i, molt especialment, francesos ajudà que els catalans s'identifiquessin amb la resta d'espanyols i altres súbdits dels Àustria espanyols⁷⁰⁷, però aquesta identitat monarquista no era una identitat col·lectiva tan forta i arrelada com les identitats regnícoles catalana, aragonesa, navarresa, portuguesa o napolitana, per esmentar-ne algunes⁷⁰⁸.

D'una banda, per la competència existent entre els naturals dels diferents regnes i dominis per guanyar-se el favor i la generositat del seu senyor.

Per il·lustrar aquesta rivalitat, podem recordar les queixes de Cristòfol Despuig sobre els menyspreus dels castellans en relació amb l'espanyolitat i les glòries catalanes, o la representació al rei de 1691, en què precisament els dirigents catalans no s'estaven

---

⁷⁰⁶ Alexandro de ROS (1646: disc. 1 § 1). Els claudàtors són nostres.

⁷⁰⁷ Com ha indicat el professor Espino, l'aferrissada lluita contra la Corona de França, especialment dura i continuada entre 1635 i 1697, reforçà sense cap mena de dubte la identitat hispànica tant dels catalans com de la resta de naturals dels regnes de la Corona d'Aragó. Antonio ESPINO (2007: p. 307). Sobre aquesta temàtica vegeu també: Mateo BALLESTER (2010: pp. 357-403).

⁷⁰⁸ Especialment, quan la política exterior de la Corona espanyola resultava lesiva per als interessos catalans, com per exemple, en el temps que Carles V d'Àustria s'alià amb Gènova, enfonsant el comerç mediterrani català, o en l'inici del segle XVIII, amb la prohibició de comerciar amb Anglaterra i Holanda i l'obligació de comerciar amb França imposada per Felip V de Borbó. Sobre la temàtica del segle XVI, vegeu: Oriol JUNQUERAS (2005: pp. 14-26). Sobre la del segle XVIII, vegeu: Antoni SIMON (2011: pp. 264-266).

de llorejar que Catalunya era «la rahiz y origen de donde se han propagado la mayor parte de los reynos y dominios de vuestra magestad»⁷⁰⁹. O també oferir el testimoni del francès duc de Noailles, qui tractà sobre una representació datada del 2 de gener de 1702 i redactada pel comte de Marcin, enviat de Lluís XIV de Borbó, en la qual el comte deia dels castellans:

«Les Castellans, de leur côté, ont une aversion insurmontable pour les Catalans: ils croient être les seuls bon sujets du roi d'Espagne, et s'imaginent que lorsque Sa Majesté Catholique a sujet d'être contente des autres, c'est autant de rabattu sur leur compte, parce qu'ils veulent être seuls possesseurs de tous les emplois et des toutes les dignités des pays dépendant de la monarchie espagnole»⁷¹⁰.

D'altra banda, malgrat compartir península, rei i confessionalitat, com hem mostrat en els capítols anteriors, la legalitat dels regnes hispànics els feia independents entre ells i, en conseqüència, els súbdits de cada domini consideraven estrangers — jurídicament ho eren— els súbdits dels altres dominis de la Corona.

El clergue francès Barthélemy Joly, que viatjà per Catalunya, València, Aragó i Castella entre 1603 i 1604, oferí la següent descripció:

«Entre ellos, los españoles se devoran, prefiriendo cada uno su provincia a la de su compañero, y haciendo por deseo extremado de singularidad muchas más diferencias de naciones que nosotros en Francia, picándose por ese asunto los unos a los otros y reprochándose el aragonés, el valenciano, catalán, vizcaíno, gallego, portugués, los vicios y desgracias de sus provincias; es su conversación ordinaria. Y si aparece un castellano entre ellos, vedles ya de acuerdo para lanzarse todos juntos sobre él, como dogos cuando ven al lobo. Primeramente, presentándose el dicho castellano, se quejan, a sabiendas de ser tiranizados por ellos, mal tratados en la distribución de los honores y recompensas, tanto civiles como militares, aunque su tierra tenga más valor que la de Castilla y haya engrandecido la corona y adquirido el honor de que ella se envanece en su perjuicio, no teniendo sino por azar la primacía entre todos los reinos de España, que no han merecido, porque si Fernando, rey de Aragón, casado con Isabel, reina de Castilla, hubiese tenido de ella un hijo, como lo tuvo Juana, mujer de Felipe de Austria, ese hijo hubiese llevado el nombre de Aragón y hubiese aventajado a esa corona tanto como lo está al presente Castilla. Los castellanos les

---

⁷⁰⁹ DGC: vol. IX, p. 137.

⁷¹⁰ Adrien-Maurice de NOAILLES (1823-1829: tom 72, p. 99).

dicen, al contrario, que ellos recibieron gran honor de verse unidos al señorío de Castilla, que son unos mudables, semibárbaros, ignorantes de lo que les conviene»⁷¹¹.

Sobre les mateixes limitacions en la cohesió espanyola, fou abastament pròdig el comte d'Olivares, qui en seu projecte d'*Unión de Armas*, exposava que tot i que tots els súbdits de la Corona d'Espanya compartissin monarca, no deixaven de veure's com a estrangers, quan no com a enemics:

«porque hoy el vulgo mira a cada uno de los nacionales con poca diferencia de los enemigos⁷¹², y esto es en todos los reinos. El día que Castilla sea feudataria de Aragón y Aragón de Castilla, Portugal de entrambas y entrambas de Portugal; y esto mismo respecto de los reinos de España, los de Italia y los de Flandes con recíproca correspondencia, es necesario que esta sequedad y separación de corazones que hasta ahora ha habido, se una con estrecho vínculo naturalmente por medio de la correspondencia de las armas; pues cuando los portugueses vean a los castellanos y los castellanos a los portugueses, sabrán que ve cada uno al amigo y feudatario del otro y al que ha de socorrer con su sangre y gente en la necesidad que tuviere»⁷¹³.

En segon lloc, en tractar-se d'una identitat col·lectiva basada en el fet de ser vassall i súbdit, existia la possibilitat, per remota que fos, que els naturals d'un regne la poguessin perdre. Per tant, mentre que els naturals catalans, en sentit polític i jurídic, no podien deixar de ser catalans, almenys de forma massiva⁷¹⁴, sí que podien deixar de ser

---

⁷¹¹ Barthélemy JOLY, *Viaje hecho por M. Barthélemy Joly, consejero y limosnero del rey, en España, con el señor Boucherat, abad y general de la Orden de los cistercenses*, editat i traduït al castellà a José GARCÍA MERCADAL, (recop.), (1952-1962: vol. 2, per la citació: p. 125). De fet, Ferran i Isabel sí que tingueren un fill, Joan d'Aragó, el qual no els sobrevisqué.

⁷¹² En la versió final impresa del mateix text, anomenada *Conveniencias de la unión de los reinos desta Monarquía, representados a los de la Corona de Aragón*, consta la paraula: *extraños*. Nosaltres hem reproduït la versió original manuscrita. Vegeu: John H. ELLIOTT; José F. de la Peña (eds.) (1978: tom 1, pp. 171-187).

⁷¹³ Gaspar de GUZMÁN, *Papel que escribió el Conde Duque deseando entablar la unión de los reinos de esta Monarquía*, fechado 15 de octubre de 1625, editat, com l'altre text d'aquest polític a John H. ELLIOTT; José F. de LA PEÑA (eds.) (1978: tom. 1, per la citació consulte la p. 187). Tot i que els editors reproduïxen la versió impresa, es pot reconstruir la manuscrita gràcies a les notes a peu de pàgina en què mostren les paraules canviades entre ambdues versions.

⁷¹⁴ De fet, de forma particular, els catalans sí que podien ser naturalitzats en algun altre regne, principat o república, però sembla que sense perdre la seva natura catalana. Si bé la historiografia experta contempla casos en què les autoritats competents d'un regne podien refusar peticions de naturalització per part d'individus, la mateixa historiografia no és gaire eloqüent sobre l'hipotètic cas d'algú que volgués renunciar a la seva natura regnicola. Tanmateix, ens aventurem a suposar que aquesta demanda no devia produir-se gaire sovint —per no dir mai— pel fet que qualsevol individu podia acumular natures (a més de ser natural de la comunitat política on era nat, podia ser natural

vassalls i súbdits espanyols de cop, en ser destronat a Catalunya l'*Hispaniarum rex*. Així, en el moment que els braços catalans substituïren Felip IV d'Àustria per Lluís XIII de Borbó, si bé no deixaren de ser «espanyols» en el sentit geogràfic —ja que Catalunya no es mogué físicament de la península Ibèrica—, sí que deixaren de ser «espanyols» en el sentit polític i/o vassallàtic, per tal com, teòricament, ja no eren súbdits de la Corona d'Espanya, puix que el rei de França havia jurat com a comte de Barcelona.

En conseqüència, és completament lògic que el 23 d'abril de 1652 —estant encara els catalans sota obediència del rei de França— l'escrivà de la Diputació diferenciés entre «els nostres» (catalans i francesos) i els espanyols, en informar en el dietari sobre la entrada del virrei francès del Principat a la Barcelona assetjada per les forces de Felip IV. Així ens diu que perquè el virrei:

«tingués la entrada més segura, la nit mateixa, isqueren tots los infants francesos, suïssos y cathalans, que estaven de presidi [és a dir, de guàrdia] dins la present ciutat, ab la cavalleria que ere dins dita ciutat [...] y per entrar en la dita present ciutat, hagué dit senyor de La Motte, ab sa gent, ròmprer la trinxera e o estacada que los espanyols tenian feta junt a la Torre d'en Alfonso y entrà per lo peu de la montanya de Monjuich, a hont succehiren algunas morts, axí dels nostres com dels espanyols, y a dit senyor virrey, li fonch ferit lo cavall ab què anave al coll, y dits espanyols tenian junt a dita Torre d'en Alfonso tres galeras, les quals, tant quant trigaren a passar los nostres, dispararen la artillaria ab gran continuació, si bé no feren dany conciderable, a Déu gràcias»⁷¹⁵.

De fet, ja ho explicava fa uns anys Eva Serra en asseverar que la diferència entre els miquelets de França i els miquelets d'Espanya era la tria del servei a un príncep o un altre, gairebé sempre forçada per les circumstàncies, la qual no alterava la catalanitat, puix que «per un català del segle XVII, la condició d'espanyol era una cosa relativa al poder del rei»⁷¹⁶.

---

d'aquella d'on provenia el seu pare —en el cas de ser diferent a la seva— i, encara, ser naturalitzat, com hem dit, per les autoritats competents en d'altres regnes, principats o repúbliques). Sobre tot plegat, consulteu: Encarna ROCA (1978); Núria SALES (1986) i (1998-2002) i Tamar HERZOG (2006). De fet, Encarna Roca i Trias exposa que el Decret de Nova Planta no significà l'abolició de la naturalesa jurídica catalana en si mateixa: «la derogación de la normativa catalana en materia de adquisición de la cualidad de natural solo tuvo lugar en lo referente a la prohibiciones de extranjería contenidas en estas disposiciones, pero las reglas positivas que determinaba la adquisición de esta cualidad, continuaban vigentes hasta la promulgación del Código Civil [l'any 1889]». Encarna ROCA (1978: pp. 41-42). El claudàtor és nostre.

⁷¹⁵ DGC: vol. VI, p. 524. Els caludàtors són nostres.

⁷¹⁶ EVA SERRA (2001: p. 77).

El 1674, el magistrat de la Llotja de Barcelona, tot fent referència a l'accepció estrangerritzant del concepte «nació»⁷¹⁷, demana a la reina regent que demostrï que: «el Real animo de V. Magestad, no ha sido, ni es de quitar à los Cathalanes el ser tenidos por Españoles, como son, y no por naciones», per evitar que els comerciants catalans hagin de tenir un cònsol i es vegin obligats a pagar taxes i informar: «por cada embarcación de Barca, ò Saetia, una dobla de oro y dos por ciento del cargo, y dar manifiesto de las mercaderias contenidas en dicho cargo», com els estrangers. Un dels arguments per aconseguir el seu propòsit resulta molt eloqüent per al tema que tractem:

«el tener Consul en una parte, y tierra, es por las naciones que son propriamente naciones, pero no por aquellos que son immediatos vassallos de una Corona, como lo son los Cathalanes de la Real Corona de Magestad, (que Dios guarde) los quales como propios vassallos, son, y se nombran Españoles, siendo como es indubitado, que Cathaluña es España»⁷¹⁸.

Amb tot el que hem mostrat, podem ponderar que tot i que les tres causes (geogràfica, religiosa i monàrquica) es complementaven per donar lloc a l'espanyolitat dels catalans, sense cap mena de dubte, aquella que més els pesava en la seva espanyolitat era vincle més polític, és a dir, que el seu comte de Barcelona fos alhora rei de les Espanyes. Precisament, en la segona meitat del segle XVII els catalans recalcaren molt la seva espanyolitat, però mentre que molts autors ho han identificat com un signe d'integració en la nació espanyola de cuny castellanocèntric després del trasbals de la Guerra dels Segadors, altres com Antoni Simon han defensat que aquesta espanyolitat no era altra cosa que una mostra forçosa de la seva fidelitat i obediència al Rei Catòlic, pel fet que les guerres amb França combinades amb el record de l'aliança francocatalana de 1641 forçaven els catalans a fer una exaltació gairebé contínua de la seva espanyolitat⁷¹⁹.

En el mateix sentit, després d'estudiar la propaganda política catalana durant el regnat de Carles II, explica Antonio Espino que: «muchas exclamaciones “españolistas” que aparecen en estos momentos, más que un sentimiento de unión, nos señalan la necesidad casi física de no ser confundidos con los Franceses»⁷²⁰.

---

⁷¹⁷ El conjunt de significats d'aquest concepte seran explicats amb deteniment en el següent capítol de la tesi doctoral.

⁷¹⁸ Les citacions a *Exposición del magistrado de la Lonja de Mar de Barcelona* (1674).

⁷¹⁹ Antoni SIMON (2005a: p. 372).

⁷²⁰ Antonio ESPINO (2002: p. 287).

Coincidim amb la postura d'aquests autors i de la professora Serra, perquè a diferència dels castellans, als catalans del període 1479-1714 els mancà una elaboració o conceptualització política d'Espanya per fer d'aquesta el seu referent nacional/patriòtic⁷²¹. Això no succeirà fins ben entrat el segle XVIII, de la mà de prohoms com l'advocat Francesc Romà i Rossell o l'il·lustrat Antoni de Capmany⁷²². Membres, aquests, d'una classe dirigent borbònica de Catalunya que, tot acomodant-se a la nova situació accessòria del Principat, Aragó i València en relació amb Castella, aprofità la puixança econòmica de Catalunya per començar a estructurar un mercat nacional espanyol peninsular⁷²³. Fou llavors, en les dècades finals del segle XVIII, quan les elits intel·lectuals de Catalunya idearen projectes polítics que començaven a vincular els conceptes «pàtria» i «nació» amb el regne d'Espanya⁷²⁴. Una vinculació que mostra signes escassos d'haver penetrat en la identitat col·lectiva les classes populars coetànies del Principat⁷²⁵.

---

⁷²¹ Antoni SIMON (2005a: p. 371).

⁷²² Joaquim ALBAREDA (2007c: pp. 82-92). Excloem el projecte de l'aragonès Juan Amor de Soria no pel fet de no ser natural català, sinó perquè tot i concebre un projecte polític enfocat a aconseguir una major cohesió de la monarquia composta espanyola, a través de fomentar el parlamentarisme i mantenint la tradicional constitució *aeque principaliter*, l'autor no acabà d'oferir un projecte polític on sigui Espanya, en comptes dels regnes, la que esdevingui pàtria política dels catalanoaragonesos. Així, en la seva obra *Enfermedad crónica, y peligrosa de los Reynos de España y de Indias: sus causas naturales, y sus remedios* (1741), la seva tesi consistia en el retorn a la situació política peninsular anterior a les noves plantes borbòniques, sumat a noves mesures impositives més justes per als diferents regnes ibèrics, així com: «la convocación de las Cortes Generales de los Reinos de Castilla, de Aragón, de Cataluña, de Valencia y de Mallorca de siete en siete años, y que en ellas separadamente se ponderen, examinen, y propongan todas aquellas providencias que conciernan a la seguridad, conservación, aumento y lustre de cada reino, teniendo muy presentes su constitución y sistema, sus leyes, privilegios, y costumbres, para renovarlas, o mejorarlas en lo que dictare la necesidad, o la utilidad pública, y destinando después cada reino un diputado bien instruido de ellas con dos secretarios, formen en la corte una Asamblea fija para atender asiduamente a la observancia de lo que a cada reino toca por las deliberaciones tomadas en sus cortes [...], y que sucesivamente de diez en diez años se convoque el Consejo General, o sea *Parlamento de la monarquía*, donde concurren estos diputados de los reinos con dos consejeros de cada Consejo Supremo de ella, presidiendo aquel Consejero de Estado que el Rey determinare con la asistencia de los dos secretarios del Consejo de Estado de los reinos y uno del Consejo de Hacienda para concordar armoniosamente las providencias respectivas, y las asistencias recíprocas que deberán darse los reinos entre sí a proporción de las fuerzas y de la necesidad de cada uno, como un principio fundamental de la común seguridad. Esta disposición servirá a hermanar y concordar las dos coronas [d'Aragó i Castella] y sus naciones, deshaciendo y destruyendo una de las causas de la enfermedad de la monarquía por la discordia y antipatía que entre ellas ha reinado [...], pues escarmentados unos y otros del daño que han debido sufrir por su desunión, se dedicarán fácilmente a hermanar, y conciliar sus ánimos por el bien público, por el del Rey y por los propios respectivos intereses». Juan AMOR DE SORIA *Enfermedad crónica...*, editada a Ernest LLUCH (reed., pòstuma) (2010) sota el títol: *Aragonesismo austracista (1734-1742). Escritos del conde Juan Amor de Soria*, la citació a les pp. 253-254. Els claudàtors són nostres.

⁷²³ Joaquín OCAMPO (2011).

⁷²⁴ Lluís ROURA (2007) i Ernest LLUCH (2009).

⁷²⁵ Josep FONTANA (1988: pp.180-181) i Joaquim ALBAREDA (2002: p. 49).

Exposat tot això, voldríem portar a col·lació i contextualitzar aquella oració de «derramar gloriosament sa sang i sa vida, per son Rei, per son honor, per la Pàtria i per la llibertat de tota Espanya», tradicionalment tan tergiversada pel nacionalisme espanyol, amb la intenció de rebaixar el component patriòtic català de la Guerra de Successió.

En conseqüència, hem de dir que si la ciutat assetjada hagués estat alguna de les que restaven emmurallades a Castella, és possible que esmentar la pàtria i la llibertat de tot Espanya hauria estat una reiteració innecessària. Tanmateix, en ser Barcelona la ciutat assetjada i no haver diluït els catalans la seva pàtria general, el Principat de Catalunya⁷²⁶, en el continent d'Espanya, l'expressió «per la Pàtria i per la llibertat de tota Espanya» no era pas una reiteració. De fet, el mateix document ja havia especificat més amunt a què es referia amb pàtria, esmentant la infeliç i deplorable situació «d'esta ciutat, en qui avui resideix la llibertat de tot lo Principat i de tota Espanya»⁷²⁷. A propòsit d'aquest tema, ha escrit el professor Simon:

«Les expressions o proclames en clau espanyola que a vegades s'han adduït per defensar l'existència d'un projecte polític català d'abast espanyol són d'un escàs contingut ideològic i són mancades de qualsevol desenvolupament programàtic. Les crides a defensar la «llibertat d'Espanya» quan les institucions catalanes decidiren una resistència a ultrança i els borbònics assetjaven Barcelona, [...] per les circumstàncies bèl·liques d'aquell moment, per raó de difondre la legitimitat [austriacista] de la causa catalana a l'exterior —especialment als pobles hispànics—, així com per la presència de tropes i refugiats d'altres indrets peninsulars, eren útils i adients de cara a seguir la resistència contra els borbònics. [De fet, la resistència catalana mitjançant propaganda com] el fullet *Lealtad catalana purificada de invidiosas calumnias* clama que Barcelona no només lluitava per la llibertat de Catalunya, de la Corona d'Aragó i d'Espanya, sinó que [“]en fuerza de razón, cualquier que mire las consecuencias de la defensa de Cataluña verá que depende de su libertad que Europa no sea esclava[”]»⁷²⁸.

---

⁷²⁶ Vegeu l'apartat corresponent al concepte «pàtria» en el següent capítol de la tesi.

⁷²⁷ *Ara ojats* (1976: p. 79).

⁷²⁸ Antoni SIMON (2016c: p. 45). Els claudàtors són nostres. Hem substituït les cometes baixes [«»] del text original del professor Simon i Tarrés per cometes altes [“”], per evitar la coincidència de dos signes gràfics iguals seguits (un que marca el final de la citació que fa l'autor d'un document d'època i l'altra que marca el final de la nostra citació). Sobre la concepció antagònica entre l'apogeu borbònic i la llibertat d'Europa, vegeu: Joaquim ALBAREDA (ed.) (2011: pp. 17-32). Vegeu també: *Lealtad Cathalana Purificada De invidiosas calumnias entre llamas de sufrimientos, en el Crisol de la Constancia; Esmaltada Con lo heroico de la Resolucion de defenderse Cathaluña por el Rey, y por la Patria*, editat a Joaquim ALBAREDA (ed.) (2011). D'ara endavant: *Lealtad Cathalana* (2011).

En aquest sentit cal fer una doble crítica.

Per un costat, a la historiografia que en comptes tractar l'espanyolitat dels catalans en les coordenades polítiques pertinents, és a dir, en les de la monarquia composta de la Corona d'Espanya, fa historicisme presentista fent passar l'imperi multiestatal anterior a l'ensulsiada catalanoaragonesa del 1707-1714 pel regne d'Espanya dels segles XIX, XX i XXI.

Per l'altre costat, cal fer-la a la historiografia reactiva que, per contrarestar aquests postulats historicistes, acaba per buidar de contingut monarquista l'espanyolitat dels catalans, concebant-la com una identitat col·lectiva merament geogràfica.

Concloem, per tant, que la identitat espanyola dels catalans dels segles XVI, XVII i XVIII era geogràfica, catòlica i monàrquica, cosa que no era pas incompatible amb la identitat col·lectiva catalana de tipus patriòtic que tenia com a referent primordial el Principat i Comtats i, com a objectiu polític, mantenir la seva independència dins del marc de l'imperi compost hispànic.

2. 2. Les identitats col·lectives pancatalana i catalanoaragonesa

En relació amb el vestigi identitari que generà en els catalans del Principat la pertinença a la monarquia dels reis d'Aragó, podem distingir dos nivells diferenciats però clarament relacionats: la identitat pancatalana, aquella que englobava els cristians catòlics catalanoparlants, i la identitat catalanoaragonesa, la que englobava els súbdits cristians catòlics dels regnes d'Aragó, València, Mallorca i del principat de Catalunya⁷²⁹.

Ambdues foren compatibles amb altres identitats col·lectives com la identitat espanyola, tot just analitzada, com també amb la regnícola dels catalans com a naturals del Principat, sempre tenint en compte que, amb el pas de les centúries, aquests sentiments col·lectius tendien a desplaçar-se els uns als altres⁷³⁰.

---

⁷²⁹ Aquesta identitat col·lectiva i la nació catalanoaragonesa en què es manifestà ha estat batejada de diferents formes per la historiografia. Thomas N. Bisson, per exemple, s'hi refereix com a «identitat pan-regnal», mentre que Agustí Rubio l'anomena «nació dinàstica». Thomas N. BISSON (1988: p. 142) i Agustí RUBIÓ (2012). Agraïm al professor Vicent Baydal que ens informés d'aquesta expressió de Bisson. Al nostre parer, cap de les dues formes són gaire precises. El mot compost «pan-regnal» emprat per Bisson o la referència a la dinastia de Rubio Vela semblen indicar que aquesta identitat al·ludia a tots els sotmesos a la Corona d'Aragó que, alhora, s'identificaven amb aquesta identitat. Tanmateix, com veurem, si bé des de l'exterior del conjunt era possible agrupar tots els súbdits del rei d'Aragó sota un gentilici i una identitat, ni els mateixos reis ni les elits catalanoaragoneses que generaren aquesta identitat consideraven que tots els súbdits en formessin part. Mentre que catalans i aragonesos, així com els pobles que descendien directament d'aquests (valencians, mallorquins, etc.), formaven part d'aquesta identitat col·lectiva, tots els sards, sicilians, grecs i napolitans que no eren fills de catalanoaragonès, malgrat que demostrassin la fidelitat al rei d'Aragó i al Casal d'Aragó, restaven exclosos de la predita identitat catalanoaragonesa. De fet, s'excloïen ells mateixos a dreteient. Quelcom similar succeí amb la identitat col·lectiva espanyola en els segles XVI i XVII en relació amb els súbdits neerlandesos, borgonyons i italians de la Corona, puix que tot i formar part de la Monarquia d'Espanya, difícilment eren inclosos en la nació o identitat espanyola. Per tot plegat, considerem que «identitat col·lectiva catalanoaragonesa» és l'expressió més escaient.

⁷³⁰ Pau VICIANO (2014: p. 245).

2. 2. 1. La identitat pancatalana medieval

La identitat pancatalana sorgí amb l'expansió dels catalans per diversos indrets de la mediterrània occidental, gràcies a l'avanç territorial de la Corona d'Aragó entre els segles XIII i XV. En conseqüència, s'identificaven com a «catalans» aquelles persones que essent catalanoparlants formaven part d'Aragó —pel fet d'ésser naturals del territori entre els rius Cinca i Noguera Ribagorçana— o que, essent originàries de Catalunya —i per tant catalanoparlants—, emigraven i s'instal·laven a les terres de Mallorca, Eivissa, València, Múrcia, Sicília, Menorca, diversos indrets de Grècia, també a Sardenya i Nàpols, així com en tots aquells països on existís una colònia comercial catalana. A més, també formaven part d'aquesta comunitat pancatalana els descendents de tots aquests emigrats.

Totes aquestes persones compartien un origen comú, més o menys llunyà, en la terra de Catalunya, en tant que n'eren naturals, naturals emigrats, o descendents d'aquests darrers; una llengua comuna; la mateixa religió catòlica i condició de cristians de natura, o sigui, que no eren conversos recents; i un mateix príncep natural, el rei d'Aragó i comte de Barcelona, o, entre finals del segle XIII i inicis del XV, uns prínceps catalans del mateix llinatge que els reis d'Aragó, com fou el cas dels reis privatis de Mallorca (1276-1343) i dels reis privatis de Sicília (1295-1409).

Per tant, per motiu idiomàtic, la majoria d'aragonesos en quedaven exclosos, com observem, per exemple, en la crònica de Ramon Muntaner. Així, el cèlebre peraladenc distingeix entre els aragonesos i uns catalans que engloben tots els catalanoparlants de Catalunya, de la franja ponentina d'Aragó, de l'arxipèlag balear, del regne de València, del regne de Múrcia, del regne de Sicília i dels ducats d'Atenes i Neopàtria:

«vos diré cosa de què us meravellarets, emperò, si bé ho encercats, així ho trobarets: que d'un llenguatge solament, de negunes gents no són tantes com catalans. Que si volets dir castellans, la dreta Castella poc dura e poca és, que en Castella ha moltes províncies qui cascun parla son llenguatge, qui són així departits com catalans d'aragonesos. E, si ben catalans e aragoneses són d'un senyor, la llengua no és una, ans és molt departida»⁷³¹.

---

⁷³¹ Ramon MUNTANER (2011: cap. 29, p. 68).

Dit això, ens volem fixar en els casos mallorquí i valencià, per tal com els habitants cristians de l'illa i del territori valencià foren en la seva gran majoria descendents de colons oriünds de Catalunya i visqueren al llarg de l'Antic Règim una evolució identitària paral·lela —que no pas exactament igual— a la dels naturals del Principat, la qual ha estat molt ben estudiada, almenys per al període baixmedieval per autors com Antoni Ferrando, Enric Guinot, Antoni Mas, Agustín Rubio Vela, Vicent Baydal o Ferran García Oliver⁷³².

En el cas de Mallorca, arran de la conquesta els musulmans autòctons foren en gran part aniquilats o esclavitzats, per la qual cosa el gruix de la població procedeix de la immigració catalana. Aquesta, inicialment, conservà propietats, béns, interessos i família al territori català. Per aquest motiu, i per la proximitat geogràfica amb Catalunya, es manté una forta relació en tots els sentits.

Flocel Sabaté ens parla de la relació política entre Catalunya i Mallorca a través de les Corts catalanes. Des de finals del segle XIII i al llarg del XIV, aquestes creen una equivalència institucional entre catalans i mallorquins pel que fa a exaccions, privilegis i càrrecs civils i eclesiàstics, mentre que Ciutat de Mallorca, a partir de la segona meitat del segle XIV, fou convidada a participar en l'assemblea parlamentària catalana dins del braç reial. El mateix autor també esmenta una estreta vinculació econòmica, comercial i financera: Mallorca s'inscrigué amb naturalitat dins del marc del comerç marítim de la Corona d'Aragó i, específicament, en la ruta i els negocis dels comerciants barcelonins, alhora que també es consolidà una relació de dependència del deute privat i, sobretot, públic mallorquí amb el crèdit barceloní, especialment des de la segona meitat del segle XIV⁷³³. I, per descomptat, el professor Sabaté no oblida la relació cultural i lingüística amb el català no sols com a llengua vehicular entre la població balear, sinó també en la important administració local:

«tot i l'assumida identitat pròpia com a regne de Mallorca i malgrat el context de forta tensió amb Barcelona arran de les condicions creditícies, els trets culturals, començant per la llengua, es comparteixen, i no es discuteix el discurs de pertinença a la catalanitat amb què políticament s'han justificat les vinculacions amb el Principat. Els esments normatius i populars a la mateixa illa remetent, com hem vist, a l'assumida condició catalana, i destaca, sobretot, el fet que més de dos segles després de la conquesta, al llarg del segle XV, la

---

⁷³² Antoni FERRANDO (1980); Enric GUINOT (1999); Antoni MAS (2002), (2005) i (2015); Vicent BAYDAL (2008) i (2016a); Agustín RUBIO (2012); Ferran GARCÍA-OLIVER (2016).

⁷³³ Flocel SABATÉ (2016: pp. 52-58).

documentació recull la naturalitat amb què es defineixen els nadius de l'illa lliures com a catalans»⁷³⁴.

De fet, a partir de l'explicació del medievalista, podem comprovar que els mateixos reis d'Aragó tenien ben assumida la catalanitat del regne de Mallorca:

«en reintegrar el regne a la Corona d'Aragó, Pere el Cerimoniós es compromet a no designar com a governadors de Mallorca súbdits provinents d'Aragó, entenent que els altres territoris comparteixen catalanitat. I d'entre aquests usualment també s'exclou el Rosselló, en aquest cas per evitar complicitats entre l'antiga unitat del regne de Mallorca. Sota el regnat dels Trastàmara es compleix [sic] aquest mandat i es designen preferentment governadors provinents de València o del Rosselló i s'eviten els de Catalunya, maniobra intencionada que Pau Cateura interpreta com «una pequeña “vendetta” de los primeros Trastámaras por el comportamiento de los compromisarios catalanes en Caspe», tot i que precisament la designació del valencià Olf de Pròixida com a governador de Mallorca, per Ferran I el 1415, va abocar a una greu tensió, pel rebuig d'un sector dels mallorquins que al·legaven que no era català i per la protesta, en sentit contrari, de les institucions valencianes»⁷³⁵.

Ara bé, els colons catalans i els seus descendents no eren els únics habitants de la Mallorca baixmedieval, puix que, segons explica l'historiador mallorquí Antoni Mas Forners, existí gran pes poblacional de la mà d'obra esclavitzada a l'illa, entre els segles XIII i finals del XV. Això produí que el terme «català» esdevingués un mecanisme de segregació vers la població esclava —així com també per la població de religió hebraica o musulmana i, àdhuc, conversa al cristianisme—, car el gentilici català s'associava a la condició d'home lliure i a la de cristià de natura, és a dir, cristià vell, de manera semblant a allò que succeïa als dominis de la Corona de Castella durant l'Antic Règim. En aquells temps el gentilici «castellà» es podia entendre com a marcador identitari en oposició a jueus, islàmics, gitanos o cristians nous.

De fet, també fou un fenomen semblant a la segregació que feren els espanyols i els criolls espanyols a les Índies, contraposant la condició d'espanyol enfront de les d'indígena i esclau. Així, si bé la majoria de cristians de natura —és a dir, els que no eren conversos— mallorquins s'aplicaven a ells mateixos el gentilici «català» i denominaven

---

⁷³⁴ Flocel SABATÉ (2016: p. 59).

⁷³⁵ Flocel SABATÉ (2016: pp. 59-60). El claudàtor és nostre per indicar l'errada, puix que l'autor vol dir que el mandat s'incompleix. La citació dins de la de Sabaté correspon a Pau CATEURA (1999: p. 110).

simplement amb el plural «catalans» el conjunt de pobles cristians catalanòfons, des de finals del segle XIII els lletraferits designaven aquesta realitat amb el concepte «nació catalana»⁷³⁶.

Quelcom similar passà al regne de València, tot i que sempre en el marc de la seva pròpia idiosincràsia.

Després de la conquesta catalanoaragonesa, que s'estengué entre els anys 1229 i 1245, foren decretades expulsions massives dels andalusins autòctons pels reis Jaume I i Pere II d'Aragó en els anys 1248 i 1277. Els sarraïns que romangueren al territori valencià foren reclosos en moreries urbanes i en aljames rurals de les muntanyes i l'interior valencià⁷³⁷. Per tant, calgué una repoblació cristiana que Enric Guinot —a través de tècniques toponomàstiques sobre els habitants del regne entre 1240 i 1425— ha pogut xifrar entorn del 60-65% de colons originaris de territoris catalanòfons, mentre que els aragonesos serien un 30% del total⁷³⁸.

Tanmateix, l'autor aclareix que si els historiadors han de parlar d'una frontera lingüística al País Valencià medieval: «crec que la veritablement existent fou la que separava la majoria del regne catalanoparlant de la gran minoria de llengua àrab». I encara puntualitza l'autor que les relacions socials entre les dues llengües dominants en extensió, territori i parlants —català i àrab—, no s'establiren en pla d'igualtat:

---

⁷³⁶ Antoni MAS (2005: pp. 103-156) i (2015: p. 276, nota 25). Segons Mas, el primer document que compta amb l'expressió és un privilegi del rei napolità Carles II d'Anjou concedit l'any 1299 als mercaders catalans. Antoni MAS (2005: pp. 122-123). Podeu consultar el document editat a Antonio de CAPMANY (1961-1962: vol. 2, pp. 89-91).

⁷³⁷ Una segregació que, com explica el medievalista Vicent Baydal, no fou només física, sinó també biològica, ja que la legislació foral prohibia expressament els matrimonis mixtos i perseguia, fins i tot, les relacions sexuals entre cristians i musulmans, per tal de mantenir: «ambdues comunitats separades, evitant que s'assimilara la població islàmica i desapareguera el fet diferencial ètnic que servia perquè els senyors feudals l'explotara [sic, per explotaren] amb una major intensitat que als camperols cristians». Vicent BAYDAL (2016a: p. 37).

⁷³⁸ En paraules de l'autor: «El balanç d'aquests primers segles medievals sembla dibuixar una frontera lingüística interior complexa i mòbil. Al voltant de 1300, però, ja s'havia definit el territori on arrelà la majoria dels repobladors catalanoparlants, i on s'integraren, en una o dues generacions, les minories aragoneses i d'altres grups més reduïts encara. Paral·lelament, hi hagué una altra part del país, un poc més reduïda territorialment, on es mantingué la població islàmica amb la seua llengua àrab, si bé certs sectors de població sarraïna, amb el pas dels anys, esdevingueren funcionalment bilingües al segle XIV o XV. Tot al contrari, és molt raonable que dins d'una mateixa aljama musulmana, només una part dels veïns haguessin après a parlar valencià —en alguna comarca en castellà—, però la majoria només en devien tenir unes nocions superficials. Finalment, tindríem un tercer espai, molt més minoritari, castellanoparlant a les poblacions esmentades de la frontera aragonesa. Els límits d'aquestes fronteres lingüístiques no foren estables i, en funció del foragitament periòdic de població musulmana i de la fundació de noves pobles de cristians durant el segle XIV, pot parlar-se d'un augment tant de la zona catalanoparlant com de la castellanoparlant a costa del territori valencià araboparlant»

«La influència de l'àrab en el català dels valencians fou subordinada, de préstec lèxic en condicions d'inferioritat política. Perquè, al capdavant, aquest darrer punt és el fonamental: el monolingüisme catalanoparlant dels valencians durant els segles XIII a XV no fou merament una qüestió quantitativa, sinó també i molt una qüestió de poder, de poder polític, de poder de l'administració, de poder dels municipis, de poder de l'incipient Estat. L'hegemonia demogràfica dels colons provinents de Catalunya es reforçava decisivament amb el prestigi d'una llengua que va esdevenir l'oficial del nou regne de València»⁷³⁹.

En conseqüència, els valencians baixmedievals també s'identificaren i foren identificats com a catalans.

De mostres d'aquesta identitat pancatalana, que incloïa catalans de Catalunya, València i Mallorca, n'hi ha a balquena entre els segles XIII i XV, com per exemple, el fet que l'arxiconegut mallorquí filòsof i teòleg Ramon Llull es denominés de la següent forma: «ego, magister Raymundus Lul, cathalanus»⁷⁴⁰.

És més, aquesta identitat pancatalana és la pròpia de Ramon Muntaner, car com explica Stefano M. Cingolani, el fet d'haver servit els tres reis de llinatge català en diferents terres, més la necessitat de justificar la unió d'aquests, el portà a no identificar-se exclusivament amb els naturals de Catalunya, sinó amb aquells cristians que parlaven català arreu de la Mediterrània⁷⁴¹.

En el mateix període, a la capital valentina es destinaven almoines per al rescat de «captius catalans oriüds de la ciutat de València»⁷⁴², mentre que el 1334, el rei Alfons XI de Castella es referí a «todos los mercaderes catalanes, de los Reyes de Aragón et de Mayorcas»⁷⁴³. Aquell mateix any tingué lloc un procés a l'illa de Mallorca contra Jaume Manfré, el qual havia estat acusat del fet que:

«diabolico spiritu ductus, in contemptus Dei et honoris regis et dampnum et lesionem et eversionem tocius cathalanice nacionis et signanter universitatis Majoricarum et singularium personarum ipsius universitatis et specialiter dictorum mercatorum, juvavit et juvare nititur consilio, auxilio et favore sarracenos de Ispania et januvenses, publicos hostes dicti nostri regis et omnium catalanorum»⁷⁴⁴.

---

⁷³⁹ Enric GUINOT (1999: vol. 1, pp. 261-262).

⁷⁴⁰ Citat a Antoni MAS (2005: p. 111).

⁷⁴¹ Stefano Maria CINGOLANI (2015a: p. 217).

⁷⁴² La citació a Ferran GARCÍA-OLIVER (2016: p. 190).

⁷⁴³ Citat a Antoni MAS (2005: p.114, nota 142).

⁷⁴⁴ Citat per Antoni MAS (2005: p. 125).

L'expressió «nació catalana», ens diu Viciano, inicialment es documentà fora de Catalunya, en espais com els regnes mallorquí i valencià, de recent colonització catalana, amb la intenció de suscitar la solidaritat entre catalanoparlants amb independència del seu arrelament jurídic a un regne o un altre i, àdhuc, d'un rei o un altre del llinatge barceloní⁷⁴⁵, però exclouent ja no només jueus, musulmans, esclaus i conversos, sinó que, a parer de Mas, permetia —i segurament o pretenia— excloure també els aragonesos i els occitans de la senyoria de Montpeller i dels vescomtats de Carlat i Omeladès, aquests darrers, mentre durà el regne privatiu de Mallorca i el rei de França no s'apoderà d'aquests petits territoris del Llenguadoc i l'Alvèrnia⁷⁴⁶.

Així, el barceloní Gabriel Turell en la seva obra *Recort* (1476) escrigué: «los valencians són haguts per catalans, car tots los més llinatges, de Catalunya proceexen, e València és tinguda per filla de Catalunya»⁷⁴⁷, i encara el 1539 Baltasar de Romaní traduïa i publicava en castellà *Las obras del famosísimo filosofo y poeta mossen Osias Marco caballero Valenciano de nacion Catalan*⁷⁴⁸. Un cavaller valencià del segle XV, l'insigne Ausiàs March, a qui de ben segur havia llegit el tortosí Cristòfol Despuig, ja que l'any 1557 el qualificà d'excel·lent poeta català⁷⁴⁹.

Tanmateix, els darrers exemples són d'una època, els segles XV i XVI, en què les mostres d'una identitat pancatalana comencen a escassejar, primer al regne valencià i després a l'insular. Tanmateix, abans de tractar sobre aquest període hem d'atendre la identitat catalanoaragonesa medieval.

---

⁷⁴⁵ Pau VICIANO (2014: p. 248).

⁷⁴⁶ Antoni MAS (2005: pp. 121).

⁷⁴⁷ Citat a Ferran GARCÍA-OLIVER (2016: p. 190).

⁷⁴⁸ Manuel SANCHIS GUARNER (1963: p. 29).

⁷⁴⁹ Cristòfol DESPUIG (1981: p. 67).

2. 2. 2. La identitat catalanoaragonesa medieval

Ja en els segles XIV i XV, els prínceps de la cristiandat occidental eren conscients de l'auge del sentiment relacionat amb les nacions medievals. Com defensà el medievalista Bernard Guenée, per molt que sobti:

«incluso en esta época, matrimonios y sucesiones no podían crear ni hacer durar un Estado cualquiera. Era preciso contar con los sentimientos de los habitantes [...] Ya fuese un Estado múltiple [és a dir, una monarquia composta] o simple reino, el Estado del final de la Edad Media era tanto más firme en cuanto que estaba poblado por gentes que se sabían y se deseaban solidarias. [...] Para vivir y durar, un Estado debía apoyarse en una nación»⁷⁵⁰.

Per aquest motiu, els sobirans instrumentalitzaren les nacions per reforçar la seva posició, d'una banda, en proclamar-se caps de la respectiva nació i, de l'altra, creant i/o fomentant, ja des de finals del segle XIII, una identitat que estenia la nació al conjunt de súbdits sota la seva jurisdicció, fossin o no d'un mateix origen, parlessin o no la mateixa llengua⁷⁵¹.

En el cas de la Corona d'Aragó, la identitat catalanoaragonesa ja es pot trobar ben conceptualitzada en el regnat del rei Pere III (1336-1387), precisament en un segle, el XIV, en què els sobirans de la Corona d'Aragó pretengueren cohesionar els seus regnes i principat ibèrics, com hem vist en el capítol precedent.

De l'anterior frase s'intueix que aquesta identitat no era sempre extensible a tots els súbdits, ja que normalment en participaven els catalans, els valencians, els aragonesos, els mallorquins, els menorquins i els eivissencs. I això malgrat que, en un moment donat, podem trobar casos de sards, sicilians, napolitans que s'identifiquen, o són identificats, en el si d'aquesta comunitat, ja sigui per descendir d'immigrants procedents de València, Aragó, Catalunya o l'arxipèlag balear, ja sigui, simplement, per ser súbdits del rei d'Aragó.

En la documentació aquesta identitat col·lectiva pot aparèixer conceptualitzada amb el terme «nació» seguit d'un adjectiu que pot variar. A l'interior dels dominis de la

---

⁷⁵⁰ Bernard GUENÉE (1973: p. 56-57). Els claudàtors són nostres.

⁷⁵¹ Bernard GUENÉE (1973: pp. 56-73, especialment la p. 61) i Agustín RUBIO VELA (2012: vol. 1, p. 58).

Corona d'Aragó i, sempre des de plomes ben erudites, podem trobar aquesta nació reflectida en expressions que mostren la seva natura composta, així com la seva estreta vinculació al rei: «e donam e partim a pobladors de nostra nació, ço és, catalans e aragoneses, totes les possessions» (el rei Pere III d'Aragó explicant en la seva *Crònica* com repoblà l'Alguer de Sardenya)⁷⁵²; «nació de nostre senyor lo rei d'Aragó» (els jurats de València el 1422)⁷⁵³; «en les gràcies e beneficis sien preferits los de la nació vostra, que són tots los naturals dels regnes de Aragó, de València e del principat de Catalunya» (també els jurats valentins escrivint al català Pere Ramon Sacosta, Gran Mestre de Rodes, el 1462) o «lo rey e nostra nació aragonesa, valenciana i catalana» (el cronista català Pere Miquel Carbonell)⁷⁵⁴.

Ara bé, el nom més comú amb què fou coneguda arreu la nació catalanoaragonesa fou el de «nació catalana» i els seus membres eren identificats i es proclamaven com a «catalans».

Aquí tenim la gran paradoxa històrica de la Corona d'Aragó medieval, i és que mentre el rei i el seu territori ibèric eren identificats de forma genèrica amb el nom «Aragó», els súbdits d'aquell rei i els pobladors d'aquell territori eren coneguts com a «catalans», igual que els lleonesos, els gallecs, els asturians, els andalusos o el manxecs eren coneguts generalment com a «castellans», els súbdits del rei de Castella⁷⁵⁵.

El mateix rei Alfons IV reconeixia aquest fenomen catalanoaragonès en escriure el 1446 que: «lo nom de la senyoria del Rey d'Aragó e de Cathalans és molt avorrida en aquella comunitat de Gènova», mentre que Alfons de Borja, pogué ser denominat a Itàlia com el «cardenal d'Aragó» i, alhora, com a «monsignor di Valenza, de nathion cathelano», sense que hi hagués cap mena de contradicció o malentès entre ambdues descripcions del prelat⁷⁵⁶.

L'agregació ètnica dels valencians, eivissencs, menorquins, mallorquins i catalans sota el gentilici comú de catalans o «nació catalana» —assumida arreu de la Mediterrània entre mitjan segle XIII i mitjan XIV— adobà el terreny perquè la nació catalanoaragonesa fos també coneguda amb el mateix gentilici «català». No obstant això, pensem que la

---

⁷⁵² Pere III d'ARAGÓ (2014: cap. 5, § 39, p. 324). Cal tenir en compte que és molt probable que amb «catalans» el rei estigui servint-se del concepte ampli o pancatalà, és a dir, que entre aquests segurament hi deurién haver balears i valencians.

⁷⁵³ Citat a Agustín RUBIO VELA (2012: vol. 1, p. 67).

⁷⁵⁴ Pere Miquel CARBONELL (1997: vol. 2, p. 170).

⁷⁵⁵ Agustín RUBIO VELA (2012: vol. 1, pp. 76-91).

⁷⁵⁶ Les citacions a Agustín RUBIO VELA (2012: vol. 1, pp. 76-77).

inclusió dels aragonesos en aquesta nova comunitat identitària requereix una mica més d'explicació.

La inclusió dels naturals del regne d'Aragó com a part de la nació catalana del rei d'Aragó pot ser explicada amb arguments parcials, com per exemple, el fet que aquests aragonesos fossin catalanoparlants, ja fos per ser oriünds de la part catalanòfona del regne d'Aragó, ja fos pel fet hipotètic que alguns aragonesos entre els segles XIII i XV, especialment entre els estrats socials instruïts, devien conèixer i parlar el català, en ser aquesta la llengua vernacle predilecta de la reialesa⁷⁵⁷. Ara bé, allò més probable és que respongués al pragmatisme simplificador, car segons Antoni Ferrando, en el segle XIV, la llengua catalana era la pròpia del «80% aproximadament de la població cristiana de la Corona»⁷⁵⁸ i, precisament, aquesta s'acumulava en els territoris litorals que eren l'espai d'entrada i sortida del tràfec comercial internacional i, per tant, l'espai primordial de contacte quotidià amb el divers món extern. L'espai secundari de contacte foren les colònies comercials de catalanoaragonesos que s'estenien per una amplíssima geografia, principalment mediterrània, en què els súbdits del rei d'Aragó eren coneguts com a catalans, i els seus caps, els cònsols catalans d'Ultramar, eren identificats com a «cònsols catalans» o «cònsols de la nació catalana», els quals havien de cuidar els interessos generals dels mercaders catalans, fos quin fos el seu regne d'origen⁷⁵⁹.

Tot plegat produí que el conjunt de súbdits de la Corona d'Aragó fos conegut arreu del món baixmedieval —amb sovintejades excepcions produïdes en territoris que limitaven amb l'Aragó, com era el cas de Castella⁷⁶⁰— amb el nom de «catalans».

Oferim a continuació un breu mostrari d'aquesta identitat catalanoaragonesa:

Flocel Sabaté ens indica que a Barcelona, l'any 1327, el consell municipal aclareix: «que tot hom e tota fembra és entès que sia estrany e de lengua estranya qui no sia natural de les terres del senyor rey d'Aragó»⁷⁶¹, mentre que en la mateixa època el

---

⁷⁵⁷ Ha escrit el professor Cingolani: «tenía que haber muchos aragoneses —sobre todo nobles—, funcionarios reales y cancilleres, capaces de entender y hasta de hablar el catalán». Stefano Maria CINGOLANI (2010b: p. 242).

⁷⁵⁸ Antoni FERRANDO (1980: p. 7). No queda clar si en aquest percentatge s'inclou els sards.

⁷⁵⁹ Stefano Maria CINGOLANI (2015a: p. 266). Hi ha alguna excepció com el consolat català a Bruges, en el qual els catalans foren substituïts per valencians i aragonesos al llarg del segle XV i, sobretot al XVI, essent traslladat a Anvers el 1527 com a consolat de la nació d'Aragó. Valentín VÁZQUEZ DE PRADA (1967). Novament agraim la gentilesa del professor Baydal en fer-nos coneixedors de l'existència d'aquesta publicació.

⁷⁶⁰ Agustín RUBIO VELA (2012: vol. 1, p. 89).

⁷⁶¹ Citat per Flocel SABATÉ (1997: p. 354).

valencià Arnau Bertran treballava amb «ab los mercaders catalans de Mallorques e de Catalunya», essent aquests darrers els «de la senyoria del rei d'Aragó»⁷⁶².

Segons Xavier Torres, les universitats medievals agrupaven els estudiants per afinitat d'origen. Així, en l'equador de la mateixa centúria, a la universitat de Montpeller existien, entre d'altres, les nacions borgonyona, provençal i catalana, la qual incloïa aleshores els estudiants valencians, mallorquins i aragonesos, a més de catalans del Principat i dels comtats de Rosselló i Cerdanya⁷⁶³.

El predit Sabaté també ens exposa que entre finals del segle XIII i inicis del XVI, a Sicília, de manera generalitzada, els «catalans» eren tots els que venien de les terres cismarines de la Corona d'Aragó, així com els sicilians que en descendien⁷⁶⁴.

Altrament, en els anys quaranta del segle XV, per l'administració del despotat de l'Epir dels Tocco, tothom qui procedia de la cort napolitana del Magnànim era anomenat «català», sense que importés el fet que alguns duguessin un cognom de clara ascendència italiana⁷⁶⁵. El mateix succeïa a Gènova, on es qualificava de català qualsevol súbdit de la Corona d'Aragó, incloent els originaris de les possessions itàliques⁷⁶⁶.

I quan l'any 1455, el ja citat cardenal valencià Alfons de Borja assolí el papat esdevenint Calixt III, ho celebrà com un èxit compartit per tota la nació catalana de la Corona d'Aragó: «Magna profecto est gloria nationis catalanae diebus nostris: Papa catalanus, Rex Aragonum et Sicilia catalanus, vicecancellarius, catalanus, capitaneus ecclesiae, catalanus»⁷⁶⁷.

Finalment, podem parar atenció a què ens diu José María Ruiz Povedano sobre el consolat mercantil conformat per súbdits valencians, catalans, mallorquins i aragonesos del rei Ferran II d'Aragó a Màlaga, tot just la ciutat fou arrabassada al regne de Granada per Castella l'any 1487:

«a partir de 1487, los mercaderes de la confederación se agruparon bajo el genérico nombre de *nación* de catalanes. En primer lugar, destacan los *valencianos* como principales

---

⁷⁶² La citació a Ferran GARCÍA-OLIVER (2016: p. 192).

⁷⁶³ Xavier TORRES (2008a: pp. 56-57).

⁷⁶⁴ Flocel SABATÉ (2016: pp. 78-80 i 85-91).

⁷⁶⁵ Flocel SABATÉ (2016: p. 93)

⁷⁶⁶ Roser SALICRÚ (1999: p. 135, nota 45).

⁷⁶⁷ La citació a Ferran GARCÍA-OLIVER (2016: p. 198). És evident que no es referia a la nació pancatalana perquè, per exemple, el rei Alfons IV, a qui Calixt III cita com a: «Rex Aragonum et Sicilia catalanus» no era pas ni de prosàpia ni d'ètnia catalana, i a més havia nascut i fou criat a Castella.

componentes numéricamente hablando entre los miembros de su nación, radicados ya en Málaga desde los momentos inmediatos a la conquista de la ciudad»⁷⁶⁸.

Vist això, és menester considerar la solidesa de les identitats pancatalana i catalanoaragonesa en els temps baixmedievals i què va passar amb elles en l'època moderna.

---

⁷⁶⁸ José María RUIZ POVEDANO (1987: p. 423).

2. 2. 3. Febleses de les macroidentitats col·lectives de la Corona d'Aragó

Com ja hem exposat en el capítol 1 de la tesi, les institucions reials catalanoaragoneses promocionen tant la cohesió territorial del conjunt de la Corona com la de cada regne particular. Però la debilitat econòmica del monarca i la progressiva voluntat de les classes dirigents de cada domini de copar la direcció del seu respectiu regne, sumades al declivi econòmic i demogràfic que patí el Principat en diversos períodes de la quinzena centúria, menen a una incapacitat per aconseguir l'aplegament dels dominis de la Corona (Catalunya, València i Aragó) en una *respublica regnorum et terrarum* realment unificada⁷⁶⁹, originant-se, en canvi, un afermament identitari i institucional de cadascun dels dominis per separat.

Ara bé, la pèrdua del paper hegemònic del qual havia gaudit Catalunya en l'aglomeració dinàstica durant els segles XIII, XIV i part del XV, no només s'ha d'atribuir a les pestes, les fams i la guerra civil, sinó a quelcom que venia de més antic: la mancança d'un ideari hegemonista català ben articulat i suficientment potent per unificar políticament els estats governats pel Casal català d'Aragó, car les elits dirigents dels regnes, començant per les del Principat, apostaren gairebé sempre pel manteniment i aprofundiment de l'estructura *aeque principaliter* de l'imperi catalanoaragonès, dit d'una altra manera, per augmentar el control de cada oligarquia sobre el seu propi país, així com l'auge de la seva autonomia —sempre dins del marc de la monarquia composta— en relació amb el rei i els altres dominis de la Corona d'Aragó. Joan Pau Rubiés ho ha exposat detalladament.

Però pensem que abans de continuar resulten forçoses algunes puntualitzacions conceptuals.

Primerament, quan parlàvem d'ideari hegemonista, ens referíem a la ideologia que justifica la preeminència d'un poble sobre d'altres que, teòricament, haurien de ser considerats iguals. Per exemple, en l'apartat anterior hem tractat sobre la ideologia hegemonista de la classe dirigent de la Corona de Castella sobre els altres pobles cristians peninsulars.

Segonament, i seguint el professor Rubiés, més endavant parlarem de l'ideari, projecte o política imperial d'una monarquia, per referir-nos a la política exterior ofensiva

---

⁷⁶⁹ Tomàs de MONTAGUT, en premsa.

que cerca l'expansió d'un regne republicà o conglomerat sobre altres territoris i pobles, que han de subordinar-se a la comunitat política que s'expandeix, ja sigui passant a formar part d'aquesta; esdevenint-ne aliats o estats satèl·lit o, simplement, reconeixent-ne la preeminència.

Tercerament, quan parlem d'imperialisme, ho farem per indicar que existeix una entitat política amb una clara i coherent voluntat d'expansió militar, domini territorial i explotació de recursos aliens per part d'una comunitat nacional. Una combinació pròpia de les doctrines imperialistes europees del segle XIX i, per tant, en principi, d'anacrònica aplicació a la realitat baixmedieval i moderna, tot i que segons en quins aspectes la seva aplicació no seria extremadament incorrecta:

«durant molt de temps fou usual referir-se a «l'imperi espanyol» —per exemple el mateix John Elliott— per a indicar el que efectivament fou l'exercici del poder des d'una cort castellanitzada, i en base a una visió «espanyolista» de l'estratègia política de la corona. [...] Hi ha per tant un ús només descriptiu i no pas formal del concepte d'imperi per part de molts historiadors, que no respon a l'existència d'una ideologia imperial oficial, sinó només a una percepció de l'exercici del poder. Per a molts observadors de l'època, la Monarquia Hispànica de Felip II i els seus successors exercia l'autoritat des d'Espanya i la projectava sobre d'altres nacions, per la força de les armes, i a través de mecanismes complementaris que asseguraven el consens de les elits locals»⁷⁷⁰.

Aquesta imatge responia, en bona mesura, al projecte d'un imperi particular castellanoespanyol ideat per una munió de pensadors amb Juan Ginés de Sepúlveda com a exponent més conegut, sobre la qual hem tractat en l'apartat anterior.

Aclarits aquests conceptes, continuem amb l'exposició de Joan Pau Rubiés sobre la pèrdua del paper rector de Catalunya en el conjunt politicoterritorial de la Corona d'Aragó i el poc articulat hegemonisme català. El modernista ens diu que, tradicionalment, i especialment en els regnats de Pere II el Gran i de Pere III el Cerimoniós, Catalunya havia estat el suport de la política dinàstica d'expansió de la Corona, i havia actuat com a fre del constitucionalisme radical de la noblesa aragonesa. Des de Pere III els reis depenen completament del suport dels catalans, que controlen del

---

⁷⁷⁰ Joan Pau RUBIÉS (1999: p. 216).

tot el seu sistema impositiu⁷⁷¹. En aquest context, explica el professor Rubiés, diversos autors formularen una ideologia hegemònica catalana, començant per Ramon Muntaner.

En la seva crònica trobem el primer gran intent de simbiosi al voltant del Casal d'Aragó i la nació catalana, ja que era la nació la que permetia que la història providencial dels reis d'Aragó i comtes de Barcelona no defallís.

Pensadors posteriors, de Francesc Eiximenis a Cristòfor Despuig, insistiren en la necessitat que valencians i mallorquins, pel seu propi benefici, assumissin la seva catalanitat per sobre de les distincions jurídiques. Aquest pancatalanisme fou a més exportable a les elits «imperials» que van operar a la Mediterrània, a Sardenya, Sicília o Nàpols (creant al seu torn una resistència local al domini i facció dels «catalans» a cadascun d'aquests indrets) que no pas a les que governaven els regnes i principat catalanoparlants⁷⁷².

Ara bé, la mala articulació del predit hegemonisme venia donada per tres topalls.

En primer lloc, per la realitat multinacional de la Corona d'Aragó. Si ja resultava complicat subsumir els aragonesos en la catalanitat i vincular unívocament el seu títol reial amb la nació catalana, com es podia incloure en aquesta identitat sicilians, sards, napolitans o grecs?⁷⁷³.

En segon lloc, no hi hagué una voluntat politicoinstitucional que l'elit dirigent de Catalunya, o la del conjunt de territoris ibèrics de la Corona d'Aragó encapçalats pel Principat, desenvolupessin el paper de rectors d'una metròpoli imperialista explotadora i extractora de recursos balears, sards, sicilians o napolitans, a través de pràctiques d'estil colonial exercides sobre els oriünds⁷⁷⁴. Els episodis més extrems en aquest sentit foren:

---

⁷⁷¹ Joan Pau RUBIÉS (1999: p. 228).

⁷⁷² Joan Pau RUBIÉS (1999: pp. 226-227). Els claudàtors són nostres.

⁷⁷³ Joan Pau RUBIÉS (1999: p. 227).

⁷⁷⁴ Josep Torró, igual que molts altres medievalistes, és partidari de considerar l'expansió catalanoaragonesa, així com la de la resta de comunitats polítiques de la cristiandat llatina, com una forma de colonialisme: «He tratado de mostrar que las experiencias medievales catalano-aragonesas de conquista y colonización, y muy especialmente las desarrolladas en el reino de Valencia, produjeron formas específicas de dominación de las poblaciones nativas que se mostraron particularmente eficaces y permitieron la articulación de éstas en una verdadera dinámica colonial. [...] me parece necesario destacar el hecho de que los mecanismos que acabo de exponer [segregació ètnica a través del llenguatge eclesiàstic, esclavatge i servilisme col·lectiu dels indígenes] resultan perfectamente homologables a prácticas de control social que la historiografía ha descrito en la explotación del continente americano, y que por lo general sigue considerando como exclusivas y características del «colonialismo moderno». Josep TORRÓ (2008: pp. 112-113). Els claudàtors són nostres. Sense entrar en el debat sobre el colonialisme a l'època medieval, en relació amb el qual recomanem la lectura de Robert BARLETT (2003), sí que volem posar de manifest que la dinàmica colonial a què es refereix el professor Torró es donava en relació amb els infidels i els pagans, però no en relació amb els cristians catòlics, com seria el cas dels mallorquins, els sicilians, els sards i els napolitans.

l'acord entre el rei Pere III d'Aragó i les elits urbanes catalanes per destronar el rei de Mallorca i reconquerir Mallorca, Menorca, Eivissa, Rosselló i la Cerdanya per a la Corona d'Aragó, amb la posterior dependència política d'aquests territoris de Catalunya —molt major la dels comtats septentrionals que la de les illes—; o el cas de Sardenya, on la política de la Corona va ser sistemàticament més agressiva, i es va desenvolupar un procés coherent de catalanització al servei d'un sistema d'explotació semicolonial, en contra d'una població ètnicament diferenciada, desil·lusionada i rebel⁷⁷⁵, la qual va haver de ser periòdicament aixafada i reprimida al llarg del segle XIV. Però aquests fets foren més aviat l'excepció.

D'un costat perquè estem parlant de cristians llatins que no podien ser objecte d'un tracte colonial similar a aquell que rebien els infidels o els pagans.

De l'altre costat, perquè:

«Si prenem com a punt de referència l'elaboració d'una doctrina política semioficial per part de fra Francesc Eiximenis, adreçada tant als prínceps com a les elits urbanes, i veritable síntesi baixmedieval d'esperit religiós conservador i erudició prehumanista, veiem que la ideologia política de la cort d'Aragó de finals del segle XIV, catalana per idioma i context, i per consciència històrica, no arriba a abraçar un veritable projecte imperial. El model imperial romà és encara, al *Regiment de la cosa pública*, un model negatiu, un exemple de l'afany de domini «sense dret i justícia» d'esperit pagà i tirànic que cal contraposar a la imatge d'una república cristiana. La doble lògica dels drets dinàstics i dels privilegis comercials és tota una altra cosa —aquest és el discurs legítim—. És també el que lliga amb els fets observats. Sardenya, Sicília, el Nord d'Àfrica, fins i tot Atenes, són àmbits d'actuació dinàstica i comercial independents, sovint coordinats, però mai no integrats»⁷⁷⁶.

Les conquestes eren principalment per al profit i glòria de la Corona i del Casal d'Aragó, i només en un pla molt secundari, per a la nació. Així, fins i tot en la rebel Sardenya, el rei Pere III va erigir i presidir unes corts —el primer parlament en la història de l'illa—⁷⁷⁷. Per tant, totes les hipotètiques “colònies-regne catalanoaragoneses” de la Mediterrània occidental van comptar amb la seva representació parlamentària autònoma i van gaudir de la mateixa condició de regnes o principats independents que Aragó,

---

⁷⁷⁵ Joan Pau RUBIÉS (1999: pp. 229-230).

⁷⁷⁶ Joan Pau RUBIÉS (1999: p. 227).

⁷⁷⁷ Joan Pau RUBIÉS (1999: p. 230).

València o Catalunya, tal com corresponia a una monarquia composta amb una constitució d'estil *aeque principaliter*.

I aquest, precisament, fou el tercer obstacle, a parer de Rubiés. Segons aquest autor, la combinació de l'estructura multinacional amb l'estructura pactista, ambdues conseqüències de la predita constitució, més que no pas cada una per separat, fou allò que creà una veritable dificultat en la determinació d'un horitzó imperial coherent de la Corona d'Aragó:

«No era tant la fortalesa de les corts i de les diputacions generals com el fet que aquestes s'organitzessin per separat i no pas federalment, de manera que la iniciativa d'una política exterior no es podia negociar en un sol àmbit parlamentari i «nacional» i restava al capdavant en mans dels reis. Això accentuaria, ja abans de la unió amb Castella, la tendència a la separació dels horitzons polítics de cada territori»⁷⁷⁸.

Altrament, no és necessari exagerar. Tant perquè l'estructura composta d'estil *aeque principaliter* era d'allò més comuna a Europa, com perquè allà on hi hagués un príncep sobirà, era aquest a qui pertocava dirigir la política exterior o imperial dels seus dominis⁷⁷⁹. En conseqüència, la qüestió no és tant que les elits catalanoaragoneses deixessin en mans del seu sobirà la política exterior, sinó que en quedaren completament al marge, ja fos perquè el seu autèntic objectiu eren altres àmbits de poder⁷⁸⁰, ja fos perquè foren marginats de l'ocupació de càrrecs en l'administració imperial de la Monarquia d'Espanya:

«No és que fos habitual que, a Castella o a França, la política exterior es discutís a nivell local, però en determinats moments s'arribava a un debat polític sobre qüestions d'importància que es podia expressar informalment en cercles aristocràtics, o en el marc d'unes corts, o fins i tot per escrit, d'acord amb la funció de *consilium* (i no només *auxilium*) a què tenien dret els vassalls. En canvi sembla com si, per no tenir la cort a Barcelona, la cultura política del Principat es pogués desentendre completament de reflexionar sobre les

---

⁷⁷⁸ Joan Pau RUBIÉS (1999: pp. 225-226). Els claudàtors són nostres.

⁷⁷⁹ John WATTS (2016).

⁷⁸⁰ «En realitat la feblesa econòmica de la Corona exigia dependre de la voluntat de servei de les elits de cada territori, i si bé les conquestes de la dinastia podien oferir perspectives militars i comercials, les veritables recompenses es constituïen al voltant de la confirmació de sistemes oligàrquics de llibertats i privilegis «nacionalment» diferenciats». Joan Pau RUBIÉS (1999: p. 229).

necessitats i prioritats imperials. L'acusació dels pamfletistes d'Olivares el 1640 i 1641 és que la visió política dels catalans era «provinciana» i poc atenta al món exterior»⁷⁸¹.

Dit això, tornem ara sobre la identitat pancatalana, tot centrant-nos en els tres grans dominis catalanoparlants de la Corona d'Aragó. Podem observar com la singularització politicoinstitucional *aeque principaliter* tant de Catalunya com dels regnes de València i Mallorca, sumada a la citada manca d'un ideari hegemonista ben articulada, portà al fet que els habitants dels dos regnes s'identifiquessin, de forma generalitzada, com a valencians i mallorquins en relació amb els catalans del Principat, i que comencessin a desenvolupar unes identitats patriòtiques diferenciades de les pròpies dels naturals de Catalunya.

Sobre el cas valencià ens indica el professor Baydal que, a partir de l'equador del segle XIV, es produí un veritable increment en l'ús del gentilici «valencià», que comença a aparèixer arreu de la documentació de les classes dirigents (reial, parlamentària i municipal) i també des d'Aragó i Catalunya. Mostra, en definitiva, d'una identitat valenciana que hauria nascut entre 1330 i 1360, en bona mesura com a contraidentitat enfrontada, en les darreres dècades del segle XIII i les primeres del XIV, amb els defensors de la implantació dels furs d'Aragó al regne valencià i, ja en la segona meitat del XIV, contra l'enemic exterior castellà.

Una consciència col·lectiva que s'origina entre les elits del regne, els membres de les quals s'atorguen la representació del conjunt d'habitants cristians d'aquest (els que comptaven políticament), i que s'anirà estenent, entre el 1350 i el 1500, per tot el territori i els estrats socials dels cristians valencians: des de la ciutat de València vers les viles i llocs del reial patrimoni i, d'aquí, als dominis baronials i eclesiàstics, essent l'extrem sud, al voltant d'Oriola, on més trigà a implantar-se⁷⁸². Ara bé, tot això no fou pas un impediment perquè durant aquests dos-cents anys els habitants cristians del regne continuessin sentint-se catalans, ja fos en el sentit ètnic pancatalà o vassallàtic catalanoaragonès. No en va, el 1506, els consellers barcelonins escrigueren al virrei de Sicília parlant sobre «totes les dites nacions compreses sots la nació de catalans», entre les quals hi havia la valenciana⁷⁸³.

---

⁷⁸¹ Joan Pau RUBIÉS (1999: p. 208).

⁷⁸² Pau VICIANO (2014: pp. 247 i 249).

⁷⁸³ Vicent BAYDAL (2016a: pp. 170-172, la citació a les pp. 171-172) i Pau VICIANO (2014: p. 246).

No obstant això, l'auge de la identitat valenciana, així com de les homòlogues mallorquina, menorquina i eivissenca, acabaren per donar lloc, sobretot a partir del segle XV, al fet que es creés, especialment entre les elits, una notable competitivitat, i àdhuc una certa hostilitat envers la classe dirigent catalana i, en particular, la barcelonina⁷⁸⁴.

En el cas de la classe rectora del regne valencià, Rubio Vela posa de manifest que un dels temes de conflicte durant la primera meitat del segle XV fou la competència comercial entre Barcelona i València. Una rivalitat entre capitals farcida de topades entre dues oligarquies urbanes amb interessos contraposats —per exemple, els barcelonins desitjaven proteccionisme en el transport naval, mentre que els valentins no— que es traduïen en pressions al rei, per tal que orientés la política en un sentit o un altre, o bé en violències contra mercaders i embarcacions⁷⁸⁵.

Una altra qüestió candent, ben visible tant en l'interregne de 1410 a 1412, com en el regnat dels dos primers reis d'Aragó de llinatge castellà, fou l'esforç de les autoritats valencianes per aconseguir la paritat del seu regne amb el Principat i el regne d'Aragó⁷⁸⁶.

Així mateix, un afer que molestava moltíssim la puixant oligarquia valenciana del segle XV era el tradicional paper hegemònic de Catalunya i la seva classe dirigent en el si de la monarquia composta, fenomen que es manifestava en l'acapament català dels càrrecs de l'administració reial conjunta i en la presa de decisions que afectaven a tots⁷⁸⁷. En aquest sentit, els edils valencians ja es queixaven l'any 1379 dels intents de Barcelona d'esdevenir comuna pàtria, en altres paraules, cort universal de la Corona d'Aragó⁷⁸⁸. També resulta il·lustrativa la recriminació que el 1414 feren els jurats de la ciutat de València al rei Ferran I d'Aragó en relació amb el fet que només hagués nomenat un valencià entre els seus oficials, recordant-li que els càrrecs redundaven sempre en «cathalans, qui totstemp han vel·lat e obtingut ocupar-se en absorbir la casa dels senyors reys», per aquest motiu li demanaven al sobirà «que sia mercé sua avocar e acollir en los officis domèstichs e curials de casa e Cort sua hòmens de aquest regne»⁷⁸⁹.

Situació que s'agreujà en extrem amb la Concòrdia de Vilafranca del Penedès, signada pel rei Joan II d'Aragó el 21 de juny de 1461, la qual, a més de posar fre a l'autoritarisme monàrquic a Catalunya, obligava que el primogènit d'Aragó exercís de

---

⁷⁸⁴ Antoni MAS (2005).

⁷⁸⁵ Agustín RUBIO VELA (2012: vol. 2, pp. 9-37).

⁷⁸⁶ Agustín RUBIO VELA (2012: vol. 1, pp. 195-209).

⁷⁸⁷ Agustín RUBIO VELA (2012: vol. 1, pp. 239-301).

⁷⁸⁸ Agustín RUBIO VELA (2012: vol. 1, pp. 312-317).

⁷⁸⁹ Les citacions a Antoni FERRANDO (1980: p. 140).

lloctinent del Principat i Comtats envoltat de ministres i oficials que fossin naturals i domiciliats en la terra catalana, amb excepció del canceller que, malgrat tot, havia d'obtenir una prelatura a Catalunya. Aquesta capitulació de Joan II fou vista per la classe dirigent valenciana com un intent de consagrar perpètuament la primacia catalana en la cúpula de l'aparell de la Corona⁷⁹⁰.

Si bé semblaria que la competència comercial i l'enfrontament per les prebendes cortesanes no eren suficients per apaivagar el sentiment de catalanitat al regne de València, influïren de forma suficient com per fomentar, ni que fos en part, el tancament de files de les elits valencianes amb el rei Joan en el marc de la guerra civil del Principat, a pesar que, en un principi, tant els insurrectes catalans com l'oligarquia valenciana es van resistir a considerar-se enemics. Amb tot, ens diu Rubio Vela que: «amb el temps la violència bèl·lica i l'acció propagandística s'encarregarien d'enterbolir la imatge que cada col·lectivitat tenia de l'altra amb el consegüent distanciament»⁷⁹¹.

Així que, a partir de l'estiu de 1462, l'actitud de les autoritats valencianes ja era obertament hostil contra els rebels, tot sovint, simplement identificats com els catalans.

El cas de Mallorca és una mica diferent, ja que, per començar, li mancà la representació de parlament propi. Un fet que permeté als representants municipals de Ciutat de Mallorca erigir-se en representants de tot el regne de l'arxipèlag balear: «los jurats de la ciutat e regne de Mallorques» sota el nom de Gran i General Consell de Mallorca, que ni era convocat pel rei ni acollia tots els estaments⁷⁹². Nogensmenys, els representants municipals de les illes de Menorca i Eivissa negociaren pel seu compte amb la Corona, per disgust de l'oligarquia urbana mallorquina. Miquel Àngel Casanovas resumeix de la següent forma la situació política de l'arxipèlag a inicis del segle XVIII:

«Es tractava d'un regne sense corts, on cada illa era autònoma amb un consell general que tenia, a la vegada, competències municipals i representatives. Cada illa comptava amb el seu ordenament jurídic específic articulat pels seus furs i privilegis, si bé amb un substrat comú, ja que molts privilegis atorgats en primera instància a Mallorca es van fer extensius a les altres illes. Talment, tant a Menorca com a Eivissa s'havien configurat uns grups dirigits propis i diferenciats que no estaven subordinats als de Mallorca, sense que això impliqui necessàriament manca de vincles entre uns i altres. En tot cas, el que donava coherència

---

⁷⁹⁰ Agustín RUBIO VELA (2012: vol. 2, pp. 88-94).

⁷⁹¹ Agustín RUBIO VELA (2012: vol. 2, p. 80).

⁷⁹² Flocel SABATÉ (2016: p. 57).

institucional a l'arxipèlag era el poder reial, representat pel virrei, el procurador reial i la Reial Audiència»⁷⁹³.

En qualsevol cas, la manca de representants estamentals els féu dependents de Catalunya econòmicament i política. Des del 1276 els reis privatius de Mallorca podien ser convocats a les corts catalanes com a vassalls del rei d'Aragó en la seva condició de comtes de Rosselló i Cerdanya, mentre que després de la reconquesta catalana de l'arxipèlag dirigida per Pere III d'Aragó el 1343, Ciutat de Mallorca fou, com ja s'ha dit, convidada a participar a les Corts de Catalunya dins del braç reial. Tanmateix, les elits mallorquines foren molt reticents a la supeditació envers el Principat i a satisfer els donatius que s'acordaven en les seves corts. Ens diu el professor Sabaté que l'any 1366 el dirigents insulars aconseguiren un acord mitjançant el qual:

«el regne de Mallorca no participaria en les Corts catalanes sinó en les Generals de la Corona, cosa que posa en igualtat «tots sos regnes dessà mar e de Mallorques». En realitat, la participació de representants de Mallorca i fins i tot de Menorca a les Corts Generals de la Corona d'Aragó serà molt escassa i sempre institucionalment a manera d'apèndix de la representació catalana, com a les Corts de Montsó de 1362-1363, 1435-1436 i 1469-1470. La reiterada oposició a participar en les Corts catalanes al llarg del segle XV per part del Gran i General Consell no deixa d'expressar la voluntat institucional de diferenciar-se de Catalunya tot reivindicant la condició de regne»⁷⁹⁴.

La dependència econòmica de l'elit dirigent de Mallorca envers l'oligarquia del Principat i, especialment, en relació amb la barcelonina, era una font generadora de rancúnia. I és que el problema del deute exterior planteja en la primera meitat del segle XV situacions de gran tensió amb Barcelona, tot conformant a l'illa un ambient d'hostilitat. Segons Álvaro de Santamaría: «Para los catalanes de Mallorca, en el siglo XV, los catalanes de Barcelona eran primordialmente los acreedores»⁷⁹⁵.

---

⁷⁹³ Miquel Àngel CASASNOVAS (2016: p. 114). A pesar dels canvis polítics produïts entre 1343 i 1516, especialment relacionats tant amb la regionalització de l'administració reial com amb la conquesta del regne privatiu per part de la Corona d'Aragó i la integració d'aquesta en la Monarquia d'Espanya, la definició de Casasnovas continua essent vàlida per il·lustrar com era la constitució política del regne en els segles anteriors. Per aprofundir en l'evolució politicoinstitucional altmoderna, és recomanable la lectura de José JUAN VIDAL (1996) i Ernest BELENGUER (2000).

⁷⁹⁴ Flocel SABATÉ (2016: p. 56).

⁷⁹⁵ Álvaro SANTAMARÍA (1955: p. 45).

Aquest argument és assumit pel medievalista Antoni Mas i reblat amb el fet que en la correspondència dels jurats mallorquins del període comprès entre 1454 i 1495, no ha trobat ni un sol cop l'expressió «nació catalana». Així, si en l'equador de la quinzena centúria la identitat pancatalana ja estava molt debilitada entre l'elit mallorquina arran de la dependència política i creditícia, només faltava el trencament de la classe dirigent catalana amb el rei Joan II, generant una conflagració que va convertir els habitants de Catalunya en enemics dels mallorquins, eivissencs, valencians i una part dels menorquins⁷⁹⁶.

La guerra de Catalunya no només constatà el fracàs de les elits del Principat per enfrontar-se al rei en nom de tota la Corona⁷⁹⁷, sinó que separà el Principat de la Corona d'Aragó per, primer, vincular-lo a la Corona de Castella (1462-1464), després, fer-lo esdevenir un Principat amb sobirà exclusiu, amb el nomenament com a rei del conestable de Portugal (1464-1466) per, posteriorment, esdevenir junt amb els ducats d'Anjou, Bar i Lorena, així com el comtat de Provença, un dels dominis del conglomerat dinàstic del duc Renat d'Anjou (1466-1472). Tot aquest terrabastall polític produí una fractura en les identitats catalanoaragonesa i pancatalana, puix que ajudà que els catalans, balears i valencians deixessin d'utilitzar el gentilici «català» amb el qual identificaven l'enemic.

Només cal veure el testimoni de Jaume Safont, notari i escrivà al servei primer del Consell de Cent i després de la Diputació de Catalunya, que fou autor d'un dietari privat, que ell anomenà *Dietari o llibre de jornades*, on inserí notícies que van de l'any 1414 al 1484⁷⁹⁸. En aquest text, durant el gener de 1464, Safont deixà constància que: «les ylles de Sicília, Serdenya, Mallorques, Manorcha, ço és, la vila de Ciutadella, e no pas Mahó, Eyviça, regne de Aragó e regne de València, tots e totes foren enemigues e guerrejaren ab lo Principat de Cathalunya en favor del rey Johan». A continuació afegeix un llistat d'aristòcrates i de jerarques eclesiàstics com els comtes de Cardona i Prades, el vescomte d'Illa, el senyor de Santa Coloma, l'arquebisbe de Tarragona, els bisbes de Girona i Elna, etc., que recolzaven la causa dels Aragó de llinatge castellà, per concloure:

«que-s pot dir, ab tota veritat que sols Barchinona, Leyda, Tortosa, Vich, Cervera, Vilafrancha de Penedès, Manresa e algunes altres poques universitats se defaneren de tots los regnes e gents dessús dites, quin-ns eren contra. E semble'm sie cosa rehonable que si may

---

⁷⁹⁶ Citat per Antoni MAS (2015: p. 276-277).

⁷⁹⁷ Joan Pau RUBIÉS (1999: p. 230).

⁷⁹⁸ Jaume SAFONT (1992).

algun dels dessús dits regnes, terres, prelats o barons senten alguna opressió o adversitat, que aquest Principat de Catalunya los leix encórrer e-s cur poch de subvenir-los, jassia fins ací haja fet lo contrari»⁷⁹⁹.

Ara bé, tots aquests testimonis documentals ens remetent a persones que participaven en àmbits institucionals i erudits, l'opinió de les quals no havia de coincidir sempre amb la del comú del poble.

Com diu Pau Viciano a propòsit del cas valencià, desconeixem fins a quin punt el discurs ideològic dels grups dominants penetrava en el conjunt de la societat. Un discurs contrari al posicionament dels catalans antijoanistes i a identificar regnicòlament (i segons com, també en l'àmbit supraregnal) els valencians com a catalans. A tall d'exemple, l'autor parla de la gran inquietud que els jurats valencians mostraren per carta als seus ambaixadors en la cort de Joan II d'Aragó. Les autoritats valentines, davant de l'alçament armat del Principat per alliberar el príncep de Viana, temien que «si fortuna administrava, per nostres peccats, que los catalans strenyen més avant los affers ab armes o entraven en lo present regne, tot lo poble, e molts altres, segons los grans sentiments que se n'han, los seguiran, perdent tota vergonya»⁸⁰⁰.

Per al cas de Mallorca, ens adverteix Antoni Mas que el discurs identitari i polític dels jurats de la ciutat i del regne de Mallorca no va reflectir sempre el del conjunt de la població mallorquina. Ja que, d'un costat, era contrari al posicionament dels partidaris mallorquins del Principat de Catalunya en la Guerra Civil Catalana i, de l'altre, probablement també era renuent al posicionament de la majoria de les capes dirigents de la Part Forana —és a dir, tota l'illa exceptuant la capital— i, potser, també de la població forana:

«Si el discurs dels jurats es basava en el particularisme i es caracteritzava per la conflictivitat —intermitent o aguda— amb les altres universitats i, sobretot, amb Barcelona i Catalunya, el que elaboraren els seus oponents illencs durant la Guerra Civil Catalana es basava sobretot en la voluntat d'acabar amb la corrupció dels càrrecs públics i, d'altra banda, en l'afirmació en els vincles, identitaris i històrics, entre Mallorca i Catalunya, i en la voluntat d'associar el Regne al Principat. Però allò realment significatiu és la capacitat que demostraren aquests darrers d'articular un discurs alternatiu al del poder i que, com a tot

---

⁷⁹⁹ Jaume SAFONT (1992: pp. 184-185).

⁸⁰⁰ Pau VICIANO (2014: p. 246, la citació a la nota 7).

discurs —com també el dels jurats—, devia tenir partidaris i duia endarrer d'aconseguir el suport»⁸⁰¹.

Mas posa de manifest que la voluntat del poble menut que l'illa fos regida des de Catalunya es pot trobar ja abans del 1462. Ja durant la revolta forana de Mallorca (1450-1453), quan els menestrals de Ciutat de Mallorca i els pobles forans s'aixecaren contra l'oligarquia urbana, la plebs camperola mostrava una enorme satisfacció davant dels rumors segons els quals Mallorca passaria a ser governada directament des del Principat. Lògicament, les conseqüències de la derrota dels revoltats i de la duríssima repressió que patiren encara es deixaven sentir amb força en 1462, quan s'inicià la guerra a Catalunya⁸⁰².

Aquesta situació fou una avinentesa que la classe dirigent del Principat —frustrada per la impossibilitat d'obtenir el suport de les autoritats urbanes mallorquines— no volgué deixar escapar. Conseqüentment, els governants catalans cercaren guanyar-se les simpaties dels forans i del poble baix de la capital de Mallorca amb uns capítols signats el 1465 pel seu novell rei, Pere de Portugal, en els quals, entre altres punts polèmics, el sobirà afirmava:

«E més, com los Mallorquins e poblats en aquella Illa sien cathalans naturals e aquell Regne sia dit part de Cathalunya e en altra temps en Corts generals sien hauts e reputats per cathalans: vos plàcia per remoure dubte sien haüts [sic] per naturals cathalans e's puixen alegrar axí com a indubitats cathalans de oficis e beneficis del nostre Principat de Cathalunya, e hagen a entrevenir en Corts als cathalans celebradores, e's hagen alegrar e observar les constitucions generals de Cathalunya, privilegis, e usatges de la ciutat de Barchinona»⁸⁰³.

En fi, un cop acabada la contesa bèl·lica al Principat, malgrat la restauració de les relacions habituals amb els regnes catalanoparlants veïns, les identitats pancatalana i catalanoaragonesa no feren més que minvar, especialment després de la unió amb Castella i el trasllat permanent de la cort reial a aquell país.

Sobre la «nació del rei d'Aragó» cal dir que, en els segles XIV i XV, anà guanyant pes en l'imaginari col·lectiu d'aragonesos, catalans, valencians i balears, pel fet que tant

---

⁸⁰¹ Antoni MAS (2015: p. 284). El claudàtor és nostre.

⁸⁰² Antoni MAS (2015: p. 284). Sobre les revoltes i el món rural mallorquí als segles XV i XVI: Eulàlia DURAN (1979) i Antoni PLANAS (1995).

⁸⁰³ La citació a Antoni MAS (2015: pp. 282-283). El claudàtor és nostre.

els sobirans com les elits regnícoles de la Corona nodriren la idea d'aquesta nació de súbdits ibèrics i illencs, fins al punt que podria haver acabat consolidant-se com el subjecte identitari hegemònic en l'àmbit supraregnícol, ja que, com hem vist, en aquell període, almenys entre les elits socials, la identitat pancatalana començava a recular en favor dels particularismes regnícoles. Tanmateix, no fou aquest el destí de la identitat catalanoaragonesa, i no pas perquè la identitat pancatalana no retrocedís, sinó perquè:

D'una banda, entre els regnes principals de la Corona d'Aragó, pesaren molt les contraidentitats internes generades al caliu d'aquells conflictes bèl·lics en què algun dels territoris catalanoaragonesos s'enfrontava al rei: la guerra de les unions aragonesa i valenciana (1347-1348), la guerra civil del Principat i Comtats (1462-1472), les Germanies de Mallorca i València (1520-1523), l'alteració d'Aragó (1591) o la guerra de separació de Catalunya (1640-1652).

I, d'altra banda, el canvi radical produït en l'horitzó imperial de la Corona a partir de l'any 1479. I és que, bo i que el primer Rei Catòlic culminà la visió imperial catalanoaragonesa amb la derrota de França arran de la reconquesta de Rosselló, Cerdanya (1493) i Nàpols (1504), també destruï aquest fràgil hegemonisme catalanoaragonès que s'havia generat, sobretot des de Catalunya, al llarg de més de dos segles, i que, tanmateix, mai no havia acabat de cristal·litzar com un projecte polític i econòmic coherent⁸⁰⁴.

Ferran II d'Aragó el destruï en hispanitzar-lo⁸⁰⁵, ja que a pesar de l'amarg tràngol que va haver de passar el rei amb Castella entre el 1504 i 1507, la hispanització de la política exterior del rei volia dir, en darrera instància, cedir el lideratge a Castella, un regne que en aquest període no només era més potent, sinó que també comptava amb una tradició unitarista i hegemonista molt més ben articulada i consolidada que la de les classes dirigents de la Corona d'Aragó.

Una solució, l'horitzó espanyolista del rei Ferran, que Joan Pau Rubiés considera que era l'adequada per a la Corona d'Aragó, des del moment que l'esgotat Principat ja no podia exercir el lideratge després de 1472. En conseqüència, el sobirà oferí una fórmula

---

⁸⁰⁴ Joan Pau RUBIÉS (1999: p. 225).

⁸⁰⁵ Sobre l'espanyolització de la política exterior de Ferran II ha escrit Rubiés: «el fet és que Ferran va dur a terme una política imperial més espanyola que no estrictament catalana o aragonesa. [...] tot i que formalment el concepte d'Espanya és a voltants del 1500 un concepte geogràfic i erudit, es va convertir en l'eix vertebrador de la visió imperial i fins i tot jo diria que nacional de Ferran, el qual no només parla repetidament d'Espanya, sinó que fins i tot defineix la seva tasca històrica personal —la seva «obra y trabajo»— com fer créixer «la corona d'Espanya». Joan Pau RUBIÉS (1999: p. 210). El claudàtor és nostre.

de supervivència basada en la seva marginalitat, possiblement, la fórmula menys traumàtica després de la fallida de Barcelona provocada per la guerra civil. Una guerra que va conduir Catalunya a perdre també gran part dels recursos mercantils i militars de la seva capacitat per imposar-se en el panorama internacional com una potència —ni que fos de segon ordre—, i això feia la Corona d'Aragó molt més vulnerable. Fins al punt que l'autor escriu: «És difícil imaginar com haurien anat les coses sense el casament de Ferran amb Isabel, però crec que es pot afirmar que les condicions per a un manteniment íntegre dels dominis de la Corona no eren gens favorables»⁸⁰⁶.

Tot plegat, si les tendències centrífugues baixmedievals havien ferit de mort la hipotètica possibilitat que la identitat catalanoaragonesa es consolidés com a identitat col·lectiva hegemònica principal entre catalans, aragonesos, mallorquins, menorquins, eivissencs i valencians, el nou horitzó hispànic imposat des de 1479, i molt reforçat des del regnat de Felip II d'Àustria, la remataren per sempre. En aquest sentit, Flocel Sabaté ha constatat com la castellanització de l'espai tradicional catalanoaragonès anà en detriment de la identitat homònima⁸⁰⁷.

El cas del Principat il·lustra prou bé com a partir del regnat de Ferran II, l'ideari imperial dels catalans queda lligat a l'horitzó espanyol. En paraules de Rubiés:

«A la Catalunya moderna li mancava, sobretot, una visió imperial pròpia [...] En la mesura que trobem una aspiració imperial definida específicament al voltant de la identitat

---

⁸⁰⁶ Joan Pau RUBIÉS (1999: 225 i 230-231). En qualsevol cas, si hagués sobreviscut l'infant Joan d'Aragó, nascut el 3 de maig 1509 del rei Ferran amb la seva segona esposa, Germana de Foix, els regnes de la Corona d'Aragó hagueren quedat desvinculats dels de la Corona de Castella. En el moment del naixement, el rei Ferran d'Aragó ja era regent de Castella, puix que Felip d'Àustria havia mort en 1506, Ferran governava Castella des de 1507 i havia ordenat recloure la seva filla, la reina Joana poc abans. Per tant, si bé l'horitzó espanyolista de Ferran va ser molt clar durant el segle XV, entre 1504 i la seva mort, aquest horitzó va restar ben tèrbol.

⁸⁰⁷ Al regne de «Nàpols de la segona meitat del segle XVI, tot i singularitzar-se una «comunitat catalana attiva e ricca», l'escriptura en vulgar s'imposa en italià i l'ambient irradiat de la cort virreinal [sic] manté amb vigor el castellà; a Sicília, s'experimenta, en paraules de Pietro Corrao, la «sostituzione dei vecchi potenti catalani con i nuovi funzionari castigliani ai vertici dello stato»; a Sardenya, es desenvolupa una castellanització de l'Administració i de la societat que facilita, per exemple, que els tallers tipogràfics de Càller i Sàsser, entre 1566 i 1616, imprimeixin preferentment en castellà i rarament en català i en llatí, alhora que s'anorrea l'italià; a València, des del darrer terç del segle XV hi és ben present el conreu literari del castellà dins d'un procés de castellanització que s'anirà accentuant en els diferents sectors de la societat; a Catalunya, destacats nobles com els Requesens escriuen, en el segle XVI, preferentment en castellà, i mantenen uns usos domèstics que evidencien el contacte entre català i castellà, i arreu, l'assumpció del castellà facilita l'ascens social i l'accés als mecanismes dirigents, raó per la qual s'incorpora en l'interior familiar i en el sistema educatiu dels principals grups socials. El conjunt, doncs, participa dels canvis polítics i desfigura qualsevol via de cohesió cultural i social mitjançant una llengua comuna que singularitzi un grup humà conegut com a català». Flocel SABATÉ (2016: pp. 99-100).

dels territoris peninsulars de la Corona d'Aragó, aquesta es defineix sovint com una mirada al passat, i forma part de la retòrica idealitzada que possibilita la relació entre la noblesa local i la reialesa (com és aparent en les proposicions reials a les corts). En canvi, a mesura que ens acostem a la pràctica imperial, els generals, ambaixadors i administradors naturals de la Corona d'Aragó es troben, els agradi o no, submergits en una retòrica imperial dominant, inevitablement catòlica, abusivament espanyola (sobretot des d'un punt de vista italià o flamenc), i en la pràctica castellanitzada. [...] Tanmateix, si hi ha tensions [entre els catalanoaragonesos], trobem també diversos esforços de mitificació conjunta, a la recerca d'una identitat comuna que ultrapassés la mera iniciativa dinàstica. Resoldre el problema de la interpretació de l'expansió de manera constructiva passava, sobretot, per articular una identitat conjunta dels naturals de la Corona d'Aragó al voltant de les identitats nacionals de cada territori, creant d'aquesta manera un lligam entre la perspectiva dinàstica i la perspectiva nacional. És en el fracàs relatiu d'aquests intents que trobem la llavor del domini eventual de la perspectiva imperial espanyolista. És cert que la qüestió no es resol del tot fins a la guerra de successió, amb la derrota final de la Corona d'Aragó com a concepte i com a sistema, però (tal com historiadors del nostre segle com Soldevila i Vicens ja van destacar) les partides decisives es perden al segle XV, amb el compromís de Casp i amb la guerra civil de Catalunya que va enfrontar la Generalitat contra Joan II»⁸⁰⁸.

Interpretació que ens confirma Jesús Villanueva en exposar que, si bé durant el segle XVI i encara a inicis del segle XVII alguns autors com Despuig o Jaume Ramon Vila elaboraren una defensa de la tradició conqueridora de Catalunya i la vocació directora catalana a l'hora de dirigir un gran imperi dinàstic, mai ho feren contra la política exterior o imperial espanyola, sinó per denunciar l'apropiació castellana d'aquesta. I que, en qualsevol cas, al voltant del 1600, els decennis de convivència, l'enfortiment de l'imperi espanyol com a potència europea i mediterrània i el prestigi de la cultura castellana feren que aquestes actituds anticastellanes deixessin de ser representatives d'una tendència general:

«Progressivament es va assumir la pèrdua de protagonisme en la direcció política efectiva de la monarquia i la reducció del Principat a una més de les províncies que integraven el vast i variat territori sota jurisdicció dels reis d'Espanya. Però alhora també va prendre cos la voluntat de reafirmar la identitat pròpia i d'aclarir la inserció de Catalunya en el nou sistema polític, tant en el pla polític institucional com en el simbòlic»⁸⁰⁹.

---

⁸⁰⁸ Joan Pau RUBIÉS (1999: pp. 214-215 i 226-227).

⁸⁰⁹ Jesús VILLANUEVA (2003: p. 162).

Això succeïa en un context, el de les últimes dècades del segle XVI i primeres del XVII, de recuperació del comerç català mediterrani i de màxima esplendor i apogeu de la Monarquia d'Espanya, que amb la treva establerta amb els Països Baixos el 1609 semblava que havia instaurat una *pax hispanica* a tot el continent europeu. Villanueva ens explica que les elits del Principat, malgrat els conflictes polítics amb la Corona en temps de Felip i del seu fill homònim, no podien sostreure's a aquest clima d'eufòria imperial, tot procurant la imbricació de Catalunya en la política exterior hispànica, en la petita mesura que permetien les traves d'estrangeria aplicades per l'Administració castellana i el control per aquesta de la política imperial de la Corona.

Així, en els decennis de 1610 i 1620, trobem un grup d'historiadors i literats residents a Barcelona, entre els quals es compten autors com el comte d'Osona, Francisco de Moncada, els ciutadans honrats Rafael Cervera i Esteve de Corbera o el capità d'infanteria i poeta Vicenç de Moradell. Aquests autors —d'altra banda, en major o menor mesura castellanitzats, i amb una assumpció del paper hegemònic de Castella— tractaren l'expansió territorial dels catalans medievals com un dels seus temes predilectes, amb la voluntat de destacar un passat català a l'alçada del present apogeu hispànic i el disseny de subratllar l'aportació catalana en l'origen i el sosteniment de l'imperi hispànic. Un projecte, el d'aquests autors, que va quedar esberlat per la crisi dels anys 30 que va conduir a la revolta de 1640 i a la separació de Catalunya de la monarquia⁸¹⁰. Ara bé, un cop reintegrat el Principat en els dominis de Felip IV d'Àustria, es mantingué entre les elits catalanes el discurs que situava Catalunya i la seva capital com l'origen de la Monarquia d'Espanya⁸¹¹, així com també els conceptualitzaren com a «antemural de tota Espanya» enfront de l'enemic francès⁸¹².

---

⁸¹⁰ Jesús VILLANUEVA (2003).

⁸¹¹ Per exemple, els consellers de Barcelona escrigueren al rei Carles II l'1 d'agost de 1697, davant de les tropes de Lluís XIV de Borbó que assetjaven la capital, les següents paraules: «prepondera més en nostres ànims y afligeix més la fidelitat de nostres cors la contingència de poder-nos véurer privats del natural y suau domini de vostra magestat y separada de la real corona esta joia tan preciosa, que és lo fonament y origen de la dilatada y augusta monarquia de vostra magestat, per la conservació de la qual aplicam y aplicarem tota nostra sanch, derramant-la fins a la última gota en servey de vostra magestat». Una còpia del document fou cosida en el Dietari de la Dipuació. DGC: vol. IX, p. 1643.

⁸¹² DGC: vol. IX, p. 256. Altres exemples a les pp. 137, 197, 476 i 785.

2. 2. 4. Raneres pancatalanes i catalanoaragoneses en temps dels Àustria

En definitiva, a partir d'allò que hem vist tant en el capítol precedent com en aquest, sembla prou clar que el tarannà centrífug de les relacions entre aragonesos, catalans, valencians i mallorquins i la no consolidació d'una identitat nacional catalanoaragonesa, no només foren motivats per les evolucions internes diferenciades de cada regne, sinó també per la forma separada de relacionar-se amb la cort de cadascun d'ells. Des de Madrid, d'ençà del regnat de Felip II⁸¹³ i, sobretot, en temps d'Olivares, se cercà el trencament de les solidaritats i dels interessos comuns dels regnes i principat catalanoaragonesos, cadascun dels quals, per la seva banda, anhelava el favor reial per millorar la seva posició en relació amb els altres⁸¹⁴, especialment, en els períodes de crisi entre alguns dels estats i la Corona.

Amb tot, a Sardenya, però sobretot a Catalunya, Aragó, València, Menorca, Eivissa i Mallorca, continuà existint una evident consciència col·lectiva de pertinença a la Corona d'Aragó. Una identitat basada en haver compartit un gloriós passat imperial d'expansió mediterrània conjunt i en una estreta col·laboració en temps de gran perill contra els enemics comuns, com foren les invasions de Lluís XIV o la Guerra de Successió, cooperessin de forma intensa⁸¹⁵, sense renunciar en última instància als seus interessos particularistes.

No debades, aquests pobles de la Corona d'Aragó no només compartien una llarga història de convivència dins la mateixa monarquia composta, sinó també unes majors afinitats polítiques i culturals entre ells que amb la resta de comunitats amb què es relacionaven dins o fora de l'imperi espanyol.

Per oferir-ne alguns detalls, tenim constància que els governs municipals de Barcelona, València i Ciutat de Mallorca mantingueren en el segle XVI i els inicis del XVII una correspondència habitual amb la resta de capitals de la Corona d'Aragó, cosa que indica el manteniment d'una important unitat catalanoaragonesa, si més no, pel que fa a estructures mentals⁸¹⁶.

---

⁸¹³ Flocel SABATÉ (2016: p. 99).

⁸¹⁴ Sobre aquesta temàtica: Àngel CASALS (2002: pp. 29-35) i Antoni SIMON (2005a: pp. 148-154).

⁸¹⁵ Antonio ESPINO (2007) i Carme PÉREZ APARICIO (2012).

⁸¹⁶ Vicent BAYDAL (2013: 119).

Quant a la identitat pancatalana, malgrat que algunes institucions com els consolats catalans continuessin tenint jurisdicció sobre els mariners de Catalunya, València i les illes Balears fins al segle XVII⁸¹⁷, ens indica Vicent Baydal que les identitats regnícoles foren les que es desenvoluparen al Principat i als dos regnes al llarg dels segles moderns, tot atraient les nocions coetànies de «nació» i «llengua», que passaren a coincidir onomàsticament amb el gentilici de la comunitat política: «català», «valencià» i «mallorquí»⁸¹⁸.

En conseqüència, pels volts de l'any 1550, els valencians —amb tota seguretat les elits— ja no sembla que es consideressin catalans. Només hem sabut trobar un testimoni de l'any 1604 que posa en boca dels valencians el fet d'identificar-se com a vertaders vells catalans, ja que es neguen que les terres de l'orde de Montesa passin al favorit duc de Lerma. Així, el cèlebre cronista i jurista Jeroni Pujades escrigué en el seu dietari personal:

«Dilluns a 26 de janer 1604 arribà nova de cort que lo rey nostre senyor se era exit de la ciutat de València y se n'era anat a Dènia. Y ha desades les corts porrogades. Estant mal content de la terra y la terra de ell. Perquè com ha cridades corts no ha volgut guiar los cavallers que estavan en sa desgràtia com se acostuman guiar, y axí los qui no estan en mal tampoch no hi són volguts anar. Lo intent de aquestas corts diuen eran donar en propietat lo Mestrat de Montesa al marques de Dènia [també duc de Lerma]. Altres diuen que no se li havia de donar lo títol de mestre, que assò restava incorporat a la corona real, però volia lo marquès las terras y estats del Mestrat ab un nou títol que se li creàs. Y la terra ha respost que si lo rey ho vol separar de la corona real, que u restituesca a la casa de Borja de qui ho llevà son pare [el rei Felip II], que ab altra persona no hy volen consentir. Y diuen que quant se

---

⁸¹⁷ Antoni FERRANDO (1980).

⁸¹⁸ «Així doncs, a partir del segle XVI trobem pràcticament en exclusivitat aquest tipus d'autorepresentació col·lectiva construïda sobre [...] [els] ordenaments juridicopolítics més que no pas [en relació] a paràmetres de tipus etnocultural —llinatge, llengua, religió—, que són els que articulen en primera instància el concepte d'etnicitat. D'altra banda, aquell tipus d'identificació amb els sistemes polítics particulars estava impulsada primordialment per les elits, que a través d'allò que els historiadors de l'època moderna han anomenat «patriotisme», defensaven un entramat institucional del qual eren les principals beneficiàries [...] Les Constitucions catalanes i els Furs valencians i aragonesos asseguraven la participació política de les elits i [les] prevenien de l'autoritarisme reial, uns fets que apuntalaven el mateix poder de les classes dominants, les quals, en conseqüència, s'erigien en les principals promotores d'aquell patriotisme constitucionalista o foralista. Tanmateix, tot i que evidentment aquest patriotisme reflectia les desigualtats pròpies d'una societat jeràrquica i privilegiada, això no el restringia a ser un simple mecanisme de conveniència per defensar els interessos d'una casta exclusiva, sinó que la seua força mobilitzadora radicava en la limitació del poder arbitrari del rei a través de l'ordenament jurídic i el govern consensuat entre els estaments, uns elements que s'identificaven amb la tradició política de cada regne». Vicent BAYDAL (2008: p. 8). Els claudàtors són nostres.

uní a la corona real, se anà tractant molts anys ab molts concells y molta maduresa y que llevar-o ara la corona no-s deu fer ab tal precipitació. Y per ço lo rey se n'és anat a Dènia. Y los valentians diuen que ara ells són los vertaders vells catalans. Y si-s mantenen tenen rahó»⁸¹⁹.

Tot i que desconeixem el significat exacte d'aquesta oració, sembla que amb «vertaders vells catalans» es vulguin referir al autèntics descendents dels catalans medievals⁸²⁰. En qualsevol cas, i a pesar de la manca d'estudis sobre la temàtica, sembla clar que els valencians dels segles alt-moderns posseïren una identitat col·lectiva transversal similar a la catalana, que analitzarem en el proper apartat.

En aquest sentit, mentre que James Casey considera que entre les elits benestants existí un profund orgull per la pàtria valenciana, basada en la legalitat foral, la qual donava lloc a un règim polític pactista estable, i sostenien un poderós mite ideològic en virtut del qual entre el rei i el regne es mantenia un contracte de benefici i respecte mutu⁸²¹, el quadre identitari valencià es complementa amb el que ens diu Baydal sobre els camperols de finals del segle XVII i inicis del XVIII, els quals foren protagonistes de la Segona Germania, l'aixecament austriacista i resistència contra el règim borbònic des

---

⁸¹⁹ Jeroni PUJADES (1975-1976: vol. 15, p. 340).

⁸²⁰ Pel context, ens sembla plausible que potser identifiquen els vells catalans amb aquells qui sabien defensar allò que els pertanyia i no s'estaven d'enfrontar-se amb els seus sobirans, si la causa que defensaven era justa. Històricament, els estaments reials de Catalunya i València havien estat extremadament renuents a la separació de dominis de la jurisdicció reial. A l'època també es comptava amb exemples històrics de magistrats que s'havien encarat al rei per defensar els privilegis, com per exemple, el conseller Joan Fivaller de Barcelona o el jurat valencià Francesc de Vinatea. Aquest darrer s'enfrontà amb el rei Alfons III d'Aragó per evitar que desvinculés múltiples dominis de la jurisdicció reial del regne de València, en una època, la primera meitat del segle XIV, en què els valencians encara s'identificaven com a catalans. Sobre l'afer de Francesc de Vinatea, vegeu: Vicent BAYDAL (2016a: pp. 114-123). També podria ser que la frase tingui relació amb la natura d'aquells que podrien rebre la concessió de les terres del Mestrat de Montesa. La prosòpia del duc de Lerma era el llinatge castellà dels Gómez de Sandoval i Rojas, el qual, malgrat haver estat més d'un segle ostentant el títol de marquesal de Dènia i comptar amb la inclusió d'una Borja (la mare del duc del moment), de ben segur resultava molt més estrany i aliè als valencians que la família dels Borja, especialment les branques agnàtiques. Cal tenir en compte que els Borja, juntament amb els Aragó, els Cardona o els Montcada, eren uns dels més grans llinatges aristocràtics d'origen catalanovelencià de la Corona d'Aragó, i que en el segle XVI hi havia hagut alguns destacats membres de l'Orde de llinatge borjà, com el cavaller de Montesa, Felipe Manuel de Borja, traspasat el 1587, o el seu germà, Pere Lluís Galceran de Borja, finit el 1592 i darrer Gran Mestre de l'Orde abans que la Corona s'apoderés d'ella l'any 1587. L'any 1604 existien diversos nobles descendents de la casa de Borja, que comptaven amb nombrosos senyorius al regne de València i hi estaven molt més lligats que el privat Lerma, destacant-ne: Francisco Carlos de Borja, duc de Gandia, marquès de Llombai i comte d'Oliva i José de Pròxita i de Borja, comte d'Almenara i Marquès de Navarrès. Per tant, també és possible que els valencians actuessin a ulls de Pujades com a vertaders vells catalans en defensar els drets de la Casa de Borja valenciana, enfront de la casa Sandoval i Rojas castellana.

⁸²¹ James CASEY (1999).

de 1707: «els grups pagesos, per tal d'articular les seues aspiracions, s'empararen en el sistema jurídicopolític valencià, el mateix que com en el cas català els defenia alhora dels allotjaments i altres abusos de les autoritats reials»⁸²².

Per tant, sembla que un cop consolidades les identitats regnícoles catalana i valenciana, allò que roman tant al Principat com al Regne és la memòria històrica de l'estreta relació entre ambdós pobles com a generador el primer del segon i com a membres de la comunitat pancatalana medieval. Vegem-ne algunes mostres:

Cristòfol Despuig en els seus *Col·loquis* (1557) posa en boca de don Pedro, un personatge valencià, els següents mots:

«los valencians de assí de *Cattalunya* són eixits y los linatjes *que* de assí no tenen lo principi, no ls tenim per tan bons y la llengua, de *Cathalunya* la tenim, encara que per lo veïnat de *Castella* s'és molt trastornada [...] les forces [re pobladores] y potència principal tota o quasi era de *Cattalunya* y per ço se reservà allí la llengua catalana y no la aragonesa. [...] la llengua catalana se restà y estengué per tot lo regne, com per vuy se parla des de Oriola fins a Tayguera [...] és cosa certa que en aquell temps, no sols lo rey mas tots los escrits del rey parlaven *cathalà*, y així pogué restar la llengua catalna y no la aragonesa».

Després fa parlar Lúcio, un cavaller tortosí:

«lo mateix fou en la conquesta de *Mallorca* que féu el mateix rey y en *Menorca* y en *Ivisa*, que après se conquistaren [...] en totes estes isles restà la llengua catalana, com encara per vuy la tenen y tal com la prengueren en los principis, perquè no han tingut ocasió de alterar-la com los valencians»⁸²³.

Pocs anys després, el valencià Martín de Viciana publicà el seu *Libro tercero de la Crónica de la ínclita y coronada ciudad de Valencia y de su reino* (1563), en el qual deixa escrit: «En Orihuela y su tierra siempre se ha guardado la lengua catalana, porque en tiempo de la conquista se pobló la tierra más de catalanes que de otras naciones, de los quales heredaron la lengua, corazón, manos y obras»⁸²⁴.

Un altre testimoni ens l'ofereix el rector valencià Gaspar Escolano, qui en la seva *Década primera de la historia de la insigne y coronada ciudad y reyno de Valencia*,

---

⁸²² Vicent BAYDAL (2008: p. 12).

⁸²³ Ambdues citacions a Cristòfol DESPUIG (1981: p. 62). Els claudàtors són nostres.

⁸²⁴ Martín de VICIANA (2002: p. 439).

publicada en dos volums entre 1610 i 1611, deia referint-se a les relacions entre els habitants del principat de Catalunya i del regne de València:

«Como fue poblado desde su conquista casi todo [el regne de València] de la nación Catalana, y tomó della la lengua, y están tan paredañas y juntas las dos provincias, por más de trescientos años han pasado los deste Reino debajo del nombre de Catalanes, sin que las naciones extranjeras hiciesen diferencia ninguna de Catalanes y Valencianos [...] hasta que cien años o poco más a esta parte, que el Rey católico don Fernando de Aragón unió su corona con la de Castilla, cada una de estas naciones ha tirado por su cabo, como sintiendo la ausencia de su cabeza, y así tenidas por diferentes»⁸²⁵.

Diferència que era notable fins i tot en la llengua compartida, ja que per Escolano: «en limar y perfeccionar la propia [lengua] se han dado los valencianos tan buena maña, que con ser la mesma que la catalana, se ha quedado esta en montaraz y malsonante, y la valenciana ha passado a cortesana y gentil». Tòpic, aquest de la superioritat estètica de la modalitat valenciana de l'idioma català, que segons Sanchis Guarner, foren repetint tots els comentaristes valencians fins al segle XX⁸²⁶.

Així, mentre que Joan B. Ballester mantenia la unitat lingüística, el 1667, tot i destacar la prosòdia valenciana: «Parlava's lo valencià llenguatge en Proença, tota la Güiana i França gòtica, i ara en Catalunya, Regne de València, Mallorca, Menorca i Ivissa. Però als més, els queda en pronunciar-lo, cert margall, que no el tenim els d'esta ciutat», el juriconsult Llorenç Matheu i Sanç sostenia per primer cop la independència idiomàtica del valencià respecte al català —fins al punt de poder equiparar-se a la diferència existent entre els idiomes castellà i aragonès—, en el pròleg del seu llibre *Tractatus de Regimini Regni Valentiae*:

«Ad traducta [lingua] ad cathalaunos et nobis communicata, per nostros maiores successive ita perpolita et elegantia imbuta fuit, ut hodie ab ea distinguator, speciem distinctam constituendo: sicut enim castellana differt ab araconensi elegantia et splendore, sic similiter valentina a cathalauna»⁸²⁷.

---

⁸²⁵ La citació a Pau VICIANO (2000: p. 141). Els claudàtors són nostres.

⁸²⁶ Manuel SANCHIS GUARNER (1963: p. 36, la citació a la mateixa pàgina). Els claudàtors són d'aquest autor.

⁸²⁷ Les citacions a Manuel SANCHIS GUARNER (1963: p. 71). El claudàtor és seu.

Finalment, a les representacions que l'estiu de 1713 féu l'extint «reino de Valencia, representado por los valencianos que se hallan en este Exmo. Fidmo. Principado» a les autoritats de Catalunya, podem comprovar com de la nació pancatalana no en queda ni rastre. Així, els valencians agraeixen als Comuns de Catalunya el fet:

«de unir los intereses de aquel reino con los de este fidelísimo y Exmo. Principado, interponiendo sus eficaces instancias con los Exmos. Señores mariscal Guido Starhemberg y almirante Jennings para el restablecimiento de las leyes y privilegios que gozaba el reino [...] Demostración que quedará eternizada en la memoria de los naturales, por cuyos motivos los nacionales [valencians] de los tres estamentos que se hallan en este Principado [...] [confien que els catalans inclouran] en todas las instancias que mandará interponer en alivio de este Fidmo. y Exmo. Principado la reintegración de lo que de honores, gracias y privilegios ha gozado el reino de Valencia, asegurando a V.E.F. en nombre y de orden de la nación valenciana»⁸²⁸.

Però sempre sense oblidar els orígens comuns, car a l'hora de defensar la ciutat de Barcelona:

«La nación valenciana ha resultado asegurar a V. E. F. que han deliberado sacrificarse por las mismas razones [és a dir, per mantenir-se sota la sobirania de Carles d'Àustria i la conservació de lleis i privilegis] junto con V. E. F. y que están prontos en concurrir en cuanto V. E. F. considere poder contribuir a este justo y honroso fin, considerándoles como nativos de este E. y F. Principado [fet que emfatitza la seva voluntat de defensar Catalunya], y ya que el reino de Valencia debió la mayor parte a las armas gloriosas de este Exmo. Fidmo. Principado en la feliz expulsión de los moros de su patria»⁸²⁹.

Els aragonesos presents en la ciutat també feren un parell de representacions als Comuns catalans (15 de juny i 11 de juliol) per agrair la defensa catalana de l'abolit sistema politicojurídic de l'Aragó i per informar-los que estarien preparats per contribuir en la lluita, sense demanar pas ser considerats nadius del Principat. L'única oració en què s'esmenta la relació entre Aragó i Catalunya és en el moment d'agrair les instàncies fetes

---

⁸²⁸ *Representación que en 16 de junio dieron los valencianos en Barcelona a los tres comunes de Cataluña en nombre de su nación*, editada a Francisco de CASTELLVÍ (1997-2002: vol. 3, pp. 813-814). Els claudàtors són nostres.

⁸²⁹ *Representación que en 12 de julio dieron los valencianos a los tres comunes de Cataluña ofreciéndose a la defensa de Barcelona*, editada a Francisco de CASTELLVÍ (1997-2002: vol. 3, p. 815). Els claudàtors són nostres.

per les autoritats catalanes per tal que fossin restablerts els furs aragonesos: «tan propia de la grandeza de V. E. F. como correspondiente a la reciproca unión inseparable de este Principado y del reino de Aragón»⁸³⁰.

Per al cas mallorquí, Antoni Mas ens indica que, més enllà de la castellanització de la cort i la consolidació de les identitats regnícoles a Catalunya, València i les illes Balears, la minva de la catalanitat a Mallorca estava realment relacionada amb la composició social de la població de l'illa. Els cristians de València, com els mallorquins, es presentaven com a catalans fora de la Corona d'Aragó, però de cara a l'interior de l'espai catalanoaragonès, apareixien i eren designats com a valencians o, simplement, com a cristians. Contràriament, els cristians de natura mallorquins es continuaren qualificant a si mateixos com a catalans durant tot el segle XV, amb la finalitat d'oposar-se onomàsticament als esclaus, als musulmans, als jueus —convertits en la seva totalitat al cristianisme el 1435— i als conversos. Significativament, quan a inicis del segle XVI, aquestes poblacions segregades deixaren de tenir un pes demogràfic rellevant, també desaparegueren els esments als cristians mallorquins com a catalans en les fonts documentals: «aquesta identificació havia perdut la seva raó de ser» diu Mas, qui afegeix que, a partir d'aleshores: «el gentilici “català” es convertí paulatinament en quelcom aliè a la població mallorquina, fins al punt que no es coneixen referències al seu ús per tal de nomenar la llengua en la documentació del segle XVII»⁸³¹.

Pensem que si bé és cert que la disminució de la identificació amb la catalanitat sembla estretament connectada al canvi demogràfic que tingué lloc a l'illa a les darreries del segle XV, amb l'enorme disminució del nombre d'esclaus causada per l'expansió turca mediterrània i amb la desaparició dels jueus per conversions i fugida⁸³², no deixa de ser una hipòtesi que cal perfilar una mica més, si tenim en compte que al regne de València, fins a l'expulsió de l'any 1609, com a mínim un terç de la població fou mudèjar o morisca, però en canvi, l'assumpció de la identitat pancatalana desaparegué abans entre els cristians valencians que entre els homòlegs mallorquins.

A propòsit d'això, Pau Viciano ofereix una solució per resoldre la diferència entre el cas mallorquí i el valencià. Per aquest medievalista, la clau ha de ser en l'estructura

---

⁸³⁰ *Representación que en 15 de junio dieron los aragoneses en Barcelona a los tres comunes de Cataluña en nombre de su nación i Representación que en 11 de julio dieron los aragoneses a los tres comunes de Cataluña ofreciéndose a la defensa de Barcelona*, editada a Francisco de CASTELLVÍ (1997-2002: vol. 3, pp. 813-814).

⁸³¹ Antoni MAS (2002).

⁸³² Antoni MAS (2005: pp. 138-140 i 145-152).

diferent de les dues societats. Mentre que a Mallorca triomfa l'ús del gentilici «català» com a sinònim de cristià vell, al regne de València no s'ha documentat aquest significat del mot, puix que l'expressió habitual va ser la de «cristià de natura»⁸³³. Això es deu, segons l'autor, al fet que:

«A Mallorca la població andalusina —morta, expulsada o esclavitzada— va desaparèixer ràpidament, i el cos social segregat estava constituït majoritàriament per esclaus importats i lliberts molts d'origen cristià oriental o batejats. És significatiu que, quan ja entrada l'època moderna l'esclavitud va deixar de ser una realitat demogràficament significativa, el terme «català» usat com a sinònim de «lliure» també es va extingir. Al País Valencià, on «els altres» —deixant a banda els escassos jueus i els esclaus, menys nombrosos que a Mallorca— eren l'àmplia minoria d'arrel andalusina —musulmans i arabòfons—, la distinció respecte als descendents dels colons era tan òbvia que podia expressar-se simplement amb la referència religiosa: cristians enfront de moros o sarraïns. [...] Hi havia un altre element que diferenciava el cas valencià del mallorquí i que caldria preguntar-se si podia jugar en contra del manteniment del terme «català» [al regne lleuantí]: la pagesia de l'illa era pràcticament tota originària del Principat, mentre que al País Valencià, tot i que l'aportació de colons catalans no baixa del 60-75% segons les comarques, i que els aragonesos s'assimilaren a la majoria catalanoparlant, existia un major grau d'*hibridisme* que podia dificultar la consciència d'una catalanitat genealògica. De manera aparentment paradoxal, era a la ciutat de València on els colons catalans arribaven als nivells més alts del regne —fins al 80%—, i encara més entre el patriciat que va difondre inicialment la idea de la «nació catalana», de manera que, quan [...] aquesta oligarquia va promoure la nova «nació valenciana», potser no existia el contrapès d'un sentiment de catalanitat ètnica tan arrelat com a Mallorca»⁸³⁴.

Sigui com sigui, segons Mas, a Mallorca els darrers esments a la nació catalana com a pròpia són de la primera meitat del segle XVI, mentre que els últims esments a la llengua pròpia com a catalana són de la segona meitat de la mateixa centúria⁸³⁵, fet que troba contestació en el Principat, on el 4 d'agost de 1707 l'escrivà de la Diputació del General copia al dietari una representació, escrita aquell mateix dia i que els diputats entregaren al rei Carles d'Àustria, en la qual queda explícitament clar que a inicis del

---

⁸³³ Pau VICIANO (2014: pp. 249-250).

⁸³⁴ Pau VICIANO (2014: p. 250 i nota 13). Els claudàtors són nostres.

⁸³⁵ Antoni MAS (2005: p. 152, nota 184).

segle XVIII els mallorquins que no eren fills de naturals catalans no eren considerats catalans:

«se troba lo consistori en intel·ligència y noticia, de què vostra magestat auria fet gràcia de las dos plassas criminals del Real Consell del regne de Mallorca a favor del acessor de Ivissa y don Sebastià Patillas, y com ningun dels referits sie cathalà, per què lo referit acessor de Ivissa és aragonès, y don Sebastià Patillas sie nat en Mallorca, ni tampoch ésser sos pares cathalans. Perçò los deputats y oydors de comptes del General de Cathalunya, humilment suplican a vostra magestat, en conformitat de la obligació de sos càrrechs y de la confiança que vostra magestat per sa real clemència y la Cort los atribuí, per la invigilància de la veril observansa de las Generals Constitucions. Sie servit honrar al Principat, en què la real gràcia de la primera de ditas dos plassas vacants sie a favor de un subjecte cathalà»⁸³⁶.

En qualsevol cas, és evident que els dominis catalanoparlants mantingueren una estreta relació fonamentada en el veïnatge, el comerç i la cultura compartides i, àdhuc, xarxes de poder⁸³⁷, que al nostre parer necessiten amb urgència estudis històrics per a l'època moderna com el realitzat pel medievalista Baydal, qui ha constatat que la relació entre les tres capitals dels països catalanoparlants era bastant fluida:

«En la mostra analitzada, deixant a banda la cort reial, Barcelona fou la principal interlocutora de València i Palma, a l'hora que aquestes dues també ocuparen un lloc destacat en els enviaments de la primera. De fet, en ocasions aquesta fluïdesa era expressament ressaltada en les cartes intercanviades entre les capitals catalanoparlants, en les quals s'apel·lava a «continuar la correspondència que estas dos ciutats sempre se han acostumat guardar», a «conservar la bona amor y confederació que sempre són stades entre aqueixa ciutat y aquesta», o [“]la antiga y acostumada jermanat que sempre és stada entre aqueixa ciutat y aquesta[”]»⁸³⁸.

---

⁸³⁶ DGC: vol. X, p. 809.

⁸³⁷ José JUAN VIDAL (1998).

⁸³⁸ Vicent BAYDAL (2013: pp. 119-120). Hem substituït les cometes baixes [«»] del text original del professor Baydal per cometes altes [“”], per evitar la coincidència de dos signes gràfics iguals seguits (un que marca el final de la citació que fa l'autor d'un document d'època i l'altra que marca el final de la nostra citació).

2. 3. La identitat col·lectiva catalana

Junt amb les identitats de pertinença col·lectives catalanoaragonesa i espanyola, en la ment dels habitants de Catalunya existí, com a mínim entre els segles XIII i XVIII, una altra identitat col·lectiva que relacionava cada català amb la resta de naturals del Principat i dels Comtats.

A continuació ens centrarem en l'anàlisi dels sis principals elements generadors, conformadors i sostenidors de l'antiga identitat col·lectiva catalana, iniciant la temàtica, com no pot ser d'altra manera, per la fe cristiana.

Tanmateix, és menester advertir que l'estudi que s'ha fet sobre un parell d'aquests factors és més extens que la resta, no pas perquè siguin més rellevants en la composició de la citada identitat col·lectiva, sinó per qüestions d'índole historiogràfica.

El primer és l'element principesc. L'hi hem hagut de dedicar més atenció perquè, en general, s'ha treballat des del punt de vista dels autors catalans, principalment juristes de tendències polítiques regalistes o absolutistes. Tanmateix, les relacions de caràcter identitari i sentimental que els súbdits catalans establiren amb els seus sobirans, així com amb les famílies i dinasties d'aquests, és un camp en què encara es pot aprofundir molt més.

El segon és l'element lingüístic. Aquest, si bé sí que ha estat molt més treballat, especialment arran de la importància de les llengües en els nacionalismes d'època contemporània, es troba en un estat de debat historiogràfic amb posicions que podrien semblar antagòniques, les quals, després de ser examinades amb atenció, poden resultar molt més complementàries del que sembla a primer cop d'ull.

Ara, sense més prolegòmens, continuem.

2.3.1. El cristianisme catòlic

El primer gran pilar mestre de la identitat catalana d'Antic Règim era, sense cap mena de dubte, la religió.

Ja des dels temps de Carlemany, el tret col·lectiu més destacat dels habitants dels comtats era el cristianisme, religió que els diferenciava i contraposava principalment als seus veïns andalusins.

Quan els descendents dels pobladors comtals s'identificaren com a catalans, d'ençà del segle XII, tot i el progressiu distanciament amb la frontera d'Al-Àndalus, amb les conquestes de la Catalunya Nova (1148-1149), Terol (1171), Mallorca (1229), Eivissa i Formentera (1235) i València (1238), el factor religiós estava tan profundament assumit, que no perdé ni un bri de rellevància.

De fet, Xavier Torres ens assenyala que a l'alçada de l'any 1640 el context a Catalunya era tan poc secularitzat que no permetia distingir «prou bé entre temples i nacions». I és que durant les centúries baixmedievals i modernes, aquesta distinció hauria estat un sense sentit pel «solapament, aleshores, entre religió, política i societat en general. No sols perquè la política tenia encara massa de religió [...] sinó també perquè la teologia sempre fou política», en paraules del mateix autor. Així, religió i nació era un binomi que es retroalimentava en aquells temps, per raó del paper catalitzador de la religió en la definició de les identitats col·lectives abans de l'era contemporània o nacionalista (i fins i tot encara aleshores en alguns casos)⁸³⁹.

Precisament, medievalistes com Flocel Sabaté o Pau Viciano parlen d'una difusió del concepte «nació» des del segle XIII⁸⁴⁰. Un concepte que servia per definir col·lectius humans que es distingien de la resta en compartir religió, llengua, origen comú en un territori o el fet d'estar sotmesos a un mateixa autoritat, com hem vist exemplificat amb les nacions pancatalana i catalanoaragonesa en l'apartat anterior.

Som del parer que això no hauria estat possible sense l'exemple bíblic del poble hebreu, ja que com ha exposat Adrian Hastings, la descripció que fa la Bíblia del poble escollit d'Israel va proporcionar al món cristià baixmedieval el principal model per a la

---

⁸³⁹ Les citacions a Xavier TORRES (2008b: pp. 93 i 102).

⁸⁴⁰ Flocel SABATÉ (2013: p. 79) i Pau VICIANO (2014: p. 245).

nació: una unitat de persones amb idioma, religió, territori i govern propis⁸⁴¹. De fet, recentment Antoni Simon ha destacat la importància d'aquest concepte de poble escollit en la tractadística catalana del segle XVII, com veurem més endavant⁸⁴².

Aquesta idea s'incardina bé en el fet que, quan comença a aparèixer el concepte «nació catalana», a finals del segle XIII i inicis del XIV, un dels factors clau per pertànyer a aquest col·lectiu era ésser cristià catòlic, fet que exclouia jueus, musulmans i, àdhuc, cristians ortodoxos, per bé que compartissin altres trets que també identificaven els membres de la nació catalana, com per exemple: ser catalanoparlants, haver nascut o tenir avantpassats oriünds de Catalunya, i ser súbdit d'algun dels tres reis de llinatge barceloní (el d'Aragó, el de Mallorca o el de Sicília). I això no és tot, puix que per ser considerat membre de la nació catalana s'havia de ser d'antiga prosàpia cristiana. Aquest fet privava els conversos novells de participar d'aquesta comunitat nacional, a diferència dels cristians vells (dits cristians de natura) catalans, mallorquins, eivissencs, menorquins i la major part dels valencians del segle XIV i part del XV⁸⁴³.

Més tard, entre els segles XV-XVII, tot i que la nació catalana quedà ajustada als naturals del Principat i dels Comtats, el pes del factor religió no va disminuir pas en les idiosincràsies dels pobles català, valencià i mallorquí. De fet, s'incrementà amb l'auge d'una intolerància religiosa extrema, que des dels darrers temps medievals s'apoderà dels súbdits cristians de les Corones de Castella i d'Aragó, dificultant exponencialment la coexistència amb comunitats de credo diferent com havien estat fent fins llavors.

D'aquesta manera, a pesar de l'extermini i/o expulsió dels jueus en els segles XIV i XV⁸⁴⁴; l'assimilació cristiana dels mudèjars, i expulsió, després, dels moriscos en els segles XVI i XVII; així com la marginal presència de protestants al territori català, el catolicisme no només dominava de forma absoluta a Catalunya, sinó que s'enfortí amb la

---

⁸⁴¹ Adrian HASTINGS (2000). El posicionament de Hastings ha estat secundat per molts altres autors, entre els quals destacarem, a causa de la temàtica que ens ocupa, Xavier Torres i Antoni Simon. Xavier TORRES (2008b: p. 91).

⁸⁴² Antoni SIMON (2016a).

⁸⁴³ Antoni MAS (2005).

⁸⁴⁴ Tanmateix, la discriminació social vers aquest col·lectiu continuà a Catalunya durant el període modern, centrant-se llavors la persecució en els cristians conversos sospitosos de judaisme — també hi havia casos de descendents de musulmans conversos al cristianisme—, ja fos per tenir-ne sang i/o per continuar de manera clandestina amb costums i pràctiques. Per exemple, Josep Capdeferro ha posat el focus sobre plets que arribaven a les més altes instàncies judicials del Principat i que s'originaven en el marc de les dissensions en el si de corporacions socioprofessionals on es produïen denúncies i desqualificacions considerades atroces: les de descendir de jueus. Així mateix, en el cas de la ciutat de Barcelona, l'autor ha constatat que en diverses corporacions professionals es va practicar l'exigència de la netedat de sang des del segle XV fins a les primeres dècades del segle XIX. Josep CAPDEFERRO (2012) i (2017b).

Contrareforma: entre els catalans es desenvolupà una potent consciència que la seva identitat individual i col·lectiva implicava forçosament l'assumpció d'un catolicisme post-tridentí, que havia de ser manifestat i defensat de manera inequívoca⁸⁴⁵.

Només cal veure l'exemple dels cristians nous d'Ascó, Benissanet i Miravet, o sigui, moriscos descendents dels mudèjars catalans que es convertiren a la fe catòlica en l'albada la setzena centúria⁸⁴⁶, els quals, per temor a ser expulsats dels dominis del Rei Catòlic, presenten un memorial a alguna autoritat de Catalunya, segurament el virrei, tot argumentant que:

«los cristianos nuevos de dichas villas [...] todos hablan la lengua catalana, como los demas poblados de cristianos viejos de Cathalunya, sin que ninguno d'ellos hable ni sepa hablar lengua arabiga [...] ni hombres ni mujeres, no visten ni usan ropas o vestiduras a la morisca, sino a la catalana, como los pueblos vezinos viejos de dicho Principado. [...] que dichos hombres [...] goçan libertad de traer armas conforme los demas catalanes, en conformidad de ser cristianos y reputados por tales [...] [i] como a tales cristianos goçan de la comunion y reciben el Santissimo Sacramento de la Eucaristia, desde la conversion aca, sin que se entienda haverlo negado jamas, ni que ayan dado occassion de escandalo. [...] Item, en las yglesias parrochiales de dichas villas ay fundadas muchas missas perpetuas y aniversarios, cuia renta fundaron cristianos nuevos naturales de aquellas. [...] [i] de muchos años a esta parte ay fundada la cofadria de Nuestra Señora del Rossario, con sus capillas y ornamentos y tabernaculos para las processiones, [...] cada primer domingo de mes hacen procession de Nuestra Señora del Rosario, y otra el segundo domingo, por la cofadria del Sanctissimo Nombre de Jesus, con mucho concurso por ser scritos todos en los libros de dichas cofadrias como a cofadres d'ellas»⁸⁴⁷.

Encara continuaren oferint molts altres motius per tal de provar que eren bons i fidels cristians que complien amb totes les pràctiques catòliques, igual que els cristians vells. Tanmateix, no els serví per a res, ja que eren considerats per aquests d'una nació diferent a la catalana —la «nación de los moriscos» en paraules del rei Felip III

---

⁸⁴⁵ Sobre la implantació de la Contrareforma a Catalunya, els seus argumentaris i les seves conseqüències en la identitat col·lectiva dels catalans, vegeu: Xavier TORRES (2008b: pp. 96-101) i Ignasi FERNÁNDEZ TERRICABRAS (2011) i (2015a).

⁸⁴⁶ Per a la història de jueus, sarraïns i cristians conversos d'aquesta zona meridional de Catalunya, vegeu: Josep SERRANO (2000: vol. 1, pp. 247-356).

⁸⁴⁷ *Los syndicos de la Universidad de las villas de Azcon, Miravet, Beniçanet y sus vecinos, por razon del justo miedo que tienen de ser expellidos de sus tierras, supplican a vuestra excelencia se sirva advertir lo siguiente*, editat i comentat a Josep SERRANO (1993: pp. 37-38).

d'Àustria⁸⁴⁸—, dels quals foren expulsats més de 3.300 dels aproximadament 5.000 que habitaven el Principat, malgrat que, a diferència dels moriscos de Castella, València o Aragó, molt més nombrosos i rebels, els de Catalunya mai no havien donat motius reals (ni rebel·lions, ni aliances amb potències islàmiques del Mediterrani) per justificar-ne l'expulsió⁸⁴⁹.

Deixant la qüestió morisca de banda, el professor Fernández Terricabras ens explica que, en el segle XVI, la Corona considerà que el territori català es trobava en unes circumstàncies singularment greus que obligaren a fer un esforç suplementari d'adoctrinament i control religiós, puix que la proximitat amb França era molt perillosa⁸⁵⁰.

El calvinisme havia penetrat amb força en aquest regne, desencadenant múltiples guerres civils religioses que coincidiren amb una inusitada migració d'occitans que s'assentaren al Principat al llarg dels segles XVI i XVII. Encara que amb el coneixement històric que posseïm en l'actualitat, sembla demostrat que la gran majoria d'aquests nouvinguts provenien de zones catòliques, a l'època sembla que aquesta dada era desconeguda. Per tant, entre les autoritats laiques i eclesiàstiques hispanes era constant la por davant del perill que amb els immigrants s'infiltrassin pastors i predicadors calvinistes a Catalunya. A tot això s'ha de sumar el fenomen desestabilitzador que suposà l'auge del bandolerisme en aquell període.

Primerament, perquè la divisió de bàndols afectà també la clerecia. I, segonament, perquè si bé en el món urbà català l'ortodòxia semblava molt més assegurada, gràcies a la xarxa parroquial com a la presència de nombroses fundacions d'ordres religioses i la vigilància de la Inquisició, en el món rural hi havia factors que dificultaven la difusió de les reformes religioses: els problemes de desplaçament dels eclesiàstics, la menor ràtio de clergues en relació amb la quantitat de laics i el bandolerisme, fenomen que dificultava el desenvolupament normal de l'acció pastoral.

En conseqüència, la Corona, les autoritats locals, els bisbes i molts sectors del clergat van redoblar els seus esforços adoctrinadors per imposar un procés profund d'aculturació confessional al conjunt de la població catalana. El reforç de l'acció de la Inquisició, la creació de diòcesis més petites i controlables, la reiteració de les visites

---

⁸⁴⁸ Josep SERRANO (2017: p. 30).

⁸⁴⁹ Ignasi FERNÁNDEZ TERRICABRAS (2009) i (2011: pp. 234-235) i Josep SERRANO (2017).

⁸⁵⁰ Ignasi FERNÁNDEZ TERRICABRAS (2011) i (2015a: pp. 69-71).

pastorals dels bisbes o dels seus agents, la reforma de la xarxa monàstica o l'impuls a les missions de religiosos eren mesures que anaven dirigides específicament a afrontar aquests problemes.

Aquest previsor sobreesforç esmerçat sobre la població del Principat i Comtats davant del perill francès va ser un triomf rotund. En paraules d'Ignasi Fernández:

«El procés d'identificació del catolicisme [tridentí] amb la catalanitat, tan sostingudament mantingut, va tenir èxit. Al segle XVII la religió catòlica figura, al costat d'altres elements com la llengua o una cultura constitucional pròpia, com un component fonamental, inequívoc i inevitable de la identitat catalana. Escrits, sermons, processons o festivitats de tota mena són ocasions per expressar i consolidar aquesta identitat a través de la religiositat»⁸⁵¹.

Ara bé, la ultracatolització de la identitat catalana, sumada a una lenta castellanització de part de l'Església del Principat i Comtats⁸⁵², esdevingueren per a la Corona una arma de doble fil, car l'afany de la cort hispànica per aglutinar en un projecte identitari comú els seus territoris mitjançant el catolicisme contrareformador va generar, com a reacció, la necessitat catalana de reforçar a través de la religió la pròpia identitat per tal de distingir-la de la dels altres súbdits del Rei Catòlic.

En conseqüència, molts pensadors de Catalunya van defensar l'especificitat i la supremacia del cristianisme catòlic de la seva terra. Així, a la fi del segle XVI i inicis del XVII, cronistes i historiadors catalans com Jeroni Pujades, Esteve Corbera o Francesc Martí i Viladamor donen per cert que la implantació del cristianisme realitzada per Sant Pau i Sant Jaume es va donar abans a Catalunya que a Castella, essent els catalans els cristians més antics d'Espanya. De manera semblant, les llegendes d'Otger Cataló i Guifré el Pilós no tenien només un sentit polític per explicar l'origen de la nació catalana, del Principat, de les lleis paccionades o de la noblesa de Catalunya. També eren la manera de reivindicar que el cristianisme no havia estat mai expulsat del territori català, cosa que marcava la diferència amb els regnes de Castella, Portugal, València o Mallorca, les terres dels quals havien estat dominades pels musulmans.

Unes idees que eren popularitzades per predicadors i escriptors diversos sense gaires miraments, fins a arribar a posar en circulació la tesi que mai hi havia hagut catalans

---

⁸⁵¹ Ignasi FERNÁNDEZ TERRICABRAS (2015a: p. 71). El claudàtor és nostre.

⁸⁵² Alfred AGUSTÍ (1994).

heretges. Una creença falsa, però amb un potencial cohesionador i identitari altíssim. Fernández Terricabras constata la difusió d'aquestes idees pel fet que la publicística catalana durant la Guerra dels Segadors les reprèn com a plenament establertes⁸⁵³.

Vinculat a això, explica Antoni Simon que, de la mateixa manera que succeí amb els espanyols, des de l'albada del segle XVII, es comença a difondre la idea que els catalans eren el poble elegit de Déu.

No per primera vegada, ja que com comenta el professor Cingolani, en la crònica de Ramon Muntaner:

«Els reis d'Aragó i els seus súbdits són una mena de poble elegit, i en bons es transformen tots els seus aliats, com els turcs infidels, abans enemics per destruir i ara amics fidels per un temps. Qui lluita contra els reis catalans o els seus exèrcits, lluita contra la veritat i contra Déu. Tal com mostra el llenguatge molt influenciat per la Bíblia, Muntaner té una visió derivada de l'Antic Testament, amb un Déu conductor d'exèrcit que protegeix el poble elegit i els seus cabdills»⁸⁵⁴.

És evident que la imatge dels catalans com a poble elegit es mantingué viva tant al període baixmedieval com al modern, així que allò que ben segurament canvià d'un període a l'altre fou el grau molt més massiu de propagació d'aquesta concepció, si tenim en compte que, per exemple, en el segle XVII els mitjans predilectes per a la generació i difusió d'aquesta imatge foren les prèdiques religioses i sermons patrocinats per la Diputació del General i pel Consell de Cent, els quals posteriorment eren impresos.

Com a mostra, podem citar els sermons dedicats al patró de Catalunya i llegits en la Diada de Sant Jordi. Els dels anys precedents a la Revolució de 1640 van seguir una pauta biblicopolítica clarament adreçada a afermar una idea de nació catalana a partir de la seva vinculació amb la divina providència, tesi que servia per defensar el sistema constitucional català davant les escomeses de la Corona. Així, per exemple, en el seu sermó de 1639, el frare caputxí Pablo de Sarrià exposa tot un seguit d'episodis bíblics, com el somni de Zacaries sobre el perill de la pèrdua dels estatuts del temple de Jerusalem o el de Moisès contradient el disseny de Déu d'exterminar el poble d'Israel per haver

---

⁸⁵³ Ignasi FERNÁNDEZ TERRICABRAS (2015a: pp. 73-74).

⁸⁵⁴ Stefano Maria CINGOLANI (2015: p. 215).

adorat el vedell d'or, que són aprofitats per defensar el sistema politicojurídic de Barcelona i Catalunya⁸⁵⁵:

«Entie[n]dan de aqui los que gobiernan una Ciudad, o Principado, que la falta y descuydo en suste[n]tar sus Privilegios, en guardar sus Co[n]stituciones, y Estatutos, es la mayor maldicion, y desdicha, que pueden incurrir. [...] Y de aqui queda claro, que no se menoscaba la fidelidad de los vassallos en oponerse tal vez a las resoluciones de su Rey, antes se establece, quando es para sustentar en pie sus antiguos Privilegios, y Estatutos, con que se conservaron largos años. Y nadie puede estrañar este lenguaje, sino el que [està] menos atento a la verdad de la Escritura divina [...] Y es fineza de la fidelidad de un vassallo resistir suplica[n]do, y suplicar resistie[n]do a su mismo Rey, y sie[n]do en favor de los Privilegios de su Patria digname[n]te co[n]cedidos, pues todo viene à resultar en abono del mismo Principe, y conservacion de su Reyno»⁸⁵⁶.

De fet, segons un memorial intercalat en el dietari de la Junta de Braços de 1640, que defensava que aquesta legalitat havia de ser inviolablement respectada, els privilegis i llibertats catalanes eren quelcom sagrat, motiu pel qual «los sereníssims reys de Aragó, comtes de Barcelona, no dubtaren de anomenar-las lleys santas»⁸⁵⁷. En aquest sentit ens diu el professor Torres que:

«les constitucions catalanes que es reivindicaven el 1640 no eren només una mena de “contractes” que el rei no podia revocar o trencar pel seu compte, tal com, efectivament i invariable, al·legaven, amb més o menys vehemència, i en un seguit d'opuscles polítics, els portaveus de la causa del Principat. “Aunque [el Príncipe] es señor de leyes, no lo es de contratos”, alliçonava Gaspar Sala, des de les planes de la *Proclamación Católica*, i tot just iniciat el conflicte. Tanmateix, segons aquests mateixos autors, “contractualistes”, tal com hem vist, les constitucions catalanes eren, allora, unes lleis “santes”; i això en més d'un sentit o accepció: inviolables, com tota cosa sagrada; inspirades per la Providència; i inequívocament “catòliques”, en el sentit que eren del tot congruents amb els principis de l'anomenada “bona” raó d'estat i l'ortodòxia antimachiaveliana del moment»⁸⁵⁸.

---

⁸⁵⁵ Antoni SIMON (2015a: p. 60).

⁸⁵⁶ Pablo de SARRIÀ (1639: la citació als ff. 22v-23r i 24r).

⁸⁵⁷ Basili de RUBÍ (ed.) (1976: p. 346).

⁸⁵⁸ Xavier TORRES (2008b: pp. 86-87).

Aquests i altres missatges com: «Por los Catalanes goza España el Santo Tribunal de la Inquisición [...] No se conoce ningun Catalán heresiarca [...] así Cataluña ni produce sectarios, ni los sufre mucho tiempo»⁸⁵⁹ o la justificació de les accions dels segadors i altres insurrectes com un aixecament catòlic en contra d'uns soldats heretges que saquejaven les esglésies del Principat, i no pas com una revolta contra les tropes del rei, es poden llegir en la *Proclamación Católica* del frare agustinà Gaspar Sala (1640). Obra destacadíssima de la guerra de papers entre Felip IV d'Àustria i les institucions de la terra que acompanyà la guerra que arrasà el Principat i Comtats entre 1640 i 1659⁸⁶⁰.

En aquesta conjuntura, els pamfletistes favorables al bàndol catalanofrancès utilitzaren repetidament la presència de soldats protestants en els exèrcits hispànics, els atacs d'aquests contra la població i, sobretot, els episodis de saqueig i crema d'esglésies per construir una argumentació religiosa: calia lluitar en defensa de la veritable fe catòlica contra l'exèrcit d'heretges que incendiava temples, profanava l'eucaristia i ultratjava les imatges dels sants⁸⁶¹. Després de tot, tal com exposà Ernst H. Kantorowicz, defensar la fe fins a morir per ella com a màrtir fou, fins al segle XX, el model genuí d'autosacrifici en el món cristià⁸⁶².

D'altra banda, el fet que el gran xoc catalanoespanyol del segle XVII —xoc bèl·lic, però també de models d'estat i de les identitats nacionals incorporades— es produís entre unes societats que compartien una mateixa confessió catòlica romana i una mateixa cultura bibliopolítica, va motivar una despreocupada vehemència en ambdós bàndols a l'hora d'atorgar-se la legitimitat religiosa, tal com indica Ricard Torra en ressenyar l'obra *La Bíblia en el pensament polític català i hispànic de l'època de la raó d'estat* del professor Simon:

«Antoni Simon demostra que una de les característiques principals dels exemples emprats pels tractadistes catalans i hispànics fou la de la seva versatilitat. A tall d'exemple, mentre que per als autors propers als cercles castellanocortesans Moisès representava el

---

⁸⁵⁹ Gaspar SALA (2003: ff. 10-11). El fet de vanagloriar-se —barrejant veritats històriques amb exageracions agosarades— de ser els fidels més devots no era pas exclusiu dels catalans. Escriu Xavier Torres sobre el regne de França: «segons els seus panegiristes tampoc no havia conegut heretges en tota la seva història (ningú no es recordava del catarisme) gràcies a la fe congènita del “peuple” francès, més “dévot et religieux” que ningú, i a l'evangelització inicial de sant Pau. Així, doncs, no era només Catalunya que no havia conegut mai heretges». Xavier TORRES (2008b: p. 96). El parèntesi és del professor Torres.

⁸⁶⁰ Gaspar SALA (2003).

⁸⁶¹ Ignasi FERNÁNDEZ TERRICABRAS (2015a: p. 74).

⁸⁶² Ernst H. KANTOROWICZ (2012: p. 246).

perfecte ideal de governant-legislador —en tant que governant-legislador del poble d’Israel, per als catalans de la dècada de 1640 encarnava la figura del líder revolucionari —car havia guiat el poble israelià amb l’objectiu de sostreure’l del jou del faraó d’Egipte»⁸⁶³.

Com no podia ser d’altra manera, la religió també tingué una enorme rellevància en la conflagració successòria espanyola del Set-cents. Només cal posar sobre la taula les notabilíssimes mostres de devoció i, àdhuc, de fanatisme religiós que tingueren lloc entre els defensors de l’assetjada Barcelona resistent, de les quals ens va deixar testimoni Manuel Mas i Soldevila, professor en lleis en l’Estudi General barceloní:

«En est temps, per implorar lo auxili de l’Altíssim per lo major acert y bon succés en negoci de tanta gravetat, importància y conseqüència com lo present, se comensà en esta ciutat [de Barcelona] a fer públicas extraordinarias rogatives en professons y altres devocions, tant en las iglésias com en carrers y plazas, ab gran calificació y compuncció dels que las fèyan y de tot lo poble. Y entre altres cosas, se introduí lo dir-se cada dia cors, en alta veu, en la plaza del Born, plassa Nova y a la Rambla o Cap de Creus o Portal de la Bocaria, ab assistència de un religiós dominico per dir los misteris, una part del Sant Rosari de Maria santíssima, mare y senyora nostra; lo que, ab numerós concurs de gent, perseverà tot lo temps del siti, variant dits respectius llocs, en las ocasions que per las bombas o bales no éran segurs, en altres de la ciutat menos exposats al perill»⁸⁶⁴.

Un quadre que podem complementar amb una descripció de Núria Sales:

«A Barcelona fan Generalíssima de l’exèrcit resistent la Mare de Déu de la Mercè quan Villarroel vol dimitir; del sepulcre de Sant Narcís se n’esperava que tornessin a sortir mosques; en cert moment es propaga el rumor que la creu de Santa Eulàlia, tota lluminosa ha aparegut en el cel de la nit. Fins al final, la fe del miracle de darrera hora que ha de salvar el país sembla general, i en tot cas és predicada a tothora per frares i capellans pels carrers de la Barcelona assetjada: les novenes, processons i sermons públics hi són quotidians, matí, tarda i vespre. Fins i tot els miquelets, tinguts per gent de poca devoció, acaben passant el rosari mentre munten la guàrdia. El 1713, en la reorganització militar, cada regiment rep un nom de sant patró: Sant Miquel, Sant Vicenç, Sant Ramon (miquelets); Trinitat, Concepció, Santa Eulàlia, Santa Madrona, Sant Sever, Mare de Déu de la Mercè (coronela); Regiment de la Fe,

---

⁸⁶³ Ricard TORRA (2017b).

⁸⁶⁴ Manuel MAS i SOLDEVILA, *Relació del siti de Barcelona de l’any 1713 i 1714*, editat a Agustí ALCOBERRO; Mireia CAMPABADAL (eds.) (2014: pp. 71-72). El claudàtor és nostre. D’ara endavant: Manuel MAS i SOLDEVILA (2014).

de Sant Jordi, Rosari, Sant Narcís, Verge dels Desemparats (regulars d'infanteria i cavalleria). Les banderes dels miquelets ostenten imatges de marededéus i sants, com a les guerres carlines. La fe en el prodigi i en la revelació o la profecia és tal, aparentment, que quan l'enemic en propala algun, no és pas la realitat del miracle que és discutida de vegades, sinó la seva legitimitat: ¿és miracle de Déu o del dimoni? [sic, sobra ¿]»⁸⁶⁵.

Un apassionament catòlic criticat per Voltaire —altrament un ferm simpatitzant de la lluita dels catalans per la llibertat— en *Le siècle de Louis XIV* (1751)⁸⁶⁶, obra en què el cèlebre autor francès passa per alt les mostres d'ardor religiós que es produïren entre els borbònics.

I és que allò que s'inicià com un conflicte dinàstic entre dos prínceps catòlics desembocà en una guerra de religió —amb especial relleu de la temàtica de les aliances herètiques— de la mà de publicistes i predicadors d'ambdós bàndols.

És conegudíssima la poderosíssima influència de l'estament clerical sobre l'opinió pública de l'època. El clergat era constructor i nodridor, a través de la litúrgia i les pràctiques de religiositat, d'un imaginari col·lectiu permanent i fonamental per a la societat. Arran d'això, i a pesar de ser un conflicte dinàstic entre prínceps de dinasties ultracatòliques, la propaganda de caràcter religiós s'impulsà des del mateix inici de la guerra successòria.

Aquesta exacerbà els ànims dels espanyols generant un ambient summament advers als practicants d'altres doctrines, fins al punt que a Castella, per exemple, el poble

---

⁸⁶⁵ Núria SALES (1981: pp. 28-29). Sobre el comanament de la Mare de Déu de la Mercè, Agustí Alcoberro ha fet una interpretació històrica molt interessant: «Pot semblar lògic que la decisió de nomenar la Mare de Déu de la Mercè com a general comandant hagi suscitat una certa conyeta, o s'hagi interpretat com un exemple extrem del “fanatisme” i la “idolatria” que haurien caracteritzat els darrers episodis de la defensa de la ciutat el 1714 —una terminologia força freqüent entre els historiadors catalans del segle XX, com hem explicat en una altra ocasió. Ben a la inversa, considero que aquesta decisió suposà l'establiment definitiu de la superioritat del poder civil (republicà) sobre el poder militar (de legitimitat dinàstica). Precisem-ho: allò que els Tres Comuns aprovaren el 7 de setembre va ser la submissió dels caps militars a una entitat superior, regida des del govern municipal. Des d'aquell moment els Comuns ja no tingueren un interlocutor que s'expressava en termes d'igualtat, o de superioritat. Ben al contrari, el govern militar de la plaça es repartí entre quatre comandaments que, de manera alternada, anirien substituint-se dia a dia, sempre sota l'obediència al poder civil. Aquests foren, per decisió dels Comuns, els generals de batalla Miquel Ramon i Tord (cavalleria), Joan Baptista Basset i Ramos (artilleria), Francesc Sans i de Miquel i Josep Bellver (infanteria) —per cert: tres catalans i un valencià. El poder civil s'imposava, doncs, de manera contundent al poder militar dinàstic —però massa tard ja perquè se'n derivessin conseqüències pràctiques». Agustí ALCOBERRO (2013: p. 226).

⁸⁶⁶ VOLTAIRE (François Marie AROUET) (1966). Un resum de les opinions d'aquest il·lustrat sobre el fanatisme religiós dels catalans a Núria SALES (1981: pp. 29-30).

baix arribà a vexar representants diplomàtics de països protestants amb què els Borbó mantenien amistat, tal com denuncià a la Corona de Felip V un vicecònsol suec⁸⁶⁷.

Per tant, a més de ser una guerra de sabres i pólvora, fou també una guerra de papers. Castellví, després d'explicar els malnoms que reberen els partidaris del duc d'Anjou i de l'arxiduc d'Àustria a Catalunya, València i Aragó, anotà: «En otras provincias de España [...] el [malnom] de herejes era el común con que distinguían a los que consideraban inclinados al rey Carlos»⁸⁶⁸, referint-se als dominis de la Corona de Castella. I és que, pel que fa a l'imperi espanyol, la contesa se saldà amb un triomf evident de la propagandística religiosa dels Borbó, arran de la notòria presència de protestants entre les files aliades que provocà que diferents publicistes s'atrevisser a descriure l'arxiduc com un Anticrist o un col·laborador de Satanàs.

Ara bé, no va anar així la cosa als dominis de la Corona d'Aragó, sobretot, a Catalunya⁸⁶⁹. En l'imaginari col·lectiu català, els francesos romanien com els sacrílegs i heretges per antonomàsia⁸⁷⁰. Una fama que, sens dubte, les tropes del rei de França s'havien guanyat a pols en les continuades invasions i ràtzies —que ben sovint afectaven espais sacres— perpetrades des de 1635 fins a 1697⁸⁷¹.

Vegem alguns exemples d'aquesta guerra de papers, així com algun testimoni de propaganda bèl·lica relacionada amb la qüestió religiosa:

El desmesurat pamflet borbònic *Desengaño de Ignorates y Remedio de Apasionados* (1703) avisava que si l'arxiduc era entronitzat, arribaria:

«una inmensidad de males, así corporales como espirituales, la ruina y la desolación de España, la división de sus Reinos y dominios; la violenta usurpación de las haciendas; la esclavitud de sus naturales; el estupro de las Vírgenes; la violación de las religiosas; la violencia de casadas, la muerte de inocentes; y por consiguiente de sus padres, parientes y

---

⁸⁶⁷ David GONZÁLEZ CRUZ (2012: pp. 340-341).

⁸⁶⁸ Francisco de CASTELLVÍ (1997-2002: vol. 1, p. 421). Els claudàtors són nostres.

⁸⁶⁹ A propòsit dels afers eclesiàstics d'identitat catòlica, així com de propaganda religiosa durant la Guerra de Successió espanyola, vegeu: Fernando MARTÍNEZ GIL (2011) i Guillaume HANOTIN (2012). Per al mateix, però específicament en els dominis hispànics d'Espanya i d'Amèrica: Teófanos EGIDO (2001) i (2004) i David GONZÁLEZ CRUZ (2002) i (2012). Per al mateix, però sols per a les Corones d'Aragó i Castella: Antonio Luis CORTÉS PEÑA (2004). Per al mateix, però només per al cas de Catalunya: Coloma BOADA; Irene BRUGUÉS (eds.) (2015). També resulta molt interessant per a la comprensió d'aquestes qüestions l'estudi sobre la política del Papat durant la contesa successòria: David MARTÍN MARCOS (2011).

⁸⁷⁰ Antoni SIMON (2005a: 337-341).

⁸⁷¹ Tot i que tampoc eren els soldats francesos els únics sacrílegs, ja que les tropes del Rei Catòlic —ubicades a Catalunya per defensar el país— també cometien actes d'aquest tipus. Antonio ESPINO (2003) i Antoni SIMON (2005a: pp. 244-261 i 329-341).

amigos; la profanación de los templos; el ultraje de las imágenes sagradas [...] la persecución de los cristianos; la propagación de los herejes y el abandono de la religión católica»⁸⁷².

Existeix una carta traduïda al castellà, que fou impresa pels partidaris de Carles III, amb la finalitat de desenganyar els espanyols sobre el component religiós del conflicte successori. Atribuïda a Chamillart, primer secretari de Luís XIV, conté les següents instruccions per al duc de Berwick:

«Se valdrá V. E. de los Prelados de las Religiones esperanzándolos con llevarlos a las primeras Dignidades Eclesiásticas, para que valiéndose de los religiosos de su séquito, esfuercen en el Púlpito, y en el Confessionario, que esta es Guerra de Religión, y con esto se obstine la incauta Plebe, y el genio religioso de esa Nación, tengan por menor mal el abandonar sus casas, y haciendas, y el cuidar de sus familias, persuadidos son negocios de Religión, los que son puros intereses de Estado, y porque estos ministros simulados de la política apliquen toda su eficacia se les empeñará con dádivas secretas, y esperanza de los primeros empleos en sus religiones, y aquellos de que su Estado los hace capaces en el Real patronato, y pues la experiencia ha enseñado, quanto aprovechan papeles apócrifos, esforzando derechos, publicando buenos sucesos, extorsiones que hacen los Aliados en los payeses que conquistan; mandará V. E. se continúe en este ardid, pues algunos ingenios, o por su sencillez, o por hacer lucir su saber, o por ponerse bien en la Corte a sus fines seguirán con sus escritos, a los que huvieren esparcido de orden de V. E. a los obispos que V. E. reconoce, o por afición, o por empeño en nuestros intereses, no les haze menos fuerza considerarse cardenales, por la vehemencia con que esfuercen por sí, y por medio de sus dependientes este espezioso nombre de Religión, con que se confunden los intereses de Estado, y estos seguirán el mismo camino que se previene a los Prelados de las Religiones con todos los Eclesiásticos de su dependencia; y aunque estos medios solo aprovechan para Nobles, ignorantes y ciega Plebe, como el mayor número es de éstos, y la fuerza de los Estados están en el número, y el fin es arruinar ésta, se conseguirá».

Sense entrar a debatre si el document en qüestió és autèntic o un parany austriacista, el text no deixa d'oferir una certesa històrica: als dirigents borbònics no els preocupava gens ni mica que la informació fos falsa. L'objectiu era que els papers produïssin l'efecte propagandístic desitjat sobre la població (especialment, sobre la gran massa de gent il·litrada) amb la finalitat de recolzar amb força les decisions dels

---

⁸⁷² Citat per Joaquim ALBAREDA (2012: p. 288).

governants. Un mètode d'efectivitat assegurada, en bona mesura, per la repressió, car com exposa González Cruz, per exemple a Castella, en el supòsit que algú amb l'experiència o intel·ligència suficient descobrís l'engany, les possibilitats de difondre la veritat entre els altres súbdits serien ben limitades, atès que els corregidors i altres agents reials tenien l'ordre de detenir-lo, confiscar les seves propietats, recollir els seus papers i parlar amb enigmes sobre l'empresonament per fer-lo passar per un acte just⁸⁷³.

Ara bé, les mentides propagandístiques no eren el vedat exclusiu d'un únic bàndol. Així, el botifler Aleix Claramunt —notari i testimoni dels fets— explicà que en el moment de la proclamació de la resistència catalana contra els exèrcits de les dues Corones, els religiosos: «predicant per las tronas palesament era guerra de religió, projectant lo fals motiu que Tarragona nostre rey y senyor lo entregaría als ingleses y que se subseguiria Barcelona»⁸⁷⁴.

Per la seva banda, l'anònim autor del pamflet *Respuesta de un aragonés a un amigo suyo en Barcelona sobre la defensa de Cataluña* (1713) intenta contrarestar la propaganda borbònica que acusava d'heretges els partidaris de Carles III. El seu text exposa que els jerarques de l'Església decantats pel duc d'Anjou:

«por una herejía imaginada [introduída] en España por la Liga de la Casa de Austria, ponían en armas precipitadas a los católicos Españoles dichos Prelados y Teólogos, y se armaban ellos mismos con armas materiales y espirituales contra el Señor Carlos y sus Parciales, como contra Reos de Fe Católica: por una herejía verdadera y propagada en ambos Mundos, por los pactos de la Casa de Borbón con Protestantes, era consiguiente resolviesen armarse los Fieles Catalanes para defenderse della y sus Parciales: o habían de dejar muy condenado el celo de tantos Prelados y Teólogos españoles»⁸⁷⁵.

Poc després, el *Diario del sitio y defensa de Barcelona* explicava sobre la repressió borbònica a la ciutat de Manresa:

---

⁸⁷³ La citació i la contextualització a David GONZÁLEZ CRUZ (2012: pp. 318-319).

⁸⁷⁴ Aleix CLARAMUNT, *Primum manuale...*, editat a Agustí ALCOBERRO; Mireia CAMPABADAL (eds.) (2014: la citació a les pp. 226-227). D'ara endavant: Aleix CLARAMUNT (2014).

⁸⁷⁵ *Respuesta de un aragonés a un amigo suyo en Barcelona sobre la defensa de Cataluña, resuelta por sus Braços en 6 de julio de 1713*, editat a Joaquim ALBAREDA (ed.), (2011: p. 101). El claudàtor és nostre. Els Borbó havien entregat Gibraltar, Menorca, Terranova, la Badia de Hudson i altres territoris de les Corones d'Espanya i França a potències protestants com Gran Bretanya, Prússia o les Províncies Unides.

«Ni lo más sagrado se libró del incendio, pues quemaron la capilla de Nuestra Señora de Montserrat y la iglesia de Nuestra Señora del Carmen: ¿quién creará de unos católicos que manden y ejecuten tales sacrilegios? De orden del duque de Pópuli, lo ejecutó el conde [de] Montemar, comandante de los incendiarios, con tales insultos y atroces atropellamientos que, por no escandalizar los oídos de la piedad cristiana, se calla la individual relación de cuanto allí ejecutaron. Y no les bastó para saciar su apetito lo mucho que saquearon, pues se trujeron 50 personas, y entre ellas, algunos eclesiásticos, atados todos con inhumanidad»⁸⁷⁶.

Transcorreguts uns mesos, la mateixa publicació narrava el bombardeig borbònic del 26 de maig de 1714 de la següent forma:

«Los enemigos repitieron la hostilidad de las bombas, con raro estrago de los templos y las imágenes: aunque en la del Borne voló a la de un ángel de la pirámide, no reventó la bomba; bajo la cárcel, voló una la cabeza de la imagen de Santa Eulalia; en San Agustín, destruido una imagen de nuestra Señora, sin otras muchas, pues el rabioso espíritu que les mueve, como sabe que Dios y los santos patronos son los que protegen nuestra causa, pretende su soberbia barbaridad destruirles para destruirnos y, siendo imposible lo uno, le será, por más que haga, imposible lo otro»⁸⁷⁷.

A més de tots aquests arguments propagandístics de tipus religió que hem estat mostrant, el professor Simon i Tarrés ha apreciat un ús abundós del simbolisme bíblic per justificar i encoratjar la resistència dels catalans contra els exèrcits francocastellans dels Borbó. En textos de 1713 com el *Despertador de Catalunya*, el *Discurs* de Manuel Ferrer i Sitges o la *Respuesta de un aragonés*, la lluita dels catalans per les seves llibertats i pàtria és assimilada a la lluita dels macabeus contra els reis selèucides, a la de David contra els filisteus, a la de Moisès contra els madianites, a la d'Ezequiel contra els assiris o a la de Josuè contra els amalecites, batalles totes que el poble hebreu guanyà, tot i la seva situació adversa o inferioritat militar, gràcies al favor diví⁸⁷⁸.

Dit això, i després d'haver fet esment del fervor religió que acompanyà aquesta guerra i de l'ús de la religió com a arma propagandística, volem atendre el comportament

---

⁸⁷⁶ *Gaceta de Barcelona / Continuación del Diario del sitio y defensa de Barcelona*, 1713-1714, edició facsímil a Mireia CAMPABADAL (cur.) (2009: la citació a la p. 323). D'ara endavant: *Gaceta de Barcelona / Continuación del Diario del sitio y defensa de Barcelona* (2009).

⁸⁷⁷ *Gaceta de Barcelona / Continuación del Diario del sitio y defensa de Barcelona* (2009: p. 466). Sobre les piràmides santorals de Barcelona, vegeu: Conxita MOLLFULLEDA (2007).

⁸⁷⁸ Antoni SIMON (2015a: pp. 64-65).

del clergat català i la seva actuació cabdal a l'hora d'influenciar els naturals del país durant el conflicte bèl·lic, més enllà de la seva funció com a productors d'artilleria argumental en la guerra de papers⁸⁷⁹.

A l'hora de generalitzar, s'ha de ser molt curós amb aquest heterogeni estament. Entre els punts que s'han de contemplar hi ha: l'actitud política del papa de Roma; la diversitat interna dins una institució per definició heterogènia (jerarquia i sectors populars o sectors seculars i regulars i, dins d'aquests, entre les seves diverses i nombroses branques); les atribucions de la Corona en el nomenament de prelats i la presència dels eclesiàstics com a estament en la Cort General, la Diputació del General, la Junta General de Braços, etc.; el paper de l'Església com a propietària feudal, en especial, a través dels ordes monàstics i dels bisbats o el paper social dels ordes mendicants⁸⁸⁰.

Ara bé, si ens fixem en el posicionament dinàstic del clergat català, la major part dels eclesiàstics del Principat fou favorable al fill de l'emperador —amb la preclara excepció de bona part de l'alt clergat català, sobretot, en aquells càrrecs ocupats per clergues no catalans, llevat d'alguns casos concrets, com el del bisbe de Girona— per causes com:

1) la francofòbia generalitzada entre l'estament, especialment, entre els clergues de base (rectors, vicaris de parròquies i beneficiats, així com la major part dels membres dels ordes religiosos), aquells qui mantenien un contacte diari i directe amb les classes més populars.

2) el rebuig al regalisme borbònic que imitava el model francès i modificava l'estil de relació tradicional entre els eclesiàstics espanyols i la Corona, a través d'una forta pressió fiscal sobre les rendes eclesiàstiques i un grau d'ingerència en matèries religioses encara més alt que el dels passats reis de la Casa d'Àustria⁸⁸¹.

3) la conculcació entre els anys 1702 i 1705, per part del rei Felip V de Borbó, del seu jurament (capítol o constitució X de les Corts de 1701-1712)⁸⁸², que obligava que

---

⁸⁷⁹ Sobre la temàtica, vegeu: Joaquim ALBAREDA (1990); Gustau ERILL (2014) i Rosa María ALABRÚS (2015).

⁸⁸⁰ Agustí ALCOBERRO (2015: pp. 25-26).

⁸⁸¹ Joaquim ALBAREDA (1993: especialment, les pp. 248-272); Joan BADA (2000) i Ignasi FERNÁNDEZ TERRICABRAS (2015b: p. 12).

⁸⁸² *Constitucions, capítols, y actes de cort, fetas, y atorgats, per la S. C. R. Magestat del rey nostre senyor Don Felip IV. de Aragó, y V. de Castella, Comte de Barcelona, &c. En la primera cort celebrada als Cathalans, en la Ciutat de Barcelona, en lo Monastir de Sabt Francesch, en los anys 1701 y 1702*, Barcelona: Rafael Figueró, 1702, edició facsimil a Joaquim ALBAREDA (int.), (2006: el capítol en qüestió a les pp. 9-10). D'ara endavant: *Constitucions, capítols i actes de cort..., 1702* (2006).

totes les dignitats eclesiàstiques del país —a excepció de la prelatura— fossin ocupades per naturals del Principat. En canvi, el rei Carles III d'Àustria, a les Corts de 1705-1706, va sancionar que totes les dignitats eclesiàstiques del país —incloses les d'abat, les de bisbe, i la d'arquebisbe de Tarragona— fossin ocupades per naturals catalans (capítol o constitució VII)⁸⁸³.

4) La declaració de suport del papa a Carles d'Àustria de 1709⁸⁸⁴.

Tanmateix, fins i tot en aquest punt és difícil generalitzar, perquè com ens adverteix Gustau Erill, si bé:

«És molt alt el nombre de clergues implicats en la defensa de Carles d'Habsburg i no tant el de decantats per Felip d'Anjou, però és encara molt més superior el nombre d'eclesiàstics que no apareixen en cap document que testimonii si estaven per una o altra opció, cosa que pot indicar que no hi havia, entre els eclesiàstics, ni una causa comuna, ni tan sols una determinada tendència majoritària. Els arxius parroquials no fan descobrir que hi hagués un determinat posicionament, ja que la major part de rectors i vicaris van continuar exercint les seves funcions habituals abans i després de cada canvi d'obediència a un rei»⁸⁸⁵.

Sigui com sigui, a més del furibund intercanvi de retrets com el de compartir causa amb heretges o el de la decantació vers el perillósament modern i regalista model borbònic⁸⁸⁶, els clergues batallaren amb les armes.

A Castella, per exemple, el bisbe de Cartagena i Múrcia, Luis Antonio de Belluga, organitzà, costejà i dirigí regiments borbònics⁸⁸⁷. A Catalunya, tot i que en ambdós partits hi hagué frares, capellans i rectors trabucaires capitanejant partides de miquelets i sometents, foren majoria els fidels a Carles III⁸⁸⁸.

---

⁸⁸³ Antoni PLADEVALL (2014) i *Constitutions, capítols, y actes de cort, fetas, y atorgats, per la S. C. R. Magestat del rey nostre senyor Don Carlos III. Rey de Castella, de Aragón, Comte de Barcelona, &c. En la cort celebrá als cathalans, en la Ciutat de Barcelona, en la Casa de la Deputació del General de Catalunya, en lo any de 1706*. Barcelona: Rafael Figueró, 1706, edició facsímil a Joaquim ALBAREDA (int.), (2006: el capítol en qüestió a les pp. 9-10). D'ara endavant: *Constitutions, capítols i actes de cort..., 1706* (2006). Rosa M. Alabrús parla d'una voluntat regalista del rei arxiduc (més subtil que la dels borbònics) que no prosperà, entre altres raons, per manca de temps. Tanmateix, no ofereix una explicació que constati aquesta tesi. Rosa María ALABRÚS (2015: p. 60).

⁸⁸⁴ David MARTÍN MARCOS (2011) i Rosa María ALABRÚS (2015: p. 59).

⁸⁸⁵ Gustau ERILL (2014: p. 118). Altres experts insisteixen que no es pot parlar d'una posició unànime. Ignasi FERNÁNDEZ TERRICABRAS (2015b: p. 15).

⁸⁸⁶ Rosa María ALABRÚS (2015).

⁸⁸⁷ Núria SALES (1981: p. 22).

⁸⁸⁸ Joaquim ALBAREDA (2012: p. 290).

El duc de Noailles, en les seves *Mémoires*, escriu sobre un canonge de Girona capturat el 1706 «qui avoit coutume de marcher à leus tête (des rebelles) armé d'une carabine et de quatre pistolets à sa ceinture»⁸⁸⁹, mentre que Antoni Pladevall ens parla dels escamots de la terra, amb clergues entre els seus membres, que durant el setge de 1713 i 1714 recorrien la part muntanyosa del Principat intentant socórrer els assetjats de Barcelona o interceptar combois que portaven reforços a les tropes dels Borbó⁸⁹⁰.

Arran de tot això, les autoritats borbòniques tenien l'Església catalana en el seu punt de mira⁸⁹¹. El mateix Noailles informava l'any 1705 sobre:

«La rébellion, générale en Catalogne, se communiquait comme un feu violent. Les moines y contribuaient plus que personne: le roi n'avait pas plus de grands ennemis. Ils étaient impliqués dans tous les complots; on les croyait auteurs des écrits séditeux, des pasquinades qui se renouvelaient sans cesse: et l'empire qui leur donnait la superstition, leur procurait mille moyens de troubler l'état»⁸⁹².

Pel governador de Roses en 1706 «los frayles y capellanes de Cataluña son peores que nunca, y se da por fijo que, a no ser por las diabólicas persuasiones con que enredan a los pueblos, se experimentaría mucha más reducción y buen ánimo de los catalanes»; el 8 d'octubre de 1714, l'enginyer Verboom escrivia al ministre José de Grimaldo: «de esta rebelión y la tenaz resistencia de estos pueblos, los eclesiásticos han tenido la mayor

---

⁸⁸⁹ La citació a Núria SALES (1981: p. 28).

⁸⁹⁰ Antoni PLADEVALL (2014: p. 239).

⁸⁹¹ El mateix succeí en temps de la Guerra dels Segadors, quan els filipistes acusaren el clergat d'incitar el poble a la rebel·lió contra el Rei Catòlic. A tall d'exemple, en l'obra *Cataluña Desengañada*, el jesuïta català Alexandro de Ros escrigué: «No puedo negar, que se à perdido el Pueblo de Cataluña à persuasion de muchos Eclesiasticos, que justificaron su solevacion, ya con papeles firmados, ya con manifiestos dañosos, en que se alterava[n] los sucesos, y se mudavan los semblantes a la raçon, y justicia, ya con sermones esca[n]dalosos, haçie[n]do que à costa de la palabra de Dios, cuyo oficio es desterrar los vicios, y corregir los pecados, se cometiesen tan atroces, y tan barbaros delitos. Otros enfurecian la plebe contra la Nacio[n] Castellana, asegura[n]doles que era agradable à Dios esta crueldad, y que haçian obsequio a la Divina justicia, sacrificando barbaramente tantos inocentes, no solo en el calor de la guerra, ò en la furia del primer enojo, sino en el odio frio, saliendo à caza de Castellanos, como si fueran fieras, ò venados. Lucas Assarino dize, que despues de varias, y secretas consultas, que se tuvieron para persuadir al Pueblo, se resolvieron en que algunos Predicadores mas eloquentes, ponderasen en los pulpitos el inico [sic, *inicuo*] proceder de los soldados del Rey, sus destestables costumbres y delitos, y quan justo era castigarles, y oprimirles. Hizieron ta[m]bien, que por medio de algunos Co[n]fesores se divulgase, que los Castellanos, y en particular los Ministros del Rey, tenian orde[n] del Conde Duque de destruir, y aniquilar a la Nacion Catalana, para quitarse de los ojos una gente, que estando (aunque eran vasallos, como los otros) tan privilegiada hazia mal exemplo a los demas Reynos de la Monarquia». Alexandro de ROS (1646: ff. 350-352).

⁸⁹² Citat per Gustau ERILL (2014: p. 124).

parte»⁸⁹³, mentre que l'anònim autor filipista de la crònica *Noticia de varias revoluciones acaecidas en el Principado de Cataluña* (1725 aprox.) deia sobre la resistència final de Barcelona: «se decía que el estado eclesiástico fomentaba esta nueva guerra, porque a muchos se les acababa el tiempo de una usurpada libertad, que era una evidente apostasía, haciendo los mayores esfuerzos para conservarla engañando los ignorantes pueblos»⁸⁹⁴.

Finalitzat el conflicte, els vencedors es posaren mans a l'obra per «castigar y aun limpiar el Principado de todos los clérigos y frayles manifiestamente conocidos por malos y rebeldes»⁸⁹⁵. Molts eclesiàstics de Catalunya van patir la repressió borbònica en forma d'exili, presó, excomunió i, fins i tot, execució⁸⁹⁶. Els sermons de la resta foren estretament vigilats, mentre que els religiosos botiflers van dedicar els seus esforços a legitimar el Borbó davant: «de molts de nostres amats feligresos [els quals sentien] una intrínseca repugnància al legítim i verdader domini de nostre Rey y senyor Felip V»⁸⁹⁷, en paraules de Baltasar Bastero i de Lledó, vicari general de la diòcesi de Barcelona. I és que, com diu Antonio Espino: «Felip V, a causa d'aquesta manca de clemència envers el vençut, tampoc es va comportar com un príncep cristià»⁸⁹⁸.

En definitiva, podem concloure aquest apartat amb una reflexió de Xavier Torres, relacionada amb els temes que tractarem a continuació:

«el discurs “legal” o “pactista” sobre la identitat catalana a l'època moderna [així com la lleialtat al príncep, afegiríem], i fins i tot, i arribat el cas, els factors de caire “ètnicitzant” que el podien reforçar, no es poden escindir de l'esfera religiosa, aleshores tan aclaparadora»⁸⁹⁹.

---

⁸⁹³ Les citacions a Josep M. TORRAS i RIBÉ (2005: pp. 325-326) i Agustí ALCOBERRO (2015: p. 38).

⁸⁹⁴ Citat per Rosa María ALABRÚS (2004: p. 801).

⁸⁹⁵ La citació a Josep M. TORRAS i RIBÉ (2005: pp. 328).

⁸⁹⁶ Josep M. TORRAS i RIBÉ (2005); Antoni PLADEVALL (2014: pp. 241-242) i Agustí ALCOBERRO (2015: pp. 38-42).

⁸⁹⁷ Josep M. TORRAS i RIBÉ (2005: pp. 325-336, la citació a la p. 334).

⁸⁹⁸ Antonio ESPINO (2013: p. 202).

⁸⁹⁹ Xavier TORRES (2008b: p. 91).

2. 3. 2. Monarquisme, dinastisme, culte al príncep i republicanisme

El segon pilar de la identitat patriòtica era la lleialtat o fidelitat al príncep sobirà, tant a la seva vessant humana i terrenal com, sobretot, a la seva vessant espiritual, institucional i simbòlica: aquella que donava continuïtat a la monarquia, ja fos electiva o successòria, després de la mort de cada monarca⁹⁰⁰.

2. 3. 2. 1. Plantejaments generals

La fidelitat deguda als prínceps pels seus súbdits no era només un element pragmàtic de cohesió i estabilitat política en l'Europa de les monarquies compostes per diversíssims dominis territorials —la major part dels quals tenien el monarca com a principal tret comú, quan no únic— sinó que, com exposa el modernista Daniel Aznar, estructurava una visió del món que ultrapassava allò polític i abraçava allò transcendental⁹⁰¹.

Això es produïa per l'assumpció —acceptada gairebé a tot arreu de la cristiandat— que la monarquia era la millor forma de règim polític⁹⁰², una creença a la qual se sumava la constant sublimació de la sacralitat i venerabilitat de la figura principesca, fins al punt que, almenys en la documentació institucional, quan hi apareix un príncep com a enemic se'l continua tractant amb el màxim respecte.

En aquest sentit hem observat que, en el dietari i les missives de la Diputació de Catalunya, la dignitat de «sereníssim/a» és aplicada a «los sereníssims senyors reys de Aragó, comtas de Barcelona» del passat (1701), com el Cerimoniós i «sereníssimo senyor rey don Pedro el Tercero de Aragón» (1702) o a la molt més actual «sacra catòlica y real magestat del sereníssim señor rey don Felip Quart, señor nostre» (1702). També als símbols religiosos com «lo Sereníssimo Sagrament, que per a sempre sia alabat» (1706) o «la Verge Sereníssima» (1706) i, per descomptat, a la nova «sacra cathòlica y real magestat, del sereníssim señor rey don Carlos Tercer señor nostre, que Déu guarde» (1706). Tanmateix, i malgrat que des del 1705 Felip de Borbó esdevingué l'enemic i

---

⁹⁰⁰ Ernst H. KANTOROWICZ (2012).

⁹⁰¹ Daniel AZNAR (2017).

⁹⁰² Joaquim ALBAREDA (2015: p. 12).

l'usurpador, se'l continuà tractant amb el títol de «sereníssim»: «havent-se valgut lo sereníssim duch de Anjou per a persuadir sa instrucció en dit principat entre altres motius del de la convocació general de las personas dels tres estaments, a la qual junta se li donà lo nom de Corts» (1707) o «la expugnación del sitio hiso sobre esta capital [de Barcelona] el sereníssimo duque de Anjou» (1707)⁹⁰³.

Sabem que des de totes les instàncies de poder i autoritat, la lleialtat vers el príncep era deliberadament cultivada entre la població, mitjançant fórmules com l'origen celestial de la reial potestat, ja que se suposava que la divinal providència havia creat els monarques temporals (emperadors, reis, prínceps, ducs i comtes sobirans) a la seva imatge i semblança, com suggerien les difoses fórmules *Dei gratia rex* i *rex imago Dei*⁹⁰⁴. Per exemple, en un imprès proborbònic de la Guerra de Successió consten els mots següents:

«Nuestro Rey y Sr. Felipe V reina por disposición DIVINA, tan poderosa contra las ideas humanas [...] No es Rey por el Consejo de los hombres; por la voluntad de Dios vino de Francia a ser Rey. ¿Quién, pues, puede negarle la obediencia? ¿Quién contrastar la voluntad Divina?»⁹⁰⁵.

També s'empraven altres fórmules que romanien profundament assimilades en l'imaginari col·lectiu dels homes i dones d'Occident, puix que s'havien estat repetint des de la baixa edat mitjana.

Hi havia metàfores de tipus naturalista, com per exemple, l'organicista, que identificava la comunitat política amb el cos humà, ja que de la mateixa manera que els cossos físics de les persones estaven regits per un cap, els regnes existien com a cossos místics governats per un home a mode de cap: el príncep. Una bona mostra d'aquesta assimilació corpòria la tenim en els *Discursos sobre la calidad del Principado de Cataluña* (1616) de Francisco de Gilabert. Aquest gentilhome va fer una analogia entre el cos dels homes i el Principat de Catalunya, de tal manera que aquesta entitat política estava conformada per: «la cabeça, que es el Rey»⁹⁰⁶, el cor, que l'autor identificava amb

---

⁹⁰³ Vegeu les citacions al DGC: vol. X, pp. 38, 137, 141, 711, 713, 722, 788 i 856.

⁹⁰⁴ Xavier TORRES (2005: pp. 79-80). Fórmules i concepcions que trobaren continuïtat a l'Europa dels segles XIX i XX. Michael BURLEIGH (2005) i Lluís Ferran TOLEDANO (2015a). Per a alguns exemples espanyols decimonònics de sacralització de la figura reial, vegeu: Gregorio ALONSO (2015) i Lluís Ferran TOLEDANO (2015b).

⁹⁰⁵ La citació a Joaquim ALBAREDA (2012: p. 286).

⁹⁰⁶ Francisco de GILABERT (1616: disc. II, fol. 1r).

«el co[n]cistorio de la Diputacion»⁹⁰⁷, els «huessos y nervios, que es la nobleza»⁹⁰⁸, i continuava:

«para alimentar y conservar las partes dichas deste cuerpo de la Republica siguiendo a naturaleza, formaron los antiguos, en cada qual de las Ciudades y Villas, una casa comun, dicha de la Ciudad, cuyo oficio fuesse hacer lo que el estomago en el cuerpo humano [...] hizieron un higado que es un numero de Hombres, a los quales dieron nombre de Conselleres, Paheres, ò Iurados»⁹⁰⁹.

Altres metàfores es basaven en figures tradicionals, com la de l'espòs que convertia el príncep en el marit de la *respublica*; o com l'assimilació del príncep al *pater familias*, que transformava el monarca en el pare de la pàtria⁹¹⁰. Ara bé, en el món medieval i modern, el sobirà legítim era per antonomàsia el «príncep o senyor natural»⁹¹¹.

Un dels significats del polisèmic concepte «natura» feia referència al vincle que, superposat en els segles XII i XIII a la simple lleialtat del vassall envers el senyor feudal, unia tots els habitants de la comunitat política amb el sobirà, cap i governant suprem d'aquesta⁹¹². Xavier Torres ho descriu de la següent manera:

«En principio, pues, un rey natural era aquel cuyos súbditos habían acatado o jurado sin reservas de ninguna clase. [...] Pero un rey natural podía ser sinónimo asimismo de buen gobernante; la encarnación de ese *regimen naturale* (por oposición al *regimen violentum*) que algunos autores cristianos del medioevo no dudaban en prescribir; en suma, la antítesis de la tiranía. Por último, el concepto de rey natural era susceptible de incorporar, siquiera excepcionalmente, algunas connotaciones de naturaleza étnica; tal como ocurriera, por ejemplo, en la Guerra de los Cien Años, cuando nada parecía más «natural» —por lo menos, a los ojos de los franceses— que un monarca francés tuviera que ser un rey de «nación» francesa (en el sentido genealógico del término) e incluso de lengua francesa»⁹¹³.

---

⁹⁰⁷ Francisco de GILABERT (1616: disc. II, fol. 2r). El claudàtor és nostre.

⁹⁰⁸ Francisco de GILABERT (1616: disc. IV, fol. 2r).

⁹⁰⁹ Francisco de GILABERT (1616: disc. IV, fol. 2r-2v). El claudàtor és nostre.

⁹¹⁰ Ernst H. KANTOROWICZ (2012: pp. 209-244).

⁹¹¹ Xavier TORRES (2001a) i (2004).

⁹¹² Per a altres accepcions de «natura» a la Catalunya dels segles XVI i XVII, vegeu: Maria Antònia MARTÍ (2005).

⁹¹³ Xavier TORRES (2004: p. 835).

A Catalunya, les *Commemoracions de Pere Albert*, elaborades en la segona meitat del segle XIII, introdueixen la concepció segons la qual el lligam polític entre el sobirà i els seus súbdits es fonamentava en el naixement de les persones en els dominis territorials d'aquest príncep. Un vincle independent i superior als llaços de fidelitat feudal, car qualsevol noble, eclesiàstic, camperol lliure o serf que naixia a la terra del príncep era natural seu i l'havia de reconèixer com a senyor natural⁹¹⁴. Així, d'ençà del regnat de Jaume I en endavant, els reis de la Corona d'Aragó reclamen la fidelitat als seus súbdits com a prínceps naturals, justificant l'existència d'aquest vincle per la sang, atès que el rei de torn era el darrer d'una llarga genealogia de sobirans que, abans que ell, havien lluit el títol de rei d'Aragó i/o comte de Barcelona, i no només a Catalunya, on el llinatge de Guifré el Pilós s'havia consolidat al llarg dels segles, sinó també a l'Aragó. L'esmentat rei Jaume I, per exemple, rememorava en la seva crònica la manera com, el 1227, va recordar als prohoms rebels d'Osca per què li devien obediència:

«Barons, bé creem que sabets e devets saber que nós som vostre senyor natural, e de llonc temps; que catorze reis ab nós ha haüts en Aragó, e on pus lluny és la naturalea entre nós e vós, més acostament hi deu haver, que parentesc s'allonga, e naturalea per llonguea s'estreny»⁹¹⁵.

---

⁹¹⁴ La iushistoriadora Elisabet Ferran ha descrit com el principi de la jurisdicció natural del príncep sobre la terra fou desenvolupat en diversos capítols de les *Commemoracions*. En aquests s'identifica el territori sobre el qual s'aplica el predit principi: «com "Catalunya" i "pàtria". S'intenta així transmetre una concepció natural del poder i de la jurisdicció del príncep com a comuna persona, és a dir, com representat de la comunitat general (dels habitants de la terra) [...] Hom veu en la mateixa utilització del qualificatiu "naturals", per referir-se als homes del territori que estan sotmesos al príncep, un intent en aproximar la condició de vassall a la més moderna de súbdit, a fi de transformar aquell dret feudal basat en la prestació d'homenatge, en un dret regi basat en la jurisdicció natural del *Prínceps terrae* sobre el seu regne. [...] Les *Commemoracions* són precursoras en introduir la teoria política de la naturalesa en el Principat. La idea de naturalesa supera els lligams feudovassallàtics i serveix per consolidar la *potestas* del rei per damunt dels senyors feudals, ja que els vincles polítics entre el rei i els naturals del seu regne surgeixen [sic, per sorgeixen] de la naturalesa, la qual lliga, [sic] de forma natural els súbdits del territori amb el seu senyor natural i superior que és el rei». Elisabet FERRAN (2001: pp. 304-306). Els claudàtors són nostres.

⁹¹⁵ Jaume I d'ARAGÓ (2007: cap. 31, pp. 101-102).

Unes dècades després, a Sicília, Pere II d'Aragó i els seus fills es presentaven com a venjadors i successors legítims dels reis Staufen, senyors naturals dels sicilians⁹¹⁶, els quals havien estat eliminats pels Anjou francesos unes dècades abans⁹¹⁷.

En conseqüència, una accepció del terme «naturalesa» quedà llavors lligada a altres conceptes com «fidelitat», «lleialtat» i «amor» en les seves vessants polítiques, car servia per anomenar el vincle existent a Catalunya entre els catalans i el seu sobirà comte de Barcelona. Així, l'any 1365, Elionor de Sicília, esposa de Pere III d'Aragó, digué a les corts catalanes:

«Si pensats la gran naturalesa que els vostres predecessors e vosaltres mateix han haüda e havets al senyor rei e a sos predecessors; si pensats com altament lo dit senyor rei e sos predecessors són estats servits per vós e per los vostres predecessors entrò el dia de hui; si pensats com sobre totes les nacions del món la vostra fama e dels vostres predecessors ha resplandit e resplandeix per tot lo món, de vera naturalesa, lleialtat e feultat, e de gran amor envers senyor»⁹¹⁸.

Molt de temps després, el dia 3 d'agost de 1638, el virrei Santa Coloma escrigué al consistori barceloní en relació amb:

«les Crides Reals publicades per orde de sa mag.^t en tant gran benefici de sa monarquia y de la utilitat publica ab les quals esta prohibit lo commers de les robes de França sots graves penes, y espera obviarà V. s.^a per sa naturalesa y innata fidelitat ab que procehex sempre en tot lo que toca al servey de sa mag.^t al que sia impediment de la execució de dites Crides y provisions Reals»⁹¹⁹.

I encara, el 1705, la Diputació es dirigí a l'arxiduc per informar-lo sobre el fet que:

---

⁹¹⁶ Constança, filla gran del darrer rei de Sicília de la Casa de Staufen, era esposa del rei Pere II d'Aragó, i mare d'Alfons, rei d'Aragó (1285-1291); de Jaume, rei de Sicília (1285-1295) i, després, rei d'Aragó (1291-1327); així com de Frederic, rei de Sicília (1296-1337) i fundador de la dinastia catalana privativa que governà l'illa fins a l'any 1401.

⁹¹⁷ Vegeu la narració del discurs de l'infant Jaume d'Aragó (futur rei Jaume II d'Aragó), que féu Ramon Muntaner en la seva crònica: Ramon MUNTANER (2011: cap. 114, pp. 205-206).

⁹¹⁸ *Discurs de la reina Elionor a les Corts de Barcelona (21 de setembre de 1365)* editat a Ricard ALBERT; Joan GASSIOT (eds.) (1928: la citació a la p. 27).

⁹¹⁹ MNA: vol. XII, pp. 223-224.

«el consistorio, y en él todo el Principado y condados, por su naturaleza no podrán faltar a su acostumbrada lealtad, ofreciendo en confirmación della sacrificar en el mayor servicio de vuestra magestad, concervación del Principado y condados y aumento de los dominios de vuestra magestad todas sus vidas y haciendas hasta derramar la última gota de sangre, de calidad que puedan dejar a su posteridad inimitables vestigios de sus servicios y fina fidelidad»⁹²⁰.

Més enllà de la naturalesa deguda pels súbdits al seu senyor, en algunes ocasions, per tal que el sobirà fos considerat príncep natural, calien altres elements a més del simple fet d'èsser descendent biològic dels monarques legítims difunts. A vegades calia, com ha explicat el professor Torres, complir alguns requisits de tall cultural (i polític, afegim).

En aquest sentit, una mostra digna de recordar són els discursos que l'ambaixador del comte d'Urgell, el jurista Pere Ferrer, féu el 1411 en el parlament català de Tortosa, a fi de legitimar la candidatura de Jaume d'Aragó, l'esmentat comte d'Urgell, com a comte de Barcelona i rei d'Aragó, o sigui, com a: «llur ver e llegítim príncep, rei e senyor natural, al qual per justícia e per deute de llur faeltat e naturalesa són tenguts obeir, e lo qual és cap, salut, defensió e pare del ben públic». Ferrer digué als parlamentaris que: «lo molt alt senyor don Jaime d'Aragó [...] se'n venc en lo dit principat, on ell e los seus són nats e nodrits, e on és principalment heretat», i que el comte, tot i que hauria pogut imposar-se com a rei per la força, no ho havia fet, perquè d'aquesta manera no s'assemblaria «als gloriosos prínceps e reis dels quals per vera e dreta línea devalla e és derivat; los quals han amada justícia e han abominada intrussió e tirania». A més, els recordà que el comtat d'Urgell era la senyoria que els reis d'Aragó entregaven als seus fills segons, per tal que, en cas de defallir els primogènits, continués la dinastia per llinatge agnat, motiu pel qual no calia cercar un sobirà entre els infants francesos i castellans que descendien per via femenina dels reis d'Aragó. A més, afegia Ferrer que era cosa «jamés oïda, pensada, cogitada ne somiada» la pretensió de l'infant de Castella (futur rei Ferran I d'Aragó) d'esdevenir sobirà catalanoaragonès: «lo dit infant, [és] senyor d'altre gent e d'altra casa engendrat, nat e nodrit en Castella, usitat e acostumat a viure segons les lleis e pràctiques d'aquella»⁹²¹.

---

⁹²⁰ DGC: vol. X, p. 636.

⁹²¹ *Discurs de Pere Ferrer, doctor en lleis, ambaixador del comte d'Urgell, al parlament de Tortosa (28 d'octubre de 1411)* i *Discurs de Pere Ferrer, doctor en lleis, ambaixador del comte d'Urgell, al parlament de Tortosa (19 de novembre de 1411)*, editats a Ricard ALBERT; Joan GASSIOT (eds.) (1928: les citacions a les pp. 102-104 i 108-109).

Precisament, aquests requisits de procedència, ascendència, cultura i formació política no eren una exigència exclusiva dels catalans.

Mateo Ballester ens esmenta el cas dels dos primers Reis Catòlics de la Casa d'Àustria. Així, d'un sobirà sense una clara adscripció cultural i titular d'un cúmul de dominis polítics extremadament heterogenis i sense un centre simbòlic clarament definit, com fou l'emperador Carles V, es passà a Felip II, un governant assentat en la geografia hispana, que es reconeixia a si mateix i era identificat com a espanyol no només en els diferents territoris de la seva monarquia composta, sinó també fora d'aquests. Fet que no estigué mancat de problemes, ja que el qüestionament del monarca com a príncep natural fou ben sovint el precedent ideològic de moviments que cercaven la desvinculació política respecte a la seva Corona. La il·legitimitat de Felip II va ser així afirmada als Països Baixos per mitjà de la qualificació d'aquest sobirà com a rei espanyol⁹²².

Una hispanització que no volia dir cap altra cosa que castellanització. I és que els castellans del segle XVI eren absolutament reticents a ser governats per un príncep estranger. Només cal veure l'enutjosa pressió que van exercir cortesans i consellers, així com també els revoltosos comuns, sobre l'emperador Carles V d'Àustria durant la primera dècada del seu regnat per la necessitat que adoptés la llengua castellana; que afavorís els castellans amb càrrecs en la Casa Reial; que es casés amb la seva cosina materna, la infanta Isabel de Portugal, la qual, per ser filla de Maria d'Aragó «habla nuestro castellano»⁹²³; que donés un hereu a Castella i, per descomptat, que aquest s'anomenés Joan o Ferran, en memòria del traspassat Ferran II el Catòlic i del seu malaguanyat fill, Joan d'Aragó, així com dels reis castellans homònims, fins al punt que el duc d'Alba va tenir l'escandalosa insolència de cridar repetidament, en el moment del bateig del futur Felip II: «Hernando a por nombre, Hernando a por nombre»⁹²⁴. Sobre tot plegat, explica José Luis Gonzalo que:

«Desde la muerte de Isabel la Católica se necesitaba una nueva unión del cuerpo con su cabeza; se buscó en el infante Fernando antes del levantamiento, se creyó encontrar en la reina Doña Juana durante el mismo, y no terminaba de reencontrarse en el propio Carlos V una vez derrotadas las Comunidades. Pero cuando Felipe nació, la búsqueda pareció haber concluido. El “cuerpo místico” del reino se mostraba de nuevo completo, con la presencia de

---

⁹²² Mateo BALLESTER (2009: 165-166).

⁹²³ Maria d'Aragó era castellana i filla de Ferran II d'Aragó i d'Isabel I de Castella.

⁹²⁴ En relació amb la castellanització de Carles V i Felip II, vegeu: José Luis GONZALO SÁNCHEZ-MOLERO (1998: les citacions a les pp. 71 i 76).

un príncipe nacido en Castilla, futuro soberano. Felipe venía adornado por la virtud de ser un príncipe “natural”, es decir, pertenecía al cuerpo del reino por derecho propio, no por merced o acatamiento, sino por nacimiento. Encarnado así en el cuerpo social, el pueblo podía esperar de Felipe que, a diferencia de su padre, sí sería leal servidor de los intereses de Castilla»⁹²⁵.

Fins i tot, a inicis del segle XVIII, el duc d'Anjou tingué certes dificultats d'oferir la imatge d'un autèntic príncep natural per als regnes d'Espanya. A Castella, ha escrit Ricardo García Cárcel:

«el principal estímulo negativo [contra Felip V] lo determinaba su condición de francés, sobre todo para la nobleza y el clero castellanos, especialmente sensibles a las «novedades» francesas. El rey rechazaba la cocina castellana, el teatro y la música con los que se encontró en Madrid y hasta la golilla, símbolo de la nobleza castellana. La camarilla francesa del nuevo rey promocionó una nueva literatura neoarbitrista pero a la francesa, de signo notablemente reformista»⁹²⁶.

En qualsevol cas, sembla que la qüestió de l'estranyament cultural anà perdent rellevància a Catalunya d'ençà del segle XV, puix que els prínceps naturals o bé eren de llinatge castellà, o bé de llinatge austríac i de natura i cultura castellanés, tot i que en alguns moments, com els de canvi i conflicte dinàstic, tornés a reviscolar⁹²⁷.

En definitiva, el títol de príncep natural se l'emportava aquell monarca que era considerat legítim per les autoritats competents, tan reials com regnícoles.

Ara bé, això es complicava en els períodes de guerra civil en què s'enfrontaven dos monarques que s'autoconsideraven senyors naturals dels catalans. En aquestes ocasions, la consolidació en el tron d'un o altre candidat depenia de quin pretendent

---

⁹²⁵ José Luis GONZALO SÁNCHEZ-MOLERO (1998: pp. 74-75).

⁹²⁶ Ricardo GARCÍA CÁRCCEL (2003: p. 73).

⁹²⁷ Així, el mateix García Cárcel ha dit que el clergat català partidari de Felip V no dubtà en catalanitzar-lo, si bé no culturalment, almenys sí amb arguments historicistes sobre l'entroncament de l'antic llinatge principesc barceloní amb l'actual borbònic: «Ramón Costa, doctor en teología por las universidades de Barcelona y Valencia, dirá que: «Felipe V para el Principado de Cataluña no es extraño sino patricio, natural y buen catalán cuando la real sangre que alimenta sus venas ha salido de los cristales transparentes de este perenne y claro frente de nobleza del Principado de Cataluña». Para justificar esa catalanidad apela al nexo de la Real Casa de Francia con el hecho de que «el rey de Francia, Pepino, hijo de Carlos Martel y padre de Carlomagno envió a Cataluña para gobernar a su sobrino Wifredo». Era el retorno a la versión carolingia de los orígenes históricos de Cataluña. Curiosamente, la apuesta profrancesa por Felipe V obligaba a resucitar el discurso histórico catalán utilizado en los primeros años de la revolución catalana de 1640 para justificar la vinculación a Francia». Ricardo GARCÍA CÁRCCEL (2003: p. 86).

consideraven legítim les institucions del país; amb qui s'alineava cada català i, sobretot, qui s'acabava imposant per la força, normalment gràcies a haver-se sabut moure millor que l'adversari en el terreny geopolític internacional.

Per exemple, el 20 de març de 1702, els diputats ordenaren a l'escrivà major del General que copiés un document en què es dirigien a Felip V de Borbó de la forma següent:

«Esperan, señor, los diputados quedará vuestra magestad con la satisfacción de la recta intención del concistorio y que no ha podido ser de su ánimo el faltar en la más mínima parte a la rendida veneración con que por tantos motivos atiende a vuestra magestad, com [sic] a padre y señor natural que con tan benéfica y liberal mano favorece a sus vassallos»⁹²⁸.

Així mateix, el 20 de desembre del mateix any, el dietarista del General copià una carta en què el consistori de la Diputació felicità el rei Felip pel seu retorn al Principat després de la seva exitosa campanya a Itàlia, tot recordant-li: «lo amor tan gran que [els catalans] tenen y professan tenir a vostra magestat com a son pare, rey y senyor natural»⁹²⁹, mentre que, ja a finals d'octubre de 1705, era l'arxiduc Carles d'Àustria que els diputats consideraven: «como a verdadero padre, rey y señor natural»⁹³⁰.

Tanmateix, l'ideal a què aspiraven els regnícoles no era només tenir un senyor natural, és a dir, un rei legítim el qual poder acatar sense reserves, sinó també gaudir d'un príncep que fos tan benigne amb ells que ambdues parts, monarca i súbdits, poguessin encarnar a la perfecció la metàfora d'una relació paterno-filial, tal com recordava la Diputació de Catalunya a Carles d'Àustria en reconèixer-lo com a sobirà:

«han de diffundir tales paternales affectos en demostración del real y verdadero amor que se digna manifestar y tener a estos sus fidelissimos vassallos, que dignamente [tot el Principat] pueda, como lo hase agora el consistorio, aclamar con el más filial obsequio de que [els catalans] en vuestra magestad tienen y tendrán padre más que rey y señor natural, de todo corazón rinden a vuestra magestad en segura y ofrenda sus rendidas voluntades»⁹³¹.

---

⁹²⁸ DGC: vol. X, p. 118.

⁹²⁹ DGC: vol. X, p. 259. El claudàtor és nostre.

⁹³⁰ DGC: vol. X, p. 639.

⁹³¹ DGC: vol. X, p. 636. Els claudàtors són nostres.

Aquesta metafòrica relació entre pares i fills es basava en l'amor. A propòsit d'això, Rafael Valladares ens diu que:

«La fidelidad y la lealtad conformaban la estructura del amor político mientras que los actos de obediencia recordaban que ese amor se mantenía vivo y, los de desobediencia, que el vasallo o la comunidad atravesaban un ciclo de desamor. Para regular estos desencuentros periódicos había figuras como el juramento o la naturaleza que creaban vínculos no infalibles, pero sí disuasorios de la ruptura entre las partes implicadas»⁹³².

La reciprocitat amorosa implicava l'esforç d'ambdues parts, per això Gilabert no s'estigué de ser crític amb l'absentisme reial:

«[té] obligación el vassallo de dar demostracion de lo mucho que a su Rey y señor quiere y ama [...] [mentre que el rei ha de regir] a sus vassallos co[n] su presencia, q[ue] a esto aunq[ue] le obligue el nombre de Rey, pues se deriva de Regendo: y el que rige deve ver los regidos, libranle de ello mil ocupaciones»⁹³³.

És conegut que el contacte dels reis d'Aragó baixmedievals amb els seus súbdits era força habitual. Tractaven amb l'alta aristocràcia i la jerarquia eclesiàstica en la cort i mantenien una vida itinerant, tot recorrent constantment Catalunya, Aragó, València i, ocasionalment, els dominis insulars i itàlics, amb la qual cosa estaven en contacte amb els patriciats urbans de les ciutats, viles i llocs per on passaven o residien, alhora que rebien ambaixades i síndics de la resta. A més, els sobirans tot sovint convocaven els representants estamentals de cada regne i principat en assemblees parlamentàries, en les quals s'assumia la ficció que hi era representat tot el poble.

De fet, fins i tot, podien ser accessibles a les classes subalternes, car de tant en tant demostraven un caràcter proper —impensable, verbigràcia, en els hieràtics reis de França coetanis— amb què s'atreien les simpaties i l'amor del poble menut⁹³⁴.

Per exemple, Ramon Muntaner digué en la seva crònica sobre els membres del casal d'Aragó: «que no us diré que sien senyors a llurs vassalls, que ans los són companyons [...] que cascun pot parlar ab ells aitant com se meta en cor que parlar-hi

---

⁹³² Rafael VALLADARES (2015: p. 38). El claudàtor és nostre.

⁹³³ Francisco de GILABERT (1616: disc. II, fols. 16v-17r). Els claudàtors són nostres.

⁹³⁴ Suzanne F. CAWSEY (2008: pp. 39-40).

vulla, e aiantes hores ell escoltarà graciosament e pus graciosa li respondrà»⁹³⁵. Tot i que s'ha demostrat la tendència d'aquest autor a l'exageració i a la invenció⁹³⁶, una anècdota històrica sembla atorgar-li la raó en aquest punt, ja que es té constància que el rei Jaume II d'Aragó, amb motiu de la conquesta de Sardenya (1323), segons Valls i Taverner, féu redactar unes instruccions per al seu fill Alfons (futur rei Alfons III d'Aragó i cap militar de la imminent invasió catalanoaragonesa de l'illa), les quals eren del tenor següent:

«que sia ferm en justícia, axi que per favor ne per prechs de negu no vulla lexar justícia; e que mut sa manera en aço, cor tant es estat entro açi amorós, que si ara servava semblant manera seria tot lo fet en gran perill. —Item, que ell se vulla donar autoritat e maturitat, cor ell es veat de ço que's lexa manear e tractar a tot hom, axi que un vil hom de peu lo pren a una part e's rahona ab ell axí assossegadament com si era un ric hom. E la gent de Italia son certs e entenents; e si no troben en ell ço que pertany a aytal com ell deu esser, menysprear-lien»⁹³⁷.

Una altra mostra interessant de com de propers podien arribar a ser els sobirans catalanoaragonesos ens l'ofereix el rei Pere III, qui deixà testimoni del fet que, eventualment, ballà amb el poble baix, com succeí el 22 de desembre del 1344, poc després de la conquesta del Rosselló. Amb ocasió de l'arribada des de Barcelona de la reina i les infantes a Perpinyà, se celebrà un gran festa en què participaren:

«los prohòmens de la vila, e tots los oficis e generalment tota la gent, de moltes vestidures que es feren de seda e moltes ballades e moltes alegries. E, après vespres, muntaren les ballades al pati del castell e mesclaren danses de moltes maneres, e nós haguem-ne gran plaer e devallam a ballar ab ells en la dansa mesclada [és a dir, barrejant-se homes i dones], e hagren-ne molt gran goig i plaer. E, après que haguem dansat ab ells, fo vespre, e fem portar vi e confits e beguem e menjam ab los balladors; dels confits donam a ells e, puis, lleixam-los en lo pati, muntam-nos a la cambra, e tots anaren-se'n a llurs albergs»⁹³⁸.

Ara bé, la relació recíproca i ben corresposta entre el sobirà i els seus súbdits es complicà en gran manera amb l'ampliació dels imperis dinàstics que tingué lloc en els segles XV i XVI. Al respecte d'això, Luis R. Corteguera ha dit que les autoritats i els

---

⁹³⁵ Ramon MUNTANER (2011: p. 55)

⁹³⁶ Stefano Maria CINGOLANI (2015b).

⁹³⁷ La citació a Ferran VALLS i TABERNER (1915-1916: p. 103).

⁹³⁸ Pere III d'ARAGÓ (2014: cap. 3, § 199, pp. 254-246). El claudàtor és nostre.

escriptors cristians de l'edat moderna creien que l'amor entre un governant i els seus súbdits era important per al bon govern. Per tant, la capacitat d'un monarca per construir vincles personals i afectius amb tots els seus súbdits no era un simple ideal, sinó la més gran necessitat pràctica, ja que en períodes de gran necessitat, com en crisis bèl·liques o econòmiques, un monarca havia d'inspirar sentiments de lleialtat i d'amor per tal de demanar sacrificis als seus sotmesos. En aquest sentint, la realització de cerimònies públiques, l'ús de símbols poderosos i certs gestos oferien la possibilitat de suscitar aquests sentiments en la majoria d'homes i dones corrents.

L'autor exposa que si bé els camperols i les dones no podien gaudir de la mateixa atenció individual que els reis donaven als seus consellers i aristòcrates, el conjunt de la població volia que els seus reis es preocupessin per ells i responguessin a les seves necessitats. A la Monarquia d'Espanya, això es materialitzà en constants reclamacions als governants que amenaçaven d'aclaparar-los⁹³⁹. Tanmateix, malgrat la impossibilitat d'establir una relació personal semblant entre el governant i tots els súbdits, els Àustria varen procurar de mantenir viva aquesta il·lusió, fins i tot al preu d'incrementar espectacularment la burocràcia reial i d'alentir el govern⁹⁴⁰.

Això connecta de forma inevitable amb un altre aspecte que no podien ignorar els prínceps sobirans: l'opinió pública popular. Sobre aquesta Corteguera ha escrit:

«És cert que l'opinió vulgar era recurrentment condemnada per autors tant laics com religiosos com a falsa i indigna de l'atenció dels governants. Tanmateix, l'experiència sembla provar que el contrari és cert, és a dir, que els governants es preocupaven per l'opinió dels súbdits com una qüestió de conveniència i necessitat. El bon govern depenia de la capacitat de fer que els súbdits obeïssin i, per tant, cap governant no podia fer el sord a una forta oposició dels seus súbdits contra determinats ministres o polítiques. Avalots, protestes, rumors, pasquins, cartes i pamflets impresos podien actuar com a vehicles de l'opinió popular, la qual podia arribar a les autoritats locals i, mitjançant informes dels oficials reials, al monarca. No sempre és possible d'establir com va determinar aquesta opinió les actuacions o les decisions específiques, però és clar que els governants hi estaven atents»⁹⁴¹.

---

⁹³⁹ Per oferir un exemple, explica l'autor que entre 1583 i 1586, van arribar un miler de peticions a la taula de Felip II, i l'any 1587 l'ambaixador venecià assegurava que el rei podia arribar a signar fins a dos mil documents al dia. Luis R. CORTEGUERA (2005: p. 269).

⁹⁴⁰ Luis R. CORTEGUERA (2005).

⁹⁴¹ Luis R. CORTEGUERA (2005: p. 270).

Més enllà de la conjuntura particular de la relació rei-súbdits que es donés, en cada moment i en cada regne o estat, tota aquesta sacralització i naturalització de la figura règia generava força dificultats per concebre o encabir una comunitat sense príncep sobirà, i molt menys en contra d'aquest. Daniel Aznar ens indica que tant per als catalans com per a la resta de naturals de regnes i províncies que disposaven de força per adherir-se a la defensa de les seves lleis i privilegis:

«el rey encarnaba antes un ideal que un poder. El poder del soberano, en efecto, estaba sujeto a las leyes, y en Cataluña obligado a «contratos», que con donativos y servicios habían adquirido los naturales a través de las cortes. En este sentido, se podía exigir al monarca el cumplimiento de cláusulas de aquellos contratos, que se llamaban constituciones (no lo eran las libertades consideradas inmemoriales, ni los privilegios, que eran donación graciosa del monarca). Pero cumpliese o no con estas obligaciones contractuales, el príncipe continuaba siendo la encarnación de un ideal de realeza, fruto de un largo legado bíblico, patrístico, escolástico y platónico. Un ideal que se conectaba con lo sagrado a través de la «majestad», concepto que se declinaba de forma natural en «terrena» o «real» y «celeste» o «divina»⁹⁴².

Un ideal tradicional o lloc comú que, segons l'historiador de l'art José Miguel Morán, no era altra cosa que un llegat cultural que s'estendria a l'Occident des dels temps de l'èpica homèrica fins a l'apogeu del Barroc, el qual estava conformat per una sèrie de tòpics fomentats per la propaganda i ben assumits per la població sobre l'arquetip heroic, malgrat els canvis evidents que puguin alterar aquests *topos* en cada societat i conjuntura històrica. Així, la sacralitat, la noblesa, la virtut moral, la prudència, la saviesa, el valor o la bellesa física eren articulats entorn als elogis que rebia la figura del sobirà —l'heroi per excel·lència— encara a mitjan segle XVIII⁹⁴³.

Tot plegat ha portat alguns autors a catalogar aquest conjunt de sentiments d'amor, fidelitat i lleialtat dels súbdits envers els seus sobirans, així com la idíl·lica imatge dels primers sobre els segons, sota el nom de «dinasticisme». Xavier Torres ens n'ofereix la següent definició:

---

⁹⁴² Daniel AZNAR (2017). Una aproximació a tot aquest llarg llegat bíblic, patrístic antic i medieval, així com la seva adaptació pels reis hispànics de la Casa d'Àustria en l'edat moderna, a: Antoni SIMON (2016a: pp. 213-331).

⁹⁴³ José Miguel MORÁN (1982: p. 4). Obra curulla d'exemples hispànics i francesos de com eren aplicats aquests tòpics als monarques austro-borbònics.

«No existen, probablemente, demasiadas dificultades para definir lo que hemos dado en llamar dinasticismo. Este puede concebirse como un sentimiento de lealtad, adhesión e incluso devoción (en la acepción sacra del término) a un monarca y a su (muy a menudo) antigua dinastía. En cualquier caso, el dinasticismo fue siempre un vínculo de lealtad *personal*; una manifestación de la fidelidad, si no afición hacia la persona real o imperial. Aun cuando en primera instancia pueda parecer un nexo excesivamente elemental o incluso bastante débil, el dinasticismo, al igual que cualquier otro vínculo de carácter personal, ofrecía, en la Europa moderna, algunas ventajas políticas bastante obvias. Como señala H. G. Koenigsberger, en los regímenes republicanos «la lealtad... se debía a la república, al estado, en lugar de a la persona del príncipe... Esta diferencia... colocaba a las repúblicas en desventaja; dado que para la mayoría de la población [del período] era mucho más fácil ser leal a una persona que a una institución, a una abstracción... el dinasticismo [él dice «*monarchism*»] tenía unas raíces enormemente sólidas».

Al parer de l'autor, el "dinasticisme" no s'esgotava en la sola i immediata persona o família reial, ja que la lleialtat i devoció política no implicaven únicament un grup particular de membres de la reialesa en un moment donat (el rei, la seva esposa, l'hereu, etc.), sinó que s'estenia més aviat a tot un complex polític que abraçava persones, objectes, símbols o mites i poders, de manera que, per exemple, a «la Europa moderna, ser «austriaco» significaba más que nada pertenecer a la Casa de Austria, una forma pues de lealtad dinástica antes que de adscripción territorial o nacional»⁹⁴⁴.

Discrepem de la definició de Xavier Torres en diversos punts que tenen relació amb l'àmbit conceptual:

Primerament, l'ús del nom «dinasticisme», una adaptació del neologisme anglès *Dynasticism*, no sembla el préstec lingüístic més adequat, tenint en compte que tant el *Diccionari de la llengua catalana* de l'Institut d'Estudis Catalans com el *Diccionario de la lengua española* de la Real Academia Española anomenen al concepte amb els mots «dinastisme» i «dinastismo», respectivament.

Segonament, pensem que caldria esclarir una mica més la distinció entre allò que era el dinastisme i allò que era la vinculació de les persones als entramats dinasticoterritorials i als dominis que els conformaven.

---

⁹⁴⁴ Xavier TORRES (2004: pp. 821-822). En la citació Xavier Torres tradueix les paraules de Helmut G. KOENIGSBERGER (1997). Els parèntesis, així com els claudàtors que es troben a l'interior de la citació/traduïció de Koenigsberger són del professor Torres; la resta són nostres.

Podem servir-nos d'expressions com la que lord Peterborough, en el moment de la capitulació borbònica de 1705, escriu al Consell de Cent referint-se a «la siempre austriaca y fidelíssima Ciudad de Barcelona»⁹⁴⁵. Amb l'adjectiu «austriaca» el generalíssim anglès no es referia pas al fet que Barcelona fos part d'Àustria, sinó al dinastisme austriacista propi dels magistrats i naturals d'una ciutat que havia estat gairebé dues centúries sota sobirania de prínceps de la Casa d'Àustria.

El mateix es podria dir, a inicis del segle XVII, dels habitants de territoris tan allunyats com eren Andalusia, el ducat d'Estíria, l'arxiducat d'Àustria, el ducat de Calàbria o de les illes Filipines, car és ben probable que en aquell temps la gran majoria d'ells sentissin, en major o menor grau, una afecció per la Casa d'Àustria i poguessin ser catalogats d'«austriacs» pel fet de romandre —generació rere generació— sota el jou d'una de les dues branques de la Casa d'Àustria.

Ara bé, andalusos, estirians, austriacs, calabresos i filipins tenien molt clar si pertanyien al Sacre Romà Imperi o a la Monarquia d'Espanya, i dins d'aquestes entitats, de quin regne o estat eren naturals. Ni tan sols quan els títols d'emperador i Rei Catòlic van coincidir en mateixa persona de Carles V, els súbdits itàlics, hispans, austriacs, borgonyons, neerlandesos i alemanys no van tenir cap mena de confusió sobre si pertanyien a l'àmbit monàrquic hispànic o a l'imperial germànic.

Ara bé, si haguessin canviat de dinastia, els habitants d'Andalusia, de Calàbria o de les Filipines haurien deixat de ser catalogats d'«austriacs», però no hauria estat el cas dels habitants del ducat d'Estíria i l'arxiducat d'Àustria, puix que aquests no només es consideraven dinàsticament vinculats a la casa d'Àustria, sinó també austriacs nacionalment i regnícola, així com imperialment germànics, pel fet que continuarien formant part del Sacre Imperi.

De la mateixa manera, la Monarquia d'Espanya podia canviar de dinastia sense que els súbdits d'aquest conglomerat deixessin de sentir-se espanyols o *españolados*⁹⁴⁶, com va succeir a inicis del segle XVI, quan del Casal d'Aragó es va passar al d'Àustria i, novament a inicis del segle XVIII, quan la Casa de Borbó es va consolidar en el tron hispànic.

Altrament, com hem vist en el cas del 1641, segurament per a la majoria d'espanyols —amb la notable excepció castellana— el sentiment d'espanyolitat era més

---

⁹⁴⁵ MNA: vol. XXV; p. 214.

⁹⁴⁶ Expressió de l'època. Vegeu: Xavier TORRES (2008a: p. 74).

monàrquic que geogràfic, i no diguem nacional, puix que quan les institucions regnícoles de Catalunya i Portugal trencaren amb Felip IV d'Àustria, bona part dels catalans i dels portuguesos no només deixaren de considerar-se dinàsticament austríacs, sinó també monàrquicament espanyols.

Finalment, considerem que en la seva definició de «dinasticisme», el professor Torres abasta elements diferents (dinastisme o filiació per una dinastia, culte a la persona concreta d'un príncep i monarquisme o devoció pel règim monàrquic) que analitzats de manera separada ofereixen, al nostre entendre, una comprensió més profunda del fenomen⁹⁴⁷.

---

⁹⁴⁷ De fet, per poder comprendre correctament la complexa relació d'interdependència entre príncep i vassall i entre Corona i regne, s'haurien de desgranar tota una sèrie de conceptes i metàfores que la regulaven en l'època: «fidelitat», «lleialtat», «obediència», «pàtria», «pare de la pàtria», «amor», «cor o cap de la cosa pública», «jurament», «natura» i «senyor natural». Cosa que no farem en aquesta nota perquè la majoria d'ells són definits al llarg de la present tesi doctoral.

2. 3. 2. 2. Dinastisme

El dinastisme és el sentiment de vinculació a una família i a la memòria del seu llinatge, de la qual van sorgint els sobirans que se succeeixen com a caps d'una comunitat política.

Ferran Soldevila escrigué que, tot i que l'exaltació de la lleialtat dinàstica era una qüestió difícil de comprendre en el segle XX, no podia ser ignorada pel motiu que, sense ella, resulta impossible entendre bé l'actitud de Catalunya durant la Guerra de Successió⁹⁴⁸. No li mancava ni un bri de raó a l'eminent historiador.

Malgrat que en la nostra actualitat encara trobem a diari múltiples mostres públiques i privades de culte a la personalitat dels monarques i/o defensa del règim monàrquic en els mitjans de comunicació dels regnes d'Occident, com Espanya o Gran Bretanya, no és tan habitual trobar mostres de lleialtat o fervor a les dinasties. Almenys, més enllà de l'exaltació que fa d'aquestes famílies la premsa rosa o del cor que, d'altra banda, no s'està de rebaixar les règies parenteles a la mateixa alçada que les estrelles de l'esport, les celebritats del panorama musical o del món del cinema, i àdhuc, que els famosos de la graella televisiva o de les xarxes socials com *Youtube*.

Ara bé, entre els segles XIII i XIX conceptes com «Casa d'Àustria», «Casa de Savoia», «Casal d'Aragó», podien ser considerats quelcom sacrosant i generar en els individus una fervorosa devoció. En aquell món corporatiu els representants i/o membres dels regnes, dels estaments, dels gremis, dels ordes de cavalleria, de les ciutats, les viles i els llocs, així com també les famílies i els individus pugnaven per atribuir-se el mèrit de ser els més fidels, lleials i obedients als seus sobirans, així com a la seva família i llinatge.

Ramon Muntaner demostrà al llarg de la seva crònica, redactada entre 1325 i 1328, un dinastisme fervent envers: «la casa d'Aragon e dels deixendents d'aquella», els quals «tots temps són anats e van e iran a vera veritat e en bona fe; per què Déus los exalça e els creix e els fa victorioses en tots fets, e aquells qui els van ab falsetat e ab maestrries confon e abat»⁹⁴⁹.

Un amor pels plançons del llinatge dels Aragó que, malgrat que Ramon Muntaner reconeix la preeminència del rei d'Aragó sobre els seus reials parents de Mallorca i

---

⁹⁴⁸ Ferran SOLDEVILA (1962: vol. 3, p. 1094).

⁹⁴⁹ Ramon MUNTANER (2011: cap. 283, p. 475).

Sicília⁹⁵⁰, queda palesat en el fet que el cronista sempre elogià els sobirans insulars. De fet, Muntaner era totalment contrari a cap mena de dissensió entre les tres branques reials de la família principesca catalanoaragonesa⁹⁵¹, les quals, al seu parer, estaven beneïdes per la divina providència, car totes descendien d'un rei que fou concebut de forma miraculosa:

«obra de Déu fo lo naixement [del rei Jaume I d'Aragó] e dels majors miracles e pus visibles que Déus faés, pus pres carn humana de madona santa Maria. Per què cascuns dels reis qui són estats en Aragon e a Mallorca e en Sicília ne d'aquí avant hi seran, d'ell deixendents, podem fer compte que són, en aquell mateix grau [que Jaume I], reis de gràcia e de vertut e de vera natura. E que així com Déus los ha creats, així los exalça e exalçarà tots temps contra llurs enemics. Per què lo pare sant, lleixats tots los altres reis del món, faria gran mercè a la crestiandat, que ab que se lligàs e s'unís e es fermàs [amb els tres sobirans de llinatge barceloní], que aquests, ab bastament que els donàs de la moneda del tresor de la santa Esgleia, li cobrarien tota la terra d'Ultramar e metrien a baix tots los infeels. Cor l'obra que Déus féu en fer néixer lo dit senyor En Jacme d'Aragon, no la féu debades, ans ho feu al seu servii, e ha-ho mostrat d'aquell temps entrò ara, e ho demostrarà d'aquí avant»⁹⁵².

D'aquesta manera, tots els plançons d'aquest sant llinatge barceloní eren virtuosos governants per als seus súbdits, els quals, en contrapartida, els estimaven moltíssim:

«E, si negun me demana: —En Muntaner, ¿quines gràcies coneixets vós que fan més los senyors del casal d'Aragó a llurs sotmeses que altres? —Jo us diré: [...] són bons e graciosos a llurs sotmesos que llonga cosa seria d'escriure. E per ço llurs sotmesos són enflamats de llur amor, que no temen mort per exalçar llur amor e honor e senyoria, ans en res no guarden pont ne palanca ne en temen a sofrir fred ne calor ne null perill. Per què Déus creix e mellora en tots fets ells e llurs pobles e los dóna victòria e honor, e farà d'aquí avant si a Déu plau, sobre tots llurs enemics»⁹⁵³.

El dinastisme fou tal en Muntaner, que davant de les males relacions existents en la seva època entre els reis d'Aragó i els de Mallorca, no s'està d'aconsellar els tres reis catalans que vetllin per mantenir una relació d'amistat i aliança:

---

⁹⁵⁰ Vegeu: Ramon MUNTANER (2011: cap. 292, p. 492).

⁹⁵¹ Stefano Maria CINGOLANI (2006: 188-193) i (2015a: p. 204).

⁹⁵² Ramon MUNTANER (2011: cap. 6, pp. 31-32).

⁹⁵³ Ramon MUNTANER (2011: cap. 20, pp. 55-56).

«E, si negun me demana: “En Muntaner, quin és l'eximpli de la mata del jonc?” , jo li respon que la mata del jonc ha aquella força que, si tota la mata lligats ab una corda ben forts, e tota volets arrencar ensems, dic-vos que deu hòmens, per bé qui tiren, no l'arrencaran ne encara con gaire més s'hi prenguessen; e, si en llevats la corda, de jonc en jonc la trencarà tota un fadrí de vuit anys, que sol un jonc no hi romandrà. E així seria d'aquests tres reis, que, si entre ells havia devision neguna ne discòrdia, ço que Déus no vulla, fèts compte que han de tals veïns que pensarien de consumir la un ab l'altre. Per què és mester que d'aquest cas se guarden: que mentre tots tres sien d'una valença, no temen tot altre poder del món, ans, així con davant vos he dit, seran tots temps sobirans a llurs enemics»⁹⁵⁴.

A l'època moderna també tenim mostres de dinastisme. Per exemple, el sacerdot Joan Pujol escrigué un poema dedicat al triomf cristià de Lepant (1571). Tot seguit, en citarem uns versos: «Cantaré més ab molt alegre rima / lo bell renom d'aquella casa franca, / d'Àustria, dic, i l'esforç d'una branca / qui en proceeix, de qui es fa gran estima / a don Felip, d'Espanya rei potent»⁹⁵⁵.

I Castellví ens diu que: «amor a la augusta família austríaca era como natural [pels catalans], heredado en tantos años de dominio; y la aversión a la estirpe de Borbón, como concebida desde la cuna»⁹⁵⁶.

Sigui com sigui, un aspecte que se'ns fa evident és que el dinastisme no era un sentiment col·lectiu només de les classes benestants, de les quals formaven part Muntaner, Pujol i Castellví.

Per posar un exemple documental de dinastisme propi de les sempre esquives classes subordinades, podem esmentar el de l'assaonador barceloní Miquel Parets. Aquest menestral escrigué, en relació amb la llarga escala realitzada a Barcelona l'any 1630 per la reina Maria d'Àustria —germana del rei Felip IV i reina consort d'Hongria i Bohèmia pel seu matrimoni amb l'hereu imperial—, sobre el fervor dinàstic del conjunt dels naturals del Principat: «los catalans desíjan servir-la, a ella y a sos germans i a tots los que vindran de la Casa de Àustria»⁹⁵⁷.

---

⁹⁵⁴ Ramon MUNTANER (2011: cap. 292, p. 492).

⁹⁵⁵ Citat per Xavier TORRES (2008a: p. 182).

⁹⁵⁶ Francisco de CASTELLVÍ (1997-2001: vol. I, p. 210). El claudàtor és nostre.

⁹⁵⁷ Miquel PARETS (2011: p. 282).

Tot plegat ens porta a plantejar-nos fins a quin punt el dinastisme era un element rellevant de la identitat col·lectiva catalana, especialment en temps de la Guerra de Successió.

Òscar González Camaño defensa que a inicis del segle XVIII «l'element dinàstic, l'afiliació a una casa reial determinada (l'habsburguesa enfront de la borbònica, el motiu que molts autors veuen darrere l'austriacisme) esdevé merament aleatori»⁹⁵⁸.

No és l'únic, historiadors diversos com Ernest Lluch, Joaquim Albareda, Ricardo García Cárcel, Eva Serra, Antoni Simon, per esmentar-ne alguns, han defensat la mateixa postura —que l'amor al llinatge del difunt Carles II fou la causa de la inclinació de la majoria de catalans i una part dels espanyols per l'arxiduc— amb diferents arguments. Vegem-ne alguns:

Ernest Lluch defensà que a inicis del segle XVIII l'elecció d'una o altra dinastia era accidental i les raons de fons eren prèvies i anteriors⁹⁵⁹. Per la seva banda, García Cárcel ha categoritzat l'austriacisme com:

«un cajón de sastre de los descontentos, desde nobles castellanos como el almirante de Castilla a la víctimas de las torpezas del virrey Velasco en Cataluña pasando por los constitucionalistas más ortodoxos o los bohemios estudiantes de la Universidad de Barcelona, que hizo estragos con sus sátiras a los políticos «complacientes» con Felipe V durante las Cortes. En medio de todo ello, un problema de imagen o representación: la creencia de que era más fácil que ganaran la guerra los aliados que los franceses; y un supuesto imaginario que destacan algunas crónicas: [“]En que llegando el caso de verse dominados por las armas alemanas persuadidos de sus discursos *vivirían con más anchura*[”]»⁹⁶⁰.

Antoni Simón entén que: «les inclinacions de tipus —Àustries *versus* Borbons— no foren tampoc determinants, sinó que hi tingueren un paper força aleatori, tal com ho han apreciat Joaquim Albareda i Ernest Lluch»⁹⁶¹, mentre que Eva Serra va escriure sobre la Guerra de Successió que: «a Catalunya, als Països Catalans o a la Corona d'Aragó, la guerra tingué una connotació política d'ordre nacional i no pas de caràcter dinàstic»⁹⁶².

---

⁹⁵⁸ Òscar GONZÁLEZ CAMAÑO (2003: p. 297).

⁹⁵⁹ Ernest LLUCH (2001).

⁹⁶⁰ Ricardo GARCÍA CÁRCEL (2003: p. 83). Els claudàtors són nostres. Hem substituït les cometes baixes [«»] del text original del professor García Cárcel per cometes altes [“”], per evitar la coincidència de dos signes gràfics iguals seguits (un que marca el final de la citació que fa l'autor d'una crònica d'època i l'altra que marca el final de la nostra citació).

⁹⁶¹ Antoni SIMON (2005a: p 417).

⁹⁶² Eva SERRA (2007a: p. 509).

En canvi, recentment, Daniel Aznar ha posat de relleu la importància del dinastisme, almenys en el període de la Guerra dels Segadors: l'any 1641, després de més de cent vint anys sota el domini dels Àustria, els dignataris francesos i la classe dirigent catalana proborbònica hagueren d'adaptar-se a la impossibilitat d'anorrear l'austriacisme de l'imaginari sentimental col·lectiu, atès que l'amor pels Àustria s'havia covat, de forma lenta però efectiva, a través d'una cultura literària, material i visual de la dinastia, conformada per una infinitat d'impresos, llibres, retrats, sermons, obres teatrals, visites reials, etc. El pragmatisme portà al fet que, durant el període de govern francès, l'herència dinàstica austríaca fos totalment assumida per tal de treure'n el major rèdit propagandístic.

En primer lloc, tot i que s'atacà la perversa actuació del govern de Felip IV en contrastar-la amb la memòria del respecte del govern del cèsar Carles V pel règim paccionat, el regnat de Felip IV no fou considerat il·legítim, reforçant així el posicionament que la monarquia al Principat era electiva.

En segon lloc, tenim el paper clau jugat per la reina de França i Navarra, Anna d'Àustria, la germana de Felip IV. El seu matrimoni amb el rei francès Lluís XIII i el fet de ser mare del futur Lluís XIV encara legitimava més els drets dels Borbó com a senyors naturals dels catalans, puix que als drets històrics que reivindicaven com a successors de l'emperador Carlemany, se sumaven els que havien rebut de la Casa d'Àustria a través de la infanta espanyola. Una reina de llinatge austríac que, a més, un cop convertida en regent per la mort de Lluís XIII, asseverava que el Principat era la província de la Corona de França que més s'estimava, ja que ambdues, la reina i Catalunya, compartien una natura hispana comuna⁹⁶³.

Som del parer que, darrere de la contradicció entre els diversos posicionaments historiogràfics sobre el pes del dinastisme en la identitat col·lectiva catalana que acabem d'exposar, pot amagar-se l'evolució històrica de la segona meitat del segle XVII.

Existeix la possibilitat que es produís un afebliment en el dinastisme de molts catalans arran del comportament dels Borbó francesos i dels Àustria espanyols, que en la seva pugna per l'hegemonia d'Europa convertiren Catalunya en un camp de batalla quasi permanent entre els anys 1635 i 1714.

Per un costat, els reis de França passaren d'antagonistes tradicionals dels catalans a salvadors del revoltós Principat assetjat per Felip IV i Olivares per, després, esdevenir

---

⁹⁶³ Daniel AZNAR (2017).

novament els enemics que assolaren el país de forma constant. Per l'altre costat, la relació dels reis de les Espanyes amb els catalans mutà de la tradicional senyoria natural a la sanguinolenta enemistat per, posteriorment, tornar a l'estatus anterior, però des de llavors llastrat per una desconfiança perpètua⁹⁶⁴.

Una hipòtesi que no podem verificar per la manca d'estudis concrets sobre el dinastisme català i la seva evolució en el convuls període esmentat, tot i que és possible que l'anàlisi del vocabulari històric que fem en el proper capítol pugui aportar-nos alguna pista. En qualsevol cas, és una temàtica que deixem oberta per a futures investigacions i la qual desitgem que esdevingui objecte primordial d'estudi per a altres recercadors de les identitats col·lectives històriques⁹⁶⁵.

---

⁹⁶⁴ Antonio ESPINO (1999), Òscar JANÉ (2006) i Antoni SIMON (2007b) i (2011a).

⁹⁶⁵ De cara a iniciar una recerca d'aquesta mena, resulten imprescindibles els estudis d'Òscar Jané sobre les conseqüències identitàries i contraidentitàries a Catalunya —sobretot, als comtats de Rosselló i Cerdanya i la part septentrional de la Catalunya del sud— de les tempestuoses relacions franco-hispanes del període. Vegeu: Òscar JANÉ (2001), (2003), (2006a), (2009a), (2009b) i (2014a).

2. 3. 2. 3. Culte al príncep concret

Aquest era el sentiment de devoció, afició i estima per un sobirà concret o d'algun personatge important ben valorat, com per exemple, fou per als catalans el seu virrei, príncep Jordi de Darmstadt, a jutjar per les cròniques coetànies⁹⁶⁶.

Si ens centrem exclusivament en el cas dels monarques, podríem dir que en els nostres temps, en què les monarquies a la vella Europa ja no es compten com la norma, sinó com l'excepció, hem conegut expressions de culte a la persona règia tan paradoxals com aquella dita espanyola —monarquista, però revestida de fals republicanisme— de «no soy monárquico, soy juancarlista». En canvi, en les centúries de l'Antic Règim, allò que ens trobem per norma, i amb comptadíssimes excepcions, són casos d'adulació als monarques, sense qüestionar la monarquia. I aquesta adulació tant podia anar dirigida a sobirans vius com a prínceps del passat.

De fet, ja des del segle XIV en endavant, es comencen a adjudicar apel·latius personalitzats per distingir i glorificar tant els monarques vigents com els seus precursors en el tron, fenomen íntimament lligat amb l'exaltació i el culte a la seva personalitat⁹⁶⁷.

Ara bé, l'admiració per la persona humana del príncep no era gratuïta i depenia de si l'individu que ocupava el tron havia estat generós en mercès i/o resultava rendible per a les elits cortesanes i provincials, de les seves gestes personals, així com de l'èxit de la propaganda de la seva persona entre els súbdits, a l'hora de presentar-lo com el seu príncep natural.

Per exemple, quan l'abans citat clergue Pujol, en el seu poema sobre Lepant, alabà la branca espanyola dels Àustria, féu una especial menció de Felip II, el rei que s'havia alçat amb la victòria sobre l'enemic turc. De la mateixa manera, quan els consellers de Barcelona es traslladaren a Sarrià el 29 d'octubre de 1705 per conèixer Carles d'Àustria, el discurs del conseller en cap de la ciutat singularitza el nou rei pel fet d'haver-los lliurat del jou borbònic:

«La Ciutat de Barcelona, rubricada en los sis consellers, se postra obsequiosa com humil als reals peus de vostra magestat, gloriant-se de la agigantada ditxa li cap de merèixer tenir a vostra magestat per son l·legítim pare y senyor, y si bé, sempre ha fet singular apreci y

---

⁹⁶⁶ Rosa María ALABRÚS (ed.) (2006: p. 29).

⁹⁶⁷ Xavier TORRES (2004: p. 822).

estimació de sos sereníssims comtes, ínclits predessors de vostra magestat y en singularitat dels de la augustíssima casa de Austria, regoneix a vostra magestat ab singular circumstància de llibertador de la esclavitud en que la tenia la mayor opreció»⁹⁶⁸.

En qualsevol cas, més enllà del fet de distingir algun príncep dels seus predecessors, successors i homòlegs, també es troben destacades mostres d'amor i devoció entre el poble envers la persona d'un príncep concret.

En aquest sentit, Aznar ens comenta que en arribar a Barcelona Ignacio de Mascarenhas, l'ambaixador del rei de Portugal, just l'endemà de la proclamació de Lluís XIII com a príncep sobirà de Catalunya, tingué la impressió que els catalans no mostraven gaire entusiasme per la nova situació, fet que atribueix a la fidelitat i amor que encara professaven a Felip IV:

«Los catalanes no se querían sujetar a Francia, sino cuando más no pudiesen: tan fieles vasallos fueron del rey Felipe, que por más estorsiones que en su gobierno se les había hecho, nunca bastaron éstas para perderle ellos el amor y desistir de pedir misericordia: y siendo ésta tan debida, bien se deja ver la ceguera y obstinación de quien no se la quería conceder»⁹⁶⁹.

I és que, a pesar del canvi de monarca, el modernista exposa que pràcticament la totalitat de la literatura propagandística generada després de la ruptura segueix salvaguardant el rei depositat de l'acusació directa de tirania. De fet, segons diu l'autor, només s'han trobat dos casos en què Felip IV és explícitament designat com un tirà en la literatura catalana francòfila o borbònica: el de l'elegia a Pau Claris, de Francesc Fontanella, on s'anomena Felip «rei injust»; i un pamflet aparegut en 1649, però que en realitat era la traducció d'un text revolucionari napolità⁹⁷⁰.

Pel que fa al conflicte d'inicis del segle XVIII, d'una banda, tenim el fanatisme carolí, del qual ens ha deixat constància el mariscal borbònic vescomte del Puerto en escriure: «yo he visto miquelete que expirando de las heridas en lugar de recomendarse a Dios gritaba que moría por Carlos III»⁹⁷¹; mentre que, d'altra banda, trobem el cas d'un vell filipista de Cabanes de Serchs, que apareix descrit pel magistrat castellà Francisco de

---

⁹⁶⁸ MNA: vol. XXV, p. 59.

⁹⁶⁹ La citació a Daniel AZNAR (2017: p. 281).

⁹⁷⁰ Daniel AZNAR (2017).

⁹⁷¹ Citat per Joaquim ALBAREDA (1993: p. 254).

Zamora en el seu *Diario de los viajes hechos en Cataluña* (1787) de la següent manera: «El dueño de esta casa es un honradísimo anciano, nada menos que de 90 años, de buena memoria y buen juicio, [...] Conoció mucho al señor Felipe 5º cuyo partido siguió, y lo amaba tan tiernamente que lloraba siempre que hablaba de Su Majestad»⁹⁷².

Ara bé, Castellví ens ofereix una mostra il·lustrativa de les limitacions del dinastisme i del culte a la personalitat d'un monarca davant del pragmatisme cru de la *realpolitik*. El cronista parla de les moltíssimes dificultats amb què un príncep tan estimat a Catalunya com era Carles III d'Àustria aconseguí que la classe dirigent catalana exclogués els Borbó per sempre del tron del Principat —així com de la resta de la Monarquia!— perquè:

«aunque el amor era el mayor a su persona [de Carles], no era del todo ciego porque preveían a los peligros y contingencias que se exponían. Recibieron avisos que de las fronteras de Francia y de Aragón se disponían las tropas de las Dos Coronas a penetrar en Cataluña y a emprender la marcha para sitiar a Barcelona. [...] Determinóles [als Braços catalans] a la ultimada deliberación las seguridades de Mitford Crowe, enviado de Inglaterra, y el querer la nación recompensar la fineza que el rey Carlos les declaró de quedarse a la defensa de Barcelona a morir y vivir con ellos, no obstante que veían a sus ojos los inminentes riesgos de la fuerza de dos ejércitos a la vista de la capital, con pocas esperanzas de pronto socorro»⁹⁷³.

En qualsevol cas, no és el mateix la filia vers una dinastia o un determinat príncep que la creença, defensa i devoció pel règim monàrquic.

---

⁹⁷² La citació a Núria SALES (1981: p. 46). El claudàtor és nostre.

⁹⁷³ Francisco de CASTELLVÍ (1997-2002: vol. 2, pp. 34 i 37). Els claudàtors són nostres.

2. 3. 2. 4. Monarquisme

Som del parer que el concepte «monarquisme» emprat per Koenigsberger és molt més adequat per a aquesta sòlida devoció personal i col·lectiva envers la figura principesca i la predilecció per la monarquia com a forma de govern de la comunitat política. De fet, l'ideal principesc era tan poderós i estava tan assumit pel conjunt de la població europea, que fins i tot a les repúbliques lliures existien destacades figures aristocràtiques que ostentaven un gran poder i esdevenien referents similars als sobirans de les monarquies⁹⁷⁴.

Per citar-ne alguns exemples, podem esmentar els ducs de la Sereníssima República de Venècia, la família Mèdici, que governà durant segles la república florentina, els *stadhouders* de la Casa d'Orange a la República de les Províncies Unides, o també el paradoxal cas dels Cromwell, els quals, per legitimar-se com a caps d'estat durant el règim republicà de la *Commonwealth* d'Anglaterra, Escòcia i Irlanda, se serviren d'un títol de tan règia avior com era el de *Lord Protector*. Potser el més espectacular de tots, i mostra de la resistència d'aquest ideal, fins i tot contra les revolucions liberals, fou el cas d'aquell jove cors que el 1793 lluitava com a comandant d'artilleria de *la Republique française* i que el 1804 s'autocoronava *Empereur des français*.

En canvi, considerem el dinastisme i el culte a la personalitat d'un príncep sentiments més volubles i conjunturals que el monarquisme, car mentre que els monarques concrets s'anaven succeint per imperatiu biològic i les dinasties anaven canviant, les monarquies i l'ideal principesc romanien i augmentaven dràsticament (en detriment de les repúbliques) a mesura que avançaven les centúries baixmedievales i modernes⁹⁷⁵. Així, mentre que el monarquisme romanía gairebé inalterable en l'Occident, el dinastisme i el culte a la persona de cada rei podien canviar ràpidament en funció de

---

⁹⁷⁴ De fet, la historiografia actual matisa moltíssim la tradicional distinció que els historiadors, guiant-se per les nocions del paradigma estatalista, havien estat fent entre repúbliques i monarquies durant l'Antic Règim; Manuel HERRERO SÁNCHEZ (2017a). En aquest sentit, ens diu el professor Manuel Herrero que per a l'època moderna no resulta gens «fácil establecer una estricta separación entre monarquía y república. La existencia de monarquías electivas como Polonia-Lituania o Transilvania, que han sido definidas con acierto como repúblicas aristocráticas, o el predominio de monarquías moderadas caracterizadas por formas de gobierno mixto con peso notable de las asambleas representativas, como la Monarquía Hispánica, constituyen una expresión palpable de las dificultades que los propios contemporáneos tenían para distinguirlas». Manuel HERRERO SÁNCHEZ (2017b: p. 24).

⁹⁷⁵ Manuel RIVERO (2017: p. 21).

certs avatars (extincions de llinatges regis, deposicions de monarques, etc.) que, encara que no succeïen de forma habitual, s'anaven produint de tant en tant.

Un exemple, pensem, entenedor del que volem expressar és el següent:

Ningú posa en dubte que la majoria de naturals dels dominis de la Corona de Castella, després d'haver estat fidels súbdits de la Casa d'Àustria durant gairebé dos segles, per diversos motius, en la guerra successòria espanyola van preferir molt majoritàriament Felip V i la Casa de Borbó que Carles III i la Casa d'Àustria.

Tanmateix, una certesa històrica encara major és que, tant el 1550 com el 1710 i el 1800, la gran majoria —per no dir la totalitat— dels castellans, navarresos i bascos hispànics eren monarquistes, en altres paraules, volien un rei per a la Corona d'Espanya. Que aquest sobirà fos Àustria o Borbó, i que fos un pretendent o un altre eren qüestions importants —podien originar guerres civils i internacionals— però secundàries, en el sentit que no alteraven l'ordre polític monàrquic tradicional, que els súbdits de la Corona de Castella consideraven providencial i natural.

2. 3. 2. 4. 1. El monarquisme dels catalans

Un exemple més concret de la nostra tesi, que consisteix en el fet que allò que volien els súbdits amb tota seguretat era un rei per a la Corona d'Espanya, essent quelcom més relatiu que aquest fos d'una dinastia o altra, ens l'ofereix el català Francisco Gelat.

Aquest pagès havia estat membre del sometent austriacista que va socórrer la Barcelona assetjada el 1706, però aclaparat per tanta bel·ligerància, ja en 1707 el seu posicionament favorable als Àustria i a la persona de l'arxiduc havia perdut molta força, tal com es destria de la següent anotació en el seu diari: «totom diu que la corona d'Espania toca a Carles Terser i no an al duch d'En Jou. Al fin Déu vulla donar la corona d'Espania a lo qui tòquia per a que se puga conseguir pau i quietut»⁹⁷⁶. Com veiem, tot i la seva preferència per Carles d'Àustria⁹⁷⁷, allò més important per Gelat, sempre després de la pau, era que una règia testa se cenyís la corona de la monarquia d'Espanya.

I és que el monarquisme català d'Antic Règim fou una adscripció col·lectiva molt sòlida i, per tant, habitual en la documentació, la qual ressalta especialment en els moments d'instabilitat política de la història de la Catalunya.

Resulta fàcil observar, d'una banda, en la tractadística que aborda l'humor de la nació catalana (així com molts altres tipus de fonts on apareix referit aquest), que un element central de l'imaginari col·lectiu català de les centúries modernes —i encara de les baixmedievals⁹⁷⁸— era la «natural fidelitat catalana», un tòpic assumit pel conjunt de catalans com un dels seus principals trets identitaris, autèntic fonament del seu humor com a integrants de la pàtria comuna catalana⁹⁷⁹, essent els primers en fomentar-lo els mateixos reis d'Aragó medievals.

Mostra d'això són les paraules que, segons la crònica de Pere III, el rei mateix va dir el 1343 als prohoms de la ciutat i regne de Mallorca mentre envaïa l'illa per destronar

---

⁹⁷⁶ Francisco GELAT, *Memòries*, editades a Antoni SIMON (ed.) (1993a: la citació a la p. 83). D'ara endavant: Francisco GELAT (1993a).

⁹⁷⁷ No per casualitat, en la crònica de Gelat, ja des d'abans de començar la guerra a Catalunya, l'autor anomena sempre Felip de Borbó amb el títol de duc d'Anjou: «lo duch d'Enjou, rei de Aspania, posà seti a Gibaltar». No és fins a la seva victòria final que Gelat comença a anomenar el citat duc com a Felip V. En canvi, l'arxiduc d'Àustria sempre apareix com a Carles III, fins i tot després de la guerra. Així, en la mateixa entrada en què narra els fets ocorreguts entre el 15 d'abril de 1717 i el 21 de desembre de 1718, esmenta «lo enparador Carlos Terser» i «lo nostre rey Phelip Quint». Francisco GELAT (1993a: pp. 79 i 95).

⁹⁷⁸ Es pot observar el tòpic de manera sovintejada en els parlaments de la Cort General de Catalunya dels segles XIV i XV: Ricard ALBERT i Joan GASSIOT (1928).

⁹⁷⁹ Daniel AZNAR (2017).

el seu cunyat, el rei Jaume III de Mallorca. Entre les justificacions que Pere oferí als patricis, els digué que recuperava l'illa:

«per ells, qui eren catalans e naturals nostres, car bé en mercè los haviém en cor de fer, e no dan ne greugem perquè ells, servassen e guardessen lo homenatge que havien fet a nostre avi, quan los tornà al rei de Mallorques, que, si jamás rei de Mallorques vingués contra les convinences, que tinguessin per senyor llur lo rei d'Aragó»⁹⁸⁰.

Tanmateix, davant de les reticències dels mallorquins d'ésser contraris al rei de Mallorca, el rei d'Aragó els respongué: «que catalans eren, e que catalans totstemp foren lleals, e que no començassen ells a fer cosa que sia contra llealtat»⁹⁸¹.

El seu fill, el rei Martí I d'Aragó insistí en la fidelitat catalana als reis durant les Corts Catalanes de 1406:

«clara cosa e notòria és a tot lo món la gran naturalesa e servir que los catalans han feit a llur senyor natural, e açò per la gran lleialtat e naturalesa que en ells és estada. [...] ¿No fo gran lo servir que els catalans feren al rei en Pere al Coll de Panissars, car en aquella jornada no hi hagué sinó catalans? [...] E no ens cal anar lluny, sinó veure la gran notable ajuda que vosaltres fes al senyor rei nostre pare en totes ses necessitats, e singularment en lo fet de la Unió e en la guerra de Castella»⁹⁸².

La lleialtat a la figura principesca era un valor tan enaltit que, per bé que moltes de les revoltes tot sovint foren motivades per decisions del govern reial, els revoltats catalans gairebé mai discutiren la legitimitat del príncep de torn, sinó que més aviat la intenció era convèncer-lo de redreçar alguna política:

La revolta barcelonina de 1285, encapçalada per Berenguer Oller, no pretenia en cap cas qüestionar el rei d'Aragó com a sobirà de Catalunya, ni molt menys lliurar Barcelona al rei de França —com consta en la crònica de Desclot—, sinó que tenia com

---

⁹⁸⁰ Pere III d'ARAGÓ (2014: cap. 3, § 30, p. 155). El rei es referia al fet que el 1285 Alfons II d'Aragó arrabassà el regne de Mallorca al seu oncle, Jaume II de Mallorca, però més tard, l'any 1298, el rei Jaume II d'Aragó, l'avi de Pere III, retornà el regne insular a Jaume II de Mallorca.

⁹⁸¹ Pere III d'ARAGÓ (2014: cap. 3, § 30, p. 156).

⁹⁸² *Proposició del rei Martí a les Corts de Perpinyà (26 de gener de 1406)*, editat a Ricard ALBERT; Joan GASSIOT (eds.) (1928: les citacions a les pp. 62-63 i 67).

a objectiu principal una rebaixa en els lluïsmes que el rei Pere II havia promès, però de la qual es desdigué per la pressió de les elits barcelonines⁹⁸³.

A inicis del segle XVI, en el moment de transició dels Aragó als Àustria, el cardenal Cisneros digué que «en Aragón y en Cataluña y Valencia no quieren obedecer ninguna cosa, ni ay justicia ny memoria della; y ponense a decir que sola la persona del rrey [sic] han de obedecer y no a otro ninguno»⁹⁸⁴.

Si avancem en el temps fins al segle XVII, tot i que l'objectiu de Gaspar Sala amb la seva *Proclamación Católica* (1640) fos excusar i defensar davant de Felip IV les actuacions de les institucions de la terra i, de retruc, l'estatus del Principat, després del Corpus de Sang i la mort del virrei i arremetre contra el ministeri d'Olivares, no trobem pas exagerades ni conjunturals les seves afirmacions sobre el monarquisme dels catalans en el seu conjunt:

«Veneran con sumo respeto a sus Reyes, y para con ellos (dize Laurencio Valla) tienen como por cosa sagrada estas sus personas, Rey, Reyna y Primogenito. Y assi jamas piensan que es el Rey causa de sus opresiones, sino los malos ministros, que le aconsejan, y sie[m]pre q[ue] ha[n] sucedido alborotos, buscan la vengança en ellos clamando siempre. [sic] Viva el Rey»⁹⁸⁵.

Car tan ver és que Lorenzo Valla, tot tractant sobre l'episodi de la reclamació del vectigal de la carn al rei per part del conseller Fivaller l'any 1416, en les seves *Historiarum Ferdinandi regis Aragoniae libri tres* de mitjan segle XV, escrigué que per als catalans les figures del rei, la reina i el primogènit eren intocables i sacrosantes, i que quan calia reprovar l'acció principesca era contra els ministres del rei que arremetien els catalans⁹⁸⁶; com també és cert que en la revolta pagesa de 1640 que inicià la Guerra dels Segadors, alguns dels crits dels revoltats eren de la següent guisa: «Visca el Rei i muiren traidors!», «Visca la Santa Mare Iglesia i lo Rei nostre Senyor!», «Visca la terra!» o «Vischa la terra y lo rey, múyran traýdors i mal christians»⁹⁸⁷. I és que tal com ens recorda Xavier Torres: «a la Catalunya de començaments de l'any 1640, quan s'aconseguirà

---

⁹⁸³ Stefano M. CINGOLANI (2010a: pp. 333-344) i (2016).

⁹⁸⁴ La citació a Manuel RIVERO (2017: p. 60).

⁹⁸⁵ Gaspar SALA (2003: f. 86).

⁹⁸⁶ Lorenzo VALLA (2002: p. 202).

⁹⁸⁷ Antoni SIMON (1981: p. 144) i la darrera citació a (2008: p. 250).

finalment de recuperar aquell baluard fronterer [es refereix al castell de Salses], morir per la pàtria era encara morir pel rei, i no pas o no només per Catalunya»⁹⁸⁸.

Aquest monarquisme es constata en una gran varietat de documentació, de la qual agafarem com a mostra l'escrit de finals de 1640 *Reflexions confidencials* del notari Miquel Marquès. Fins i tot, en un moment tan revolucionari, l'escrit vindica que la postura dels braços catalans de defensar-se davant de la invasió del Principat per part de les tropes reials del marquès de los Vélez no era pas un acte de rebel·lió contra el rei, ans al contrari:

«donar als desagrais que feyan [les tropes del rei] a Déu nostre senyor y al acudir [els catalans] a la defensa pròpia y a la conservació de sos privilegis, constitucions y llibertats, desdichas que tenen revolta a la província, nom d'infidelitat y rebellió, era calúnnia gran y descrèdit seu, pus lo estar ella [Catalunya] ab las armas en las mans derivava del enuig fet a Déu nostre Señor y sols era per vindicarlo y en defensa pròpia, [...] sens que may se haya faltat a la llealtat, fidelitat i obediència de sa magt., y qual a son príncep y senyor natural deuen, ans en assò attenian los catalans a son major servey que és la conservació de aquesta província. Emperò los ministres com estiguessen ciegos de sas pròpies passions, no considerantho, obravan contra Cathaluña com podian fer contra província °rebelde, [sic] fent executor de la cosa al marquès de los Vélez, [...] lo qual, entrat, matà, assolà, cremà y devastà la província [...] [el ministres tenen] la tyrana intenció de subjugar com a terra conquistada a la província y per a llevarli sos privilegis, llibertats, exempcions y prerrogativas ab tanta effusió de sanc adquirides ab glòria perpetua»⁹⁸⁹.

Ara bé, com tot tòpic, també és possible trobar la contrapart que identificava els catalans com uns súbdits sempre díscols i rebels. Per exemple, l'any 1660 el virrei de Catalunya, Francisco de Orozco, marquès de Mortara i d'Olías, escrigué sobre els catalans: «los ánimos destos naturales están hoy peores que el año de 40, hablándose muy descaradamente por todo el Principado y en esta Ciudad diciendo que nada que sea contra sus constituciones han de executar ni obedecer»⁹⁹⁰, mentre que el 1705, en el marc del Consell d'Estat borbònic, Manuel Coloma, marquès de Canales, tot analitzant les causes de la pèrdua de Barcelona a mans de l'arxiduc Carles, digué:

---

⁹⁸⁸ Xavier TORRES (2005: p. 81). El claudàtor és nostre.

⁹⁸⁹ Miquel MARQUÈS, editat a Basili de RUBÍ (1976: la citació a la p. 326). D'ara endavant: Miquel MARQUÈS (1976).

⁹⁹⁰ La citació a Antoni SIMON (2011a: p. 95).

«La revelión de Cathaluña no [es] cosa nueva en aquella naziòn, pues apenas se hallará en las historias algùn siglo en muchos de los passados donde no haya subscedido algùn acaestecimiento desta naturaleza (y son frecuentes en todos los principios de nuevos reynados, de que están llenas las historias que escusa acordar). Pués aún en tiempos de los reyes de Aragón no estuvo quieto aquel Principado, sinó quando se halló oprimido de guarniciones y presidios»⁹⁹¹.

En qualsevol cas, fins i tot després de la catàstrofe que va suposar per al Principat la Guerra de Successió i la repressió borbònica, la figura del príncep sobirà romangué en gran mesura càndida en l'imaginari identitari dels catalans. El fet que ara fos personificat per Felip V i els seus successors (una dinastia per la qual la major part de la població del Principat, que havia viscut la conflagració successòria i la repressió posterior, no sentia gaire simpatia, precisament) demostra, més enllà d'un alt grau de resignació i resiliència col·lectives, allò que adés hem dit sobre la major circumstancialitat del dinastisme i del personalisme, en contraposició a la solidesa del monarquisme i del *topos* de la fidelitat catalana.

La rellevància i vigència d'aquest queda constatada en escenes com la que narra la Reial Audiència de Barcelona sobre el motí de Cervera de 1743 contra l'aristocràtic règim borbònic local, en què l'exaltat poble baix cridava: «Visca el rei i les calces d'estopa, morin els traïdors»⁹⁹²; o l'alegria amb què el 1759 els catalans reberen Carles III de Borbó, tal com la narraren els diputats catalanoaragonesos a Madrid l'any 1760:

«apenas Vuestra Majestad puso los pies en España, viendo el júbilo y alborozo con que le recibieron y aclamaron los cathalanes y aragoneses, y constándole que era igual en los valencianos y mallorquines, explicó estar muy satisfecho de su amor, zelo y fidelidad en los primeros Reales Decretos con que Vuestra Magestad empezó a exercitar a un mismo tiempo su soberana autoridad y su heroica clemencia»⁹⁹³.

O en la revolta contra les quintes de 1773, sobre la qual l'anònim autor del memorial *Ephemérides comentáreas de la quinta del Principado de Cataluña y*

---

⁹⁹¹ Citat per Antoni SIMON (2011a: p. 97).

⁹⁹² «Calces d'estopa» era una expressió d'autoafirmació de la plebs. Pagesos, menestrals, petits comerciants i traguers feien servir aquesta fibra basta, a diferència de les classes més benestants. Enric TELLO (1990: p. 205-206).

⁹⁹³ *Memorial de greuges de 1760*, editat a Josep Antoni GONZÀLEZ CASANOVA (int.) (1990: la citació a la p. 2). D'ara endavant: *Memorial de greuges de 1760* (1990).

especialmente de Barcelona, que se debió hacer en virtud de Reales Órdenes en este presente año de 1773 para el reemplazo del ejército⁹⁹⁴, deia sobre els revoltats barcelonins que eren un «crecido número de gente de ambos sexos y de todas las edades, provistos, muchos, de palos, trancas y piedras»⁹⁹⁵; mentre que el tinent general Pedro de Lucuce, en la seva obra *Precauciones contra alborotos, motines, y rebeliones en esta Plaza de Barcelona* (1774-1775), ens explica que aquests revoltats:

«se juntaron en la plaza de Palacio, y con destemplados gritos, ademanes y amenazas, pedían la abolición de las quintas en todo el Principado. Que se les manifesten las órdenes firmadas del rey, para ejecutarlas. Que todos le servirían voluntarios, pero no forzados. Que se les perdonase este exceso, sin proceder contra alguno de ellos en lo sucesivo. Que se les diese satisfacción, castigando a los soldados y ahorcando luego a los ministros del resguardo que hicieron fuego en la Puerta Nueva y Ciudadela contra sus compañeros [dels amotinats]. Que del contrario tomarían ellos la satisfacción. Finalmente decían: viva el rey, y no queremos quintas»⁹⁹⁶.

Tanmateix, aquest monarquisme cec davant les males arts de les persones reials no era pas un costum exclusiu dels catalans, sinó que era propi de les societats occidentals d'Antic Règim. N'exposarem algunes mostres com la divisa genuïnament popular de «Vive le roi sans taille et sans gabelle»⁹⁹⁷, característica de tantes revoltes franceses del període, o bé tumults amb cridòries de «viva el rey, mueran los malos consejeros»⁹⁹⁸ que es produïren al pas, l'any 1519, de Carles V i del seu seguici per Valladolid (poc temps abans que s'iniciés la Guerra de les Comunitats). També tenim notícia de la revolta criolla coneguda com la *Rebelión de los capitanes*, que tingué lloc a l'illa de l'Espanyola (1720-1721) i fou dirigida per militars i prohoms: Carvajal, Triburcio i els germans Morell, foren els més significats. Aquests, recolzats per la plebs de Santiago de los Caballeros, es revoltaren contra el governador i capità general de l'illa al crit de: «¡Viva el rey y abajo el mal gobierno!»⁹⁹⁹.

---

⁹⁹⁴ El professor Lluís Roura diu el següent sobre l'autor: «sembla clar que havia de ser o bé un alt funcionari de la monarquia borbònica, o bé un càrrec polític, institucional o militar, resident a Barcelona». Lluís ROURA (ed.) (2015: p. 19).

⁹⁹⁵ Lluís ROURA (ed.) (2015: p. 57).

⁹⁹⁶ Pedro de LUCUCE (2002: pp. 110-111). La cursiva és de l'editor Lluís Roura i el claudàtor és nostre.

⁹⁹⁷ Xavier TORRES (2008a: pp. 177-178).

⁹⁹⁸ La citació a Manuel RIVERO (2017: p. 61).

⁹⁹⁹ Roberto CASSÁ (2011).

Després de tot, per als monarques, la falsa idea de ser prínceps aïllats i enganyats pels seus mesquins consellers sempre era preferible a l'acusació de tirania, fet que s'intentava impedir per tots els mitjans. En paraules de Rafael Valladares:

«Como rezaba en un pasquín aparecido en las alteraciones aragonesas de 1591, “Al que obedece a la ley / por el mismo rey jurada / y hace que sea guardada, / a este persigue el rey”. Un monarca que iba contra el vasallo obediente ya no era rey, sino tirano, una inversión de imágenes devastadora para la corona. No extraña nada que finalizado aquel episodio los cronistas tuvieran que recurrir a la ficción de que Felipe II había sido “engañado” por malos consejeros a la hora de dictar su política, de modo que la “innata fidelidad” de los aragoneses quedara intacta»¹⁰⁰⁰ .

---

¹⁰⁰⁰ Rafael VALLADARES (2015: pp. 33-34).

2. 3. 2. 4. 2. La desvinculació amb el príncep

Com hem manat veient, si bé és cert que de forma generalitzada les societats s'oposaven als greuges de d'indole absolutista comesos per les administracions principesques contra les lleis i institucions pròpies de les comunitats polítiques, no ho és menys que la derivació d'aquesta resistència en veritables revolucions polítiques organitzades contra la figura règia, on es dissociava el sobirà i la pàtria, era un fenomen no gaire habitual, fruit de molts factors que cal analitzar en cada cas concret. No debades, l'amor i la confiança cap al rei havien de mantenir-se fins i tot davant dels seus actes més injustos; se'l podia desobeir, però no deixar d'estimar i, menys encara, trencar el vincle natural amb ell. De manera que, si el príncep sobirà cometia una injustícia, no per això quedava el vassall alliberat de ser-li fidel i lleial, perquè traïr el príncep era un delictes de lesa majestat, la categoria més greu de totes després de l'heretgia¹⁰⁰¹.

Sobre la Castella altmoderna ens diu Mateo Ballester que, si bé en algunes de les expressions d'insubmissió de la revolta dels *comuneros*, significativament dirigida contra un rei estranger, s'afirmà la superioritat de la comunitat política castellana sobre el monarca, en canvi, des de Felip II fins a Carles II, és a dir, quan els reis són castellans, puix que neixen a Valladolid o a Madrid i es crien a Castella, només en:

«momentos concretos surgieron esporádicas voces afirmando que las estrategias regias, especialmente en materia militar, acaso beneficiaban a la Monarquía, pero no a los españoles. Estos casos son, en cualquier caso, minoritarios. En sintonía con el discurso oficial, el sentimiento nacional y patriótico español se identifica en este período de forma prácticamente unánime con la obediencia y respeto a la autoridad regia, entendida como encarnación y estandarte de la nación»¹⁰⁰².

Segons exposa el professor Ballester, a partir del regnat de Felip II d'Àustria, solament de forma excepcional s'afirma una divergència d'interessos entre el rei i la comunitat, i només de forma absolutament excepcional es tracta una sobirania política col·lectiva alternativa a la monàrquica. Les teories en defensa del tiranicidi de Juan de Mariana i altres tractadistes avantposaven, certament, les llibertats inalienables de la

---

¹⁰⁰¹ Rafael VALLADARES (2015: p. 34).

¹⁰⁰² Mateo BALLESTER (2009: pp. 160-161).

comunitat, en ocasions explícitament de la pàtria, a la voluntat monàrquica; però aquestes doctrines monarcòmaques no van passar a Espanya del camp de la reflexió teòrica, i pràcticament van desaparèixer del pensament polític espanyol al segle XVII després de la seva prohibició.¹⁰⁰³

Curiosament, Catalunya, entre els segles XV i XVIII, fou una de les comunitats polítiques on més vegades es produí un trencament amb el príncep sobirà. Malgrat el pes primordial que tingueren les conjuntures polítiques, econòmiques i socials de cadascun dels moments de derrocament d'un rei al Principat, no s'ha de negligir pas la cultura política de l'elit regnícola, puix que com diu Germán Segura a propòsit del canvi de Felip de Borbó per Carles d'Àustria:

«Es importante tener en cuenta que la teoría del pacto justificaba a los representantes de Cataluña sustituir en casos extremos al monarca que no cumpliera convenientemente con su papel constitucional. Hay que recordar que los catalanes, en momentos de lucha contra su legítimo rey, había [sic, per *habían*] ofrecido la Corona a otros príncipes: Enrique de Castilla (1462 – 1463), Pedro de Portugal (1463 – 1466), Renato de Anjou (1466 – 1472), Luis XIII (1640 – 1643) y Luis XIV (1643 – 1652)»¹⁰⁰⁴.

Ara bé, això no ha d'amagar l'enorme dificultat dels catalans per dur a terme els citats destronaments tant des del punt de vista pràctic com sentimental.

Com hem vist gràcies a Aznar, arran de l'arrelament del culte a la persona concreta de Felip IV, així com també a la dinastia dels Àustria, el traumàtic divorci entre monarca i pàtria es féu molt a contracor i com a última defensa davant l'avenç de la repressió militar ordenada des de Madrid¹⁰⁰⁵. Sobre la desvinculació amb Felip IV de Catalunya, Portugal i Nàpols, Rafael Valladares ha escrit:

«Lo que bajo el régimen de Olivares [...] había sido un problema de obediencia, ahora se había trasmutado en una crisis de fidelidad y de lealtad generalizada que iba más allá del odio a un ministro. Era el *amor* al rey y la confianza en sus leyes lo que había quebrado en el corazón de sus vasallos, de ahí la gravedad de la situación. Con todo, había que forzar mucho las de fidelidad y de lealtad para justificar una ruptura tan extrema como era la

---

¹⁰⁰³ Mateo BALLESTER (2009: p. 160).

¹⁰⁰⁴ Germán SEGURA (2009: 261). El claudàtor és nostre.

¹⁰⁰⁵ Antoni SIMON (2008).

denuncia de [sic, per *renuncia a*] la soberania de un príncepe y su substitución por otro. En este sentido, ninguna de las rebeliones hispánicas del siglo XVII lo tuvo fácil»¹⁰⁰⁶.

No obstant això, el que feren a Catalunya els líders dels moviments contestataris contra Joan II d'Aragó, Felip IV d'Àustria i Felip V de Borbó fou maquillar tant com pogueren el sentit revolucionari de les seves rebel·lions, ja fos per tal d'aconseguir recolzament a l'exterior, ja fos per guanyar-se el suport de la majoria de la població i evitar els desordres. Les justificacions de què se serviren anaven des de l'exposició de l'injust comportament d'aquests prínceps i el tirànic govern dels seus ministres en relació amb el dret de la pàtria i el bé comú dels catalans fins a la teoria que la comunitat política catalana era una monarquia electiva, passant pel dret natural a la defensa i a la vida dels catalans, sense recórrer a la possibilitat de consolidar Catalunya com a república lliure, quelcom que hauria estat completament contrari al monarquisme desbordant de l'època, que era una de les bases primordials de la cultura política dels naturals del Principat.

Així, allò que es dugué a terme, un cop consumat el derrocament d'un rei, fou aconseguir ràpidament un nou monarca que resultés més respectuós amb el sistema constitucional de la comunitat política¹⁰⁰⁷, ni que fos aparentment.

Aquesta accelerada substitució es féu tant per la concepció monarquista del poder que hem descrit, com pel fet que la mateixa constitució política —a Catalunya i a la majoria de comunitats polítiques de l'Antic Règim europeu¹⁰⁰⁸— exigia un príncep per exercir les funcions governatives, judicials, legislatives i militars, àmbit, aquest darrer, marcadament peremptori en les conjuntures en què existia un sobirà destronat amb aspiracions de recuperar el seu estatus en la comunitat política rebel.

En qualsevol cas, aquells súbdits que havien derrocat un príncep i l'havien reemplaçat per un altre no deixaven de traspuar monarquisme, dinastisme i amor a la règia persona pels quatre costats. L'única diferència era que, ara, aquests sentiments anaven dirigits al nou monarca. El que diem ho demostren fets com l'abans esmentada expiració del malaguanyat miquelet que s'encomanava a Carles III d'Àustria, o les paraules del cèlebre jurista Josep Fontanella —un dels capitosts del bàndol contrari a Felip IV— en

---

¹⁰⁰⁶ Rafael VALLADARES (2015: p. 35). El claudàtor és nostre.

¹⁰⁰⁷ Xavier TORRES (1994: pp. 87-88).

¹⁰⁰⁸ No debades, gairebé totes les repúbliques d'Antic Règim mantenien una dependència militar d'algun poderós príncep veí per evitar la ingerència d'altres potències en els seus assumptes interns. Un exemple clarividient és la submissió de Gènova respecte a l'emperador germànic o al rei de les Espanyes. Manuel HERRERO SÁNCHEZ (2017b: p. 20).

veure's obligat a exiliar-se arran de la capitulació de Barcelona l'any 1652 davant les forces de Joan d'Àustria: «para mí no hay sino un partido, que es el del Rey, ni otra intención que vivir y morir vasallo de Francia»¹⁰⁰⁹.

Com es pot observar, el monarquisme era una creença i/o sentiment més fort que el dinastisme i que el culte a la personalitat règia. Podem aprofundir una mica més en aquesta interpretació, ja que comptem amb alguns testimonis —puix que no abunden— de membres d'elits catalanes que foren contraris a algun rei i, àdhuc, a la seva dinastia, fins al punt sorprenent de ser crítics amb ells tant en moments de pau com de guerra.

Un exemple paradigmàtic és el del dietarista de la Generalitat Jaume Safont. Aquest autor mostrà en el seu dietari privat una gran animositat per als membres del Casal d'Aragó de llinatge castellà que li eren coetanis, fins i tot abans de l'inici de la Guerra Civil Catalana que, recordem-ho, comença el 1462.

Així, l'any 1458, tot just explicada la manera en què es féu el sepeli de Maria de Castella, vídua consort del recentment difunt Alfons IV, el notari insinua que ambdós eren a l'infern: «Crec que abduy són arribats en loc on no han punt de fret, segons les obres que vivent feren a lurs vessaylls»¹⁰¹⁰.

En una entrada de gener de 1460, tot parlant de la negativa dels nous reis Joan II d'Aragó i Joana Enríquez a contribuir en el trasllat de les despulles de Martí I d'Aragó i de Violant de Bar, anotà: «Bona glòria hajen lurs ànimes [de Martí i Violant] e mala les ànimes dels mals reys e de les males reynes: jo sé per qui.u dich»¹⁰¹¹. Més endavant, el 1464, comenta que les imposicions tributàries que el Consell de Cent imposà a Barcelona eren «per sostenir les grans despeses de la guerra qui era en Cathalunya e per defensar-nos del malvat rey Johan»¹⁰¹².

Ara bé, aquests testimonis no ens han de portar a conclusions precipitades. Ni Safont fou antimonàrquic, puix que sentia una gran estima pel record dels antics reis d'Aragó de llinatge català, ni la seva animadversió envers la nova dinastia sembla pas respondre únicament a una qüestió de xenofòbia, car el dietarista fou fervent addicte al príncep de Viana, un primogènit d'Aragó de llinatge, natura i cultura castellanès, que s'havia criat i educat al regne de Navarra.

---

¹⁰⁰⁹ La citació a Xavier TORRES (2004: p. 838).

¹⁰¹⁰ Jaume SAFONT (1992: p. 105).

¹⁰¹¹ Jaume SAFONT (1992: p. 118). El claudàtor és nostre.

¹⁰¹² Jaume SAFONT (1992: p. 184).

És clar que les seves opinions es veuen influenciades per una ideologia constitucionalista radical, pròpies de l'elit dirigent del segle XV¹⁰¹³. Per aquest motiu, els novells reis electes pel Consell del Principat o la Diputació del General en el marc de la guerra tampoc se salvaren de la ploma del notari, que n'estava clarament decebut.

Si bé fou poc contundent amb Enric de Castella quan aquest abandonà el regiment de Catalunya l'any 1464, ja que Safont només ens diu: «nostre senyor lo rey de Castella [...] demostre que ell no·ns vol per vassalls e que·ns ha per absolts de la fidelitat que feta li havíem»¹⁰¹⁴, resultà molt més dur amb Pere de Portugal. I és que, al contrari del que pensaven els diputats i els consellers quan van escollir el nét del darrer comte d'Urgell com a sobirà, el jove rei no només no es deixà aconsellar per ells i mostrà un tarannà absolutista davant del limitat marge de govern que les autoritats de la terra li deixaven, sinó que, a més, no sabé aconseguir aliances internacionals, reorganitzà l'exèrcit i la defensa del Principat recolzant-se principalment en tropes i oficials portuguesos i, a sobre, resultà ser un fracàs com a cabdill i estratègia militar¹⁰¹⁵.

Fets, tots aquests, que el convertiren en blanc de les crítiques de Safont, qui anotà al seu dietari:

«La mort del rey en Pere Quart, lo qual fonch vil home.

Dicmenge, a XXVIII° de juny MCCCCLXVI, festa que era de sent Pere apòstol, passà d'esta vida lo il·lustríssimo senyor nostre lo senyor rey en Pere Quart d'Aragó, lo qual vulgarment és apellat lo «Rey de no más», per ço com havia costum que no volia may scoltar sos vassalls, ans lo primer mot que deyen, de continent los deya «no más», e axíls aviava sens que no·ls volia oir. Fonch fort aspre e dur de senyor a sos vassalls e may los tench privilegi ne libertat alguna tant com visqué, ans totes ses leys eren *sic volo sic iubeo*. [...] que no fiave de cathalà qui en lo món fos, ans tolch tots los castells e fortalises que haver poch a cathalans e les més en mans de portuguesos»¹⁰¹⁶.

---

¹⁰¹³ Sobre aquesta elit i la seva ideologia, vegeu: Flocel SABATÉ (2005b), (2007) i (2009).

¹⁰¹⁴ Jaume SAFONT (1992: p. 184). Els claudàtors són nostres.

¹⁰¹⁵ Jesús Ernest MARTÍNEZ-FERRANDO (1936) i Imma MUXELLA (2013: pp. 197-204). Tanta era la nosa que aquest causava a les institucions de la terra, que la cancelleria de Joan II no dubtà a asseverar que morí per metzines que li donaren «los de Barcelona». La citació a Jesús Ernest MARTÍNEZ-FERRANDO (1936: p. 119). Si bé no hi ha cap prova d'aquesta acusació d'assassinat, el que sembla indubtable és que el rei Pere IV d'Aragó fou un destorb per als líders catalans del bàndol antijoanista, car poc després del traspàs del sobirà, els diputats trameten una carta al noble Pere de Belloch, en què el nomenen capità per a la defensa de Tortosa contra l'imminent atac de Joan II, i li diuen que creuen que la predita defensa es podrà dur molt millor a terme ara que no s'immisciria el rei Pere. Jesús Ernest MARTÍNEZ-FERRANDO (1936: pp. 121-122).

¹⁰¹⁶ Jaume SAFONT (1992: p. 202). El claudàtor és nostre.

També tenim notícia de la suposada frivolitat amb què el vicecanceller de la Corona d'Aragó, Miquel Mai, parlà de la lleialtat catalana envers els reis hispànics per fer front al menyspreu castellà pel sistema politicojurídic de Catalunya. Gràcies a Àngel Casals disposem del testimoni d'una conversa produïda el 1543 entre Alonso de Rábago, proveïdor de les galeres del rei a Barcelona, i el predit Miquel Mai, que fou redactada per Rábago i enviada al ministre Francisco de los Cobos:

«Yo decia al vicecanciller en sustancia delante de cinco o seis del consejo, que a causas nuevas eran menester Remedios nuevos y no Constituciones viejas. Que quando se hizieron no estavan aliados el turco y el Rey de francia contra el Rey de Aragon como agora. Respodíome [sic] entre otras pachochadas (sic) que, un dia, hablando mosen Berbera con el gran canceller [Gattinara] que le dezia de estas cosas, dixo Berbera al cançeller: “señor en esta tierra tan bien entenderemos la lengua francesa como la castellana”, queriendo el vicecanciller aplicar lo mismo a lo que yo dezia. Queriendo dezir tanto nos da ser del Rey de Francia como del de Castilla»¹⁰¹⁷.

Una altra mostra la trobem en un estudi d'Antoni Simon sobre el dietari personal de l'humanista Jaume Ramon Vila (1570-1638), prevere de la catedral de Barcelona i destacat heraldista. En aquesta obra l'autor tracta sobre els fets ocorreguts entre març de 1596 i juliol de 1601, tot i que al bell mig del dietari fa una digressió històrica sobre el regnat de Felip II d'Àustria, després de la seva mort¹⁰¹⁸. Malgrat la lloança que fa del sobirà pel seu cristianisme, no s'està pas de descriure'l com un autèntic tirà, el qual era «molt avorrit en lo intrinsech de sos vassalls y que ningú lo tenia de grat, si bé en lo exterior tothom li demostrava gran amor i respecte». Quant «als privilegis, libertats, capítols y actes de cort, usos y costums, pragmàticas y fueros de tota la Corona d'Aragó, y naturals de ella, és estat lo Rey que més los ha contradit» car, «no gustava de ninguna manera de que sos vassalls tinguessin privilegis ni libertats per la qual cosa afavorí sempre tota sa vida als castellans que no als de la Corona d'Aragó». Encara que, «en las cosas que tocavan a són interès los tractava [als castellans] ab gran crueltat, com eran los grans pechos y gavillas que ls posava». Amb tot, a parer de Vila, eren els catalans els súbdits pels quals Felip II tenia major malvolença, puix que quan aquests havien tingut algun

---

¹⁰¹⁷ Citat a Àngel CASALS (1993: pp. 71-72). El claudàtors són nostres i el parèntesi, del professor Casals.

¹⁰¹⁸ Antoni SIMON (2009).

contenció amb aragonesos, valencians, castellans i, àdhuc, genovesos, el rei havia actuat «afavorint sempre la part contrària a Catalunya»¹⁰¹⁹.

Tanmateix, l'animositat per un monarca o una dinastia es podia estendre a bona part del poble baix que fins llavors l'havia adorat, com succeí, per exemple, amb Felip IV. Per la classe dirigent catalana, segons exposa Daniel Aznar, el dol per la pèrdua política d'aquest, que hem tractat més amunt, no podia donar pas a la nostàlgia per la seva figura, sinó a la constatació que estimar a Lluís XIII de França era raonable i just. La campanya de descrèdit contra Felip d'Àustria, impulsada per la classe dirigent catalana a partir de 1641, es va fonamentar en la publicació dels papers del virrei, comte de Santa Coloma que havien estat descoberts i embargats per la Diputació del General. A propòsit d'aquesta documentació Aznar comenta:

«El retrato de Felipe IV que se desprendía de la lectura de aquellas páginas desfiguraba la imagen «inocente» de un príncipe engañado o «dormido» —como se había lamentado en otros momentos de la revuelta; y desvelaba a un príncipe adepto a la Razón de Estado, aprendiz pusilánime del más maquiavélico de los ministros, Olivares. Un rey insensible ante las profanaciones que sabía habían cometido sus soldados, corruptor de la justicia, que preparaba con disimulo la invasión de Cataluña a fin de reducirla a la esclavitud, privada de privilegios y libertades. En este sentido, la percepción que el rey tenía de las veneradas libertades catalanas quedaba expresada de forma inequívoca. Relegadas a un segundo plano por las leyes de la Monarquía, las leyes viejas catalanas eran poco más que antiguallas, que podían haber tenido fuerza cuando ésta «estave separada però ara no»; decía el rey: «que quan les constitucions y privilegis de Catalunya tenien força era en el temps de les ballestes». Felipe IV quedaba desenmascarado por sus propias palabras ante quienes aún pudieran mostrarse sensibles a la antigua lealtad. Para sacar al —antiguo— rey del corazón, convenía eliminar su imagen de la cabeza de los catalanes»¹⁰²⁰.

Sobre l'impacte dels papers del difunt Santa Coloma ens diu Miquel Parets que: «ab aquestes cartes, se desenganyaren moltes persones que anaven enganyades, perquè hi avia moltes maldats quantra aquesta terra». La campanya de desprestigi tingué efecte en aquest assaonador cronista, el qual mostrà un notable rebuig vers Felip d'Àustria, el

---

¹⁰¹⁹ Les citacions a Antoni SIMON (2009: pp. 191-194). El claudàtor és nostre.

¹⁰²⁰ Daniel AZNAR (2017).

qual ja no exculpava com marcava la tradició monarquista: «y tenint lo rey, ho sos ministros, la intenció tan mala de voler postrar y asolar aquesta terra»¹⁰²¹.

L'allunyament de la figura d'aquest sobirà es detecta en moltes altres fonts catalanes, ja siguin particulars, com el dietari personal del pagès de l'Esquirol Joan Guàrdia, en què Felip IV passà ràpidament de ser «nòstron rei» a ser el «rey de Aspanya» o el «rey de Castella»; institucionals, com el dietari de l'*Exemplaria* del capítol de la catedral de Barcelona, on s'expressa que la convocatòria dels Braços Generals fou motivada «per veure lo que s devia fer en defensa del Principat de Catalunya, la ruina del qual tant comminava per lo rei de Castella»¹⁰²², o propagandístiques com el fullet *Victoria que han alcançat los catalans contra los enganys de Castella ab la entrada del Marqués de Torrecusa* (1642), on hi consta: «Tinch per cert que en Castella hi ha un error en la fe, que proceeix de la desordenada presunció, y es que tenen per heretges tots los que no son subjectos de son Rey y això es volerlo ser Papa»¹⁰²³.

Un fet, la reducció a Catalunya de Felip IV a rei de Castella, del qual es lamentava el filipista català Alexandro de Ros:

«Hizo [la rauxa dels catalans] ruidosa enumeracion de gente, y formò en su imaginacion, un exercito formidable de sesenta mil hombres, que divididos en quatro partes de la Provincia, la hazian impenetrable a las armas de Su Magestad; y pareciendole, que aviendose negado la obediencia Barzelona, y parte de Cataluña, quando tenia en ella el Rosellon, Tortosa, y Tarragona, dexava de ser Rey de las Españas; tòdos los mal afectos, le llamavan el Rey de Castilla; como si por faltarle un pedaço desta Provincia se ubieran eclipsado los rayos de su Corona»¹⁰²⁴.

En qualsevol cas, aquell que més patia les guerres dels seus prínceps i dinasties per estendre i fer hegemònics els respectius imperis era el poble baix, el qual podia en moments donats arribar a formular expressions tan patriòtiques com desesperades, com el crit de «Ni França ni Espanya, sinó visca la terra y muira el mal govern»¹⁰²⁵, pel qual, l'estiu de 1653, fou processat Joan Pey, jornaler de la sagrera d'Espinelves que, ben tip dels tropells causats per les tropes d'ambdues Corones, no s'estigué de reivindicar la terra,

---

¹⁰²¹ Ambdues citacions a Miquel PARETS (2011: p. 405).

¹⁰²² Les citacions a Antoni SIMON (2005a: pp. 214-215).

¹⁰²³ La citació a Ricardo GARCÍA CÁRCEL (1985: vol. 1, p. 157).

¹⁰²⁴ Alexandro de ROS (1646: disc. II, § 1, ff. 173-174). El claudàtor és nostre.

¹⁰²⁵ La citació a Antoni SIMON (2005a: p. 336).

concepte que tant podia referir-se a Catalunya, ja fos geogràficament o política, com, molt més concretament, als paisans camperols catalans, en definitiva, la pagesia que treballava la terra catalana¹⁰²⁶, com veurem en tractar les diferents accepcions del concepte en el capítol 3 de la present tesi.

Un altre exemple que aportem és el de Carles III d'Àustria, el comportament del qual, en retirar les seves tropes del Principat en una situació de tan extrema gravetat com era la del 1713, produí en els catalans «mortales desalientos» al parer d'un anònim borbònic¹⁰²⁷ o un «gran desasosiego en la província», segons la ploma de Francisco Gelat¹⁰²⁸.

L'evacuació de la virreina emperadriu fou percebuda per molts coetanis com l'indici inequívoc de l'abandó de la causa catalana per part de l'emperador, produint-se a Barcelona conats de protesta popular i, fins i tot, ens explica Castellví, s'arribaren a concebre projectes per retenir l'emperadriu com a hostatge, amb la qual cosa, en cas de veure's desemparat el Principat, almenys s'assegurarien el manteniment dels privilegis catalans.

Posteriorment, el nou virrei comte de Starhemberg fou tractat públicament pel poble de Barcelona de covard per no plantar batalla a l'enemic borbònic. Això ho feien els cànids barcelonins sense saber que no era una qüestió de valentia, sinó que el seu lloctinent reial portava mesos preparant secretament tant l'evacuació dels exèrcits imperials com l'entrega pacífica de la Catalunya resistent a les forces francohispanes. Endemés, mentre duia a terme aquestes deslleials gestions, prometia cínicament als catalans que l'emperador lluitaria per mantenir el Principat sota la seva sobirania¹⁰²⁹. Un espia borbònic sobre el terreny informava els seus superiors sobre aquesta situació:

«la estratagema del Conde de EstareMBERG [...] un día les asegura [als catalans] que no habrá paz, otro día ya significa ser precisa la evacuación, pero todo lo templa con dezirles de que no lo executará si no es con la seguridad de quedar con las mismas leyes [...] con estas políticas tiene en su puño a todo aquel pueblo, a la plebe y a los geffes más obstinados de la rebelión»¹⁰³⁰.

---

¹⁰²⁶ Xavier TORRES (2008a: pp. 89-104).

¹⁰²⁷ *Recopilac[ión] de lo acaecido en la guerra de Sucesión*, editat a Rosa Maria ALABRÚS, (ed.) (2006: p. 118). D'ara en endavant: *Recopilac[ión] de lo acaecido en la guerra de Sucesión* (2006).

¹⁰²⁸ Francisco GELAT (1993a: p. 89).

¹⁰²⁹ Josep Maria TORRAS i RIBÉ (2004: p. 222-229).

¹⁰³⁰ Citat per Josep Maria TORRAS i RIBÉ (2004: p. 228). Els claudàtors són nostres.

De fet, Starhemberg no va poder entregar Barcelona als borbònics perquè, com explica Castellví: «no la guarnecían tropas [...] que la guardia era de los naturales»¹⁰³¹.

En fi, entre l'abatiment general per l'evacuació de les forces germàniques no faltaren plomes rancunioses vers l'emperador, com la d'Emmanuel Gibert, rector de Garriguella, un actiu propagandista de la causa de austriacista, que el 1713, poc abans d'ésser desterrat, desenganyat de Carles d'Àustria escrivia aquests amargants versos: «No té tantes pedres Ter / com paraules he gastades / en les cançons que he dictades / per un senyor molt ingrati / que sens amor ha deixat / als amics en les pedrades»¹⁰³².

Per la seva banda, el pagès Amer Massó, de Palol de Revardit, en les seves memòries redactades vers el 1755, escrigué:

«Cada afactat alabava son bando y tots vingueren quedar mal, que corria un vocable que deia «entre Felip 5 y Carlos 3 nos dexarian cens roba ni cap diné», y fou com deia lo vocable». Lo destruir lo país fou que quan Carlos 3 avansava o dominava los butiflés avían de fugir y, fuits, los robaven quan tenían y los malmetían los béns menjant, bevent y robant-los perquè eran butiflés. Y al mateix fèian del[s] inperials com està dit dels butiflés, que poch foren de un y altra bando que quedessin acomodats. Los que queadren bé foren los neutrals. Que no ce mogueren de sas casas, y treballar y pasciè[n]cia»¹⁰³³.

Vocable calcat a un coetani que circulava al regne valencià: «Entre Felipe Quinto / y Carlos Tercero / nos quedamos desnudos / y sin dinero»¹⁰³⁴; i molt semblant al rodolí: «Carlos Terç y Felip Quint. Me han deixat ab lo que tinch», que acompanya un gravat de la Guerra de Successió on apareix un valencià nu i esquelètic gratant-se les puces¹⁰³⁵.

Dit això, coneixem amb exactitud fins a quin punt es podien estendre els sentiments de rebuig per l'antic monarca, la devoció pel nou i la necessitat de defensar la pàtria. Tanmateix, la historiografia sembla haver constatat unes tendències clares. Per exemple, Xavier Gil ens indica, posant com a exemple els casos de Catalunya i Portugal

---

¹⁰³¹ La citació a Josep Maria TORRAS i RIBÉ (2004: p. 232). El claudàtor és nostre.

¹⁰³² Citat a Joaquim ALBAREDA (2012: p. 286).

¹⁰³³ Amer MASSÓ (2014: p. 55). Els claudàtors són de l'editor.

¹⁰³⁴ Citat a Manuel SANCHIS GUARNER (1963: p. 84).

¹⁰³⁵ Núria SALES (1981: p. 68).

de l'any 1640, que quan succeïa una autèntica ruptura entre rei i regne, la defensa de la pàtria esdevenia el deure superior, essent relegada la fidelitat al rei¹⁰³⁶.

Tesi coherent amb el fet que en les guerres dels Segadors i de Successió, els filipistes es referissin als seus contraris del Principat, genèricament, com els «catalans»¹⁰³⁷. Posicionament que també s'avé amb el testimoni del sacerdot Patllari Ombravella del santuari del Collell, sobre el que succeí l'any 1705: «Després que los emperials tingueren Barcelona, Gerona, Vich y altres vilas y llochs de Catalunya que junt ab lo fervor del pahys y populatge menut casi estaba la major part en son fervor y obediencia...»¹⁰³⁸; o amb el testimoni d'Amer Massó:

«Los afectats a Felip 5 éran o los dèian butiflés y [a] los afectats a Carlos 3 los deien aligots o bé inperials. [A] los butiflés per desjachtar los dèian qui butifarras qui butifarrés, y estos a Cataluña la major partida de la gent granada y richs éran dels sobr[e]dits y la plebea menuda la major part éran afectats a Carlos 3 y [a] estos los anomenàvan aligots o inperials,

---

¹⁰³⁶ Xavier GIL (2004: pp. 65-66). Per al cas de Catalunya en els anys 1705 i 1706, vegeu: Joaquim ALBAREDA (2000: pp. 164-177) i Antonio ESPINO (2013: pp. 29-59). Josep Capdeferro ha trobat fins i tot que a la Catalunya de la Guerra dels Segadors les institucions regnícoles del Principat jutjaren i condemnaren per crims de lesa pàtria: «Una conclusión aflora de todo lo dicho: la Cataluña secesionista del siglo XVII es un laboratorio privilegiado para el estudio de crímenes de lesa majestad, ampliamente conocidos y teorizados, y también de crímenes de lesa patria, singularísimos, que en algunos aspectos prefiguran los crímenes de lesa nación de contexto liberal. [...] Nuestro objetivo es identificar el contenido y la represión de estos crímenes de lesa patria, de los que predicamos cinco rasgos interrelacionados: no nos consta que estén conceptualizados por la doctrina jurídica; pueden recibir distintos nombres, fruto de la combinación de sustantivos como *enemics*, *malafectes* o *traïdors* y de la *pàtria* o de la *província*; sólo pueden concebirse en territorios con unas instituciones dotadas de un auténtico autogobierno —una amplia jurisdicción privativa—; en cierto modo, se sitúan a medio camino entre el crimen de lesa majestad —en la Cataluña del siglo XVII podríamos hablar de crímenes de lesas majestades en plural, porque hay dos reyes susceptibles de ser traicionados— y fenómenos de represión popular descontrolada de traidores —el pueblo les trata de facto como criminales de lesa patria—; las propias instituciones de la época, cronistas de su tiempo y estudiosos actuales a menudo confunden o acumulan estas categorías —raramente las deslindan—. [...] Nos interesa una cuestión subyacente al crimen de lesa patria ¿Existen conexiones, incluso una secuencia temporal, entre éste, el crimen de lesa majestad y la persecución popular arriba mencionados? El caso catalán de 1640-1652 no ofrece una respuesta unívoca. Hasta finales de 1641, mientras no se constituye formalmente la Real Audiencia bajo obediencia de Luis XIII de Francia, la represión de reos de lesa patria es autónoma por parte de las instituciones representativas. A partir de 1642, la represión de las instituciones provinciales suele ser subsidiaria y posterior a la de los crímenes de lesa majestad por parte de la monarquía —así, sentencias regias por traición, tras un proceso deliberativo interno de las dichas instituciones, dan lugar a desinsaculaciones—. En una ocasión, pero, a finales de la primavera de 1646, las instituciones provinciales intentan ejercer su esfera de autogobierno para perseguir, en contra de la voluntad de la monarquía francesa, a dos notables que han traicionado los intereses de la patria». Josep CAPDEFERRO (2017: pp. 177 i 180). Els claudàtors són nostres.

¹⁰³⁷ Per exemple, era una de les maneres de referir-se als austriacistes de Catalunya durant la Guerra de Successió. Jesús MESTRE (dir.) (1992: p. 79).

¹⁰³⁸ Citat per Núria SALES (1981: p. 37).

y en altra nom bigatans, y acomular-los a lladres. [...] Y com la guerra de aquí ce comensà de guañar *Barcelona*, [per Carles d'Àustria el 1705, els borbònics consideren que] tota la barretada y culpa té *Cataluña*, lo que ci be miram no tenían culpa. Lo que en esta terra tots los guañats éran afectats a Felip Quint y los pobras a la Casa d'Àustria, y per la Castilla y Aragón y España los majors éran afectats a la Casa d'Àustria y la plebea, a Felip Quint»¹⁰³⁹.

Amb tot, no tothom escollia la pàtria com a objecte suprem de la seva fidelitat. Només saber que el duc de Bragança havia estat proclamat i aclamat Joan IV de Portugal amb l'ajuda dels seus parents, el portuguès Francisco de Melo es va veure obligat a escriure a Felip IV que:

«me deseara [ver] sin aquella naturaleza, sin la sangre de aquellas casas, si no pensara con la fe, con la fidelidad y con el modo de servir y conservar su antiguo esplendor, la reputación y las conveniencias del servicio a Vuestra Majestad (...) Dos horas después de ser vistos los despachos, juré de nuevo a Vuestra Majestad por mi rey y señor natural, y así le juro y [he] de servir a Vuestra Majestad contra el reino de Portugal mientras estuviere desobediente, contra el duque de Braganza y cualquier otro pariente (...) hasta derramar la última gota de sangre, mudando la naturaleza, calidad y obligación de la patria a que preceden las de mi rey y señor natural. Juzguéme en este día —terminaba Melo— el más infeliz hombre de la tierra, perdiendo el honor y resplendor antiguo de mi casa, toda la hacienda, sin que tenga diez escudos de renta ni un real fuera de Portugal; pero con la fidelidad del corazón me hallaré en la mayor felicidad si pudiera cooperar al servicio de Vuestra Majestad»¹⁰⁴⁰.

En qualsevol cas, els partidaris del rei derrocat també s'ho feien venir bé per a reivindicar-se com a patriotes. Resulta paradigmàtic el cas de molts membres de la classe nobiliària i benestant catalana que, havent estat tota la guerra a favor de Carles d'Àustria, fugiren de *Barcelona* abominant de la resolució de resistir presa per la Junta de Braços i es passaren al bàndol borbònic. Aquests des de Martorell i Mataró feren córrer una proclama del tenor següent:

«nos vehem constituïts en la més estreta obligació de detestar davant de tot lo món la resolució presa per los habitants de *Barcelona* com a enemics de la pàtria [...] amonestam

---

¹⁰³⁹ Amer MASSÓ (2014: pp. 54-55 i 301). Els dos últims claudàtors són nostres; la resta, de l'editor.

¹⁰⁴⁰ Citat per Rafael VALLADARES (2015: pp. 31-32). El primer claudàtor i els parèntesis són de Valladares, mentre que el segon claudàtor és nostre.

a tots y qualsevol dels naturals d'aquest Principat lo apartar-se de la comunicació de tan escandalosos y podrits membres de esta República; ignorat del benefici del perdó general de Sa Majesta [Felip V]»¹⁰⁴¹.

Aquesta citació és idònia per reflexionar sobre per què el Principat és assimilat per aquests botiflers de nou encuny a una república, així com per insistir en el fet que s'ha d'inferir que, quan es produïa una revolta contra un tirànic govern absolutista, un regicidi o l'expulsió d'un príncep a través de cops d'estat aristocràtics, revolucions o guerres civils, la causa dels revoltats es produïa contra el règim monàrquic *per se*¹⁰⁴². Per copsar-ho millor, examinem com s'entenia el republicanisme llavors.

---

¹⁰⁴¹ La citació a Adrià CASES (2015: p. 107). Els claudàtors són d'aquest historiador.

¹⁰⁴² Joseph R. STRAYER (1981: p. 65).

2. 3. 2. 5. Republicanismes monàrquic i antimonàrquic

Xavier Torres defineix el republicanisme de l'època moderna com:

«una tradició política ubicada en algun punt intermedi entre un republicanisme de màxims, fet de ciutadans virtuosos i sense constriccions externes (les repúbliques-repúbliques, per entendre'ns), i un republicanisme de mínims, interessat sobretot en el manteniment d'uns marges de llibertat dins d'unes estructures polítiques més àmplies i no precisament republicanes, com eren les monarquies»¹⁰⁴³.

O sigui, el republicanisme radical o antimonàrquic, que defensava que la comunitat política havia d'estar conformada a mode de república lliure de senyor sobirà, i el republicanisme monàrquic, aquell que defensava «“virtut” (versus “corrupció”), participació política (ni que sigui d'uns pocs) i magistratures electives (més o menys)»¹⁰⁴⁴ dins de la comunitat política monàrquica.

Aquest tipus de definició pot induir a la confusió conceptual entre constitucionalisme antic i republicanisme monàrquic. Per això Torres en subratlla les diferències. Segons aquest autor, el pactisme o constitucionalisme, d'acord amb la tradició aristotèlica que l'inspirava, posava l'èmfasi en les institucions i l'organigrama: monarquia, senat aristocràtic, etc., sempre a la recerca del punt d'equilibri o terme mig (el govern mixt). En canvi, el republicanisme s'estimava més de posar l'accent en les virtuts cíviques dels individus —però no pas de tots, evidentment— com eren la participació política, magistratures electives i govern en nom de la llei. Amb tot, acaba conclouent que una cosa i una altra eren, en teoria, més properes que no sembla a primera vista¹⁰⁴⁵. En el mateix sentit, ha escrit Simon i Tarrés:

«en el campo del pensamiento político, y muy especialmente desde que John A. Pocock publicase en 1975 su *The Machiavellian Moment*, distintos autores —entre ellos Quentin Skinner, Maurizio Viroli, Marco Geuna o Philip Pettit— han apuntado las conexiones entre las tradiciones republicanas italianas de la Baja Edad Media y del Renacimiento, y los principios de libertad que inspiraron las revoluciones atlánticas de los siglos XVII y XVIII.

---

¹⁰⁴³ Xavier TORRES (2016: p. 176).

¹⁰⁴⁴ Xavier TORRES (2016: p. 176).

¹⁰⁴⁵ Xavier TORRES (2016).

Estas tradiciones republicanas, heredadas de la antigüedad clásica y de acentos muy diversos, tenían mucho en común con las teorías y prácticas políticas del pactismo catalán o aragonés, el cual a partir de la idea del gobierno mixto —también recogida del mundo clásico y que postulaba una combinación de las formas de gobierno monárquico, aristocrático y popular o democrático—, aspiraba a regir la comunidad política bajo los principios fundamentales del imperio del derecho y del interés común»¹⁰⁴⁶.

Dit això, si ens centrem en el republicanisme antimonàrquic, observem com entre els anys 1492 i 1789, enfront d'un Occident eminentment monàrquic format per desenes d'imperis dinàstics composts per centenars de regnes i principats, les repúbliques que pogueren mantenir-se lliures de senyor —almenys en l'aspecte formal— foren Gènova, Suïssa, Lucca, San Marino, Venècia i Ragusa, mentre que els únics casos d'establiment i consolidació al llarg del temps de noves repúbliques després de cruentes guerres contra els seus antics sobirans foren els de les Províncies Unides dels Països Baixos i el dels Estats Units d'Amèrica.

Ara bé, la tendència generalitzada al monarquisme no es pot assimilar sempre a regalisme i/o absolutisme, ni molt menys. Com va escriure la professora Serra:

«En el concert internacional, Savoia volia ser regne, Prússia volia ser regne i la república holandesa també formalment va pensar a ser-ne, però, en no trobar ningú que s'atrevis a coronar una república de cervesers, tal com se la va tipificar en algun moment, es va quedar en república, amb la rica vida parlamentària dels seus estats generals i dels seus governs municipals, i amb l'existència de dues categories de poder jeràrquic: el militar aristocràtic del Stadhouder i l'urbà comercial del Lansadvocaat, que tal vegada prefiguren les figures de cap d'estat i de president de govern. Anglaterra, després d'executar un rei, després d'una etapa de Commonwealth i després d'una tensa fase de restauració, aconseguia una vida parlamentària sòlida, ara sota un rei domesticat. Tot plegat vol dir que, en el terreny de les idees i en el de la vida pública concreta, a l'Europa dita moderna no tot van ser monarquies amb aspiracions de poder absolut, però tot i així encara, per a la majoria de nosaltres, ens és més familiar el nom de Jean Bodin o més encara el de Jacques Bénigne Bossuet i la seva monarquia que no pas el de Johannes Althusius i la seva defensa del drets de les petites comunitats o nacions contra l'ambició territorial de l'absolutisme i la seva preocupació per qüestions teòriques, tant relatives al contracte social del poder com relatives a la sobirania popular»¹⁰⁴⁷.

---

¹⁰⁴⁶ Antoni SIMON (2012: pp. 97-98).

¹⁰⁴⁷ Eva SERRA (2007a: p. 510).

I és que, com s'ha estat exposant, es podia defensar un règim republicà en el marc de la monarquia, puix que el republicanisme monàrquic es fonamentava en un govern participatiu, respectuós amb la llei i preocupat pel bé comú, que tenia com a pedra angular el pacte públic i lliure entre la comunitat política (entitat municipal o regne) i el príncep, la contrapart indispensable¹⁰⁴⁸.

En el cas de la Catalunya dels segles moderns, s'ha constatat un republicanisme monàrquic tant pel que fa a la capital, que tindria el seu punt àlgid cap a la dècada de 1630¹⁰⁴⁹, com pel que fa al conjunt del Principat, percebut més primerencament des de fora (ja sigui pels ministres de la cort, ja sigui pels estrangers)¹⁰⁵⁰, que no assumit i ben teoritzat des de dins¹⁰⁵¹. Els catalans, que ja en el segle XV van despuntar pel seu republicanisme monàrquic en elegir, junt amb els regnes d'Aragó i València, sobirà el 1412, i en derrocar Joan II d'Aragó, el 1462, buscant-se un rei a mida, no van pas afliurar en aquesta tendència, ans al contrari, especialment, a partir de finals del segle XVI.

Ho podem observar, en primer lloc, en el zel que demostraven a l'hora de defensar la legalitat catalana, així com el gaudi d'autonomia política, normalment, del Principat o les seves corporacions en relació amb el sobirà, però també, per exemple, de les universitats en relació amb els senyors feudals.

En segon lloc, en les altes cotes —per a l'època i en comparació amb la resta d'Espanya i, àdhuc, amb bona part d'Europa— de participació política de l'home comú en l'àmbit regnicola de Catalunya¹⁰⁵², especialment en el món municipal¹⁰⁵³, que podia arribar a ser espectacular en moments excepcionals com en el de la resistència barcelonina de 1713-1714¹⁰⁵⁴.

En tercer lloc, en el fet de combinar el monarquisme, el dinastisme i el culte pels reis amb teories historicistes molt popularitzades i ben monàrquicament republicanes, com la que defensava que Catalunya era un Principat electiu perquè la potestat original pertanyia als catalans, que s'havien alliberat sols del jou musulmà i elegit Carlemany com a sobirà condicionat¹⁰⁵⁵.

---

¹⁰⁴⁸ Xavier TORRES (2016; p. 171).

¹⁰⁴⁹ Xavier TORRES (2016).

¹⁰⁵⁰ Miquel PÉREZ LATRE (2007) i Antoni SIMON (2011b).

¹⁰⁵¹ Xavier TORRES (2016).

¹⁰⁵² Joaquim VERDE (2015).

¹⁰⁵³ James AMELANG (1983) i Eva SERRA (2015).

¹⁰⁵⁴ Joaquim ALBAREDA (2010: p. 367) i Eduard MARTÍ FRAGA (2015).

¹⁰⁵⁵ Jesús VILLANUEVA (1994) i (2002).

I en quart i darrer lloc, perquè van canviar efectivament de rei tant el 1641 com el 1705.

Ara bé, l'existència d'un republicanisme radical o antimonàrquic a la Catalunya de l'època ja són figures d'un altre paner: en les centúries baixmedievals o modernes són escassíssimes les veus o plomes que insinuen la idea —i encara més rar, que la defensin— de l'establiment d'una república catalana sense rei que, almenys jurídicament, no va existir. En general, la historiografia experta en els fets del 1640-1641 està d'acord que la República lliure de Catalunya no era una opció volguda pels catalans, que s'hi veien empesos per la violència espanyola i la pressió francesa¹⁰⁵⁶, centrant-se més aviat la controvèrsia historiogràfica actual en si l'esmentada República fou real i efectiva o no¹⁰⁵⁷.

Sigui com sigui, centrarem la nostra atenció en el moment que Joaquim Albareda ha batejat com el “moment republicà de 1713-1714”¹⁰⁵⁸, possiblement el període més republicà de la història catalana de l'Antic Règim, pel fet que en la Catalunya resistent es visqué un republicanisme monàrquic sense precedents, mentre que els comuns de Catalunya i els seus ambaixadors arribaren a defensar l'opció d'una república catalana lliure sota la protecció dels aliats antiborbònics.

Segons ha exposat el professor Albareda, en els desesperats anys de 1712-1714, arran del comportament dels aliats i les desfavorables circumstàncies de la guerra, convertir el Principat en una república lliure de senyor va esdevenir una possibilitat factible en el pensament de la classe dirigent catalana.

En aquest període es formularen una triada de propostes polítiques, concebudes amb l'esperança que rebessin suport per part dels aliats, les quals consistien en:

- 1) reactivar la lluita per aconseguir el tron espanyol per a la Casa d'Àustria.
- 2) aconseguir la cessió dels regnes d'Aragó, València, Mallorca i del Principat de Catalunya per a l'emperador o per a una de les seves germanes, les arxiduquesses d'Àustria.

---

¹⁰⁵⁶ Antoni SIMON (2011a: p. 14). L'excepció la trobem en la modernista Núria Florensa, qui ha considerat que la república de Catalunya sota la protecció de França fou el projecte que culminava el rumb seguit fins llavors per la teoria política catalana i, alhora, un acte de reafirmació de la voluntat col·lectiva. Núria FLORENSA (2004). Tesi que no compartim arran de l'abast del monarquisme que impregnava el pensament polític del conjunt de la societat catalana de l'època.

¹⁰⁵⁷ Vegeu diversos posicionaments a: John H. ELLIOTT (1966: pp. 498-499); Núria SALES (1989: pp. 338-339); Xavier TORRES (2006a: pp. 118-119, 129-131, 136-137 i 142-146) i (2016: pp. 192-193); Antoni SIMON (2008: pp. 389-399) i Daniel AZNAR (2017).

¹⁰⁵⁸ Per exemple, vegeu el títol de: Joaquim ALBAREDA (ed.) (2011).

3) com a darrer recurs, erigir Catalunya amb les illes de Mallorca i Eivissa en una república lliure sota la protecció de la Casa d'Àustria i dels aliats.

L'autor ens indica que aquestes tres alternatives circularen entre la diplomàcia europea del període¹⁰⁵⁹, en ser platejades tant pel representant imperial Hoffman, dirigint-se a la reina de la Gran Bretanya (2 de novembre del 1712), com pels diputats de la Generalitat a l'ambaixador marquès de Montnegre dels tres Comuns de Catalunya (13 de gener del 1713), passant pel secretari de Despatx Universal de l'emperador, dirigint-se al marquès de Vilallonga, ambaixador dels Comuns a Londres (18 de febrer del 1713); així com pel comte de Stampa a Utrecht (14 de març del 1713); novament per la Diputació catalana (15 de març de 1713) i, finalment, pel comte Felip de Ferran, ambaixador dels Comuns —desconeixedor de la conquesta borbònica de Barcelona succeïda uns dies abans— a Jordi I de Hannover, rei de la Gran Bretanya¹⁰⁶⁰.

Lògicament, ens crida l'atenció l'opció d'erigir Catalunya, Mallorca i Eivissa en república lliure¹⁰⁶¹. Sobre aquesta proposta, l'ambaixador marquès de Vilallonga escrigué al secretari imperial marquès de Rialb els següents mots en una carta del 19 de desembre de 1713:

«Mi señor y mi amigo: [...] Acabo con un pensamiento que puede ser delirio. Yo aseguro a vuestra señoría que había de dar muestras de ceder a la Francia todas las plazas de los Países Bajos por una república en Cataluña, una soberanía sin dependencia al duque de Lorena [el neutral espòs de la neboda de Lluís XIV], una Alsazia [dividida en diverses parts,

---

¹⁰⁵⁹ Un excel·lent monogràfic sobre la qüestió catalana i la diplomàcia europea és: Joaquim ALBAREDA (2005).

¹⁰⁶⁰ Joaquim ALBAREDA (ed.) (2011: pp. 32-36). El professor Albareda també ha identificat: «altres cinc propostes que es limitaven a reivindicar les Constitucions acordades en les Corts de 1701-1702 o, en menys casos, en les de 1705-1706, a càrrec de Montnegre, Dalmases i del comte de Savellà, significativament, totes elles, de 1713». Joaquim ALBAREDA (ed.) (2011: p. 36).

¹⁰⁶¹ L'any 1734, des de l'exili austriacista, es publicà el text *Via fora als adormits* signat per Broak, britànic, i traduït al català per Vallès, català, personatges que es desconeix si foren reals o pseudònims. En qualsevol cas, en el text es tornaven a fer tres propostes als antics aliats: 1) Els dominis de la Corona d'Espanya per a l'emperador o una branca secundogènita de la Casa d'Àustria. 2) Dividir el continent d'Espanya en tres porcions: la Corona de Portugal de la Casa Bragança sumaria Galícia a les seves possessions i restaria sota la protecció de la Gran Bretanya, la Castella dels Borbó quedaria sota la protecció de França, i una ressuscitada Corona d'Aragó, conformada pels regnes d'Aragó, València, Navarra, Múrcia i el principat de Catalunya amb els comtats de Rosselló i Cerdanya, la senyoria de Biscaia i les províncies d'Àlaba i Guipúscoa, amb totes les plantes jurídicopolítiques tradicionals restaurades. Una monarquia composta, en l'òrbita del Sacre Imperi, que impediria la comunicació terrestre entre Castella i França. 3) Si res d'això fos possible, «ninguna dificultat impediria la conservació d'una república lliure del Principat de Catalunya en sa integritat antiga», és a dir, amb els comtats de Rosselló, Cerdanya i Ribagorça «que li pertany (més que a l'Aragó)» Les citacions a BROAK, *Via fora als adormits*, editat a Ernest LLUCH (ed. pòstuma) (2005: p. 144).

essent la majoria d'elles part del regne de França per conquestes realitzades per Lluís XIV en detriment de la Casa d'Àustria imperial] y lo demás que pudiera ser de útil al Imperio y a la augustísima casa. Entonces veríamos lo que harían los señores ingleses y olandeses. No creo se mirasen con tranquilidad su inevitable ruina»¹⁰⁶².

Certament, els britànics i els holandesos s'haurien inquietat molt en veure convertir-se els Borbó en veïns encara més propers i poderosos, en aconseguir senyorejar Flandes i la resta dels Països Baixos dels Àustria. Mesos més tard, el 12 de setembre de 1714, el marquès de Vilallonga escriu al comte Felip de Ferran per oferir-li la seva opinió sobre les tres opcions que el segon anava a proposar al nou rei de la Gran Bretanya:

«Falip meu: [...] Ab la ingenuïtat que dech, te proferesch que yo auria del tot omitit la espècie de una de las señoras archiduquessas, lo primer perquè no està en las instruccions nostras, lo segon perquè quant tu tocares la espècie a Viena se te previngué molt cuidaras no passàs a altra notícia per tan delicada, lo tercer perquè considero est medi del tot impracticable, lo quart perquè és sols lo senyor emperador qui lo pot y lo deu executar y en fi perquè, si per algun cas se podia efectuar, considera lo gasto cassi insuportable per a Barcelona y Cataluña de mantenir la casa y govern tot a nostras costas. Lo últim punt està bé y és bo per a tots y com la utilitat és de uns voluntaris a l'empreño, no per nostre bé sinó per lo propi y en particular exa república pues las repúblicas àman y vòlan o dehuen voler y amar sos semblants»¹⁰⁶³.

Una formulació que al professor Albareda li sembla perfectament coherent amb el discurs polític del republicanisme monàrquic dels resistents durant els mesos en què els barcelonins aguantaven el setge. Un tipus de republicanisme que no era republicà perquè negués la submissió a l'emperador —que tot i que de tant en tant els continuava animant a resistir, els havia abandonat—, sinó perquè els resistents van igualar i tot sovint avantposar, de forma decidida i clara, la defensa i conservació de la cosa pública de la pàtria catalana, és a dir, el sistema juridicopolític del Principat, al fet de mantenir-se sota la sobirania de Carles d'Àustria¹⁰⁶⁴.

---

¹⁰⁶² Pablo Ignacio de DALMASES, *Registro de cartas y otras escrituras de el señor marqués don Pablo Ignacio de Dalmases y Ros...*, editat a Eva SERRA (coord.) (2008: la citació a la p. 365). D'ara endavant: Pablo Ignacio de DALMASES (2008).

¹⁰⁶³ Pablo Ignacio de DALMASES (2008: p. 570). El claudàtor és nostre.

¹⁰⁶⁴ A més, per si es donava la poc probable situació que els aliats tornessin a la guerra contra els Borbó, els catalans no s'estaven de demanar, d'una banda, el restabliment dels sistemes juridicopolítics d'Aragó i de València i, d'altra banda, si era possible, el retorn dels regnes de la Corona d'Aragó, així com de la resta d'Espanya, a la sobirania de la Casa d'Àustria.

Ho podem observar en la decisiva resolució del Braç Reial català —presa en la deliberació realitzada el 5 de juliol de 1713— per continuar la resistència, el qual ofereix una sèrie de raons per no entregar els darrers bastions antiborbònics a Felip V.

La primera responia a l'obligació dels braços amb la legalitat de Catalunya, concretament, la paccionada en Corts l'any 1706. Els catalans s'havien de mantenir sota la sobirania de l'emperador i no podien admetre un Borbó com a rei, pel fet que:

«los tres braços junts en corts en lo any 1706, a vista de un numerós exèrcit ab la mateixa persona del pretendent [duc d'Anjou], que ab més de trenta-quatre mil hòmens venia a expugnar esta capital, a més de una armada numerosa per mar que la circumvelava, tingueren alientos (no obstant de no tenir guarnició alguna ni altres tropas o exèrcit en lo present Principat) per a declarar a favor de la sacra, cesàrea, catòlica y real magestat del senyor emperador y rey nostre señor (que Déu guarde) la successió per la Corona de Aragó y Comtat de Barcelona ab exclusió de la casa de Borbon y príncep francès, motivats únicament ab lo sol funament de la justícia y mediant aquella, ab la protecció divina que fins vuy se ha manifestat propísia, no havent-hi fins ara motiu algú [sic] que exclogue dit primer justificat coneixement, deu mantenir-se, no sols per lo que no pot la cort sola per si, ni lo rey sens la cort, alterar, revocar, abolir ni altrament fer acte algun en contrari, sens que resulte exprés perjudici a las lleys, usos, consuetuts, privilegis, llibertats y demás prerrogatives de la pàtria a que se deu atèndrer y procurar per tots los possibles y practicables medis, si y també per no donar ocasió a que la Europa tota culpe de inconstant, fàcil y variable la nació catalana»¹⁰⁶⁵.

La segona atenia al fet que a Utrecht s'havia acordat la pau general «sens menació alguna de consuelo en lo consernent a aquellas», això és, a les llibertats de Catalunya. I que si s'entregaven al duc d'Anjou les perdrien, atès que el Principat quedaria: «en tot subjecte a la primera màxima de aquella de «un rey y una ley», manifestant-ho lo que succeheix en Castella, Aragó y València». De fet, al regne de València es trobaven:

«ab las oprecions de haver-los abol·lit lo polítich govern de magistrats y scituat lo de alcaldes y regidores per districtes o estacions, havent-los axí mateix llevat las armas y fins als cavallers las espasas, no obstant de haver-los promès y capitulat sas prerrogativas y llibertats lo comandant príncep de la casa de França; y en Aragó la experiència tràgica de sa esclavitut en tot gènero de personas, que indica per Cataluña, sinó igual, major encono, y ho confirma la experiència de las oprecions que se execútan en los districtes ahont domina, etiam

---

¹⁰⁶⁵ *Resolució del Braç Reial del dia 5 de juliol de l'any 1713* (2008: p. 116). Els claudàtors són nostres.

en la estació present (que per política deuria manifestar-nos per major engany alguna suavitat y bon tracte), en los quals, ab las opprecions de differentes individus, solicita y procura lo total extermini de las forças, de manera que són tantas las contribucions que menos que per mantenir la llibertat y difugir una violenta mort, no seria possible lo aguantar-las, tot lo que exclou la esperança que mal fundada podria tenir-se en las insinuacions dels commissaris deputats per lo armistici, puix que [...] [de tenir lloc aquest] se seguirían majors ataduras a nostra llibertat y defensa»¹⁰⁶⁶.

La tercera es basava en l'esperança en la divinal providència, ja que «essent estada sempre de Catalunya la primera mira al que resulta en augment del major culto de l'omnipotent Déu y exaltació de la santa fe y religió catòlica» no rebria cap càstig de la majestat celestial, sinó que:

«altrament li retribuïrà encolmats logros de triumphos que serviran de nous quilats a las diademas ab que ha sabut condecorar las testas de sos prínceps [austríacs], mantenint límpio lo candor del camp de sas armas per a què més relluesca lo colorat esmalt de la creu que las compon»¹⁰⁶⁷.

En definitiva, i com a darrera principal raó, el braç reial prenia la resolució:

«disposant-se ab las armas a una defença per la manutenció y conservació de las constitucions, privilegis, usos, costums e immunitats del present Principat, axí en general com en particular, fins lo die de vuy concedits y otorgats, discorrent los medis poden ocórrer per dita defença y que la present deliberació en la forma acostumada sie participada als dos excel·lentíssims y fidelíssims braços ecclesiàstich y militar»¹⁰⁶⁸.

---

¹⁰⁶⁶ *Resolució del Braç Reial del dia 5 de juliol de l'any 1713* (2008: les tres citacions a les pp. 116-117). El claudàtors són nostres. Encara que el darrer fragment citat, que comença amb: «la segona, ab las opprecions de haver-los abol·lit lo polítich govern», ha de correspondre amb l'ordre d'aparició dels tres corònims citats en el text poc abans (Castella, Aragó i València, respectivament) i, per tant, teòricament hauria de tractar sobre l'Aragó, no sembla el cas. Pensem que hi hagué una confusió en la redacció del text, en relació amb el predit ordre, puix que en realitat s'està parlant de València. Ho deduïm perquè, en primer lloc, el mot «segona» està en femení. En segon lloc, s'esmenta «lo comandant príncep de la casa de França» i el líder de l'exèrcit que conquerí el regne i ciutat de València fou Felip de Borbó, duc d'Orleans, nebot del rei Lluís XIV i cosí segon del seu homònim, el rei hispànic Felip V de Borbó. En tercer lloc, perquè, a continuació, en el text es parla explícitament d'Aragó.

¹⁰⁶⁷ *Resolució del Braç Reial del dia 5 de juliol de l'any 1713* (2008: les tres citacions a les pp. 117-118). El claudàtor és nostre.

¹⁰⁶⁸ *Resolució del Braç Reial del dia 5 de juliol de l'any 1713* (2008: p. 118).

També és pot comprovar en la publicística catalana del moment¹⁰⁶⁹, com per exemple, en l'opuscle *Lealtad Catalana Purificada de invidiosas calumnias* (1714), un dels últims impresos de la resistència contra els Borbó, on es veu clarament que després de la traïció aliada i l'actuació de l'emperador prengué força la idea que «Después de la defensa por la honra de Dios, no hay causa más justa que la de la patria y sus libertades»¹⁰⁷⁰.

Ben útil en aquest sentit és el testimoni presencial de Castellví, qui ens informa que del va passar a Barcelona quan la Junta de Braços va decidir seguir la via de la lluita a ultrança:

«Luego que se publicó el pregón de la guerra, que las cajas y clarines informaron al pueblo, lo celebró éste con común aplauso, indecible gozo y quietud de ánimo. No se oían por las calles otras voces que Privilegios o morir. [...] Después, todos los oficiales y soldados prestaron juramento de no abandonar las banderas hasta perder la última gota de sangre, en nombre y defensa del rey Carlos y de las leyes, privilegios, honores y libertades del Principado de Cataluña»¹⁰⁷¹.

Per copsar el factor patriòtic i republicà també podem fixar-nos en la simbologia vexil·lològica dels resistents. Tenim constància de ús d'algun símbol marcadament monàrquic i dinàstic. A tall de mostra, Jacques de Viguier, cavaller francès de l'Orde de Malta, que mitjançant cartes privades escrites a bord del vaixell francès *Furieux*, informava per correspondència al bisbe de Castres, oncle seu, dels fets militars del conflicte successori. Així, de Viguier, escrigué sobre el dia 1 d'agost de 1714:

«L'apres midi les ennemis mirent trois drapeaux sur les remparts à différentes fois, le premier étoit rouge, le second blanc avec des aigles [amb la qual indicaven que seguien reconeixent la sobirania de Carles d'Àustria] et les 3e noir avec un tête de mort blanche au milieu, apparemment qu'ils ne veulent point de quartier»¹⁰⁷².

Ara bé, abundaven senyeres que no remetien directament al sobirà o a la dinastia, sinó a Catalunya, a Barcelona i al manteniment de les llibertats del Principat. Per una

---

¹⁰⁶⁹ Vegeu, per exemple: Joaquim ALBAREDA (2005: pp. 66-71).

¹⁰⁷⁰ La citació a Joaquim ALBAREDA (2012: p. 306).

¹⁰⁷¹ Francisco de CASTELLVÍ (1997-2002: vol. 3, pp. 581 i 591).

¹⁰⁷² Jacques de VIGUIER, *Lettre IV*, Jean AUDOUARD (ed.) (1910: la citació a la p. 94). El claudàtor és nostre.

banda, segurament les ensenyes que promovien la màxima devoció eren les de Santa Eulàlia i Sant Jordi. Castellví ens donà testimoni:

«El día 24 de junio, con la acostumbrada antigua ceremonia y copioso concurso, fue sacada en público la antiquísima y tan renombrada bandera de Santa Eulalia, patrona de Barcelona [...] Esta bandera no se sacaba jamás que no fuese por alguna grave urgencia [...] A la una parte [de la bandera] estaba la imagen de Santa Eulalia, a la otra la de un cáliz con una hostia y un lema que decía: *Exurge, Deus, judica causam tuam*. Pocos días después los diputados hicieron la ceremonia de poner pronta la bandera de S. Jorge, patrón de Cataluña y de todo el continente de la Corona de Aragón, con la formalidad que se acostumbraba hacer cuando Cataluña estaba en grave peligro. Servía como de aviso a todos los catalanes para tomar las armas. No omitió el gobierno circunstancia para animar los naturales a la defensa»¹⁰⁷³.

Uns símbols, que si bé en els seus orígens medievals estaven estretament vinculats tant als comtes de Barcelona i reis d'Aragó com a Barcelona i Catalunya, durant el període modern, amb el progressiu estranyament dels sobirans, havien romàs més associats a la pàtria catalana i a la seva capital. Així mateix, es lluien altres estandards militars ben eloqüents:

«En el estandarte coronel del regimiento de la Fe estaba impreso un Santo Cristo con el lema: *Pro Lege, Patria et Rege* y a la otra parte la imagen de la Concepción; al pie de la imagen del Santo Cristo, las armas reales; bajo ellas, las armas del coronel y a las cuatro esquinas las de Cataluña»¹⁰⁷⁴.

A més, abunden els testimonis d'època sobre banderes negres de lluita sense quarter amb lemes que feien referència a la conservació de la legalitat catalana. Per exemple, l'autor del pamflet *The deplorable History of the Catalans* (1714), escrigué:

«It was upon the Departure of that General [comte de Starhemberg] that the *Catalans* proclaimed War, by beat of Drum and sound of Trumpet, against *France* and the Duke of *Anjou*, resolving rather to perish than to surrender to King *Philip*, before their lawful Privileges were confirmed; in order to which they sent all the useles Mouths out of the City,

---

¹⁰⁷³ Francisco de CASTELLVÍ (1997-2002: vol. 3, pp. 590-591).

¹⁰⁷⁴ Francisco de CASTELLVÍ (1997-2002: vol. 3, p. 591). Per conèixer en detall tota la qüestió de la simbologia, uniformes i organització de les tropes en qüestió, és imprescindible: Francesc Xavier HERNÁNDEZ CARDONA i Francesc RIART (2007).

and hung out a black Standard at *Montjoui* with this Inscription, *Death or our Privileges maintained*. [...] The Inhabitants of *Cardona* and the Neighbouring Country being resolved likewise to defend themselves to the last Extremity, put that Place into a good Posture of Defence, and have formed five new Regiments to which they gave black Colours with Motto's importing, *That they wil live Free, or Die*»¹⁰⁷⁵.

En definitiva, com diu Germán Segura:

«Los españoles apostados en la murallas de Barcelona la madrugada del 11 de septiembre de 1714 ya no combatían solo por el archiduque: estaban luchando principalmente por su patria (como quizás algunos de ellos habían sido conscientes de hacerlo durante toda la contienda)»¹⁰⁷⁶.

En aquest sentit, entenem que la Catalunya que resistia els Borbó els anys 1713 i 1714 —que en pocs mesos es veié reduïda a Cardona i Barcelona—, en certa mesura, funcionà *de facto* com una república lliure¹⁰⁷⁷. I és que, malgrat haver estat abandonat pel seu sobirà —el cabdill militar que havia de conduir els catalans en temps de la guerra—, tenir el país completament envaït, amb els dos darrers bastions resistents assetjats per terra per les forces de les Dues Corones dels Borbó (i Barcelona bloquejada per mar per les flotes francesa, espanyola i britànica), el Principat, gràcies a l'acció mancomunada de les institucions regnícoles (la Junta de Braços i els Tres Comuns) ubicades a Barcelona, encara pogué organitzar-se i autodefensar-se amb les seves pròpies forces durant catorze mesos¹⁰⁷⁸. Tanmateix, *de iure* Catalunya es mantingué coronada, per diversos motius:

En primer lloc, per no trencar radicalment amb la concepció monàrquica imperant en la societat¹⁰⁷⁹, ni l'estructura política tradicional de la comunitat política catalana, que per defensar-se necessitava la intervenció del seu sobirà¹⁰⁸⁰. A tall d'exemple paradigmàtic, si bé el mariscal Antonio de Villarreal fou escollit per les institucions regnícoles com a «Comandante en Xefe General de el Exército de Cataluña»¹⁰⁸¹, aixecat

---

¹⁰⁷⁵ *The deplorable History of the Catalans*, editat a Michael B. STRUBELL (cur.) (1992: pp. 236-238). Els claudàtors són nostres i les cursives són al text original de 1714.

¹⁰⁷⁶ Germán SEGURA (2015: p. 189).

¹⁰⁷⁷ Joaquim ALBAREDA (2010: p. 368).

¹⁰⁷⁸ Eduard Martí FRAGA (2015).

¹⁰⁷⁹ Xavier TORRES (2016: p. 193).

¹⁰⁸⁰ En aquest sentit, l'emperador, a través de les juntes secretes, informava i controlava la informació que rebien els comuns. Martí FRAGA (2015: pp. 329-330).

¹⁰⁸¹ Francesc Xavier HERNÁNDEZ CARDONA; Francesc RIART (2007: p. 68).

amb una prestesa considerable¹⁰⁸², ho va fer sota la condició irrenunciable d'obtenir la patent oficial de l'emperador, que en opinió d'Agustí Alcoberro i Mireia Campabadal, degué obtenir l'octubre de 1713 amb l'arribada a Barcelona de l'agent imperial Joan Francesc de Verneda¹⁰⁸³.

En segon lloc, perquè els resistents catalans no fossin considerats arreu com uns rebels al rei Felip de Borbó, ja que continuaven reconeixent com a senyor l'emperador Carles d'Àustria.

En tercer lloc, perquè els esmentats resistents, en qualitat de súbdits imperials, sempre ho tindrien més fàcil per rebre ajuda, ja fos dels altres territoris de l'emperador Carles —com preciosíssimes vitualles que reberen per mar al llarg del setge des de les illes de Mallorca i Eivissa austriacistes—; ja fos per la fe que el mateix emperador els socorregués, tal com la Cesària i Catòlica Majestat donava a entendre de forma ambigua —i força cínica, en opinió d'Adrià Cases— Carles d'Àustria als Tres Comuns¹⁰⁸⁴, puix que el recolzament que els donà al llarg del setge fou oficiós i limitadíssim¹⁰⁸⁵; ja fos per l'esperança d'un canvi sobtat en la geopolítica europea que pogués ésser-los favorable a l'auxili de part del antics aliats, com finalment succeí amb la successió britànica, tot i que massa tard¹⁰⁸⁶.

Sobre tot plegat ha escrit Xavier Torres fa poc que, si bé durant la Guerra de Successió també hi hagué alguna temptativa infructífera de republicanisme pràctic i diplomàtic enfocat a Catalunya, Mallorca i Eivissa, en canvi, on sí que triomfà —tot i que només uns pocs anys— el republicanisme radical fou a la nova Barcelona del Banat de Temesvar (1735- 1738), una colònia d'exiliats austriacistes ubicada a la perifèria del regne d'Hongria, a prop de la frontera turca. Diu l'autor que, segons tots els indicis, l'ideòleg hauria estat el jurista barceloní Josep Plantí, auditor dels exèrcits austriacistes a Sardenya durant la Guerra de Successió, i després exiliat successivament a Viena i a Milà:

«Plantí somniava amb una Nova Barcelona a la manera de «las ciudades libres del Imperio». Per aquesta raó, imaginava la colònia com una sola i gran metròpoli o ciutat; de tal manera que fins i tot els colons dels llocs o pobles dels voltants «serán tenidos como verdaderos republicistas y ciudadanos [...] pudiendo y debiendo gobernar todos los

---

¹⁰⁸² Adrià CASES (2015: pp. 109-110).

¹⁰⁸³ Agustí ALCOBERRO; Mireia CAMPABADAL (2014: p. 75, nota 224).

¹⁰⁸⁴ Adrià CASES (2015: p. 116).

¹⁰⁸⁵ Joaquim ALBAREDA (2010: pp. 370-377).

¹⁰⁸⁶ Joaquim ALBAREDA (2005: pp. 122-123).

pobladores». Pel que fa a la forma de govern, Plantí es decantava per una modalitat electiva, a saber, un “senat” d’una dotzena de membres, que «se podrán elegir [...] no sólo [entre] los nobles, sino también [entre] artistas y artesanos». Allò més important, però, era no governar «absolutamente y despóticamente», sinó racionalment, és a dir, «sólo en fuerza del dispuesto por las leyes»; les quals, al seu torn, es podien fer o renovar cada tres anys mitjançant un «convento» o una assemblea de [“]todo el pueblo o común, debiendo éste deliberar en todas las cosas públicas[”]»¹⁰⁸⁷.

Les idees republicanes d’aquest autor venien de temps enrere¹⁰⁸⁸, ja que aproximadament entre 1717 i 1725, escrigué l’obra inèdita *De morte Caroli Secundi Hispaniarum regis. De excidio Cathaloniae necnon destructione Barcinonis quasi secura*¹⁰⁸⁹, en què el doctor Plantí no només féu una crònica sobre la Guerra de Successió, sinó també un acurat al·legat per justificar una república lliure per a Catalunya:

«Catalunya, abandonada pel seu patró, enganyada pels confederats, oblidada en el tractat de pau que els potents van fer entre ells, presentia i prevenia que era abocada a la destrucció per part dels espanyols. [...] I com que ni va ser escoltada ni ajudada, es podia preveure que si pensava i considerava que podia ser lliure, no podia estar subjecta a cap príncep ni sotmesa a cap vincle jurídic: ni a Felip pel domini de Carles, ni a Carles per l’abdicació d’aquest. [...] Catalunya, en qualitat de lliure, no està subjecta al dret de res ni de ningú, sinó al seu propi dret»¹⁰⁹⁰.

Sigui com sigui, des de les files enemigues eren conscients que els resistents catalans contemplaven la possibilitat d’esdevenir una república lliure. Per exemple, el 1712, un enviat francès a la cort de Viena informava que uns representants catalans havien

---

¹⁰⁸⁷ Xavier TORRES (2016: p. 194). Hem substituït les cometes baixes [«»] del text original del professor Torres per cometes altes [“”], per evitar la coincidència de dos signes gràfics iguals seguits (una que marca el final de la citació que fa l’autor del text de Plantí i l’altra que marca el final de la nostra citació). Sobre la Barcelona danubiana: Agustí ALCOBERRO (2011).

¹⁰⁸⁸ Sobre Josep Plantí, vegeu: Agustí ALCOBERRO (2003) i Joaquim ALBAREDA (2005: pp. 219-231).

¹⁰⁸⁹ Ens ha estat impossible consultar l’original llatí que es troba a la *Biblioteca Nazionale Braidense* (BNB), Brera, Milà, Opera posthuma, Ms. AF XI 12. Hem pogut llegir la traducció realitzada per Pere Galceran Uyà i editada de forma parcial —puix que hi falten moltes citacions del doctor Plantí que, segons el traductor, han estat estalviades per facilitar-ne la lectura— en un apèndix documental: Josep PLANTÍ, *De la mort de Carles II, rei de les Espanyes. Del desastre de Catalunya i també de la destrucció de Barcelona que gairebé se’n seguí*, editada a Joaquim ALBAREDA (2005: pp. 303-321).

¹⁰⁹⁰ Josep PLANTÍ (2005: pp. 316-317).

demanat a l'emperador que en els tractats de pau intentés «ériger leur Royaume [el Principat] en Republique, qui seroit allié perpetuelle de la Maison d'Autriche»¹⁰⁹¹.

Altrament, alguns cronistes borbònics varen fer èmfasi en aquest punt, amb una clara intenció de desposseir de legitimitat la determinació catalana de resistir-se a tornar al jou de Felip V. Per exemple, el botifler Antonio d'Alòs, en la crònica *Breve noticia de las cinco principales revoluciones que en varias épocas han sucedido en el principado de Cataluña*, diu sobre la marxa de Carles III per ser coronat emperador que els seus partidaris catalans: «crédulos pensaban que quedaría Cataluña agregada a los estados hereditarios de la casa de Austria o bien que quedaría república independiente, que no era otra cosa que hablillas del vulgo»¹⁰⁹², mentre que es repetí la tesi —començant pel marquès de San Felipe, el qual fou seguit per d'Alòs i un anònim— inversemblant i no demostrada que, davant del tractat d'Utrecht, els catalans demanaren auxili al soldà turc oferint-li o bé el domini del Principat, amb la condició de conservar la religió i lleis, o bé la seva protecció otomana per quedar com a república¹⁰⁹³.

Un cop fetes aquestes reflexions sobre els sentiments col·lectius dels catalans envers la monarquia, els prínceps, les dinasties i les repúbliques lliures, tractarem de realitzar una breu anàlisi sobre els bàndols dinàstics enfrontats a Catalunya en els temps de guerra civil, especialment els de la Guerra de Successió, per esbrinar si allò que els distingia i els enfrontava era només la preferència per un candidat dinàstic al tron hispànic, o no.

---

¹⁰⁹¹ La citació a Joaquim ALBAREDA (ed.) (2011: p. 34). El claudàtor és nostre.

¹⁰⁹² Antonio d'ALÒS, *Breve noticia de las cinco principales revoluciones que en varias épocas han sucedido en el principado de Cataluña*, editada la part corresponent a la cinquena revolució per Rosa Maria ALABRÚS (2006: la citació p. 192). D'ara en endavant: Antonio d'ALÒS (2006).

¹⁰⁹³ Antonio d'ALÒS (2006: p. 194) i *Parte Segunda: Genio de los naturales de Cataluña...*, edició només la part que correspon al segle XVIII (ff. 33r-53v del manuscrit original conservat a Biblioteca de Catalunya, Fullets Bonsoms: núm. 119), també a Rosa Maria ALABRÚS (2006: la citació a la p. 148).

2. 3. 2. 6. Els perquès d'una arriscada aposta: Felip o Carles?

Comencem posant de relleu que, més enllà dels vincles que unien els catalans amb la causa d'un príncep concret i la seva dinastia, fet que condueix a l'aparició de malnoms relacionats amb símbols heràldics principescos dinàstics tals com «lleonets»¹⁰⁹⁴ i «aligots»¹⁰⁹⁵, en els temps de conflicte entre reis també rebrotava furibundament el conflicte ideològic sobre la manera de concebre la pàtria.

La documentació històrica dels comuns de Catalunya, així com la dels seus simpatitzants, ens deixa veure que aquestes corporacions entenien la «pàtria» com la comunitat política regulada per unes lleis fonamentals, que havien de ser observades rigorosament davant del perill de corrupció i, àdhuc, destrucció de la mateixa pàtria. En aquest sentit, el paper que tenien les predites institucions com a guardianes de la recta observança de les lleis de la pàtria, les conduïa, especialment en temps de guerra civil, a distingir clarament entre dos tipus de naturals catalans: els partidaris de la causa per la qual s'inclinaven aquestes institucions —«los fidelísimos cathalans» (s. XV)¹⁰⁹⁶, els «bons catalans», «els de la terra», «els de la pàtria», els «patricis o patricios», o els «verdaders catalans» (s. XVIII)¹⁰⁹⁷— i els catalans traïdors que estaven a l'altre bàndol:

---

¹⁰⁹⁴ El professor Simon i Tarrés ens informa que: «com és sabut, el lleó era el símbol dels reis de Castella i, durant la Guerra de Separació, la publicística catalana havia difós la imatge del lleó castellà com a cruel i mortal enemic dels catalans. D'ençà que esclatà la Revolució de 1640, els partidaris del rei d'Espanya eren motejats de «llaonets» i, durant els avalots populars d'aquells anys, els sospitosos de ser «malafectes» a la terra veïen les portes de les seves cases pintades amb un lleó». Antoni SIMON (2007b: p. 16). Conseqüentment, a la casa de la família Portell de Valldeix (Mataró) «públicament li deyan la Lleonera», puix que els amos eren afectes a Felip IV i ajudaven l'armada castellana del marquès de Mortara. La citació a Carles MARISTANY (1984: p. 14).

¹⁰⁹⁵ Jesús MESTRE (dir.) (1992: p. 79). L'àliga bicèfala era associada al títol imperial del Sacre Romà Imperi i, des d'aquest títol, s'acabà vinculant als sobirans de la Casa d'Àustria, especialment, als de la branca germànica, que ostentaren la dignitat imperial entre mitjan segle XV i inicis del XX. Sobre el cas de la simbologia de l'àliga en les armes del Rei Catòlic Carles III d'Àustria (posteriorment, emperador Carles VI del Sacre Romà Imperi) vegeu: Friedrich EDELMAYER (2004: p. 24).

¹⁰⁹⁶ Jaume SAFONT (1992: p. 182).

¹⁰⁹⁷ Per exemple, DGC: vol. X, pp. 1085 i 1156; i *Despertador de Catalunya* (1996: p. 191). Tot i que no hem sabut trobar el terme «patriota» abans de 1714, cal tenir presents un parell de fets: en primer lloc, sí que hem trobat «compatriota» a l'obra propagandística *Despertador de Catalunya* (1713), on consta que els: «verdaderos fills (de vostra amada Pàtria) exclamen ab llagrimas compadescuts i diuen: *nostres compatriotes són nostres majors enemics*» (1996: p. 191). En segon lloc, es feien servir, com ja hem assenyalat, les formes precursoras «patrici» o «patricio» i, en tercer lloc, unes dècades després, ja es posaria de moda el concepte «patriota» per assenyalar els defensors de Catalunya enfront dels agents reials. Així, per exemple, s'observa al memorial *Ephemérides comentáreas* de 1773 a l'hora de definir els revoltats contra les quintes: «al síndico procurador general don Raymundo Sans se le oyó la expresión notable de que “le era preciso irse a ver con los diputados

els «enemichs de la terra» (s. XV)¹⁰⁹⁸, els «enemichs de la terra», «los enemichs per lo bé de est Principat» o l'«enemich de la real corona» (s. XVIII)¹⁰⁹⁹.

La tradició historiogràfica ens empeny a considerar que, quant al pensament polític, la distinció entre «els de la pàtria» i els «enemichs de la terra» està motivada gairebé sempre per la radicalització de la disputa ideològica entorn a l'abast de la jurisdicció reial. Així, mentre uns catalans defensaven amb zel el compliment de les constitucions del Principat i Comtats, altres catalans solien ser més condescendents amb les contrafaccions comeses pel rei o la seva administració. I si bé això no deixa de ser cert en bona mesura, en atendre la casuística individual dels participants en aquests conflictes històrics, observem una realitat molt més complexa.

Si parem atenció a les conviccions absolutistes, el primer que hem de dir és que, en general, cal fugir dels tradicionals esquemes binaris, simplificadors i maniqueus, que distingeixen entre un bàndol constitucionalista i parlamentari enfrontat a un altre unívocament absolutista i antiforalista.

Així, els catalans que nodriren les forces dels monarques derrocats, ja fos Joan II d'Aragó en la Guerra Civil Catalana, Felip IV d'Àustria durant la Guerra dels Segadors o Felip V de Borbó entre 1705 i 1707 —en alguns casos excepcionals fins al 1714—, no s'han de considerar automàticament com a contraris a l'existència de les lleis i llibertats de la pàtria catalana, sinó més aviat com a persones de conviccions que consideraven que l'observança d'aquesta legalitat no podia ni precedir ni contradir la voluntat última del monarca¹¹⁰⁰.

(el marqués de la Manresana, don Ramón Posich y don Fancisco Nonell) para que representasen a favor de los patriotas y contra los soldados”». *Ephemérides comentáreas de la quinta del Principado de Cataluña y especialmente de Barcelona, que se debió hacer en virtud de Reales Órdenes en este presente año de 1773 para el reemplazo del ejército* (2015: p. 110).

¹⁰⁹⁸ L'expressió a Jaume SOBREQUÉS (2015: p. 261).

¹⁰⁹⁹ DGC: vol. X, pp. 287, 999 i 2238.

¹¹⁰⁰ Xavier TORRES (2008a: p. 254). Xavier Gil apunta sobre els partidaris catalans de Felip IV: «quan els conflictes desfermats van dur a la ruptura el 1640-1641, a penes cap dels tractadistes que van romandre fidels a Felip IV va esdevenir «anti-pactista» o partidari d'abolir o alterar greument el sistema jurídic-polític català. Aquestes observacions aconsellen no apressar-se a reduir a «absolutistes» tots els defensors de l'autoritat reial en una o una altra conjuntura. A més de parar la deguda atenció a les circumstàncies de cada moment, en evitació de teleologismes fàcils, és més apropiat identificar-los com a reialistes o regalistes, i sempre en el ben entés [sic, per benentès] de què n'hi havia uns de més bel·ligerants que altres. Ben mirat, el terme «reialista» pot implicar un sentit de confrontació, més escaient, doncs, per a quan el xoc polític i ideològic era ja ben palès. És així que el trobem en la relació dels fets de 1640 i anys posteriors escrita pel filipista i també exiliat Francesc Pasqual de Panno, el qual va utilitzar-lo per referir-se a aquells que havien pres la mateixa opció que ell, encara que, això sí, el va emprar només una vegada, mentre que les seves expressions més freqüents van ser «leales» o «bien afectos». En qualsevol cas, el qualificatiu «absolutista» hauria de reservar-se per a aquelles postures resoltament antagòniques al sistema pactista o per a les que

A la Catalunya d'inicis del segle XVIII, hi hagué qui avantposà la fidelitat a Felip V per davant de la deguda a la pàtria catalana representada pels tres Comuns i pel nou sobirà escollit per aquests. Tanmateix, entre els seguidors catalans del nou príncep també hi hagué qui avantposà el rei Carles III per davant de la pàtria i la seva legalitat. Així, encara que de persones amb aquestes conviccions regalistes, n'abundaven força més a les fileres del Borbó —evitar dicotomies simplistes no vol dir ignorar tendències¹¹⁰¹—, a les del candidat imperial també n'hi havia. Ja fos per convicció ideològica o per ascendir en l'administració reial, casos com el juriconsult Francesc Grases i Gralla, el del secretari marquès de Rialb o el de la resta d'alts càrrecs catalans del govern de Carles d'Àustria, són força coneguts.

Amb tot, en les conjuntures guerracivilistes de caràcter dinàstic, la presa per un partit o un altre no solament responia al dinastisme o les disputes ideològiques entre constitucionalistes i regalistes.

Diversíssimes i acumulables foren les motivacions que anaven des del mercenari que treia més benefici en un bàndol que en un altre, fins al camperol que fou llevat a la força, passant pels individus que escolliren una causa perquè el rival —ja sigui una persona, un determinat sector social o el poble veí— era partidari de la causa opositora, passant per tots aquells que s'uniren a una facció arrossegats per la misèria, pel clientelisme, per la solidaritat i estima amb familiars i amics o per tal de rescabalar-se de les atrocitats sofertes a mans d'alguna de les faccions en lluita¹¹⁰². I tot això sense oblidar, per un costat, que els ideals religiosos, polítics, econòmics i identitaris influïren a l'hora de prendre partit per un candidat i/o la seva dinastia i que, per l'altre costat, la major part

---

consideraven que el rei estava, per una via o una altra, *legibus solutus* respecte de les lleis humanes». Xavier GIL (1998: p. 477). Estant d'acord amb les apreciacions del professor Gil, hem de manifestar el nostre desacord amb l'ús del terme «reialista» per als partidaris dels monarques destronats, ja que d'aquesta manera es pot crear la confusió d'adjudicar el monarquisme només a un bàndol. En la trinxera contrària, la de les institucions de la terra i del nou príncep, eren tant o més reialistes i monarquistes que els seus enemics, sempre en el ben entès que entre els d'aquest bàndol no devien abundar tants regalistes i absolutistes com en el bàndol dels reis derrocats, puix que la facció dels Comuns catalans sempre fou la més procliu al respecte de la legalitat paccionada.

¹¹⁰¹ Ha escrit Joaquim Albareda sobre els partidaris de Felip V: «En les files del partit filipista, tant en el castellà com en el català, a banda del factor dinàstic, l'objectiu perseguit era reforçar les atribucions règies enfront de les institucions representatives i enfront del sistema polisinodial dels consells, sense posar en qüestió l'ordenament constitucional. El trànsit del reialisme, en sentit estricte, a l'absolutisme, fou el resultat de la decisió de Felip V presa el 1707, posada en solfa per Jean Orry, Michel Juan Amelot i Melchor de Macanaz, la qual va tenir una expressió inequívoca amb el càstig als territoris de la Corona d'Aragó, mesura que anava de bracet amb les urgències financeres i militars del borbó [sic] hispànic». Joaquim ALBAREDA (2005: p. 37). El claudàtor és nostre.

¹¹⁰² Sobre la violència contra la població civil a Catalunya, vegeu: Josep Maria TORRAS i RIBÉ (2016).

de la població hispànica obeí les disposicions del partit que s'havia imposat per les armes al respectiu regne, mentre la propaganda d'ambdós bàndols s'encarregava a dreccient a rematar la feina convencent de les bondats de la causa d'un o altre príncep¹¹⁰³, segons les capacitats de difusió de què disposaven en cada territori i moment.

En qualsevol cas, malgrat que en aquest apartat ens interessa centrar-nos en el monarquisme, el dinastisme i el culte pel príncep de torn, és igualment rellevant recordar el savi consell que oferí Eva Serra fa uns anys davant l'abús de conceptes com «austriacistes» o «borbònics», que amagaven sota l'aparença de conflictes dinàstics altres conflictes de tipus identitari i polític:

«si en lloc de situar-nos en les perspectives dels Borbó, dels Àustria, dels Hohenzollern o dels Romanov, fóssim més sensibles a les realitats històriques dels pobles o societats que, de grat o per força, s'implicaven o vivien i patien aquestes guerres, segurament intentaríem ressituar aquesta terminologia i buscar algunes claus [...] s'ha tendit a arraconar la terminologia de vigatans o maulets en favor de la terminologia més diplomàtica i cortesana. És cert que potser el nom no fa la cosa, però parlar només d'austriacisme convida a una lectura dinàstica de la guerra que sovint s'imposa a la lectura de resistència nacional»¹¹⁰⁴.

Primerament, ens centrarem en l'anàlisi dels botiflers. Amb aquest malnom foren coneguts a les terres de parla catalana els partidaris de Felip de Borbó, des de 1704, juntament amb els de «gavatxos», «bugres» o «traïdors», però que a partir de 1707 fou adoptat pels mateixos borbònics.

L'etimologia d'aquest malnom és incerta. Tot i que comunament es creu que «botifler» pot fer referència a la flor del lis de l'escut d'armes dels reis de França i, per tant, als partidaris de la casa de Borbó. El professor Albareda aposta per una etimologia més nostrada: el mot botifler podria derivar del verb «botir», que vol dir inflar. Durant la revolta dels Barretines (1687-1689), a la localitat de Centelles s'utilitzava la paraula «botiró» que significava: home petit i gros, per desqualificar els soldats hispànics. Per tant, botifler podria ser un adjectiu que aplicat a persones, de forma literal, serviria per definir els individus de galtes grosses —en castellà: *mofletudos*—, mentre que en sentit metafòric i figurat, es pot entendre com a individu inflat d'orgull i arrogància. Així els botiflers de Catalunya podrien ser persones orgulloses, presumides i arrogants, potser

---

¹¹⁰³ Germán SEGURA (2015: p. 180).

¹¹⁰⁴ Eva SERRA (2007a: p. 509).

al·ludint al fet que els partidaris del duc d'Anjou eren, per norma general, membres de les classes benestants¹¹⁰⁵. Finalment, no es pot ignorar l'etimologia oferta per Castellví en les seves *Narraciones Históricas*. Segons ell, ja en 1702 i 1703, a Barcelona es titllava de botiflers els seguidors de la Casa de Borbó, derivant el malnom del cognom del mariscal francès duc de Boufflers:

«Eparcióse por toda España la aclamación ejecutada en Viena de Austria de rey de España en la persona del serenísimo archiduque Carlos. [...] Estas voces hicieron impresión generalmente en España y en particular empezaba a distinguirse dos partidos, en Cataluña, con sobrenombres distintos. A los que consideraban inclinados a las Dos Coronas los llamaban *butifleros* y éstos, a los que discurrían ser del partido austríaco, *imperiales*. Estos nombres tuvieron principio y se originó esta distinción en el combate que en 11 de junio de 1702 hubo en las cercanías de Nimega entre las Dos Coronas y aliados, mandados los primeros del duque de Borgoña, guiado de la grande experiencia militar del mariscal de Boufflers, y los aliados mandados por el conde de Athlone. Esta noticia se publicó en Barcelona en los avisos públicos muy favorable a las Dos Coronas. De este hecho empezó como en sombra este renombre. Tomó cuerpo de otro combate en las cercanías de Amberes entre Ekeren y Chapelle que un destacamento de las dos Coronas, compuesto de 33 batallones y 32 escuadrones, mandado por el mariscal Boufflers y [el] marqués de Bedmar, habían dado una total derrota contra 26 escuadrones y 13 batallones de los aliados [...]. De este segundo hecho quedaron distinguidos los partidos. Los que creían o esparcían sucesos favorables a las Dos Coronas eran llamados *butifleros* y los que divulgaban o creían sucesos favorables al rey Carlos y sus aliados eran considerados con el renombre de *imperiales*. Esta distinción y renombre ocasionó muchos infortunios y desgracias, y duró todo el curso de la guerra. Y aunque en [...] 1711 murió el mariscal Boufflers, no terminó el renombre y creció siempre el encono entre los dos partidos, conservándose aún después de terminada la guerra en España»¹¹⁰⁶.

Sigui com sigui, cronistes i dietaristes ens indiquen que genèricament els botiflers eren identificats, o almenys als seus enemics els interessava que ho fossin, amb la gent benestant¹¹⁰⁷, tal com ens indicaren els cronistes borbònics Vicente Bacallar, marquès de San Felipe, i fra Nicolás de Jesús Belando. El primer digué: «todo el Principado en armas

---

¹¹⁰⁵ Joaquim ALBAREDA (2007b: p. 201); Jesús MESTRE (dir.) (1992: p. 146) i Antonio ESPINO (2006).

¹¹⁰⁶ Francisco de CASTELLVÍ (1997-2002: vol. 1, pp. 420-421).

¹¹⁰⁷ A Catalunya: «la alta nobleza que, como en los otros reinos de la Corona de Aragón, apoya a Felipe V prácticamente sin fisuras». Josep SERRANO (2014: p. 150).

se enfureció contra sí mismo, hallaron la mayor oportunidad los fascinerosos y malvados [...] buscaban a los que tenían fama de ricos y a fuerza de tormentos querían exprimir», mentre que el segon escrigué:

«los sublevados corriendo por el interior y por los confines del Principado acababan con las personas ricas: de suerte que si eran afectas al Rey Católico, por esta razón les arrebataron sus haberes, y si eran sus parciales, con el pretexto de servir al señor archiduque les sacaban sus substancias».

Fins i tot, l'austriacista Feliu de la Peña es refereix a les violències contra filipistes o tinguts per tals en 1705-1706, de part de «gente no conocida y de la más ínfima plebe»¹¹⁰⁸.

Pel que fa a l'extensió de l'austriacisme, si ens hem de refiar de l'opinió abans citada del pagès Massó, sembla que a Catalunya aquesta tendència política fou molt més popular entre els estrats socials baixos que no pas a l'Aragó o als dominis de la Corona de Castella. Una opinió que, almenys en relació amb el Principat, ens corrobora la historiografia dels darrers anys¹¹⁰⁹, de la mateixa manera que feren testimonis de l'època com el vescomte del Puerto: «En la última guerra contra Cataluña donde no obstante ser lo común del País enemigo del Rey, no havia pequeña población que no tuviese algún fiel vassallo»¹¹¹⁰.

En qualsevol cas, som del parer que, de cara a un coneixement més profund sobre el conflicte a Catalunya, serien de gran utilitat nous estudis d'àmbit local, especialment de ciutats, viles i llocs de jurisdicció nobiliària i eclesiàstica¹¹¹¹.

Retornant al tema de les tradicionalment suposades conviccions absolutistes dels seguidors dels reis derrocats, Núria Sales ja fa anys que exposà que, en consultar sol·licituds botifleres de compensació pels serveis prestats a Felip de Borbó, aquests foren els resultats:

---

¹¹⁰⁸ Les tres citacions a Núria SALES (1981: pp. 39-40). Els claudàtors són nostres.

¹¹⁰⁹ Per exemple, Germán Segura ha escrit: «Tan sólo el alto clero y parte de la nobleza pudo permitirse el lujo de permanecer leal a Felipe V en una Cataluña amenazada por las tropas aliadas y las partidas austriacistas». Germán SEGURA (2015: p. 184).

¹¹¹⁰ La citació a Núria SALES (1981: p. 41).

¹¹¹¹ Vegeu al respecte l'opinió del professor Serrano Daura. Josep SERRANO (2014: p. 153). Així mateix, malgrat que fuig dels objectius de la present tesi doctoral, resulta molt interessant veure l'evolució de l'organització política i la justícia en diversos municipis i senyorius de la Catalunya Nova després de la Nova Planta. Josep SERRANO (2000: vol. 1, pp. 229-246 i vol. 2: pp. 948-1012 i 1134-1142).

«Voldria subratllar que, d'unes tres-centes sol·licituds que he pogut veure com aquestes, entre els mèrits al·ludits sempre hi ha, naturalment, la fidelitat a Felip V, o bé la lluita contra «el usurpador» o «los sediciosos»: mai no s'hi parla de defensa de regalies o de la jurisdicció del príncep o del principi d'«un rei, una llei», ni de lluita contra la Generalitat i els Comuns de Catalunya, ni d'oposició a principis polítics continguts a les Constitucions de Catalunya»¹¹¹².

Per la seva part, el professor Albareda ha fet una lectura un xic diferent —més aprofundida— dels fonaments ideològics dels botiflers de Catalunya. Aquest modernista ha observat que, a banda d'arguments conjunturals, com eren la validesa del testament de Carles II d'Àustria, la vindicació de la fe catòlica enfront de les tropes protestants angleses, holandeses i imperials, i els abusos comesos pel govern austriacista, el discurs botifler català es caracteritzava per l'exaltació d'un dinastisme borbònic que recriminava la traïció dels arxiducistes al duc d'Anjou, per la defensa de les màximes atribucions règies i per un marcat ideari elitista i conservador, que els feia abominar de les majors atribucions de les institucions catalanes en poder dels austriacistes, identificant-les amb el descontrol de les classes populars. En aquest sentit, els botiflers catalans reivindicaren

---

¹¹¹² Núria SALES (1981: p. 48). Cal tenir en compte que a pesar de semblar les fonts idònies, s'han de valorar aquestes sol·licituds com el que són, mitjans per aconseguir la recompensa d'un rei per haver defensat la seva causa en una guerra civil. Conseqüentment, allò que sembla més raonable com a justificació de la presa de partit per aquest monarca ha de ser la fidelitat personal i dinàstica, i poc més. Si s'afegissin altres arguments, possiblement algun interessat en la recompensa de Felip V semblaria més un aprofitat que un fidel súbdit. De la mateixa manera, Joaquim E. López Camps ha explicat que per comprendre les motivacions de l'austriacisme valencià: «calia “escoltar” directament la veu d'aquells que van prendre les armes a favor de l'arxiduc Carles i, per fer això, era condició *sine qua non* procedir a una ampliació del repertori de fonts que incorporara, per exemple, correspondència creuada entre els dirigents austriacistes o relats autobiogràfics. Fonts d'aquest tipus van poder ser localitzades i estudiades i, amb elles, vam procedir a buscar indicis que permeteren entendre les raons de l'aposta dels valencians per la Casa d'Àustria. Tanmateix, les respostes a aquesta pregunta eren tan genèriques que gairebé semblaven excuses: “*como a legítimo español*”, “*sólo por ver el rostro de Vuestra Majestad*”, “*movido del grande amor a la Augustísima Casa de Austria*” o “*por defender la deseada libertad española*” eren els arguments utilitzats amb més freqüència pels austriacistes valencians a l'hora d'explicar les raons que els havien portat a donar suport a l'exèrcit aliat. En aquestes circumstàncies, es podia haver arribat a la conclusió que aquests raonaments simplement ometien les “raons de fons” de l'aposta austriacista i que aquestes s'havien de buscar en els “condicionants” socials i econòmics que havien fet esclatar la revolta. Dit d'una forma diferent: podem haver deduït que hi havia raons suposadament objectives —la forta pressió senyorial sobre el camperolat, la crisi dels sectors mercantils, l'odi als francesos etc.— que feien perfectament comprensible el trencament amb Felip V, encara que aquells que el van portar a terme no hagueren esmentat de forma explícita cap d'aquestes raons. Tanmateix, es podia concloure també que el silenci era, en aquest cas, una forma de resposta tan eloqüent com qualsevol altra. Si els austriacistes valencians no enumeraven les raons de la seua aposta devia ser, ben probablement, perquè no se sentien en la necessitat de fer-ho». Joaquim Enric LÓPEZ CAMPS (2015: pp. 445-446).

les lleis pròpies de Catalunya amb l'argument que, si els patriotes les defensaven amb tant zel, no era lògic el refús al rei Felip V que les havia jurat, permetent, a sobre, que els càrrecs de govern de les institucions fossin ocupats per estrangers o per pèrfids burgesos de l'estament popular, encara que fossin naturals del país. Malgrat que sigui una defensa interessada, en un principi, almenys entre 1700 i 1707 sembla complicat titllar d'anticonstitucionalistes o antiforalistes els botiflers catalans que, fins i tot, també criticaren la política nefasta del virrei Velasco¹¹¹³. Ara bé, després de la destrucció dels furs dels regnes de València i d'Aragó, el que resulta difícil és no fer-ho, tot i que, amb posterioritat a la Nova Planta, alguns botiflers ajudaren a salvar aspectes del dret privat català¹¹¹⁴. A partir d'aquesta fita resulta evident que els catalans filipistes, tot i que la majoria d'ells no fossin pas entusiastes de la destrucció del sistema juridicopolític del Principat, eren ben conscients de quin seria el destí de la pàtria amb la victòria borbònica.

Per tant, és inevitable concloure que la principal motivació dels botiflers catalans del 1707 enllà fou la recompensa que obtindrien els serveis prestats a Felip V, deixant de banda el bé públic del Principat: uns per venjança contra els austriacistes, altres per conviccions absolutistes, molts, de ben segur, per l'ambició de prosperar al servei del rei Borbó, i encara uns altres que no tingueren més remei que acatar la destrucció del sistema juridicopolític tradicional, en trobar-se enrolats en les forces de les Dues Corones i allunyats de la seva terra¹¹¹⁵.

Segonament, tractarem sobre els partidaris de Carles d'Àustria, tot començant per fer al·lusió al debat historiogràfic que gira al voltant del concepte «austriacisme» en el marc del canvi dinàstic i el conflicte successor hispànic d'inicis del segle XVIII¹¹¹⁶. La problemàtica gira al voltant del fet que rere la definició bàsica —filialitat per la Casa d'Àustria— s'agrupava tot un seguit de potències internacionals i, dins de l'àmbit de cadascun dels regnes hispànics, diferents sectors socials que recolzaven la candidatura de

---

¹¹¹³ Joaquim ALBAREDA (2007b: pp.181-182) i Josep SERRANO (2014: pp. 149-150).

¹¹¹⁴ Ernest LLUCH (2000: p. 62).

¹¹¹⁵ Germán SEGURA (2015: pp. 186 i 189).

¹¹¹⁶ Alguns estudis i reflexions sobre aquest concepte i la seva significació en la Guerra de Successió pel tron d'Espanya: Virginia LEÓN (1993), (2003) i (2006); Ernest LLUCH (2000b) i (2001); Joaquim ALBAREDA (2001b), (2005: pp. 35-71), (2007d), (2010) i (2017); Jon ARRIETA (2001) i (2017); Òscar GONZÁLEZ CAMAÑO (2003); Julio David MUÑOZ RODRÍGUEZ (2006); Ricardo GARCÍA CÁRCEL (2007); Eva SERRA (2001), (2007); Antoni SIMON (2011a) i (2016c); Joaquim Enric LÓPEZ CAMPS (2015).

l'arxiduc austríac, tenint tots i cadascun d'ells uns objectius i interessos particulars diferenciats¹¹¹⁷.

Centrant-nos en l'austriacisme a Catalunya¹¹¹⁸, Francisco d'Agulló, coronel del regiment borbònic de Gironella, explicava el 1706 les causes del triomf de Carles d'Àustria al Principat de la següent forma:

«El fuego mal apagado del odio contra los franceses, engendrado de las no bien olvidadas guerras antecedentes; fantásticos recelos de la futura opresión de sus privilegios con la amistad de las Dos Coronas, esparcidos a tiempo oportuno por malévolos y sediciosos en el vulgo; la imposibilidad de vender sus vinos y aguardiente, nacida de la privación del comercio con ingleses y holandeses; y el número grande de los que (habiendo cesado las conductas de dinero, que en otros tiempos venían de Castilla para el sustento de las tropas, y habiendo sobrevenido continuados los años de la mala cosecha) estaban en estado de no tener que comer, les atrajo un séquito numeroso de gente vil; y todo esto precipitó a Cataluña al movimiento que hemos visto cuando desembarcó el Archiduque»¹¹¹⁹.

Al nostre parer, de les causes exposades per aquest botifler cal destriar-ne les que tingueren més o menys pes.

Si tal com diu Albareda en el cas català l'aposta pels Àustria neix com un moviment entre la classe dirigent que s'estén amb èxit sobre la major part de la població¹¹²⁰, els motius que permeteren aquest èxit no estan fonamentats de forma primordial ni per l'arrelament del dinastisme pro-austríac tradicional, ni per l'austriacisme que es covà entre els anys 1700 i 1705, a recer de la mala praxi del govern del borbònic virrei Velasco i de la propaganda sobre les bondats de la casa d'Àustria i la persona de Carles III. Ni tan sols l'antipatia i l'odi acumulat pels catalans envers els

---

¹¹¹⁷ Per exemple, Ernest Lluch defensà que per descriure el posicionament de la majoria de catalanoaragonesos i alguns castellans en la Guerra de Successió no era adequat parlar «d'un austriacisme català, aragonès, valencià o espanyol fora que es refereixi a persones com Vilana Perlas, molt més identificades amb el monarca». Ernest LLUCH (2001: pp. 135-136).

¹¹¹⁸ Per a una visió ponderada de l'austriacisme català, vegeu: Òscar GONZÁLEZ CAMAÑO (2003).

¹¹¹⁹ La citació a Germán SEGURA (2015: p. 184).

¹¹²⁰ Per a l'àmbit espanyol, Albareda posa de relleu la mancança de monogràfics regionals per poder disposar d'una visió més concloent. Joaquim ALBAREDA (2017: p. 571). En els darrers anys han vist la llum moltes publicacions sobre la Guerra de Successió a Catalunya, tant d'abast regional, vegeu a tall de mostra: Antonio ESPINO (2009); Adrià CASES (2014) i Jaume DANTÍ (2014); com d'àmbit local. Sobre el món local també n'hi ha moltes i, per tant, només citarem una tríada d'obres com a mostra: Josep Maria TORRAS i RIBÉ (1983); Adrià CASES (2011) i Antonio MUÑOZ (2015).

francesos i els Borbó durant mig segle fou allò que precipità una presa de partit tan arriscada com la de 1705.

No voldríem que se'ns malentengués. És clar que en molts casos individuals aquests motius van fer decidir la persona a recolzar l'arxiduc, i que gairebé en tots els austriacistes catalans els predits elements tingueren una rellevància molt destacada, però la seva importància és relativa si tractem de comprendre la majoria del país, ja que al nostre entendre, allò que decantà la balança que aixecà una majoria de catalans a favor de Carles III fou:

a) La certesa de la capacitat bèl·lica dels aliats i la confiança en la seva més que probable victòria final, a què hem de sumar el projecte econòmic defensat per la classe mercantil catalana, el qual presentava millors perspectives d'èxit en una aliança amb les potències marítimes que no pas amb França.

b) El compromís, mitjançant el pacte de Gènova, de la reina d'Anglaterra, d'Escòcia i d'Irlanda, de mantenir intactes les constitucions i altres drets de la pàtria catalana, fos quin fos el final de la guerra.

c) L'esperança de la classe dirigent catalana i del poble baix —almenys del barceloní—¹¹²¹ en la recuperació del control de les insaculacions, com es desitjava de les demandes de les institucions regnícoles del Principat en la capitulació de Barcelona davant de les forces austriacistes, en les negociacions amb Carles d'Àustria, tant en les prèvies al jurament de les constitucions i a la nova convocatòria de Corts, com en el marc de la Cort General de Catalunya dels anys 1705 i 1706¹¹²².

d) La conquesta de Barcelona per part de l'arxiduc i els seus aliats i la presa de partit dels Comuns catalans per ells¹¹²³. Perquè si bé en arribar davant de Barcelona la flota aliada amb el candidat imperial, el recolzament vers ell no era gaire unànime arreu del país, un cop conquerida la ciutat, els catalans, en el marc d'una guerra civil, no faran més que sumar-se majoritàriament al bàndol del príncep que s'havia apoderat de la seva capital, que s'havia compromès a salvaguardar les constitucions de la terra i era acatat per les grans institucions regnícoles. I si quedava algun cap per lligar, la propaganda faria la resta¹¹²⁴.

---

¹¹²¹ Consulteu les narracions de Castellví: Francisco de CASTELLVÍ (1997-2002: vol. 2, p. 34).

¹¹²² Antoni SIMON (2016c: p. 43).

¹¹²³ Germán SEGURA (2009: p. 262).

¹¹²⁴ Germán SEGURA (2009: p. 446).

Alguns testimonis confirmen aquesta postura, en deixar patent l'ànim prudent i gens apassionat del catalans en el moment del desembarcament de les tropes aliades per assetjar Barcelona el 1705.

Així, segons les falses memòries del capità Carleton, escrites per Daniel Defoe, la situació era la següent: «De modo que fuimos a Cataluña porque se nos aseguró que contaríamos con toda clase de apoyos, pero una vez allí vimos que no contábamos con ninguno a menos que lo pagásemos»¹¹²⁵, mentre que Castellví recordava:

«Los pueblos obedecían con lentitud, dudaban del éxito y aunque deseaban el dominio austriaco no querían manchar la opinión en su obrar. La consideración de los generales reflectó [...] que el estado de los naturales de Cataluña no se hallaba en el pie que se les había hecho entender [...]; que era muy corto el número de los paisanos con armas; que los más llevaban víveres con abundancia. Sólo hasta aquel día [28 d'agost de 1705] habían pasado a bordo del navío del rey tres caballeros a besarle la mano [a Carles d'Àustria], que vivían en alquerías poco distantes»¹¹²⁶.

Per descomptat, rebutgem la interpretació historiogràfica simplista que explica el decantament dels catalans l'any 1705 pel tarannà més constitucionalista de la casa d'Àustria enfront de l'absolutisme borbònic. Com ja va dir en el seu dia Núria Sales, ni el 1700 ni el 1705, res no semblava indicar que un Àustria hagués de ser més respectuós amb les constitucions i les corts que un Borbó¹¹²⁷.

Ara bé, es poden fer un parell de matisos al posicionament de Sales, en relació amb la diferència entre Felip de Borbó i Carles d'Àustria.

En primer lloc, sabem per documentació diversa i cronistes d'ambdues faccions que l'inicial respecte borbònic a l'entramat politicojurídic de la Corona d'Aragó, en general, i del Principat, en particular, responia a una estratègia, almenys per part del rei de França i d'una sèrie de ministres espanyols, que consistia a esperar una millor conjuntura per alterar-la.

Castellví ens informa que mentre van durar les Corts catalanes de 1701-1702:

---

¹¹²⁵ Citat per Germán SEGURA (2009: p. 443). Encara que no siguin autèntiques memòries, l'obra d'aquest periodista del segle XVIII és de gran d'utilitat històrica. Defoe ens deixà constància del record que tenien els anglesos sobre la seva arribada a Catalunya l'any 1705.

¹¹²⁶ Francisco de CASTELLVÍ (1997-2000: vol. 1, p. 523). Els claudàtors són nostres.

¹¹²⁷ Núria SALES (1981: pp. 6-7).

«el Ministerio [espanyol] conferenciaba ocultamente sobre los privilegios de Cataluña y el modo con que debían unirla a las modernas leyes de Castilla establecidas con el poder, eclipsado del todo aquel extinguido antiguo esplendor de la nación castellana que las historias atestiguan. Concurrieron en las juntas el duque de Medina Sidonia, el conde de San Esteban, el secretario Ubilla y el embajador conde de Marsin»¹¹²⁸.

I continua indicant quines eren les ordres que es rebien des de París, mitjançant el comte de Marsin, ambaixador del rei Lluís XIV:

«El conde de Marsin explicó su sentir opuesto a la innovaciones que desde luego querían practicar [els ministres de Felip V]; que el tiempo pedía que el rey [Felip] no escasease las gracias en común ni en particular a los catalanes, antes bien les debía conceder particulares gracias por dos razones. La primera porque podría ser que de este modo olvidasen la aversión que tenían concebido al nombre francés, que esta ventaja sería favorable al rey en la guerra que se temía; segunda porque en el caso que después de fenecida la guerra continuase la delicadez en la observancia de sus leyes y privilegios, no debía dar ningún cuidado [a] reducir la Cataluña a la ley que se quisiese imponerle, que debían considerarse unos mismos los intereses de la Francia y de la España siendo una misma familia la que reinaba. Y últimamente que se debía considerar que ya no había más puente de Cataluña a Francia. En otro tiempo, a poca costa hallaban auxilio y tenían protección. Ahora no tenían dónde recurrir. El rey Luis hizo advertir al Ministerio [espanyol] por su embajador no ser oportuno el tiempo de regatear honores ni alterar privilegios a los naturales de la Corona de Aragón y en particular a los catalanes. Estas secretas conferencias declara Monsieur Filtz-Moritz que en Barcelona se tuvieron estas juntas. Resolvieron ocultar por entonces sus designios».

Però segons el cronista, els oficials del rei Felip V no combregaven gaire amb allò que se'ls aconsellà des de París, perquè al poc temps ja començaren els conflictes: «La práctica fue contraria a lo resuelto. Fenecidas las cortes, los ministros del Real Senado [és a dir, els jutges de la Reial Audiència], considerados en el común concepto contrarios a la observancia de las leyes, empezaron a promover nuevos disgustos»¹¹²⁹.

Per la seva banda, el comte de Robres, filipista natural de Catalunya, no dubtà en escriure que:

---

¹¹²⁸ Francisco de CASTELLVÍ (1997-2002: vol. 1, p. 347).

¹¹²⁹ Francisco de CASTELLVÍ (1997-2002: vol. 1, p. 348).

«en Castilla han estado siempre malhumorados con nuestras prácticas y exenciones, y recelo que la oposición de la idea de extirparlas ahora en algunos próceres castellanos pudiese proceder de que se les acababa el honroso empleo de Virreyes, debiéndoles sustituir los corregidores —grado ya tan inferior en la elevación— para uinvocar [sic, per *univocar*] el gobierno con Castilla, porque si quedaba compatible la mudanza con los virreinos más les apetecieran con la despotiquez que tienen en India que con la limitación que prescriben nuestros fueros. Todos los demás castellanos desearon tanto su ruina [dels sistemes politicojurídics de la Corona d' Aragó] que he oído el que la promesa que de ella se hizo a los pueblos [de la Corona de Castella] les mantuvo el año 1706 fieles al señor Felipe V más aun que su misma obligación y amor, juzgando que libre el soberano de las leyes que moderaban su autoridad podría la carga de sus tributos que repartiese en los reinos de Aragón y exonerar la inmensa que padecen»¹¹³⁰.

Per aquest motiu, segons el comte, el juny de 1707, Francisco Ronquillo, president del Consell de Castella, i altres ministres de Felip V, aconsellaven:

«que si el temor dels [catalanoaragonesos] a perder sus privilegios en vez de detener sus bríos les había precipitado [al bàndol austríac], era menester quitarles para siempre estos temores para asegurar la obediencia, y jamás podría ser de otro modo que revocándolos, añadiendo que la diversidad de gobierno en las provincias súbditas a un mismo cetro suscita emulaciones entre los naturales, incompatibles con la unión recíproca para concurrir sin desigualdad a las necesidades públicas, lo que cede en sumo detrimento del monarca. [...] Y así, sin más, se proponía que reducida toda esta península a la unidad que tuvo en tiempo de los godos, no habiendo ya otro nombre que el de españoles, sería más tremenda su fuerza que lo era en la diversidad de afectos casi extranjeros, resulta de la diferente economía de sus provincias. Por tanto finalmente llegaba el tiempo tan deseado del conde duque de Olivares de que los reyes de España fuesen independientes de otra ley que la de su natural piedad, en que principalmente consistía el gobierno monárquico»¹¹³¹.

Unes opinions molt semblats a la de l'aragonès, també borbònic, José Sisón Ferrer, qui escriu l'11 de juliol de 1707 al secretari José Grimaldo dient que la Nova Planta:

---

¹¹³⁰ Agustín LÓPEZ DE MENDOZA (2006: pp. 303-304). Els claudàtors són nostres.

¹¹³¹ Agustín LÓPEZ DE MENDOZA (2006: p. 305).

«no deja piedra sobre piedra en Aragón, ni deja clase, estado ni individuo a quien no alcance en lo jurídico, político y económico; y una mutación tan súbita, en unos naturales que se han criado siempre con que sus leyes precedieron a sus reyes, no puede dejar de consternarlos y de infundirlos muy extrañas sensaciones. Atribuyen este decreto más al odio antiguo con que los castellanos siempre han mirado este reino que no a la voluntad del rey nuestro señor, de quien aún les queda la esperanza que le ha de mandar reformar, pues sin ella ya tendrían arrancados todos los corazones»¹¹³².

És cert que enfront de l'experiència de govern borbònic que s'havia viscut a Catalunya entre els anys 1703 i 1705, produint-se una escalada de contrafaccions per part de l'administració reial que convertí en paper mullat gran part de l'ordenament legal aprovat o ratificat en les Corts catalanes del període 1701-1702¹¹³³, un nou monarca significava una nova relació rei-principat que la classe dirigent catalana no desaprofità. Cal tenir en compte la delicada situació d'un novell rei Carles III que necessitava l'incondicional suport financer, militar i simbòlic de Catalunya de cara a l'opinió dels seus aliats i de la resta d'espanyols, fet que desembocà en la ràpida convocatòria d'unes Corts catalanes entre els anys 1705 i 1706, en què el nou monarca germànic fou encara més generós amb els catalans que el seu rival gal en les corts precedents¹¹³⁴.

A més, Carles d'Àustria, en principi, no tenia necessitat d'haver estat educat en l'ideal unitarista castellanocortesà, que havia dificultat tant la relació de Catalunya dels Àustria de la branca espanyola durant més d'un segle, la qual encara era defensada pels cortesans de Felip V, si hem de creure els testimonis més amunt reproduïts.

Altrament, sembla lògic que en les projeccions dels austriacistes del Principat existís l'afany de veure un Àustria agraït i respectuós amb Catalunya, per haver estat elevat al tron hispànic pels catalans, els primers espanyols que se sumaren massivament a la seva causa, fet que reconegué el mateix Carles III¹¹³⁵. Un deute del rei amb els catalans que encara tenia més mèrit arran del clar decantament dels súbdits de la Corona de Castella vers Felip V. Per tant, era ben possible que la victòria austriacista atorgués al Principat un prestigi simbòlic —quelcom gens menyspreable durant l'Antic Règim— que la classe dirigent catalana considerava que Catalunya mereixia en el si de l'imperi

---

¹¹³² Citat a José María IÑURRITEGUI (2001: p. 301, nota 90).

¹¹³³ Antoni SIMON (2011a: p. 321) i Josep CAPDEFERRO; Eva SERRA (2015a) i (2015b).

¹¹³⁴ Sobre les Corts Catalanes de Carles III, vegeu: Mònica FERNÁNDEZ (1996); Germán SEGURA (2009) i Eva SERRA (2016: pp. 22-27).

¹¹³⁵ DGC: vol. X, pp. 762.

espanyol, especialment, després de mig segle de sacrificis en la lluita contra Lluís XIV de França, que es podria traduir en recompenses a través d'alguns atorgaments de càrrecs i prebendes en l'administració de la Corona.

Però, sobretot, el que significava la victòria de Carles d'Àustria per als seus seguidors del Principat era la consolidació del resultat dels pactes i legalitat establerts en les Corts de 1705-1706, és a dir, afermava per a Catalunya una autonomia, un autogovern i un desenvolupament constitucional majors que aquells dels quals havien gaudit des del 1652, i encara des del 1702. Així mateix, la victòria del candidat austríac també permetria una més àmplia penetració catalana en el mercat iberoamericà, alhora que reblaria la lucrativa aliança comercial amb les potències marítimes de la Gran Aliança de la Haia¹¹³⁶.

Ara bé, de tot això no es pot inferir, com ha estat fent la major part de la historiografia catalana i espanyola del segle XX i inicis del XXI —començant per Ferran Soldevila, i seguint-lo: Jaume Vicens Vives i Pierre Vilar, Joaquim Albareda, Ricardo García Cárcel, Jon Arrieta o Joaquim Enric López Camps, entre d'altres— que allò que pretenia l'elit provincial catalana era intervenir en la política d'Espanya desplaçant l'elit castellanocortesana i prenent el timó de l'imperi espanyol¹¹³⁷. Com ha explicat en els darrers anys Antoni Simon i Tarrés¹¹³⁸, no ha estat mai demostrat que els austriacistes tinguessin ni força, ni ambicions, ni programa per incidir en les directrius polítiques i econòmiques de la cort de Madrid, ni tampoc que els resultés necessari, puix que aconseguir els objectius polítics i econòmics suara al·ludits era factible des del Principat estant, mitjançant l'aprovació de lleis en la Cort General de Catalunya.

És més, segons l'autor, el projecte hegemonista espanyol de l'austriacisme català sembla que només va existir en la propaganda de guerra borbònica, la qual intentava atiar i instrumentalitzar l'anticatalanisme entre la resta de súbdits hispans, en anunciar que la victòria de Carles d'Àustria comportaria mesures tals com: el canvi de nom de Corona

---

¹¹³⁶ El 1686 es va crear la *Gran Aliança* internacional —coneguda inicialment com a *Lliga d'Augsburg*— fundada per l'emperador del Sacre Romà Imperi amb l'objectiu d'enfrontar-se a les ambicions expansionistes del rei de França. Se sumaren a aquesta moltes potències polítiques europees com les Províncies Unides dels Països Baixos, el Rei Catòlic de les Espanyes, el rei de Portugal, el rei de Suècia, el duc de Baviera, el rei d'Anglaterra, Escòcia i Irlanda, el duc de Prússia i marcgravi elector de Bradenburg, el duc de Baviera i altres prínceps del Sacre Imperi. L'any 1701, davant de l'assumpció de la Monarquia d'Espanya pels Borbó, se signà el tractat de la Haia, donant lloc a la Segona Gran Aliança que fou la que lluità en la Guerra de Successió hispànica a favor de l'arxiduc d'Àustria. Josep SERRANO (2014: p. 144).

¹¹³⁷ Ferran SOLDEVILA (1962: vol. 3); Jaume VICENS VIVES (1999: pp. 121-125); Pierre VILAR (1964-1968: vol. 2, pp. 413-417), Joaquim ALBAREDA (1993) i (2010); Ricardo GARCÍA CÁRCEL (2003); Jon ARRIETA (2006: p. 360) i Joaquim Enric LÓPEZ CAMPS (2015: p. 443).

¹¹³⁸ Antoni SIMON (2005a), (2011) i (2016c).

d'Aragó a Corona de Catalunya; la construcció a Madrid d'una ciutadella governada per un català; el control català de diversos ports castellans, així com del conjunt del comerç amb Amèrica, etc.¹¹³⁹.

En aquest sentit, resulta ben reveladora una dada que llegim en la tesi doctoral d'Andrea Ricci. L'autor posa de relleu la relació entre la concepció que Ferran Soldevila atorgà a l'ideari de Feliu de la Peña —inclosa l'extrapolació que féu d'aquest ideari al conjunt de la classe dirigent catalana de finals del segle XVII i inicis del segle XVIII— i la concepció del catalanisme polític que, d'ençà de finals del segle XIX i al llarg del segle XX, pretengué intervenir en el govern d'Espanya per tal de dirigir-la i regenerar-la, especialment, en els àmbits econòmic i cultural. Un exemple paradigmàtic d'aquesta tendència fou: «el de Francesc Cambó entre els segles XIX i XX, no per casualitat finançador de la *Història de Catalunya* de Ferran Soldevila, el primer a llegir en Feliu de la Peña la voluntat de Catalunya d'incidir en la política espanyola»¹¹⁴⁰.

Per tant, l'ambició de control hispànic de la classe dirigent catalana de l'època de Carles II i del conflicte dinàstic bé podria ser una interpretació historicista, nascuda de la necessitat de justificar amb precedents històrics el posicionament ideològic del catalanisme polític tradicional d'època contemporània.

En definitiva, sobre la qüestió ha conclòs el professor Simon que, per part catalana, els xocs de 1640 i 1705 tenen un mateix sentit polític:

«tractar d'assegurar la integritat i la continuïtat del règim d'autogovern propi en el marc d'un model d'estat de tipus constitucionalista. La incardinació en el joc de la política internacional europea seria en el 1640 per intentar frenar les escomeses del reformisme absolutista d'Olivares, i en el 1705 per recuperar el terreny perdut en l'autogovern d'ençà 1652. En aquest sentit l'aposta catalana de 1705 no tindria un horitzó «espanyol», sinó «sobiranista català». L'objectiu en el 1705 seria afermar les llibertats del sistema pactista, retallades des del 1652 i maltractades contínuament per la pràctica política del govern central de la monarquia; i, a partir d'aquí, i no pas d'un programa «espanyol», bastir un marc polític i institucional propi que, una vegada recuperat l'autogovern perdut el 1652, fos capaç de donar sortida a les energies i al dinamisme d'una economia en expansió, com ho era l'economia catalana del final del segle XVII i començament del XVIII»¹¹⁴¹.

---

¹¹³⁹ Antoni SIMON (2011a: pp. 16-17, nota 20).

¹¹⁴⁰ Andrea RICCI (2013: pp. 633-634).

¹¹⁴¹ Antoni SIMON (2011a: p. 20).

Tanmateix, Joaquim Albareda, tot rebutjant la interpretació d'Antoni Simon, ha escrit recentment:

«la apuesta política y económica de los catalanes en la guerra de Sucesión, junto a las potencias marítimas, además de la causa dinástica perseguía el desarrollo del constitucionalismo dentro de la monarquía hispánica mediante unas instituciones notablemente inclusivas que limitaban el poder del monarca en un tiempo en que el absolutismo avanzaba inexorablemente en el continente [europeu]».

Argument que conclou amb una nota a peu que s'incardina en l'expressió «dentro de la monarquía hispánica» on indica: «No se ha demostrado que la apuesta de 1705 tuviera un horizonte “soberanista catalán” como sostiene Antoni Simon», tot remetent al fragment de l'obra de l'any 2011 de Simon que hem reproduït i ens ha servit per obrir aquest incís historiogràfic¹¹⁴².

Inicialment, sobta que el professor Albareda afirmi que l'horitzó sobiranista català no s'ha demostrat pel fet que els catalans austriacistes perseguien el desenvolupament del constitucionalisme dins de la Monarquia d'Espanya. Amb aquests mots Joaquim Albareda dóna a entendre que Simon sosté que l'horitzó sobiranista català de l'any 1705 era una Catalunya fora de l'imperi espanyol, cosa que no és certa.

Que Antoni Simon no defensa tal cosa es pot comprovar en el darrer fragment que hem citat de l'autor com en altres punts d'aquella mateixa obra del 2011, on l'autor rebutja expressament, per anacrònica, la interpretació tradicional que defensa que la postura catalana del 1640 era «separatista» i la del 1705 «intervencionista», pel fet que l'estat espanyol no estava encara políticament conformat, existint llavors la monarquia espanyola composta dels Àustria¹¹⁴³. Albareda ha estat del mateix parer sobre què era Espanya en múltiples publicacions. I és que, com hem sostingut nosaltres al llarg de la tesi, la Monarquia espanyola dels Àustria no era un estat unificat i centralitzat a l'estil contemporani, sinó una monarquia dinàstica composta per múltiples regnes i estats autònoms entre ells. En aquest sentit, Albareda s'ha queixat dels «al·legats (i les lleis!) a favor de l'Espanya perenne, alimentats per un nacionalisme espanyol essencialista i excloent», tot defensant l'estructura composta de regnes i estats de l'Espanya dels

---

¹¹⁴² Joaquim ALBAREDA (2017: pp. 579-580 i nota 46).El claudàtor és nostre.

¹¹⁴³ Antoni SIMON (2011a: p. 17).

Àustria, bastida mitjançant un «procés d'agregació política que ha estat ben explicat per John Elliott», essent-ne un d'aquests regnes i estats: «l'Estat català»¹¹⁴⁴.

Diem que inicialment sobtava la conclusió de Joaquim Albareda sobre la tesi del professor Simon. Tanmateix, després quedem ben sorpresos en descobrir que ja el 2010 Albareda havia escrit a propòsit de la mateixa temàtica: «No hay indicios para pensar, como sostiene Antoni Simon, que más allá de la burguesía, otros grupos dirigentes y sectores de las clases sociales medias urbanas y rurales albergaran un proyecto secesionista», tot responant a una obra de Simon de l'any 2005¹¹⁴⁵.

Però, en comprovar quin fou l'argument del professor Simon al qual respon Albareda, quedem estupefactes. Simon i Tarrés havia escrit:

«interpreto que potser caldria matisar la idea apuntada per J. Vicens Vives, Ferran Soldevila i Pierre Vilar, i seguida gairebé unànimement per la historiografia més actual, segons la qual el projecte i la lluita política dels catalans tenien una dimensió espanyola, és a dir, manifestaven una voluntat d'intervenir en el destí polític no solament català sinó espanyol. Això segurament és cert pel que fa al capteniment i als interessos de la burgesia catalana austriacista —antifrancesa en els àmbits econòmic i polític, i decidida a convertir Barcelona en la nova capital del comerç colonial espanyol—, però no ho ha de ser forçosament pel que fa a altres sectors de les classes dirigents o de les classes mitjanes urbanes i rurals»¹¹⁴⁶.

Per tant, el professor Albareda confon completament l'argument d'Antoni Simon, primerament, en parlar de secessionisme¹¹⁴⁷ i, segonament, en donar a entendre que el professor Simon defensava que diversos sectors socials de la Catalunya del 1705, encapçalats per la burgesia, tenien un projecte secessionista, quan allò que Simon sosté és que els catalans de l'època no tenien un projecte per intervenir en la direcció de l'imperi espanyol, sinó que cercaven aconseguir més autonomia i autogovern dins d'aquest —cosa ben diferent de voler independitzar-se d'Espanya— i, si havia algun sector amb

---

¹¹⁴⁴ Vegeu les citacions a Joaquim ALBAREDA (2004: p. 115) i (2015: p. 22), respectivament.

¹¹⁴⁵ Joaquim ALBAREDA (2010: p. 369).

¹¹⁴⁶ Antoni SIMON (2005a: p. 431).

¹¹⁴⁷ El 2007 es va publicar un capítol de llibre escrit per Eva Serra titulat: *Voluntat de sobirania en un context de canvi dinàstic (El debat de la vicerègia, novembre 1700 – març 1701)*. La confecció del predit llibre col·lectiu fou dirigida per Joaquim Albareda. De la presentació del capítol de la professora Serra no es destria pas que el professor Albareda entengués que Serra estigués parlant —cosa que no féu— de voluntat de secessionisme a inicis del segle XVIII, ni tampoc tenim cap constància que Joaquim Albareda hagi escrit res a propòsit de l'ús del terme «sobirania» en l'esmentat capítol de llibre. Vegeu: Eva SERRA (2007c) i Joaquim ALBAREDA (2007a).

intencions d'intervenir una mica més en el govern espanyol per treure més profit del sistema colonial espanyol era, precisament, la burgesia mercantil catalana.

Ras i curt, no hi ha una polèmica historiogràfica real. Insistim, el professor Simon i Tarrés ha palesat que l'horitzó sobiranista català del 1705 consistí en aconseguir uns nivells majors d'autogovern per al Principat dins del marc hispànic, a través del desenvolupament del constitucionalisme i la limitació del poder reial. L'objectiu era la recuperació de l'autogovern perdut per les institucions de la "terra" des de l'any 1652, mitjançant la cessió règia del control sobre les insaculacions de la Generalitat i el Consell de Cent, així com la possibilitat d'intervenir en la regulació dels allotjaments militars realitzats a Catalunya. En fi, dit de forma prosaica: Antoni Simon no rebutja l'horitzó espanyol de l'aposta catalana de l'any 1705 perquè consideri que els austriacistes catalans volien la desvinculació de Catalunya de la Corona d'Espanya, sinó que allò que nega és un projecte espanyol dels austriacistes de Catalunya que, segons havia interpretat la historiografia catalana tradicional, teòricament consistiria en el control de la cort i dels destins de la Corona d'Espanya¹¹⁴⁸. De fet, el professor Albareda s'adhereix a l'horitzó sobiranista català del professor Simon quan afirma que l'aposta catalana del 1705 perseguia el desenvolupament del constitucionalisme dins de la Monarquia Hispànica per mitjà d'unes institucions notablement inclusives que limitaven el poder del monarca.

Finit el parèntesi historiogràfic sobre el projecte català austriacista, tornem als anhels i esperances dels catalans en relació amb l'arxiduc, que teòricament no havia d'estar imbuït pel tarannà uniformador castellanista i havia de ser més respectuós amb la legalitat catalana que el duc d'Anjou, de la qual cosa s'aprofitava la propaganda austriacista com s'observa, per exemple, en el fullet anònim *Doctrina Cathalana de un mestre, y deixeble* (1705):

«A CARLOS TECER REY DE ESPANYA / Vostre Sacra Magestat, / no es de Sa[n]ch de Castella[n]s / Suposat dels Cathalans / Lo valor haveu provat; / Quant en ells haveu fiat / Tot lo pes de la Corona, / Posantvos en Barcelona, / Del Regne la millor Clau, / Y quant veuhen que Regnau, / Diuhen tots: En hora bona»¹¹⁴⁹.

En el text anònim *Iuizio político, general de el año del Señor de 1706. Compuesto por vn filosofo, natural de Cataluña*, s'explica allò que s'espera del rei Carles: «La

---

¹¹⁴⁸ Antoni SIMON (2005a: pp. 431-433), (2011a) i (2016c).

¹¹⁴⁹ BC. Fullets Bonsoms, núms. 526 i 5707.

Nobleza de una Provincia es el alma de los aciertos de un Rey Conde. [...] Si aquel Rey, que Reyna en el coraçon de sus Vassallos, previene promesas de Fueros, y Privilegios, y cautela los daños de la Milicia, conquistará mejor, que con las armas»¹¹⁵⁰.

Mentre que en el també anònim *Romance en el qual explica un vassallo de Carlos Tercero el afecto que tiene a su rey* (1705) es pregona el zel legalista que es pressuposa a Carles d'Àustria amb els següents versos:

«Oid, oid moradores / lo que de CARLOS Tercero / por explicar mis amores / agora yo cantar quiero. / Y tambien para explicar / la innata afficion / para poderle exaltar / oy tiene mi Nacion. / De Nacion soy Catalan / Y tanto quiero à mi Rey / Que le miro como imán / Defensor de nuestra Ley»¹¹⁵¹.

Ara bé, cal aclarir que, tal com ha indicat Virginia León, l'objectiu primordial per a l'arxiduc —per no dir únic— era fer-se amb el ceptre espanyol. I si per aconseguir-lo calia violentar el sistema politicojurídic tradicional, això no suposaria un fre per al pretendent austríac¹¹⁵².

A pesar d'allò que promulgues la propaganda austriacista, sabem que en el context de la guerra el sobirà germànic no només va tenir una tendència castellanitzadora, almenys pel que fa al personal de la seva administració¹¹⁵³, sinó que va tractar en tot moment de maniobrar políticament per eludir els esculls que poguessin representar les lleis catalanes i aconseguir del Principat un esforç molt superior que el que van rebre els proppassats reis de la Casa d'Àustria: les demandes incessants als Comuns i privats de Catalunya d'homes i diners, els constants abusos de les tropes aliades en els allotjaments ubicats en el territori català o la cessió incompleta de les insaculacions són una mostra del tarannà absolutista de Carles III.

Tanmateix, si entre l'octubre de 1705 i el juny de 1707 l'austriacisme català es veié motivat per la força dels aliats i la conquesta (1705) i eficaç defensa de Barcelona (1706), que se sumaven a l'antifrancesisme, al nou pacte constitucional en clausurar amb èxit les Corts i a les recompenses presents i futures en forma de càrrecs i privilegis polítics i econòmics per a alguns membres l'elit de Catalunya, a partir de l'any 1707, la

---

¹¹⁵⁰ BC. Fullets Bonsoms, núms. 5712 i 12732.

¹¹⁵¹ BC. Fullets Bonsoms, núm. 5696.

¹¹⁵² Virginia LEÓN (1993: p. 111).

¹¹⁵³ Antoni SIMON (2011a: pp. 16-17).

importància del dinastisme austriacista començà a decaure entre els catalans com a factor principal per seguir la causa de l'arxiduc.

D'una banda, l'amor per Carles i la seva dinastia afluixava perquè de la consideració originària d'una guerra de curta duració, que es desenvoluparia fora del Principat, es passà amb resignació a una guerra feixuga defensiva desenvolupada íntegrament en el territori català, els naturals del qual havien de patir abusos per part dels dos bàndols enfrontats.

D'altra banda, entre els austriacistes catalans, la filiació a la Casa d'Àustria *per se* perdé pes a favor del factor constitucionalista, perquè l'abolició dels furs dels regnes d'Aragó i València ho canvià tot. A partir de llavors els catalans visqueren amb la certesa d'allò que significava la derrota de Carles III: tant la ferotge revenja de Felip V i els seus partidaris, com s'havia pogut comprovar, des de la derrota d'Almansa, a València, a Aragó, a Lleida i a la resta de poblacions catalanes que els borbònics anaven cremant, com la traumàtica abolició de les lleis i institucions de Catalunya. La causa austriacista esdevingué al Principat l'única possible per a aquells que volien mantenir la seva pàtria política lliure i autònoma en el marc de la Monarquia Hispànica¹¹⁵⁴.

En aquesta conjuntura, el comportament absolutista de Carles III a Catalunya per tal de guanyar la guerra era ben poca cosa en comparació amb allò que amenaçava els catalans en cas de victòria de Felip V.

A partir d'aquest punt, un cop ben matisada i contextualitzada en la seva correcta cronologia, sí que es pot aplicar la interpretació de constitucionalisme austriacista *versus* absolutisme borbònic.

Així, concloem que, com a mínim des del 1707 —i encara molt més des del 1713—, el posicionament dels catalans que lluitaren per restar sota el suau domini del rei Carles tingué molt més a veure amb el fet que lluitar per la causa de l'Àustria havia esdevingut l'única forma d'evitar la repressió borbònica i conservar les llibertats catalanes, que no pas amb el fervorós dinastisme austriacista i un amor desfermat per un príncep i «senyor molt ingràt / que sens amor ha deixat / als amics en les pedrades»¹¹⁵⁵.

---

¹¹⁵⁴ Joaquim ALBAREDA (ed.) (1996: p. 193) i (2015); Josep Maria TORRAS i RIBÉ (2004) i Antoni SIMON (2016c).

¹¹⁵⁵ La citació a Joaquim ALBAREDA (2012: p. 286).

2. 3. 3. El sistema legal i institucional de la pàtria catalana

El tercer pilar de la identitat col·lectiva catalana a l'època baixmedieval i altmoderna el trobem en la llarga nòmina de lleis i privilegis de rang superior que afectaven el comú de la població de cada regne, principat o república d'Antic Règim, estenent-se per sobre les fronteres locals i senyoriales.

Així, en les societats corporativistes d'època medieval i moderna, la defensa i preservació de privilegis, costums, llibertats o drets diversos era un tret comú i constant arreu d'Europa, ja que aquestes legalitats, consistents en dispenses de l'acompliment de normes comunes, atorgaven beneficis a aquells que en disposaven, diferenciant-los de la resta. Aquestes normatives legals eren concedides per un sobirà o pactades en el marc d'una assemblea parlamentària.

De privilegis o lleis particulars n'hi havia de moltes menes i podien ser concedits a una persona, família, església, col·legi, confraria, ciutat o vila, estament o al conjunt d'habitants d'una comunitat política, afectant, per tant, no només aquelles que la historiografia anomena classes privilegiades (l'aristocràcia laica i els membres de l'Església) que, lògicament, eren els col·lectius que de més privilegis gaudien, sinó que, en general, tots els membres d'una societat estamental es veien afectats per algun privilegi¹¹⁵⁶.

La legalitat que ens interessa són les *Constitutions y altres drets de Catalunya*¹¹⁵⁷, per definició, les lleis del conjunt del Principat de Catalunya i Comtats de Rosselló i Cerdanya, altrament dites «llibertats» dels catalans, de la pàtria o de la terra¹¹⁵⁸ i «drets o lleis de la pàtria»¹¹⁵⁹. Eren allò que diferenciava políticament i jurídica els catalans i el seu estat de la resta de súbdits i regnes de la Corona d'Aragó —més tard,

---

¹¹⁵⁶ Antoni SIMON (2001: p. 18); Òscar JANÉ (2006a: p. 49) i Xavier TORRES (2006: pp. 22-24) i (2008a: p. 133).

¹¹⁵⁷ *Constitutions y altres drets de Catalunya, complilats en virtut del Capítol de Cort LXXXII. De las Corts per la S.C.Y R. Majestat del Rey Don Philip IV. Nostre Senyor celebradas en la ciutat de Barcelona, any MDCCII*, Barcelona: Joan Pau Martí y Joseph Llopis, 1704, edició facsímil a Josep Maria PONS i GURI, (int.) (1995). D'ara en endavant: *Constitucions, y altres drets de Catalunya* (1995). I també: *Constitucions, capítols i actes de cort..., 1702* (2006) i *Constitucions, capítols i actes de cort..., 1706* (2006).

¹¹⁵⁸ Com a exemples, per a l'inici del segle XVIII, vegeu: DGC: vol. X, pp. 671, 698, 878, 1107 i 1680.

¹¹⁵⁹ A tall d'exemples, per a l'inici del segle XVIII, consulteu: MNA: vol. XIII, pp. 165 i 180; vol. XIV, p. 78, vol. XXV, pp. 59 i 262 i vol. XXVIII, p. 184; així com també els DGC: vol. X, pp. 582, 1847 i 2112.

de la Monarquia d'Espanya¹¹⁶⁰— així com, lògicament, de la resta de comunitats polítiques externes als predits imperis dinàstics.

Per aquest motiu, el 1705, Mitford Crowe, el plenipotenciari de la reina d'Anglaterra i d'Escòcia, en les negociacions amb els austriacistes catalans de primera hora, afirmava que els catalans eren un poble independent que vivia sota les seves pròpies lleis i privilegis, el qual desitjaria recolzar un rei que es comprometés a restaurar i defensar els seus antics drets¹¹⁶¹.

A Catalunya, la legalitat paccionada era generada pel príncep sobirà, juntament amb els representants estamentals catalans (el tres Braços) en el marc de les Corts Generals i, en absència d'aquestes, institucions com la Diputació del General de Catalunya, el Consell de Cent barceloní i, des de finals del segle XVII, els Tres Comuns vetllaven pel seu compliment.

Aquestes institucions (Braços, Diputació del General, Consell de Cent i altres consistoris municipals) dites de la “terra”, de la mateixa manera que la classe dirigent catalana que les nodria, s'havien allunyat, d'en mica en mica, del poder regi que les havia instaurat als segles XIII i XIV, esdevenint progressivament properes als catalans i més representatives de la comunitat política catalana que el comte mateix de Barcelona i/o que els alts oficials de la seva administració a la cort i al país, almenys, a mesura que avançaven els segles moderns¹¹⁶².

Per un cantó, defensaven els interessos de l'esmentada comunitat, alhora que vetllaven pel respecte de les constitucions per part del monarca i els seus oficials, cercant, tot sovint, més autonomia enfront d'aquest, especialment en aquells períodes en què es produïa un distanciament entre els interessos dels catalans i els del seu príncep¹¹⁶³. Per l'altre cantó, cohesionaven bona part de la societat, fent participar les classes intermèdies en la política i creant o reforçant la identitat col·lectiva catalana, mitjançant la seva intervenció en matèries comercials, monetàries i econòmicofiscals¹¹⁶⁴, així com en l'elaboració de produccions culturals de tipus jurídic, històric, lingüístic, literari, ritual i simbòlic¹¹⁶⁵.

---

¹¹⁶⁰ Xavier TORRES (2006b).

¹¹⁶¹ Alan David FRANCIS (1975: p. 177).

¹¹⁶² Antoni SIMON (2005a: p. 160) i Eva SERRA (2016: p. 17).

¹¹⁶³ Antoni SIMON (2001: p. 18).

¹¹⁶⁴ Miquel PÉREZ LATRE (2004).

¹¹⁶⁵ Antoni SIMON (2005a: pp. 136-137) i Anthony D. SMITH (2000: p. 346).

El sentit de la responsabilitat pública sobre el conjunt de la societat del Principat per part de la classe dirigent catalana, principalment barcelonina, queda palesat en la defensa i recolzament al llarg del segle XVII i inicis del XVIII —essent extraordinàries l'any 1640— de les queixes i resistències dels camperols d'arreu de Catalunya pel perpetu abús comès per les tropes reials, si tenim en compte que la major part d'aquesta elit dirigent restava exempta d'allotjar soldadesca, ja fos per la seva condició social, ja fos perquè la capital catalana estava lliure d'aquesta feixuga càrrega.

L'envigoriment orgànic i jurisdiccional de les institucions anà acompanyat de l'elaboració, els segles XV, XVI i XVII, d'un pensament geogràfic¹¹⁶⁶, així com també lingüístic, però sobretot històric, que s'oposava a l'assimilisme cultural castellà, comptant amb un destacable llistat d'autors com Francesc Calça, Rafael Cervera, Jeroni Pujades, Andreu Bosc, Esteve de Corbera, Narcís Feliu de la Peña, Josep Romaguera, Manuel Marcillo o Pere Serra i Postius¹¹⁶⁷.

Així mateix, evolucionà el pensament jurídic i constitucionalista, especialment en les dècades que formen el període que va de 1590 a 1650¹¹⁶⁸, de la mà de doctors en lleis i juristes com Joan Pere Fontanella, Josep Queralt, Pere Antoni Jofreu o Francesc Martí Viladamor, els quals desenvoluparen unes teoritzacions juridicopolítiques patriòtiques que particularitzaven i elevaven les cotes de sobirania de la comunitat política catalana enfront del príncep¹¹⁶⁹, arribant a defensar teories com la de la sobirania popular¹¹⁷⁰ o la d'executar accions com sancionar legalment les Corts de Carles III:

«que la llegal Successió dels Comtats de Barcelona, Rossellò, Serdanya, Principat de Cathalunya, y dels demès Regnes, Estáts, Dominis y Senyorias de dita Monarquia de Espanya [...] toca, y pertany à nostra Real Persona, com á descendent de nostra Augusta Casa de Austria, y no en manera alguna, ara, ni ja may a la Casa de Borbon. Y per consegüent, que de dita successió [...] sien perpètuament exclosos, inhàbils, è incapaces Lluís XIV. Rey de França, Lluís de Borbon Defi de França, y Lluís, Phelip, y Carlos sos fills, y tota la posteritat,

---

¹¹⁶⁶ Agustí ALCOBERRO (2000).

¹¹⁶⁷ Sobre la historiografia catalana barroca, vegeu: Antoni SIMON (2004) i la tesi doctoral: Xavier BARÓ (2006).

¹¹⁶⁸ Víctor FERRO (1987), Joan Lluís PALOS (1997) i Antoni SIMON (2007c).

¹¹⁶⁹ Antoni SIMON (2005a: p. 162).

¹¹⁷⁰ La tesi de la sobirania popular feia recaure el poder en la comunitat i no en el príncep, o en la conjunció de la comunitat més el príncep. Segons aquesta teoria, tot i que la comunitat havia atorgat la potestat per governar al príncep, el poder restava sempre, en última instància, en la comunitat. Jesús VILLANUEVA (2002: pp. 149-196).

y descendencia de un sexo, y altre [...] y qualsevols altres Prínceps, y Personas de la nació Francesa»¹¹⁷¹.

Gràcies a la impremta i, sobretot, a partir del segle XVII, tota aquesta producció de postulats jurídics i historicistes no fou consumida únicament pels sectors més elitistes, puix que tingué lloc, especialment a partir de la Guerra dels Segadors¹¹⁷², una difusió social sense precedents en els períodes pretèrits, la qual impregnà tant les capes intermèdies com el poble baix, gràcies als impresos menors: gasetes, relacions de fets, avisos o altres tipus de fullets impresos confeccionats als tallers publicístics per voluntat de la Diputació i del Consell de Cent. Això va fer molt més accessibles les obres erudites que, per raó de preu, extensió i nivell intel·lectual, fins aleshores romanien fora de l'abast del gran públic. En el període hispànic subsegüent d'entreguerres civils de Catalunya (1652-1705), les vies de difusió quedaren molt limitades per la repressió, i no fou fins a la guerra d'inicis del XVIII que els escrits polítics de mitjana i curta extensió tornaren a circular amb molta empena¹¹⁷³.

En relació amb la guerra pel tron d'Espanya que ens ocupa, la defensa d'aquest sistema legal i polític fou capital per entendre la participació catalana a favor de l'arxiduc d'Àustria. Els catalans cercaren, entre altres beneficis, la recuperació de l'autogovern perdut en benefici del monarca hispànic en el context de la Guerra de Separació, ja que després del retorn de Barcelona (1652) sota la sobirania de Felip IV, el rei, per tal de controlar les accions i les actituds dels polítics del Principat, retallà la independència

---

¹¹⁷¹ *Constitutions, capítols, y actes de cort...*, 1706 (2006: f. 5).

¹¹⁷² Per a una explicació sobre la publicística, propaganda, impremta, periodisme i opinió pública en l'àmbit de l'Espanya moderna, principalment al principat de Catalunya, durant el segle XVII i la Guerra de Successió, vegeu: Maria Teresa PÉREZ PICAZO (1966), Ricardo GARCÍA CÁRCEL (1985: vol. 1, pp. 137-178); Henry ETTINGHAUSEN (1993); Xavier TORRES (ed.) (1995); Eva SERRA (ed.) (1995); Joaquim ALBAREDA (ed.) (1996) i (ed.) (2011); Karsten NEUMANN (1998); Carlos PIZARRO (1998); Antoni SIMON (1999), (2011-2012) i (2015b); Teófaneg EGIDO (2001b) i (2002); Rosa María ALABRÚS (2001), (2011) i (2013); Rosa CAL (2002); Antonio ESPINO (2002); David GONZÁLEZ CRUZ (2002) i (2009); José Luis BETRÁN (2004); Luis Miguel ENCISO (2004), Núria de LUCAS (2007); l'estudi introductori d'Agustí ALCOBERRO i Xevi CAMPRUBÍ a Mireia CAMPABADAL (cur.) (2009: pp. 9-84); Josep SERRANO (2011); Javier DÍAZ NOCI (2012); Xevi CAMPRUBÍ (2016) i (2018); Òscar JANÉ (2014b) i Joaquim Enric LÓPEZ CAMPS (2015). Resulten interessants, per fer comparativa, tant l'anàlisi de Pérez Aparicio sobre les campanyes de difusió de l'austriacisme al regne de València en el període de 1702-1704, Carme PÉREZ APARICIO (2008: vol. 1, pp. 371-401), com els estudis sobre l'opinió pública, la publicística i la propaganda política del cas britànic en el temps de la Guerra de Successió, recollits a Pedro LOSA *et al.* (2014) i al monogràfic dedicat a la figura de Daniel Defoe: Rosa María LÓPEZ CAMPILLO (2014).

¹¹⁷³ Tot i que desconeixem, en part, el grau de circulació i penetració dels fulls propagandístics entre el poble baix, donada la dificultat prou òbvia de precisar unes dades d'aquest gènere. Antoni SIMON (2011-2012).

institucional de la qual havien gaudit fins aquell moment, a través del control regi de l'accés a les bosses d'insaculació, on se sortejaven els càrrecs de les institucions cabdals de Catalunya¹¹⁷⁴. Per aquest motiu, la classe dirigent catalana maldà, al llarg de mig segle, per recuperar el control sobre els insaculats, mitjançant el sacrifici del poble català durant les continuades guerres contra la França de Lluís XIV¹¹⁷⁵. Les negatives de Felip IV i Carles II d'Àustria, així com de Felip V de Borbó de retornar l'autogovern a l'estat precedent al 1652, a pesar dels sacrificis, no feren altra cosa que provocar un sentiment de frustració a la ja esmentada classe dirigent¹¹⁷⁶.

La frustració acumulada —agregada per la dinàmica absolutista del govern borbònic, entre els anys 1703 i 1705— facilità la inclinació de la classe dirigent de Catalunya en favor del candidat germànic¹¹⁷⁷. Aquest, el 1706, ja com a rei Carles III, els retornà, tot i que condicionalment, l'autogovern perdut¹¹⁷⁸.

Reiterem que la importància d'aquesta legalitat encara es féu més notòria a mesura que avançava la guerra, sobretot, des de la conquesta borbònica dels regnes de València i Aragó, destacant una radicalització progressiva de la defensa de la pàtria i les constitucions que portà, l'estiu de l'any 1713, al triomf de l'opció de la lluita a ultrança, no només per restar sota el suau domini de l'emperador, sinó que molt especialment per garantir: «la conservació de les llibertats, privilegis i prerrogatives dels catalans que nostres antecessors a costa de sa sang gloriosament alçaren i nosaltres devem, així mateix mantenir»¹¹⁷⁹.

Com ja s'ha dit en apartats anteriors d'aquesta tesi doctoral, bona part de la historiografia espanyola, induïda pel paradigma estatalista, considera que els règims politicojurídics catalanoaragonesos que arriben al segle XVIII eren quelcom que només interessaven al reduït grup social de les elits dominants, tot adduint que eren aristocratitzants, corruptes i anacrònics, mentre que, alhora, es fa èmfasi en l'idea que la Nova Planta borbònica fou una mesura racionalitzadora, tan políticament com administrativa, o sigui, un pas previ necessari per a l'aparició anys després del

---

¹¹⁷⁴ Fernando SÁNCHEZ MARCOS (1983).

¹¹⁷⁵ Josep Maria TORRAS i RIBÉ (1993); Antoni SIMON (2011a) i Eduard PUIG BORDERA (2012).

¹¹⁷⁶ Antoni SIMON (2011a: p. 318). L'única cessió que féu Felip V en relació amb les insaculacions fou el compromís de justificar el perquè de les persones que desinsaculava o expulsava dels càrrecs. Josep SERRANO (2014: p. 147).

¹¹⁷⁷ Antoni SIMON (2016c).

¹¹⁷⁸ Antoni SIMON (2011a: p. 81 i 294-296).

¹¹⁷⁹ *Crida dels diputats del 12 de juliol de 1713* editada a Joaquim ALBAREDA (ed.) (1996: la citació a la p. 193).

constitucionalisme modern democràtic espanyol i per al desenvolupament industrial i econòmic de Catalunya¹¹⁸⁰. Pensem que aquesta tesi actualment no és defensable per les següents raons:

En primer lloc, pel model polític, ja que assenyala l'absolutisme i la centralització com a única via cap a la modernitat, fent cas omís a l'evolució històrica d'Anglaterra, les Províncies Unides dels Països Baixos, la Confederació Helvètica, els Estats Units d'Amèrica i altres formacions polítiques. A això se suma el pressupòsit de la incapacitat dels sistemes pactistes de la Corona d'Aragó per evolucionar cap a sistemes parlamentaris moderns, tot ignorant tant les seves potencialitats a inicis del segle XVIII, com que el veritable motiu que impedí el seu desenvolupament fou una derrota militar, a diferència dels casos adés esmentats. A part d'aquestes raons, tal com indica Antoni Simon, resulta paradoxal considerar el règim absolutista, caracteritzat per la negació de l'equilibri de poders i la defensa del despotisme, com la via més adient per avançar cap a la modernitat política. A més, l'historiador Santos Madrazo ha demostrat que durant el regnat de Felip V la corrupció i la ineficàcia fou igual o superior que l'existent en els règims anteriors a la Nova Planta¹¹⁸¹. N'és un bon exemple la corrupció municipal institucionalitzada a la Catalunya borbònica sota l'empara dels militars. Per il·lustrar-ho citarem el cas de Lleida en temps del governador Mateo de Cron. Investigat pel Consell d'Estat i culpats de «mala administración, embrollos y usurpaciones», no fou castigat perquè era militar i perquè el capità general marquès de la Mina, també investigat, el protegí¹¹⁸².

En segon lloc, quant al sistema econòmic dels sistemes absolutistes, Hilton L. Root ha palesat que els sistemes parlamentaris oferien millors condicions per al desenvolupament econòmic, puix que possibilitaven una economia amb un tipus d'interès més baix¹¹⁸³. No és l'únic historiador de l'economia que ho ha constatat, com ens recorda Joaquim Albareda:

«en relació amb la major modernitat política del parlamentarisme, només cal recordar l'opinió dels il·lustrats francesos al respecte o, sense anar tan lluny, l'opinió estesa dels historiadors de l'economia actuals que estableix un vincle estret entre parlamentarisme i

---

¹¹⁸⁰ Una mostra recent d'aquest posicionament a Roberto FERNÁNDEZ DÍAZ (2014) i Antonio MORALES (ed.) (2014).

¹¹⁸¹ Santos MADRAZO (2000).

¹¹⁸² Joaquim ALBAREDA (2015: p. 23).

¹¹⁸³ Hilton L. ROOT (1994). Vegeu també Josep FONTANA (2005).

desenvolupament econòmic mitjançant institucions inclusives (Daron Acemoglu i James A. Robinson)»¹¹⁸⁴.

Sobre el creixement econòmic de Catalunya al segle XVIII, és necessari explicitar que fou originat per un procés d'extensió, intensificació i especialització agràries, per la integració del comerç vitivinícola en el mercat mundial i per l'especialització territorial de la manufactura, així com la descentralització barcelonina d'aquesta, processos iniciats als segles XVI i XVII que ben poc tingueren a veure —per no dir res a veure— amb les mesures administratives dels Àustria ni dels Borbó¹¹⁸⁵.

A més de tot això, si considerem que les constitucions eren un dels fonaments de la identitat del conjunt dels catalans d'aquesta època, és perquè s'ha pogut constatar que la defensa d'aquestes llibertats suposadament elitistes no només interessava a la classe dirigent, sinó també a la part superior de l'estament popular, anomenat tot sovint *populus*.

Aquest *populus* estava format per les classes mitjanes urbanes i rurals, és a dir, pagesos benestants, mercaders, menestrals i professionals liberals, situats socialment entre l'elit i la gent pobra, els quals disposaven d'un grau substancial de benestar material, d'una limitada, però efectiva participació en la política local¹¹⁸⁶ i d'accés als mitjans de lectura, essent consumidores de les produccions culturals i propagandístiques generades per la classe dirigent¹¹⁸⁷.

I amb tot, l'espectre de penetració social de les llibertats era encara molt més ampli, ja que en els grans moments de conflicte i revolta, fins i tot la gent del poble baix protestà i lluità per la defensa de «sas constitucions, privilegis i llibertats». Des del seu punt de vista, la vulneració del dret del Principat donava lloc a la tirania, pel fet que aquestes lleis, tot sovint ignorades pels funcionaris i col·laboradors del rei, impedièn —entre d'altres coses— les depredacions impunes de les forces règies sobre la fusta dels boscos i les collites de les masies, l'ús indegut dels animals de treball, les represàlies i els enderrocs de cases sense coneixement de causa, les lleves forçades de pagesos i menestrals, així com també regulaven els allotjaments militars de les tropes hispàniques a les llars dels catalans¹¹⁸⁸.

---

¹¹⁸⁴ Joaquim ALBAREDA (2015: p. 23).

¹¹⁸⁵ Antoni SIMON (2007a: pp. 142-144).

¹¹⁸⁶ Eva SERRA (2015).

¹¹⁸⁷ Xavier TORRES (2008a: pp. 258-265).

¹¹⁸⁸ Eva SERRA (2007b: p. 24).

Joaquim Albareda ha escrit sobre la composició interclassista dels darrers defensors de les llibertats de Catalunya:

«Al costat de Rafael Casanova i Antonio Villarroel hi trobem nobles com el comte de Plasència, el marquès de Vilana, Josep Galceran de Pinós, el cavaller Francesc de Castellví, el gran comerciant Sebastià Dalmau, el cap dels vigatans, Jaume Puig de Perafità (que hi va morir), junt amb les companyies de la Coronela dels mercers i botiguers de teles, dels escudellers, dels revedors, dels fadrins sastres, dels taverners, dels blanquers, dels gerrers; l'advocat Manuel Flix, exconseller en cap, que va ser partidari de la rendició però que, com Villarroel, va seguir lluitant, alguns soldats regulars com el general Basset, molts valencians, aragonesos i alguns castellans, a més de voluntaris i miquelets»¹¹⁸⁹.

Però les constitucions i altres drets de Catalunya no eren uns privilegis dels quals gaudien el conjunt de barcelonins, o de naturals sotmesos a la jurisdicció reial, ni tampoc eren només una mena d'avantatges materials i estamentals desiguals, puix que n'eren beneficiaris tots els naturals del Principat, des de l'aristòcrata més ennoblit fins al vilatà més pobre del llogarret més petit.

Precisament, allò que preocupava tradicionalment les autoritats de l'administració règia era la feblesa de la presència aristocràtica en institucions del Principat i el pes de les classes mitjanes catalanes i la plebs en la participació política¹¹⁹⁰. En aquest sentit, el botifler marquès de Gironella aconsellà Felip V d'aprofitar la conquesta del Principat «[para] poner todos sus dominios bajo una misma ley, y exaltar la autoridad de la verdadera nobleza, cercenando la demasiada de la plebe que había en Cataluña»¹¹⁹¹.

---

¹¹⁸⁹ Joaquim ALBAREDA (2015: p. 21).

¹¹⁹⁰ Antoni SIMON (2012: p. 99). En relació amb la participació, ha escrit recentment el professor Capdeferro sobre el sistema insaculatori que permetia l'accés als càrrecs a la Catalunya altmoderna: «En los siglos XV y siguientes la monarquía, para superar efectos nocivos de la cooptación tradicional, interviene en distintos regímenes electorales e implanta progresivamente el sistema insaculatorio —vulgarmente llamado del *sac i sort*— en las instituciones provinciales y locales [de Catalunya]. Con el paso del tiempo, estas instituciones y la sociedad que las dinamiza no sólo se adaptan al nuevo sistema, sino que lo adoptan como elemento identitario y lo convierten en bagaje colectivo. Así, adquieren gran relieve en el calendario social e institucional las fechas vinculadas con las elecciones: para la insaculación de nuevas personas a las bolsas, para habilitación de los insaculados que cumplan unos requisitos y, claro está, para extracción a suerte de quienes acceden a dignidades y cargos. [...] El régimen insaculatorio también se implementa en corporaciones profesionales, colegios y cofradías, donde los maestros agremiados tienen en gran estimación el ejercicio de derechos de carácter mixto político-cívico». Josep CAPDEFERRO (2017a: p. 173). Els claudàtors són nostres.

¹¹⁹¹ Citat per Joaquim ALBAREDA (2015: p. 22).

Sens dubte, les institucions regnícoles catalanes arribaren a realitzar actes insòlits i ben poc elitistes pel seu període històric, tal com exposa Antoni Simon, en relació amb el braç reial en el marc de les corts d'inicis del segle XVIII:

«en las Cortes de 1701-1702 el Brazo real reclamó aumentar su representatividad en las cortes (el número de ciudades y villas con derecho de asistencia), demanda que ya se hizo efectiva en las cortes de 1705-1706 [en acceptar-se la representació d'onze ciutats i viles que anteriorment no en gaudien], en las cuales también el Brazo real reclamó el voto individual y no el voto estamental unitario, tal y como hicieron ochenta años después los representantes del tercer estado en los Estados Generales franceses de 1789»¹¹⁹².

Així com també ho mostra Francisco Canals, referint-se al setge de Barcelona de 1713-1714:

«Casi un año después de iniciado el bloqueo de la Ciudad, y firmada ya la paz entre Francia y Austria, constanding que el ejército sitiador no ofrecía otra alternativa que la capitulación sin condiciones, deliberó el Consejo de Ciento y «los comunes» sobre cuál era su deber en aquella situación. Rogaron al Vicario general que encargase a todas las parroquias y conventos que expresasen su parecer y que se aplicasen a investigar el de los ciudadanos barceloneses a través de conversaciones entre los confesores y los que se acercaban a su confesionario. Nos encontramos con un hecho sin duda singular: el de un «referendum» realizado no ciertamente a través del secreto de confesión, pero sí con la libertad y confidencialidad que podían surgir en aquella situación. Por otra parte, que los comunes de Cataluña y el *Consell* de Barcelona pudiesen con fundamento pensar que conocerían así el verdadero sentir ciudadano, solo es explicable en una sociedad que hoy llamaríamos sociológicamente confesional, y en un régimen cultural y político estrictamente sacral»¹¹⁹³.

Sigui com sigui, és ben encertada l'afirmació de Xavier Torres sobre el fet que, fins a la victòria de Felip V:

«Sense privilegis [del Principat i de les seves universitats], no hi ha, no pot haver-hi, catalans. Per això mateix, el patriotisme català es va definint tothora, el 1640 i el 1714, com la defensa de les constitucions o privilegis locals. El “bon català”, el “patriota català” era

---

¹¹⁹² Antoni SIMON (2012: p. 101).

¹¹⁹³ Francisco CANALS (1997: p. 21).

aquell qui restava disposat a donar la vida, si calia, per la defensa i preservació d'aquestes “llibertats”»¹¹⁹⁴.

Mostres il·lustratives d'aquest interès de la pagesia i del poble menut català pels drets de la pàtria les podem trobar en múltiples testimonis de la Guerra de Successió.

Per exemple, el cavaller Castellví ens diu que el dia 29 de març de 1706 bona part del poble barceloní va concórrer a la plaça de Sant Jaume, puix que les Corts de Catalunya s'estaven celebrant a la Casa de la Diputació, demanant que es concloguessin: «El pueblo anhelaba la conclusión porque quedaba establecida la libre insaculación en el modo que la gozaban antes de los años de 1652»¹¹⁹⁵. Com ja s'ha dit més amunt, més endavant, quan es produí la publicació el dia 9 de juliol de 1713 de la resolució presa per la Junta de Braços de resistir, explica que el mateix poble barceloní ho va celebrar «con común aplauso, indecible gozo y quietud de ánimo. No se oían por las calles otras voces que *Privilegios o morir*»¹¹⁹⁶.

En el diari del franciscà portuguès Domingos de Conceição, capellà del terç del marquès Das Minas, el qual redactà aquesta obra durant el seu itinerari marcial pels regnes d'Espanya entre 1706 i 1713, consten les següents valoracions positives sobre l'autonomia del sistema jurídic i polític de Catalunya. Concretament, parlant sobre Barcelona diu: «no la guarda gente de guerra sino paisanos» i assegura que:

«esto procede del buen gobierno, que como la Ciudad es señora de todos sus tributos que se pagan y derechos, no quieren que en las puertas estén sino los paisanos para que no se le puedan hurtar nada los derechos y así andan tan diestros en las armas y el ejercicio de ellas que no les ganan los pagados».

A més, afegeix que la cort barcelonina posseïa moltes altres grandeses, tot destacant que la ciutat creava moneda i imposava, recaptava i derogava els tributs, tot sense intervenció del rei, el qual ni tan sols podia encunyar moneda sense el beneplàcit d'aquesta capital¹¹⁹⁷. Més endavant, a propòsit del Principat comenta:

---

¹¹⁹⁴ Xavier TORRES (2006b: pp. 560-561).

¹¹⁹⁵ Francisco de CASTELLVÍ (1997-2002: vol. 2, p. 34).

¹¹⁹⁶ Francisco de CASTELLVÍ (1997-2002: vol. 3, p. 581).

¹¹⁹⁷ Domingos da CONCEIÇÃO (2013: la citació i el contingut a les pp. 208-210).

«Sus leyes son admirables, el gobierno político no lo hay mejor en reino alguno [...] La justicia en sus pueblos la hacen por sí, es distributiva y no parcial. Todos llevan el trabajo por igual parte conforme a sus recursos, y en esto tienen más rectitud que en cualquier otra cosa. Los tributos son ellos mismos los que los aplican sin dependencia de príncipe»¹¹⁹⁸.

En canvi, considerava que els oficials de justícia enviats pel rei no cercaven pas el bé comú, sinó el particular, tot generant un estat de corrupció («esta peste») arreu d'Espanya¹¹⁹⁹. Al parer d'Albareda, per motiu de l'antipatia que el frare portuguès demostra envers els catalans, els quals —a diferència dels valencians i dels aragonesos, que per ell són hospitalaris i amigables— acusa tot sovint d'avars, mesquins, oportunistes i poc fidels, aquests elogis no semblen pas originats per una voluntat afalagadora de fer-los compliments, sinó per una autèntica admiració per l'administració de Catalunya¹²⁰⁰.

A l'opuscle *Despertador de Cathalunya* (1713), la resistència catalana denunciava les impugnacions que els borbònics argüïen en relació amb la defensa de la legalitat catalana:

«Altre cautelós argument s'ha proposat per part dels malintencionats [es refereix als partidaris de Felip V] als pobles i sos particulars que consisteix en voler fer-los comprendre que los privilegis de Catalunya solament serveixen per los nobles i gaudins, i que sols estos se miren exempts de tributs, no emperò los plebeus, i que així poc faria que quedàs Catalunya en orde a sos privilegis i lleis com Castella»¹²⁰¹.

En resposta, el text defensava la postura dels resistents en pro de les llibertats de Catalunya i aclaria que:

«Per desvanèixer est maliciós sofistic motiu, deuen atendre i advertir los fills de nació tan gloriosa [la catalana] que, si bé los nobles i gaudins gosen en Catalunya (conforme en les demás parts del món) alguns privilegis que no gosen los plebeus, emperò són uns i altres, per raó de diferents privilegis, igualment exempts de diferents gravíssims e insuportables tributs que pagaren nostres progenitors dels quals los que som vui i nostres descendents queden llibrats, mediant nostres Constitucions i privilegis»¹²⁰².

---

¹¹⁹⁸ Domingos da CONCEIÇÃO (2013: pp. 328-329).

¹¹⁹⁹ Domingos da CONCEIÇÃO (2013: p. 329).

¹²⁰⁰ Domingos da CONCEIÇÃO (2013: pp. 28-31).

¹²⁰¹ *Despertador de Cathalunya* (1996: p. 170).

¹²⁰² *Despertador de Cathalunya* (1996: pp. 170-171).

En definitiva, que la conservació de les lleis catalanes i la pàtria que encarnaven importava a la gent humil, i no només a una elit, ho posen de manifest encara altres testimonis.

Per exemple, el notari Aleix Claramunt —contrari a la resistència contra Felip V i testimoni dels fets a Barcelona—, el qual exposa que quan la resolució votada per les autoritats catalanes es conegué «fou tal la alegría del poble que no puch ponderar»¹²⁰³.

A més, comptem també anècdotes femenines narrades pel capità Castellví, qui explicà que el dia de l'assalt final a Barcelona:

«al toque de la campana, y avisada del peligro, salió de su casa una mujer nombrada Paula Viñas, con dos hijos y su marido para retirarse en lo interior de la ciudad. Su marido queria acompañarla hasta dejarla en un lugar de seguridad. Advirtiólo ella y le dijo: «Id a pelear por la libertad, que si ésta se pierde no importa el morir ni que yo ni tus hijos nos perdamos». [...] El autor vio junto a la casa de la Diputación que llevaban un mozo moribundo. Encontróle su madre, llamada Francisca Peiró. Los que llevaban al mozo no querían que le viera, pero ella insistió diciéndoles: «Déjamele ver, que soy su madre dichosa, que tengo hijo que sabe morir por su patria». Dióle un abrazo y le habló diciendo «Hijo mío, ánimo, que tu herida no será mortal, y si lo fuere serás dichoso de morir por la patria». Y volviéndose a los que le llevaban, les dijo: «Aún me quedan dos, y estaré contenta si cumplen como éste, y si no lo hicieren sabré matarles de mi mano». Otros muchos casos podría referir que omito, porque en algunos peligraría la modestia y la honestidad refiriéndoles»¹²⁰⁴.

---

¹²⁰³ Aleix CLARAMUNT (2014: p. 226).

¹²⁰⁴ Francisco de CASTELLVÍ (1997-2002: vol. 4, pp. 281-282). El claudàtor és nostre. Sobre la veracitat d'aquestes anècdotes, que podrien ser un recurs literari per afegir epicitat i dramatisme a la narració, a través de la màxima clàssica *dulce et decorum est pro patria mori*, hem de tenir present el fet que estem parlant de Francisco de Castellví, un home documentat i meticulós, el qual constantment contrastava allò que narrava. Com exposen Josep M. Mundet i José M. Alsina, els editors de les *Narraciones*: «no se trata de la obra de un *dilettante* o de unas simples memorias. Muy al contrario; son la obra de un gran historiador, consciente de la tarea que está realizando [...] La ambición de Castellví queda plenamente manifiesta en la riquísima bibliografía que usa y cita, no sólo española, sino también extranjera, principalmente francesa e italiana, como podrá comprobar el lector. Esta bibliografía se complementa con obras manuscritas y con testimonios de protagonistas que solicita por carta desde Viena o que —seguramente— recogería antes de abandonar Barcelona en 1726». A més, també cal no perdre de vista que fou protagonista i testimoni de molts dels fets narrats, especialment del setge de 1713-1714, com seria el cas de les anècdotes d'aquestes dones. Francisco de CASTELLVÍ (1997-2002: vol. 1, vegeu les pp. 38-39 de la introducció). Per la seva banda, l'historiador Francisco Canals escriu sobre l'obra de Castellví: «esta fuente histórica, por todos reconocida como capital e indiscutible para el conocimiento de aquel período tan decisivo para la historia de Cataluña [...] A través de las *Narraciones históricas* podemos revivir el ambiente barcelonés en aquellos largos meses del bloqueo y del sitio». Francisco de CASTELLVÍ (1997-2002: vol. 1, vegeu les pp. 9 i 21 del pròleg).

També observem l'estimació per les llibertats catalanes en les paraules del pagès Joan Esteve Llandrich, de Santa Coloma de Farners, qui escrigué poc després del dia 11 de setembre de 1714 al seu dietari: «la Ciutat de Barcelona estigué asitiada 14 mesos sens tenir ajuda de ningú, antes no se volgué donar y después se agué de entregar, y se romperen tots los privilegis de Cataluña, de aon ploram y plorarem, nosaltres y els nostres desendens»¹²⁰⁵.

I com no podia ser d'altra manera, també una anònima narració borbònica *Relación de la Guerra de Sucesión en Cataluña* (1717 aprox.) que, tractant sobre la derrota catalana diu:

«se fue sujetando el fiero orgullo de esta altiva nación; y en castigo de sus delitos, además de los crecidos derechos que se les impusieron, quitándoles todos sus fueros y privilegios que tanto estimaban, se les arregló al gobierno y leyes de Castilla (para ellos el más oprimido yugo). [...] Perdieron lastimosamente los catalanes cuanto hay que perder, que fue la libertad, a la que no se la igualan cuantos tesoros encierra en sus entrañas codiciosa la tierra, ni las riquezas todas del mundo. No estaban hechos a tan fuerte martirio como el de la servidumbre»¹²⁰⁶.

Per contra, tenim l'exemple del decret del 29 de juliol de 1707, amb el qual Felip V responia a les queixes del borbònics valencians en relació amb el decret d'abolició dels furs del regne, tot salvaguardant els privilegis socials de la noblesa valenciana¹²⁰⁷, o el testimoni del botifler i alt funcionari borbònic Francesc Ametller que, dissenyant el règim de Nova Planta que seria instaurat a Catalunya el 1716, s'assegurava que la jerarquia social senyorial es mantingués indemne amb les següents paraules: «con los señores feudales no se deve innovar cosa»¹²⁰⁸.

Sigui com sigui, a diferència dels postulats sobre els privilegis elitistes de la Catalunya d'Antic Règim que sosté la historiografia nacionalista espanyola —els quals són, com hem vist, poc més que un calc de la propaganda felipista de la guerra que ens ocupa—, els homes d'Estat de les Corones d'Anglaterra i França d'inicis del segle XVIII tenien ben clar que els privilegis i llibertats del Principat eren una qüestió ultrasensible per al conjunt dels catalans. I no dubtaren de servir-se d'aquesta vulnerabilitat per tal

---

¹²⁰⁵ La citació a Xavier TORRES (2000: p. 217).

¹²⁰⁶ *Recopilac[ión] de lo acaecido en la guerra de Sucesión* (2006: pp.124-125).

¹²⁰⁷ Núria SALES (1981: pp. 41-42).

¹²⁰⁸ La citació a Joaquim ALBAREDA (2000: p. 139).

d'aconseguir l'aixecament de Catalunya a favor de l'arxiduc el 1705, o per tal d'intentar una nova revolta catalana contra Felip V l'any 1719, en el marc de la guerra de la Quàdruple Aliança¹²⁰⁹.

En fi, el panorama posterior a la victòria de Felip V deixà políticament els territoris de la Corona d'Aragó irreconeixibles.

A Catalunya, Aragó i València, les tradicionals divisions del territori en vegueries, juntes i governacions, respectivament, foren substituïdes per demarcacions territorials castellanes anomenades corregiments, essent molts dels nous corregidors militars. Els governs municipals de tipus consular, basats en el sistema de representació i elecció per insaculació, foren transformats en ajuntaments de regidors de tall castellà, on els càrrecs eren de nomenament directe o comprats, donant lloc a una profunda aristocratització de l'administració local. De fet, aquesta fou un nínxol ocupat pels membres de l'antiga classe dominant catalana que romangueren al Principat, els quals procuraren adaptar-se al nou règim de la forma més avantatjosa que van poder. En veure's Catalunya mancada de les tradicionals institucions pròpies i ocupades les més altes magistratures i càrrecs del país per algun botifler de primera hora i, sobretot, per militars castellans, la noblesa i l'ascendent burgesia catalanes —la major part de les quals no havia dipositat la seva fidelitat en Felip V fins al 1713 i, àdhuc, fins després de la caiguda de Barcelona, es feren amb les alcaldies i regidories dels nous ajuntaments borbònics, l'últim graó de la piràmide de poder de la monarquia absoluta sobre el territori. Prova del que diem és que més de la meitat dels membres dels nous consistoris eren els mateixos que ocupaven càrrecs en els governs municipals d'abans del triomf borbònic¹²¹⁰.

Amb tot, des de la dècada de 1740, arreu de Catalunya foren la tònica general les protestes i revoltes amb reivindicacions de com de beneficiós era l'Antic Règim català anorreat amb la conquesta francoespanyola, a través de la memòria de les anteriors formes de procedir i la tendència a reconstruir les estructures tradicionals, com apunta l'historiador Ramon Grau. Tals reivindicacions es feren tant des de sota, per mitjà de diverses revoltes populars contra el sistema imposat per la Nova Planta al llarg de la geografia catalana capitanejades pels gremis, com des de dalt, amb projectes reformistes concebuts per l'elit borbònica catalana, consistents en la recuperació dels antics models de govern local i en la pluralització i descentralització de la monarquia davant del

---

¹²⁰⁹ Núria SALLÉS (2015).

¹²¹⁰ Joan MERCADER (1968) i Josep Maria TORRAS i RIBÉ (1983) i (2003).

despotisme il·lustrat de Madrid, considerat contrari als interessos de Catalunya¹²¹¹. Per Albareda, malgrat tots aquests anys de repressió, el tarannà dels catalans, així com el de l'administració de la Corona borbònica no havien canviat gaire:

«Com si el temps no hagués passat, durant la revolta de 1773, contra la lleva militar de les quintes, la mobilització més important dirigida pels gremis, la qual va desafiar obertament l'autoritat militar, va ser creada una Diputació en representació dels col·legis i gremis de Barcelona. Les autoritats borbòniques, atemorides, van qualificar-la com «un cuerpo republicano incompatible con la soberanía para establecer en Barcelona una democracia contraria a las leyes y a la constitución establecida por Felipe V en la nueva planta de 1716». Al seu torn, el Consell de Castella dictaminà solemnement que atemptava contra «la constitución política de la Monarquía» (la Nova Planta) partint del preclar (i gens il·lustrat) supòsit que als vassalls «sólo incumbía la gloria de obedecer»¹²¹².

Un grapat d'anys després, els revolucionaris francesos, en la seva voluntat d'impulsar repúbliques germanes/satèl·lit en les fronteres de França, tenien molt clar quin mètode havien de seguir per atreure's els hostils catalans al seu nou món republicà i liberal. Per això publicaren pasquins en català, castellà i francès, dirigits als catalans i del tenor següent:

«la França, a principis de est sigle, governada per lo despotich tirá Lluís XIV invadi la Cataluña per coronar en España lo net de est despota Felipe V [...] la França alsores esclava prestá sos brazos per subjugarvos, pero la França llibre vos ofreix en el dia los mateixos brazos per reintegrar-vos en vostres antichs privilegis i restituir-vos â vostre llibertat»¹²¹³.

---

¹²¹¹ Josep Maria TORRAS i RIBÉ (1983: pp. 321-325) i (2003: pp. 125-142) i Ramon GRAU (2001).

¹²¹² Joaquim ALBAREDA (2015: pp. 23-24).

¹²¹³ La citació a Pere ANGUERA (2001: p. 322). El claudàtor és nostre.

2. 3. 4. Violència, crispació, guerra i contraidentitats al Principat

El quart pilar fou el que, segurament, amb més força conferí una identitat col·lectiva catalana a les classes populars de Catalunya: la violència dels omnipresents conflictes bèl·lics. Violacions, tropells i excessos enfrontaren els naturals del Principat i Comtats als exèrcits hispànics i francesos (ja fossin aliats allotjats o enemics invasors) generaren uns sentiments d'oposició i enemistat que permeteren distingir clarament entre “nosaltres” i “ells”¹²¹⁴. En conseqüència, a mesura que avançaven les conteses armades, per amplis sectors de les classes populars, ja fossin urbanes o rurals, els primigenis factors generadors dels conflictes (qüestions de tipus dinàstic, per exemple), van perdre pes. El seu lloc fou ocupat per contraidentitats col·lectives¹²¹⁵, que no hem de concebre només com un odi o rebuig de tipus exclusivament xenofòbic, sinó que, en gran mesura, el sentiment de rebuig a l'alteritat era originat per l'important vessant polític de les nacions dels segles moderns. No només eren enemics els invasors estrangers o els heretges autòctons. Així, encara que professessin la mateixa fe o empressin la mateixa llengua i costums que els defensors del príncep i/o de la pàtria, per a aquests darrers eren enemics els traïdors, és a dir, aquells naturals d'una comunitat política que corcaven la cosa pública avocant-se al pillatge i a l'extorsió dels seus paisans o, encara pitjor, que directament actuaven o es declaraven contraris al rei o a la pàtria.

Donada la temàtica d'aquesta tesi doctoral, vegem alguns exemples del període 1700-1714¹²¹⁶:

El professor Albareda comenta el cas del cònsol francès a Barcelona, Laurent Soleil, qui el 1700 explicava en una carta que cada vegada que sortia al carrer portava una corrua de gent al darrere, tapada amb capes:

«que l'insultaven dient-li «gavatxo», «porc» i que a sobre feien «oing, oing, oing».

Aquest home, ben integrat en els negocis catalans, preveia que les coses anirien mal dades i,

---

¹²¹⁴ En relació amb aquesta temàtica, desconexem fins a quin punt el fet de tenir Catalunya forces armades a l'època fou un factor generador de patriotisme com sí que ho va ser, posteriorment, en l'àmbit dels estats-nació contemporanis.

¹²¹⁵ Antoni SIMON (2005a: p. 437).

¹²¹⁶ Algunes de les citacions següents, juntament amb molts altres exemples, a Rosa Maria ALABRÚS (2001: pp. 149-325) i Antoni SIMON (2005a: pp. 433 i 447).

efectivament, el 1705 hi va haver episodis de persecució dels francesos a Barcelona, a València i a Alacant»¹²¹⁷.

Per la seva banda, fra Domingos da Conceição comentà en el seu diari bèl·lic com hagueren de retirar-se de:

«la Plana d'Urgell y Segarra y l'Empordà, de los que los enemigos quedaron señores haciendo notables hostilidades y tratando a los paisanos como a esclavos, no como a vasallos ni como quien hace intención de reinar en aquel país, dejando a parte [sic] la aversión que estas dos naciones castellana y catalana se tienen una a la otra, que creo harían mejor liga cualquiera de ellas con los moros que la una con la otra»¹²¹⁸.

Dels aragonesos digué que eren molt afectuosos amb els portuguesos, però no amb altres nacions i que «de quien son más enemigos son de los propios castellanos, que ellos no pueden ver siendo dominados por su príncipe y hablando la misma lengua, aunque con diferentes leyes y diferente moneda»¹²¹⁹ per, més endavant escriure que «como el reino de Aragón se ha declarado tanto por el Imperio, no los pueden ver los ministros del príncipe [Felip V] que [ara] los gobierna»¹²²⁰. El mateix autor, tot parlant de la vila valenciana d'Ademús, explica que està «muy destruida que como está en la frontera de Castilla y naturalmente son enemigos capitales los castellanos de los valencianos, hacen unos a los otros todo el mal que pueden»¹²²¹.

El cronista Castellví reproduïx l'opinió de Juan Tomás Enríquez de Cabrera, almirall de Castella i màxim valedor espanyol de l'arxiduc, contrària a començar la invasió austriacista dels dominis ibèrics dels Borbó pels regnes de la Corona d'Aragó, ja que això faria:

«más pertinaces las Castillas, que juzgarán presume la Corona de Aragón darles ley. Empezar por Cataluña la guerra es animar una guerra civil que arruinará la España e imposibilitaría ocupar el rey Carlos el cetro; y, finalmente, que si el rey entraba por Andalucía

---

¹²¹⁷ Joaquim ALBAREDA (2015: p. 14).

¹²¹⁸ Domingos da CONCEIÇÃO (2013: p. 295). El claudàtor és nostre.

¹²¹⁹ Domingos da CONCEIÇÃO (2013: p. 260).

¹²²⁰ Domingos da CONCEIÇÃO (2013: p. 333). Els claudàtors són nostres.

¹²²¹ Domingos da CONCEIÇÃO (2013: p. 335).

a ocupar Madrid se mantendría en el reino, y que si se intentaba por las partes de Aragón y Valencia no permanecería [Carles d'Àustria] en España»¹²²².

El mateix cronista català ens diu que, un cop iniciat el contraatac de Felip V el 1706, l'avenç dels borbònics sobre la Catalunya austriacista avivà entre els catalans «más el amor al rey Carlos y hicieron más odioso el nombre de francés y castellano»¹²²³, mentre que «crecía más cada día el odio a la persona del Rey [Felip] y a los castellanos, y sacrificaban [els catalans] sus vidas gustosos» segons l'opinió del marquès de San Felipe, qui afirmava que els castellans recolzaren majoritàriament els Borbó per «la natural vanidad de no ser conquistados de aragoneses y catalanes, y ultrajados de portugueses, a los quales despreciaban y aborrecían»¹²²⁴.

Però els mateixos exèrcits de la causa del rei austríac i els seus aliats creaven animadversió entre els naturals del Principat, que veien com els seus suposats companys de causa «no repararen en fer mal y desviar donas casadas y doncellas si los tenian paraules» ni en extorquir mitjançant «cartas incognitas de desafio y composit al qui coneixian tenia diner», segons el ja abans citat mossèn Ombravella. Similar o pitjor imatge es tenia dels catalans «que.s levantaren en lo any 1705 en títol de Miquelets», pel fet que, tal com ens diu en 1708 el pagès Aleix Ribalta de Palau d'Anglesola, els miquelets «pararen en lladres, y estos eran los que feian més mal en lo pahís»¹²²⁵.

A mesura que els austriacistes anaven perdent en el territori ibèric, la guerra féu de Catalunya un front permanent amb les conquestes borbòniques de Lleida (1707), Tortosa (1708) i Girona (1711). Tanmateix, als exèrcits de Lluís XIV i Felip V els costava avançar perquè els catalans s'entestaven «en disputar y defender favorecidos del país el más corto terreno, siendo cada paso que las tropas de España daban un conocido riesgo por la fuerte oposición de aquellos naturales»¹²²⁶, tal com explica un anònim autor borbònic, que no dubtava en contraposar Espanya als catalans.

Les contraidentitats encara s'exacerbaren més quan els catalans es veieren abandonats dels aliats i del seu emperador davant de l'Espanya i la França borbòniques, «deixant Catalunya per a Castella», com anotà un frare del convent barceloní de Santa

---

¹²²² Francisco de CASTELLVÍ (1997-2002: vol. 1, p. 510). El claudàtor és nostre.

¹²²³ Francisco de CASTELLVÍ (1997-2002: vol. 2, p. 69).

¹²²⁴ Vicente BACALLAR (1957: pp. 105 i 125). Els claudàtors són nostres.

¹²²⁵ Les citacions a Antoni SIMON (2005a: p. 436).

¹²²⁶ *Relación de la Guerra de Sucesión en Cataluña* (2006: p. 117).

Caterina¹²²⁷. La victòria borbònica implicava la pèrdua dels seus drets patris i la implantació—com havia passat a València i Aragó— de bona part de la legalitat castellana, fet que condemnaria els catalans a viure sense llibertats i sotmesos a duríssims tributs i allotjaments que es patien a Castella: «No puede negarse que viven en Castilla, pero una vida que parece muerte», tal com manifesta l'opuscle *Lealtad Cathalana* (1714)¹²²⁸. L'única alternativa per conservar la seva independència, govern i llibertats era resistir i vèncer. El duc de Berwick, artífex de la caiguda de Barcelona, escrigué en les seves memòries:

«Si los ministros y generales del Rey de España hubiesen sido más moderados en su lenguaje, como parece que habría exigido la prudencia, Barcelona hubiese capitulado después de la partida de los defensores del Imperio. Pero como Madrid y el Duque de Popoli [se refiere al que había dirigido hasta entonces el bloqueo de Barcelona] no hablaban de otra cosa, incluso en público, sino de saqueos y ejecuciones, el pueblo llegó a sentirse furioso y desesperado»¹²²⁹.

Testimoni que recorda, i molt, a la reflexió que anotà, poc després de l'inici de la Guerra dels Segadors, el notari Miquel Marquès sobre el fet que si els ministres i militars castellans haguessin estat més astuts, i en comptes de mostrar un comportament sanguinari, haguessin enganyat els catalans a través d'afalacs i la promesa de l'observança de les constitucions, privilegis i llibertats, «lo dit comte duc per mà del marquès de los Vélez hagués arribat amb exèrcit a supeditar esta província». Però com que el marquès de los Vélez i les seves tropes, per un costat, tenien «plenes las entrañas de cruel furor, cólera inhumana y odi gran ab los cathalans» i, per l'altre, només cercaven «llisongear y agradar al privat y als ministres establíntlos en Cathaluña lo de [“]un rey, una llei y una moneda[”]», acabaren per provocar la resistència aferrissada dels catalans¹²³⁰.

En qualsevol cas i tornant a la guerra de 1713-1714, el furor de la guerra esdevingué ferotge i augmentà l'animadversió contra els borbònics, especialment, contra

---

¹²²⁷ La citació a Antoni SIMON (2005a: pp. 443).

¹²²⁸ *Lealtad Cathalana* (2011: p. 166).

¹²²⁹ La citació a Francisco CANALS (1997: p. 20). El claudàtor és seu.

¹²³⁰ Miquel MARQUÈS (1976: p. 374). Hem substituït les cometes baixes [«»] de l'edició que féu Basili de Rubí del text de Marquès per cometes altes [“”], per evitar la coincidència de dos signes gràfics iguals seguits (un que marca el final de la citació que fa l'autor i l'altre que marca el final de la nostra citació).

els castellans. D'aquesta forma, a inicis del 1714, mentre moltes cançons dictades a Catalunya incloïen versos tals com: «Anem a dar batalla / als cruels castellans / y visca Cataluña / visca la llibertat», els catalans de moltes poblacions ocupades per francesos i castellans es revoltaren contra les seves imposicions fiscals amb el clamor del «fora lladres» i «visca la pàtria», mentre que els miquelets atacaven les tropes castellanques amb bel·licosos crits de: «Viva la fe de Cristo», «Viva la Pàtria» i «Via fora moros»¹²³¹. Sobre aquests fets escrigué el marquès de San Felipe: «Nunca con mayor fuerza se confirmó la rebeldía de Cataluña aunque caían sobre los míseros sublevados la llama, el cuchillo, el suplicio»¹²³².

La premsa barcelonina es feia eco de la lluita intestina amb evidents tints identitaris i nacionals per tal de fomentar els ànims de la resta de Catalunya per sumar-se al combat:

«las ideas del enemigo contra Cataluña son tan crueles que, no parando en quitar las leyes y privilegios ni en quemar lugares, ahorcar paisanos y talar el país desea extinguir y acabar enteramente la nación y, si deja algunos, será para transferirlos a donde lloren su ruina, dejando destruidas todas las masías o casas de campo y reducido el Principado a pequeños y unidos lugares y bajo una pesada sujeción. Y en la comprensión de esta verdad, solicita Barcelona a toda costa precaver al Principado de esta inaudita crueldad, hasta consumir todos sus intereses y derramar la última gota de sangre»¹²³³.

Un relat que en alguns aspectes no contrasta gaire amb el testimoni que ens va deixar en el seu dietari l'astorat pagès Gelat:

«allí a Cardona encara i avia molta gent de micalets i voluntaris de càdal dia se n'í anaven replegant, de tal manera que se són tornats escampar per la província i per seguir tan an als francesos com an als castellans, i ells també a dits voluntaris, de tal manera que pareix un Judisi, perquè los castellans, en saber voluntaris, en ningun lloch fèian un destacament gros i, si cap ne podían agafar, o passàvan mal i molts que n penjàvan. I lo pijor, que las pobras vilas o pagaven, perquè per todas las vilas que los castellans trobàvan voluntaris i posàvan foch, que era la més llàstima del mónt»¹²³⁴.

---

¹²³¹ Les citacions a Antoni SIMON (2005a: pp. 442-443 i 445).

¹²³² Citat per Núria SALES (1981: pp. 50-51).

¹²³³ *Gaceta de Barcelona / Continuación del Diario del sitio y defensa de Barcelona* (2009: p. 323).

¹²³⁴ Francisco GELAT (1993a: p. 91).

Finalment, recorrem de bell nou a Castellví, qui es lamentava per:

«La antipatía, que permitió Dios para castigo de todos los españoles, que se concibió entre los de la Corona de Aragón y los moradores de las demás provincias de España, promovía a los términos de desesperada la defensa. Los españoles sitiadores aspiraban a la venganza. Teñida en sangre se miraba la Cataluña porque poco o ningún cuartel se daban los dos partidos»¹²³⁵.

A més d'aquests que considerem els quatre grans pilars que sostenien l'edifici de la identitat col·lectiva catalana durant l'Antic Règim, cal no menystenir altres factors rellevants com foren l'economia o la llengua.

---

¹²³⁵ Francisco de CASTELLVÍ (1997-2002: vol. 4, p. 294).

2. 3. 5. Catalunya, l'espai econòmic dels catalans

Sobre l'economia catalana, en l'actualitat comptem no només amb una multiplicitat d'estudis que analitzen la seva evolució en el període baixmedieval i altmodern¹²³⁶, sinó també amb alguns que s'han centrat en el pensament sobre la temàtica produït en territori català, especialment des de finals del segle XVI, moment de gènesi d'un pensament econòmic autònom de les consideracions d'índole moral i socioreligiosa que impregnaven les teoritzacions econòmiques dels segles baixmedievals¹²³⁷.

Així, paral·lelament a molts altres indrets europeus, al territori català també es desenvolupà un pensament econòmic mercantilista, caracteritzat per girar entorn de l'existència d'un espai econòmic català propi. Aquest fenomen es manifestà just en les primeres dècades del segle XVII, quan la crisi general de la centúria començava a constrènyer i l'afebliment de les relacions comercials amb les terres de la Corona de Castella era cada cop més acusat. Això, sumat a l'estranyament entre els catalans i els monarques de Madrid, produí que el Principat i Comtats es conceptualitzessin com a pàtria econòmica dels habitants de Catalunya, esdevenint així l'economia un element d'identitat col·lectiva catalana. Aquest corrent de pensament econòmic fou elaborat majoritàriament per advocats i mercaders com Jaume Damians, Francesc Gilabert, Narcís Peralta, Jaume Dalmau i Francesc Magarola, els quals configuraren unes tesis proteccionistes que recalraven la distinció entre els forans i els naturals catalans¹²³⁸.

Segons aquests autors, els naturals de Catalunya gaudien d'un espai econòmic propi i, per tant, havien d'ésser defensats per les seves institucions de la invasió de comerciants i mercaderies estrangeres, que causaven la descapitalització del país i la ruïna de la seva manufactura¹²³⁹.

---

¹²³⁶ Per a una aproximació a l'evolució històrica de l'economia a Catalunya durant els segles baixmedievals i altmoderns, consulte: Pierre VILAR (1964-1968); Anna Maria ADROER i Gaspar FELIU (1989); Manuel SÁNCHEZ MARTÍNEZ (1995); Albert GARCÍA ESPUCHE (1998), Gaspar FELIU (2004); Oriol JUNQUERAS (2005); Jaume DANTÍ (coord.): (2005), (2011) i (2015); Andrea RICCI (2013).

¹²³⁷ Antoni SIMON (2005a: p. 187).

¹²³⁸ Per a una visió global del pensament mercantilista a Europa i la seva manifestació corresponent a Catalunya, vegeu: Lluís ARGEMÍ (2005). Sobre el pensament econòmic a Catalunya durant l'època moderna també són imprescindibles: Antoni SIMON (2005a: pp. 186-192); Oriol JUNQUERAS (2006) i Andrea RICCI (2013).

¹²³⁹ Antoni SIMON (2005a: pp. 187-188).

Entre aquests intel·lectuals catalans, en sobresurt un que hauria de figurar en els annals de la història del pensament mercantilista espanyol i europeu, tal com ha sabut destacar el modernista Andrea Ricci¹²⁴⁰. Un mercantilista que, en certa mesura, fou el contrapunt dels altres mercantilistes del Principat, no pas perquè no defensés aferrissadament i de manera proteccionista els interessos dels productors i comerciants catalans, sinó més aviat per la inspiració atlàntica i l'ambició colonial americana del seu projecte econòmic. Estem parlant de Narcís Feliu de la Peña i Farell.

Col·laborador en les darreres dècades del segle XVII amb la *Junta de Comercio de Madrid*, Feliu va fer de nexa entre la burgesia comercial catalana i la cort de Carles II d'Àustria, fomentant un reformisme mercantilista que pretenia reformar el tradicional colonialisme espanyol d'ultramar —basat quasi exclusivament en l'explotació de metalls preciosos de Sud-amèrica per sufragar les despeses militars de la política exterior dels Àustria espanyols—, inspirant-se en els models de colonialisme holandès i anglès, conformats per companyies comercials, així com també per la generació d'una gran liquiditat, mitjançant el crèdit de bancs públics, per tal de sostenir poderoses flotes que els atorgaven l'hegemonia marítima. Tot i que el projecte no cercava l'alteració de l'estructura *aeque principaliter* de l'imperi, ni negava pas les diferents identitats dels regnes i estats que componien la Corona d'Espanya, sí que pressuposava una ingerència catalanoaragonesa en l'imperi ultramarí hispànic —en detriment del monopoli de la Corona de Castella—, atorgant un paper destacat a Catalunya, la qual del 1660 en endavant vivia un temps d'auge econòmic i de bones relacions comercials amb Anglaterra i les Províncies Unides¹²⁴¹.

Ja en els primers anys de la dècada de 1680, Feliu proposava obrir el comerç directe entre Catalunya i Amèrica amb un parell de naus anuals, recollia les reivindicacions proteccionistes dels gremis catalans i defensava la creació d'una gran Companyia comercial catalana d'accionistes amb seu a Barcelona, que sota l'empara de les institucions públiques tingués funcions bancàries i servís per focalitzar grans capitals amb l'objectiu de fomentar la producció i el comerç, així com finançar la construcció de vaixells i d'un port franc¹²⁴².

---

¹²⁴⁰ Andrea RICCI (2013: p. 639).

¹²⁴¹ Un bon resum dels canvis produïts en l'economia catalana de la segona meitat del segle XVII a Andrea RICCI (2013: pp. 29-57).

¹²⁴² Ernest LLUCH (2001: pp. 147-149). Una explicació aprofundida del projecte de la Companyia, a Andrea RICCI (2013: pp. 259-290).

Tanmateix, aquest projecte topà amb la realitat política d'unes elits castellanques que mai acceptarien de bon grat ésser desplaçades del seu monopoli colonial. Per contra, Ricci considera que la burgesia mercantil catalana¹²⁴³ assumí les formulacions teòriques de Feliu de la Peña, com es pot comprovar, per exemple, en ponderar la legislació econòmica aprovada a les dues corts catalanes del segle XVIII. A l'esmentada burgesia li resultava atractiu comptar amb una ideologia econòmica de referència inspirada en els models holandès i anglès —dues potències amb què feia dècades que negociava obtenint resultats ben lucratius—, que fos proteccionista enfront del rival francès i, a sobre, que propugnés la participació catalana en el comerç d'Índies.

Tot i que en un primer moment, amb les Corts dels anys 1701-1702, el canvi de dinastia semblà propici per aconseguir alguns dels projectes econòmics de Feliu i la burgesia del Principat, l'idil·li no va durar. L'amistat entre les corones de França i Espanya, amb la forta influència comercial de la primera sobre la segona, la guerra contra els Àustria del Sacre Romà Imperi i les potències marítimes, així com l'actitud regalista i contrafacciosa de l'administració reial, deixaren l'acompliment d'aquests pactes en no-res. Per la seva banda, Feliu de la Peña no s'estigué de denunciar l'any 1704 a la Diputació que l'administració de Felip V no pagava els aranzels d'importació, cosa que perjudicava la indústria pròpia. Aquest afer li costà a l'intel·lectual patir presidi durant quinze mesos¹²⁴⁴.

Tot plegat abocà el pensador a un fervorós partidisme austriacista, combinat amb un gran zel constitucionalista. De la mateixa manera, la majoria de membres dels sectors de la societat catalana que representava Feliu de la Peña també es decantà per la causa de l'arxiduc Carles i dels seus aliats atlàntics. La recompensa es traduí, per un costat, en la més estreta relació amb britànics i neerlandesos i, per l'altre, en la més àmplia introducció catalana en el mercat colonial americà, aprovada en les Corts de 1705-1706¹²⁴⁵.

No obstant això, i a despit de la historiografia que sosté que un dels motius centrals del bescantament del Principat vers l'austriacisme fou el projecte econòmic de la classe dirigent catalana per tal de pilotar econòmicament i, àdhuc políticament, la Monarquia d'Espanya, hi tornem a insistir: el professor Simon i Tarrés ha evidenciat que l'espai de

---

¹²⁴³ Sobre la nova burgesia catalana de l'època del Barroc, vegeu: Andrea RICCI (2013: pp. 125-175).

¹²⁴⁴ Ernest LLUCH (2001: pp. 147-149).

¹²⁴⁵ Andrea RICCI (2013).

referència dels interessos econòmics continuava sent la pàtria econòmica catalana, i no l'Espanya ibèrica o mundial. Recordem com aquest modernista emfasitza el fet que, si bé és cert que a finals del XVII i inicis del XVIII un sector de la burgesia comercial catalana, representat per l'eminent figura de Narcís Feliu de la Peña, tenia el clar objectiu d'ampliar la seva penetració en el mercat americà i que els seus interessos es vinculaven a altres sectors més amplis que recelaven de França i volien una aproximació a potències marítimes (Anglaterra i les Províncies Unides dels Països Baixos), això no significa que aquests sectors austriacistes catalans tinguessin força, ambicions o programa per incidir en les directrius polítiques i econòmiques de la cort de Madrid, ni que els resultés necessari, puix que aquests objectius (proteccionistes contra els francesos, aliança amb les potències marítimes i més ingerència en el comerç colonial hispànic) eren factibles des de Catalunya, mitjançant la convocatòria de Corts¹²⁴⁶.

---

¹²⁴⁶ Antoni SIMON (2011a).

2. 3. 6. Les llengües i la identitat col·lectiva catalana

Finalment, el darrer factor que incidí en el bastiment de la identitat col·lectiva dels catalans fou la llengua, un tema sobre el qual existeix un debat profús i, per aquest motiu, hi haurem de dedicar especial atenció.

La primera qüestió que ens plantejem és esbrinar quin valor posseïa el factor lingüístic en els europeus occidentals precedents al liberalisme, al romanticisme i al nacionalisme.

Per al període cronològic que ens interessa (les centúries baixmedievales i modernes), existeix un rellevant debat acadèmic al voltant de la relació existent entre llengua, política i identitat col·lectiva que, tal com ens exposa Antoni Simon i Tarrés en una recent obra sobre la temàtica, resulta ben complex¹²⁴⁷.

D'un costat, la dificultat ve donada per la interdisciplinarietat del debat mateix, puix que han intervingut sociolingüistes, historiadors, antropòlegs, historiadors de la llengua i de la literatura, estudiosos varis de les identitats i de la teoria política. De l'altre costat, per la polisèmia i politització de les categories conceptuals utilitzades en aquest (nació, estat, identitat, llengua...).

Ergo, de la mateixa manera que succeeix en la història conceptual sobre la nació, mentre que hi ha autors que consideren que les nacions són entitats exclusives del període contemporani i, per tant, no té sentit reflexionar sobre la connexió entre política, llengua i nació en èpoques anteriors a les revolucions liberals, pels estudiosos que conceben l'existència de nacions en períodes precontemporanis, el factor lingüístic, en major o menor grau, pot tenir una connexió amb la política i identitat col·lectiva de tipus nacional/patriòtica.

En l'actualitat, per motiu de la gran importància que els nacionalismes dels segles XIX, XX i XXI atorguen a la llengua pròpia, *a priori*, existeix un aparent i ampli consens sobre el fet que, en els segles baixmedievales i de la primera modernitat, la llengua tingué un pes en l'àmbit de la cohesió col·lectiva de tipus polític i nacional molt més modest que en les centúries contemporànies.

Ara bé, quan es reflexiona sobre els precedents històrics que han conduït al protagonisme contemporani del factor lingüístic en relació amb la identitat i política, i

---

¹²⁴⁷ Antoni SIMON (2016b).

s'analitza en profunditat quin fou el paper d'aquesta relació en el període medieval i modern, el consens desapareix i el debat es reobre¹²⁴⁸.

Les línies interpretatives abasten des dels autors que afirmen que les llengües constitueixen un element primordial en la configuració de les nacions i de les identitats col·lectives a través de la història humana¹²⁴⁹, passant per aquells que consideren la llengua un dels diversos elements que configuren el còctel de les identitats col·lectives amb un pes variable en la seva conjugació segons el cas històric tractat¹²⁵⁰, fins a arribar, finalment, a la visió que sosté —amb més o menys matisos segons la importància donada als precedents històrics—, que abans de les revolucions liberals la llengua no constituïa un element d'organització política i que no es pot establir una relació entre llengua i nació¹²⁵¹.

En el cas de Catalunya, la historiografia catalana contemporània, ja des dels seus inicis a finals del segle XVIII, ha establert una clara connexió entre política, identitat i llengua pròpia, arran del paper que l'idioma català jugà en el passat com a «llengua d'estat» o «llengua nacional», en altres paraules, que el català no fou simplement la llengua plebea del poble menut, sinó que també era la pròpia d'institucions polítiques que governaren el Principat i les seves universitats fins a l'any 1714¹²⁵².

Serveixi d'exemple l'opinió de l'any 1791 de l'historiador i filòleg il·lustrat Antonio de Capmany:

«El catalán, a mediados del siglo XIII, era la lengua nacional de tres provincias o reynos, es a saber, de Cataluña, Valencia, Mallorca, Menorca e Ibiza, y de allí se comunicó mucha parte a Aragón, en cuya habla castellana han quedado bastantes voces lemosinas. No era, pues, un idioma del pueblo particularmente: éralo de la corte y palacios de los reyes, como antes lo había sido de los condes de Barcelona, Rosellón y Cerdaña, y después de Provenza [...] Era, en fin, la lengua de los reyes, de los príncipes, de los palacios, del púlpito, de los tribunales y de las academias amenas [...] Fue, en una palabra, una lengua nacional, y

---

¹²⁴⁸ Per a un sintètic i desenvolupat estat de la qüestió del debat: Antoni SIMON (2016b: pp. 15-20).

¹²⁴⁹ Prenguem com a mostra: Josep Ramon LLOBERA (2001) i John E. JOSEPH (2004) i (2006).

¹²⁵⁰ L'historiador Hugh Seton-Watson, per exemple, considera que el factor lingüístic tingué molt més pes en les identitats col·lectives precontemporànies de les comunitats polítiques de l'Europa central i oriental que no pas en les de l'occidental. Hugh SETON-WATSON (1981).

¹²⁵¹ Mentre que hi ha alguns autors com Peter Burke, el qual, encara que sostingui aquesta tesi, pensa que no s'han d'obviar els precedents de l'Antic Règim; altres com Lucien Febvre o Eric J. Hobsbawm no els prengueren en consideració. Lucien FEBVRE (1924); Eric J. HOBSBAWM (1990) i Peter BURKE (2006).

¹²⁵² Albert ROSSICH (2016).

no una xerga territorial, desde el siglo XII hasta principios del presente, en que se adoptó, con el nuevo gobierno, la castellana en todos los tribunales y actos públicos de las provincias de la Corona de Aragón. Desde esta época solo ha quedado para el trato familiar de las gentes y uso doméstico del pueblo»¹²⁵³.

Aquesta memòria ha conduït a una visió històrica sobre l'evolució del català al territori de Catalunya que ens presenta una clara relació entre llengua, política i identitat, així com un procés d'introducció i expansió del castellà al Principat —amb voluntat de substituir l'idioma nadiu per aquest— induït per poders polítics exògens a la societat catalana, en la següent cronologia: institucionalització i expansió del català entre els segles XIII-XV, reculada d'aquest davant de la ingerència i expansió de l'idioma castellà incentivades i/o imposades, primer, des de la cort dels reis d'Aragó de llinatge castellà durant el XV i, després, directament des de Castella entre els segles XVI i XVIII.

Amb tot tipus de matisacions causades per l'avenç de les recerques, aquest ha estat el paradigma interpretatiu sobre l'evolució de les llengües emprades en la Catalunya baixmedieval i moderna, sostingut per la gran majoria dels estudiosos que han tractat la temàtica al llarg del darrer segle i mig¹²⁵⁴.

Tanmateix, les bases d'aquesta visió tradicional han estat qüestionades per alguns autors que no consideren que la llengua catalana fos, durant l'Antic Règim, un element destacat de la identitat catalana, ni tan sols gaire polititzat, i molt menys que existís una ingerència política directa i planificada per part de la Corona, en el procés d'expansió de la llengua castellana en el Principat de Catalunya.

En 1987, John H. Elliott afirmà que en la Catalunya del segle XVII:

«Les classes altes feien ús creixent del castellà i la llengua, senzillament, no era l'aspecte organitzatiu d'identitat col·lectiva que després esdevingué. L'autèntic aspecte organitzatiu de totes aquestes societats del segle XVII de què estic parlant —Catalunya,

---

¹²⁵³ Antonio de CAPMANY (1791: p. 355). Els claudàtors són nostres.

¹²⁵⁴ Vegin-se algunes de les més destacades aportacions: Jordi RUBIÓ I BALAGUER (1949) i (1964: pp. 131-139); Ferran SOLDEVILA (1962: vol. 2); Joan FUSTER (1976); Jordi VENTURA (1978); Jordi CARBONELL (1979); Modest PRATS (1979); Max CAHNER, (1980); Anna M. TORRENT (1983) i (1989); Martí de RIQUER (dir.) (1985); Josep M. NADAL (1987); Francesc ESPINET *et al.* (1988); Mila SEGARRA (1997). També són interessants les aportacions de Joan A. Rabella, Joan Martí i Castell, Josep M. Vila Medinyà, Miquel Nicolès, Pere Anguera i Mila Segarra en Francesc VALLVERDÚ (dir.) (2001: pp. 41-90), així com la bibliografia més recent i matisada sobre la temàtica: Josep MURGADES (2009); Josep MORAN; Joan A. RABELLA (2015) i Antoni SIMON (2005a: pp. 192-202) i (2016b) i Albert ROSSICH (2016).

Llenguadoc, Bearn, Escòcia o Bohèmia— no era la llengua, sinó el dret, el costum i el privilegi, reforçats per la consciència d'un passat col·lectiu»¹²⁵⁵.

A més, l'historiador britànic diu que el debat dels anys trenta del predit segle sobre si convenia predicar en castellà a la gent de Catalunya estava desposseït de contingut identitari i polític, així com també que: «La unitat que ell [Olivares] concebia era primordialment institucional, legal i administrativa. No era lingüística, cultural o ètnica, consideracions aquestes que en gran part eren absents de la sensibilitat del segle XVII»¹²⁵⁶. I tot això, malgrat que anys abans, en el seu cèlebre estudi sobre els precedents de la Guerra dels Segadors, havia reconegut que, a inicis del segle XVII, entre les queixes, ja no només dels catalans, sinó també de la resta de pobles no castellans de la Monarquia Hispànica, es trobava: «la infiltració creixent dels costums i hàbits i llengua de Castella»¹²⁵⁷.

Posteriorment, el modernista Joan Lluís Palos escrigué:

«en la mentalitat dels catalans dels segles XVI i XVII, Catalunya no era tant una comunitat de persones com, formalment, un conjunt de territoris. Per ells la noció de país implicava una terra i unes lleis. Ni tan sols la llengua fou un element constitutiu de la consciència col·lectiva: encara faltava molt de temps perquè la batalla lingüística desencadenés un conflicte polític»¹²⁵⁸.

Per la seva banda, Manuel Peña Díaz¹²⁵⁹ ha secundat el mateix posicionament:

«creo que la castellanización no influyó en la formación de la lengua catalana como signo característico de la identidad colectiva catalana. Coincido con otros historiadores, que en estos siglos no es la lengua, sino el derecho, el “costum” y el privilegio, reforzados por la memoria histórica, los ingredientes que dan carta de naturaleza a la identidad catalana»¹²⁶⁰.

A més, Peña ha denunciat, en primer lloc, que no és gens rigorosa l'aplicació retrospectiva del binomi (nació = llengua) a l'època moderna, de manera que el retrocés

---

¹²⁵⁵ John H. ELLIOTT (1994: p. 68).

¹²⁵⁶ John H. ELLIOTT (1994: p. 70).

¹²⁵⁷ John H. ELLIOTT (1966: p. 173).

¹²⁵⁸ Joan Lluís PALOS (1994: p. 301).

¹²⁵⁹ Manuel PEÑA (1996: pp. 255-298) i (1997).

¹²⁶⁰ Manuel PEÑA (1997: p. 154).

del català enfront del castellà com a llengua de l'alta literatura ha estat extrapolat fins a assimilar-ho a decadència cultural, política i, en definitiva, minvament de la identitat col·lectiva catalana quan, en realitat, els segles XVI, XVII i inicis del XVIII presenten un panorama identitari ben diferent. I, en segon lloc, la manca d'investigacions serioses i profundes que demostrin: «la existencia, para los siglos XVI y XVII, de factores de castellanización programados con una premeditada vocación de desnacionalización de Cataluña», per aquest motiu l'autor considera «que son totalmente cuestionables las explicaciones exógenas de la castellanización en función de un hipotético enemigo exterior»¹²⁶¹.

Finalment, el filòleg en romàniques Joan-Lluís Marfany¹²⁶² ha defensat la tesi de la incorrecció de considerar com a cert un procés generalitzat de substitució lingüística del català pel castellà a Catalunya durant els segles XV-XVIII. Aquest autor explica que no és el mateix deixar completament el català pel castellà (substitució), com varen fer alguns dels aristòcrates dels més insignes llinatges catalans, que utilitzar el castellà en comptes del català per a algunes funcions concretes (diglòssia).

Al parer del professor Marfany, allò que succeí majoritàriament amb el castellà en la Catalunya de l'Antic Règim fou un procés diglòssic dut a terme, principalment, per l'elit social catalana. Els seus membres van començar a utilitzar la llengua de Castella per a les funcions més cultes i prestigioses, relegant el seu idioma matern per a unes altres. El filòleg recalca molt que allò que succeí fou un procés de diglòssia i no pas de substitució, perquè la immensa majoria dels catalans, inclosa la noblesa, mai van parlar de forma habitual en cap altra llengua que el català.

Aquest autor assegura que la causa de l'esmentada diglòssia no rauria en un factor polític o nacional, sinó social: els membres dels estrats poderosos del Principat i Comtats empraren el castellà per acostar-se al poder regi i beneficiar-se de l'ús d'una llengua tan potent pel que fa al prestigi polític i mecenatge literari. De fet, en aquest darrer àmbit Marfany té clar que des d'inicis del segle XVI:

«domina entre els catalans el convenciment que tota obra literària de caràcter culte i de difusió pública ha de ser escrita en castellà. Les excepcions són ben escasses i primerenques, i les lamentacions, que tenen un inconfusible aspecte ritual. De literatura — literatura culta, vull dir— [i escrita en català, cal afegir] n'hi va continuar havent, i en quantitat

---

¹²⁶¹ Manuel PEÑA (1997: pp. 150-151). El claudàtor és nostre.

¹²⁶² Joan-Lluís MARFANY (2001), (2008) i (2009).

no menyspreable, però era literatura doblement restringida: a la temàtica circumstancial, sobretot satírica, i a la circulació manuscrita dins d'uns circuits estrictament locals. [...] és clar que de literatura, en el sentit més ampli de la paraula, en català se'n va publicar i molta, però és gairebé tota de caràcter popular, tant pel contingut com per la forma de difusió, és a dir, és adreçada als sectors socials que no tenien accés al castellà ni, en l'òptica de les classes dominants d'una societat d'Antic Règim, n'havien de tenir»¹²⁶³.

El professor Marfany reconeix que en la relació diglòssica entre castellà i català el primer comptà amb el recolzament de l'administració règia dirigida des de Castella, d'una manera decisiva ja a partir de mitjan segle XVI i abassegadora des d'inicis del XVIII. De fet, per a l'època dels Àustria ens diu que:

«ja vaig insistir prou en el pes totalment decisiu d'una cort castellanòfona en relació amb totes les activitats d'alta cultura; en la constant pressió dels virreis i acòlits que responien impertorbablement en castellà a totes les representacions que els eren fetes per les institucions de la terra i que evitaven fins i tot l'ús ritualment prescriptiu del català a base de comunicar-se cada cop més amb elles mitjançant bitllets personals i cada cop menys a través de la cancelleria; en l'intolerant i agressiu monolingüisme de les institucions directament vinculades a la monarquia, com ara l'exèrcit i la Inquisició; en la inevitable i indissoluble associació del castellà amb les aspiracions d'ascens social»¹²⁶⁴.

Tanmateix, resta importància a tot això, considerant que aquest poder polític monàrquic no operava com a agent actiu en el terreny lingüístic, puix que els programes polítics lingüístics no eren propis de l'Antic Règim¹²⁶⁵.

Segons explica Marfany, la diglòssia fou un fenomen endogen, pel fet que emanava de les capes catalanòfones dirigents del Principat que, en el marc de referència de la cort castellanitzada (segle XV) o de vinculació a la immensa Monarquia Hispànica dels Àustria amb un centre hegemònic castellà (segles XVI i XVII), no només van considerar el coneixement i ús de la llengua de Castella com quelcom útil des dels punts de vista polític i econòmic, sinó també com un símbol de distinció en relació amb la gran massa social analfabeta i monolingüe catalana. D'aquesta manera, si en general els estrats subalterns i populars de Catalunya ni entenien correctament ni sabien utilitzar el castellà,

---

¹²⁶³ Joan-Lluís MARFANY (2008: pp. 90-91). Els claudàtors són nostres.

¹²⁶⁴ Joan-Lluís MARFANY (2009: p. 109).

¹²⁶⁵ Joan-Lluís MARFANY (2009: p. 110).

no era perquè el rebutgessin —exercint de patriotes catalans fidels al seu idioma matern—, sinó perquè políticament, socialment i econòmicament, no podien accedir-hi, cosa que ja semblava bé a la Corona i a les classes catalanes superiors. Finalment, i connectant amb tot això, aquest autor atorga la raó a Elliott pel que fa al fet que:

«a la Catalunya del segle XVII la llengua és, naturalment, un dels principals identificadors de la catalanitat, però [...] en la mesura en què existeix una identitat col·lectiva catalana de naturalesa *política* —una incipient nacionalitat, en el sentit modern—, no és pas, en absolut, al voltant de la llengua que qualla. [...] l'important és remarcar la impossibilitat de fer adequadament la història de la nostra llengua si ens entestem a donar-li una significació política que, *per ella mateixa*, mai no va tenir per als nostres avantpassats fins al moment de l'aparició del nacionalisme»¹²⁶⁶.

Així, segons Joan-Lluís Marfany, en els segles XVI i XVII, la llengua pròpia no era per als catalans una condició essencial per ser o esdevenir català, ni molt menys la seva defensa i preservació eren considerades pels catalans com quelcom consubstancial per a la defensa i preservació de la societat catalana. D'aquesta forma, segons l'autor, es podia ser molt català sense parlar català, de la mateixa manera que es podien defensar els privilegis, llibertats i constitucions «de la terra» en castellà i conculcar-los en català¹²⁶⁷.

El mateix considera Marfany sobre l'idioma castellà, car el seu paradigma interpretatiu és aplicable al món europeu de l'Antic Règim. En conseqüència, malgrat tot el que ens diu sobre la relació entre el castellà i la monarquia, els seus agents i el prestigi social, pel filòleg no fou fins a:

«entrar el Vuit-cents, a partir sobretot de la guerra contra Napoleó, [que] el castellà es convertiria en la «*lengua nacional*», signe i principal ciment, alhora, de la nació espanyola en construcció, i la diglòssia passaria a ser un objecte polític d'aplicació universal. Amb això, però, [a Catalunya] el procés diglòssic esdevindria *totalment* endogen, propulsat enterament per l'entusiasme nacionalista —espanyol, naturalment— de la burgesia liberal catalana»¹²⁶⁸.

---

¹²⁶⁶ Joan-Lluís MARFANY (2001: pp. 236-237 i 470).

¹²⁶⁷ Joan-Lluís MARFANY (2001: p. 469).

¹²⁶⁸ Joan-Lluís MARFANY (2001: p. 467). La cursiva és del professor Marfany i els claudàtors són nostres.

De tot això es destria que l'idioma castellà dels segles XV-XVIII —igual que el català— no tindria significació política ni seria un dels eixos primordials de la identitat castellana —i gradualment espanyola— fins al naixement del nacionalisme espanyol contemporani.

En conseqüència, el professor Marfany insisteix en el greu anacronisme que representa parlar en termes de “traïció” aristocràtica o burgesa i de “fidelitat” popular, en referència a l'ús que els catalans van fer del seu idioma durant l'època moderna.

Ja sigui perquè no hi podia haver traïció entre unes classes rectores per a les quals la llengua pròpia estava mancada de significació política i era un element poc substancial de la seva identitat col·lectiva; ja sigui perquè no hi podia haver lleialtat lingüística en la classe subordinada del Principat, una població monolingüe i incapaç de prendre la decisió de rebutjar una llengua estrangera a què no tenia accés i la qual, si hi hagués pogut accedir, segurament no hauria rebutjat seguint l'exemple de les seves pròpies classes dominants, podent desfer-se del hàndicap social que representava el monolingüisme català¹²⁶⁹. Així, pel filòleg, escriure en català en aquests segles «mai és un acte de resistència contra la intrusió del castellà»¹²⁷⁰.

Des del nostre punt de vista, les posicions contràries del debat exposat fins aquí es poden complementar molt més del que ho han fet fins ara, sempre que cadascuna de les parts accepti matisos amb l'objectiu d'aproximar-se al màxim possible als fets històrics.

Pensem que per als defensors de la visió tradicional ha de resultar complicat rebutjar bona part de les aportacions del professor Marfany. Aquest autor no va gens errat quan exposa, d'una banda, que durant l'Antic Règim el comportament d'aquella minoria de catalans que entenien i utilitzaven el castellà era diglòssic i classista i, de l'altra, que la introducció i expansió del castellà al Principat no poden ser reduïdes exclusivament a un conflicte entre: una llengua forana invasora —imposada per la Corona espanyola i utilitzada pels catalans poderosos, els renegats a la seva pàtria i llengua materna— i una llengua nadiua que es defensava com podia entre les classes populars, malgrat que en molts moments és produït clarament aquesta dialèctica, com recorda el professor Rossich¹²⁷¹.

---

¹²⁶⁹ Joan-Lluís MARFANY (2008: pp. 88, 101-103 i 107-108).

¹²⁷⁰ La citació a Joan-Lluís MARFANY (2008: p. 118).

¹²⁷¹ Albert ROSSICH (2016: p. 157).

Ara bé, el nou paradigma interpretatiu revisionista apuntat per Elliott, defensat per Peña Díaz i edificat per Marfany, no està mancat de problemes en aspectes capitals que li resten versemblança. Bàsicament:

a) per la menysvaloració del paper de la Corona/cort i les seves polítiques — teòricament dinàstiques i sense implicacions de tipus nacional i lingüístic— en el procés diglòssic de la Catalunya moderna.

b) per la suposada significació apolítica del factor lingüístic abans dels nacionalismes contemporanis.

c) pel poc grau d'importància atorgat a la llengua en relació amb la identitat catalana del període.

Comencem reflexionant sobre el caràcter exogen o endogen del procés diglòssic del castellà sobre el català.

2. 3. 6. 1. La introducció del castellà a Catalunya

Manuel Peña és taxatiu en afirmar que en els segles XVI i XVII: «son totalmente cuestionables la explicaciones exógenas de la castellanización en función de un hipotético enemigo exterior»¹²⁷².

Encara que Marfany ens diu que la introducció i la raó de ser de la diglòssia entre les classes dirigents catalanes és externa, pel fet que procedeix de la Corona i els seus agents en el Principat (virreis i col·laboradors, inquisidors castellans i tropes no catalanes del Rei Catòlic), així com de la repressió i la persecució del català iniciada per l'administració règia després de 1714, considera que aquests no eren els factors operatius de la dita diglòssia, ja que:

«la monarquia absoluta posava límits molt precisos —i variables segons els estaments— a la llibertat individual. Però no tenia cap interès especial —perquè no en tenia la necessitat— a manipular l'opinió, ni a immiscir-se en la vida privada de la gent. De la gent que comptava mínimament, s'entén. De l'altra, tant se li'n donava i molt especialment pel que feia a saber castellà, llengua de la qual la humanitat subalterna no n'havia de fer res»¹²⁷³.

Uns anys més tard afegí:

«Al poder monàrquic, ell sí extern i imposat, tant se li'n donava que aquesta societat [la catalana] adoptés o no la seva llengua. S'havia d'espavilar a entendre-la, això sí, perquè el poder no estava disposat a fer concessions —o va deixar d'estar-ho molt aviat—, però amb això la monarquia en tenia prou»¹²⁷⁴.

En aquest sentit, el filòleg considera que durant tot l'Antic Règim no es pot parlar ni de persecució ni de política lingüística, només pel que fa a assegurar l'ús del castellà en totes les activitats institucionals¹²⁷⁵. L'autèntic factor operatiu era la necessitat i voluntat dels sectors en auge de la societat catalana de dominar l'idioma de Castella, la llengua que confirmava el seu ascens social i/o polític. Així que l'expansió del castellà

---

¹²⁷² Manuel PEÑA (1997: p. 151).

¹²⁷³ Joan-Lluís MARFANY (2001: p. 467).

¹²⁷⁴ Joan-Lluís MARFANY (2008: p. 111).

¹²⁷⁵ Joan-Lluís MARFANY (2009: p. 110).

entre els catalans s'explica per un factor clau endogen, ben endogen, com remarca Marfany¹²⁷⁶.

Encara que és comprensible el recalcamet de l'autor en el caràcter endogen de la diglòssia enfront d'una tradició interpretativa que oferia una visió essencialment exògena del procés de castellanització, no sembla assenyat, de cara a una anàlisi ponderada del fenomen, restar tota importància i operativitat als factors exteriors, ja que sense ells ni existirien ni, segurament, tindrien continuïtat els factors interns, o sigui, l'interès dels catalans per l'idioma castellà o l'obligació forçosa d'emprar-lo en els àmbits on s'imposa gradualment des de 1714. Això és quelcom que no se li escapa al mateix Marfany, qui ens indica que, evidentment, sense els factors externs els catalans no s'haurien posat a escriure en castellà «com mai no s'han posat a fer-ho en rus»¹²⁷⁷, però malgrat tot, l'autor decideix atorgar el protagonisme exclusivament als sectors de la societat catalana que impulsaven la diglòssia des de dins¹²⁷⁸, tot menystenint les causes externes com la imposició del castellà, fins al punt de foragitar-les del debat:

«Que en la relació entre les dues llengües el castellà va tenir la força del poder del seu costat, d'una manera ja decisiva a partir de l'època de Felip II i abassegadora després del 1714, és una evidència que ningú no gosaria discutir [...]. Però això no és sinó la dada de base de la qüestió històrica que es tracta d'estudiar, aquella sense la qual la qüestió mateixa no existiria. És, doncs, una dada prèvia a la discussió sobre la naturalesa endògena o exògena del procés d'evolució de la societat catalana cap a la diglòssia generalitzada»¹²⁷⁹.

No podem evitar preguntar-nos el perquè d'aquest plantejament del professor Marfany.

Pot ser que la resposta tingui relació amb una provocadora —i en part encertada— forma de trencar dràsticament amb la visió tradicional, per tal de mostrar que els catalans mateixos foren els principals agents castellanitzadors en el procés diglòssic entre el segle XV i finals del segle XIX. Però també pot tenir relació amb el fet que Joan-Lluís Marfany basteix la seva interpretació a partir de la premissa que no podem donar a les llengües una significació política fins al moment de l'aparició del nacionalisme.

---

¹²⁷⁶ Joan-Lluís MARFANY (2001: pp. 465- 467) i (2008: p. 111).

¹²⁷⁷ Joan-Lluís MARFANY (2001: p. 465).

¹²⁷⁸ Joan-Lluís MARFANY (2001: pp. 465-466).

¹²⁷⁹ Joan-Lluís MARFANY (2009: p. 109). El claudàtor és nostre.

Aquesta idea que, al nostre entendre, és tan apriorística com les ja indicades visions historiogràfiques que defensen que els estats i les nacions són un fenomen exclusiu del període contemporani, sembla conduir el filòleg a caure en l'arbitrarisme metodològic: afirmar que el castellà sigui la llengua de la Corona és una dada prèvia i aliena a la discussió.

Si el català i el castellà no haguessin tingut significació política per als precontemporanis, ni l'administració reial hauria fet del castellà la seva llengua "oficial"¹²⁸⁰, ni l'hauria anat imposant a Catalunya, ni tampoc s'hauria produït el procés de diglòssia a favor del castellà per part de les classes benestants catalanes. En conseqüència, el fet que Marfany extregui de la discussió sobre l'origen de la diglòssia a Catalunya la seva causa primordial, que el castellà esdevingué l'idioma del poder reial, fa l'efecte que té per objectiu no contradir el seu postulat sobre l'apoliticitat del català i del castellà durant l'època moderna.

Per tant, sobre aquest tema, concloem que el procés diglòssic que tingué lloc a la Catalunya d'Antic Règim només es pot explicar a partir d'una encertada mixtura entre factors exògens i endògens que es retroalimenten, però en cap cas exclusivament pels primers (postura historiogràfica tradicional) ni exclusivament pels segons (postura de Marfany).

Dit això, passarem a tractar quina significació política tenien les llengües catalana i castellana per a aquells pretèrits que visqueren durant l'Antic Règim.

---

¹²⁸⁰ Sobre l'adequació del terme "oficial" per al període preliberal, la historiadora Núria Sales va escriure els següents mots: «Algú em dirà que, de llengües oficials, no n'hi ha ben bé fins als segles XIX-XX. Si filem prim, podríem dir (si entenem com a llengua oficial la que es defineix així a la Constitució) que l'anglès no és encara oficial als Estats Units. Si definim l'oficialitat com l'exclusivitat d'un sol idioma en els documents públics, aquesta no es donava ni a Catalunya, ni al País Valencià, ni enlloc. D'actes diplomàtiques en llatí (o en francès, entre estats la llengua dels quals no era la francesa), n'hi haurà moltíssimes encara en els segles divuit i dinou». Núria SALES (1996: p. 358, nota 1).

2. 3. 6. 2. Català i castellà, llengües polititzades

Segons la nostra opinió, resulta prou evident que per als catalans de les centúries modernes la llengua no posseïa la importància que posteriorment tingué per als seus descendents de l'època contemporània. Pensem que això és així perquè la gran generalitat dels esmentats precontemporanis, aquells que varen viure el seu temps en una Catalunya majoritàriament analfabeta i catalanòfona monolingüe, no podien tenir una consideració política i identitària sobre la llengua (en el sentit d'emprar-la per defensar-la, evitar-ne l'extinció i difondre-la per salvar-la) com la que van tenir els futurs catalans, almenys, des de mitjan segle XIX en endavant, els quals van viure una sèrie d'experiències en què el factor de la llengua autòctona prengué un gran relleu tan polític com identitari, tals com:

—La conscienciació de la diglòssia exacerbada promoguda per la ideologia liberal espanyolista de la mateixa societat catalana, que gairebé extingeix el català escrit i la necessitat de reconduir aquesta situació.

—L'aparició del nacionalisme català a la fi del segle XIX i la seva èmfasi en la defensa de la llengua pròpia¹²⁸¹.

—L'alfabetització generalitzada de la societat en el segle XX.

—La dura imposició del castellà a tots els ciutadans del regne d'Espanya i la persecució de la resta de les llengües espanyoles perpetrada per l'Estat contemporani, especialment, durant les dictadures espanyolistes de Primo de Rivera i Franco.

—La minorització demogràfica del català com a llengua materna i d'ús habitual a Catalunya, a la fi del segle XX i inicis del XXI.

En aquest sentit, trobem encertat Joan-Lluís Marfany quan opina que podem parlar de fidelitat o lleialtat lingüística, per exemple, en el comportament de certs sectors de la societat catalana durant el franquisme, però que no es pot considerar el mateix de les classes subordinades en la Catalunya de l'Antic Règim. Aquesta gent no es va mantenir fidel al català, però no s'hi va mantenir perquè emprés una altra llengua, sinó perquè no va poder escollir parlar, o escriure, en cap altra que no fos el català, puix que aquells catalans eren monolingües catalanòfons i majoritàriament analfabets¹²⁸².

---

¹²⁸¹ Joan-Lluís MARFANY (2001: pp. 479-485).

¹²⁸² Joan-Lluís MARFANY (2008: p. 88).

De la mateixa manera, també podríem tractar de la gran importància de la llengua de Castella per a les generacions d'espanyols dels últims dos segles, evidenciant el pes del factor lingüístic en la política i identitat del món contemporani.

Però, com sol succeir, les coses no són tan senzilles. I és que, entre que la llengua posseeixi un grau diferent de significació política en els segles moderns i contemporanis, i que no existeixi aquesta significació en els moderns, hi ha una remarcable diferència.

També trobem una notable diferència entre afirmar que no hi va haver comportaments de fidelitat lingüística en el conjunt de la societat catalana durant l'Antic Règim, i afirmar que, en aquells segles XVI, XVII i XVIII, qui ben probablement no practicà gaire la fidelitat lingüística foren els individus de la classe subordinada catalana, ja que, com tot just acabem d'exposar, en ser les persones que la componien monolingües catalans amb altíssims índexs d'analfabetisme i sense accés habitual al castellà, no van poder decidir anteposar el català a aquest idioma estranger.

Com hem estat dient, observant els casos del català i del castellà, no podem estar d'acord amb la posició que considera el factor lingüístic buit de significació política, atès que, en els segles baixmedievals i moderns, la llengua no va ser un factor políticament neutre, ja que a mesura que avançaven aquestes centúries, governants i institucions polítiques de tota índole van tendir a institucionalitzar les llengües vernacles¹²⁸³. En elles van veure el gran potencial disciplinador de la unificació lingüística, la utilitat de la llengua escrita com a eina més efectiva per conservar tant la memòria històrica com els símbols i mites comuns, així com el poder cohesionador de la impremta, la qual va permetre —a partir del fet que els lectors compartissin unes mateixes lectures, especialment, a través dels llibres barats i els textos menors— que moltes persones es consideressin com a part d'una comunitat política i/o nacional.

I malgrat l'elevadíssim índex d'analfabetisme, això va succeir, puix que a mesura que transcorria l'època moderna, el grau de penetració social dels textos impresos era major en ser més interestamental i interclassista¹²⁸⁴.

Així, per exemple, per a molts intel·lectuals influents de la raó d'estat catòlica i contrareformista com Giovanni Botero, Benito Arias Montano o Tommaso Campanella, el tradicional binomi de príncep i religió, considerats fins llavors els dos pilars clau per a la conformació d'una comunitat política, ja no era suficient per assegurar la viabilitat

---

¹²⁸³ Òscar JANÉ (2006a: pp. 52-53).

¹²⁸⁴ Javier ANTÓN (1998) i (2008) i Antoni SIMON (2001: p. 19) i (2016a: p. 120).

d'una *respublica* en l'Europa de les grans monarquies compostes de múltiples comunitats polítiques. Llavors, es féu necessari avançar en l'homogeneïtzació, cohesió i integració cultural-simbòlica, identitària i lingüística dels súbdits de cada príncep, per tal de teixir uns llaços horitzontals que conformessin «societats naturals» i evitar, d'aquesta manera, els perills de la disgregació interna en el si d'aquests grans i plurals imperis o monarquies compostes¹²⁸⁵.

Comencem per la relació entre la política i la llengua de Catalunya abans del nacionalisme.

Encara que pugui semblar quelcom molt llunyà de cara a la cronologia d'aquesta tesi, no podem evitar mencionar l'obra de govern del mariscal francès Pierre François Charles Augereau, duc de Castiglione i governador general de Catalunya entre gener i maig de 1810, el qual pretengué atreure els catalans cap a la causa napoleònica amb una política que contenia un fort component lingüístic.

Aconsellat per l'afrancesat figuerenc Tomàs de Puig, el mariscal va convertir la llengua catalana en l'idioma oficial de Catalunya, a través de la publicació de decrets i proclames bilingües (català-francès), la publicació del paper segellat i les actes dels ajuntaments en català, la conversió del *Diario de Barcelona*, fundat en 1792, en el *Diari del Govern de Cataluña y de Barcelona*, així com la publicació posterior de la *Gasetta del Corregiment de Girona*. I tot això acompanyat pel constant recordatori que el català i el francès eren idiomes molt més relacionats entre ells que no pas amb el castellà¹²⁸⁶.

Aquets fets, que per la durada del govern d'Augereau podrien passar per anecdòtics, no ho foren pas per la temàtica que estem tractant, car algun valor polític i identitari devia tenir l'idioma català per als pobladors del Principat com perquè des del poder militar francès es pensés que resultaria adequat per atreure els catalans —una població enquadrada de forma molt religiosa i majoritària en els esquemes d'Antic Règim— vers la causa dels invasors francesos¹²⁸⁷.

Retrocedint centenars d'anys, sabem que el principal procés d'institucionalització i politització del català es va originar entre mitjan segle XIII i finals del XV. Va ser llavors quan —salvant l'important paper del llatí— es va convertir en la llengua vulgar “oficial” del Casal d'Aragó de llinatge barceloní¹²⁸⁸, pel fet que dels llenguatges vernacles utilitzats

---

¹²⁸⁵ Antoni SIMON (2016b: pp. 38-40).

¹²⁸⁶ Lluís Ferran TOLEDANO (2010).

¹²⁸⁷ Sobre aquestes qüestions, vegeu: Pere ANGUERA (1997), (2000) i (2001).

¹²⁸⁸ Jesús LALINDE (1988: p. 219).

pels reis d'Aragó, no només era el que més empraven públicament: en els seus discursos, cròniques històriques i documentació cancelleresca (de manera àmplia i continuada), sinó que a més, i de forma generalitzada, era la llengua de la seva comunicació privada¹²⁸⁹. Això fou així, fins al punt que les figures règies vingudes de fora, com la reina Violant de Bar, la van adoptar com a llengua normal de comunicació i correspondència, àdhuc, amb els seus parents francesos, inclosos els mateixos reis de França i Navarra¹²⁹⁰. En aquest sentit Flocel Sabaté escriu:

«Certament, llengua i poder es mesclen, si més no, des dels trobadors del segle XII. En el segle XIII, hom ha pogut apreciar en Bernat Desclot la identificació de la llengua catalana com la pròpia de la Corona d'Aragó. És, sens dubte, la llengua de la monarquia des que l'escull Jaume I per expressar la seva crònica en llengua vernacla, com altres sobirans veïns han escollit la respectiva via d'expressió vernacular. El segle XIV evidencia el vincle entre producció literària i casa reial, per la proximitat a la família règia d'autors com Francesc Eiximenis, per la interessant posició de funcionaris de la cancelleria que alhora exerceixen de copistes o directament de creadors literaris, com Bernat Metge, i per la funció de l'entorn de la mateixa cancelleria d'enllaç amb els corrents intel·lectuals i literaris, com els existents a Itàlia a mitjan segle XIV»¹²⁹¹.

Per la seva banda, Stefano M. Cingolani ha descrit el progressiu augment d'ús del català des de mitjan segle XIII, quan comença a aparèixer en els primers registres de despeses de la casa de l'infant Pere (futur rei Pere II el Gran), en els del mestre racional o els de l'administració local. També en català fou escrita la correspondència reial amb la noblesa, sobretot en els casos de cartes de deseiximent o cartes privades, ja que segons l'autor, era poc probable que els nobles comptessin amb un escrivà hàbil en llatí; i amb la qual Pere II escrigué als nobles castellans exiliats de Castella i que col·laboraven amb el rei en la guerra contra França; o encara quan és el cas de cartes públiques, com la que el mateix sobirà envia als mallorquins, per les quals es volia evitar l'acte de traducció pública. Durant el regnat del seu fill, el rei Jaume II, fins i tot s'escriu en català a la família napolitana del rei.

En el segle XIV, d'un costat, la situació de plurilingüisme (llatí, català i aragonès) es complica, perquè també es troben cartes en sard i en sicília, dirigides a súbdits

---

¹²⁸⁹ Josep MORAN; Joan A. RABELLA (2015: pp. 159-160).

¹²⁹⁰ Stefano Maria CINGOLANI (2015a: pp. 273-276).

¹²⁹¹ Flocel SABATÉ (2016: p. 91).

d'ambdós regnes; i, de l'altre, se simplifica amb un considerable augment de la producció documental en català, amb excepció dels actes oficials i de la correspondència amb potentats europeus. Tot i així, el professor Cingolani explica que:

«Joan I, tant quan era infant com quan era rei, si escrivia al rei de França emprava el llatí, mentre que quan escrivia a membres de les famílies dels ducs de Bar i de Berrí, parents de la reina Violant, feia servir el català, amb la qual cosa hem d'assumir també una certa viabilitat internacional del català, més enllà del món del comerç, almenys en contextos de comunicació personal. [...] Es pot apreciar aquesta assumpció del català com a llengua oficial de la monarquia, almenys per part de Pere III, i també en la llengua que el rei utilitza pels seus discursos a Corts, ja que a Montsó, dues vegades, tot i ser Corts generals, el rei fa el seu discurs en «lingua seu idioma catalano», mentre l'infant Martí, en tant que representant de les Corts, li contesta amb [“]tales o semblantes palabras en aragones[”]»¹²⁹².

En definitiva, aquest prestigiós català, *the king's catalan*, com el va anomenar Martí de Riquer, va ultrapassar l'àmbit estrictament regi i esdevingué el model formal per a la majoria dels àmbits de l'escriptura, com la literatura, la religió, la ciència, el comerç o les diverses administracions del principat de Catalunya i els Comtats de Rosselló i Cerdanya, el regne de Mallorca i les seves illes adjacents, la major part del regne de València, així com la part oriental d'Aragó, incloses les administracions que no pertanyien a la jurisdicció reial, i fins i tot fou, encara que de forma relativa depenent del lloc, llengua administrativa a Sicília, Sardenya, Nàpols, Atenes i Neopàtria¹²⁹³.

I tan arrelat estava aquest vulgar en la cancelleria de la Corona d'Aragó, que els més destacats membres de la castellanòfona dinastia reial nascuda de l'entronització de l'infant Ferran de Castella, el 1412, es comunicaven epistolament entre ells, almenys, en els primers temps, en català. Així ho feia el rei Ferran I d'Aragó tant amb el seu primogènit, l'infant Alfons, príncep de Girona, com amb el seu secundogènit, l'infant Joan, en el seu exercici com a lloctinent en el regne de Sicília (1415-1416)¹²⁹⁴.

De fet, segons exposa Flocel Sabaté, les dues branques reials de la nova dinastia mantingueren la vivor del català fins ben entrada la segona meitat de la centúria.

---

¹²⁹² Stefano Maria CINGOLANI (2015a: pp. 272-276). Els claudàtors són nostres. Hem substituït les cometes baixes [«»] del text original del professor Cingolani per cometes altes [“”], per evitar la coincidència de dos signes gràfics iguals seguits (un que marca el final de la citació que fa l'autor d'un text d'època i l'altre que marca el final de la nostra citació).

¹²⁹³ Josep MORAN; Joan A. RABELLA (2015: pp. 160-161).

¹²⁹⁴ Carlos LÓPEZ RODRÍGUEZ (2004: p. 16).

D'aquesta manera, a la cort reial de Nàpols, especialment sota Alfons el Magnànim i els inicis del regnat del seu successor, Ferrante I, es parla i s'escriu prosa catalana en un ambient cortesà multilingüe (italià, llatí, català i castellà). Fins i tot el català esdevé model per al napolità a fi de normalitzar l'italià napolità pel que fa a gramaticalització, introducció a la cancelleria i ús en el llenguatge de la cultura. Així mateix, a les corts papals de Calixt III i el seu nebot Alexandre VI, el català assoleix un protagonisme que l'apropa a la llengua cortesana usual —l'italià— i a la llengua curial escrita —el llatí. La influència dels Borja afectà tota la segona meitat del segle XV, tot motivant que la llengua catalana fos emprada per italians i castellans. Aquest marc s'enriqueix no sols pels nombrosos cortesans d'origen català o valencià, sinó també per la presència a la cort papal de nombrosos escriptors vinguts de Catalunya, València i Mallorca, alhora que el català és objecte de l'atenció de destacats humanistes italians presents a la cort papal¹²⁹⁵.

El medievalista britànic Adrian Hastings quedà fascinat de la potència del català, que donà lloc que en 1478 s'imprimís una Bíblia completa en aquesta llengua, la tercera en llengua vernacle de l'Europa Occidental després de l'alemanya (1466) i la italiana (1471)¹²⁹⁶.

Fins i tot el mateix Marfany¹²⁹⁷, tot i mantenir la seva premissa d'apolitització de les llengües abans del segle XIX, no s'està pas d'explicar-nos que allò que realment converteix un conjunt de parlars vernacles similars en una llengua és el seu ús per part d'institucions polítiques, principalment, per part d'una cort principesca, en condició d'autoritat central capaç d'establir un model unificador que contrarestés la natural i comprovada tendència a produir una diversitat de vernacles escrits:

«si el català va arribar a ser llengua —és a dir, va arribar a ser català—, és perquè va esdevenir el vehicle de formulació, conservació, i comunicació d'informació de monarques, corts, cancelleries reials, codis legals, aparells administratius i fiscals, i tota mena d'institucions»¹²⁹⁸.

Per Marfany, el canvi de la situació del català arriba amb l'edat moderna i amb:

---

¹²⁹⁵ Flocel SABATÉ (2016: pp. 95-96).

¹²⁹⁶ Adrian HASTINGS (2000: p. 39).

¹²⁹⁷ Joan-Lluís MARFANY (2008: pp. 65-70).

¹²⁹⁸ Joan-Lluís MARFANY (2001: p. 488).

«la impremta, poderosíssim factor d'estandardització lingüística. Allà on va coincidir —Anglaterra, França, monarquia espanyola— amb la consolidació de l'estat monàrquic i la decisiva accentuació de la seva vocació absolutista i centralitzadora va representar una important contribució a la regressió o eliminació dels vernacles més allunyats de la llengua del príncep i eventualment a la subordinació social d'altres llengües o quasi-llengües —i a l'aparició, dins dels territoris on aquestes eren parlades, de situacions de diglòssia creixent i, a curt i mitjan termini imparabile. És el cas de Catalunya, no cal ni dir-ho»¹²⁹⁹.

La introducció de la diglòssia procastellana al principat de Catalunya té el seu inici amb Ferran I d'Aragó i els seus fills, primer, en provocar que els cortesans catalanoparlants haguessin d'aprendre ràpidament castellà per congraciar-se amb la família reial i, segon, almenys des de l'inici del regnat de Joan II d'Aragó en 1458, amb la introducció d'abundants aristòcrates i personal d'origen castellà i navarrès, els quals es dirigien en castellà, amb total naturalitat, tant als cortesans com a les institucions del principat de Catalunya i dels regnes de València i Mallorca¹³⁰⁰. Així, en la darrera dècada del segle XV, mentre que a la Roma dels Borja valencians l'idioma català continuava predominant, a les dues corts amb reis del Casal d'Aragó de llinatge castellà (la napolitana i la catalanoaragonesa) la llengua de Castella ja havia depassat el català¹³⁰¹. Pretensions com les *Regles d'esquivar vocables o mots grossers o pagesívols* creades pels eclesiàstics Jeroni Pau i Bernat Fenollar, o tal vegada pel cronista i arxiver Pere Miquel Carbonell¹³⁰², resultaren fútils perquè es creaven per a una cort ja inexistent. Així, paradoxalment, el català, en el seu moment de màxim prestigi, descavalcà de la cursa per a la regularització que coetàniament mantenien altres llengües veïnes com el castellà, l'italià, el portuguès i el francès de la mà d'autors com Antonio de Nebrija, Pietro Bembo, Fernão de Oliveira o Joachim du Bellay, respectivament¹³⁰³.

La unió de les corones d'Aragó i de Castella el 1479, que va esdevenir permanent sota la Casa d'Àustria, va accentuar la tendència castellanitzant, especialment, amb la castellanització dels reis de llinatge austríac i el desplaçament crònic de la cort a Castella.

Al respecte d'això escrigué Núria Sales els següents mots:

---

¹²⁹⁹ Joan-Lluís MARFANY (2008: pp. 73-74).

¹³⁰⁰ Joan-Lluís MARFANY (2001: pp. 471-473).

¹³⁰¹ Miquel BATLLORI (1999).

¹³⁰² Agustí ALCOBERRO, «Llengües i cultura en els territoris de Ferran II», en premsa.

¹³⁰³ Flocel SABATÉ (2016: p. 97).

«L'estat unitari i la «nació sobirana» són consubstancialment hostils a una pluralitat de llengües que era, en canvi, consubstancial a les monarquies pluriestatals (o plurinacionals, o compostes, o com se'n vulgui dir) basades en la sobirania del príncep (nexa unificador, alhora que encarnació —en tant que hereu dels diferents «reis particulars»— de la mateixa pluralitat). Això no impedeix que el príncep sobirà s'identifiqui molt particularment amb *un* dels seus diferents estats i llengües, i que ja Felip II (fins i tot sense haver pretès —a diferència dels Borbó o de l'emperador Josep II d'Àustria— imposar-ne l'oficialitat als altres estats), i en el seu temps, es pogués dir «*el rey es castellano y no de otra parte*». Així mateix, «*La lengua fue siempre compañera del Imperio*» o, encara, «*Cuando los pueblos están sujetos a un mismo imperio, los vasallos tienen la obligación de aprender la lengua de su dueño*», són també famoses i significatives frases que es remunten, l'una a la darrereria del quinze (en temps dels Reis Catòlics, abans doncs de la unió personal de les corones, que es produeix amb Carles I-V, el 1516), l'altra a les acaballes del setze, en plena monarquia pluriestatal: la primera és del català Dr. Franquesa, i la tercera del bisbe valencià d'Oriola J. Esteve, i el «valor identitari-organitzatiu» recalcat i assumit no ho és respecte a l'«estat particular», al «regne» propi, sinó respecte a un altre «estat particular»: l'hegemònic dins de la monarquia»¹³⁰⁴.

En aquest context, l'elit social del Principat i Comtats —inclosos els membres de les institucions de la terra— adopten el comportament diglòssic del qual hem parlat, essent només la més alta aristocràcia de Catalunya la que es castellanitza completament i emigra fora del Principat. De fet, aquesta alta aristocràcia juga un paper en l'expansió del castellà a Catalunya en opinió de Josep M. Nadal, ja que en tractar amb les altres classes socials catalanes, induïen els membres a imitar el seu comportament lingüístic, donant lloc a allò que l'autor anomenà «expansió vertical del castellà»¹³⁰⁵.

Amb tot, fins al 1714, la llengua catalana es va mantenir com a idioma general de l'administració —o “oficial” segons la terminologia actual— al Principat, puix que era la llengua en què el rei jurava la legislació catalana, la llengua en què es van fer les tres compilacions d'aquesta (1418, 1588 i 1704) i la que empraven formalment totes les institucions del país, tant les d'àmbit general (Cort General de Catalunya, Diputació del

---

¹³⁰⁴ Núria SALES (1996: p. 359).

¹³⁰⁵ Josep M. NADAL (1987: pp. 28-29). Assenyalem la possibilitat, com a hipòtesi, que la castellanització lingüística d'alguns catalans —més aviat pocs— dels segles XVI, XVII i XVIII no fos tant motivada per ser la llengua del rei com pel contacte d'aquests catalans amb el veí idioma aragonès. Una llengua, la d'Aragó, progressivament castellanitzada. Coloma Lleal ha tractat sobre l'aragonès medieval escrit (s. XIII-XV) que des de mitjan segle XV en endavant anà abandonant de forma progressiva els trets que la separaven del castellà, al mateix temps que el castellà absorbia alguns trets aragonesos. Coloma LLEAL (1997) i (2016: pp. 150-153).

General, per exemple) com les d'àmbit més local¹³⁰⁶, a excepció de les de l'administració delegada de la Corona, que a mesura que avançava el període modern se servien cada cop més del castellà¹³⁰⁷. En aquest sentit de llengua associada al poder, el professor Marfany escriu sobre el català en el període alt-modern:

«els consellers [de Barcelona] anaven cada Cap d'Any a felicitar el virrei «en llengua catalana»; els monarques eren rebuts per les institucions de la terra «en llengua catalana» i «en llengua catalana» adreçaven les seves proposicions a les corts; si el representant d'algun poder estranger, com ara el general de les forces de les Províncies Unides el 22 d'octubre del 1705, s'adreçava en la seva llengua pròpia a alguna d'aquestes institucions, les seves paraules eren traduïdes i quedaven oficialment enregistrades al lloc corresponent [“]en nostra llengua[”]»¹³⁰⁸.

No és pas balder per l'àmbit polític insistir en el fet que el català era la llengua en què el Consell de Cent o la Generalitat trametien la correspondència amb el monarca hispànic de torn i, fins i tot, amb Lluís XIII i Lluís XIV de França —quan aquests reis llüïren entre els seus títols el comtal barceloní (1640-1652)—¹³⁰⁹, però la tendència s'inverteix després del 1652, com es pot comprovar en la correspondència institucional mantinguda per la Diputació del General i el Consell de Cent amb la Corona. Un canvi que també es percep en altres àmbits¹³¹⁰.

Sobre l'ús institucional del català, escrivia el 1715 el borbònic José Patiño, president de la Real Junta de Govern i Justícia, implantada a Catalunya, el següent:

---

¹³⁰⁶ Josep MORAN; Joan A. RABELLA (2015: p. 160).

¹³⁰⁷ Antoni SIMON (2016b: pp. 61-62).

¹³⁰⁸ Joan-Lluís MARFANY (2001: p. 488). Els claudàtors són nostres. Hem substituït les cometes baixes [«»] del text original del professor Marfany per cometes altes [“”], per evitar la coincidència de dos signes gràfics iguals seguits (un que marca el final de la citació que fa l'autor de la documentació d'època i l'altra que marca el final de la nostra citació).

¹³⁰⁹ Núria SALES (1996: p. 360). Vicent Baydal ha constatat que en les relacions epistolars de les escrivanies municipals de les ciutats de Barcelona i València, si bé el castellà es començà a introduir almenys des de la segona meitat del segle XVI, encara en les alçades de 1630, era pràcticament testimonial. Vicent BAYDAL (2013: pp. 123-124).

¹³¹⁰ Per exemple, explica Marfany que: «de les relacions i gazetes de la col·lecció Bonsoms datades entre 1595 i 1640, 170 són en castellà i només 12 (8 de les quals en vers), en català. La relació s'inverteix per al període 1641-1650, per raons prou òbvies (les relacions s'ocupen sobretot dels esdeveniments locals i la majoria ho fan des de posicions anticastellanes), però el canvi va ser efímer: entre 1651 i 1700 només hi ha 6 títols en català contra 299 en castellà». Joan-Lluís MARFANY (2008: p. 91).

«Son tan apasionados a su Patria [els catalans] en tal exceso, que les hace trastornar el uso de Razón en muchas materias, y solamente hablan en su lengua materna, y ningún común [és a dir, les institucions de la terra, tant les d'àmbit general com les del local] hasta ahora escribía, sino es en Catalán, sin practicarse el uso de la Lengua Española [...]»¹³¹¹.

Tot això ens ho confirma el professor Marfany quan ens assegura que, en els segles XVI i XVII, el català mantenia la seva condició de llengua pel fet de continuar associada a institucions polítiques malgrat la desaparició de la cort catalanitzadora a inicis del segle XV. Fins i tot, ens explica que el català no va perdre aquesta condició de llengua amb la desaparició de les instàncies de poder, atès que no desaparegué de l'escena política per la seva inutilitat per als menesters politicoadministratius, sinó per l'eliminació forçosa de les institucions catalanes que l'empraven, arribant als catalans del segle XIX el record que el català havia estat «no mera «*jerga territorial*», sinó «llengua nacional», és a dir, llengua d'estat monàrquic»¹³¹²:

«I, a partir del segle XVI, [el català] va continuar sent allò [una llengua] perquè va continuar sent això [un vehicle de formulació, conservació i comunicació d'informació política, jurídica i administrativa associada amb la potestat]. Les instàncies de poder amb les quals es trobava associat es veien ara sotmeses a unes altres de més poderoses, però no deixaven de ser instàncies de poder. [...] I finalment, quan aquesta associació es va trencar, no va pas ser per una decisió lliure, ni perquè la llengua hagués deixat d'estar a l'alçada d'aquestes funcions, sinó a causa de la desaparició de les institucions com a injusta conseqüència d'una desfeta militar. Per això el català va eixir-ne intacte, en la seva consideració com a llengua»¹³¹³.

És més, Marfany també ens indica que el fet de la persistència del català en l'activitat politicoinstitucional va ser una barrera fonamental contra els avanços de la castellanització¹³¹⁴.

Llavors, després que el nostre més que citat filòleg ens expliqui que el català dels segles XIII al XVIII era una llengua i no un argot precisament per estar associada a institucions polítiques, sorprèn que també pugui afirmar que el català estigué mancat de significació política fins a l'arribada del nacionalisme.

---

¹³¹¹ La citació a Josep CATA; Antonio MUÑOZ (2005: p. 189).

¹³¹² Joan-Lluís MARFANY (2008: p. 70).

¹³¹³ Joan-Lluís MARFANY (2001: p. 488). Els claudàtors són nostres.

¹³¹⁴ Joan-Lluís MARFANY (2001: p. 107).

Estem gairebé segurs que la motivació d'aquest autor ha estat distingir la importància que podien tenir el català i el castellà per als catalans del 1600 i per al govern hispànic coetani, en relació amb allò que representaven per als catalans del 1900 i per al govern espanyol coetani, enfront d'una historiografia que tradicionalment no hi ha vist gaires diferències. Ara bé, marcar la divergència a través de la defensa de l'apolitització del factor lingüístic abans del triomf del liberalisme no ens sembla científicament encertat.

Per molt avançat que estigués el grau de diglòssia en la classe dirigent catalana alt-moderna, és impossible que els seus membres no associessin a l'ús de llengua pròpia un significat polític, precisament perquè des del període baixmedieval el català era una llengua politicoinstitucional, com reconeix Marfany. Així mateix, entrat el segle XVIII, el filòleg ens explica que corporacions supervivents a la violenta supressió de 1714, com els capítols catedralicis de Catalunya o la Taula de Canvi de Barcelona, podien aferrar-se a l'ús de la llengua pròpia com un gest polític d'afirmació dels seus antics privilegis, mentre que els mateixos canonges i burgesos que les conformaven tenien un comportament diglòssic¹³¹⁵.

I no diguem ja la percepció del català com a llengua associada a la política que devien tenir els membres de les classes subordinades de Catalunya als segles XVI i XVII, quan a ells tot poder polític —amb la remarcable excepció de les tropes castellanoparlants o francòfones, que van començar a ser molt habituals al conjunt del país a partir de la quarta dècada del segle XVII— es dirigia en la seva llengua pròpia. És més, després de la victòria de Felip V, les autoritats borbòniques, preocupades per imposar el castellà en les diverses esferes d'activitat pública, no tenien escrúpols a l'hora de promulgar en català bàndols i crides per fer-se obeir per les classes populars¹³¹⁶.

Pel que respecta a la llengua castellana, aquesta tingué per als castellans (en les èpoques medieval i moderna) i per als catalans (del període modern) una significació ben política. De la mateixa manera que succeí amb la llengua de Catalunya, el període d'institucionalització política del vernacle castellà fou el baixmedieval, car aquest idioma ja havia arrelat sòlidament com a llengua politicoinstitucional de Castella quan tingué lloc l'adveniment al tron de Carles d'Àustria el 1516¹³¹⁷.

---

¹³¹⁵ Joan-Lluís MARFANY (2001: p. 468).

¹³¹⁶ Joan-Lluís MARFANY (2001: p. 467) i (2008: p. 102).

¹³¹⁷ Joan-Lluís MARFANY (2008: p. 76).

Com ja hem vist en citar Núria Sales, amb la fixació de la cort a Madrid i la castellanització dels Àustria, iniciada ja amb l'emperador i consolidada amb el seu fill¹³¹⁸, la llengua castellana visqué una gran puixança, tant en utilitat i rèdit econòmic —car fou la llengua espanyola la que més s'estenia a mesura que ho feia l'imperi de la Corona d'Espanya— com en prestigi polític, puix que era la pròpia del sobirà més poderós de la cristiandat de la setzena centúria i inicis de la següent. Per aquest motiu esdevingué la llengua franca i principal dels cortesans del Rei Catòlic, l'habitual dels òrgans de govern del conjunt de la seva monarquia (consells, juntes, etc.), la més usada per l'administració règia delegada en els diferents dominis hispànics i, cal no oblidar-ho, la pròpia de Castella, el regne hegemònic del conjunt de la Monarquia.

En aquest context, la llengua de Cervantes esdevingué una «qüestió d'estat» en les teoritzacions dels tractats polítics de juristes, cronistes, teòlegs i catedràtics vinculats al poder cortesà que propugnaven, com ja hem explicat anteriorment, l'horitzó d'una «pàtria natural» espanyola, que s'hauria de concretar a curt termini, a partir de la transformació dels regnes i principats ibèrics d'Espanya en un únic regne d'Espanya —fos, o no, metròpoli d'un imperi— territorialment compacte, institucionalment unificat a partir del model polític i jurídic de Castella i, ja a llarg termini, cohesionat identitàriament i lingüística a partir de la matriu cultural castellana, situant el castellà com a llengua pròpia i institucional per al conjunt de súbdits d'aquest projectat regne espanyol integrat, tal com ens mostren les obres d'intel·lectuals com Juan de Mariana, Gregorio López Madera, Bernardo Aldrete o Pedro de Herrera¹³¹⁹.

Resumint, pensem que l'idioma castellà posseïa per als pretèrits de l'època que tractem una claríssima significació política per ser: la llengua institucional de Castella, la pròpia del rei hispà i la institucional de la seva cort i administració; esdevenint la llengua dominant en relacions de diglòssia i substitució lingüística establertes en la majoria de províncies de la monarquia, i un factor clau en el projecte politicocultural peninsular d'unificació d'Espanya elaborat per l'hegemonisme castellanocortesà.

Però per si això no fos suficient, la culminació final de la politització del castellà és que, de forma més o menys conscient depenent de la conjuntura, els monarques d'Espanya i els seus agents expandiren el castellà més enllà de les elits territorials dels

---

¹³¹⁸ José L. GONZALO SÁNCHEZ-MOLERO (1998).

¹³¹⁹ Antoni SIMON (2016b: pp. 34-53).

regnes i estats no castellanòfons de la Monarquia, com a conseqüència d'un comportament que no era precisament apolític.

A priori, cal dir que, tot i que les polítiques lingüístiques conscients dirigides a imposar una llengua en un territori on és estranya no són allò més habitual en les autoritats de les societats precontemporànies, és prou clar que les polítiques lingüístiques no apareixen de la nit al dia amb la Revolució Francesa i ja es podien observar abans d'aquesta, com indicà Peter Burke¹³²⁰. De fet, tot un conjunt d'estudis realitzats en àmbits territorials, culturals i lingüístics ben diferents ens mostren les interconnexions entre llengua i política que es van donar en les societats europees dels segles XVI i XVII i, més concretament, de la significació de la llengua com a qüestió d'estat¹³²¹. Per tant, malgrat no ser tan abundosos com en els segles XIX-XXI, tampoc no ens manquen, en l'Antic Règim europeu, exemples d'accions planificades per intentar substituir, amb motivacions polítiques o politicoreligioses, la llengua de determinats pobles i comunitats¹³²².

En el cas de la Monarquia d'Espanya, Antoni Simon recorda diversos exemples com els de la comunitat morisca peninsular, a qui es prohibia parlar en àrab, el dels guanxes de les Illes Canàries i el dels pobles indígenes del continent americà sota domini espanyol¹³²³. I encara que fins a l'equador del segle XVI l'adopció del castellà per part d'aquestes comunitats està totalment justificada per raons religioses d'adoctrinament catòlic, a partir del regnat de Felip II, a la castellanització indígena ja no només s'atribueix un valor evangelitzador, sinó també polític, en ser l'objectiu unes motivacions d'integració tan cultural com política. Així, segons una consulta del Consell d'Índies de 1596, l'ensenyament del castellà en les Índies s'havia de dur a terme tal com es feia en els regnes cristians d'Espanya en què es parlaven les llengües biscaïna, portuguesa i catalana¹³²⁴.

Per al cas concret de Catalunya, Antoni Simon ha estudiat les directrius, accions i els instruments polítics relacionats amb la llengua. En la seva opinió, tot i que el projecte d'integració ibèrica bastit per l'hegemonisme castellanocortesà contemplava la integració peninsular des del punt de vista identitari i lingüístic, a partir de la idiosincràsia castellana, aquest no era sinó un objectiu a llarg termini, essent la integració política i institucional dels regnes d'Espanya a partir del model de Castella l'objectiu prioritari. En

---

¹³²⁰ Peter BURKE (2006: especialment, les pp.181-184) i Antoni SIMON (2016b: pp. 36-37).

¹³²¹ Aldo SCAGLIONE (ed.) (1984); Jean-William LAPIERRE (1988); Daniel BAGGIONI (1997) i Stephen BARBOUR; Cathie CARMICHAEL (eds.) (2000).

¹³²² Antoni SIMON (2016b: pp. 34-37).

¹³²³ Antoni SIMON (2016b: p. 35).

¹³²⁴ Antoni SIMON (2016b: pp. 46-48).

conseqüència, no trobarem en els segles de la primera modernitat directrius concretes de la Cort dels Àustria per posar en pràctica els objectius de cohesió lingüística de tipus castellanitzant en els regnes espanyols.

Tanmateix, això no vol dir que les accions impulsades o patrocinades per la Corona per aconseguir l'objectiu polític prioritari no provoquessin efectes castellanitzadors en l'àmbit lingüístic.

D'aquesta manera, mentre algunes accions com la naturalització castellana de les aristocràcies provincials a partir d'enllaços matrimonials, les estratègies d'atracció cortesana i la introducció de la llengua del rei en les institucions regnícoles afectaven principalment les elits socials dels dominis itàlics i dels ibèrics no castellans, altres van tenir repercussions lingüístiques molt més massives: les predicacions religioses en castellà i la creixent i continuada presència militar hispànica en alguns estats de la monarquia, com el Principat i els Comtats, expandiren la llengua castellana entre els estrats populars¹³²⁵.

En la Catalunya altmoderna, especialment a partir del segle XVII, els sistemes tradicionals d'introducció del castellà, és a dir, la diglòssia que ens ha palesat Joan-Lluís Marfany en les classes dominants i el mecanisme de difusió «vertical» de la llengua castellana d'aquestes envers la resta de grups socials en auge van quedar minimitzats, segons Simon, al costat del nou contacte lingüístic desigual d'amplis sectors de la societat catalana amb agents de la Corona que utilitzaven l'idioma castellà. Desigual perquè es produïa en el marc d'una situació de superioritat, domini o intimidació dels agents castellanoparlants (predicadors, inquisidors, comandants militars i soldats) en un context històric de repetides experiències de desconfiança, confrontació i violència entre els catalans i el poder cortesà¹³²⁶.

En relació amb els instruments de la castellanització, Marfany ens advertí del paper que la cançó, el teatre i la predicació van jugar com a amplificadors de la diglòssia —inicialment fenomen de classe— per al conjunt de la societat. Nogensmenys, no ens parla de la faceta política del teatre i els sermons¹³²⁷. No és el cas de Simon. El catedràtic gironí considera que tota forma de literatura castellana del Segle d'Or era difusora del nou patriotisme espanyol formulat per la *intelligentsia* cortesana, destacant molt el teatre: el medi difusor més massiu que havia existit fins al moment, tant pel nombre d'obres com

---

¹³²⁵ Antoni SIMON (2016b: pp. 49-53).

¹³²⁶ Antoni SIMON (2016b: pp. 84-85).

¹³²⁷ Joan-Lluís MARFANY (2001: pp. 474-475).

pel nombre de públic assistent a les representacions i la seva diversitat estamental¹³²⁸. D'altra banda, aquest modernista posa en relleu que en una societat fonamentalment oral els sermons dels predicadors barrocs, a més de les seves funcions d'adoctrinament religiós, van tenir un paper polític social de primer ordre, tant per l'ascendència social dels clergues com per l'ampli públic interestamental i socioculturament divers que els escoltava.

A més, el professor Simon i Tarrés també ens indica que tant la poderosa maquinària propagandística dels òrgans de govern cortesans com la molt més modesta de les institucions de la terra catalanes es van servir dels predits instruments, especialment, als moments políticament crucials (inici d'una guerra, celebració d'una gran victòria, contestació d'un moviment de rebel·lió, etc.) en un procés que no féu més que incrementar-se des dels anys trenta del segle XVII, inici d'un període de fortes tensions polítiques i bèl·liques en la Monarquia d'Espanya.

En aquest context, la llengua dels sermons també aconseguí una dimensió política que resta patent en fets com la disputa lingüística en els concilis de la Tarraconense dels anys 1635-1636 i 1636-1637, on personatges com Antonio Pérez, arquebisbe de Tarragona, i Juan Gómez Adrín (identificat per Simón com el jesuïta Alexandro Ros) eren defensors d'incomplir les disposicions tridentines i esmenar la constitució tarragonina que ratificava l'obligatorietat de predicar els sermons en català. I ho van fer amb arguments de caràcter polític i identitati com ara que, per ser bons vassalls del rei, els catalans havien d'abraçar la seva llengua, fet que fomentaria l'agermanament nacional entre Catalunya i la resta d'Espanya per ser el castellà la llengua general i comuna de la nació espanyola, i que els habitants de Catalunya, no essent menys espanyols que els castellans, havien de parlar en la llengua castellana, la pròpia de la nació espanyola¹³²⁹.

Pocs anys després, concretament en 1641 i 1647, la llengua dels sermons obtingué una fortíssima dimensió política amb l'intent perpetrat pel bàndol contrari a Felip IV d'Àustria d'eliminar els sermons en castellà i afavorir, d'aquesta manera, les prèdiques realitzades en català. Una dimensió política que es consolidà després de finalitzar la Guerra dels Segadors, car la victòria del Rei Catòlic s'acompanyà d'una forta tendència a la castellanització dels sermons en el territori català¹³³⁰.

---

¹³²⁸ Antoni SIMON (2005a: pp. 110-122).

¹³²⁹ Modest PRATS (1995).

¹³³⁰ Antoni SIMON (2016b: pp. 53-65).

Pel que fa als militars de la Corona d'Espanya apostats en el Principat i els Comtats, cal dir que, independentment de la nacionalitat de les tropes —tot i que castellans i aragonesos sempre constituïen la part més substancial—, l'idioma castellà era la llengua «oficial» dels comandaments hispànics en tots els exèrcits del Rei Catòlic i la llengua franca entre els soldats.

En conseqüència, mentre que una via minoritària de la castellanització castrense en relació amb els catalans es donava a través dels naturals de Catalunya que s'allistaven en els exèrcits de la Corona d'Espanya, destacant el nombre d'oficials catalans des de mitjan segle XVII, la via majoritària es trobava en el contacte lingüístic de la comandància militar amb la població catalana. Segons posa de manifest Simon, a partir d'evidències documentals, aquest contacte sempre es donava en castellà i a través d'una situació de dominació imperialista amb repetides experiències d'intimidacions, amenaces, violències, extorsions, humiliacions i massacres que feien que els nadius acceptessin una posició d'inferioritat que, en el terreny lingüístic, es traduïa en una aproximació al dominant a través de la seva llengua¹³³¹. Un comportament que, tal com han destacat els investigadors John Wendel i Patrick Heinrich, ha jugat un rol històric molt rellevant en la minorització i pèrdua de les llengües¹³³².

Joan-Lluís Marfany, que també ha tractat aquesta relació lingüística de dominació, conclou que es tractava de casos excepcionals¹³³³, però els números no semblen donar-li la raó en ser el contacte cada vegada de més llarga durada (increment tant dels períodes de guerra com d'ocupació militar de Catalunya) i més massiu (increment gradual de les tropes en relació amb la població) a mesura que transcorre el període modern. Així, la població catalana que, molt aproximadament, aniria dels 250.000 habitants cap al 1500 als 600.000-700.000 habitants vers el 1700¹³³⁴, entraria en contacte amb uns contingents militars hispànics que, si bé en les guerres francoespanyoles de la primera meitat del segle XVI podien arribar a ser de 7.000 o 8.000 efectius sobre el territori català, en les noves guerres contra la Monarquia de França iniciades l'any 1635 foren molt més nombrosos. I és que, arran de la transformació del territori del Principat i els Comtats en un front militar quasi permanent fins a uns anys després de la Guerra de Successió espanyola, les forces hispàniques a Catalunya varen augmentar en una escala sense precedents amb 35.000

---

¹³³¹ Antoni SIMON (2016b: pp. 79-84).

¹³³² Patrick HEINRICH; John WENDEL (2012).

¹³³³ Joan-Lluís MARFANY (2001: pp. 166-167).

¹³³⁴ Antoni SIMON, (1996b); Llorenç FERRER (2007).

homes del Rei Catòlic sobre el país en 1641, i entre 4.000 i 22.000, en les guerres contra Lluís XIV dels quaranta anys posteriors a 1659¹³³⁵. Més tard, després de la caiguda de Barcelona l'11 de setembre de 1714, la presència de tropes forasteres no va disminuir, ja que, segons demostren les recerques de l'historiador Lluís Roura, al llarg del segle XVIII Catalunya va ser un territori militarment sotmès per un nombre de soldats hispànics que oscil·lava entre els 20.000 i 30.000 segons el moment¹³³⁶.

Per acabar amb el tema de la politització de la llengua per les accions de la Corona, cal destacar un altre factor rellevant com és l'associació entre llengua i les repressions polítiques perpetrades pel poder regi a Catalunya després de les derrotes de 1652 i 1714. El professor Simon i Tarrés ens explica que encara que la repressió encadenada a la conquesta espanyola de Barcelona en 1652 no va comportar cap disposició lingüística per part de la Corona, és apreciable, a partir d'aquesta data, una forta tendència a la castellanització dels escrits catalans amb contingut polític, jurídic, històric o religiós, com els sermons¹³³⁷. Sobre això ha escrit Eva Serra:

«La inundació d'«oraciones panegíricas políticas», de «pláticas», de «décimas», d'«apologéticas», de «romances», d'«acalamaciones» i de «villancicos» en castellà per qualsevol circumstància política, militar, de la cort o religiosa, fins i tot en la festa de Sant Jordi de la Diputació, revela un gir lingüístic en relació als anys del debat sobre la llengua de la predicació o dels anys de la guerra dels Segadors»¹³³⁸.

Amb tot, això no seria res més que un prolegomen en comparació, lingüísticament parlant, amb allò que succeí arran de la derrota de 1714.

Per al període que va de 1714 a 1808, compartim l'encert de la tesi de Marfany sobre l'error de concebre automàticament l'ús del català com un acte de resistència patriòtica. Tant el fet que no s'abandonés la pràctica religiosa quotidiana en llengua catalana, com que els catalans poderosos d'aquell segle mai deixessin d'utilitzar la seva llengua materna en les relacions familiars i en el tracte amb les classes subordinades, arribant, fins i tot, a ocupar-se del seu erudit estudi¹³³⁹, no responen, en general, al

---

¹³³⁵ Antonio ESPINO (1999); Eva SERRA (2001: p. 83) i Antoni SIMON (2016b: pp. 73-78).

¹³³⁶ Lluís ROURA (2005: pp. 53-55).

¹³³⁷ Antoni SIMON (2004: pp. 115-116) i (2016b: p. 65).

¹³³⁸ Eva SERRA (2001: p. 97, nota 83).

¹³³⁹ Per a una aproximació als estudis i dissertacions que van tenir lloc en la Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona sobre la llengua catalana, consulteu: Mireia CAMPABADAL (2006: pp. 211-260).

patriotisme català de caràcter anticastellà de prelats, capellans i seglars benestants. Més aviat sembla respondre a la preocupació de la jerarquia eclesiàstica per la correcta comprensió dels ritus i dogmes catòlics d'una població encara eminentment il·letrada i catalana monolingüe, així com les diferents cares d'una diglòssia classista de les elits.

Amb tot, no són de rebut alguns dels postulats de l'autor sobre el comportament de la Corona dels Borbó. Després d'haver observat el paper jugat pel poder regi castellanitzat en els segles XV-XVII com a primer motor i raó de ser de la diglòssia, d'haver conegut la relació de la classe dirigent castellanocortesana amb la imposició del castellà al Principat al llarg del segle XVII gràcies a l'obra del professor Simon, i d'haver llegit de puny i lletra (o més aviat teclat) de Marfany en 2001 que: «hi va haver pressió política (la d'uns representants de la monarquia que només parlaven castellà, ja ho hem vist), repressió (la de 1714), fins i tot, si es vol, persecució (la de la legislació borbònica imposadora del castellà a diversos àmbits d'activitat social)»¹³⁴⁰, no resulta acceptable que posteriorment, el 2009, ens digui que és imperatiu repetir que: «durant l'Antic Règim, no es pot parlar ni de persecució ni de programa, i de política lingüística només pel que fa a assegurar l'ús del castellà en totes les activitats institucionals»¹³⁴¹.

Més enllà de l'antilogia entre ambdues oracions, resulta difícil acceptar que no hi va haver ni persecució, ni programa, ni política lingüística en estudiar l'actuació de la Corona borbònica del segle XVIII i la classe dirigent espanyola coetània, els quals varen considerar totes les llengües dels dominis ibèrics i ultramarins del Rei fora de la comuna i nacional¹³⁴², com una molèstia al seu ideal identitari i estatista de tipus castellanista.

A la llum de testimonis de dignataris cortesans com els de Melchor Rafael de Macanaz o José Rodrigo Villalpando (ambdós fiscals del Consell de Castella), Diego Muñoz Vaquerizo (bisbe de Sogorb) o el marquès de Castel Rodrigo (capità general a Catalunya), posteriors a la conquesta borbònica del Principat, es verifica la consideració que els membres d'aquesta elit governant tenien clar que les altres llengües hispàniques eren un element seminal per a l'existència de consciències patriòtiques alternatives a la propugnada per ells¹³⁴³.

Per abreujar, només farem esment de la proposta del ministre Macanaz de substituir tots els religiosos catalans per castellans per tal d'acabar amb l'ús del català¹³⁴⁴,

---

¹³⁴⁰ Joan-Lluís MARFANY (2001: p. 466).

¹³⁴¹ Joan-Lluís MARFANY (2009: p. 110).

¹³⁴² José María GARCÍA MARTÍN (2011).

¹³⁴³ Josep CATÀ; Antoni MUÑOZ (2005: pp. 189-194).

¹³⁴⁴ Ignasi FERNÁNDEZ TERRICABRAS (2015b: p. 14).

i citarem la *Instrucción secreta* enviada pel fiscal aragonès Rodrigo Villalpando als corregidors de Catalunya el 1716:

«La importancia de hacer uniforme la lengua se ha reconocido siempre por grande, y es un señal de la dominación o superioridad de los Príncipes o naciones, ya sea porqué la dependencia o adulación quieren complacer o lisonjear [...] o ya sea porqué la sujeción obliga con la fuerza. Los efectos que de esta uniformidad se siguen son muy beneficiosos, porque se facilita la comunicación y el comercio, se unen los espíritus divididos o contrarios por los genios, y se entienden mejor las leyes y órdenes. [...] Pero como a cada nación parece que señaló la Naturaleza su idioma particular, tiene en esto mucho que vencer el arte y se necesita de algún tiempo para lograrlo, y más cuando el genio de la Nación como el de los catalanes, es tenaz, altivo y amante de las cosas de su país, y por esto parece conveniente dar sobre esto instrucciones y providencias muy templadas y disimuladas, de manera que se consiga el efecto sin que se note el cuidado»¹³⁴⁵.

Projectes i accions polítiques, i ben polítiques, de persecució lingüística. Sobre això, el filòleg Albert Rossich ens explica que l'obsessió creixent al llarg del segle XVIII per part de l'administració borbònica per tal de desactivar el català era causada pel fet de no ser aquest un llenguatge inculte exclusiu del poble baix i estar el seu ús associat a la literatura, a instàncies del poder i a la memòria d'un passat recent d'autogovern polític.

Així, la llengua dels catalans era considerada un perill tant per a la situació política espanyola establerta després de la Guerra de Successió com per a l'ideal identitari espanyol propugnat des del poder central. La substitució final del català pel castellà — encara que fos per mitjans temperats, lents i dissimulats arran de la dificultat presentada, d'una banda, pel rellevant estatus polític del català (molt superior al d'altres llengües subordinades d'Europa, i no diguem al de la multiplicitat de llengües indígenes d'Amèrica) i, d'altra banda, per tal d'evitar una obstinada resistència dels naturals— era l'ambició que volien veure acomplida els poderosos jerarques espanyols com Rodrigo Villalpando.

Per això, els ideòlegs de la Nova Planta van decidir no implantar la seva política de cop, sinó de forma progressiva. D'aquesta manera, si bé el decret de Nova Planta de 1716 per a Catalunya només va imposar que les causes de la Reial Audiència se substanciessin en castellà¹³⁴⁶, tota la documentació generada pels càrrecs administratius

---

¹³⁴⁵ La citació a Albert ROSSICH (2014: p. 157).

¹³⁴⁶ Albert ROSSICH (2016: p. 159).

de nova creació, com els intendants i els corregidors, es redactava exclusivament en aquesta llengua i el mateix van fer els ajuntaments de les principals ciutats catalanes, mentre que en aquelles que no eren capital de corregiment, encara que el procés fou més lent, ja estigué culminat en l'equador del segle. Però la cosa anà més lluny i, mentre va durar el govern borbònic abans de l'arribada de Napoleó, el català no va deixar de patir escomeses per part del poder polític laic i eclesiàstic que anaven dirigides a eliminar-lo de les activitats institucionals i públiques i, en alguns casos, molt més enllà d'aquestes: limitació o prohibició de l'ús del català en els sermons eclesiàstics; en l'ensenyament escolar (1768); en la representació, el cant i el ball en els teatres (1801); com a llengua dels llibres parroquials i de comunicació privada entre el clergat; com a llengua d'impressió de pronòstics, romanços de cecs, cobles d'ajusticiats (1767) —literatura molt estesa entre el públic— i, fins i tot, com a llengua d'anotació en els llibres de comptabilitat de mercaders i comerciants (1772)¹³⁴⁷. El fet que aquesta política lingüística borbònica no tingués per finalitat castellanitzar absolutament tots els pobladors de Catalunya i que els seus resultats, en termes de convertir la llengua catalana en un patuès, fossin pobres en comparació amb els obtinguts per l'estat espanyol vuitcentista pel comportament dels liberals espanyolistes catalans del segle XIX, no serveix com a argument per negar l'existència d'una aspiració i una política, amb unes vessants lingüístiques que cercaven la unitat nacional castellanoespanyola.

Un cop tractada la relació entre política i llengua, resta parar atenció a la relació entre aquesta darrera i la identitat dels individus precedents a les revolucions liberals.

---

¹³⁴⁷ Francesc FERRER I GIRONÈS (1985) i (1995); Josep M. AINAUD, (1995); Mila SEGARRA (1996); Josep CATÀ; Antoni MUÑOZ (2005) i Albert ROSSICH (2006) i (2014).

2. 3. 6. 3. El factor lingüístic com a reforçador de la identitat col·lectiva

Joan-Lluís Marfany ha escrit: «la llengua és, també força aviat, un dels signes externs més obvis d'identificació dels membres del grup, tant entre ells com de fora estant»¹³⁴⁸, quelcom en què coincidim, car resulta evident que el llenguatge és un dels elements més sòlids que defineixen els humans com a membres de col·lectius que poden anar des de petits clans familiars i tribus fins a descomunals imperis.

Per tant, si la llengua ha estat un element bàsic per a les identitats col·lectives humanes, potser des de l'inici de la seva marxa sobre el planeta, també ho degué ser per als col·lectius català i castellà dels segles XIII-XVIII.

Respecte a això, el primer que cal dir és que, amb el Renaixement, es desenvolupa a Europa l'estima pels vernacles com a expressió del geni particular de cada poble.

En el cas del castellà, el professor Mateo Ballester exposa que, del segle XVI en endavant, aquesta fou una llengua progressivament redefinida, tant des de Castella com des de fora de la península, com la pròpia del conjunt d'Espanya, essent abundosos els seus admiradors, elogiadors i defensors enfront d'altres llengües: Nebrija, Pedro Mejía, Juan de Valdés, Cristóbal de Villalón, Martín de Viciiana, Damasio de Frías, Ambrosio de Morales, Benito Arias Montano, Fernando de Herrera, Cervantes, Bernardo de Aldrete, fra Jerónimo de San José i José Pellicer, entre molts d'altres.

Aquests intel·lectuals vinculats a l'elit cortesana hispànica creien que la llengua castellana posseïa les essències profundes del poble i, per tant, a través del seu ús es podia accedir a la particular forma de percebre i romandre en el món del col·lectiu castellà i/o espanyol.

Concretament, per a Francisco de Quevedo l'idioma castellà era la llengua de la recta fe catòlica i la que preservava el geni immutable i permanent del poble espanyol, ja que, segons ell, el castellà era l'idioma que empraven els primers habitants de la península. Per aquest motiu, sostenia que s'havia de defensar i preservar enfront dels préstecs de les llengües estrangeres, per ser més rudes o instruments de blasfèmia, així com de la corrupció que en ella havien deixat els pobles invasors d'Espanya: des dels cartaginesos fins als sarraïns, passant per romans i jueus¹³⁴⁹.

---

¹³⁴⁸ Joan-Lluís MARFANY (2001: p. 469).

¹³⁴⁹ Mateo BALLESTER (2010: pp. 345-355).

Ja hem parlat a balquena sobre el projecte cortesà d'unificació política i nacional dels regnes d'Espanya a partir de Castella i la seva idiosincràsia, així com dels mitjans emprats per part de la Corona per dur-lo a terme. Si bé no hi insistirem, tampoc no ens estarem de comentar que no ha estat pas un element menor per a la identitat col·lectiva espanyola (moderna i contemporània) el fet que el castellà fos considerat l'idioma propi de l'emergent nació espanyola dels segles XVI-XVIII.

I no només això, sinó que també ha estat l'objecte d'un imperialisme lingüístic que considerava aquest idioma superior a la resta de llengües hispanes —quan no a les del conjunt d'Europa o del món— i, alhora, buscava minimitzar, obviar, desnaturalitzar i, àdhuc, prohibir els usos polítics i cultes dels altres idiomes peninsulars, com succeí en el segle XVIII, per tal de fer del castellà la llengua de tots els espanyols¹³⁵⁰.

Pel que fa a la llengua catalana i la seva relació amb la identitat col·lectiva, podem començar, en primer lloc, recordant que Adrian Hastings ens explica que per a l'aparició d'una nació medieval el factor lingüístic era essencial. Calia que aquell col·lectiu (el qual ell adjectiva com a ètnic) que s'acabarà considerant nacional tingués un vernacle propi i que aquest llenguatge oral passés a ser escrit. A més, aquest vernacle escrit havia de tenir un cert grau d'uniformitat per tal d'evitar la seva gran mutabilitat causada per les distàncies temporals i espacials, i comptar amb una extensa obra escrita fins al punt de poder incidir sobre l'ús popular d'aquell llenguatge i esdevenir una mena de patró reconegut. Llavors, com més impacte popular tingués aquest vernacle escrit, més podria impulsar els seus parlants i lectors des de la categoria d'ètnia a la de nació¹³⁵¹.

A pesar de tots el matisos que se li pugin fer, al nostre parer, la tesi de Hastings encaixa molt bé amb el desenvolupament de moltes llengües europees, entre elles, la del vernacle català, l'evolució medieval del qual s'ha exposat més amunt.

En segon lloc, podem centrar la nostra atenció en el concepte de “nació” per conèixer la seva vinculació amb els catalans i la seva llengua. Aquest el trobem documentat, a la fi del segle XIII, per primera vegada lligat al poble català amb la locució «nació cathalana». Aquesta servia per definir un col·lectiu oriünd de Catalunya i escampat pel Mediterrani que compartia: un origen comú a la terra de Catalunya, una religió cristiana que es remuntava generacions enrere (cristians de natura, és a dir, cristians vells), tres prínceps sobirans del mateix llinatge català (els reis d'Aragó,

---

¹³⁵⁰ Josep CATÀ; Antoni MUÑOZ (2005) i Antoni SIMON (2016b: pp. 34-53).

¹³⁵¹ Adrian HASTINGS (2000: pp. 13 i 34-35).

Mallorca i Sicília) i una única llengua¹³⁵². Marfany compara la càrrega identitària del català medieval amb la del txec coetani:

«Aquesta llengua [el txec] era ja a mitjan segle XV, si hem de creure alguns especialistes, «un punt focal de lleialtat i un *locus* d'identitat», com ho era el «catalanesc», si més no en els cercles socials més elevats, a la Catalunya de l'època de Muntaner. Com el català també, i sens dubte per la mateixa raó —l'íntima associació amb unes «constitucions» i «llibertats» reguladores de la vida col·lectiva, amb institucions encarregades de vigilar-ne l'obediència i la preservació, i amb la «naturalesa» definida per les unes i per les altres— el txec va sobreviure a la integració del regne [de Bohèmia] a allò que, seguint Elliott, se sol anomenar una «monarquia composta»¹³⁵³.

Amb el temps, en els segles XIV i XV, aquest significat de nació catalana va perdre força davant d'uns altres significats de caràcter més polític, que identificaven la predita nació amb el conjunt de súbdits ibèrics i balears del rei d'Aragó o, exclusivament, amb els naturals del principat de Catalunya a mesura que sorgien i es consolidaven les nacions valenciana i mallorquina, que servien, respectivament, per denominar els naturals del regne de València i del regne de Mallorca.

Fins i tot, la mateixa llengua passà a anomenar-se amb tres noms: català, valencià i mallorquí, arran de la consolidació polítco-territorial tant del principat com dels dos regnes, tot i que els tres pobles consideraven que eren variacions de la mateixa llengua catalana medieval que, durant el període modern, fou ben sovint denominada com a «llengua llemosina» per la creença que s'havia originat en el territori que envolta la ciutat occitana de Llemotges¹³⁵⁴. En qualsevol cas, la llengua ja havia quedat lligada a les diferents identitats dels pobles catalanoparlants.

No obstant això, a Elliott i Marfany no els falta raó quan indiquen que la llengua catalana no era l'element primordial i destacat de la identitat col·lectiva catalana i es podia, per exemple, ser membre de la nació catalana per ser natural català o fill de català encara que l'individu en qüestió no parlés l'homònima llengua. I per molt que en els segles XVI i XVII diversos autors catalans com Cristòfol Despuig, Jeroni Taix, Francesc Calça, Pere Gil, Francesc Fontanella, Andreu Bosc, Josep Romaguera, Pere Nicolau o Josep Elies Estrugós mostressin una certa actitud reivindicativa i patriòtica enfront de la

---

¹³⁵² Antoni MAS (2005).

¹³⁵³ Joan-Lluís MARFANY (2008: p. 70). Els claudàtors són nostres.

¹³⁵⁴ Vegeu la tesi doctoral: August RAFANELL (1990).

diglòssia de molts escriptors i literats de Catalunya, de mica en mica seduïts per un idioma el prestigi del qual no parava d'augmentar a mesura que avançava el Segle d'Or, i que podria oferir-los la possibilitat d'una quantitat de lectors molt major que la llengua catalana al nou món de la cultura impresa¹³⁵⁵.

Amb això no volem indicar que l'idioma català no servís quotidianament per distingir els seus parlants d'altres col·lectius o pobles i no estigués inserit de forma profunda en la idiosincràsia catalana. El que diem és que en aquell temps, en què domina un sistema de valors diferent al dels segles contemporanis i, situant-nos en una Catalunya on el català només estava amenaçat en l'alta literatura que no era a l'abast de la majoria del poble, factors com la religió, el sistema juridicopolític, els vincles amb el príncep o les contraidentitats generades en relació amb els enemics turcs, francesos o castellans i, àdhuc, amb els catalans traïdors a la pàtria, eren i solien ser factors de més pes en la identitat col·lectiva dels catalans que la llengua.

Amb tot, que l'idioma de forma habitual no fos un element primordial d'aquesta identitat no vol dir que no hi haguessin moments, com els de conflicte i tensió social entre Catalunya i la Corona, en què la llengua catalana esdevingué un element rellevant d'aquesta.

Per exemple, en el context de la Guerra de Separació de Catalunya, ens ho demostren escenes com la representada en l'obra anònima de caràcter històric i propagandista intitulada *La comedia del marqués de los Vélez* (1641), on apareix Doblón, un criat castellà, qui després de la batalla de Montjuïc veu en perill la seva vida, si els almogàvers —és a dir, els miquelets— descobreixen que és castellà. El seu desconeixement del català és la seva màxima preocupació que confessarà a Aminta, una criada catalana que intentarà ensenyar-li amb celeritat la seva llengua¹³⁵⁶; o fets com la política lingüística que institucions de la terra van engegar per acabar amb la supeditació política del català, prohibint predicar en llengua castellana i pactant amb els francesos millores en relació amb l'ús públic del català¹³⁵⁷.

En aquest mateix sentit d'element secundari per a la identitat col·lectiva, Albert Rossich constata que, havent estudiant els documents posteriors a la derrota de 1714, les disposicions lingüístiques i escomeses del poder espanyol contra la llengua catalana en una Catalunya àmpliament analfabeta, monolingüe i amb la major part de la població

---

¹³⁵⁵ Antoni SIMON (2004), (2005: pp. 200-202) i Albert ROSSICH (2014: p. 151).

¹³⁵⁶ Ricardo GARCÍA CÁRCEL (1991: pp. 137-138).

¹³⁵⁷ Antoni SIMON (2016b: p. 28).

disseminada pel país, no van ser observades pels catalans del segle XVIII com un autèntic perill per a la seva identitat com a poble. Per una banda, com a instrument de relació entre les persones del Principat, el català era una realitat estable, aparentment indestructible i, per un altre, els catalans s'identificaven més amb el dret, la religió, la terra o els llaços familiars que amb la llengua. Les queixes contra el govern borbònic vénen per greuges que no són els lingüístics, sinó agressions en els terrenys econòmic, polític i social: per la destrucció de cases i pobles, pel tancament de les universitats, per la invasió de funcionaris castellans —considerats estrangers pels catalans, perquè la unitat política en un únic regne era recent i forçada— i per la marginació de les instàncies de poder. Així, per exemple, quan les elits catalanes van presentar l'anomenat *Memorial de Greuges de 1760* al rei Carles III de Borbó, en què es lamentaven de la situació de la llengua comparant-se amb els indis d'Amèrica, no ho feien amb l'objectiu de revertir la situació de la llengua a un estadi anterior a 1714, sinó per reclamar que els càrrecs públics de Catalunya fossin ocupats per catalans i no pas per forans. De la mateixa manera, encara que els ideòlegs de la Nova Planta, com hem comentat, pensaven que la seva política procastellana contra el català trobaria resistències per ser el geni de la nació catalana tan «tenaz, altivo y amante de las cosas de su país»¹³⁵⁸, com deia el ministre Villalpando, quan hi va haver protestes relacionades amb la llengua pròpia, sembla que les suscitaren més els inconvenients pràctics del canvi d'uns usos lingüístics tradicionals que no pas una suposada humiliació col·lectiva. Rossich ens diu que, enfront de la política i ambició lingüístiques de la monarquia, no hi va haver una resistència activa, sinó la poc èpica rutina dels catalans —tant la dels diglòssics, que mai no van deixar d'emprar el català, com, evidentment, la dels analfabets monolingües que no podien aprendre castellà, afegiríem seguint Marfany— i que, per trobar un sentiment d'humiliació col·lectiva causat per la persecució lingüística, caldrà esperar a la segona meitat del segle XIX¹³⁵⁹.

Finalment, concloem sobre el factor lingüístic:

1) Que en els períodes baixmedieval i modern, les llengües vernacles foren un poderós element de cohesió i diferenciació de col·lectius i, per tant, un element destacable de les diverses identitats col·lectives de caràcter nacional.

2) Que en aquesta cronologia, llengües com el castellà i el català estaven polititzades pel fet que eren idiomes “oficials” d'institucions polítiques (reials o

---

¹³⁵⁸ La citació a Albert ROSSICH (2016: p. 163).

¹³⁵⁹ Albert ROSSICH (2014) i (2016).

regnícoles) o perquè formaven part de projectes polítics. És el cas, per exemple, de l'idioma castellà en relació amb el projecte precontemporani d'unificació política peninsular.

3) Que la llengua catalana, àdhuc essent un element polititzat durant l'Antic Règim, no és ni l'origen ni el factor primordial de la identitat homònima, havent-hi altres factors com la religió, el dret, les institucions, etc., amb més càrrega identitària.

4) Tanmateix, fou en els moments de crispació i conflicte entre Catalunya i les Corones d'Espanya i França que la llengua pròpia assolí un alt grau d'importància per als catalans, ja que podia esdevenir un poderós element contraidentari.

**CAPITOL 3. ANÀLISI HISTÒRICA I
CONCEPTUAL DE VOCABULARI IDENTITARI I
POLÍTIC (1700-1714)**

3. 1. Concepte «nació»

Per motiu de les explicacions sobre el concepte «nació» i les identitats col·lectives pancatalana, catalanoaragonesa, catalana i espanyola que hem ofert en el proppassat capítol, serem extremadament sintètics en l'explicació de la història d'aquest concepte, reflexionant un xic sobre les aportacions historiogràfiques en els precedents previs a l'inici del segle XVIII¹³⁶⁰.

La veu «nació» deriva del substantiu llatí *natio*, *-ōnis*, que significava 'naixement', 'nació' o 'poble', i a la vegada, aquest substantiu prové del verb *nascor*, o sigui, 'néixer'. Aquest concepte posseïa en la Catalunya dels segles XVI i XVII diversos significats que Xavier Torres ha estudiat a partir de recercar-lo en alguns opuscles, en escrits particulars de cavallers, juristes, artesans i pagesos, així com també en la documentació dels dietaris de la Diputació entre 1539 i 1659. De tot plegat conclou que en:

«la Cataluña de los siglos XVI y XVII, igual como en otras partes, el término nación no significaba gran cosa. Para empezar, era más bien raro o de uso poco frecuente. No sólo entre los campesinos y el pueblo llano de las ciudades, tal como quizás pueda suponerse de antemano, sino también, y aún más significativamente, tanto en los escritos particulares de las elites locales como incluso en la propia documentación generada por las instituciones catalanas del periodo. Así, el vocablo resulta ser de muy baja frecuencia relativa, cuando no llamativamente inédito durante largos intervalos, en los dietarios de la Diputación del periodo 1539-1659 [...]; mientras que en las pocas ocasiones en que se menta [46 segons els càlculs de Torres], su significado nunca se aleja de la consabida acepción etimológica, ya se trate de naturales o catalanes, ya sean individuos de cualquier otra procedencia, como en el caso, por ejemplo, de un tal Alí, un esclavo «natural de Argel, moro de nación». Por el contrario cuando se trata de aludir a Cataluña como entidad política (y no sólo a la gente o a la «nación» catalana), la voz provincia resulta como se verá, omnipresente»¹³⁶¹.

---

¹³⁶⁰ Per a una explicació més desenvolupada de l'evolució semàntica del concepte «nació» tan general com a específica de la Catalunya medieval i altmoderna, remetem a la bibliografia especialitzada: Antoni MAS (2005) i (2015); Elisabet MERCADÉ (2007); Xavier TORRES (2008a); Agustín RUBIO VELA (2012); Flocel SABATÉ (2013), (2015) i (2016).

¹³⁶¹ Xavier TORRES (2008a: pp. 79-80). Els claudàtors són nostres.

El text del professor Torres es presta a la confusió, ja que les 46 vegades que ell compta el «vocablo» en el període que va de 1539 a 1659 no són totes les ocasions en què apareix el concepte en aquell període.

Comptem el concepte 176 vegades sota les formes «nació», «nacions», «nación» i «naciones») en aquells cent vint anys¹³⁶², essent només 46 les vegades que el concepte al·ludeix a la nació catalana directament en els dietaris de la Diputació, sense comptar-ne les aparicions en la documentació cosida a aquest, atès que si es computa, la xifra s'eleva —escassament— a 57 aparicions de la nació catalana.

Fet aquest aclariment, cal dir que Xavier Torres té tota la raó quan assenyala que el concepte apareix en una molt baixa freqüència, i les 176 aparicions al llarg d'un segle i dues dècades de documentació dels dietaris de la Generalitat així ho demostren.

Tanmateix, en comparar els diversos dietaris de la Diputació, s'observa clarament com l'ús del concepte augmenta a mesura que avancen les centúries. Així, si entre 1411 i 1600 només consta 14 vegades, en canvi, durant tot el segle XVII el comptem 301 cops i, ja només en els primers tretze anys del segle XVIII, ens apareix en 191 ocasions.

En el dietari del Consell barceloní sembla que passa quelcom similar, tot i que no ho podem constatar, ja que les xifres d'aparicions són molt més baixes i s'han obtingut a partir de les anàlisis d'Elisabet Mercader que, cronològicament, són molt més restringits que els del professor Torres, concretament: 1576-1585, 1668-1677 i 1701-1705.

En qualsevol cas, l'autora afirma sobre les aparicions del concepte «nació» en el barceloní *Manual de Novells Ardits* i la relació d'aquestes amb Catalunya i els catalans: «Durant els segles XVI i XVII, en les mostres analitzades, dins del *Dietari* mai no es fa servir aquesta veu per a referir-se al conjunt de la població de Catalunya; en canvi sí que s'usa al principi del segle XVIII»¹³⁶³.

Nosaltres hem trobat en aquest dietari i la seva documentació adjunta el concepte en 57 ocasions, de les quals, 40 vegades (el 70% del total) s'empra per fer referència a la nació catalana.

Quan Mercadé parla dels significats del concepte «nació» no només fa al·lusió a les aparicions del dietari del Consell de Cent, sinó que també es basa en altres fonts: cròniques i dietaris personals, sobretot. A partir de totes aquestes, sobre els inicis del segle XVIII considera que:

---

¹³⁶² Fins i tot, hem trobat el concepte escrit amb la forma «neci(o)ns». DGC: vol. VII, p. 749.

¹³⁶³ Elisabet MERCADÉ (2007: p. 284).

«La veu *nació* és utilitzada gairebé per tothom, però en cap cas de manera significativa. Un dels que més la fan servir és Feliu de la Peña en emprar la coocurrència [sic] *nació catalana* per designar els habitants de Catalunya. Aquesta coocurrència [sic] és habitual en la majoria d'escrits i normalment designa un grup humà»¹³⁶⁴.

Finalment, l'autora conclou:

«La veu *nació* fa referència a un conjunt d'homes i dones, naturals de... (en el nostre cas de Catalunya). Aquest grup humà presenta unes característiques comunes: la fidelitat, la prestesa davant el deure, l'honorabilitat, que són tema d'elogi; a més, els confereix una identitat determinada i, per tant, s'ha de preservar. L'ús d'aquesta veu també ha anat augmentat al llarg del temps (el seu ús al segle XVI és gairebé inexistent, al final del segle XVI es comença a emprar i és habitual entre juristes i membres d'institucions polítiques durant els anys analitzats del segle XVIII). La gent del poble no la fa servir gairebé mai»¹³⁶⁵.

Aquesta apreciació sobre els estrats socials més baixos, que queden fora de l'abast analític del present capítol de la tesi, ens resulta molt interessant i observem que coincideix amb l'opinió del doctor Torres sobre l'ús infreqüent del concepte entre pagesos, artesans i, àdhuc, cavallers i juristes catalans d'època moderna.

---

¹³⁶⁴ Elisabet MERCADÉ (2007: p. 280).

¹³⁶⁵ Elisabet MERCADÉ (2007: p. 286).

3. 1. 1. «Nació» en els dietaris del Consell de Cent i de la Diputació

En els dietaris publicats d'ambdues institucions, hem pogut calcular que el total d'aparicions del concepte «nació» és de 309. És un concepte d'ús poc habitual, tot i que cal tenir en compte que està patint un increment exponencial. A inicis del segle XVIII el seu ús en ambdós dietaris és equiparable a la concentració de totes les vegades que ha estat emprat en els DGC al llarg de tres segles.

Del total de 309, 247 termes pertanyen al dietari de la Diputació del General: 62 en el volum IX i 185 en el X.

—En català: «nació» (159) i «nacions» (6) = 165.

—En castellà: «nación» (65) i «naciones» (14) = 79.

—En llatí: «nationem» (1) i «nationis» (2) = 3.

De les 274 aparicions en el dietari del General, hem estudiat detingudament les 194 aparicions que corresponen al període de 1700-1713 amb la següent cronologia:

Any	Aparicions
1700	7
1701	5
1702	24
1703	24
1704	32
1705	18
1706	17
1707	24
1708	12
1709	4
1710	10
1711	13
1712	4
1713	0
Total	194

Taula 1. Elaboració pròpia a partir dels DGC.

D'aquestes 194, en català comptem 123 aparicions en les formes «nació» (117) i «nacions» (6); en castellà xifrem en 68 ocasions l'aparició del concepte, sota les formes «nación» (58) i «naciones» (10) i, finalment, en llatí observem el concepte 3 vegades en les formes d'acusatiu singular: «nationem» (1) i de genitiu també singular: «nationis» (2).

En la font del Consell de Cent, el concepte apareix un total de 62 vegades distribuït de la següent manera segons el volum: volum XXIII (6); volum XXIV (11); volum XXV (11); volum XXVI (8); volum XXVII (10) i volum XXVIII (16), de les quals només 57 pertanyen al període que va de 1700 a 1714.

La cronologia en el dietari de la universitat barcelonina és la següent:

Any	Aparicions
1700	1
1701	0
1702	0
1703	2
1704	9
1705	7
1706	4
1707	1
1708	4
1709	3
1710	5
1711	5
1712	9
1713	4
1714	3
Total	57

Taula 2. Elaboració pròpia a partir dels MNA.

Aquesta cronologia semblaria avalar, almenys en part, la hipòtesi inicial d'una possible relació entre el major ús del concepte i el factor bèl·lic. Enfront de l'escàs ús de «nació» en el període de pau (1700-1703), observem un increment molt considerable tant en relació amb la primera temptativa austriacista de prendre Barcelona en 1704 com amb els dos setges que experimenta la ciutat en els anys 1705 i 1706. Posteriorment, disminueix a mesura que la guerra s'allunya del Principat i torna a augmentar al seu retorn en l'escenari català (període 1708-1712). No obstant això, es produeix un moderat descens en el període final de la contesa (1713-1714) a Catalunya, el més dràstic des del punt de vista dels efectius invasors, de la qual cosa, en principi, podríem esperar l'efecte contrari.

Sigui com sigui, d'aquestes 57 aparicions, en català comptem 38 en les formes «nació» (37) i «nacions» (1), i en castellà 19, sota les formes «nación» (11) i «naciones» (8).

En conjunt, hem estudiat 251 manifestacions del concepte que presenten la cronologia d'aparició següent:

Any	Aparicions
1700	8
1701	5
1702	24
1703	26
1704	41
1705	25
1706	21
1707	25
1708	16
1709	7
1710	15
1711	18
1712	13
1713	4
1714	3
Total	251

Taula 3. Elaboració pròpia a partir dels DGC i MNA.

Inicialment, sembla que la hipòtesi sobre l'augment de l'ús del concepte «nació» i la guerra és correcte, perquè el gran creixement dels anys 1703 i 1704 en el dietari de la Diputació —especialment en la documentació annexada consistent en deliberacions, informes, escrits que es trametien els tres Comuns entre ells— està directament relacionada amb els albiraments de la flota angloholandesa i l'intent de conquesta aliada de Barcelona de l'any 1704. Però en altres moments crítics per a Barcelona com els setges de 1705, 1706 i 1713-1714, l'ús del concepte disminueix. Curiosament, els dos pics de 1707 i de 1711 també responen, principalment, a afers relacionats amb la conflagració bèl·lica.

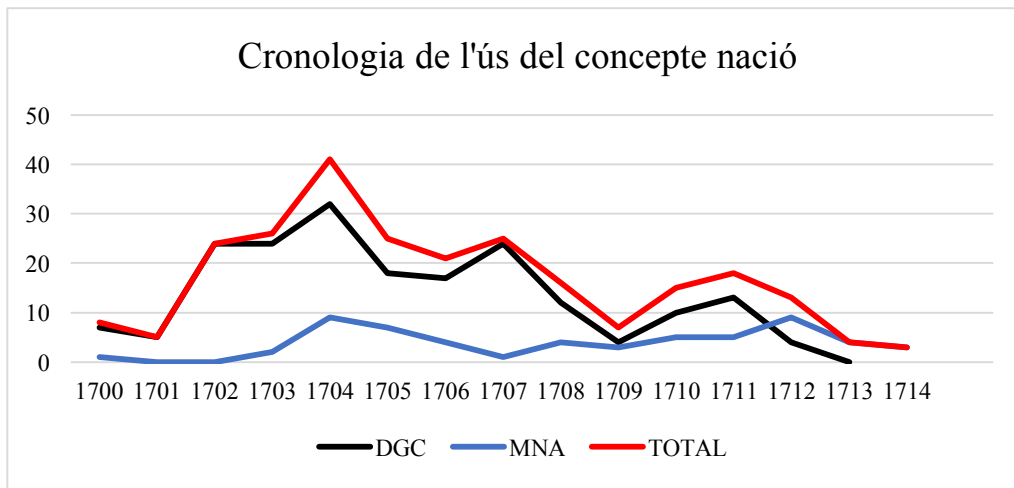

Figura 1. Elaboració pròpia a partir dels DGC i MNA.

La diferència entre ambdues fonts és molt notable, car gairebé quatre cinques parts de les 309 aparicions del concepte provenen del dietari de la Diputació amb les seves 247 aparicions (el 79,94%), mentre que les 62 restants són del dietari del Consell de Cent (el 20,06%).

En consultar els percentatges del nombre de termes examinats, advertim que hi ha poca variació: de 251 termes analitzats, 194 (el 77,29 %) pertanyen al dietari de la Diputació del General, mentre que els 57 que resten (el 22,71%) al Manual de Novells Ardits.

Si ens traslладem ara a l'àmbit semàntic, per començar cal especificar a quines nacions concretes es referien els autors documentals dels termes que hem examinat en ambdós dietaris. Les citem de més a menys esmentades:

- Nació catalana: DGC (94) + MNA (40) = 134.
- Nació francesa: DGC (38) + MNA (1) = 39.
- Nacions indeterminades¹³⁶⁶: DGC (20) + MNA (10) = 30.
- Nació espanyola: DGC (18) + MNA (1) = 19.
- Nació genovesa: DGC (6) = 6.
- Nació anglesa: DGC (3) + MNA (1) = 4.

¹³⁶⁶ Amb nacions indeterminades ens referim a les nacions que queden incloses dins d'aquestes categories: totes les nacions del món, qualsevol nació, diferents nacions, les nacions d'Europa, les nacions estrangeres, les nacions que componen l'exèrcit, etc., sense que aquestes siguin especificades.

- Nació holandesa: DGC (4) = 4.
- Nació portuguesa: DGC (2) + MNA (2) = 4.
- Nació catalanoaragonesa: DGC (1) + MNA (1) = 2.
- Nació napolitana: DGC (2) = 2.
- Nació maltesa: DGC (2) = 2.
- Nació flamenca: DGC (2) = 2.
- Nació mallorquina: DGC (1) = 1.
- Nació valenciana: MNA (1) = 1.
- Nació castellana: DGC (1) = 1.
- Nació gallega: MNA (1) = 1.
- Nació italiana: DGC (1) = 1.
- Nació alemanya: DGC (1) = 1.
- Nació grega: MNA (1) = 1.

El primer que cal dir és que el resultat de la suma de tots els resultats és 255 i no pas 251. Això es deu al fet que encara que en la documentació només hem trobat 251 vegades el concepte, aquest en les següents casos al·ludeix de forma indirecta a altres nacions que han de ser comptades en aquest apartat:

L'escrivà Lluís Cases anotà en el dietari del Consell de Cent que, el dia 25 de març de 1706, una ambaixada del consistori barceloní visità el comte d'Assumar, l'ambaixador del rei de Portugal a la cort de Carles III d'Àustria, i li indicà que: «en conformitat de la unió de la nació cathalana y portuguesa, la Ciutat sempre estaria prompte al que fora de major servey de dit senyor don Pedro»¹³⁶⁷. Un temps després, el 20 de maig, l'ambaixador portuguès visità la Casa de la Diputació, on segons la ploma de l'escrivà del General, informà els diputats catalans que el rei de Portugal: «desitjave continuar correspondència, que en temps passats haurian tingut las dos nacions cathalana y portuguesa»¹³⁶⁸.

El dia 4 de desembre de 1709, un servent del comte de Cardona, majordom de la reina, entregà una carta al consistori de la Diputació del General amb una còpia del privilegi de concessió, per part del rei Carles al comte, de l'almirallat d'Aragó i la grandesa d'Espanya, en la qual el rei —mitjançant la mà de Ramon de Vilana— diu això:

---

¹³⁶⁷ MNA: vol. XXV, p. 107.

¹³⁶⁸ DGC: vol. X, p. 707.

«Aunque en el concepto de Europa ha esculpido la bisarra emulación de mi Corona de Aragón, que anteponiendo mi justa causa a quantos eminentes peligros y ruinas amenecesba la Francia, para prevaricarla de tan gloriosa acción proclamo mi real nombre y a mi real persona, por su legítimo rey y señor natural con el incontrastable amor hacia mi augusta casa. Hállase esta empenyada a collocar sus naturales en el lugar inmediato de mi estimación y ostentar en lo porvenir la memoria de tan garvoso acuerdo para que la ansia de esta gloria estimule las naciones a abassar las de igual justicia»¹³⁶⁹.

Sis dies després el secretari del comte entregava una altra còpia al Consell de Cent, la qual fou cosida en el dietari de la institució¹³⁷⁰.

En els dos casos de l'ambaixador del rei de Portugal podem veure com, malgrat que en els respectius escrits només apareix una vegada el concepte: «la unió de la nació catalana y portuguesa» i «las dos naciones catalana y portuguesa», en ambdós textos s'està al·ludint a dues nacions: la catalana i la portuguesa. Pel que fa a les dues còpies del text sobre el comte de Cardona, el monarca explica que: «mi Corona d'Aragón» el va escollir com a rei i senyor natural tot i l'amenaça de França. Ara, la predita Corona restava «empeñada a colocar sus naturales en el lugar inmediato de mi estimación y ostentar en lo porvenir la memoria de tan garvoso acuerdo, para que la ansia de esta gloria estimule a las naciones a abrazar a las de igual justicia»¹³⁷¹. Així, de forma implícita, el sobirà austríac tractà el conjunt d'habitants dels regnes de la Corona d'Aragó com una nació, ja que aquest conjunt d'habitants podia ser imitat per les altres nacions en justes accions, com la de decantar-se per la causa austriacista.

Exposat això, és necessari atendre dues qüestions fonamentals.

La primera a tenir en compte és amb a col·lectiu es vincula cada exemple del concepte.

Quantitativament sobresurten les mencions a la nació catalana (el 52.55%), seguida de molt lluny per la nació francesa (el 15.29%), pel conjunt de mencions a nacions indeterminades (l'11.76%) i per la nació espanyola (el 5.35%).

La resta de nacions presenten els següents percentatges: la nació genovesa (el 2.35%); les nacions portuguesa, holandesa i anglesa (un 1.57% cadascuna); les nacions catalanoaragonesa, maltesa, napolitana i flamenca (un 0.78% cadascuna) i les nacions

---

¹³⁶⁹ DGC: vol. X, pp. 965-966.

¹³⁷⁰ MNA: vol. XXVI, pp. 321-322.

¹³⁷¹ MNA: vol. XXVI, pp. 321-322.

grega, valenciana, mallorquina, italiana, gallega, castellana i alemanya (un 0,39% de cadascuna).

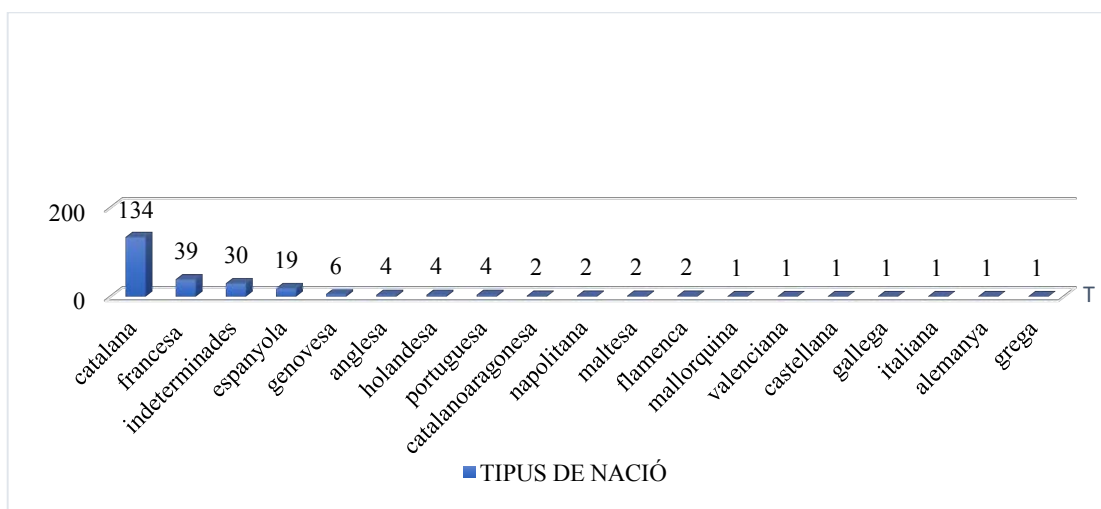

Figura 2. Elaboració pròpia a partir dels DGC i MNA.

La diferència és encara molt més exagerada quan tenim en compte només tres nacions amb les quals es podien identificar els catalans: la catalana, la catalanoaragonesa i l'espanyola. Totes juntes sumen un total de 155 termes (el 60.78% del total) i si calculem els percentatges només sobre aquestes 155 aparicions, la nació catalana equival al 87%, la nació espanyola al 12% i la nació catalanoaragonesa, al darrer 1%.

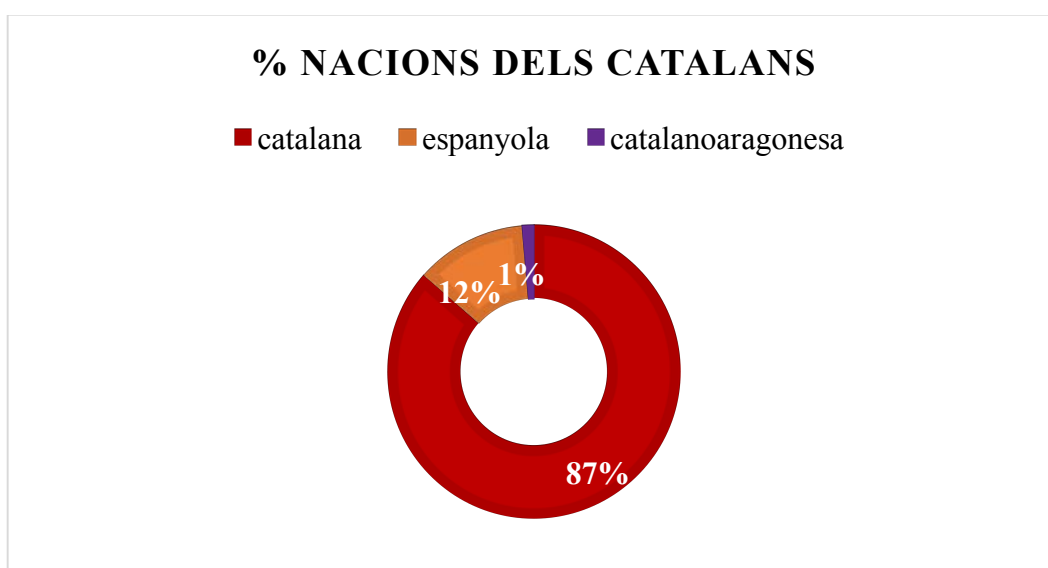

Figura 3. Elaboració pròpia a partir dels DGC i MNA.

La segona qüestió gira la voltant del fet que cal discernir si les nacions de l'Antic Règim podien ser entitats amb connotacions polítiques o no.

Com ja hem explicat en la introducció, cal tenir en compte el posicionament d'una gran part de la historiografia que no considera que el concepte «nació» pugui tenir accepcions relacionades amb l'àmbit de la política durant l'Antic Règim. En aquest sentit, Xavier Torres escriu:

«Des de luego, la voz *nación*, en aquellas centurias, no designaba por lo general, una verdadera nación; o por lo menos, una nación tal y como se concibe o se define en la actualidad. [...] En suma, una identidad gentilicia antes que una verdadera identidad étnica (forzosamente más compleja) o una genuina adscripción político-territorial, al modo de la nación moderna, cuyo rasgo más prominente es el ser fuente o cuando menos marco de los derechos políticos de los sujetos. Ciertamente, el vocablo nación se usaba por aquel entonces en más de un sentido o acepción, pero ninguno de ellos revelaba en principio una identidad «protonacional» o siquiera políticamente significativa [...] Las «naciones» de la Europa moderna, así como su estudio y conocimiento, podía suscitar un cierto interés, incluso político, pero nunca alcanzaron el estatuto de verdaderas entidades o cuerpos políticos, susceptibles, a su vez, de convertirse en fuente o marco de derechos políticos, al modo de las naciones contemporáneas. Dicho de otro modo: en la Europa del Antiguo Régimen la nación «cultural» no llevaba necesariamente a la nación «política»; ni se identificaba propiamente con ella, sino más bien todo lo contrario, dado que aquella se agotaba, por lo general, en la mera etnografía, cuando no en el simple folclore. Tanto para los tratadistas europeos desde Bodin o Montaigne hasta Montesquieu, como para los viajeros de cualquier condición, las «naciones» de la Europa moderna seguían siendo, más que nada, un conjunto peculiar de gente; y que se definía o singularizaba no tanto en términos lingüísticos como *humorísticos*. [...] Algunos diccionarios franceses de finales del siglo XVII anunciaban ya la futura semántica del vocablo, al asimilar la «nación» a un «état» o a un «conjunto de habitantes de un mismo Estado o país que viven bajo unas mismas leyes y se sirven de una misma lengua». Pero, por lo general, otros términos, tales como *provincia, tierra, patria, reino* o simplemente, el corónimo local correspondiente, podían designar de manera mucho más precisa aquel espacio»¹³⁷².

---

¹³⁷² Els fragments citats a Xavier TORRES, *Naciones sin...*, pp. 56-66. Els claudàtors són nostres.

Dispensi el lector la llargària de la citació, però pagava la pena reproduir-la a fi de reflexionar-hi.

Pensem que no li manca raó a Xavier Torres quan diu que la nació en aquelles centúries no designava el que avui dia entenem per nació en l'actualitat, almenys com a detentora teòrica de la sobirania política.

Així, la poca freqüència documental del terme «nació» en els segles XIII-XVIII, sumada al fet que el concepte no fou gairebé mai emprat per remetre directament a les grans comunitats polítiques d'índole política (regnes, principats, imperis i repúbliques), fa impossible l'assimilació de les nacions preliberals a les del període contemporani. Ara bé, això no exclou que sigui una mica exagerat afirmar —com ho fa Xavier Torres— que les nacions anteriors del nacionalisme s'esgotaven, en general, en la mera etnografia, quan no en el simple folklore d'un conjunt peculiar de gent singularitzada pel seu idioma o tòpics humorals.

Es poden trobar amb facilitat nombrosos exemples on les nacions, al llarg de les centúries baixmedievales i modernes, es conformen per col·lectius singularitzats per quelcom polític com: ser fidel a un sobirà, tenir enemics polítics, o conformar comunitats polítiques sotmeses a un mateix codi legal que —tot i que, evidentment, es basava en el privilegi i no en la igualtat universal davant de la justícia— podia esdevenir un element polític i identitari pel manteniment del qual les nacions podien lluitar.

De fet, com descobrirem a continuació, els resultats de l'anàlisi conceptual d'aquesta tesi sobre la classe dirigent catalana d'inicis del segle XVIII i la veu «nació» disten molt de la visió historiogràfica d'un absolut predomini semàntic merament etnogràfic, amb unes nacions que poc o gens tenen relació amb allò polític, ja que com exposa el medievalista Rubio Vela, la nació podia apuntar a una societat de trets singulars, vinculada a un territori i políticament organitzada¹³⁷³.

En examinar les 255 al·lusions a la nació, hem discriminat entre aquelles que tenen caràcter gentilici, que assenyala la procedència de les persones, o bé les classifica segons patrons etnoculturals, i aquelles nacions que tenen aspiracions polítiques o de dur a terme accions polítiques com mantenir-se fidels al seu príncep i lluitar per la seva causa, defensar la seva terra dels invasors, aliar-se amb altres nacions, etc.

El resultat és que el concepte «nació» apareix 115 vegades (el 45.1%) entre 1700 i 1714 amb connotacions polítiques, una xifra massa elevada com per poder ignorar-la.

---

¹³⁷³ Agustín RUBIO (2012: vol. I, p. 45).

Del total de 115 nacions polítiques, 2 casos al·ludeixen a nacions de col·lectiu indefinit (1.74%), 2 casos més a la nació portuguesa (1.74%), 2 més a la nació espanyola (1.74%), altres dos casos a la nació catalanoaragonesa (1.74%), 3 casos a la nació francesa (2.61%) i 104 a la nació catalana (90.43%).

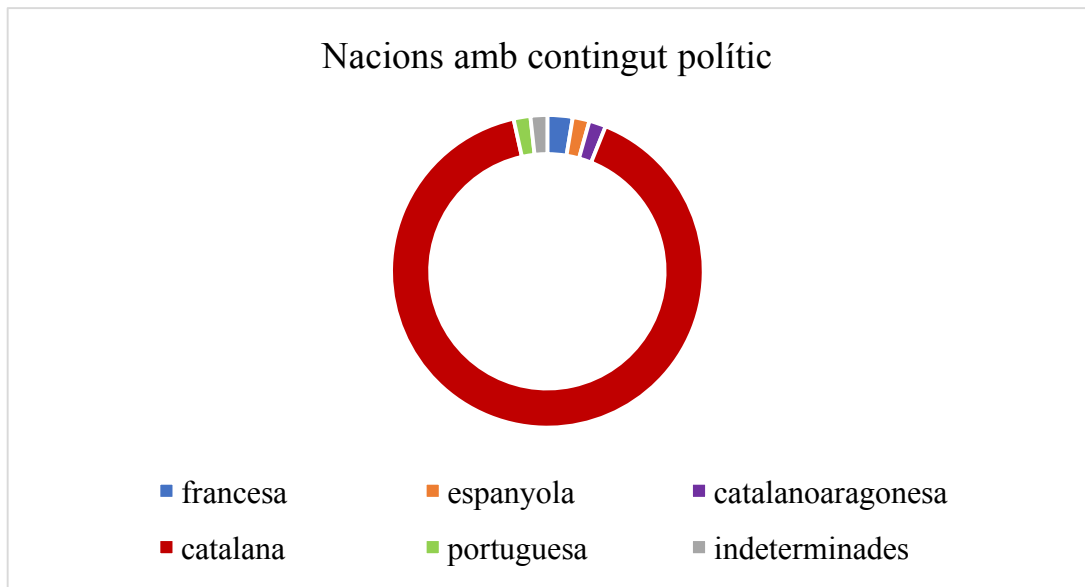

Figura 4. Elaboració pròpia a partir dels DGC i MNA.

Exposat això, per no prolongar excessivament el present treball doctoral i atendre directament al seu objectiu principal, la identitat col·lectiva dels catalans, focalitzem la nostra atenció en analitzar la semàntica de les tres nacions en què els habitants del Principat es podien enquadrar.

La nació catalana

D'una banda, un significat identificava els habitants del Principat com una “nació catalana” per estar caracteritzats per una sèrie de tòpics etnoculturals (catalanoparlants, bons cristians i molt catòlics, per citar-ne alguns) o caracterològics i humorals (valents, ferotges, treballadors, etc.) produïts pel clima, la geografia o la voluntat de Déu.

Això feia, per exemple, que el caràcter de la nació pogués ser observat per forans fins al punt d'arribar a estimar-la, o que el conjunt de la nació pogués sentir-se orgullós d'un membre pel seu fervor religiós, com ens mostra la documentació del consell barceloní en 5 ocasions. Vegem-ne una mostra: el 1711, el marquès de Trivié s'acomiada

dels consellers indicant-los que s'ha hostatjat a la ciutat comtal durant quatre anys i dos mesos «en cuyo discurso el conocimiento del carácter de la Nación, formado de los mejores principios físicos y morales que en cualquiera otra se puedan observar, me ha inspirado una verdadera estimación»¹³⁷⁴ que conservaria per sempre, mentre que, el 1712, la màrtir Santa Eulàlia és considerada pels consellers com a filla i «honrra de tota la Nació»¹³⁷⁵.

D'altra banda, un altre significat identifica la gent del Principat com un col·lectiu d'individus organitzats políticament i caracteritzats pel gaudi d'una sèrie de drets, privilegis i llibertats que els eren propis com a catalans.

En aquest sentit, la nació catalana era una entitat capaç de fer accions polítiques com, per exemple, ésser representada per una assemblea parlamentària, mantenir-se fidel al seu príncep i lluitar per seva la causa, defensar el Principat dels invasors, aliar-se amb altres nacions, lluitar per la salvaguarda, la recuperació i l'augment dels seus drets i privilegis col·lectius, anant la seva sort aparellada amb la del bé públic. Contemplem un exemple en l'opuscle *Lealtad Catalana* de 1714:

«Sólo las resoluciones que se toman en Cortes de un Reino, o Provincias, son las que se atribuyen a la Nación, y por ellas se merece aquella el crédito, o descrédito, a diferencia de las resoluciones particulares que éstas, o acreditan, o afrentan, un Territorio, o una Familia, pero no la Nación, que sólo se representa en sus Braços unidos. Toda la nación catalana, junta en los Braços, resolvió el defenderse por el Rey en cuyo dominio estaba»¹³⁷⁶.

Per consegüent, en les fonts documentals que ens ocupen, la resta de cops (104 vegades) en què el terme «nació» parla dels habitants del Principat ens remet als catalans com una comunitat política.

Els compiladors de les constitucions catalanes poden recordar l'any 1704, que després d'una breu pau entre els reis Catòlic i Cristianíssim:

«tornà la guerra [l'] any 1689 que s'proseguí fins lo de 1697, fonch molt gran en est temps lo valor dels soldats y la constància, ànimo y resolució dels naturals en totas las ocasions se oferiren, y més en particular en las del recobro de Camprodon, Castellfollit y siti

---

¹³⁷⁴ MNA: vol. XXVII, p. 200.

¹³⁷⁵ MNA: vol. XXVIII, p. 151.

¹³⁷⁶ *Lealtad Cathalana* (2011: p. 172).

de Barcelona, del qual quedà la nació catalana tant gloriosa com an publicat las demás de Europa»¹³⁷⁷.

Observem com la gloria de la nació va lligada a les victòries militars dels catalans enfront dels francesos.

L'escrivà Cases transcriu una carta el 19 d'octubre de 1705, en la qual el generalíssim anglès lord Peterborough explica als consellers que li ha estat encomanat per la reina d'Anglaterra intercedir per Barcelona i els catalans davant de Carles d'Àustria, amb la finalitat que aquest s'inclinés tant a «mantener y conservar a esta Ciudad y catalana nación, no sólo aquella continuación de privilegios con que hasta ahora se havia visto honrrada» com a «suplicarle se dignara de añadir a ella muchos de nuevos»¹³⁷⁸.

El 12 de novembre del mateix any, l'escrivà cus al dietari una carta. Era del Braç Militar adreçada al Consell de Cent i indicava que les institucions s'havien de preparar legalment per propugnar les lleis del Principat en les properes Corts, cosa que anirà en «major servey de sa magestat, conservació dels privilegis y prerogativas del Principat y crèdit de la nació catalana»¹³⁷⁹.

El 27 d'agost de 1707, és cosida una carta del govern de Barcelona al rei on li recorden que, per llei, un natural del Principat té dret a ocupar una plaça en el Consell Reial de Mallorca, i li reclamen que, havent quedat dues vacants, ha «provehït vostra magestat a subjectes que no són catalans, lo que apar cedir en notable perjudici del lustre de la Nació Cathalana»¹³⁸⁰.

El 2 de juliol de 1711, es cus una carta dirigida als consellers de part del general britànic duc d'Argyll, escrita en català, on indica que volia «posar en notícia del consistori las memòrias y gran estimació en que estava la reyna de la Gran Bretanya de que la nació catalana se hagués singularittat y esmerat tant en servey y obediencia del senyor Carles tercer»¹³⁸¹.

Uns dies després, la Diputació expressa a l'emperadriu el seu temor del fet que sigui concertada una pau a Utrech i quedi «sens llibertat Cathalunya ab lo derramament de sanch y avers infructíferos, y lo que és més, mal·lograda la constitució primera

---

¹³⁷⁷ DGC: vol. X, p. 1741.

¹³⁷⁸ MNA: vol. XXV, p. 60.

¹³⁷⁹ MNA: vol. XXV, p. 231.

¹³⁸⁰ MNA: vol. XXVI, p. 194.

¹³⁸¹ MNA: vol. XXVII, p. 187.

establerta en la Cort General de 1706 en que se declara ab singular valor y gloria de la Nació cathalana (no obstant de ser molt serca de esta Capital los dos exhercits del duch de Anjou), competir tota la monarquía al senyor Carles tercer, nostre adorat monarca, ab exclusió de la casa de Fransa, faltant-se al mateix temps al jurament prestat»¹³⁸².

El 17 de juny de 1713, els Tres Comuns supliquen a l'almirall britànic Jennings que intercedeixi per ajudar-los a mantenir els privilegis del Principat, que eren «lo més preciós y apreciable de tota la Nació catalana, que ab tanta gloria a sabut en tot temps merexer»¹³⁸³.

El 26 de febrer de 1714, és cosida per l'escrivà racional una carta, on els comuns demanen diligència al governador de Catalunya, Pere de Torrelles i Sentmenat, a l'hora d'administrar justícia contra els qui havien comès el crim de «tractar secretament ab lo enemich, conduint-se avisos y correspondèncias tant perniciosas al bé públich y a la conveniència de la Nació, com la gran prudència de vostra senyoria sabra compendrer»¹³⁸⁴.

La nació catalanoaragonesa

En el cas de la Corona d'Aragó, hem de dir que, des de mitjan segle XIV i sota l'aspiració unificadora del rei d'Aragó, apareix en la documentació una nació catalanoaragonesa que no es refereix a tot el conjunt dels súbdits cristians del rei d'Aragó, sinó únicament als ibèrics i balears. Aquesta, que és anomenada amb expressions com «nació del rei d'Aragó» o «nació aragonesa, valenciana i catalana» o bé simplement «nació catalana» —puix que per raons de demografia, llengua, i moviments comercials internacionals, els súbdits de la Corona d'Aragó eren majorment coneguts com a catalans—, adquirí ràpidament un notable sentit polític, car podia realitzar accions com ser fidel a un sobirà o dinastia, lluitar contra enemics o relacionar-se amicalment amb altres nacions. Tanmateix, tot i que tingué un ús destacable en els segles XIV i XV, la utilització d'aquesta accepció anà decaient en els segles XVI i XVII tant perquè els reis deixaren de fomentar-la com per la consolidació dels diferents regnes i principat

---

¹³⁸² MNA: vol. XXVIII, p. 165.

¹³⁸³ MNA: vol. XXVIII, p. 243.

¹³⁸⁴ MNA: vol. XXVIII, p. 125.

catalanoaragonesos, i l'augment de les seves relacions en un sentit centrífug, ja fos per inèrcia pròpia o induïda des de la cort de Madrid¹³⁸⁵.

Dit això, si anem a la documentació del XVIII, observem l'exemple de la nació catalanoaragonesa en dues ocasions (dues còpies d'un mateix document)¹³⁸⁶. Com hem exposat més amunt, trobem de bell nou aquest significat dels segles XIV i XV, quan el rei Carles III d'Àustria tracta de forma implícita el conjunt d'habitants dels regnes de la Corona d'Aragó com una nació, ja que pot ser imitada en justes accions, com la de decantar-se per la causa austriacista, per altres nacions.

La nació espanyola

Pel que fa a l'ús de l'expressió «nació espanyola», cal dir que entre el segle XV i inicis del XVIII, s'han identificat diversos significats que coexistien amb nacions hispanes com l'aragonesa, la navarresa, la valenciana, la castellana, la portuguesa o la catalana que hem estat tractant. Un de geogràfic, que s'emprava per referir-se normalment als oriünds de la terra d'Espanya, és a dir, als originaris de la península Ibèrica. I un de polític, que identificava com a membres de la “nació espanyola” el conjunt de súbdits, ibèrics o no, dels sobirans cristians espanyols, ja fossin quatre reis a inicis del segle XV o un únic monarca a inicis del s. XVII. Tanmateix, fou en aquest segle quan, en consonància amb un ideal uniformador i castellanista de l'elit dirigent de la cort de Madrid¹³⁸⁷, aparegué de la mà de personatges com el comte-duc d'Olivares un nou significat de nació espanyola. Aquesta, com aquella nació catalanoaragonesa fomentada pels reis d'Aragó del segle XIV, cercava la unitat identitària entre els súbdits peninsulars, alhora que aspirava a la unificació del cor de la monarquia, els regnes d'Espanya, a partir de Castella.

Vegem-nes algunes mostres de les 19 aparicions d'aquesta nació en la documentació:

El 1704 els compiladors de les constitucions catalanes narren com el seu rei «Phelip V de Castella y 4 de Aragó» organitzà i dirigí un:

---

¹³⁸⁵ Antoni SIMON (2005: pp. 148-154). Per a una explicació més desenvolupada, vegeu els capítols 1 i 2 d'aquesta tesi doctoral.

¹³⁸⁶ DGC: vol. X, p. 966 i MNA: vol. XXVI, pp. 321-322.

¹³⁸⁷ SIMON i TARRÉS (2005a: pp. 42-133). Per a una explicació més desenvolupada, tornem a remetre els capítols 1 i 2 d'aquesta tesi doctoral.

«gran exèrcit que trobant-se aquest any de 1704 dins lo regne de Portugal gosà nou lustre ab la presència de tants [sic] animós y valerós rey, que infundint mayor valor a las armas espanyolas se espera lograrian ab lo favor de Déu molts felices y pròsperos [resultats?] per a mayor glòria sua y honra de la nació espanyola»¹³⁸⁸.

El 20 de desembre de 1712, es cus al dietari una missiva dels Tres Comuns a l'emperador en què li demanen que, malgrat la retirada de les forces de la Gran Bretanya, el Sacre Romà Imperi continuï la guerra contra els Borbó. En el segon paràgraf, li recorden que els seus invictes predecessors sempre han mantingut i exaltat l'Imperi i que:

«a esta felicitat ha contribuït Espanya, ditzosament affavorida ab lo legítim domini dels antecessors de la augustíssima casa de Austria, y agermanada ab lo Imperi en suau correspondencia per lo discurs de centúrias, divent-los la Nació espanyola los majors timbres. Y si est continent (que figura lo cos de la monarquia), per sa irreparable desgràcia restava en domini del sereníssim duch de Anjou quedaria lo Imperi destituhit de esta antigua unió, convertint-se en oposició a la augustíssima casa de vostra cesàrea magestat los regnes que sempre han blazonat ésser sos lleals vassalls y constants aliats de l'Imperi»¹³⁸⁹.

Com podem veure, parla d'Espanya en sentit geogràfic, car és el continent on figura el cos o part principal de la Monarquia Hispànica, mentre que la locució «Nació espanyola» equival a la població del conjunt d'ibèrics que han tingut l'honor d'ésser governats per dos reis que s'havien cenyit la corona imperial germànica.

En qualsevol cas, aquest no és pas el sentit més habitual de «nació espanyola», ja que el 89.47% de les vegades ho fa al·ludint al conjunt de súbdits del Rei Catòlic a través de l'expressió «cònsul de la nació espanyola»¹³⁹⁰, en què s'al·ludeix a l'home designat per la Corona espanyola per defensar en alguna capital estrangera els seus interessos comercials junt amb els dels seus súbdits.

El darrer cas en què apareix nació relacionat amb quelcom espanyol és de 1712, quan la Diputació fa una «aprehenció en un sastre Victorio del Vale de nació espanyol,

---

¹³⁸⁸ DGC: vol. X, p. 1742. Els claudàtors són nostres.

¹³⁸⁹ MNA: vol. XXVIII, p. 179.

¹³⁹⁰ DGC: vol. X, p. 215. Vegeu els altres 16 exemples en el mateix volum: pp. 215, 774, 1195, 1465, 1514 i 2090.

trobat en lo carrer de Sant Pere més baix»¹³⁹¹, home possiblement d'origen castellà si ens hem de guiar, d'una banda, per aquell inveterat costum català —no pas mancat de contradiccions— d'assimilar allò castellà i allò espanyol¹³⁹², i de l'altra, pel fet que en les requises fetes per la Diputació a catalans, d'aquests no s'especificava pas la seva nació en els dietaris, sinó de quina vila o ciutat de Catalunya eren originaris, i això si es feia alguna especificació, cosa que no sempre succeïa.

Per tant, del conjunt de 19 aparicions de la nació espanyola, només hi ha dos casos amb contingut polític, els dos primers exemples que hem mostrat, ja que aquest darrer és de caràcter gentilici com els 16 restants que parlen dels cònsols de la nació espanyola.

Considerem que aquests casos no contenen cap fonament polític remarcable, puix que el paper de la nació espanyola és absolutament passiu i constitueix només una etiqueta de denominació d'origen dels representants comercials designats pel Rei Catòlic.

De la mateixa manera, tampoc trobem significat polític a la resta de nacions (francesa, holandesa, alemanya) que apareixen lligades a un càrrec consular¹³⁹³.

---

¹³⁹¹ DGC: vol. X, p. 1238.

¹³⁹² Sobre aquesta consuetud consulteu l'apartat 2. 1. 2. 1 del capítol segon de la present tesi.

¹³⁹³ Vegeu un exemple de cadascuna d'elles a DGC: vol. X., pp. 567, 1520 i 1996.

3. 2. Concepte «Catalunya»

No dedicarem en aquesta tesi espai a la problemàtica de l'etimologia del corònim «Catalunya», qüestió des de fa molt de temps debatuda per historiadors i filòlegs, però que mai ha quedat resolta de manera satisfactòria o, almenys, acceptada pel conjunt del món acadèmic¹³⁹⁴.

Amb tot, sí que parlarem succintament sobre la conformació de Catalunya a partir de la convergència d'un conjunt de comtats, inicialment independents entre ells, així com també tractarem sobre quan i com tingué lloc l'aparició en la documentació d'aquesta paraula. A continuació, exposarem la nostra anàlisi sobre aquest concepte en els dietaris del Consell de Cent i de la Diputació del General al llarg del període de canvi dinàstic i conflicte successori austroborbònic.

---

¹³⁹⁴ Sobre la temàtica, vegeu: Frederic UDINA (1961); Flocel SABATÉ (1997: p. 273); Pierre-Henri BILLY (2002) i Stefano Maria CINGOLANI (2015a: pp. 118-137).

3. 2. 1. Aparició i consolidació del concepte «Catalunya» (ss. XII-XIII)

La part septentrional del conjunt territorial que esdevingué Catalunya fou arrabassada als musulmans andalusins per tropes cristianes franques, entre finals del segle VIII i principis del IX, i organitzada en comtats (Rosselló, Girona, Urgell, Cerdanya, Besalú, Osona, Barcelona i Empúries), com la resta de l'Imperi franc de Carlemany. Entre els citats comtats no existia cap grau d'unitat política, ni tampoc existí una entitat administrativa superior a cadascun d'ells que els agrupés (la historiogràfica Marca Hispànica). Per tant, aquest grup de comtats fronterers no se singularitzà pas com a conjunt en el si de l'Imperi franc, sinó que s'integrava plenament en ell a través de les actuacions dels seus comtes, uns governadors que al llarg del segle IX participaren de ple en les tensions dinàstiques que marcaren els regnats sobirans carolingis.

Unes tensions que comportaren la descomposició de l'imperi, iniciada en l'any 840, la qual donà lloc al fet que els comtats del nord-est peninsular ibèric es trobessin enquadrats en el regne carolingi dels francs occidentals, precursor del regne de França que serà establert entre finals del segle X i inicis del XIV per la dinastia dels Capets. Aquest regne franc occidental també es va veure farcit de conflictes pel poder que incapacitaren el control reial sobre els comtats que foren embrió de la futura Catalunya.

D'aquesta manera, l'any 878 es fa la darrera designació règia d'un comte per al territori de la pre-Catalunya en la figura de Guifré el Pilós, qui esdevé un poderosíssim magnat en governar de forma conjunta els comtats de Cerdanya, Urgell, Barcelona, Girona i Osona. A partir d'aquí, en no haver-hi més designacions reials de comtes, els comtats quedaren patrimonialitzats. D'aquesta manera, quan morí Guifré, els seus fills el succeïren en el govern dels comtats. El mateix esdevingué en la resta de comtats del nord-est ibèric a la mort del comte de Rosselló-Empúries i del comte de Ribagorça-Pallars. Aquest darrer, el comte Ramon de Pallars i de Ribagorça, prèviament s'havia apoderat d'ambdós comtats separant-los no del domini directe del rei, sinó dels dominis del comte de Tolosa.

Aquest marc generalitzat de patrimonialització no només donà lloc a l'aparició de nous comtats com els de Besalú, Conflent, Ribagorça, i Pallars (que posteriorment es dividirà en dos) per repartir entre els fills, sinó que també comportà que els comtes deixessin d'intervenir en els afers polítics de l'altra banda dels Pirineus, de visitar la cort reial i de demanar preceptes regis, alhora que els titulars comtals començaren a negociar

de forma conjunta, tant amb la Santa Seu com amb el poderosíssim califat de Córdoba que, al seu torn, percebia els diversos comtats com un únic territori separat del regne franc i tractava el comte de Barcelona com a sobirà d'aquest.

Exposada aquesta evolució política, ara toca tenir en compte la història terminològica. El mot «Catalunya» no figura en la documentació coneguda fins al segle XII i el text més antic conegut on apareix no es troba dins dels límits dels comtats catalans, concretament, és pisà, i narra una empresa cristiana de caràcter internacional dirigida contra la pirateria musulmana mallorquina. El *Liber Maiolichinus de Gestis Pisanorum Illustribus* és un poema dividit en vuit llibres de 4.000 hexàmetres aproximadament, confeccionat pocs anys després de l'expedició cristiana de 1114-1115, en què el comte de Barcelona Ramon Berenguer III i seves forces s'uniren a la flota pisana per saquejar Eivissa i conquerir Ciutat de Mallorca, tot i que de forma efímera. El medievalista Stefano M. Cingolani ens ofereix un bon resum de la relació entre el mot «Catalunya» i aquesta obra, en la qual:

«Apareix un cop *Catalunya (Catalania)*, set vegades *els catalans (Catalanensis)* — tot i que en tres casos es refereix a la costa (*Catalanensis litore* o *ripas*)— i set més *català (Catalanicus)*. Ja d'entrada ens hem de fixar en el fet que gairebé sempre apareix el nom del poble i no el del país; i també que, en l'únic cas en què apareix el corònim, es fa referència a la gent («*Catalania tota [...] elogiabat*»), II, v. 309-310). Tenint en compte que el *dux Catalanensis* o *heros Catalanicus* és Ramon Berenguer i el litoral *Catalanensis* és el que va de Blanes a Barcelona i Salou, es pot creure que Catalunya correspon aproximadament amb el comtat de Barcelona, tot i que la ignorància que en el poema aparenten mostrar els pisans de la geografia i de la realitat política de la Catalunya del temps, que ha de ser més aviat un recurs literari, no permet ser taxatiu en aquest aspecte. Perquè hem de pensar que ja l'any 1113 hi havia hagut un acord previ a l'expedició entre el comte Ramon Berenguer III i els pisans, els quals, doncs, ja sabien on es dirigien i amb qui havien de compartir l'expedició»¹³⁹⁵.

Després de l'aparició en el poema, no tornem a trobar la paraula «Catalunya» fins ben entrada la segona meitat del segle XII, quan la creixent homogeneïtzació cultural, socioeconòmica i política dels comtats la fan necessària, en tant que s'evidencia una

---

¹³⁹⁵ Stefano Maria CINGOLANI (2015a: p. 127).

unitat¹³⁹⁶ que ja no només és percebuda pels observadors externs. Els reis en comencen a fer un ús erràtic del concepte, però, de mica en mica, més sovintejat:

Alfons I, rei d'Aragó i comte de Barcelona, es referí als barons *Catalanorum* de la seva cúria (1169) i, poc després, féu donacions a la seva esposa, Sança de Castella, «in regno Aragonis» i «in Catalonia»¹³⁹⁷ (1174), mentre que anys més tard fa concessions «ad forum et consuetudinem Catalonie» (1186 i 1189).

També en l'epitafi del seu pare, Ramon Berenguer IV, que el professor Cingolani data de 1194, apareix escrit: «Vox in Cathalonia et in Aragonia sonet»¹³⁹⁸.

Finalment, volem remarcar entre les primeres aparicions de «Catalunya» un document del rei Pere I d'Aragó (1196-1213), la signatura del qual és: «Petro rege in Aragone et in Catalonia»¹³⁹⁹.

Resulta també molt interessant veure les primeres delimitacions territorials i, de forma incipient, politicojurídiques de Catalunya.

El territori català fou per primer cop políticament delimitat pel rei Alfons I en ordenar que els estatuts de Pau i Treva s'apliquessin «in terra mea, a Salsis usque ad Dertusam et Ilerdam» (1173). Aquesta fou una frase recurrent per definir el territori català fins que en els estatuts del seu fill Pere I d'Aragó es fa explícit que el territori així definit és «Cathalonia» (1198)¹⁴⁰⁰.

Com assenyala el professor Cingolani, és precisament en el regnat d'Alfons I quan es comencen a percebre en les elits catalanes símptomes de la pertinença a una mateixa comunitat territorial i jurídica: Catalunya¹⁴⁰¹.

Tanmateix, no fou fins al segle XIII que quedà ben afermat el fet que Catalunya fos equivalent al conjunt de comtats catalans. Tant és així que, com que el sobirà catalanoaragonès ostentava a Catalunya el títol tradicional comtal de Barcelona, l'expressió «comtat de Barcelona» es torna a fer sinònima de Catalunya, però, ara, amb un significat que incloïa tots els comtats catalans, àdhuc, Empúries, Urgell, Pallars, que eren aquells que no estaven sota domini directe del rei.

De forma coherent, també fou en aquesta mateixa centúria quan l'afermament del poder d'arrel romanista del sobirà barceloní i la configuració gradual de Catalunya com

---

¹³⁹⁶ Flocel SABATÉ (1997: p. 342).

¹³⁹⁷ Thomas N. BISSON (1997: p. 34).

¹³⁹⁸ Stefano Maria CINGOLANI (2015a: pp. 143-144).

¹³⁹⁹ Stefano Maria CINGOLANI (2015a: p. 146).

¹⁴⁰⁰ Thomas N. BISSON (1988: p. 59) i Ramon d'ABADAL (1987).

¹⁴⁰¹ Stefano Maria CINGOLANI (2015a: p. 149).

a entitat política baixmedieval envigoriren la consolidació del significat polític de Catalunya com a regne¹⁴⁰².

---

¹⁴⁰² Jaume I d'ARAGÓ (2007: cap. 392, p. 413).

3. 2. 2. «Catalunya» en els dietaris del General i del Consell barceloní

En el conjunt de fonts hem trobat el concepte en 6.504 ocasions, de les quals, 2897 corresponen al volum IX del dietari de la Diputació del General, mentre que en el volum X la xifra ha pujat a 3.096 vegades.

En total, 5.993 aparicions comptabilitzades en la documentació d'aquest dietari sota les següents formes escrites:

—En català: «Catalunya» (1.359), «Cathalunya» (2.439), «Cattalunya» (4) i «Cahtalunya» (1) = 3.803.

—En llatí: en la forma de nominatiu singular «Catalonia» (95), «Cathalonia» (19), «Cattalonia» (12) i en genitiu també singular: «Cataloniae» (17), «Cathaloniae» (1121), «Catalonie» (194) i «Cathalonie» (45) = 1.503.

—En castellà: «Cataluña» (299) i «Cathaluña» (388) = 687.

En ser massa termes, hem decidit reduir el camp semàntic d'anàlisi només als anys 1700 i 1713, amb la qual cosa hem examinat detingudament 251 aparicions escrites del concepte.

Any	Aparicions
1700	225
1713	26
Total	251

Taula 4. Elaboració pròpia a partir dels DGC.

D'aquestes, en català hi ha 178 en les formes «Catalunya» (91) i «Cathalunya» (87); en llatí 65 sota les formes de nominatiu singular: «Catalonia» (12), «Cathalonia» (4), «Cattalonia» (9), de genitiu també singular: «Cathaloniae» (34), «Catalonie» (5), «Cathalonie» (1) i en castellà 8 amb les formes: «Cataluña» (6) i «Cathaluña» (2) = 8.

Pel que fa al dietari del Consell de Cent, les aparicions per volum són les següents: volum XXIII (110); volum XXIV (73); volum XXV (78); volum XXVI (108); volum XXVII (44) i volum XXVIII (98), sumant un total de 511 aparicions en aquesta font. Les formes escrites són les que exposem a continuació:

—En català: «Catalunya» (193), «Cathalunya» (137) i «Cattalunya» (6) = 336.

—En castellà: «Cataluña» (80) i «Cathaluña» (62) = 142.

—En llatí: en la forma de nominatiu singular «Cathalonia» (2) i en la de genitiu també singular: «Cathaloniae» (27), Catalonie (1) i «Cathalonie» (3) = 33.

De la mateixa manera que en el dietari de la Diputació, hem estudiat només les aparicions dels anys 1700 i 1713, les quals han sumat 62.

Any	Aparicions
1700	5
1713	57
Total	62

Taula 5. Elaboració pròpia a partir dels MNA.

D'aquestes 62, en català consten 51 en les formes «Catalunya» (48) i «Cathalunya» (3), mentre que les 11 vegades que resten són en castellà amb la forma «Cataluña».

Any	Aparicions
1700	230
1713	83
Total	313

Taula 6. Elaboració pròpia a partir dels DGC i MNA.

Com podem distingir, les proporcions entre ambdues fonts estan considerablement descompensades:

Del total de 6.504 aparicions, 5.993 d'aquestes, o sigui, el 92.14%, corresponen al dietari de la Diputació, mentre que les 511 restants, el 7.86 %, són del dietari del consistori de Barcelona.

De la mateixa manera, si comparem els 313 termes analitzats, veiem que 251 d'aquests, el 80.19%, corresponen al dietari de la Diputació, mentre que els 62 termes restants, el 19.81%, corresponen a la font del Consell de Cent.

Sobre els significats, volem ser prudents a l'hora de quantificar aquells amb connotacions polítiques i aquells altres que no les posseeixen.

Els casos en què és evident que no les contenen són aquells que empenen el concepte de forma geogràfica.

A mode de mostra, en un document annexat al MNA l'any 1700, consten: «30.184 casacas de paño de Ludeba, colores azul, colorado, berde, amarillo, morado y blanquisco se regulan 420.984 palmos que hacen 50.373 canas de Cataluña, al respecto de 13 palmos y medio para cada casaca»¹⁴⁰³.

Complementem amb un altre exemple del 25 de març 1713, dia en què un parell d'enviats del Consell de Cent visitaren l'arquebisbe de Tarragona i li exposaren:

«lo quant importava lo encomanar a Nostre Senyor las ocurrèncias de guerra y que axí esperava la Ciutat que ordenaria se fessen per Catalunya las rogativas per a que Nostre Senyor assistís a las armas de sa magestat y naturals del Principat en lo assert y quietut se devia tenir entre paysans y soldats»¹⁴⁰⁴.

Tampoc atorguem significat polític al concepte quan serveix per especificar el lloc a què pertany un càrrec de l'administració malgrat que aquest sigui polític. Així, per exemple, observem com el més d'agost del mateix any trobem apuntat per l'escrivà Cases que: «com lo die de air lo senyor governador de Catalunya vingués en la present casa [de la Ciutat] donant intel·ligencia de que volia assistir ab lo Concell Real en dita proffessó y lletenia»¹⁴⁰⁵.

De la mateixa forma, declinem la politització encara que allò que Catalunya especifica sigui una corporació o institució política com per exemple: «La Ciutat de Barcelona, Diputació y Bras Militar de Catalunya»¹⁴⁰⁶.

En canvi, hi ha expressions on Catalunya té un sentit clarament polític o politicojurídic, com quan es parla de «la observança de las Generals constitucions de aquest principat de Cathalunya y comptats de Rosselló y Cerdanya»¹⁴⁰⁷.

Un altre exemple el llegim el 25 de setembre de 1700, dia en què els diputats feren copiar a l'escrivà racional en el dietari una missiva dirigida al rei Carles II, en la qual exposaven al sobirà que mentre: «los demás reynos de la dilatada monarquía de vuestra magestad descansavan por ocasión de la pas del mismo tiempo, y no la experimentava Cataluña, por la gravedad de los alojamientos que suportava»¹⁴⁰⁸.

---

¹⁴⁰³ MNA: vol. XXIII, p. 293.

¹⁴⁰⁴ MNA: vol. XXVIII, p. 67.

¹⁴⁰⁵ MNA: vol. XXVIII, p. 97.

¹⁴⁰⁶ MNA: vol. XXVIII, p. 215.

¹⁴⁰⁷ DGC: vol. IX, p. 1772.

¹⁴⁰⁸ DGC: vol. IX, p. 1218.

Així mateix, el 1713, els Comuns del Principat comunicaven a l'emperadriu que havien rebut una carta seva, en què la reina els feia avinent que el seu espòs duia a terme totes les diligències possibles amb «los Alts Aliats per mantenir baix son domini a Espanya y las Índias, lo Regne de Aragó, Catalunya sola o que esta quedàs libre República baix la protecció de sa augustíssima casa y sos aliats»¹⁴⁰⁹. Més endavant, en el mateix text, afegeixen:

«Catalunya des del mateix instant resolgué y executà sacrificar los avers en donatius, las vidas en defensa, son País en devastacions, y tant altres serveys que en repetidas ocasiones ha representat al rey, nostre senyor, y a vostra magestat cesàrea, havent estas operacions recíprocas entre sa magestat cesàrea y est Principat contret un tracte immutable que devia perpetuar-nos la protecció de sa magestat cesàrea y que nos assegura en la més gustosa obediència»¹⁴¹⁰.

La problemàtica ve donada, concretament, pel sintagma “General de Catalunya”¹⁴¹¹, ja vagi acompanyat per altres expressions «diputats del», «Diputació del» o no. El *quid* de la qüestió rau en el fet que, si bé no li hem d’atorgar un significat polític quan l’expressió fa referència a la Diputació, com tampoc li’n donem quan Catalunya acompanya el Braç Militar, molts cops l’expressió “General de Catalunya” apareix sola. Encara que som del parer que la majoria de cops fa al·lusió al consistori dels diputats i oïdors de comptes, no tenim clar fins a quin punt el concepte es refereix de manera abstracta a la universalitat de Catalunya com a ens polític, car com és ben conegut i tindrem oportunitat de contemplar més endavant, la Diputació del General s’arrogava la representació política de tot el Principat com a comunitat regnícola.

Per tant, volem ser assenyats, apuntar la problemàtica i deixar la seva resolució per a una futura recerca.

---

¹⁴⁰⁹ MNA: vol. XXVIII, p. 215.

¹⁴¹⁰ MNA: vol. XXVIII, p. 216.

¹⁴¹¹ Sobre aquest concepte, vegeu: Flocel SABATÉ (2013) i Stefano Maria CINGOLANI (2015a).

3. 3. Conceptes «Espanya» i «monarquia»

Per motiu d'haver-se introduït la història d'aquest concepte amb relació als catalans en el capítol anterior, procedim a fer-ne l'anàlisi en la documentació dietarística institucional de l'albada del segle XVIII.

3. 3. 1. «Espanya» en els dietaris institucionals de Barcelona i del General

En ambdues fonts hem trobat el concepte en 703 ocasions, de les quals, 286 corresponen al volum IX del dietari de la Diputació del General, mentre que 278 corresponen al volum X, de manera que el total en aquesta font són 564 aparicions del concepte amb les següents formes escrites:

—En català: «Espanya» (443) i «Espanyas» (12) = 455.

—En castellà: «España» (92) i «Espanias» (2) = 94.

—En llatí: «Hispania» (1), «Hispaniae» (7) i «Hispaniarum» (7) = 15.

En aquesta ocasió, de les 563 aparicions en el dietari del General hem examinat detingudament les 306 aparicions que corresponen als anys 1700 i 1713.

Any	Aparicions
1700	11
1701	25
1702	100
1703	10
1704	15
1705	8
1706	16
1707	21
1708	21
1709	13
1710	6
1711	37
1712	18
1713	5
Total	306

Taula 7. Elaboració pròpia a partir dels DGC.

D'aquestes 306, en català comptem 221 aparicions en les formes «Espanya» (209) i «Espanyas» (12); en castellà 73 ocasions, amb les formes «España» (71) i «Espanias» (2) i, finalment, en llatí 12 vegades sota la forma en nominatiu singular: «Hispania» (1), genitiu singular: «Hispaniae» (6) i genitiu plural: «Hispaniarum» (5).

Sobre el dietari del Consell de Cent, les aparicions per volum són les següents: volum XXIII (28); volum XXIV (27); volum XXV (16); volum XXVI (22); volum XXVII (15) i volum XXVIII (31), sumant un total de 139 aparicions en aquest dietari. Les formes escrites són les següents:

—En català: «Espanya» (110), «Espanyas» (1) = 111.

—En castellà: «España» (24).

—En llatí: «Hispaniae» (2) i «Hispaniarum» (2) = 4.

Igual que en el dietari de la Diputació, també hem analitzat totes les aparicions del conjunt cronològic de 1700-1714, les quals computen 132 del total de 139 que contenen el conjunt de volums.

Any	Aparicions
1700	9
1701	12
1702	22
1703	11
1704	4
1705	7
1706	9
1707	4
1708	9
1709	9
1710	2
1711	13
1712	15
1713	16
1714	0
Total	132

Taula 8. Elaboració pròpia a partir dels DGC.

D'aquestes 132, en català xifrem 104 aparicions en les formes: «Espanya» (103) i «Espanyas» (1), en castellà 24 amb la forma singular España (24) i en llatí comptem 4 vegades en genitiu singular: «Hyspaniae» (2) i plural «Hispaniarum» (2).

Sumant el conjunt d'aparicions en totes dues fonts, aquesta és la cronologia:

Any	Aparicions
1700	20
1701	37
1702	122
1703	11
1704	19
1705	15
1706	25
1707	25
1708	30
1709	22
1710	8
1711	50
1712	33
1713	21
1714	0
Total	438

Taula 9. Elaboració pròpia a partir dels DGC i MNA.

Com podem percebre, les proporcions entre ambdues fonts també estan molt descompensades:

Del total de 703 aparicions, 564, el 80.23%, provenen del dietari de la Diputació, mentre que les aparicions restants, 139, el 19.77%, són del dietari del Consell barceloní.

Així mateix, també passa —tot i que un xic més matisat— en comparar els 438 mots estudiats, puix que 132, el 30.14%, corresponen al dietari de la capital del Principat, mentre que 306, el 69.86%, pertanyen al dietari del General.

Sobre els significats, el primer que posem de manifest és la divisió entre significats polítics: 229 vegades (52.28%); i els no polititzats: 209 vegades (47.72%).

Entre els segons n'hi ha de molts tipus. Essent un d'aquests el geogràfic peninsular:

Aquest significat del concepte «Espanya» el trobem el 1700 per part del rei espanyol Carles II, en indicar que fa successor seu el «duque de Anjou en todos mis reynos y señoríos, assí los pertenecientes a la Corona de Castilla como la de Aragón y Navarra, y todos los que tengo dentro y fuera de España»¹⁴¹².

Així mateix, també l'observem en la documentació annexa al dietari de la Diputació, quan se'ns parla sobre com s'havien de comportar les autoritats del Principat quan els prínceps hereus es trobaven «ausents del continent de Espanya»¹⁴¹³ en el moment de finir els seus pares; quan se'ns constata que «la ciutat de Alicante, la més opulent [sic] en comers que altre de la costa de Espanya»¹⁴¹⁴, o bé a l'hora de recordar les accions del Rei Catòlic Felip III d'Austria, qui: «desterrà los moriscos de toda sa monarchia y en particular de toda Espanya»¹⁴¹⁵.

Un altre tipus, i sovintejat, és el significat que fa referència a una mixtura entre els elements geogràfic i aristocràtic: l'il·lustre categoria nobiliària —a l'època— dels «señores Grandes de España»¹⁴¹⁶.

---

¹⁴¹² DGC: vol. IX, p. 1246.

¹⁴¹³ DGC: vol. IX, p. 1793.

¹⁴¹⁴ DGC: vol. X, p. 2033.

¹⁴¹⁵ DGC: vol. X, p. 1741.

¹⁴¹⁶ MNA: vol. XXIII, p. 378. Altres exemples del mateix significat en aquest dietari: vol. XXIV, pp. 83, 269 i 293; vol. XXV, pp. 30, 103, 111, 131 i 134.

En canvi, és molt més rar trobar el mot «Espanya» aplicat a tipologies pecuniàries com la que observem en una «aprehenció feta a Rafel Marimon, patró mallorquí de una doble de or de España»¹⁴¹⁷.

De diferent mena, però també prou apolítica, és aquella accepció que fa al·lusió a entitats històriques, com les antigues províncies romanes. Així, l'escrivà racional de la Diputació ens parla de «la gloriosa invicta màrtir santa Eulàlia, protomàrtir de la Espanya Tarraconensa, filla y primera patrona d'esta present ciutat de Barcelona».¹⁴¹⁸

I parlant de la *Hispania Tarraconense*, hem trobat un altre significat que combina la natura geogràfica i políticament composta d'Espanya amb l'estructura administrativa de l'Església. Verbigràcia, quan es fa menció de «la santa metropolitana iglésia de Tarragona, primada de las Espanyas»¹⁴¹⁹.

Pel que fa als significats polítics, hi ha una àmplia gamma d'expressions per al·ludir a una tríada d'accepcions que, malgrat que en principi signifiquin coses diferents, també poden ser sinònimes: l'Imperi espanyol en el seu conjunt, la Corona d'Espanya i els regnes ibèrics d'Espanya.

Per exemple, podem advertir tot el conjunt politicoterritorial de la Monarquia hispànica comprimit en el mot «Espanya» en expressions com la de marquès de Guerchy, qui el 1713 deia trobar-se en l'honor: «de comandar las tropas francesas al servey del rey de Espanya baix los ordres del señor duc de Populi»¹⁴²⁰, mentre que és una mica més habitual trobar aquesta accepció amb el concepte en plural.

D'aquesta manera, el 1704 escrigué un paper que contenia «la genealogia dels senyors reys de las Espanyas»¹⁴²¹, mentre que uns mesos després el Consell de Cent informava el virrei borbònic de la problemàtica causada per l'encunyació de moneda en la seca de Barcelona amb la inscripció: «*Philipus Quintus, Dei Gratia Hispaniarum Rex* [...] [perquè] sa magestat en Castella és rey quint de est nom, empero, en lo present Principat y demés de la Corona de Aragó és quart»¹⁴²².

L'expressió «Corona d'Espanya» feia al·lusió a la institució reial de l'Imperi espanyol, com observem en un pompós i metafòric escrit en què es rememoren els catalans que «valerosamente extendieron el dominio de sus reyes y condes a tan dilatados

---

¹⁴¹⁷ DGC: vol. X, p. 157.

¹⁴¹⁸ DGC: vol. IX, p. 1157.

¹⁴¹⁹ DGC: vol. X, p. 1222.

¹⁴²⁰ MNA: vol. XXVIII, p. 259.

¹⁴²¹ DGC: vol. X, p. 453.

¹⁴²² MNA: vol. XXV, p. 30. Els claudàtors són nostres.

y famosos Reynos, que qual preciosas margaritas hermosamente luzen en el resplandeciente círculo de la Real Corona de toda la Monarquía de las Espanyas»¹⁴²³, o amb el succés, en el context de l'inici de la Guerra de Successió, de l'expulsió «de la present Ciutat y de tots los regnes y dominis de la Corona de Espanya»¹⁴²⁴ que, per ordre de Felip V, ha de patir el comerciant Arnold de Jäger, ciutadà honrat barceloní d'origen neerlandès.

En alguns casos, les paraules «Corona» i «monarquia» poden ser subsumides en el terme «Espanya», com succeeix habitualment quan s'al·ludeix a la flota reial¹⁴²⁵. Per consegüent, el 1704, davant de l'intent austriacista de conquesta de Barcelona, el predit rei Felip de Borbó pot afirmar, mitjançant els seus secretaris, que:

«me hallo con noticias ciertas de que el conde de Tolosa [el seu oncle] con la armada del rey, mi abuelo, y mis galeras de España va en vuestra deffensa [...] habiendo passado ya de Cartagena, con que devo suponer habrá llegado a las manos con los enemigos y arrojándoles de estos mares»¹⁴²⁶.

En tot cas, l'expressió «Corona d'Espanya» també pot esdevenir un terme que al·ludeixi al conjunt politicoterritorial de la Monarquia Hispànica, per exemple, en tractar sobre les poblacions «de las fronteras de las dos coronas de España y França en aquellas parts de la Gascunya»¹⁴²⁷.

Finalment, allò més habitual per designar i distingir els dominis ibèrics del Rei Catòlic de la resta de la seva monarquia és denominar-los: «regnes / dominis d'Espanya». A tall de mostra, el 1702, davant de la partida imminent del rei Felip V de Barcelona cap a Nàpols, els diputats li digueren que:

«de quant adolorit quedava lo concistori y en ell tot lo Principat, per rahó de la ausència que esperaven molt en breu de sa real persona. Emperò, no dessarian un instant de encomanar a Déu, Nostre Senyor, fos servit per sa infinita clemència dexar-lo tornar ab la salut que tant haviam de manester en estos regnes de Espanya, llibrant-lo dels perills imminents del mar y de tant llarchs viatges»¹⁴²⁸.

---

¹⁴²³ MNA: vol. XXVI, p. 290.

¹⁴²⁴ MNA: vol. XXIV, p. 46.

¹⁴²⁵ Xavier TORRES (2008a: p. 76).

¹⁴²⁶ MNA: vol. XXIV, p. 266. Els claudàtors són nostres.

¹⁴²⁷ DGC: vol. X, p. 1497.

¹⁴²⁸ DGC: vol. X, p. 133.

Ara bé, cal mantenir-se atent perquè, a vegades, amb aquesta expressió també es poden referir al conjunt de l'imperi hispànic: «Dit die entrà en la present Ciutat monseñor Aquaviva, nuncio de sa Santedat en los reynos de Espanya»¹⁴²⁹, puix que de nunci només s'enviava un per al conjunt de la Monarquia hispànica.

Com hem vist, el concepte «monarquia» resta íntimament vinculat al d'«Espanya» i, en conseqüència, hem trobat encertat oferir una breu aproximació a aquest per enriquir l'exposició que acabem de fer.

---

¹⁴²⁹ MNA: vol. XXIII, p. 133.

3. 3. 2. «Monarquia» en els dietaris de la Diputació i del Consell de Cent

Etimològicament, el mot «monarquia» prové del grec clàssic *μοναρχία* (monarchia), a través del llatí tardà *monarchia*, que significava ‘govern d’un sol home’.

Si desgranem encara més el terme, en el seu origen, «monarquia» deriva de la forma masculina de l’adjectiu grec *μόνος* (monos), que volia dir: ‘sol’ o ‘únic’, i del verb *ἄρχω* (archo), que significava ‘ésser el primer’ o ‘al capdavant’, ‘conduir’ i d’aquí, ‘governar’.

Així, doncs, de la suma de *μόνος*, ‘únic’, i *ἄρχω*, ‘governar’, resultà un dels significats que atribuïm avui dia a aquest concepte.

En les nostres fonts l’hem xifrat en 234 aparicions, repartides de la següent manera: 167 en el dietari de la Diputació i 66 en el del Consell de Cent.

Pel que fa al dietari de la Diputació, d’una banda tenim «monarquia / monarquía» (152), «monarquias» (1) i «monarchia / monarchía» (13) i «monarchie» (1), escrit aquest darrer mot en neerlandès. De les 167 aparicions en el dietari de la Diputació hem examinat detingudament les 116 ocasions que corresponen al període de 1700 i 1713.

D’aquestes 116, en català calculem 75 aparicions en les formes «monarquia» (66), «monarchia» (8) i «monarquias» (1); en castellà recomptem 40 ocasions amb la paraula «monarquía» i en neerlandès 1 «monarchie» (1).

Quant al *Manual de Novells Ardits*, les aparicions per volum són les següents: volum XXIII (12); volum XXIV (3); volum XXV (8); volum XXVI (9); volum XXVII (11) i volum XXVIII (23), sumant un total de 66 aparicions en aquest dietari. Les formes escrites presents són: «monarquia / monarquía» (30) i «monarchia / monarchía» (35).

Així com en el cas del dietari del General, hem analitzat totes les aparicions del conjunt cronològic de 1700-1714, les quals computen 62 del total de 66 que contenen els 6 volums.

D’aquestes 62, en català comptem 37 paraules amb les formes «monarchia» (20) i «monarquia» (17); en castellà 24, amb les formes «monarchia» (15) i «monarquía» (9) i, finalment, una paraula en neerlandès: «monarchie» (1).

Sumant totes les aparicions d’ambdues fonts, s’obté un resultat de 178 conceptes examinats.

Com podem contemplar, les proporcions entre ambdues fonts no són equiparables.

Del total de 233 aparicions, 167, o sigui, el 71.67%, corresponen al dietari de la Diputació. Les 66 restants, el 28.33%, són del dietari barceloní.

Així mateix, també succeeix —tot i que d'una manera una mica més compensada— en comparar els mots estudiats, atès que del total de 178, 116 —el 65.17%— corresponen al dietari de la Diputació del General i només 62 —el 34.83%— apareixen en el dietari que confeccionava en aquella època el notari Lluís Cases.

En qualsevol cas, potser la dada més rellevant és semàntica, puix que del total de 178 paraules examinades, 176 (el 98.88%) corresponen a la Monarquia d'Espanya, un cop es menciona la Monarquia de França (0.56%) i un cop també les monarquies catòliques (0.56%).

Pel que fa al gairebé absolut domini del significats que al·ludeixen a Espanya, el major matís que hi ha entre ells consisteix en el fet de si fan menció expressa als regnes i estats que la conformen, o no.

Així, doncs, citem a mode d'exemple un fragment d'una carta dels Comuns de Catalunya per a l'emperadriu i reina Elisabet Cristina de Brunsvic, en què es planyen de la seva prompta partida i li recorden que:

«los augustíssims predecessors de vostra magestat cesèrea [predecessors en la titulació, no en el llinatge, s'entén] feren tant singular aprècio de la monarchia de Espanya, per catòlica, per opulenta y poderosa, que cedint lo invictíssim emperador Carlos quint (de gloriosa recordació) lo Imperi a son germà, reserva aquella per son fill, establint en ella lo tronch de sa real prosàpia»¹⁴³⁰.

En aquest cas la monarquia és presentada com una unitat, mentre que tretze anys abans, el moribund rei Carles II d'Àustria deia per carta —datada del mateix dia de la seva defunció— als consellers de Barcelona que confiava que, en el moment de la seva mort, farien «todo lo que pueda contribuir a la major unión, assí de esse Principado como de todos los demas reynos de mi monarchía»¹⁴³¹, una oració on es fa evident l'estructura composta d'aquesta.

Igualment, s'observa aquesta estructura multiestatal en una carta que escrigué el 2 de maig de 1701 el duc de Berry, Carles de Borbó, al Consell de Cent: «Estich molt

---

¹⁴³⁰ MNA: XXVIII, p. 23.

¹⁴³¹ MNA: XXIII, p. 154.

alegre de saber ab la carta que me haveu escrit que vosaltres no sou menos sensibles que los altres estats de la monarchia espanyola, a la ditxa que us promet lo adveniment del rey cathólich, lo senyor mon germà»¹⁴³².

Així mateix, en una altra carta, aquest cop del 1712, hi tenim com a remitent l'emperador Carles VI d'Àustria, en què el sobirà assegurava als seus fidels consellers de la capital del Principat que el seu: «principal objeto y cuydado es la recuperación de todos mis dominios de la monarchía de Espanya»¹⁴³³.

---

¹⁴³² MNA: XXIII, p. 349.

¹⁴³³ MNA: XXVIII, p. 23.

3. 4. Concepte «pàtria»

L'origen del terme «pàtria» el trobem en el substantiu llatí *patria*, usat pels romans per referir-se al seu país d'origen. A més, aquest vocable prové de la forma femenina de l'adjectiu *patrius*, *-a*, *-um*, que significava 'patern', 'dels pares o avantpassats'. I com és d'esperar, *patria* deriva del substantiu llatí *pater*, *-tris*, és a dir, 'pare'.

Aquest concepte podia posseir un grapat d'accepcions en la Catalunya d'inicis del segle XVIII, que hauria anat acumulant al llarg dels segles¹⁴³⁴.

D'una banda, des de l'alta edat mitjana, s'emprava per remetre al paradís (pàtria celestial), mentre que, de l'altra, s'usava per fer referència a l'espai geogràfic de naixença d'un individu (poble, ciutat, regió, país), puix que, com acabem d'exposar, etimològicament vol dir "terra dels pares". Tenim esments a la pàtria en la documentació dels comtats des dels temps de l'abat Oliba i, ja aplicat pròpiament a la incipient Catalunya, en la versió més antiga de les *Gesta comitum Barchinonensium* i en els *Usatges de Barcelona* (segle XII). Així mateix, en la primera meitat del segle XIV es troben al·lusions règies a «les leys et constitucions de la pàtria, ço és, que Cathalunya és de Montsó a Salses inclusive»¹⁴³⁵, i el concepte serà ben present al llarg dels segles XIV-XVIII, prenent especial rellevància en períodes bèl·lics guerracivilites com la Guerra Civil Catalana (1462-1472), la Guerra dels Segadors (1640-1652/59) o la conflagració austroborbònica del XVIII.

---

¹⁴³⁴ Per a una explicació més desenvolupada i dotada de múltiples exemples de la paraula «pàtria» a la Catalunya medieval i altmoderna, vegeu: Flocel SABATÉ (1997, pp. 349-351); Xavier TORRES (2008a: pp. 104-113), Stefano Maria CINGOLANI (2015a) i Jaume SOBREQÜÉS (2015).

¹⁴³⁵ Stefano Maria CINGOLANI (2015a: p. 237).

3. 4. 1. «Pàtria» en els dietaris del Consell de Cent i de la Diputació

El concepte apareix 461 vegades en les dues fonts. En el dietari de la Diputació consta 378 cops dividits en 132, que corresponen al volum IX i 246, els quals pertanyen al volum X, escrites amb les formes «pàtria/patria» (375) dels idiomes català, castellà i llatí, així com en genitiu singular «*patriae*» (3) d'aquesta darrera llengua.

De les 378 aparicions en el dietari de la Diputació hem examinat detingudament les 310 que corresponen als anys 1700 i 1713.

Any	Aparicions
1700	9
1701	60
1702	38
1703	44
1704	46
1705	18
1706	23
1707	17
1708	8
1709	1
1710	17
1711	26
1712	2
1713	1
Total	310

Taula 10. Elaboració pròpia a partir dels DGC.

D'aquestes, en català comptem 283 aparicions de la paraula «pàtria» (283) i 23 de la seva homòloga castellana «patria» (23). També apareix un cop en llatí la mateixa paraula «*patria*» (1), que hem de sumar al genitiu singular «*patriae*» (3), sumant 4 aparicions en aquella antiquíssima llengua.

Sobre el dietari del Consell de Cent, les aparicions per volum són les següents: volum XXIII (42); volum XXIV (14); volum XXV (10); volum XXVI (3); volum XXVII (5) i volum XXVIII (9), sumant un total de 83 aparicions en aquest dietari de la ciutat les formes: «pàtria/patria» (82) i «*patriae*» (1).

Igual que en el dietari de la Diputació, també hem analitzat totes les aparicions del conjunt cronològic de 1700-1714, les quals computen 78 del total de 83 que contenen els sis volums.

Any	Aparicions
1700	1
1701	36
1702	8
1703	3
1704	3
1705	6
1706	4
1707	1
1708	0
1709	2
1710	0
1711	5
1712	1
1713	7
1714	1
Total	78

Taula 11. Elaboració pròpia a partir dels MNA.

Dels 78 mots, 68 estan escrits en català amb la forma «pàtria» i 10 en llengua castellana amb l'equivalent «patria».

Sumant el conjunt d'aparicions en totes dues fonts, obtenim 388 paraules estudiades, les quals presenten la següent cronologia:

Any	Aparicions
1700	10
1701	96
1702	46
1703	47
1704	49
1705	24
1706	27
1707	18
1708	8
1709	3
1710	17
1711	31
1712	3
1713	8
1714	1
Total	388

Taula 12. Elaboració pròpia a partir dels DGC i MNA.

La diferència quantitativa entre la documentació dels dos dietaris també és molt notable. De les 461 aparicions del concepte, 378 (el 82%) provenen del dietari de la Diputació, mentre que les 83 que manquen són del dietari de la capital (el 18%).

En consultar els percentatges del nombre de termes estudiats, advertim que hi ha poca variació: dels 388 termes analitzats, 310 (el 79.9%) pertanyen al dietari de la Diputació del General, mentre que les altres 78 (el 20.1%), al Manual de Novells Ardots.

Quant als significats, del total de 388 paraules examinades, 382 fan al·lusió al principat de Catalunya (el 98.45%), 3 vegades al·ludeixen al concepte jurídic de pàtria potestat (el 0.77%), un cop a Barcelona (el 0.26%), un a Castella (el 0.26%) i un a la pàtria, com a concepte genèric (el 0.26%).

Només amb aquestes dades, ja es pot concloure que per a la classe dirigent catalana, almenys a partir de les nostres fonts documentals, l'única pàtria que existia a inicis del segle XVIII era Catalunya.

Atenguem primer a les excepcions.

Comentem breument el cas de Gabriel Monter, un jove botiguer a qui l'any 1711 se li prohibí ocupar el càrrec de tauler d'Alforja del General, no només pel fet que els botiguers tinguessin prohibit ser taulers del General des de la conclusió de les Corts Catalanes de 1481, sinó que també se li denegava per ésser menor de vint-i-cinc anys i

«per ésser constituït baix la pàtria potestat del dit [Francesch Monter] son pare», el qual, a sobre, també era botiguer¹⁴³⁶.

Els altres dos casos són el d'Anton Serra i de Portell i l'estudiant de lleis Joan Baptista Cerdà, ambdós constituïts també en pàtria potestat¹⁴³⁷.

Diferent és l'esment a una genèrica pàtria que feren «los nobles y magnífichs assessors y advocat fiscal del General y present casa y tres doctors consulents» sobre la qüestió de si podia, o no, ésser insaculat el doctor Anton Comerma per ocupar el càrrec d'oïdor reial de la ciutat de Vic. El vot dels juristes fou favorable al doctor Cormema, per la qual cosa, en ser originari de la predita ciutat podia ser insaculat per al càrrec¹⁴³⁸, i un dels seus raonaments és del tenor següent:

«en primer lloch se respon que de dret comú és certa la regla que lo originari, ab lo sols motiu de son origen, no és capàs de gozar de las prerrogativas y civilitat de sa pròpia pàtria, si no és que també concorre en ella la continua habitació y residència en aquell mateix lloch o ciutat de hont és originari, y suporta los càrrechs reals y personals com suportan los demés ciutadans encara que en la ciutat o lloch de son origen tingués y possehís béns immobles»¹⁴³⁹.

Com veiem, no es tracta de cap pàtria concreta, sinó de qualsevol pàtria —entre elles, Vic— que es regeixi pel dret comú tan estès a Europa.

Una mica més interessants per a la nostra temàtica d'estudi resulten les referències a Barcelona i a Castella.

La primera és del dia 2 d'abril de 1703, dia en què Francisco de Portell, advocat fiscal del Consell d'Aragó visità la Casa de la Ciutat, on ens narrà l'escrivà Cases que:

«fou per ell dit que no podia com a fill de esta Ciutat complir en sa obligació no venin a despedir-se de la present Ciutat y que ell estava de partida per a anar a Madrid, a exercir son offici y que així, allí y en qualsevol part lo trobarian molt prompte en servey de la present Ciutat per deurer-li molt en haver-li donat sas primeras lletras, càtedra de lleys, abogacia y encomanat molts dels negocis de primera estimació de la present Ciutat, del que se havia seguit haver-lo honrrat en granatge de la Real Audiència, després en fiscal de la Regia Cort, y ara novament, en la fiscalia del Concell de Aragó, divent-o tot al ser fill de la present Ciutat.

---

¹⁴³⁶ DGC: vol. X, p. 2453.

¹⁴³⁷ DGC: vol. X, pp. 410 i 428.

¹⁴³⁸ DGC: vol. IX, p. 1352.

¹⁴³⁹ DGC: vol. IX, p. 1869.

Y que en posat en Madrid procuraria en que la present Ciutat, sa pàtria, sempre quedàs en son majar lustre y estimació, y se despedí»¹⁴⁴⁰.

Al nostre entendre, la pàtria a la qual al·ludeix el fiscal del Consell d'Aragó barreja l'estima envers la pàtria geogràfica i antropològica, la ciutat on el jerarca hispànic ha nascut i ha estat criat, amb la gratitud envers el Consell de Cent amb el qual de Portell establí una relació clientelar que el portà a avançar en la seva carrera professional.

La segona és del 12 de març de 1713, i en ella els Tres Comuns rememoren —en una carta dirigida a l'emperador— l'aixecament austriacista dels espanyols, primer els de Catalunya i després els d'Aragó, per referir-se a continuació a allò que succeí a Castella. Una terra que acabà «dominada de superiors tropas enemigas, no pugué concòrrer a esta gloriosa asanya [la d'aixecar-se en favor de l'arxiduc], expliquen la finesa de sos naturals tantas famílias que abandonaren sa Pàtria»¹⁴⁴¹.

S'observa en aquesta expressió una accepció tan geogràfica com juridicopolítica, ja que no només esmenta la pàtria castellana com a lloc, sinó que els castellans són referits com a naturals d'aquesta i es parla de quelcom tan polític com la fidelitat de molts d'ells a la Casa d'Àustria, cosa que els ha comportat l'exili.

Com hem indicat, les restants aparicions del concepte, 382, fan totes referència a Catalunya. Nogensmenys, s'hi poden fer matisos semàntics.

En 355 d'aquestes ocasions (un 91.49% del total de termes analitzats i el 92.93 % del total que fan al·lusió a Catalunya), «pàtria», referida a Catalunya, se'ns presenta acompanyada de termes jurídics tals com: privilegis, immunitats, usos, costums, prerrogatives, constitucions, capítols de Cort, actes de Cort, lleis i drets de la pàtria.

Per exemple, el 4 d'abril de 1705, el notari públic reial col·legiat de la ciutat de Barcelona Joseph Mas presta homenatge, recollit en el dietari de la Diputació per Geroni de Roquer, secretari y escrivà major del General de Catalunya, en què s'especifica que: «observabit Usaticos Barcinonae, constitutiones generales Cathaloniae, capitula et acta curiae et aliae jura patriae, necnon privilegia eclesiastica et eclesiasticae personis, militibus et universitatibus concessa necnon capitula “De la observansa”»¹⁴⁴².

Així mateix, el 4 d'octubre de 1705, el síndic del General entrega al Consell de Cent un document amb les proposicions de l'esmentat General i de la Diputació, per si

---

¹⁴⁴⁰ MNA: vol. XXIV, p. 83.

¹⁴⁴¹ MNA: vol. XXVIII, p. 217. El claudàtor és nostre.

¹⁴⁴² DGC: vol. X, 585.

tenia lloc la capitulació de Barcelona enfront de l'armada aliada que defensava la causa de l'arxiduc d'Àustria. La quarta proposició diu així: «Que, per quant lo que.s troba estatuhit y ordenat per Corts, no.s pot declarar, revocar ni anul·lar, sinó en altres Corts Generals, sie observat perpetuament tot lo que se és fet y executat segons lo disposat, estatuhit y ordenat per constitucions, capítols de Cort, privilegis y altres lleys y drets de la pàtria»¹⁴⁴³.

Mentre que, quatre anys abans, en un document que Joseph Güell, síndic del Consell de Cent, entregà als diputats, es parla del «poder de danyar ni millorar per qualsevol respectes [sic] los drets y estatuts de la Pàtria, únicament vinculada esta facultat als brassos en corts generals congregats, com axí s'estatuí per lo seremssim senyor rey, don Jayme segon en la segona cort de Barcelona de l'any 1299», així com també dels requeriments que s'han de fer a aquells que: «han lesiat, lesian y *forsan* lesiaran dits privilegis y drets de la Pàtria, per a que en las pròximas corts generals, per via de agravis sien dits procehiments cassats, revocats y anul·lats per los jutges de greuges o de agravis en aquellas nomenadors»¹⁴⁴⁴.

En un paper «de resposta feta per los magnífichs y nobles doctors de la Reial Audiència. Paper de reparos fets a lo paper los enviaren los assessors y advocat fiscal del General de Cathalunya», de 1706, els magistrats exposen diverses conjectures, i d'aquestes la:

«quinta y última conjectura és perquè la mateixa cort que fa los capítols del redrés té previngut que a quiscun official de la casa se donen los llibres dels dits capítols per a què los dits officials no pugan al·legar ignorància de son contengut [N. Cap.38, redrés 1520, *exortati* de visita inpressa antes del lib. dit Sumari de Càrrechs]. La qual pretenció fore supèrflua si la dita cort fés lo dit redrés *cum animo condendi legem*, puix ignora la cort que de las leys de la pàtria ninguna persona pot al·legar ignorància ni se li admetria semblant escussa»¹⁴⁴⁵.

En canvi, en 27 ocasions (un 6.96% del total de termes analitzats i el 7.07 % del total que fan referència a Catalunya) el Principat apareix com a pàtria en la forma d'una entitat que, equiparant-se amb Déu i el rei, ha de ser objecte de zel i devoció per part dels

---

¹⁴⁴³ MNA: vol. XXV, p. 197.

¹⁴⁴⁴ Ambdues citacions a MNA: vol. XXIII, p. 180.

¹⁴⁴⁵ DGC: vol. X, p. 2064.

catalans. Han de mirar pel seu bon estat i conservació, honorar-la, servir-la, estimar-la i defensar-la fins a la mort si fos necessari. Llegim-ne algunes mostres:

El 12 d'agost de 1709, es cus al dietari un document amb les objeccions que el Braç Militar vol manifestar al rei sobre un memorial que el magistrat de la Llotja de Mar presentà anteriorment al monarca. En el document, els militars recorden a Carles d'Àustria que «el estamento militar de Cathaluña una viva representación de aquellos insignes héroes y valerosos campeones, magnates, nobles, barones, cavalleros y hombres generosos que, a expensas de su propia vida y sangre, y grande dilapidación de bienes y patrimonio, no sólo conquistaron y deffendieron la propia Patria, pero aún [...] extendieron el dominio de sus reyes y condes a tan dilatados y famosos Reynos»¹⁴⁴⁶.

El 15 de gener de 1711, ens informa l'escrivà que els presidents dels Tres Comuns feren al rei unes recomanacions militars sobre la situació de la ciutat de Girona, sabent que Carles III les admetria, car «las dicta lo amor y lealtat per lo major servey de Déu, de vostra magestat y la pàtria»¹⁴⁴⁷.

El 26 de juny de 1713, es cus una carta on els astorats membres dels Tres Comuns recriminen al virrei Starhemberg l'evacuació de les tropes imperials, sense haver arribat a un acord amb l'enemic sobre la conservació dels privilegis del Principat. Així diuen: «se ofereix dir a vostra excel·lència que com lo que'ns proposa sia molt distinct del que los Comuns tenian consebut, causa la expresió de vostra excel·lència un pasmo en los cors d'estos naturals que inseparables de la innata fidelitat que conservan a nostre rey y senyor, com de la honrra y amor de la pàtria y del comú benefisi»¹⁴⁴⁸.

L'altra ocasió on “pàtria” es refereix a Catalunya sembla posseir un significat potser més geogràfic que polític, puix que es relaciona amb el fet de ser nadiu, ja que l'escrivà racional de la capital catalana deixa anotada l'alegria que mostra el cardenal bisbe de Barcelona als ambaixadors del Consell de Cent «per trobar-se cathalà y estar en sa Pàtria»¹⁴⁴⁹.

Tenint en compte tot plegat, podem concloure que la tendència abassegadorament majoritària entre la classe rectora del Principat en escriure o parlar de «pàtria» és per referir-se a Catalunya, mai a Espanya.

---

¹⁴⁴⁶ MNA: vol. XXVI, p. 290.

¹⁴⁴⁷ MNA: vol. XXVII, p. 67.

¹⁴⁴⁸ MNA: vol. XXVIII, p. 249.

¹⁴⁴⁹ MNA: vol. XXVIII, p. 83.

I si bé la majoria de cops, al voltant del 90% ho fan referint-se al sistema jurídic català: privilegis, llibertats, usos, costums, constitucions, capítols i actes de Cort, estatuts, lleis, i drets de la pàtria, no deixen de ser presents una sèrie d'expressions de tipus polític i patriòtic (o de bons patricis, com es deia en l'època) tals com: honrar, amar, beneficiar, servir, lluitar i ésser lleial: el principat de Catalunya.

Una entitat politicojurídica que es fonamenta en la possessió d'una legalitat que li dóna l'ésser, la qual acaba esdevenint objecte d'afecte i de culte col·lectiu per part dels catalans. Vist això, som del parer que, encara que creï recança entre part de la historiografia de tendència contemporaneista, podem parlar d'una identitat col·lectiva de caràcter patriòtic a la Catalunya de l'Antic Règim, sempre amb la contextualització de rigor.

3. 5. Concepte «Principat»

El mot «principat» prové etimològicament de la forma masculina del substantiu llatí *principātus*, que significava ‘preeminència’, ‘sobirania’ o ‘poder’. A la vegada, aquest deriva de l’adjectiu *princeps*, *-īpis*, és a dir, ‘capdavanter’ o ‘principal’, paraula que venia alhora d’un altre adjectiu: *primus*, *-a*, *-um*, que presentava el mateix significat que l’adjectiu anterior.

Tanmateix, per poder tractar sobre l’ús d’aquest concepte a inicis del segle XVIII, hem d’atendre a un problema historiogràfic majúscul de la història política de Catalunya d’Antic Règim, en general, i de la baixmedieval, que és el desfasament de l’explicació canònica de com Catalunya rebé la categoria política de principat en no poder rebre la de «regne», perquè el regne era França.

3. 5. 1. Visió canònica de per què Catalunya no fou un «regne» oficial

La interpretació canònica sobre els orígens de Catalunya establerta per Ramon d'Abadal i de Vinyals (1888-1970) fa més de mig segle¹⁴⁵⁰ encara es divulga en l'actualitat, ben segurament, perquè fou historiogràficament consagrada fa tres dècades amb la celebració commemorativa del *Mil·lenari de Catalunya* l'any 1988¹⁴⁵¹.

Aquesta concepció explica que els comtes catalans, que fins a finals del segle IX havien estat fidels funcionaris dels reis carolingis, van aprofitar la desintegració de l'Imperi franc per, primer, apropiarse patrimonialment dels diferents comtats i, més tard, per emancipar-se del poder reial i esdevenir els seus comtats independents de fet, però no de dret, almenys fins al tractat de Corbeil, que liquidà legalment la sobirania que els reis de França tenien sobre Catalunya. L'exemple més paradigmàtic d'aquest procés seria el del comte Borrell II de Barcelona i d'Urgell (947-992), el qual, l'any 985, bo i que feia més d'un segle i mig que les hosts franques no intervenien en les terres de la futura Catalunya, es veié tan indefens enfront de la devastació perpetrada en el comtat i la ciutat de Barcelona per les tropes del cabdill musulmà Almansor, que hagué de demanar socors al sobirà carolingi.

Fou debades, ja que el poder reial franc ignorà les peticions de Borrell. En aquells anys de 985-987, els reis Lotari I i el seu fill Lluís V, els darrers reis de l'estirp de Carlemany en el regne occidental, es trobaven subsumits en una gravíssima crisi que acabà provocant l'extinció de la dinastia carolíngia i l'entronització, l'any 987, del duc Hug de França, més conegut com a Hug Capet.

Poc després, el 988, el nou rei hauria enviat una carta al comte Borrell II oferint-li ajuda militar contra els infidels a canvi de la renovació del seu vassallatge. Tanmateix, el comte no acatà la demanda i d'aquesta manera finà la dominació franca de fet sobre els comtats de Barcelona, Girona, Osona i Urgell. Els comtes de Cerdanya-Besalú-Conflent i el de Rosselló-Empúries també aconseguiren l'apropiació total dels seus comtats sense el trencament explícit del vassallatge.

---

¹⁴⁵⁰ Ramon d'ABADAL (1965: p. 340). Hem consultat la segona edició del llibre, la primera és de 1958.

¹⁴⁵¹ AA.VV., (1989).

El professor d'Abadal insistí que les independències foren de fet però no de dret perquè, segons interpretava, la sobirania jurídica dels reis francesos, tot i quedar inoperant, no desaparegué fins que la independència dels comtats es definí legalment amb el Tractat de Corbeil de 1258. Per aquest motiu, a pesar del poder hegemònic que ostentaren els comtes de Barcelona del segle XII i principis del XIII sobre el conjunt territorial català, no s'atreviren a intitular-se «reis de Catalunya» i elevar el país a la categoria de regne. Ja ens sabran dispensar, però hem trobat molt oportuna la reproducció de diversos fragments de l'obra del medievalista:

«He cregut, sempre, que la raó veritable ha d'ésser cercada en la circumstància que la sobirania pràctica que, a darrera del segle X, havien assolit els comtes catalans —el de Barcelona entre ells— només ho fou de fet, sense haver tingut cap mena de sanció jurídica, és a dir, títol de dret fins que com a conseqüència del tractat de Corbeil, el 1258, entre Jaume el Conqueridor i el rei francès Lluís (sant Lluís), aquest darrer renuncià del tot tots els drets i possessions que pogués al·legar, tant en domini com en dominicatures, en feus o en d'altres conceptes qualssevol, sobre els comtats de Barcelona, Urgell, Besalú, Rosselló, Empúries, Cerdanya, Conflent, Girona i Ausona, amb tots els honors, homenatges, jurisdiccions, drets i pertinences, i amb tots els fruits i prebendes percebuts pel rei d'Aragó o pels seus antecessors i els que, endavant, poguessin percebre. Fins ara el rei de França havia estat, com ja havíem insinuat —bé que només en la teoria jurídica—, el rei dels comtats catalans. Ara renunciava els seus drets, sense traspasar, però, el títol reial en què eren fonamentats; reconeixia nominalment al rei d'Aragó la situació de fet, passada i futura. Com que aquest, aleshores Jaume I, ja posseïa personalment la categoria reial, no devia interessar de remoure a fons el problema polític que suscitarien les probables reticències que acompanyarien una proclamació especial de regne per a Catalunya»¹⁴⁵².

I afegeix:

«En tot cas, hauria estat a Ramon Berenguer IV a qui hauria escaigut de suscitar i resoldre el problema. [...] Ens fa l'efecte que havia arribat l'hora de proclamar un regne català que comprengués tots els dominis del comte. L'escrúpol de juridicitat dels juristes de Ramon Berenguer IV devia aturar-los davant el dret del rei francès. Aleshores, empesos per la conjuntura i frenats pels escrúpols jurídics, inventaren la teoria del Principat, que, amb força més o menys intensa, havia d'ésser la base de la monarquia al país català»¹⁴⁵³.

---

¹⁴⁵² Ramon d'ABADAL (1987: pp. 66-67).

¹⁴⁵³ Ramon d'ABADAL (1987: p. 67).

Per ell era clar que quan els reis d'Aragó dels segles XII i XIII descrivien els límits del territori català ho feien anomenant-lo:

«Catalunya, és a dir, un nom sense cap significació política. Per tal que l'assoleixi, caldrà esperar fins al rei Cerimoniós, que el 1350 havia publicat una pragmàtica sobre el nou sistema cronològic per a designar els dies del mes que fos aplicable a tot arreu del *Principat de Catalunya*»¹⁴⁵⁴.

Una afirmació, aquesta darrera, que compta amb dues equivocacions, car per un costat, uns anys abans de l'equador del segle XIV, Pere III ja parlava del principat de Catalunya. Per l'altre, per molt que Catalunya fos en origen un corònim geogràfic, ja des del mateix moment de la seva aparició s'inicià la seva politització, ja fos per ser conceptualitzada com a domini polític de Ramon Berenguer III, del seu nét Alfons I o del seu besnét Pere I, ja fos perquè la seva delimitació servia per diferenciar-la del regne d'Aragó per ponent i dels dominis occitans pel nord.

Tanmateix, aquests errors no són pas el problema d'una interpretació canònica que no ha envellit gaire bé, atès que en aprofundir en aquesta tot cercant els orígens del concepte Principat a Catalunya, hem advertit que és insostenible.

---

¹⁴⁵⁴ Ramon d'Abadal (1987: p. 65).

3. 5. 2. Les problemàtiques d'aquesta concepció

3. 5. 2. 1. Independències de fet però no de dret

En primer lloc, cal posar en quarantena la teoria de la independència de dret però no de fet pel seu origen.

Tot i haver passat desapercebut, el mateix Ramon d'Abadal explicà que en la tesi de la independència de fet i la fi d'aquesta situació politicojurídica amb el tractat de Corbeil, s'havia inspirat en les interpretacions del cèlebre historiador barroca Jeroni Pujades¹⁴⁵⁵.

Certament, Pujades tractà aquestes qüestions en els capítols 31 i 32 del llibre novè de la segona part de la seva *Crònica universal de Catalunya*, escrita entre 1620 i 1635 aprox. En ells exposà Pujades que considerava errònia la interpretació que defensa que Guifré el Pilós aconseguí la lliure propietat del comtat de Barcelona i principat de Catalunya de mans de l'emperador Carles II —nét de Carlemany—, com a recompensa per reconquerir als musulmans el territori barceloní sense ajuda del seu senyor. Pujades sostenia que, si bé l'emperador havia recompensat el comte amb la possessió del comtat barceloní —plenament identificat com a principat català, puix que pels historiadors de l'època eren dues categories vinculades des dels temps altmedievals—, no li entregà lliure (o en alou), sinó en forma de feu honorat o franc, en altres paraules, amb una condició jurídica en què el vassall només havia de jurar fidelitat i fer homenatge al seu senyor, sense ser forçat a fer servei o pagar cap cens com es feia en els feus comuns.

No obstant això, Pujades considerava que aquesta condició feudal ja hauria desaparegut al segle XI, puix que el comte Ramon Berenguer I ja era el senyor suprem i propietari lliure del comtat de Barcelona, com demostra el fet que creà lleis comunes per a tots els seus súbdits (els Usatges de Barcelona). Aquesta situació quedaria totalment confirmada amb el tractat de Corbeil, idea en què Jeroni Pujades admet coincidir amb Pere Antoni Beuter, cronista valencià de la primera meitat del segle XVI. Pujades resumeix l'explicació de la següent manera:

---

¹⁴⁵⁵ Ramon d'ABADAL (1997: pp. 49-61 i 140).

«Así pues, el conde Wifredo de esta vez no quedó alodario en el condado sino con feudo de dignidad que llaman franco ú honrado, el cual despues se acabó en ocasion de las grandes turbaciones que hubo en Francia ó por prescripción, dejación y desamparo de socorrer aquellos reyes á nuestros condes; y últimamente por la relajación y renunciación del santo rey Luis concertándose con nuestro rey D. Jaime primero; el cual con toda seguridad quedó absoluto señor alodial y supremo en todo este principado, sin reconocer á otro en lo temporal, sí solamente á nuestro Dios señor común del universo»¹⁴⁵⁶.

Ramon d'Abadal també ens explica que, si bé entre els segles XII i XV els erudits pensaven que fou Guifré el Pilós qui obtingué el comtat de Barcelona amb plena independència o «franc alou» en la terminologia baixmedieval, en el pas del segle XV al XVI fou el cronista i arxiver Pere Miquel Caronell qui introduí la idea que Guifré tingué el comtat barceloní en la condició de «feu honrat». D'aquí, el professor d'Abadal ja passà a comentar l'opinió de Pujades, i d'ell, a Pròsper de Bofarull i la historiografia del segle XIX.

En aquesta síntesi historiogràfica de Ramon d'Abadal observem dos problemes de mètode:

a) Ofereix una visió descontextualitzada dels autors que el precediren en el tractament de la qüestió, considerant-los simplement recercadors de la veritat sobre els orígens de Catalunya, sense valorar les motivacions conjunturals que els podien portar a sostenir la seva posició i, alhora, ignora el gran debat que existí a finals del segle XVI i inicis del segle XVII sobre quan i com es feren els comtes de Barcelona sobirans dels seus dominis. Ens expliquem:

Els segles altmoderns són una època en què les interpretacions històriques podien tenir repercussions de primer ordre en la vida política, institucional i jurídica en qualsevol comunitat política d'Occident. Per aquest motiu, es produïa una esparverant utilització del discurs històric com a justificació política per part dels poders establerts (Corona, Església, aristòcrates, parlaments, governs municipals, etc.), que ben sovint actuen de mecenes, promotors i censors de les obres.

En la Catalunya del segle XVI i, sobretot, d'inicis del segle XVII, on l'alta jurisdicció basculava entre dos grans pols de poder: la Corona i les institucions dites de la *terra* (els tres Braços en Corts, la Diputació del General de Catalunya i el Consell de

---

¹⁴⁵⁶ Jeroni PUJADES (1829-1832: vol. 6, llibre. 9, cap. 32, p. 318).

Cent de Barcelona, principalment), com hem vist en el primer capítol de la tesi, existí un fervorós debat entre historiadors —generalment, juristes i eclesiàstics— sobre l’origen medieval de Catalunya a fi de justificar, en clau més regalista o pactista, el tipus de relació política que havien de mantenir els monarques hispànics de la Casa d’Àustria amb els seus súbdits catalans.

Una de les qüestions principals a dirimir era la de l’origen de la sobirania del comte de Barcelona i, en relació amb aquesta, els més proclius als posicionaments regalistes defensaven que el comte rebé la sobirania del rei francès de fet però no de dret (feu franc o honrat), mentre que els contraris mantenien que la rebé de dret i de fet (franc alou). D’aquests posicionaments participà plenament, com hem vist, Jeroni Pujades, qui a més destacà per la seva marcada evolució ideològica amb el pas dels anys, ja que si bé a inicis de la dècada de 1620 era un destacat autor reialista, en el començament de la següent era un apologeta dels posicionaments defensats pels autors proclius a la *terra*¹⁴⁵⁷.

b) D’Abadal féu una explicació simplista basada en pressupòsits.

El primer que cal enumerar és que el medievalista va fer una adaptació dels posicionaments de Pujades al nivell de coneixements propi de mitjan segle XX — substitució de Guifré I i Carles II per Borrell II i Hug I, una conquesta sarraïna de Barcelona en la segona meitat del segle IX per la ràtzia d’Almasor de 985, etc.—. Considerem aquests canvis una aposta arriscada que només podia servir, o bé per trobar una explicació senzilla al fet que els comtes de Barcelona no prengueren el títol de reis de Catalunya, o bé perquè en els temps que d’Abadal concebé aquesta tesi no devia ser gaire ben vist parlar d’uns comtats catalans (o d’una Catalunya) que gaudiren de plena independència durant un parell de centúries.

Aquestes motivacions d’Abadal són conjectures nostres, per això mateix, emplacem i animem medievalistes i historiadors de la historiografia a discernir les motivacions del cèlebre erudit pel que fa a la teoria que ens ocupa.

En qualsevol cas, si repassem a allò que sabem —guiant-nos per la bibliografia experta i la poca documentació que existeix— de les relacions francobarcelonines dels segles X-XII, veiem que les coses no són pas tan senzilles com sosté l’explicació canònica d’Abadal en la seva modernització de la visió del Pujades.

Per començar, ubiquem-nos en les coordenades polítiques de l’època.

---

¹⁴⁵⁷ Jesús VILLANUEVA (1994) i Antoni SIMON (2004).

Malgrat que l'any 988 el comte Borell II governés quatre petits comtats ubicats a gairebé un miler de quilòmetres de la cort franca i que Hug fos *rex francorum*, el nou monarca no controlava pas l'immens *regnum francorum*, ni molt menys. En realitat, el domini reial directe estava conformat pels territoris que envoltaven una sèrie de viles i ciutats entre les quals destaquen París, Senlís, Étampes i Orleans, essent la suma de tots aquests territoris d'una mida geogràfica similar al conjunt de comtats de Borell i, per consegüent, molt més petit que els dominis territorials d'alguns dels grans magnats del regne —aquells que, teòricament, havien d'estar sotmesos a Hug— com eren els ducs de Bretanya o Normandia, per exemple.

Dit això, cal posar de relleu que no tenim documentació directa sobre la suposada demanada d'ajuda del comte Borrell al rei Lotari. L'única notícia que existeix és un intercanvi de cartes entre el monjo cortesà Gerbert (futur papa Silvestre II) i l'abat Guerau d'Orlach (futur sant). Gerbert diu a l'abat que no creu que el rei Lluís V socorri el comte Borrell, per la qual cosa els historiadors han deduït que Borrell degué demanar ajuda a la cort carolíngia. Per tant, no sabem en quins termes demanà el comte el suposat auxili al rei franc i si li prometé fidelitat o no.

I això no és tot. També ens trobem amb el fet que, si bé s'ha conservat la carta del rei Hug dirigida al comte Borrell, en què se supeditava l'auxili militar al jurament de fidelitat, explica el medievalista Michel Zimmermann que, segurament, aquesta ni tan sols fou expedida¹⁴⁵⁸.

Així, la versió que concep l'emancipació dels comtats catalans con el trencament d'un lligam feudovassallàtic entre Hug i Borrell no es correspondria gaire amb uns fets històrics que són gairebé impossibles de conèixer per l'escassetat de documentació.

A més, resulta imprudent parlar de vassallatge en les relacions de fidelitat entre grans senyors en aquest moment, ja que, ben possiblement, el vassallatge feudal clàssic —usdefruit d'un feu per al vassall a canvi d'homenatge, auxili i consell per al senyor— en què la historiografia ha enquadrat tradicionalment la relació entre els comtes de la pre-Catalunya i els reis carolíngis, és molt més propi dels segles XI, XII i posteriors, que no pas dels segles IX i X¹⁴⁵⁹.

Llavors, un cop vista la manca de documentació per copsar correctament els fets dels anys 985-988, per tal d'esclarir quin tipus de vincle existí entre els comtes de

---

¹⁴⁵⁸ Michel ZIMMERMANN (1991).

¹⁴⁵⁹ Flocel SABATÉ (2010a: p. 173).

Barcelona i els reis de França, és menester resseguir-ne la relació en els segles posteriors. Amb tot, les fonts continuen sense ser gaire satisfactòries.

Per exemple, l'abat benedictí de *Saint Pierre le Vif de Sens* (Borgonya) ens dona notícia que, a inicis de l'any 1109, el comte Ramon Berenguer III envià una ambaixada al rei Lluís VI de França per demanar-li ajuda per aturar la pressió dels musulmans almoràvits, els quals havien subjugat les taifes andalusines, conquerit la València del Cid i derrotat les forces del rei Alfons VI de Lleó i Castella en la batalla d'Uclés l'any 1108. Tot i que Lluís VI, a fi de poder enfrontar el perill islàmic, es comprometé a fer treves amb els seus vassalls enemics: el rei Enric I d'Anglaterra —que també era duc de Normandia—, el duc de Borgonya, el duc d'Aquitània i comte de Poitiers i altres grans senyors que es negaven a sotmetre's al rei francès. Tot i això, la seva ajuda va quedar en no-res. Com que en aquesta ocasió tampoc disposem de la documentació tramesa entre el comte i el rei, mai sabrem ben bé com succeïren els fets. De tota manera, si ens hem de guiar pel testimoni de l'abat —l'únic document que coneixem sobre el fet— interpretem que la petició d'ajuda del comte Ramon Berenguer al rei francès segurament s'ha de considerar més com una petició d'auxili d'un sobirà cristià a un altre que està ubicat a la seva rereguarda, que no pas com la demanada de protecció d'un vassall al seu senyor. Almenys, de l'escrit abacial no es destria pas que el comte de Barcelona estigués sotmès al rei de França, ja que en el document el prelat indica explícitament que els ducs de Normandia i Borgonya, així com altres magnats que estaven sota el rei francès, li denegaven l'homenatge vassallàtic que li devien, sense incloure el comte barceloní entre ells, ni utilitzant-lo, tampoc, com a obedient contraexemple amb relació als rebels¹⁴⁶⁰.

Un altre cas que hem d'analitzar és el de la visita que realitzà l'any 1154 el rei Lluís VII de França als regnes i comtats d'Espanya en pelegrinatge a Santiago de Compostel·la. Durant el seu periple es reuní amb Alfons VII de Lleó i Castella, amb Garcia VI de Pamplona i amb Ramon Berenguer IV de Barcelona i Aragó. Tal com indica Josep-David Garrido Valls, darrer biògraf de Ramon Berenguer IV, no hi ha cap font on s'esmenti una vinculació feudal que sotmeti el comte de Barcelona i príncep d'Aragó al rei francès¹⁴⁶¹.

Sigui com sigui, l'hipotètic sotmetiment del comte de Barcelona al rei francès té encara menys sentit en temps d'Alfons I el Cast, rei d'Aragó i comte de Barcelona, quan

---

¹⁴⁶⁰ Pere BENITO MONCLÚS (2009: pp. 32-33).

¹⁴⁶¹ Josep-David GARRIDO VALLS (2014: pp. 255-256).

a Catalunya fins i tot s'anul·là el sistema de datació de documents segons els regnats francesos (any 1180). Nogenseménys, tant d'Abadal com l'historiador José Antonio Maravall varen considerar que no s'havia de sobredimensionar aquest fet, perquè al parer d'aquests experts, des de finals del segle X, el mètode de datació segons els regnats francs havia esdevingut un simple procediment cronològic que s'emprava per tradició i no com a reflex de la situació política¹⁴⁶².

Vist això, hem de parar atenció al tema de les suposades independències comtals de fet i al tractat de Corbeil com a reconeixement de dret d'aquestes, a més de la conseqüència que deriva de tot plegat: Catalunya no aconseguí la categoria de regne perquè els comtes barcelonins dels segles X-XIII respectaven l'alta sobirania del rei francès.

---

¹⁴⁶² José Antonio MARAVALL (1954); Ramon D'ABADAL (1965: p. 339).

3. 5. 2. 2. El tractat de Corbeil i les seves interpretacions

Pel que fa a Catalunya, aquest tractat de 1258¹⁴⁶³ diu que el rei de França cedí i totalment trameté en el rei d'Aragó qualsevol dret i possessió que gairebé tenia o havia pogut tenir o deia tenir, tant en els dominis o senyories, com en els feus i qualsevol altres, en els comtats de Barcelona i Urgell, Besalú, Rosselló, Empúries, Cerdanya, Conflent, Girona i Osona:

«dominus rex Francie, pro se et heredibus et successoribus suis, predicto domino regi Aragonum, et heredibus ac successoribus suis inperpetuum, et ab ipso et antecessoribus suis causam habentibus, et nobis procuratoribus predictis pro ipso domino rege Aragonum et vice ipsius, deffinivit, quittavit, cessit, et omnino remisit quicquid juris et possessionis vel quasi habeat, vel habere poterat, seu eciam dicebat se habere, tam in domaniis sive dominicaturis, quam feodis et aliis quibuscumque, in predictis comitatibus Barchinone et Urgelli, Bisulduni, Rossilionis, Empurdani, Ceritanie, Confluentis, Gerundensi et Eusonensi»¹⁴⁶⁴.

El rei d'Aragó, per la seva part, cedí al rei francès els seus drets sobre Carcassona, Narbona, Millau, Gavaldà i Tolosa, entre d'altres territoris (11 de maig de 1258). La cessió dels drets de Jaume I sobre la Provença es feren a través de la persona de la seva cosina, Margarida de Provença, reina consort de França (17 de juliol de 1258). Els arranjaments entre ambdós sobirans també comportaren el prometatge de la infanta Elisabet, una de les filles de Jaume I, amb l'infant Felip, fill segon de Lluís IX i hereu, per la mort del seu germà gran, en el moment de produir-se el casament l'any 1262.

S'ha de comprendre que, per a qualsevol sobirà de l'Europa d'època baixmedieval i moderna, tenir drets sobre un territori veí era quelcom habitual, ja que les cases regnants estaven totes emparentades i l'objectiu principal de totes i cadascuna d'elles era acumular com més territoris millor, cosa que les empenyia a envair i apropiar-se dels dominis de les altres. D'aquesta forma, quan a un príncep o senyor feudal li resultava profitós al·legar tenir uns drets sobre un lloc, per remots o poc justificats que fossin, no dubtava a reivindicar-los si pensava que podia treure'n algun benefici.

---

¹⁴⁶³ *Instrumentum de pace inter Ludovicum, regem Franciae, et Jacobum, regem Aragonum, pacta, propter quasdam terras sibi invicem restitutas*, 11 de maig de 1258, editat a M. Joseph de LABORDE (ed.) (1873: tom 3, pp. 405-408), D'ara endavant: *Instrumentum de pace* (1873: vol. 3).

¹⁴⁶⁴ *Instrumentum de pace* (1873: vol. 3: p. 406).

En aquest cas, les reivindicacions de drets que començà a fer Lluís IX de França, a partir del 1254, sobre la majoria de comtats de Catalunya li podia servir com a excusa per declarar la guerra al rei d'Aragó; per reclamar els mateixos territoris en cas que el llinatge masculí dels reis d'Aragó s'extingís; per exigir al rei catalanoaragonès una submissió vassallàtica; o per cedir-los al rei d'Aragó a canvi d'uns altres drets més útils per a ell, cosa que finalment succeí.

Lògicament, la reclamació de drets no solia ser una qüestió basada en la justícia objectiva i la sinceritat, sinó en l'oportunisme, tal com deixen ben clar els Borbó que regnaven a França quan, durant la Guerra dels Segadors del segle XVII, tornaren a reclamar els drets de Carlemany sobre Catalunya malgrat la renúncia a aquests realitzada pel seu predecessor, el rei Luís IX, el 1258.

Per això volem constatar que la reivindicació de drets per part del rei Lluís IX no indicava pas que els comtats catalans del segle XIII fossin part integrant del regne de França, ni que el rei francès tingués cap mena de control o sobirania sobre Catalunya.

Tot i que desconeixem quin rei proposà a l'altre fer el tractat de Corbeil, per Ferran Soldevila¹⁴⁶⁵, aquest pacte fou un triomf del rei Lluís, qui a canvi de renunciar a uns hipotètics, obsolets i improvisats drets del segle IX sobre la major part dels comtats catalans, rebé la renúncia del rei d'Aragó a uns drets històrics acumulats per l'estirp barcelonina en els segles XI, XII i XIII —és a dir, cronològicament, molt més vigents— sobre una multitud de dominis ubicats als territoris de Tolosa, Llenguadoc i Provença, que, en aquell 1258, ja dominaven el rei francès o els seus germans, com veurem. Així, s'intentaria assegurar un plàcid control sobre Occitània, una terra per la qual, durant la primera meitat del segle XIII, la Casa reial de França havia hagut d'enfrontar-se amb els reis d'Aragó, els d'Anglaterra i amb els comtes de Tolosa, entre d'altres grans senyors.

Amb tot, en opinió de Stefano Maria Cingolani, el rei d'Aragó no en sortí pas malparat.

En primer lloc, cal tenir en compte la dolenta perspectiva pel domini catalanoaragonès que presentaven les regions de Tolosa, Llenguadoc i Provença després de la derrota i mort del rei Pere I el Catòlic, pare de Jaume I, en la batalla de Muret (1213), que permeté als reis francesos, amb la promoció i protecció del Papat, estendre la seva influència en la zona i, sobretot, consolidar-la, després que els germans del rei francès: el

---

¹⁴⁶⁵ Ferran SOLDEVILA (1962: vol. 1, pp. 295-304).

comte d'Anjou i Maine i el comte de Poitiers, esdevinguessin per via matrimonial comte de Provença (1246) i comte de Tolosa (1249), respectivament.

En segon lloc, per si mateixos, els territoris occitans eren un vesper poc rendible. El llinatge del rei Jaume hi havia invertit molts recursos i vides amb resultats ben efímers, ja que la dificultat per imposar ordre i autoritat damunt la noblesa occitana era proverbial, raó per la qual cap príncep havia aconseguit crear un domini feudal fort i estable¹⁴⁶⁶.

A part, també hi havia el tema de Montpeller, que no figura en el tractat, però que resulta un factor clau per entendre'l millor. La rica ciutat tenia seriosos problemes des de 1252 amb Jaume I per l'intent del rei d'apropiar-se de part de la tributació municipal. Això impel·lí la burgesia montpellerina a cercar l'ajuda del veí vescomte de Narbona i del bisbe de Magalona —senyor pel qual el rei d'Aragó tenia Montpeller en feu—, el qual es va fer vassall del rei de França i declarà que Jaume I posseiria Montpeller en règim de subinfeudació, fet que podria haver conduït a la indesitjable situació de trobar-se Jaume I com vassall del rei de França. Diu el catedràtic murcià José Luis Villacañas al respecte:

«Dado que había la posibilidad de iniciar una causa contra Jaume por incumplimiento de los pactos vasalláticos —pues desde luego había violado el privilegio de la ciudad—, el movimiento de aproximación a Francia dejaba a nuestro rey sin legitimidad para reclamar el dominio sobre Montpellier»¹⁴⁶⁷.

Un cop signat el tractat de Corbeil amb el rei Lluís, s'anul·la el perill francès, i Jaume féu acte de presència a Montpeller a finals de 1258. Llavors, amb una amnistia i una ratificació de l'autogovern montpellerí, el rei recuperà la fidelitat de la ciutat que el veié néixer¹⁴⁶⁸.

Així, doncs, podem concloure que, gràcies al tractat de Corbeil, Jaume I renunciava a uns drets occitans que difícilment podria fer efectius, alhora que liquidava, en principi, la possibilitat de qualsevol reivindicació futura dels expansionistes reis de França sobre els seus dominis.

Posats a conjecturar, la reclamació francesa sobre els comtats catalans, més que una guerra que comportés l'entrega de mitja Catalunya a Lluís IX, podria haver suposat forçar l'establiment d'una relació de subordinació feudovassallàtica dels reis d'Aragó

---

¹⁴⁶⁶ Stefano Maria CINGOLANI (2007: pp. 281-289).

¹⁴⁶⁷ José Luis VILLACAÑAS (2003: p. 478).

¹⁴⁶⁸ José Luis VILLACAÑAS (2003: pp. 477-484) i Ernest BELENGUER (2007: pp. 251-259).

envers els de França per tal d'evitar el conflicte bèl·lic. No s'ha de perdre de vista ni la situació de Montpeller, arran de l'actuació del bisbe de Magalona, ni el fet que, pocs dies després de l'establiment del tractat que ens ocupa, se signà el tractat de París (28 de maig) pel qual el rei d'Anglaterra es reconeixia vassall del de França per territoris occitans d'Aquitània i Gascunya. Per tant, el tractat de Corbeil allunyava el sobirà catalanoaragonès de problemes amb els tres prínceps (el rei de França, el comte d'Anjou-Maine-Provença i el comte de Poitiers-Tolosa) de la família reial més poderosa de la cristiandat llatina, uns enemics extremadament perillosos i, això sense comptar el seu aliat pontifici. Prou maldecaps tenia ja el rei d'Aragó en aquells temps amb continuar les conquestes contra l'infidel, pacificar les revoltes nobiliàries catalanoaragoneses, fer front als aixecaments dels sarraïns valencians i impedir l'hegemonia, en l'àmbit ibèric, del seu gendre, Alfons X de Castella i Lleó.

Exposat això, el problema d'aquest tractat de Corbeil és que ha estat instrumentalitzat per cronistes i historiadors, des de finals del segle XV en endavant, per tal de fer-lo servir d'aval justificador de les seves teories sobre història política de la Catalunya medieval.

L'ús historiogràfic del tractat s'incardina en la històrica polèmica historiogràfica al voltant del tipus de domini que exercí Guifré el Pilós sobre el comtat de Barcelona. Ramon d'Abadal ens explicà que els cronistes i juristes catalans dels segles XIII, XIV i XV pensaven que fou Guifré qui obtingué el comtat de Barcelona amb plena independència —«franc alou» en la terminologia de l'època— a partir de l'explicació que oferien les *Gesta comitum Barchinonensium* (ss. XII i XIII)¹⁴⁶⁹. La tercera i darrera versió d'aquestes (s. XIII) titulen el capítol tercer: «DE GUIFREDO PILOSE, QUI PRIMO HABUIT PRO ALODIO COMITATUM BARCHINONE»¹⁴⁷⁰.

Tan versemblant i oficial arribà a ser considerat aquest relat de les *Gesta* que fou seguit fil per randa pel rei Pere III el Cerimoniós en les seves *Cròniques dels reis d'Aragó e comtes de Barcelona* (s. XIV):

---

¹⁴⁶⁹ Ramon d'ABADAL (1997: pp. 50-53).

¹⁴⁷⁰ Títol del capítol que tracta sobre com el comte Guifré obté en domini lliure el comtat de Barcelona en la tercera versió de les *Gesta Comitum* redactada a finals del segle XIII. Segons explica el professor Cingolani, la primera vegada que s'escrigué sobre aquest episodi històric fou en la primera redacció de les *Gesta* escrita entre 1180 i 1184. Vegeu: *Gestes dels comtes de Barcelona i reis d'Aragó. Gesta Comitum Barchinone et Regum Aragonie*, Stefano M. CINGOLANI (cur.), (2012: la citació a la p. 64).

«E con [el comte Guifré] hac estat per llong temps en la cort del dit rei de França a gran sa honor, hac ardit que els sarraïns treballaven la seua terra, e que l’havien quaix conquesta. E açò entès, recontà-ho al rei de França e demana-li consell e ajuda ab què pogués gitar los sarraïns de la sua terra. Mas com lo dit rei fos molt ocupat d’altres afers seus, respòs-li que no li poria ajudar de res, emperò li atorgà que si ell podia conquerir la terra que havia perduda e defendre l’altra que li era romasa, que fos sua perpetualment e dels seus. Entró en aquest temps ningun baró no hac lo comdat de Barcelona perdurablement, sinó que el rei de França lo comanava a qui es volia a cert temps. E quan lo dit comte Guifré hac reebuda la gràcia del dit rei de França, ell ajustà gran multitud de gents de la terra del rei de França, ab les qual gità los sarraïns del dit comdat entrò la ciutat de Lèrida. E puis tenc tota la terra segurament a la sua voluntat. E per aquesta manera tresp lo dit comte Guifré lo comdat de Barcelona de poder e senyoria francesa, d’on depuis fo franc e quiti de tota subjugació»¹⁴⁷¹.

D’Abadal escrigué que el primer en distingir una possessió diferent del comtat per part de Guifré en dos moments també, valgui la redundància, diferents, fou Pere Tomich en la seva obra *Histories e conquestes dels Reys de Arago e Comtes de Barcelona* (acabada en 1438 i editada en 1495). D’aquesta forma, l’adjudicació primera del comtat a Guifré:

«abans de la invasió sarraïna, [fou] feta en concepte de feu “que’l tingués per lo dit rey de França *en feu*” i la segona i definitiva en alliberar Catalunya dels invasors, “que d’aquí avant (el comtat) fos seu *en fin franc alou* amb totes les altres senyories que (el rei) tenia en la dita terra”»¹⁴⁷².

Tot seguit, el medievalista vigatà també asseverà que el primer autor en negar la possessió alodial de Barcelona/Catalunya per part del comte Guifré fou Pere Miquel Carbonell, cronista, arxiver i bon coneixedor de la documentació del Reial Arxiu de Barcelona, en les seves *Chròniques de Espanya* (pas del segle XV al XVI)¹⁴⁷³, en què introduí la idea que el comte Guifré I tingué el comtat barceloní en la condició de «feu honrat», és a dir, amb una condició jurídica en què el vassall només havia de jurar fidelitat i fer homenatge al seu senyor, sense ser forçat a fer servei o pagar cap cens com es feia

---

¹⁴⁷¹ Pere III d’ARAGÓ (1961: p. 79).

¹⁴⁷² Ramon d’ABADAL (1997: p. 53). El claudàtor és nostre.

¹⁴⁷³ Pere Miquel CARBONELL (1997).

en els feus comuns, segons l'explicació que del concepte féu molts anys després el cèlebre historiador barroc Jeroni Pujades¹⁴⁷⁴.

Segons d'Abadal, la fórmula del «feu honrat» de Carbonell tingué èxit, ja que fou adoptada per molts autors posteriors, com l'esmentat Pujades, alhora que el medievalista també afirmà que: «la calendació dels documents a nom del rei franc li feia suposar que no existia tal independència», més endavant hi torna a insistir: «El nostre arxiver Carbonell fou qui, a últims del segle XV, assenyalà aquest fet com a expressiu de la continuació de la sobirania franca després de Guifred el Pilós»¹⁴⁷⁵.

Tanmateix, les cròniques de Carbonell contradiuen el que ens indicà sobre elles Ramon d'Abadal, puix que, en primer lloc, si bé Carbonell afirmà que el comtat de Barcelona li fou infeudat a Guifré com a *feu honrat*, després, quan aquest comte:

«foragità los moros qui s'havien ocupat la ciutat de Barcelona fins Narbona. E fet acò, tengué tot lo seu comtat segurament, a tot la sua voluntat, tenint e posseint aquell franch e quití de tota subjecció. A la qual en lo temps abans era obligat per lo rey de França; qui après com davall és conegut, lo enaloà e renuncià tot son dret que hi tenia aquest comte Guifré»¹⁴⁷⁶.

I, en segon lloc, bo i que Carbonell certament indica que el costum de calendar els documents era perillosa per als catalans perquè podria ser una indicació que el rei de França continuava tenint algun domini sobre Catalunya, tanmateix, per Carbonell aquesta situació de domini francès havia expirat en temps de Guifré el Pilós, fet que quedà totalment confirmat amb el tractat de Corbeil. D'aquesta manera, escriu que l'any 1180:

«fonch ordenat que d'aquí avant los notaris en les cartes no metessen lo chalendari dels reys de França, lo qual acostumaven a metre, ans haguessin a posar en aquell[e]s l'any de la incarnació de Jesuchrist, com no fos cosa pertinent, ans molt perjudicial, als comtes de Barcelona, y encara als catalans, que ens les cartes se hagués a fer menció del rey de França, que en aquell temps no tenia ningun dret en lo comtat de Barcelona ne en les altres terres del principat de Catalunya; com dos reys de França ho havien leixat, e après, a qualsevol dret li pertangués en aquell ni en aquells, aquell sanct rey de França apellat Loys *novus* transigit, renunciat e diffinit, com apar per carta pública

---

¹⁴⁷⁴ Jeroni PUJADES (1829-1832: vol. 6, llibre. 9, cap. 32, pp. 312-314).

¹⁴⁷⁵ Ramon d'ABADAL (1997: pp. 53 i 141).

¹⁴⁷⁶ Pere Miquel CARBONELL (1997: vol. 2, p. 17).

de transacció, excessió, diffinició, et renunciació per acò feta e fermada per lo predict rey Loys al gloriós e gran conquistador rey d'Aragó apellat Jaume primer quinta idus maii en l'any de nostre senyor mil do-cents cinquanta-vuyt; la qual carta està recondida en lo Real Archiu de Barcelona, en lo armari pretitulat Negociarum Catalonie, in sacco de ·A·»¹⁴⁷⁷.

Per tant, tot i introduir el concepte de *feu honrat* i advertir sobre les datacions franques, Carbonell, com tota la tradició que el precedia des de finals del segle XII, era partidari de considerar Guifré I comte aloer.

En qualsevol cas, fem constar que, tal com indica el fragment, potser sí que fou el primer autor en servir-se del tractat de Corbeil com a prova definitiva de la renúncia per part del rei de França sobre qualsevol dret que pogués tenir sobre part de Catalunya.

Les *Cròniques* de Pere Miquel Carbonell no foren editades fins a l'any 1547, tenint a partir d'aleshores una difusió significativa. Un dels seus lectors fou el cronista valencià Pero Anton Beuter. Aquest, en la seva *Segunda parte de la Coronica general de España* (1551), a més de citar Carbonell, s'inspira en part en ell per parlar sobre la qüestió de la relació dels reis de França amb els comtes de Barcelona i Catalunya. En una nota marginal escriu:

«Tuviero[n] por costu[m]bre los notarios Cathalanes, de poner en sus Kale[n]darios de sus autos y cartas, el rey q[ue] en Fra[n]cia reynava, y el año de su reyno, hasta que el rey Loys noveno deste no[m]bre y llamado el sa[n]to, lo reun[n]cio al rey don Iayme que gano Vale[n]cia, y fue esta renunciacio[n] año del señor .1250. [sic, per 1258] qnto idus Maii. en Claramo[n]t de Alvernia, no muy lexos de Montpellier. Esta la carta en el archio de Barcelona: en el armario de los negocios de Cathaluña, en la letra A. Haziasse aq[ue]llo primero por reconocimiento de señorío q[ue] los reyes de Francia solia[n] tener en Cathaluña»¹⁴⁷⁸.

En aquesta nota no estigué gaire encertat Beuter, ja que els regnats del rei franc es deixaren d'utilitzar en la documentació catalana des de 1180, i no pas des del 1258, l'any en què té lloc el tractat de Corbeil, ni del 1250, data que el cronista valencià escrigué erròniament, ja que en la mateixa obra ens ofereix l'any correcte, com veurem. Sigui com sigui, Beuter anotà: «don jofre Velloso [...] fue tercero conde de Barcelona, en franco

---

¹⁴⁷⁷ Pere Miquel CARBONELL (1997: vol. 2, p. 40).

¹⁴⁷⁸ Pero Anton BEUTER (1551: cap. 12, f. 32v.). Els claudàtors són nostres.

alodio»¹⁴⁷⁹, però quan profunditza en el tema, diu que l'emperador franc prometé al comte Guifré:

«que si podía defender la tierra de Cathaluña que le quedaba y cobrar lo que havia perdido, o qualquier otra tierra de nuevo, que el condado de Barcelona, y principado de Cathaluña fuesen suyos propiamente para el y los suyos, con feudo que por el le reconociesse como superior, y pudiessen a el recurrir en causas de appellacion. Esta donación, y enfeudacion fue hecha año del Señor ochocientos y ochenta quatro, y de entonces se tomo por costumbre de poner en las cartas el año del Rey q[ue] en Fracia reynava. Estan las cartas de la donación en el archio de Barcelona. Y antes desta donación dava el Rey de Francia el condado de Barcelona a quien bien le parescia, y al tiempo q[ue] se le antojava. [...] Dizen los Cathalanes q[ue] este co[n]de ovo el co[n]dado en fra[n]co alodio libre de toda sojecion del Rey de Francia, pero yo hallo lo co[n]trario, porq[ue] Lotario q[ue] fue muchos años después dio el privilegio q[ue] arriba truximos al Abbad de sant Cucufato. Y adelante mostraremos como esta general exempcion y libertad otorgo el Rey Loys el santo al Rey don Iayme nuestro»¹⁴⁸⁰.

També cità a Carbonell quan torna a tractar sobre les relacions entre Lluís IX de França i Jaume I d'Aragó:

«Hallo tambien que en el mesmo .1258. a tres de Mayo, dia de la invencion de la Cruz, relaxo el dicho santo Rey Luis, al Rey nuestro don Iayme, todo el derecho de superioridad que pudisse tener en Barcelona, o en Cathaluña, segun que hasta entonces los notarios tenían por costumbre de poner en los calendarios que recibian el año del rey de Francia que entonces reynava. Assi que renuncio y transporto y diffinio todos los juros, derechos y acciones que se podian por su parte pretender en dicha tierra de Cathaluña, y dende entonces no se pusiero[n] en los calendarios de los notarios, los años de los reyes de Francia, como fe halla este aucto en el Archio de Barcelona, segun dize el coronista Cathalan Miguel Carbonell, hablando del Rey don Iayme. Y el mesmo año el Rey don Iayme le renuncio al Rey sant Luis Carcassona y Besiers, con otros pueblos que alli tenia, dandola en dote a hija doña Ysabel. Luego siguese q[ue] este matrimonio fue año del Señor 1258. Porq[ue] ento[n]ces se dio la espina y la libertad suprema exemida de recurso a Barcelona, con todos los derechos pretendidos»¹⁴⁸¹.

---

¹⁴⁷⁹ Pero Anton BEUTER (1551: cap. 12, f. 32v.).

¹⁴⁸⁰ Pero Anton BEUTER (1551: cap. 13, f. 34v.). Els claudàtors són nostres.

¹⁴⁸¹ Pero Anton BEUTER (1551: cap. 50, f. 143r.). Els claudàtors són nostres.

Així, fou Beuter i no Carbonell qui negà l'al·loditat a Guifré el Pilós. Com veurem, tot seguit, el cronista Jeroni Pujades s'inspirà, en part, en Beuter, quan tractà aquestes qüestions que ens ocupen en els capítols 31 i 32 del llibre novè de la segona part de la seva *Crónica universal de Cataluña*. Ja hem exposat l'opinió de Pujades anteriorment, però cal veure què digué sobre el tractat de Corbeil.

Segons el cronista, la situació del feu honrat entre Guifré I de Barcelona i Jaume I d'Aragó quedaria totalment confirmada amb el tractat de Corbeil, idea en què Jeroni Pujades admet que obtingué la documentació «conservada en el Real Archivo de Barcelona donde la he leído, y visto concordar con lo que escribe el Dr. Beuter en cierta adicion marginaria de su crónica [...] y por tanto tiene mi opinion el dicho Dr. Antonio Beuter»¹⁴⁸². D'aquesta manera arribà Pujades a la conclusió que Guifré I no tingué Barcelona-Catalunya en alou, almenys de dret fins al tractat de Corbeil, quan Jaume I quedà amb tota seguretat com a absolut senyor alodial i suprem en tot el Principat, sense reconèixer ningú altre en les qüestions temporals excepte Déu.

Hem seguit aquesta evolució historiogràfica fins a arribar al punt intermedi que ens plantejà Jeroni Pujades: ni Guifré aloer (tradicció medieval i Carbonell) ni alt senyoriu del rei de França fins a Jaume I (Beuter). I ho hem fet perquè, tot i haver passat molt desapercbut, el mateix Ramon d'Abadal va reconèixer que, per a la tesi de la independència de fet, però no de dret, i la liquidació d'aquesta situació amb el tractat de Corbeil, s'havia inspirat precisament en les interpretacions històriques de Pujades¹⁴⁸³. Així, d'Abadal, es guià per la lògica de Pujades del qual deia que:

«havia encarrilat per la bona via la qüestió històrica de la sobirania dels nostres comtes, definint-la com una qüestió de fet arribat evolutivament. Quedava exclosa tota concessió reial expressa. I per aquest camí s'hauria anat clarificant la història a no ésser per una troballa feta per Pròsper de Bofarull, a l'Arxiu de la Corona d'Aragó, de cert document».

D'aquesta manera comença a repassar els posicionaments de la historiografia dels segles XIX i XX (Tastu, els Bofarull, Pi i Arimon, Balari i Jovany o Calmette, entre d'altres), que continuaven la mateixa discussió historiogràfica que els autors d'Antic

---

¹⁴⁸² Jeroni PUJADES (1829-1832: vol. 6, llibre 9, caps. 31-32, pp. 309-319. La citació a les pp. 317-318).

¹⁴⁸³ Ramon d'ABADAL (1997: pp. 49-61 i 140).

Règim, però ara amb un vocabulari més modern (en comptes de *feus* i d'*alous* es parla d'*independència* i *sobirania*) i amb unes conseqüències molt més acadèmiques que no pas juridicopolítiques, com eren les que podien produir les conclusions dels cronistes anteriors al món liberal¹⁴⁸⁴.

---

¹⁴⁸⁴ La citació i les interpretacions a Ramon d'ABADAL (1997: pp. 54-61).

3. 5. 2. 3. Comtats dels segles IV-XIII a mode d'estats dels segles XIX i XX

El professor d'Abadal interpretà l'evolució política dels comtats catalans amb bona lògica, però segons els paràmetres del món geopolític dels segles XIX i XX, quelcom, d'altra banda, propi de la historiografia de la seva època. Així, doncs, parlar d'independències dels comtats en relació amb el regne de França; cercar una proclamació d'independència en el suposat trencament entre el rei Hug i el comte Borrell¹⁴⁸⁵; concebre els drets reivindicats pels reis de França sobre comtats catalans com una alta sobirania dels Capets mantinguda durant dues centúries i mitja; defensar que l'esmentada alta sobirania s'extingiria amb el Tractat de Corbeil; afirmar que el tractat reconeixia de dret les predites independències comtals i utilitzar tot això com a explicació al fet que els comtes de Barcelona dels segles XI-XIII no prengueren el títol de reis de Catalunya, és retrotreure anacrònicament la lògica dels estats-nació contemporanis a aquelles llunyanes centúries.

En el món de la feudalitat naixent, la llei i la legitimitat política s'adaptaven contínuament als nous poders emergents, en la mesura de senyors i llinatges tingueren força per imposar-se de manera efectiva sobre el territori, com fou el cas dels diferents comtes catalans amb els seus comtats. El procés d'emancipació d'aquests respecte a la reialesa franca fou una gradual i quotidiana assumpció del poder entre els segles IX i XI.

Per molt que es busqui, difícilment es podrà trobar mai una declaració comtal d'independència, que seria allò propi de societats més modernes, ni que sigui en forma d'un trencament explícit de vassallatge com el que se li ha estat atribuït al comte Borrell II.

Per tant, com hem vist, l'objectiu del tractat de 1258 no era pas legalitzar les il·legals independències dels comtes catalans produïdes més de dos-cents cinquanta anys enrere, sinó una aliança entre dos reis del segle XIII, materialitzada a través de la renúncia mútua a drets, per evitar-se problemes l'un amb l'altre.

Consegüentment, no sembla gens realista concebre que els comtes de Barcelona i, més tard, els reis d'Aragó dels segles XII i XIII no s'atribuïssin el títol de «rei de Barcelona» o de «rei de Catalunya» a causa de l'escrupolós respecte a la potestat d'una

---

¹⁴⁸⁵ Sobre el concepte «independència» en el món hispanoamericà i l'auge del seu ús en el camp de la geopolítica en els segles XVIII i XIX, especialment lligat a les revolucions atlàntiques, vegeu: Alejandro SAN FRANCISCO (ed.) (2014).

antiquíssima dinastia extinta el 987, potestat que, a més, els comtes d'aquestes centúries consideraven que era seva, almenys des dels temps de Guifré el Pilós, com es veu reflectit en cròniques com les *Gesta Comitum Barchinonensium* o els documents de propietat recollits en el *Liber Feudorum maior* (finals del segle XII)¹⁴⁸⁶. Així, doncs, som del parer que la falta d'un títol reial propi per a Catalunya ha de respondre a motius que tenen ben poca relació amb els reis de França.

---

¹⁴⁸⁶ Stefano Maria CINGOLANI (2010b: pp. 219-252). Segons el professor Cingolani, la coherència ideològica d'ambdues reforça, encara més, la vinculació de les *Gesta* amb la voluntat i supervisió del rei Alfons I. Stefano Maria CINGOLANI (2012: pp. 14-24).

3. 5. 2. 4. Sobre la manca d'un títol regi per a Catalunya

Segurament, no hi deu haver cap amant de la història catalana que no s'hagi plantejat per què els sobirans catalanoaragonesos no s'intitularen mai *rex cathalanorum* conformant un *regnum Cathaloniae*.

Enfront de l'explicació habitual de l'alta sobirania reial francesa, que acabem de declinar, penso que l'explicació de la no-consecució del títol reial català radica, bàsicament, en tres factors interns:

El primer és la manca de necessitat. Des de 1162 els comtes de Barcelona gaudiren de la dignitat règia que els conferia ser «lo senyor rei d'Aragó», fet que de cara a l'exterior els equiparà nominalment a la resta de reis cristians¹⁴⁸⁷ i, de cara a l'interior, esdevingué el principal argument per a la consolidació del poder del comte barceloní com a sobirà de tot Catalunya, ja que la seva condició reial el situava per sobre dels altres comtes i nobles catalans, motiu pel qual els catalans es referissin a ell de forma absolutament generalitzada com «lo senyor rei»¹⁴⁸⁸.

El segon factor és el caràcter políticament compost de la Catalunya medieval. Aquesta no nasqué directament com una unitat política compacta i tampoc de la unificació d'un conjunt de dominis territorials pertanyents al mateix príncep, com fou el cas d'Aragó. Aquest regne sorgí durant el segle XI de la conversió del petit comtat d'Aragó en regne, i acabà de conformar-se en el segle XII amb la inclusió com a part d'aquest d'altres territoris veïns, com foren el comtat de Sobrarb o el regne de Saragossa, que eren tots ells dominis directes del rei aragonès i no pas de vassalls seus. En canvi, Catalunya era el resultat de la suma de múltiples comtats independents entre ells, regits per diferents comtes que gaudien de la potestat suprema sobre els seus respectius comtats. Bo i que en el segle XII la major part d'aquests comtats convergissin vers el domini barceloní, encara romangueren tres comtats catalans que no formaven part del domini de la Corona, puix que els comtes de Rosselló i Cerdanya de finals del segle XII i inicis del XIII eren membres de la família reial. Així, els comtes d'Urgell, Empúries i Pallars no només gaudien d'una notable autonomia, sinó que, a més a més, es podien equiparar al rei d'Aragó i comte de Barcelona, tant per posseir una prosàpia tan antiga i noble com la

---

¹⁴⁸⁷ Vegeu: Víctor FERRO (1999).

¹⁴⁸⁸ Armand de FLUVIÀ (1994, p. 128) i Flocel SABATÉ: (2009b: p. 100).

seva, com per gaudir del mateix rang comtal que el rei d'Aragó en allò que respectava a Catalunya.

El tercer factor, i potser el més influent, fou la voluntat de la classe dirigent catalana d'escurçar al màxim les diferències entre ella i el seu príncep sobirà. Abans i després de l'ascens barceloní al soli aragonès, els comtes, vescomtes, bisbes, abats, barons i castlans catalans eren molt reticents a sotmetre's al control del comte de Barcelona. En conseqüència, els membres de la revoltosa elit catalana dels segles XII i XIII es relacionaven amb el monarca catalanoaragonès segons els interessos que els impel·lien en cada moment. Tant el podien tractar com el seu senyor sobirà com també com a simple *primus inter pares* contra el qual podien rebel·lar-se amb relativa facilitat¹⁴⁸⁹. Potser en aquesta dialèctica permanent entre el rei i la resta de la classe dirigent de Catalunya, encapçalada pels comtes emporità, urgellenc i pallarès i els vescomtes, s'entenen millor alguns fets, com per exemple, les reivindicacions que Jaume I feia del seu títol i ascendència reial aragonesos, sense que aquestes reflexions sortissin mai de la cort barcelonina; o la voluntat de Pere II el Gran d'intitular-se rei d'Aragó en exclusiva en la titulació dels documents i fer un únic acte de jurament de privilegis que servís per al conjunt de territoris la Corona d'Aragó¹⁴⁹⁰.

De fet, existeixen una tríada de fets que semblen confirmar aquestes hipòtesis:

En primer lloc, l'esmentada creació dels regnes de Mallorca (1229) i València (1238) amb la seva legalitat privativa. La historiografia indica que si Jaume I erigí aquests nous dominis com a regnes autònoms, i no com a noves regions de Catalunya o d'Aragó, fou de per tal de controlar-los millor i extreure'n molt més rendiment. Llavors, per què aquest rei —que en la seva crònica no dubtà a deixar escrit: «Cathalunya, que es lo meylor Regne d'Espanya, el pus honrat, el pus noble»¹⁴⁹¹— no prengué per si mateix el títol de *rex Cathalonie*, ni tan sols després del tractat de Corbeil? Doncs perquè la classe dirigent catalana —de la qual els reis depenien per finançar les seves múltiples guerres i per controlar el país—, n'era l'autèntic impediment, com veurem i com advertí el mateix d'Abadal quan esmentà de passada, en fer al·lusió al problema polític que suscitarien al rei Jaume I les probables reticències que acompanyarien una proclamació especial de regne per a Catalunya¹⁴⁹².

---

¹⁴⁸⁹ Flocel SABATÉ (2005b: pp. 483-498).

¹⁴⁹⁰ Stefano M. CINGOLANI (2015a: pp. 172-184).

¹⁴⁹¹ Jaume I d'ARAGÓ (2007: cap. 392, p. 413).

¹⁴⁹² Ramon d'ABADAL (1987: p. 67).

En segon lloc, cal recordar que foren els tres braços estamentals catalans que, aprofitant la crisi i debilitat règia a causa de la guerra contra el Papat, Nàpols i França arran de la conquesta catalanoaragonesa de Sicília (1282), feren sancionar per llei, en les Corts de Catalunya de 1283, que el rei Pere II i els seus successors no podrien emprar de forma oficial a Catalunya cap altra titulació que no fos la comtal barcelonina¹⁴⁹³. Fet que demostra la voluntat de la classe dirigent catalana d'evitar el distanciament jeràrquic, ni que fos formal, entre el rei i l'alta noblesa comtal del país.

En tercer lloc, hem de tenir en compte el procés judicial que el rei Pere III el Cerimoniós incoà contra el rei Jaume III de Mallorca l'any 1343 per prendre-li el regne de Mallorca i els comtats de Rosselló i Cerdanya. Tot i que tractarem amb més deteniment aquesta qüestió en el següent apartat, només volíem posar de manifest que quan el rei Pere III d'Aragó reivindicà la seva condició de sobirà i la seva jurisdicció suprema sobre Catalunya, no se serví dels mots «rei» i «regne», sinó dels termes «príncep» i «Principat», fet que segurament té molt més a veure amb les elits catalanes i la prohibició legal imposada per les Corts de l'any 1283, que no pas amb cap poder extern .

Com ja hem anunciat en començar a tractar sobre el concepte «principat», el perquè del fet que Catalunya no fos oficialment un «regne» s'incardina en la qüestió de quina fou, llavors, la categoria política que ostentà Catalunya durant les èpoques medieval i moderna.

---

¹⁴⁹³ Flocel SABATÉ (1997: p. 341).

3. 5. 2. 5. Catalunya: comtat, regne o principat?

En un principi, «comtat de Barcelona» feia referència només al seu territori estricte, sobre el qual el comte exercia el seu poder com a funcionari del rei franc i, ja clarament del segle XI en endavant, com a sobirà. Amb el pas del temps, el comtat barceloní fou incloent els comtats de Girona, Osona, Besalú, Cerdanya, Rosselló i Pallars Jussà, sense que els comtes barcelonins, ja en segle XII, actuessin respecte a aquestes noves adquisicions com a comtes autònoms de Girona, de Besalú o Pallars Jussà, sinó simplement com a comte de Barcelona i rei d'Aragó, car les titulacions comtals catalanes, fora dels moments immediatament posteriors a les incorporacions, no allargaren la titulació del monarca, essent encabides en la titulació barcelonina. De la mateixa manera, els territoris de Tortosa (1148) i Lleida (1149), conquerits pel comte Ramon Berenguer IV, també passaren a formar part del comtat de Barcelona¹⁴⁹⁴. Doncs bé, és just en la segona meitat del segle XII quan comencem a trobar el mot «Catalunya» en la documentació com una suma de comtats: els d'Empúries, Pallars Sobirà i Urgell més el comtat de Barcelona. Un gran comtat, aquest darrer, que incloïa en el seu si els territoris de Barcelona, Girona, Osona, Besalú, Lleida, Tortosa, Pallars Jussà, Cerdanya, Rosselló i, a temporades, Ribagorça.

L'acumulació de comtats per part del comte barceloní i la seva pretensió sobirana sobre tot Catalunya comportà que, al poc temps, el concepte «comtat de Barcelona» se cenyís no només al territori sota domini directe del comte de Barcelona, sinó també als territoris de la resta de comtes catalans. Així, el rei Jaume I d'Aragó establí els límits territorials del «comitatum Barchinone cum universa Catalonia a Salsis usque Cincham» (1244)¹⁴⁹⁵.

Aquesta Catalunya, en què restaven inclosos els comtats de Ribagorça i Pallars, era l'herència que el rei Jaume —abundós en descendència— pretenia llegar al futur comte de Barcelona, el seu fill secundogènit Pere (1251)¹⁴⁹⁶, al qual féu jurar com a futur «dominum naturalem Cathalonie et dominum naturalem et comitem Barchinone» (1251), i que més tard fou directament anomenat «heredi Catalonie» (1257 i 1258)¹⁴⁹⁷. Resulta

---

¹⁴⁹⁴ Flocel SABATÉ (2007b).

¹⁴⁹⁵ Stefano Maria CINGOLANI (2015a: p. 168).

¹⁴⁹⁶ Flocel SABATÉ (2016: p. 46).

¹⁴⁹⁷ Stefano Maria CINGOLANI, (2015a: p. 168).

tan clara la inclusió de la resta de comtats a Catalunya que el mateix rei Jaume I, en el capítol 392 de la seva crònica, rememora un discurs que féu l'any 1264 on digué que a Catalunya «hi ha quatre comtes, ço és, lo comte d'Urgell e el comte d'Empúries e el comte de Foix e el comte de Pallars»¹⁴⁹⁸, sense comptar-se a si mateix com a comte per ser, alhora, rei d'Aragó, Mallorca i València.

D'aquesta manera, ja a inicis del segle XIV restava totalment consolidat el fet que ésser comte de Barcelona equivalia a posseir el domini superior sobre tot Catalunya¹⁴⁹⁹. Una equivalència feia sinònims el comtat de Barcelona i Catalunya, la qual es mantingué a través del temps, com ens mostra el jurista i cronista Andreu Bosch, el 1628, quan escrigué:

«dir Catalunya, o lo Comtat de Barcelona tot es una cosa, y aixi ho entengueren apres les co[n]stitucio[n]s, è Historiadors, co[m] baix mes clar se provarà. Tambe se troba practicat que a Cathalunya dona[n] titol de Principat tant les historios [sic] com los mateixos usatges antichs, constituscions noves, provisions Reyals sens fer differència en dir, Cathalunya, o Co[m]tat de Barcelona, o Principat de Cathalunya, que tot es una cosa»¹⁵⁰⁰.

---

¹⁴⁹⁸ Jaume I d'ARAGÓ (2007: cap. 392, p. 413). El comte Nunó Sanç de Rosselló i Cerdanya no apareix entre els comtes de Catalunya perquè, segons el rei, aquestes paraules foren pronunciades a les corts de Saragossa de l'any 1264, i el predit comte havia mort en 1241 passant els seus comtats al domini directe de Jaume I. Finalment, el comte de Foix, malgrat no ser un comte català és comtat com un dels comtes de Catalunya per ser vescomte de Castellbó.

¹⁴⁹⁹ Tanmateix, a Catalunya, entre els segles XIII i XIX, a banda del comtat de Barcelona, altres territoris mantingueren la denominació de «comtat». El cert és que, a banda del comtat barceloní, tots els comtats existents a la Catalunya d'Antic Règim no eren pas entitats polítiques autònomes de la categoria d'un *regnum*, sinó senyories de jurisdicció nobiliària dins del marc territorial català, amb l'excepció singularíssima, entre els segles XIV i XVII, dels comtats de Rosselló i Cerdanya, que es mantingueren com a tals dins la jurisdicció reial. En qualsevol cas, per comprendre correctament la qüestió comtal a Catalunya, s'ha de distingir diverses categories de comtats. En primer lloc, tenim aquells comtats d'origen carolingi i en el moment de formació de Catalunya (segles XII i XIII) no estan sota el domini directe d'alguna branca del llinatge reial catalanoaragonès (Urgell, Empúries, Pallars Sobirà), però que acabaren conformant Catalunya per la submissió dels seus comtes al rei d'Aragó i comte de Barcelona, reconeixent-li la primacia principesca. Amb tot, els comtes d'Urgell, Empúries i Pallars regiren els seus comtats amb una amplíssima independència, ja que no els havien rebut com a feus per privilegi reial del comte barceloní. Aquesta situació es mantingué fins que, per diversos avatars, els comtats foren annexats al patrimoni reial durant els segles XIV-XV. En segon lloc, trobem aquells comtats d'origen carolingi que, poc a poc, passaren a formar part del patrimoni directe de la Corona d'Aragó i, posteriorment, foren recreats pel sobirà catalanoaragonès com a senyories baronials atorgats a feudataris. Aquest fou el cas dels recreats comtats de Cerdanya i Rosselló, en els segles XII i XIII i, també, el dels també recreats comtats de Ribagorça, Empúries, Urgell, Osona, Besalú i Pallars en els segles XIV i XV. En tercer lloc, tenim aquells altres comtats que són creats *ex novo* pels reis d'Aragó a partir del segle XIV, sense reminiscència directa al passat carolingi. Entre aquests trobem, per exemple, el comtat de Prades (1324), l'elevació del vescomtat de Cardona a comtat (1375), el comtat de Montagut (1599) o el comtat de Creixell (1691). Salvador J. ROVIRA (2009: especialment, la p. 43).

¹⁵⁰⁰ Andreu BOSCH (1628: p. 98). Els claudàtors són nostres.

Tanmateix, l'ús de «comtat» o «comtat de Barcelona» per anomenar Catalunya es convertí, ja en els darrers segles medievals, però sobretot en els moderns, en un cultisme més propi d'obres històriques o jurídiques que no pas del món polític i molt menys de la vida quotidiana dels catalans. Aquests es referien a Catalunya amb la categoria política de «principat de Catalunya» i, fins i tot, de «regne de Catalunya» abans que no pas de «comtat de Barcelona» o no diguem ja l'inexistent «comtat de Catalunya». De fet, els únics territoris catalans de jurisdicció reial que conservaren viu el nom de «comtat» i una certa singularització del conjunt territorial català foren el Rosselló i la Cerdanya. D'aquesta manera, el nom polític oficial de Catalunya, almenys fins a la integració d'aquests comtats septentrionals en el regne de França l'any 1659, fou: principat de Catalunya i comtats de Rosselló i Cerdanya¹⁵⁰¹. L'autonomia dels comtats del nord era més formal i nominal que efectiva, ja que malgrat disposar d'institucions reials pròpies com el governador o els jutges d'apel·lacions, els comtats no només es definien com a part de Catalunya, sinó que es regien pel dret constitucional català, eren governats pel mateix virrei que el Principat, els seus representants participaven a les corts catalanes i la Generalitat de Catalunya tenia jurisdicció sobre ells.

Les nostres fonts dietarístiques ens constaten que «comtat» és un concepte poc emprat per la classe dirigent catalana d'inicis del segle XVIII. Només l'hem comptabilitzat 203 vegades entre les dues fonts sota les formes «comtat», «comptat»,

---

¹⁵⁰¹ Elisabet Mercadé ens parla de l'ús «comtat/s» en referència al Rosselló i la Cerdanya en els períodes de 1701-1702 i 1705-1706: «En analitzar la veu *comtats* s'ha cregut convenient agrupar totes les concordances on apareix comtat: *Cataluña y sus condados, Principat i comtats i Principat de Cataluña i comtats*. Totes aquestes formes tenen un caràcter residual, el seu ús és poc comú i es reserva a moments protocol·laris i formals. Només apareix en documents de gran transcendència, com són els referents a la capitulació de la ciutat de Barcelona i el Principat, emesos per membres de les institucions catalanes; el jurament de les constitucions per part de l'arxiduc Carles o l'acte d'obertura de les Corts, l'any 1705. L'ús de la denominació *comtat* es pot considerar un anacronisme. Els comtats de Rosselló i part del de la Cerdanya ja no formaven part dels territoris del Principat des de l'any 1659 i el fet que es recorri a aquesta fórmula s'ha interpretar en sentit polític, com una manifestació dels anhels de les institucions catalanes per recuperar uns territoris als quals els catalans mai no havien acceptat renunciar i pels quals s'havia compromès a lluitar l'arxiduc Carles». Més endavant, posa de manifest l'evolució que ha viscut el concepte en el període modern segons les dades dels períodes cronològics que ella ha estudiat: «Qualsevol de les concurrències amb la veu *comtats* (Catalunya i comtats, Principat de Catalunya i comtats) han perdut vigència. Al segle XVI s'usaven amb una certa regularitat, al voltant del 7%. En canvi al segle XVII el seu ús no arriba al 2%; posteriorment s'ampliarà al 3,33%, però ja s'ha comentat anteriorment que possiblement el seu ús respon, en un [sic, per uns] moments molt determinats, a l'expressió d'una clara intenció política en refermar la seva voluntat de recuperar uns territoris que feia anys que s'havien perdut». Elisabet MERCADÉ, (2007: pp. 279 i 284).

«condado», «comtats», «comptats» i «condados», amb una clara diferència entre el dietari de la Diputació: 165 (81.28%) enfront de les 38 (18.72%) del dietari del Consell.

El més habitual és que el concepte s'utilitzi per fer referència als comtats de Rosselló i Cerdanya, però també apareixen diversos comtats de jurisdicció nobiliària com són els d'Empúries, de Centelles, d'Erill o de Prades, entre d'altres.

Dins del còmput global, el nombre d'al·lusions al «comtat de Barcelona» és, realment, molt escàs. Del total de 203 aparicions entre ambdós dietaris, ens consta que només cita el comtat barceloní en 27 ocasions (el 13.3%), sempre amb el mot en singular i, normalment, en textos de caràcter historicojurídic, sobretot, per fer referència a antics privilegis medievals¹⁵⁰².

Vist l'ús erudit del qual anà impregnant-se «comtat de Barcelona» entre els segles XIV i XVIII, plantejem la hipòtesi que la popularització de la identificació de Catalunya amb «comtat» tingué lloc durant els segles XIX i XX.

Una pista ens l'ofereix la que avui dia es considera com la versió antiga de l'himne nacional de Catalunya. Abans que Emili Guanyavents escrigués la lletra actual de l'himne *Els Segadors* (1897), que comença amb «Catalunya triomfant, tornarà a ser rica i plena», el compositor Francesc Alió publicà la versió antiga (1892), que basant-se en les versions històriques recollides pel cèlebre sacerdot osonenc Jacint Verdaguer unes dècades abans, segueix de forma molt més precisa els fets històrics succeïts el 1640 que iniciaren la Guerra de Separació de Catalunya. Tanmateix, Alió afegí diversos canvis. Un d'ells fou la substitució del primer vers de les versions recopilades per mossèn Cinto que s'iniciaven amb: «Ay ditxosa Catalunya, qui t'ha vist tan rica y plena!» i «Catalunya, Catalunya, Catalunya rica i plena!» per «¡Catalunya, comtat gran, qui t'ha vist rica y plena!». D'aquest canvi es queixava, ja llavors, el canonge vigatà Jaume Collell, bon coneixedor de les balades històriques, tot recordant: «que mai s'ha dit Comtat á Catalunya, sinó Principat, que fou la reunió de tots los antichs Comtats de la terra catalana»¹⁵⁰³.

Canviant de concepte, hem esmentat el terme «regne» en el títol d'aquest apartat, perquè segons exposà el filòleg valencià Antoni Ferrando, els conceptes cultes de «regne» o «reialme» emprats a l'edat mitjana per referir-se a una entitat política medieval no es corresponien amb el significat del llatí *regnum* (imperi o comandament), sinó que eren una adaptació del mot romanç *re[y]alme*, relacionat amb *regimene*, termes que

---

¹⁵⁰² Vegeu alguns exemples: MNA: vol. XXIII, pp. 178 i 183 i DGC: vol. IX, p. 1362; vol. X, pp. 643 i 1522.

¹⁵⁰³ Les citacions a Jaume AYATS (2011).

s'estengueren del nord del regne francès cap als dominis occitans, passant d'aquí al nord d'Itàlia i a la naixent Catalunya durant el segle XII. Aquests termes servien per al·ludir de forma genèrica al règim d'ordenament jurídic i polític d'un país amb unes lleis, unes institucions i una personalitat pròpies que, com ja hem dit amb anterioritat, constituïen una *respublica* (cosa pública)¹⁵⁰⁴.

En aquest sentit genèric, cadascun dels dominis regits pel rei d'Aragó era un regne, Catalunya entre ells, cosa que motivà que les *Constitutions y altres drets de Cathalunya* continguessin expressions com: «aquests regnes de Cathalunya, Valencia y Aragó»¹⁵⁰⁵, o que en altres fonts juridicopolítiques i institucions aparegui Catalunya catalogada de regne. Per exemple, el 10 d'agost de 1537, l'escrivà racional de la Diputació anotà que en aquell dia: «entrà la magestat del emparador y rey nostre senyor en la vila de Moncó, en la qual sa magestat ha convocades Corts Generals per a los tres regnes»¹⁵⁰⁶, és a dir, Aragó, València i Catalunya.

De fet, l'expressió «regne de Catalunya» fou del gust dels escriptors del segle XVI i XVII, molts d'ells castellans, viatjats i ben considerats. A mode d'exemple, només citarem alguns casos, com fou l'explorador i conqueridor sevillà Martín Fernández de Enciso, qui en la seva *Suma de Geographia, q[ue] trata de todas las partidas e provincias del mundo en especial de las indias e trata largamente del arte del marear* (1546), anotà: «Barcelona es ciudad noble, rica y ge[n]til; tiene los mejores edificios de casas de toda la Europa. Es cabeça d[el] reyno de Cataluña»¹⁵⁰⁷. També disposem d'un altre exemple de l'arxiconegut Miguel de Cervantes, qui escrigué amb tota naturalitat en *La Galatea* (1585): «y fue que viniendo Timbrio caminando por el reino de Cataluña, a la salida de Perpiñán dieron con él una cantidad de bandoleros»¹⁵⁰⁸. També comptem amb un clergeu cordovès, Juan Valladares de Valdelomar, el qual en el seu *Cavallero venturoso, con sus extrañas aventuras y prodigiosos trances adversos y prósperos*, escrit abans de 1617, explicava que els seus personatges:

«Guardando este orden llegaron á Nuestra Señora de Montserrate, visitaron su santo templo y subieron á las ermitas más cercanas. Llegaron á Barcelona, en la cual estuvieron cerca de cuatro meses en una posada gastando lo que llevaban, en especial el ermitaño, que

---

¹⁵⁰⁴ Antoni FERRANDO (1980: pp. 136 i 137).

¹⁵⁰⁵ La citació a Jesús LALINDE (1997: p. 450).

¹⁵⁰⁶ DGC: vol. 1, p. 451.

¹⁵⁰⁷ Martín FERNÁNDEZ DE ENCISO (1546: text editat sense numerar).

¹⁵⁰⁸ Miguel de CERVANTES (2009: pp. 104-105).

los peregrinos en una fábrica ganaban su sueldo á peones, porque no se hallaba embarcación segura. En este tiempo andaba la ciudad y reino de Cataluña alborotado con muchas compañías de á caballo y de infantería para ir á estorbar un ejército francés que intentaba entrar por Perpiñán»¹⁵⁰⁹.

I finalment, esmentarem un parell de tractadistes catalans. Novament citem el cavaller Francesc de Gilabert i els seus influents *Discursos sobre la calidad del Principado de Cataluña* (1611).

Parlant del bandolerisme al Principat, escrigué que el virrei de Catalunya tenia poca culpa del fenomen: «por ser el Reyno grande, lo que es causa de que quando llega a noticia del Viso Rey el daño, está ya tan encendido el fuego, que falta agua para matarle, pues por la prompta yra del Catalá[n], con brevedad la pone en execució[n]»¹⁵¹⁰.

Unes dècades després, el jesuïta olotí Manuel Marcillo reivindicava en l'obra *Crisis de Cataluña hecha por naciones extranjerias* (1685) la història de Catalunya, de la següent forma:

«Atrévome a dezir, que si en toda España ay Provincia de esclarecido nombre, y fama entre los historiadores, ora se pongan los ojos en las hazañas, ora en la fertilidad de la tierra, y abundancia de todas las cosas, ora en lo numeroso de la población, es Cataluña: cosa que no se podrá negar quien estuviera versado en las historias deste Reino»¹⁵¹¹.

Elisabet Mercadé recercà el concepte en un sèrie d'anys entre la segona meitat del segle XVI i inicis del XVIII, i les seves conclusions de l'evolució d'aquest ens indiquen un:

«ús gairebé inexistent del terme *regne* als segles XVII i XVIII, i la seva davallada respecte del segle XVI. En el període 1576-85, la veu *regne* per anomenar Catalunya s'empra dotze vegades, cosa que representa el 9,75% del total. En el període comprès entre 1668-77 s'utilitza molt menys, només sis vegades i només representa l'1,71%; el seu ús no era habitual, sinó que s'emprava de manera casual [cal recordar que l'única font de que se serveix per aquests períodes és el dietari del Consell barceloní]. El fet que en el corpus actual [parla ara de la documentació que utilitza per investigar els anys 1701-1702 i 1705-1706] només

---

¹⁵⁰⁹ Juan VALLADRES (1902: p. 108).

¹⁵¹⁰ Francesc de GILABERT (1616, disc. 1, f. 8).

¹⁵¹¹ Citat a Antoni SIMON (febrer 1993b: p. 14).

aparegui una vegada per referir-se al Principat confirma la tendència que aquesta veu cada cop és menys popular. Al segle XVII només havia aparegut en una carta enviada de part de la ciutat al virrei de València en què demanava ajuda per fer front a una invasió de l'exèrcit francès i en la resposta a aquesta carta. Aquests aspectes ens porten a considerar que l'ús d'aquesta veu és una manera d'enriquir el llenguatge d'aquelles missives, ja que en el mateix document també s'empraven *Principat, província i país*¹⁵¹².

Més endavant, parlant sobre el vocabulari polític entre 1701-02 i 1705-06, la mateixa autora ens informa que ha trobat: «*regne* (una sola vegada en singular, diverses en plural, normalment dites pels reis; se sobreentén que Catalunya és un d'aquests regnes, cada cop s'utilitza menys)» i, finalment, tot citant l'historiador del dret Víctor Ferro, ens explica que en la seva obra podem advertir: «una clara demostració que Catalunya era considerada un dels regnes d'ençà mar de la corona d'Aragó, al mateix nivell que els d'Aragó i València. Treure mercaderies fora regne = fórmula típica en les disposicions fiscals de la Diputació»¹⁵¹³.

Hem cercat el concepte «regne» als nostres dietaris entre 1700 i 1714. Com era d'esperar, apareix reiteradament: 812 vegades en total, tot i que de manera desproporcionada entre ambdues fonts. En la documentació del dietari del Consell de Cent consta 197 cops (24.26%), mentre que en la documentació del de la Diputació hi apareix 615 vegades (75.74%).

Sobre aquest concepte resulta molt interessant semànticament veure el contrast entre les aparicions en singular i plural. Així, consta 370 vegades (45.57%) en les formes singulars: «regne», «reyno» i «reino» i 442 cops (54.44%) en les formes plurals: «regnes», «reynos» i «reinos». Quan el concepte apareix en singular, normalment es refereix a alguns dels següents regnes concrets: Aragó, València, Mallorca, Nàpols, Sardenya, França, Castella, Navarra i Portugal, entre d'altres, que són sense cap mena de dubte les entitats polítiques amb la categoria de regne amb les quals Catalunya tenia més relació a l'època.

En canvi, quan el concepte apareix en plural, el més usual és que serveixi per referir-se al conjunt de regnes de les monarquies compostes com les de les Corones d'Aragó i d'Espanya.

Evidentment, hi ha excepcions a les tendències que acabem de descriure.

---

¹⁵¹² Elisabet MERCADÉ (2007: p. 285).

¹⁵¹³ Elisabet MERCADÉ (2007: p. 285).

Per exemple, en els casos de les formes singulars, poden servir per parlar de forma genèrica de qualsevol regne o servir, de manera anecdòtica, per esmentar algunes de les províncies del regne castellanolleonès que conservaren el títol de *regne* de forma nominal, com quan l'escrivà de la Diputació escriu: «la nostra flota havia arribat ab felicitat en Vigo, en lo regne de Galicia» (1702)¹⁵¹⁴. En alguna ocasió, les formes singulars del concepte també serveixen per esmentar regnes exòtics i històrics: «Antioco Tercer, rey de Àssia, escrigué a todas las ciutats de son regne» (1702)¹⁵¹⁵; o actuals però llunyans, com quan en un document cosit al dietari barceloní se cita «lo trono imperial y Regne de Ungria» (1712)¹⁵¹⁶.

Molt ocasionalment, també pot ser esmentada Catalunya com a regne, com observem de la ploma de l'escrivà de la Diputació per parlar-nos de l'afer de l'exèrcit unit catalanoaragonès, sobre qual ja hem tractat en més d'una ocasió en la present tesi:

«En aquest mateix dia [el 8 d'octubre de 1706] me han ordenat sas excel·lències fidelíssimas, cusís y continuàs en lo present dietari dos cartas que han rebut, una dels il·lustríssims diputats del regne de Aragó, y altre dels molt il·lustres jurats de la ciutat de Çaragoça, de data de 5 y 6 del corrent. En què manifestan que·ls aparexeria convenient al real servey y concervació dels regnes de Aragó, Cathalunya y València que unint-se dits regnes podrian, per son comú interès, formar un cos de milítias per las operacions més importants, y que podrian anomenar-se personas que per cada un de dits regnes se conferisen en la vila de Casp o ciutat de Alacan»¹⁵¹⁷.

Amb tot, aquest ús de regne aplicat a Catalunya era oficiós, ja que pels motius exposats en l'apartat anterior, Catalunya acabà adquirint de forma oficial la categoria política de “principat”. Tot i que ambdós conceptes podien arribar a ser sinònims totals a l'hora d'assenyalar entitats polítiques monàrquiques, com notem també en el dietari del consistori dels diputats quan el dimecres 12 de març de 1533 s'apunta que:

«lo honorable en Pere Joan, scrivà del senyor rey, loctinent de protonotari, aportà en lo consistori dos instruments en pergamí, en los quals és lo poder per la cesàrea magestat

---

¹⁵¹⁴ DGC, vol. X, p. 214.

¹⁵¹⁵ DGC: vol. X, p. 267.

¹⁵¹⁶ MNA: vol. XXVIII, p. 160.

¹⁵¹⁷ DGC: vol. X, p. 740. El claudàtor és nostre.

donat a la sereníssima senyora emperatris, loctinent general en lo present Principat y altres regnes, com en aquells se conté»¹⁵¹⁸.

O també en la ploma del cronista castellà Pedro Salazar de Mendoza, en escriure que el: «El Principado de Cataluña, en grandeza y autoridad puede competir con qualquier Reyno del mundo, sin quedarle á deber nada»¹⁵¹⁹.

En començar a tractar sobre «principat», ja hem fet esment de l'origen clàssic del concepte, i ara parlarem de la seva politització, perquè fou a partir de l'ús, per part dels antics emperadors romans a partir d'August, del títol de «*princeps*» allò que associà plenament el concepte amb el poder sobirà del monarca.

Encara que mai no es perdé aquest significat al llarg dels tems altmedievals, es tornà a posar molt de moda en el món cortesà de l'Europa occidental a partir dels segles XII i XIII, període de redescobriment del dret romà i de la seva adaptació al món feudal sota el nom de “dret comú”, de manera que, per exemple, per fer avinent la sobirania del rei de França sobre el conjunt del seu regne s'empraren fórmules com: «Rex Francia est princeps in regno suo»¹⁵²⁰.

Així, si bé alguns comtes barcelonins des de finals del segle X ja havien emprat de forma esporàdica el títol de *princeps* per remarcar la seva relativa preeminència sobre la resta de comtes catalans¹⁵²¹, no fou fins al regnat de Ramon Berenguer IV de Barcelona (1131-1162) que es pot veure clar el seu significat romanitzant. Com a solució per proclamar-se sobirà d'Aragó sense emprar el títol de rei, el comte no dubtà a intitular-se «*princeps aragonensis*»¹⁵²², mentre que en els *Usatges de Barcelona* —escrits en temps d'aquest comte o del seu fill, el rei Alfons I el Cast—, el comte de Barcelona és anomenat «*princeps*» i els seus dominis directes en el marc de la geografia catalana —els que anomenem de jurisdicció reial— són denominats «*Principatus*».

En el segle següent, observem que aquesta concepció es va afermant en documents cabdals com el text de les *Commemoracions*, tradicionalment atribuït al jurista Pere Albert, o en el *Llibre del rei en Pere d'Aragó e dels seus antecessors passats* de Bernat Desclot. En el primer ja observem com Catalunya comença a prendre dimensió d'una *res*

---

¹⁵¹⁸ DGC: vol. 1, p. 451.

¹⁵¹⁹ Pedro SALAZAR DE MENDOZA (1770: tom 1, p. 245).

¹⁵²⁰ Flocel SABATÉ, (2013: p. 58).

¹⁵²¹ Vegeu un seguit d'exemples del segle XI a Stefano Maria CINGOLANI (2015a: pp. 101-107).

¹⁵²² Sobre les titulacions de Ramon Berenguer IV i el debat que hi ha al voltant, consulteu: Cristian PALOMO REINA (2018), en premsa.

publica per la qual vetlla el sobirà a mode de «princeps terrae», mentre que en la crònica se'ns parla del «príncep de Catalunya, comte de Barcelona»¹⁵²³.

Un nou pas, segurament el primordial, en l'establiment del principat de Catalunya tingué lloc l'any 1343, quan el rei d'Aragó Pere III, en el seu procés contra el rei de Mallorca i comte de Rosselló i Cerdanya, identifica el seu rebesavi Jaume I i ell mateix com a príncep de Catalunya i declara:

«Los dits comtats són de et dins Cathalunya et del principat de Cathalunya en lo qual nós, axí com a hereu universal d'aquell senyor rey en Jacme per mitjà de nostres predecessors reys d'Aragó havem succeït et regnam [...] Roselló tots temps sia estat dins les limitacions del Principat de Cathalunya, et axí diuen les leys et constitucions de la pàtria, ço és, que Cathalunya és de Montsó a Salses inclusive»¹⁵²⁴.

En aquestes paraules del rei Pere hi ha una distinció entre Catalunya i el principat de Catalunya, que entenem com una referència als territoris sota jurisdicció reial, mentre que trenta-tres anys després, el 6 de setembre de 1376 el mateix sobirà, parlant a les Corts de Montsó, reunides per la defensa del principat de Catalunya en vista d'un atac de Lluís d'Anjou, comte de Provença i duc d'Anjou, exposa:

«En nom de Déu. Sàpien tuyt que·l General de Cathalunya, ço és, los tres braços del Principat de Cathalunya ajustats solempnament et constituïts en les Corts general(s), les quals lo senyor rey de present celebre als habitants de tots sos regnes et terres [...]. Per ço los dits III braços de Cathalunya, qui representen tot lo General del dit Principat, constituïts en les dites Corts generals»¹⁵²⁵.

En aquest text resulta evident que el Principat equival a tot Catalunya. Una accepció que trobem pocs anys després en les Corts de Saragossa de 1381, en les quals es va voler expulsar el noble Hug d'Anglesola: «perque es notoriament catalan e domiciliado et heredado en el principado de Cataluenya, et catalan ne otro ninguno stranjero del dito regno non podian seyer en la dita Cortes [sic]»¹⁵²⁶.

---

¹⁵²³ Les citacions a Stefano Maria CINGOLANI (2015a: p. 241).

¹⁵²⁴ Citat a Stefano Maria CINGOLANI (2015a: p. 237). El claudàtor és nostre.

¹⁵²⁵ La citació a Stefano Maria CINGOLANI (2015a: p. 241). El parèntesi i el claudàtor són del professor Cingolani.

¹⁵²⁶ La citació a Stefano Maria CINGOLANI (2015a: p. 268).

Amb tot, a la vegada, continuava essent sinònim de la jurisdicció reial. D'aquesta forma, ens exposa Stefano M. Cingolani que en un document del 14 de setembre de 1386, l'infant duc de Girona es queixa del fet que el rei havia fet donació o empenyorament de la vall d'Aran al comte de Pallars, quan el difunt rei Jaume II havia concedit que no «puxa ésser separada de la corona reyal ne del comtat de Barchinona ne principat de Cathalunya»¹⁵²⁷.

En qualsevol cas, a inicis del segle XV ja trobem plenament consolidada la concepció política que Catalunya és un principat i que el príncep sobirà d'aquest principat és el rei d'Aragó, com a portador de les titulacions comtals de Barcelona, Rosselló i Cerdanya.

Per consegüent, en les Corts de 1413, el bisbe de Barcelona, féu una suplicació en nom del braç eclesiàstic defensant la preeminència règia davant dels magnats, nobles i cavallers, al·legant que:

«No és versemblant que algú no hagués en lo dit principat de Catalunya potestat de fer llei sinó lo comte de Barcinona així com a príncep e senyor del principat de Catalunya, per lo qual foren fets los usatges de Barcinona; lo qual posà llei entre los magnats, comtes, nobles e cavallers»¹⁵²⁸.

En la mateixa assemblea, l'èfimer braç dels cavallers recordà al novell rei Ferran I que: «los serveys que llurs passats han acostumats fer a llur senyor e príncep de Cathalunya»¹⁵²⁹.

L'estiu de 1462, s'escrigué: «perquè los enemichs e tirans de aquest Principat molt prest seran axí propulsats, expel·lits e profugats»¹⁵³⁰. El cas és que ha crescut tant l'ús del concepte com a sinònim de Catalunya que Jaume Sobrequés assevera el següent sobre la dècada de 1462-1472:

«Contra el que es podria pensar, el mot *Catalunya* per designar el conjunt del país no és habitual en el llenguatge polític de la Guerra Civil. Ni per part dels diputats ni, en el cas que ens ocupa, del comte de Pallars. [...] La dictadura exercida pel mot *Principat* deixa fora

---

¹⁵²⁷ Citat a Stefano Maria CINGOLANI (2015a: p. 240, nota 409).

¹⁵²⁸ *Suplicació de Francesc Sapera, bisbe de Barcelona en nom del Braç Eclesiàstic, llegida en les corts de Barcelona, 1 de febrer de 1413*, editada a Ricard ALBERT; Joan GASSIOT (1928: la citació a la p. 117).

¹⁵²⁹ La citació a Jaume SOBREQÜÉS (2015: p. 29).

¹⁵³⁰ La citació a: Jaume SOBREQÜÉS: (2015: p. 259).

de combat el de *Catalunya*. No el deixa anar sol gairebé mai. Serveix només per acompanyar el de Principat en l'especificació del càrrec amb què Hug Roger signa les cartes»¹⁵³¹.

En definitiva, veiem com al llarg de la segona meitat del segle XIV i la primera del XV el concepte «principat» anà consolidant-se com a nom oficial i popular d'un dels regnes de la península Ibèrica.

El Principat català, vinculat primer a la monarquia dinàstica de la Corona d'Aragó i, més tard, també a la Monarquia d'Espanya dels Àustria o la Monarquia de França dels Borbó, es trobava en peu d'igualtat amb altres comunitats polítiques de l'època, pròpies dels esmentats grans imperis, com eren els regnes de Castella, d'Aragó, de València, el ducat de Milà o externes a ells com foren els regnes d'Anglaterra, d'Escòcia o el principat Antioquia, per citar-ne algunes. Per tant, no hem de confondre el Principat català, que seria equivalent als regnes històrics citats, amb una altra mena de principats com és el principat d'Astúries. Per influència estrangera, des d'inicis del segle XV, es començà a atorgar el títol de «príncep» als infants hereus dels reis cristians d'Espanya, cosa que motivà que el conjunt de terres que els diferents reis cedien als seus futurs successors com a senyors feudals rebessin el nom de «principat»: el principat d'Astúries, per a l'hereu del rei Castella i Lleó, el principat de Viana, per a l'hereu del rei de Navarra, i el principat de Girona, per a l'hereu del rei d'Aragó i comte de Barcelona. Precisament, el principat gironí era un senyoriu ubicat dins del principat de Catalunya.

Fet aquest llarg incís sobre per què Catalunya no fou oficialment un regne i la gènesi del principat de Catalunya, centrat bàsicament en l'edat mitjana, és menester focalitzar l'atenció en les centúries modernes i, especialment, en el període 1700-1714.

Sembla que el concepte no perdé pas vigència al llarg dels segles XVI i XVII, ans al contrari, almenys si prenem com a mostra els dietaris de la Diputació i la documentació a ells annexa, el creixement és notabilíssim¹⁵³².

No coneixem l'existència de cap estudi que examini aquest concepte històric en relació amb la Catalunya dels Àustria, més enllà d'un comentari d'Aquilino Iglesia sobre la Junta de Braços de 1640-1641:

---

¹⁵³¹ Jaume SOBREQUÉS (2015: p. 351).

¹⁵³² Si en el període 1411-1578 amb prou feines depassa les 800 aparicions, en el període 1578-1713, supera amb escreix les 20.000.

«hablar de la provincia de Cataluña o del principado de Cataluña significa aludir a una misma realidad, contemplada, a primera vista, desde perspectivas diferentes; al hablar de provincia parece centrarse la atención, preferentemente, en el territorio, mientras que el término principado de Cataluña parece aludir fundamentalmente a la organización política independiente, que se integra en la Corona española, cuyo territorio es la provincia [...] señalemos sin embargo que el término provincia se utiliza también para aludir a la organización política, mientras que el término principado puede perder su dimensión política y reducirse a la idea de territorio, como consecuencia de la intercambiabilidad de ambos vocablos»¹⁵³³.

I de les sintètiques conclusions sobre l'ús del concepte, que ofereix Elisabet Mercader:

«comparar els resultats obtinguts del buidatge del Dietari de l'Antic Consell Barceloní corresponent a tres períodes diferents; 1576-85, 1668-77 i una mostra de 1701-1705. En fer la comparació, observem que: 1. Al segle XVI la veu més utilitzada és *Catalunya*, seguida de *Principat*; en canvi, al segle XVII i els inicis del segle XVIII s'inverteixen els termes. La més popular passa a ser Principat, seguida de Catalunya amb una incidència del 50%. [...] La forma Principat de Catalunya ha tingut una evolució semblant però amb menys magnitud que la veu Principat. Durant els períodes estudiats del segle XVI i XVII el seu ús és similar, al voltant del 9% [del total de denominacions amb què la documentació del dietari barceloní es refereix a Catalunya]; en canvi, als anys 1701-1706, la seva freqüència s'amplia fins al 12,64%»¹⁵³⁴.

Observem que les conclusions de Mercadé de cara a l'increment de l'ús de «principat» es complementen bé amb la nostra apreciació sobre l'augment del concepte en la font dietarística de la Diputació del General.

Exposat això, a continuació intentarem engrandir una mica l'erm panorama historiogràfic del concepte en relació amb Catalunya, en general, i amb la d'inicis del segle XVIII, en particular.

---

¹⁵³³ Aquilino IGLESIA (1983: p. 409).

¹⁵³⁴ Elisabet MERCADE, (2007: pp. 283-284). El claudàtor és nostre.

3. 5. 3. «Principat» en els dietaris de la Diputació i del Consell barceloní

En totes dues fonts hem trobat el concepte en 7.811 ocasions, de les quals 3.204 corresponen al volum IX del Dietari de la Diputació del General, mentre que en el volum X hem comptat 3.620 aparicions del concepte.

Així, sumen un total de 6.824 aparicions en la documentació recollida en el dietari del General amb les següents formes escrites:

—En català: «principat» (4.736) i «principats» (5) = 4.741.

—En castellà: «principado» (1.705) i «principados» (2) = 1.707.

—En llatí: «principatus» (329), «principatum» (7), «principatui» (1) i «principatu» (39) = 376.

En ser massa termes, hem decidit reduir l'anàlisi semàntica només a l'any 1713, amb la qual cosa hem examinat detingudament 25 aparicions escrites del concepte en aquesta font, essent totes escrites en català i en la forma singular.

En la font barcelonina les aparicions totals del concepte es xifren en 987, que desgranem segons el volum: volum XXIII (223); volum XXIV (208); volum XXV (158); volum XXVI (162); volum XXVII (116) i volum XXVIII (120).

Les formes escrites són les següents:

—En català: «principat» (595) i «principats» (1) = 596.

—En castellà: «principado» (386) i «principados» (1) = 386.

—En llatí: «principatus» (3) i «principatum» (2) = 5.

En aquesta ocasió també hem examinat només les aparicions corresponents a l'any 1713, que han sumat 57, de les quals 42 apareixen en llengua catalana a través de la paraula «principat» i 15 amb el terme castellà «principado».

En total han estat 82 els termes d'aquest concepte analitzats en profunditat.

Com podem advertir, les proporcions entre ambdues resten en un clar desequilibri:

Del total de 7.811 aparicions, 6.824, o sigui, el 87.36% corresponen al dietari de la Diputació, mentre que les 987 aparicions restants, el 12.64 %, són del dietari del Consell de Cent.

La natura política del concepte és absoluta. En tots els casos que hem examinat, el principat fa referència a quelcom polític i sempre, de forma directa o indirecta, a la comunitat política catalana. Una comunitat ben integrada en l'Europa catòlica que posseïa, com no podria ser d'una altra manera, els seus propis sants patrons religiosos.

En el cas dels masculins, a més de la diada l'arxiconegut i «gloriós invicte cavaller y màrtir sant Jordi, patró del present principat de Catalunya»¹⁵³⁵, també se celebrava «la festivitat de sant Sever, bisbe de Barcelona, patró del principat y així festa de precepte». Tanmateix, els diputats del General no pogueren gaudir-la ociosament aquell any de 1713, puix que: «no obstant aquella [festa preceptiva], se han ajuntat sas excel·lències fidelíssimas per causa dels negocis urgentíssims de la guerra»¹⁵³⁶.

Més terrenalment, el Principat de Catalunya posseïa els seus oficials de govern, ja fossin de la Corona, com el «comte Estaramberg, virrey y capita general del present Principat»¹⁵³⁷ o «lo excel·lentíssim senyor governador, comendant del Principat»¹⁵³⁸; ja fossin de les institucions regnícoles, com el «fidelíssim senyor don Francisco de Solà de Sant Esteve, deputat militar del General del present principat de Catalunya»¹⁵³⁹ o el «marques de Monnegre, embaxador del Principat, a l'emperador y rey, nostre senyor»¹⁵⁴⁰.

A més dels seus administradors, Catalunya estava conformada pels «individuos del Principat»¹⁵⁴¹, la majoria dels quals no sols eren geogràficament oriünds del territori del Principat, sinó també políticament i jurídica naturals d'aquest pel fet d'haver-hi nascut.

Ara bé, diem la majoria perquè no tothom que feia vida a Catalunya —per un temps o de forma permanent— n'era pas natural. Per aquesta raó, en textos de 1705 es distingeix entre «los naturals, habitants y estrangers que-s troban en la present ciutat [de Barcelona], Principat y comptats»¹⁵⁴² i es fan especificacions com la següent:

«queda clar que la prohibició de dit capítol 72 [de la legalitat paccionada sorgida de la Cort General del 1702] és de la consumpció y ús de texits de plata y or y galons y robas forasteras en lo principat de Cathalunya per qualsevol cosa que volguessen en consumir-se y gastar-se, y que comprén dita prohibició a tots los naturals, habitants y habitants, domiciliats y no domiciliats en lo present Principat»¹⁵⁴³.

---

¹⁵³⁵ DGC: vol. IX, p. 1173.

¹⁵³⁶ DGC: vol. X, p. 1330. El claudàtor és nostre.

¹⁵³⁷ MNA: vol. XXVIII, p. 67.

¹⁵³⁸ MNA: vol. XXVIII, p. 107.

¹⁵³⁹ DGC: vol. X, p. 1322.

¹⁵⁴⁰ MNA: vol. XXVIII, p. 75.

¹⁵⁴¹ MNA: vol. XXVIII, p. 245.

¹⁵⁴² DGC: vol. X, p. 629. El claudàtor és nostre.

¹⁵⁴³ DGC: vol. X, p. 629. El claudàtor és nostre.

Per aquest motiu, l'escrivà racional del dietari del municipi barceloní especificà, el dia 8 de març de 1714, que en aquella data es produïren diversos judicis de prohoms i que un dels reus sentenciats fou:

«una dona, anomenada Maria Cases, natural del present Principat y del cap [sic, per camp] de Tarragona, delada y inculpada de lladria; y assentada en lo banquet, li fou llegit lo procés, tant de la offensa, com de la deffensa, y després de haver feta relació lo noble don Ignasi Sans y de Miquel, jutge de la Regia Cort, relator de dita causa; y fou condempnada en assots, marcha y set anys de galera per las donas destinada en la present Ciutat»¹⁵⁴⁴.

Uns naturals als quals es pressuposava un grandíssim zel pel sistema politicojurídic català, de manera que quan els tres Comuns de Catalunya demanaren a l'almirall Jennings que intercedís per aconseguir del general borbònic Grimaldi el compromís de conservació de les *Constitutions y altres drets de Cathalunya*, aquest els respongué: «per son interprete que podian estar serts los Comuns que en orde a l'assumpto expresat se dedicaria com si fos natural y fill del Principat, que se condolia sumament de sos haogos, considerant ser medi just mirar per la conservació de sas llibertats y Privilegis»¹⁵⁴⁵.

El Principat, conformat per tots aquells individus, naturals i habitants, tenia una evident faceta territorial, que permet expressions com aquella que indicava l'anomalia del fet que: «lo senyor llochinent general [el virrei comte de Starhemberg] se troba estar fora del present Principat»¹⁵⁴⁶.

En les accepcions on destaca el factor geogràfic, sovinteja una particularització de Barcelona —que és el lloc on s'ubiquen habitualment els redactors de la documentació— i la resta de Catalunya/Principat, on solien esdevenir-se fets que mereixien, a ulls dels autors de les nostres fonts, el fet de ser diferenciats d'allò que s'esdevenia a la capital.

Per exemple, el dissabte «24 de juny de 1713. [El] Consistori [de la Diputació s'ha] ajuntat matí y tarda. En aquest dia, no obstant ser festa, matí y tarda se ha ajuntat lo consistori de sas excel·lèncias per los negocis tant graves que ocorran del Principat»¹⁵⁴⁷.

Mentre que l'escrivà major del General ens informa que l'1 d'aquell mateix any els diputats i oïdors de comtes consultaren els assessors i l'advocat fiscal del General si

---

¹⁵⁴⁴ MNA: vol. XXVIII, p. 128.

¹⁵⁴⁵ MNA: vol. XXVIII, p. 235.

¹⁵⁴⁶ DGC: vol. X, p. 1314.

¹⁵⁴⁷ DGC: vol. X, p. 1307. Els claudàtors són nostres.

el dia 2 havien d'escollir els nous visitadors que conformarien la fiscalitzadora Visita del General, com era acostumat, o «si deu aquella [elecció] prorrogar-se en atenció de trobar-se la present ciutat circumvelada per los enemichs y estat del present principat»¹⁵⁴⁸.

Parlant de particularitzacions, si bé el Principat, com a cos politicojurídic autònom, incloïa al monarca, des del punt de vista de la classe dirigent de la terra —que des del segle XIV s'havia estat atribuïnt la representació de la comunitat regnícola¹⁵⁴⁹—, el Principat, en permanent simbiosi amb el seu comte de Barcelona, era concebut com el General de Catalunya, és a dir, el conjunt de súbdits catalans que se situaven al costat i enfront del predit sobirà¹⁵⁵⁰.

Una entitat representada pels Braços estamentals en Corts, per la seva Diputació permanent la resta del temps, a la qual se sumaven els dos altres grans comuns de Catalunya: el Consell de Cent i el Braç Militar. Observem alguns exemples d'aquesta dicotomia entre el Principat (o els seus naturals) i el rei:

Per exemple, l'escrivà de la Diputació ens informa que el 9 de gener de 1713:

«havent-se conferit ab los excel·lentíssims senyors protector del bras militar y conceller en cap de la present ciutat, de orde de sas excel·lèncias fidelíssimas, a fi de participar-los fossen servits dimarts primer vinent venir en la sala del consistori a las quatra horas de la tarda per a presidir lo jurament y sacrament y homenatge, que segons lo disposat en lo capítol 83 de la última Cort General, com a jutges per part del Principat del Tribunal de Contrafaccions»¹⁵⁵¹.

Essent l'altra part dels jutges designats per l'emperador. Així mateix, el 25 de març de 1713, els enviats del Consell de Cent a visitar l'arquebisbe de Tarragona li:

«representaren lo quant importava lo encomanar a Nostre Senyor las ocurrèncias de guerra y que axí esperava la Ciutat que [l'arquebisbe] ordenaria se fessen per Catalunya las rogativas per a que Nostre Senyor assistís a las armas de sa magestat y naturals del Principat en lo assert y quietut se devia tenir entre paysans y soldats»¹⁵⁵².

---

¹⁵⁴⁸ DGC: vol. X, p. 1323. El claudàtor és nostre.

¹⁵⁴⁹ Flocel SABATÉ (2005b) i (2009a).

¹⁵⁵⁰ Oriol OLEART (1995).

¹⁵⁵¹ DGC: vol. X, p. 1287.

¹⁵⁵² MNA: vol. XXVIII, p. 67. El claudàtor és nostre.

D'altra banda, hi ha diversos exemples que palesen l'estreta correlació entre el Principat i la Diputació, pel fet que aquesta, en ser-ho del General de Catalunya, s'atorga —i li és reconeguda per destacadíssimes autoritats— la representació de tot el Principat.

Així, el dietari de la Diputació ens narra com el comandant de la flota britànica: «lo dit senyor almirant Jennings se ha servit respóndrer, per medi de son intèrprete, a la dita ambaixada [de la Diputació], que apreciava molt esta demostració que li feya lo consistori de la Deputació, y en ell tot lo Principat»¹⁵⁵³.

De fet, el 12 gener de 1713, la mateixa emperadriu no s'estigué de dir al conseller en cap de Barcelona —qui li havia entregat un escrit per a l'emperador en el qual la ciutat l'informava de l'estat crític en què es trobava Catalunya, envaïda per dos exèrcits dels Borbó— que ella mateixa acompanyaria el predit escrit amb carta seva, a fi que l'emperador acceptés «con major benignidad y zelo» la demanda de les ordres més convenients per a la Diputació, el Consell de Cent i el Braç Militar, els quals la sobirana anomena, respectivament: «el Principado, Ciudad y noblesa de Cataluña»¹⁵⁵⁴.

En qualsevol cas, tant per a les institucions regnícoles com per als seus —suposats— aliats, el Principat era encarnat pel binomi: institucions de la terra i emperador, malgrat que Felip V també s'adjudicava la propietat sobre aquest. Per això, l'almirall britànic, malgrat no negar l'espanyolitat del Principat, el diferencià de la Corona d'Espanya borbònica de Felip V, en comunicar als ambaixadors del Consell de Cent que:

«era vingut de orde exprés de la reyna [de la Gran Bretanya], que és per a tractar ab los comisarís de Espanya de l'armistici de esta Ciutat y Principat, prometent que per sa part no passarà a tractar, ni consentir en ninguna cosa tocant a dit armistici que no sie ab lo supòsit y seguretat de quedar dita Ciutat y Principat ab la manutenció y conservació de tots sos privilegis y demás prerrogativas»¹⁵⁵⁵.

Així mateix, l'escrivà del General ens informa que el 10 de juliol de 1713, en veure's abandonats amb nocturnitat pel virrei Starhemberg, els diputats decidiren que no es podia deixar paralitzat el govern reial del Principat i enviaren una: «ambaixada al molt il·lustre portanveus de General governador a fi de suplicar-li sie servit manar obrir la

---

¹⁵⁵³ DGC: vol. X, p. 1303. El claudàtor és nostre.

¹⁵⁵⁴ MNA: ambdues citacions al vol. XXVIII, p. 52.

¹⁵⁵⁵ MNA: vol. XXVIII, p. 85.

vicerègia, atès que lo senyor lloctinent general se troba estar fora del present Principat. Al que se ha servit respòndrer ho executaria ab gran gust»¹⁵⁵⁶.

Pel que fa a l'àmbit semàntic, resta fer referència al fet que el Principat també fou, en paraules de Xavier Torres: «aquella persona imaginada, compuesta, ficta o independiente de sus miembros o componentes individuales, y susceptible, por eso mismo de convertirse en sujeto político o de derechos colectivos». Tanmateix, aquest autor indicà que aquella persona era designada amb les veus «terra», «pàtria», «província» o «Catalunya», però no inclogué el terme «principat»¹⁵⁵⁷, que hem trobat personalitzat en la documentació.

A tall de mostra, el 29 d'abril de 1713 un síndic del Consell de Cent entrega al virrei Starhemberg una representació en què queda palesada literalment la «invencible repugnancia que conserva est Principat en apartar-se del suau domini de sa magestat cesàrea»¹⁵⁵⁸. Mentre que el 16 d'agost de 1713 els resistents de Barcelona deixen clar per escrit als seus assetjadors que, enfront dels seus insults i amenaces:

«el general que manda estas tropas [Antonio de Villarroel] y el Principado, que sigue conseqüente la guerra para mantener indemne su fidelidad y vassallage, se harán mantener con la espada y el fusil la veneración que se les debe assí por el rey a quien sirven, como por lo que por si propios se saben merecer»¹⁵⁵⁹.

En fi, constatem que durant l'Antic Règim l'arrelament del nom «principat» fou extremadament fort, atès que fins i tot amb la integració *manu militari* de Catalunya en la Corona de Castella —que la convertí en una província del regne d'Espanya dels Borbó—, «principat» continuà essent el nom del territori, com testimonia el Decret de Nova Planta de 1716. Aquesta situació es mantingué fins que amb la implantació del liberalisme a inicis del segle XIX es va dividir el territori català en les quatre províncies de Barcelona, Girona, Lleida i Tarragona. D'aquesta forma, el terme que ens ocupa desaparegué per sempre de la realitat politicoadministrativa del país.

Finalment, pensem que cal posar de manifest el greuge que han comès els historiadors en general, i els catalans en particular, en relació amb el sintagma «principat de Catalunya».

---

¹⁵⁵⁶ DGC: vol. X, p. 1314.

¹⁵⁵⁷ Xavier TORRES (2008a: la citació i el p. 89).

¹⁵⁵⁸ MNA: vol. XXVIII, p. 75.

¹⁵⁵⁹ MNA: vol. XXVIII, p. 257.

Suposem que tant per la tradició imposada per la historiografia decimonònica, com per evitar enfrontaments amb la historiografia espanyola que dilueix Catalunya en la Corona d'Aragó, i aquesta, en l'hipotètic Estat modern espanyol nascut el 1479, la historiografia catalana del segle XX i XXI, a banda de les excepcions ja esmentades, no s'ha preocupat gaire d'investigar des de l'àmbit de les històries conceptual i política. De fet, —i és forçós evidenciar-ho si volem contribuir a l'avenç de la disciplina històrica— tampoc la divulgació encarada al gran públic s'ha preocupat de fer saber que Catalunya no fou un comtat, sinó un principat equivalent en categoria política als regnes d'Aragó, Anglaterra, Bohèmia, Hongria, Nàpols o Sicília.

Les dades quantitatives i qualitatives que hem aportat per al període de 1700-1714 il·lustren la grandària de la cesura entre el món historiogràfic i la realitat històrica que mostra la documentació: en la comparativa, per al període de 1700 al 1714 realitzada a partir de l'examen de dues fonts històriques de primer ordre polític, entre els conceptes «principat» i «comtat» referits a Catalunya i al comtat de Barcelona, observem una diferència abismal: mentre que «principat» apareix milers de vegades, «comtat», referint-se al de Barcelona, només ho fa en 27 ocasions.

Per contra, en l'actualitat ja no només resulta gairebé impossible trobar en llibres de text d'educació secundària o batxillerat l'expressió «principat de Catalunya» —ara ja en vies d'extinció— per parlar de Catalunya entre els segles XIV i XIX, sinó que en obres rellevants de consulta o formació per a historiadors, com és el *Diccionari d'Història de Catalunya* (1992), tot i que apareix l'entrada «principat», no ens diu res de la relació de la paraula amb la comunitat política catalana medieval i moderna¹⁵⁶⁰.

---

¹⁵⁶⁰ Jesús MESTRE (dir.) (1992: p. 851).

BALANÇ FINAL

Conclusions

La primera conclusió a la qual hem arribat en iniciar la redacció d'aquest últim apartat —i la més òbvia— és que no resulta gens senzill sospesar el contingut de temàtiques tan polièdriques com les que han estat tractades al llarg de la tesi.

Per tant, farem un brevíssim repàs que abordi de forma diacrònica i temàtica les deduccions i respostes a les qüestions que ens plantejàvem a l'inici de la recerca i que ens han anat sorgint sobre la identitat catalana de l'Antic Règim baixmedieval i modern. I és que si bé els anys 1700-1714 ens han servit d'estudi de cas principal, no han estat pas l'única cronologia treballada.

Al llarg de la tesi doctoral hem anat resseguint amunt i avall, en un lapse temporal de *longue durée* que va dels segles XII-XIII fins als XVIII-XIX —inclosa alguna lleugera capbussada en l'antiguitat clàssica—, les evolucions històriques de diverses comunitats polítiques, una identitat col·lectiva i diversos conceptes històrics de tipus politicoidentitari, obtenint una sèrie de resultats:

1- Sobre la pugna historiogràfica mantinguda entre els historiadors que consideren la Monarquia d'Espanya dels Àustria com un "Estat modern" unificat pels reis Ferran II d'Aragó i Isabel I de Castella a les acaballes del segle XV i els historiadors que l'entenen com una monarquia composta de múltiples regnes i estats independents entre ells però vinculats a un mateix sobirà, el decantament vers els segons és ineludible, tenint en compte el nivell de la recerca actual. A través d'un examen històric de la semàntica del concepte «estat» i d'una anàlisi historiogràfica dels postulats de la teoria clàssica de l'Estat modern, hem pogut determinar que la concepció d'un Estat espanyol unificat creat pels Reis Catòlics respon a la voluntat acientífica de legitimar històricament el regne d'Espanya unitari i centralitzat dels segles XIX-XXI com una entitat política antiquíssima i, sobretot, generada per un esdeveniment gens traumàtic —un casament— enfront d'una realitat històrica molt més crua, curulla de violència, guerra i repressió que afecta de manera directa la conflagració successòria d'inicis del segle XVIII.

2- Aquestes consideracions ens han servit de marc d'entrada per a un tractament global i, alhora, exhaustiu al llarg del primer capítol de les estructures polítiques del principat de Catalunya, la Corona d'Aragó i la Monarquia d'Espanya: les tres comunitats polítiques a què estaven vinculats els catalans en el seu conjunt.

Una anàlisi imprescindible perquè, com hem pogut comprovar en el capítol segon, la identitat col·lectiva dels catalans d'Antic Règim era marcadament politicoterritorial, ja que gran mesura era generada per i restava relacionada amb les predites comunitats polítiques a través de factors com la vinculació a la figura principesca o el sistema politicojurídic del Principat. Això no vol dir que aquesta identitat fos exclusivament política i que no estigués constituïda també d'elements de caràcter etnocultural, com la religió, la llengua o la xenofòbia, per citar-ne alguns. Tanmateix, tots aquests elements eren susceptibles de politització. En aquest sentit, per tant, hem constatat que les posicions historiogràfiques que conceben com a apolítiques les identitats col·lectives preliberals són insostenibles.

3- A la pregunta de si aquestes identitats preliberals foren o no nacionals i/o patriòtiques, responem: sí, ho foren. Ara bé, sempre amb el benentès que no ho foren de la mateixa manera que les identitats nacionals d'època contemporània.

Per arribar a aquesta conclusió no ens hem basat només en la cada dia més abundant historiografia especialitzada, amb autors com Antoni Simon i Tarrés o Mateo Ballester, sinó que també hem partit de l'estudi del vocabulari històric i politicoidentitari de la classe dirigent catalana del període 1700-1714.

A partir dels resultats d'aquest, hem copsat, per exemple, una abundosa utilització del concepte «pàtria» aplicat a Catalunya i no tan sols com a referent sentimental dels catalans per ser la terra on han nascut i transcorre la vida de la majoria d'ells, sinó que també, i sobretot, com a entitat política fonamentada en un sistema politicoinstitucional i jurídic que té el seu epicentre en les «lleis de la Pàtria»: les *Constitutions y altres drets de Cathalunya*.

Pel que fa al concepte «nació», aquest presenta un ús més exigü —malgrat que amb un creixement exponencial a inicis del segle XVIII en comparació amb les tres centúries precedents—, però notablement polititzat. Gairebé la meitat de les mostres estudiades d'aquest concepte presenten connotacions polítiques. Així, en la documentació hem trobat nacions que assoleixen la glòria amb les victòries bèl·liques, que decideixen ser fidels a un príncep sobirà en detriment d'un altre, que tenen enemics, que prenen decisions transcendents en assemblees parlamentàries i que conformen comunitats polítiques fonamentades per un sistema politicojurídic i institucional pel qual els membres d'aquestes poden arribar a estar disposats a sacrificar les hisendes i, àdhuc, les seves vides.

4- El 24 de maig del 1706, el rei Carles III d'Àustria féu publicar un ban en el qual constaven les següents paraules:

«las trabajosas marchas y operaciones que avemos executado, no solo para ponernos en la possession de los Reynos, que la Divina providencia ha cometido a nuestro cargo, y cuidado pero principalmente para libertar a la Nación Española de la lastimosa opression y servidumbre que padece por la violenta intrussion del Duque de Anjou [...] y son tan singulares las assistencias que nos otorga la poderosa mano de Dios para adelantar nuestra justa causa, que no solo avemos conseguido, el redimir del intolerable yugo de Francia la fidelissima Nación Catalana, pero logrado el consuelo de mantenerla en nuestro suave Dominio, precisando al Duque de Anjou, ponía el sitio por Mar, y tierra a esta Capital a afrentosa retirada...»¹⁵⁶¹.

Unes paraules com aquestes d'un rei espanyol en la primera dècada del segle XX, per posar un cas, haurien estat impensables, perquè en una època com la contemporània, de concepcions nacionals primordialment excloents i acaparadores, les identitats nacionals espanyola i catalana competien —i continuen competint— per ocupar el lloc primer i primordial en la ment i el cor dels individus de Catalunya.

En canvi, com hem pogut escatir al llarg del present estudi, durant els temps baixmedievals i altmoderns, les identitats col·lectives com la catalana o l'espanyola es complementaven sense problemes, car cobrien espais i necessitats identitàries diferents. D'aquesta manera, la identitat col·lectiva dels catalans es generava en la mixtura de les identitats catalana, catalanoaragonesa i espanyola.

Certament, amb el pas del temps —mesurat en grups de diverses dècades, quan no en centúries—, entre les diverses identitats col·lectives dels catalans existí una tendència a eclipsar-se les unes a les altres, però això no excloïa una realitat històrica d'Antic Règim identitàriament plural. De fet, la tríada citada s'havia generat a partir d'un magma en què es fonien identitats d'índole familiar, religiosa, estamental, local, senyorial, dinàstica, etc. En qualsevol cas, això no vol dir que l'espanyolitat i la catalanitat tinguessin el mateix pes.

5- Digué John H. Elliott en una conferència que, malgrat que els sentiments d'afecte i identificació amb Espanya tenien certa ressonància entre els espanyols dels segles XVI i XVII, especialment quan aquesta era atacada per enemics estrangers,

---

¹⁵⁶¹ La citació a Virginia LEÓN (1993: pp. 218-219).

Espanya «només podia ser una presència boirosa al costat de la realitat més immediata de Catalunya o Aragó»¹⁵⁶².

Si bé aquesta oració hauria de ser considerada amb molta precaució en cas que l'exemple citat hagués estat Castella, per al cas de Catalunya hem pogut confirmar que Elliott tenia raó. Almenys, amb tota seguretat pel que fa a la major part de l'elit polític social catalana.

Ja no és només que el Principat de Catalunya fos el principal marc polític i referent identitari col·lectiu de la classe dirigent entre els segles XV i XVIII, com hem pogut verificar en els capítols 1 i 2, sinó que l'anàlisi del vocabulari històric ha estat prou eloqüent en aquest sentit.

Així, per exemple, si bé en els dietaris institucionals de la Diputació del General i del Consell de Cent (per a la darrera dècada del segle XVII i fins als anys 1713-1714) hem comptabilitzat el concepte «Espanya» 703 vegades i «monarquia» 234 cops, la diferència de proporció amb les 6.504 aparicions del concepte «Catalunya» i les 7.811 del concepte «Principat» són abismals.

A això hem de sumar el fet que de les 255 vegades que hem analitzat la plasmació escrita del concepte «nació», més del 52% al·ludeixen a la nació catalana, mentre que poc més del 5% fan referència a l'espanyola i no arriben a l'1% les al·lusions a la Corona d'Aragó. Si atenem només als significats de nació amb connotacions polítiques, les referències a la nació catalana s'eleven fins al 90%, mentre que ni la nació espanyola ni la catalanoaragonesa no arriben a sumar cadascuna un 2%.

Quant a «pàtria», de les 388 plasmacions examinades d'aquest concepte, en més del 98% la pàtria en qüestió és el principat de Catalunya, mai Espanya, la monarquia d'Espanya o la Corona d'Aragó.

---

¹⁵⁶² John H. ELLIOTT (1993: p. 17).

Algunes propostes per a futures investigacions

Com ja hem palesat en la introducció de la tesi, aquesta representa per a nosaltres l'ascens dels primers graons d'una llarga escala de recerca.

En aquest sentit considerem que el capítol primer, relatiu a les macrocomunitats polítiques dels catalans preliberals, és una reflexió prou exhaustiva a la qual difícilment li podríem fer afegitons de gran calat. En canvi, no és pot afirmar el mateix del segon capítol. I amb això no volem insinuar pas que no haguem assolit l'objectiu que ens havíem proposat a l'inici, sinó que els trets que hem assenyalat i examinat (religió catòlica, monarquisme, geografia, els sistemes polític, jurídic i institucional del Principat, les concepcions dels pensaments polític, econòmic, històric i jurídics, les contraidentitats, la llengua, etc.) poden ser cercats en altres cronologies anteriors o posteriors, almenys mentre perdurà l'Antic Règim, i comparats amb informació. En aquest sentit, els diversos graus d'aproximació analítica combinats amb les in comptables cronologies i estudis de cas susceptibles de ser treballats ofereixen una vastíssima nòmina de possibilitats de recerca.

Pel que fa a la temàtica de l'anàlisi conceptual, malgrat la seva feixuga vessant compilatòria, és un il·lusionant i extraordinari camp d'investigació a recórrer. Prenguem en consideració tan sols un tastet de les possibilitats de futures recerques que se'ns brinden.

En primer lloc, podem aprofundir més l'anàlisi de conceptes que en el present estudi han servit d'auxiliars com «comtat», «regne» i «monarquia» o cercar i examinar altres conceptes —com per exemple: «província», «terra», «corona», «país»¹⁵⁶³, «ciutat», «estat», «república», «imperi», «dominis», «príncep», «rei», «sobirà», «llibertats», «privilegis», «lleis», «drets», «comuns», «Barcelona», «Aragó», «Rosselló», «Cerdanya», «València», «Mallorca», «Menorca», «Eivissa», «Sardenya», «Castella», «França», «Sicília», «Nàpols» i un llarg etcètera— en les mateixes fonts, fet que ens ajudaria a aprofundir més i millor en la identitat col·lectiva catalana preliberal.

---

¹⁵⁶³ Actualment, estem treballant els conceptes «província», «terra», «corona» i «país», fins al punt que podríem haver inclòs en la tesi les seves dades quantitatives i part de les conculsions de tipus qualitatiu. Tanmateix, hem decidit ser prudents i reservar la informació fins que el conjunt de la tasca quantitativa i semàntica estigui més madura, moment en què esperem poder-los publicar en forma d'articles científics.

En segon lloc, existeix la possibilitat d'investigar el mateix vocabulari que s'ha treballat en la present obra —o algun altre dels que acabem de proposar— en períodes precedents de les mateixes sèries dietarístiques¹⁵⁶⁴. Resultaria molt interessant, per mencionar un parell d'idees, recercar en quin període exacte deixà d'emprar-se de forma sovintejada el terme «terra» per referir-se a Catalunya i intentar esbrinar-ne el perquè; o en quin moment el concepte «Espanya» començà a ser relativament recurrent en els dietaris i la documentació cosida a ells.

En tercer lloc, es poden estudiar els mateixos o nous conceptes en una àmplia gamma de fonts institucionals, epistolars, diplomàtiques, propagandístiques, domèstiques o tractadístiques de diverses temàtiques (política, jurídica, històrica) del període 1700-1714, com per exemple:

1- Documentació institucional i juridicopolítica: la recopilació de les constitucions i altres drets de Catalunya (1704)¹⁵⁶⁵, les constitucions, capítols i actes de Cort, tant de les Corts borbòniques de 1701-1702 com de les austriacistes de 1705-1706¹⁵⁶⁶, així com també el procés de Cort del Braç Eclesiàstic en la Cort General de Catalunya de 1705-1706¹⁵⁶⁷ i els registres de les deliberacions dels Braços Reial i Militar de la Junta General de Braços de l'any 1713¹⁵⁶⁸.

2- Prensa i propaganda: documentació del període 1700-1714 de la Col·lecció de Fullets Bonsoms¹⁵⁶⁹, el diari del setge de Barcelona (1713-1714)¹⁵⁷⁰ i alguns opuscles

---

¹⁵⁶⁴ En períodes posteriors és impossible recórrer al Dietari de la Diputació i resulta molt difícil realitzar una anàlisi conceptual a la documentació dietarística de l'Ajuntament barceloní dels temps de l'absolutisme i del primer liberalisme, pel fet que no tenim pas notícia ni de la seva edició ni de la seva digitalització.

¹⁵⁶⁵ *Constitucions, y altres drets de Cathalunya* (1995).

¹⁵⁶⁶ *Constitucions, capítols i actes de cort...*, 1702 (2006) i *Constitucions, capítols, y actes de cort* (2006).

¹⁵⁶⁷ *Cort General de Barcelona (1705-1706). Procés familiar del braç eclesiàstic*, editat a Eva SERRA (int.) (2014).

¹⁵⁶⁸ *Registre de deliberacions preses per lo Bras Real y dietari de las conferencias i Deliberacions del braç militar*, ambdues editades —les del braç militar en facsímil— a Eva SERRA (coord.) (2008).

¹⁵⁶⁹ Col·lecció de la BC de més de 20.000 documents (relacions de successos, disposicions legals, pregons, bans, fulls volanders, pasquins, relacions, avisos, gasetes de notícies, processos i sentències judicials, discursos polítics, sermons predicats amb motiu d'algun esdeveniment, impresos d'interès local, romanços i altres opuscles de tema divers) referents a esdeveniments de la història de Catalunya, des del segle XVI al XIX, impresos la major part al Principat. Rep el nom Bonsoms per Isidre Bonsoms i Sicart, qui el 1910 donà els primers 4.630 documents que iniciaren la col·lecció. Per a més informació, consulteu la web de la BC sobre l'esmentada col·lecció: www.bnc.cat/Fons-i-col·leccions/Cerca-Fons-i-col·leccions/Col·leccio-de-Fullets-Bonsoms.

¹⁵⁷⁰ *Gaceta de Barcelona / Continuación del Diario del sitio y defensa de Barcelona* (2009).

propagandístics reeditats com *Despertador de Catalunya* (1713)¹⁵⁷¹ o *Lealtad Catalana* (2014)¹⁵⁷².

3- Documentació diplomàtica: dietari¹⁵⁷³ i documentació epistolar de l'ambaixador Dalmases (1713-1714)¹⁵⁷⁴.

4- Documentació eclesiàstica: dietari del convent de Santa Caterina de Barcelona en relació amb els anys 1705-1714¹⁵⁷⁵.

5- Obres històriques i jurídiques: *Emperador político y política de emperadores* (1700-1706) de Francisco Solanes¹⁵⁷⁶ i *Anales de Cataluña* (1709) de Narciso Feliu de la Peña¹⁵⁷⁷.

6- Memòries i dietaris privats diversos: a tall de mostra, citem els d'Honorat de Pallejà¹⁵⁷⁸, Aleix de Claramunt¹⁵⁷⁹, Francisco Gelat¹⁵⁸⁰ o Manuel Mas¹⁵⁸¹.

7- Documentació diversa: a partir dels annexos documentals de l'obra *Narraciones Históricas* de Castellví¹⁵⁸².

En quart lloc, un camí diferent a recórrer, però no pas menys suggeridor, seria el conreu de la història conceptual del període (1714-1808), curull com està de tot tipus de fonts¹⁵⁸³.

I això només són algunes propostes sense moure'ns del marc geogràfic català i de l'escala d'anàlisi supralocal.

En fi, encara hi ha moltes més possibilitats per avançar en uns camps de recerca tan dilatats que, més que una llarga escalinata a pujar, comencen a albirar-se com el cim d'una altíssima muntanya cobert per densos núvols. Davant d'aquest repte, creiem que aquest estudi doctoral pot ser una bona eina per facilitar-nos el propers trams d'ascens. A

---

¹⁵⁷¹ *Despertador de Catalunya* (1996).

¹⁵⁷² *Lealtad Catalana* (2011).

¹⁵⁷³ Pablo Ignacio de DALMASES, *Dietario o libro de memorias referente a los actos practicados por el señor don Pablo Ignacio de Dalmases y de Ros como embajador enviado por las Cortes Catalanas a Inglaterra durante la época de la Guerra de Sucesión*, editat a Eva SERRA (coord.) (2008).

¹⁵⁷⁴ També a Pablo Ignacio de DALMASES (2008).

¹⁵⁷⁵ *Dietari del siti de Barcelona de l'any 1705*, editat a Joaquim ALBAREDA (ed.) (2001).

¹⁵⁷⁶ Francisco SOLANES (1700-1706).

¹⁵⁷⁷ Narciso FELIU DE LA PEÑA (1709).

¹⁵⁷⁸ Honorat de PALLEJÀ, *Memòries d'Honorat de Pallejà (1703-1713)*, editades a Joaquim ALBAREDA (ed.) (2001).

¹⁵⁷⁹ Aleix de CLARAMUNT (2014).

¹⁵⁸⁰ Francisco GELAT (1993^a).

¹⁵⁸¹ Manuel MAS i SOLDEVILA (2014).

¹⁵⁸² Francisco de CASTELLVÍ (1997-2002).

¹⁵⁸³ Per citar-ne algunes: la crònica en si mateixa de Francisco de CASTELLVÍ (1997-2002), el tractat de Domingo de AGUIRRE (1725); el *Memorial de greuges de 1760* (1990), i la tesi doctoral de Sílvia AMOR (2015), on es poden trobar una munió de referències a fonts epistolars del període.

més, mentre anem de mica en mica enfilant-nos, ho fem amb l'esperança que la nostra tesi pugui servir per engrescar algun altre investigador a sumar-se als jorns d'escalada. Com més serem, més probabilitats tindrem, no d'encimbellar-nos al capdamunt de la muntanya —és possible esgotar veritablement una temàtica històrica?—, però sí, potser, d'entrellucar-ne el cim des de la llunyania del nostre present.

BIBLIOGRAFIA

Obres impreses i manuscrites anteriors a 1800

A

—ALÒS, Antonio de, *Breve noticia de las cinco principales revoluciones que en varias épocas han sucedido en el principado de Cataluña*, editada la part corresponent a la cinquena revolució per Rosa Maria ALABRÚS, (2006: pp. 165-198).

—AMOR DE SORIA, Juan, *Enfermedad chrónica, y peligrosa de los Reynos de España y de Indias: sus causas naturales, y sus remedios*, Viena, 1741, editada a Ernest LLUCH (ed.), (2010: pp.173-372).

—AGUIRRE, Domingo de, (1725), *Tratado histórico-legal del Real Palacio antiguo y su quarto nuevo de la excelentíssima ciudad de Barcelona, y de los officios de sus alcaides, o, conserjes. En que amás de sus Derechos, y prerogativas, se trata de la Ciudad de Barcelona, y sus príncipes. Qué cosa sea Principado, y qué Provincia. De la Unión aeque-principal, y accesoria. De la Generalidad de Cathaluña, y sus Derechos. De los Patrimonios de los Reyes. Del Fisco, y del Erario. De las Guardias de los Palacios, y de las Personas de los Príncipes. De los Grados de Dignidad de los Magistrados Civiles, Militares, y Palatinos, collocados en ellos, con especial noticia de los Prefectos Pretorianos, y sus Prefecturas. De los Maestros de los Soldados. Vicarios Diocesanos, Presidentes de las Provincias. Presidentes de los Concejos, y Concejos de los Presidentes, singularmente del Cancellor de Cathaluña. De los Duques Limitaneos. Condes, y de la Dignidad Comitiva, y sus tres Órdenes*, Viena: Wosffgango Schwendimann. [Consultable a *Google Books*].

—*Ara ojats*, 11 de setembre de 1714, editat a Jaume SOBREQÜÉS, (1976: pp. 79-80).

—ARAGÓ, Jaume I d', (2007), *Llibre dels feits del rei En Jaume*, Ferran SOLDEVILA (reed., pòstuma), revisió filològica de Jordi BRUGUERA i revisió històrica de Maria Teresa FERRER i MALLOL, Barcelona: Institut d'Estudis Catalans.

—ARAGÓ, Pere III d', (1961), *Crònica General de Pere III el Cerimoniós, dita comunament Crònica de Sant Joan de la Penya*, a cura de Amadeu-J. SOBERANAS, Barcelona: Alpha.

—ARAGÓ, Pere III d', (2009), *Ordinacions de la Casa i Cort de Pere el Cerimoniós*, editat a Francisco M. GIMENO; Daniel GOZALBO; Josep TRENCHS, València: Universitat de València.

—ARAGÓ, Pere III d', (2014), *Crònica de Pere III el Cerimoniós*, Ferran SOLDEVILA (reed., pòstuma), revisió filològica de Jordi BRUGUERA i revisió històrica de Maria Teresa FERRER i MALLOL, Barcelona: Institut d'Estudis Catalans.

—ARAGÓN, Carlos de, (1843), *Crónica de los reyes de Navarra, 1454*, edició de José YANGUAS, Pamplona: Imprenta de D. Teodoro Ochoa.

B

—BACALLAR, Vicente, (1957), *Comentarios de la guerra de España e historia de su Rey Phelipe V el animoso desde el principio de su regnado hasta la paz general del año 1725*, editat a Carlos SECO SERRANO, Madrid: Atlas.

—BEUTER, Pero Anton, (1551), *Segunda parte de la Coronica general de España y especialmente de Aragon, Cathaluña y Valencia: donde se tratan las cobranças destas tierras de poder de moros por los inclytos Reyes de Aragon y Condes de Barcelona. U ponese en particular la conquista de la Ciudad y reyno de Valencia, y Murcia, con las yslas Malloca, Menorca, Eviça, y las otras: con muchas cosas de notar, como por las tablas se podra ver*, València: Joan de Mey. [Consultable a *Biblioteca Valenciana Digital*].

—BOSCH, Andreu, (1628) *Summari, index o epitome dels admirables y nobilissims titols de honor de Cathalunya, Rossello y Cerdanya y de les gracies, priuilegis, prerrogatiues, preheminencies, llibertats è immunitats gosan segons les propries y naturals lleys*, Perpinyà: estampat per Pere Lacaualleria. [Consultable a *Google Books*].

—BOTERO, Giovanni, (1997), *Della ragion di Stato*, 1589, edició a cura de Chiara CONTINISIO, Roma: Donzelli.

—BROAK, *Via afora als adormits*, editat a Ernest LLUCH (ed. pòstuma), (2005: pp. 19-161).

C

—CAPMANY, Antonio de, (1791), *Código de las costumbres marítimas de Barcelona, hasta aquí vulgarmente llamado Libro del Consulado*, Madrid: Antonio de Sancha. [descarregable a *Biblioteca Valenciana Digital*].

- CAPMANY, Antonio de, (1961), *Memorias históricas sobre la marina, comercio y artes de la antigua ciudad de Barcelona*, Madrid: Imprenta de Don Antonio de Sancha, 1792, reedició d'Emili GIRALT, 2 vols., Barcelona: Cámara oficial de comercio y navegación de Barcelona.
- CARBONELL, Pere Miquel, (1997), *Cròniques d'Espanya*. Edició crítica d'Agustí Alcoberro, 2 vols., Barcelona: Barcino.
- Carta del 1157 del comte Ramon Berenguer IV al rei Alfons VII de Lleó i Castella, amb relació a les treves amb el rei de Navarra*, editat a BAIGES, Ignasi Joaquim; FELIU, Gaspar; SALRACH, Josep Maria (dirs.), (2010: vol. 4, doc. 1029, pp. 1662-1663).
- Carta del 12 de febrer de 1479 dels jurats valencians al rei Ferran II d'Aragó responent a les seves missives del 27 i 29 de gener del mateix any*, publicada a MIGUEL GUAL, (1949: pp. 271-272).
- CASTELLVÍ, Francisco de, (1997-2002), *Narraciones Históricas*, José M. ALSINA; Josep M. MUNDET (eds.), 4 vols., Madrid: Fundación Francisco Elías de Tejada y Erasmo Pèrcopo.
- CERVANTES, Miguel de, (2009), *La Galatea*, Barcelona: Linkgua Ediciones.
- CLARAMUNT, Aleix, *Primum manuale...*, foli inicial no numerat (r i v) i f. 142v-147v, editat amb el títol «Per desengany dels esdevenidors» a Agustí ALCOBERRO; Mireia CAMPABADAL (eds.), (2014: pp. 221-234).
- CONCEIÇÃO, Domingos da, (2013), *Diario Bellico. La Guerra de Sucesión en España*, Joaquim ALBAREDA i Virginia LEÓN (ed., i int.), i David MARTÍN MARCOS (trad.), Alacant: Publicaciones de la Universidad de Alicante.
- Constitucions, capítols, y actes de cort, fetas, y atorgats, per la S. C. R. Magestat del rey nostre senyor Don Felip IV. de Aragó, y V. de Castella, Comte de Barcelona, &c. En la primera cort celebrada als Cathalans, en la Ciutat de Barcelona, en lo Monastir de Sabt Francesch, en los anys 1701. y 1702*, Barcelona: Rafael Figueró, 1702, edició facsímil a Joaquim ALBAREDA (int.), (2006).
- Constitutions, capítols, y actes de cort, fetas, y atorgats, per la S. C. R. Magestat del rey nostre senyor Don Carlos III. Rey de Castella, de Aragó, Comte de Barcelona, &c. En la cort celebrá als catalans, en la Ciutat de Barcelona, en la Casa de la Deputació del General de Cathalunya, en lo any de 1706*. Barcelona: Rafael Figueró, 1706, edició facsímil a Joaquim ALBAREDA (int.), (2006).
- Constitutions y altres drets de Cathalunya, complilats en virtut del Capítol de Cort LXXXII. De las Corts per la S.C.Y R. Magestat del Rey Don Philip IV. Nostre Senyor*

celebradas en la ciudad de Barcelona, any MDCCII, Barcelona: Joan Pau Martí y Joseph Llopis, 1704, edició facsímil a Josep Maria PONS i GURI (int.), (1995).

—*Convinença del 21 de febrer de 1140 amb la que el rei Alfons VII de Lleó i Castella i el comte Ramon Berenguer IV de Barcelona, acorden repartir-se el territori del rei de Pamplona*, editada a BAIGES, Ignasi Joaquim; FELIU, Gaspar; SALRACH, Josep Maria (dirs.), (2010: vol. 3, doc. 764, pp. 1258-1260).

—*Cort General de Barcelona, 1705-1706. Procés familiar del braç eclesiàstic*, editat a Eva SERRA (int.), (2014: pp. 1-1089).

—COVARRUBIAS, Sebastián de, (1611), *Tesoro de la lengua castellana o española*, Madrid: Luis Sánchez impresor del rey N. S., [descarregable al *Fondo Digitalizado de la Universidad de Sevilla*].

—*Crida dels diputats del 12 de juliol de 1713*, editada a Joaquim ALBAREDA (ed.), (1996: pp. 193-194).

D

—DALMASES, Pablo Ignacio de, (1713), *Dietario o libro de memorias referente a los actos practicados por el señor don Pablo Ignacio de Dalmases y de Ros como embajador enviado por las Cortes Catalanas a Inglaterra durante la época de la Guerra de Sucesión*, editat a Eva SERRA (coord.), (2008: pp. 195-211).

—DALMASES, Pablo Ignacio de, *Registro de cartas y otras escrituras de el señor marqués don Pablo Ignacio de Dalmases y Ros, escritas a diferentes partes y sugetos desde su salida de Barcelona, con la incumbenzia de embiado de aquella Ciudad, de la Deputación y del Brazo Militar de Cataluña a la Corte de Londres; día 23 de marzo de el año 1713 hasta día 6 de febrero del año 1714*, editat a Eva SERRA (coord.), (2008: pp. 212-588).

—*Deliberacions del braç militar*, edició facsímil a Eva SERRA (coord.), (2008: pp. 138-194).

—DESCLOT, Bernat, (2008), *Crònica de Bernat Desclot. Llibre del rei en Pere d'Aragó e dels seus antecessors passats*, Ferran SOLDEVILA (reed., pòstuma); revisió filològica de Jordi BRUGUERA i revisió històrica de Maria Teresa FERRER i MALLOL, Barcelona: Institut d'Estudis Catalans.

—*Despertador de Cathalunya, per desterro de la ignorancia, antidoto contra la malicia, foment a la paciencia, y remey a la pusillanimitat, en publich manifest de las lleys y*

privilegis de Catalunya..., Barcelona: Rafael Figueró, 1713, editat a Joaquim ALBAREDA (ed.), (1996: pp. 121-192).

—DESPUIG, Cristòfol, (1981), *Los col-loquis de la insigne ciutat de Tortosa*, 1557, edició d'Eulàlia DURAN, Barcelona: Curial.

—*Dietari del siti de Barcelona de l'any 1705*, editat a Joaquim ALBAREDA (ed.), (2001: pp. 35-88).

—*Dietaris de la Diputació del General de Catalunya, 1411-1713*, editats a Josep Maria SANS i TRAVÉ (dir.), (1994-2007), amb el títol: *Dietaris de la Generalitat de Catalunya*, 10 vols., Barcelona: Generalitat de Catalunya.

—*Discurs de la reina Elionor a les Corts de Barcelona (21 de setembre de 1365)*, editat a Ricard ALBERT; Joan GASSIOT (eds.), (1928: pp. 27-33).

—*Discurs de Pere Ferrer, doctor en lleis, ambaixador del comte d'Urgell, al parlament de Tortosa, 28 d'octubre de 1411*, editat a Ricard ALBERT; Joan GASSIOT (eds.), (1928: pp. 101-107).

—*Discurs de Pere Ferrer, doctor en lleis, ambaixador del comte d'Urgell, al parlament de Tortosa, 19 de novembre de 1411*, editat a Ricard ALBERT; Joan GASSIOT (eds.), (1928: pp. 107-110).

—*Doctrina Cathalana de un mestre, y deixeble*, (1705). No consten ni el lloc d'impressió ni l'impressor. Dues còpies consultades. Biblioteca de Catalunya, Fullets Bonsoms: núm. 526 i 5707.

E

—*Ephemérides comentáreas de la quinta del Principado de Cataluña y especialmente de Barcelona, que se debió hacer en virtud de Reales Órdenes en este presente año de 1773 para el reemplazo del ejército*, (2015), editat per Lluís ROURA, amb el títol: *Treure's el jou del damunt. La revolta de les Quintes (1773-1774)*, Barcelona: Generalitat de Catalunya.

—*Exposición del magistrado de la Lonja de Mar de Barcelona a la reina Gobernadora pidiendo que los mercaderes catalanes no estén sujetos al Consul de Cádiz como extranjeros*, (1674), Barcelona. BC, Fullets Bonsoms: núm. 2752.

—EIXIMENIS, Francesc, (1983), *Lo Crestià*, a cura d'Albert HAUF, Barcelona: Edicions 62.

F

—FELIU DE LA PEÑA, Narciso, (1709), *Anales de Cataluña y Epilogo breve de los Progressos, y Famosos hechos de la Nacion Catalana, de sus Santos, Reliquias, Conventos y singulares Grandezas: y de los señalados y Eminentes Varones, que en Santidad, Armas y Letras han florecido desde la Primera Poblacion de España. Año del Mundo 1788. antes del nacimiento de Christo 2174. y del Deluvio 143. hasta el presente de 1709.*, 3 toms, Barcelona: Joseph LLOPIS; Jayme SURIÀ; Joan Pau MARTÍ [el volum 3 és consultable a *Google Books*]. Compta amb una reedició en format facsímil de Jaume SOBREQUÉS (int.), (1999), Barcelona: Editorial Base.

—Martín FERNÁNDEZ DE ENCISO, (1546), *Suma de Geographia, q[ue] trata de todas las partidas e provincias del mundo en especial de las indias e trata largamente del arte del marear...*, Sevilla: Andres de Burgos. [Consultable a *Biblioteca Virtual Miguel de Cervantes*].

G

—*Gaceta de Barcelona / Continuación del Diario del sitio y defensa de Barcelona, 1713-1714*, edició facsímil a Mireia CAMPABADAL (cur.), (2009: pp. 305-519).

—GARIBAY, Esteban de, (1628), *Los XL libros del compendio historial de las chronicas y universal historia de todos los reynos de España*, tom 4, Barcelona: Sebastian de Cormellas, [Consultable a *Google Books*].

—GELAT, Francisco, *Memòries, 1687-1722*, editat a Antoni SIMON (ed.), (1993a: pp. 65-98).

—*Gestes dels comtes de Barcelona i reis d'Aragó. Gesta Comitum Barchinone et Regum Aragonie*, (2012), edició a cura de Stefano Maria CINGOLANI, Santa Coloma de Queralt: Obrador Edèndum.

—GILABERT, Francisco de, (1616), *Discursos sobre la calidad del Principado de Cataluña, inclinacion de sus habitantes y su gobierno. Dirigidos a diversos mecenas*, Lleida: Luys Manescal, [descarregable a la *Biblioteca Virtual del Patrimonio Bibliográfico*].

—GUZMÁN, Gaspar de, *Copia de papeles que a dado a Su Majestad el Conde Duque, gran canceller sobre diferentes materias de gobierno de España*, 1624, editat a John H. ELLIOTT; José F. de LA PEÑA (eds.), (1978: tom 1, pp. 49-100).

—GUZMÁN, Gaspar de, *Papel que escribió el Conde Duque deseando entablar la unión de los reinos de esta Monarquía, fechado en 15 de octubre de 1625*, editat a John H. ELLIOTT; José F. de LA PEÑA (eds.), (1978: tom 1, pp. 183-193).

—*Iuizio político, general de el año del Señor de 1706. Compuesto por un filosofo, natural de Cataluña*, (1706), Barcelona: Francisco Guasch Impressor. Dues còpies consultades. BC, Fullets Bonsoms: núms. 5712 i 12732.

I

—*Instrumentum de pace inter Ludovicum, regem Franciae, et Jacobum, regem Aragonum, pacta, propter quasdam terras sibi invincem restituitas*, editat a Joseph de LABORDE (ed.), (1873: tom 3, pp. 405-408).

J

—*Jhesus. En lo present libre lo qual es apellat manual seran continuades totes les jornades qui daquiavant se seguiran aytants com en lo present volum ne cabran et tots los novells ardits qui esdevendran en les dites jornades et anades et vengudes dels honrats consellers de la Ciutat et de misatjers et altres persones qui seran trameses per ordinacio del Conçell de la dita Ciutat e totes coses qui novellament seran començades o finades e tots altres novells ardits segons la forma davall contenguda lo qual manual per los racionals de la dita Ciutat a XII dies del mes de setembre del any M.CCC.XC*, editat a AA.VV., (eds.), (1892-1975), amb el títol: *Manual de novells ardits vulgarment apellat Dietari del Antich Consell Barceloní*, 28 vols., Barcelona: Ajuntament de Barcelona.

—JOLY, Barthélemy, *Viaje hecho por M. Barthélemy Joly, consejero y limosnero del rey, en España, con el señor Boucherat, abad y general de la Orden de los cistercenses*, a José GARCÍA MERCADAL (ed., trad., i recop.), (1952-1962: vol. 2, pp. 46-125).

—*Jurament del 1128 fet pel rei Alfons VII de Lleó i Castella al comte Ramon Berenguer III de Barcelona de casar-se amb Berenguera, filla del segon*, editat a BAIGES, Ignasi

Joaquim; FELIU, Gaspar; SALRACH, Josep Maria (dirs.), (2010: vol. 3, doc. 611, pp. 1023-1025).

L

—*Lealtad Cathalana Purificada De invidiosas calumnias entre llamas de sufrimientos, en el Crisol de la Constancia; Esmaltada Con lo heroico de la Resolucion de defenderse Cathaluña por el Rey, y por la Patria*, 1714, editat a Joaquim ALBAREDA (ed.), (2011: pp. 127-190).

—LÓPEZ DE MENDOZA, Agustín, (2006), *Memorias para la historia de las guerras civiles de España*, edició de José María IÑURRITEGUI, Madrid: Centro de Estudios Políticos y Constitucionales.

—LÓPEZ MADERA, Gregorio, (1597), *Excelencias de la Monarchía y Reyno de España. Autor el licenciado Gregorio Lopez Madera Fiscal del Rey Don Phelippe II. Nuestro Señor, en la Real Chancilleria de Granada. Dirigidas al Principe Don Phelippe nuestro señor*. Valladolid: Diego Fernández de Córdoba. [digitalitzat per la Biblioteca Digital de Castilla y León].

—*Los syndicos de la Universidad de las villas de Azcon, Miravet, Beniçanet y sus vecinos, por razon del justo miedo que tienen de ser expellidos de sus tierras, supplican a vuestra excelencia se sirva advertir lo siguiente*, editat i comentat a Josep SERRANO, (1993: pp. 37-42).

—LUCUCE, Pedro de, (2002), *Precauciones, contra alborotos, motines, y rebeliones en esta Plaza de Barcelona*, edició de Lluís ROURA, Vic: Eumo.

M

—MACHIAVELLI, Niccolò dei, (1961), *Il Principe*, 1513, edició de Luigi FIRPO, Torí: Einaudi.

—MARGARIT, Joan, (1545), *Episcopi gerundensis Paralipomenon Hispaniae libri decem*, Granada: Sancho Nebrija. [Consultable a la La Biblioteca Digital de la Agencia Española de Cooperación Internacional para el Desarrollo].

—MARQUÈS, Miquel, *Reflexions confidencials*, 1640, editat a Basili de RUBÍ (1976: pp. 317-377).

- MAS i SOLDEVILA, Manuel, *Relació del siti de Barcelona de l'any 1713 i 1714*, editat a Agustí ALCOBERRO; Mireia CAMPABADAL (eds.), (2014: pp. 65-119).
- MASSÓ, Amer, (2014), *Memòries*, edició de Jordi CURBET amb el títol: *Memòries d'un pagès antiborbònic (1691-1774)*. Amer Massó, Barcelona: Generalitat de Catalunya.
- MELO, Francisco Manuel, (1996), *Historia de los movimientos, separación y guerra de Cataluña*. Edición, introducción y notas de Joan Estruch Tobella, Madrid: Castalia.
- Memorial de greuges de 1760*, editat a Josep Antoni GONZÀLEZ CASANOVA (int.), (1990: pp. 1-19).
- MUNTANER, Ramon, (2011), *Crònica de Ramon Muntaner*, Ferran SOLDEVILA (reed., pòstuma); revisió filològica de Jordi BRUGUERA i revisió històrica Maria Teresa FERRER i MALLOL, Barcelona: Institut d'Estudis Catalans.

N

- NOAILLES, Adrien-Maurice de, (1823-1829), «Mémoires du Duc de Noailles», a *Collection de Mémoires relatifs à l'Histoire de France*, toms 71-73, París: Foucault. [Consultable a *Gallica – Bibliothèque nationale de France*].
- PARETS, Miquel, (2011), *Crònica*, Maria Rosa MARGALEF (ed.), Barcelona: Barcino.

P

- PALLEJÀ, Honorat de, (1703-1713), *Memòries d'Honorat de Pallejà (1703-1713)*, editades a Joaquim ALBAREDA (ed.), (2001: pp. 89-152).
- Parte Segunda: Genio de los naturales de Cataluña, conforme a varios hechos constatados en las obras de Saavedra, Mariana, Escolano, Francisco Rioja, don Francisco Manuel de Melo, Zurita, Carbonell, Desclot, Feliu, Marqués de Santa Cruz y Marqués de San Felipe, según los reinados en que han acaecido*, edició només la part que correspon al segle XVIII, (ff. 33r-53v del manuscrit original conservat a la Biblioteca de Catalunya, Fullets Bonsoms: núm. 119) a Rosa Maria ALABRÚS sota el títol «Parte Segunda: Genio de los naturales de Cataluña» (2006: pp. 127-163).
- PLANTÍ, Josep, *De la mort de Carles II, rei de les Espanyes. Del desastre de Catalunya i també de la destrucció de Barcelona que gairebé se'n seguí*, Pere

GALCERÁN (trad.) de l'original inèdit: *De morte Caroli secundi Hispaniarum regis et de excidio Cathalonie necnon destructione Barcinonis quasi secura*, 1717-1725 aprox., editada en annex a Joaquim ALBAREDA, (2005: pp. 303-321).

—PUJADES, Jeroni, (1975-1976), *Annal o Dietari de coses memorables, 1601-1630*, editat a: *Memorias de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona*, vols. 15-18.

—PUJADES, Jeroni, (1829-1832), *Crónica Universal del principado de Cataluña*, 8 vols., Barcelona: José Torner [Consultable a *Google Books*].

—PORTOCARRERO, Pedro de, (1998), *Teatro monárquico de España*, 1700, editat a Carmen SANZ (ed.), Madrid: Boletín Oficial del Estado / Centro de Estudios Políticos y Constitucionales.

—*Proposició del rei Martí a les Corts de Perpinyà (26 de gener de 1406)*, editat a Ricard ALBERT; Joan GASSIOT (eds.), (1928: pp. 58-72).

Q

—QUEVEDO, Francisco de, *La rebelión de Barcelona ni es por el güevo ni es por el fuero*, edició de Manuel URÍ, a Alfonso REY (dir.), (2007: vol. 3, pp. 433-471).

R

—*Recopilac[ión] de lo acaecido en la guerra de Sucesión*, post. a 1717, Biblioteca de Catalunya, Fullets Bonsoms: núm. 763, editada amb el títol de: «Relación de la Guerra de Sucesión en Cataluña», a Rosa Maria ALABRÚS (ed.), (2006: pp. 63-125).

—*Registre de deliberacions preses per lo Bras Real y dietari de las conferencies*, editat a Eva SERRA (coord.), (2008: pp. 2-137).

—*Representación que en 15 de junio dieron los aragoneses en Barcelona a los tres comunes de Cataluña en nombre de su nación*, editada a Francisco de CASTELLVÍ (1997-2002: vol. 3, p. 813).

—*Representación que en 16 de junio dieron los valencianos en Barcelona a los tres comunes de Cataluña en nombre de su nación*, editada a Francisco de CASTELLVÍ (1997-2002: vol. 3, pp. 813-814).

—*Representación que en 11 de julio dieron los aragoneses a los tres comunes de Cataluña ofreciéndose a la defensa de Barcelona*, editada a Francisco de CASTELLVÍ (1997-2002: vol. 3, p. 814).

—*Representación que en 12 de julio dieron los valencianos a los tres comunes de Cataluña ofreciéndose a la defensa de Barcelona*, editada a Francisco de CASTELLVÍ (1997-2002: vol. 3, p. 815).

—*Resolució del Braç Reial del dia 5 de juliol de l'any 1713*, editada a Eva SERRA (coord.), (2008: pp. 116-118).

—*Respuesta de un aragonés a un amigo suyo en Barcelona sobre la defensa de Cataluña, resuelta por sus Braços en 6 de julio de 1713*, Barcelona: Juan Pablo Marsi, editat a Joaquim ALBAREDA (ed.), (2011: pp. 95-125).

—*Romance en el qual explica un vassallo de Carlos Tercero el afecto que tiene a su rey*, (1705), Barcelona: Imprenta de Bartholomè Giralt. Biblioteca de Catalunya, Fullets Bonsoms: núm. 5696.

—ROS, Alexandro de, (1646), *Cataluña desengañada*, Nàpols: Edigio Longo. [Consultable a *Google Books*].

S

—SAFONT, Jaume, (1992), *Dietari o Llibre de Jornades (1411-1484)*, a cura de Josep Maria SANS i TRAVÉ, Barcelona: Fundació Noguera.

—SALA, Gaspar, (1995), *Secrets Públics. Pedra de toc, de les institucions de l'enemic, i llum de la veritat, 1641*, editat a Eva SERRA (ed.), (1995: pp. 23-54).

—SALA, Gaspar, (2003), *Proclamacion catolica a la magestad piadosa de Felipe el Grande, rey de las Españas y emperador de las Indias, nuestro señor. Los concelleres y Consejo de Cieto de la ciudad de Barcelona, 1640*, reeditat en format facsímil a Antoni SIMON i Karsten NEUMANN (int.), Barcelona: Editorial Base.

—SALAZAR DE MENDOZA, Pedro, (1770), *Monarquía de España*, tom 1, Madrid: D. Joachin Ibarra, impresor de Cámara de S. M. [Consultable a *Biblioteca Digital de Castilla la Mancha*].

—*Salvo Conducto concedido por el Rey de Inglaterra Eduardo III a petición de las Ciudades de Gante, Ipre, y Brujas, a favor de las naves y mercaderes Castellanos, Catalanes, y Mallorquines, que hagan el viage de Flandes (1340)*, edició d'Antonio de

Capmany a les seves *Memorias históricas sobre la marina, comercio y artes de la antigua ciudad de Barcelona* (1729). Antonio de CAPMANY (1961: vol. 2, pp. 218-219).

—SARRIÀ, Pablo de, (1639), *Panegyrico de las grandezas del inclito y gloriosísimo martir San Jorge, gran patrón del nobilísimo Principado de Cataluña*, Barcelona: Gabriel Nogués. Biblioteca de Catalunya, Fullets Bonsoms: núm. 6195.

—SOLANES, Francisco, (1700-1706), *El Emperador politico, y politica de Emperadores: vida del emperador Ulpio Trajano, sacada del panegyrico de Plinio Menor, y otros autores*, 3 toms, Barcelona: Joseph LLOPIS. [Consultable a *Biblioteca Digital Hispánica*].

—*Suplicació de Francesc Saperà, bisbe de Barcelona en nom del Braç Eclesiàstic, llegida en les corts de Barcelona, 1 de febrer de 1413*, editada a Ricard ALBERT; Joan GASSIOT (1928: la citació a les pp. 112-121).

T

—*The deplorable history of the Catalans, from their first engaging in the war, to the time of their reduction. With the motives, declarations, and engagements, on which they first took Arms. The letters, treaties, &c. relating thereto. The reasons of their continuing in arms against King Philip; and the remonstrances used by the emperor and Great-Britain in their favour. With an account of what passed in the late siege of Barcelona, and their private engagements to stand by one another. Interspers'd with many original papers and matters never before printed*, 1714, Londres: J. Baker, editat a Michael B. STRUBELL (cur.), (1992: pp. 82-291).

V

—VALLA, Lorenzo, (2002), *Historia de Fernando de Aragón*, Santiago LÓPEZ MADERA (ed., i trad.), Tres Cantos: Akal.

—VALLADARES, Juan, (1902), *Cavallero venturoso, con sus extrañas aventuras y prodigiosos trances adversos y prósperos*, Madrid: B. Rodríguez Serra.

—VICIANA, Martín de, *Libro tercero de la Crónica de la inclita y coronada ciudad de Valencia y de su reino* (2002), edició a cura de Joan IBORRA, València: Universitat de València.

—VIGUIER, Jacques de, *Lettre IV. A bord de "Furieux" à la rade de Barcelonne le 2 août 1714*, editada a Jean AUDOUARD (ed.), (1910).

—VOLTAIRE, (François Marie AROUET), (1966), *Le Siècle de Louis XIV*, 2 vols., Antoine ADAM (int.), París: Garnier-Flammarion.

Obres posteriors a 1800

A

—AA. VV., (1989), *Procés d'independència de Catalunya (ss. VIII-XI). La fita del 988*, Barcelona: Generalitat de Catalunya.

—AA. VV., (1997), *España. Reflexiones sobre el ser de España*, Madrid: Real Academia de la Historia.

—AA.VV., (2005), *Fundamentos medievales de los particularismos hispánicos. IX Congreso de Estudios Medievales. León, 2003*, Ávila: Fundación Sánchez Albornoz.

—AA. VV., (2013), *El Born CC*, Barcelona: Ajuntament de Barcelona.

—ABAD, Josep, (2014), «Cartes del duc de Berwick als consellers de Sabadell (21 juliol 1714 - 7 octubre de 1714)», *Arraona*, 34, pp. 148-161.

—ABADAL, Ramon d', (1957-1958), «Nota sobre la locución "Marca Hispánica"», *Boletín de la Real Academia de Buenas letras de Barcelona*, 27, pp. 157-164.

—ABADAL, Ramon d', (1965), *Els Primers comtes catalans*, Barcelona: Vicens Vives (1a ed., Teide, 1958).

—ABADAL, Ramon d', (1987), *Pere el Cerimoniós i els inicis de la decadència política de Catalunya*, Barcelona: Edicions 62 (1ª ed., pòstuma 1972).

—ABADAL, Ramon d', (1997), *Catalunya fa mil anys: notes històriques en ocasió del mile-lenari*, Barcelona: Generalitat de Catalunya (ed., pòstuma).

—ACEBRÓN, Julián; GRIFOLL, Isabel; SABATÉ, Flocel (coords.), (2015), *La construcció d'identitats imaginades. Literatura medieval i ideologia*, Lleida: Pagès.

—ADROER, Anna Maria; FELIU, Gaspar, (1989), *Història de la Taula de canvi de Barcelona, seu fundacional de la Caixa de Barcelona*, Barcelona: Caixa de Barcelona.

- AGUSTÍ, Alfred, (1994), «Els bisbes de Lleida i l'espanyolització (segles XVII-XVIII)», *Analecta Sacra Tarraconensia*, 67-2, pp. 233-245.
- AINAUD, Josep M., (1995), *El Llibre negre de Catalunya: de Felip V a l'ABC*, Barcelona: La Campana.
- AIZPURU, Mikel Xabier; PORTILLO, José María, (2015), «Provincia, nación y patria. El tratamiento de las identidades en la historiografía vasca», *Huarte de San Juan. Geografía e historia*, 22, pp. 67-88.
- ALABRÚS, Rosa Maria, (2001), *Felip V i l'opinió dels catalans*, Lleida: Pagès.
- ALABRÚS, Rosa Maria (ed.), (2004), «Las crónicas desconocidas de la guerra de Sucesión», a Eliseo SERRANO (ed.), *Felipe V y su tiempo*, 2 vols., Saragossa: Institución Fernando el Católico, vol. 2, pp. 793-813.
- ALABRÚS, Rosa Maria (ed.), (2006), *Escrits polítics del segle XVIII. Tom IV. Cròniques de la Guerra de Successió*, Vic: Eumo.
- ALABRÚS, Rosa Maria, (2011), «La trayectoria de la opinión política en la España Moderna», *Obradoiro de Historia Moderna*, 20, pp. 337-354.
- ALABRÚS, Rosa Maria, (2013), «Informació i opinió a la Catalunya de la Guerra de Successió», a A.A.V.V., *Política, economia i guerra. Barcelona 1700*, Barcelona: Ajuntament de Barcelona, 2013, pp.152-173.
- ALABRÚS, Rosa Maria, (2015), «Clergat i compromís polític en la Guerra de Successió», a BOADA, Coloma; BRUGUÉS, Irene (eds.), *L'Església a Catalunya durant la Guerra de Successió*, Rubí: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, pp. 53-66.
- ALBAREDA, Joaquim, (1990), «L'actitud dels eclesiàstics catalans a la guerra de Successió (1705-1714)», *Anuari 1988 de la Societat d'Estudis d'Història Eclesiàstica moderna i contemporània de Catalunya*, pp. 1-26.
- ALBAREDA, Joaquim, (1993), *Els Catalans i Felip V: de la conspiració a la revolta, 1700-1705*, Barcelona: Vicens Vives-Fundació “La Caixa”.
- ALBAREDA, Joaquim (ed.), (1996), *Escrits polítics del segle XVIII. Tom 1. Despertador de Catalunya i altres textos*, Vic: Eumo.
- ALBAREDA, Joaquim, (2000), *La guerra de successió i l'Onze de Setembre*, Barcelona: Empúries.
- ALBAREDA, Joaquim, (2001a), *Catalunya en un conflicte europeu. Felip V i la pèrdua de les llibertats catalanes*. Barcelona: Edicions 62.
- ALBAREDA, Joaquim, (2001b), «L'austriacisme i l'alternativa catalanoaragonesa, segons Ernest Lluch», *Butlletí de la Societat Catalana d'Estudis Històrics*, 12, pp. 9-26.

- ALBAREDA, Joaquim (ed.), (2001), *Política, religió i vida quotidiana en temps de guerra: 1705-1714: el Dietari del Convent de Santa Caterina i les Memòries d'Honorat de Pallejà*, Vic: Eumo.
- ALBAREDA, Joaquim, (2002), «L'austriacisme, una visió alternativa», *Barcelona. Quaderns d'Història*, 7, pp. 23-50.
- ALBAREDA, Joaquim, (2004), «¿Qué cosa es la España? L'Espanya composta segons l'austriacista Francesc de Castellví», *Butlletí de la Societat Catalana d'Estudis Històrics*, 15, pp. 113-123.
- ALBAREDA, Joaquim, (2005), *El "cas dels catalans", la conducta dels aliats arran de la Guerra de Successió (1705-1742)*, Lleida: Pagès.
- ALBAREDA, Joaquim (int.), (2006), *Textos jurídics catalans. Lleis i costums, II-10, Constitucions, capítols i actes de cort. 1701-1702 i 1705-1706*, Barcelona: Generalitat de Catalunya.
- ALBAREDA, Joaquim, (2007a), «Presentació», a Joaquim ALBAREDA (ed.), *Una relació difícil. Catalunya i l'Espanya moderna (segles XVII-XIX)*, Barcelona: Editorial Base, pp. 9-17.
- ALBAREDA, Joaquim, (2007b), «Aproximació a les idees del filipisme català durant la Guerra de Successió», a Joaquim ALBAREDA (ed.), *Una relació difícil. Catalunya i l'Espanya moderna (segles XVII-XIX)*, Barcelona: Editorial Base, pp. 181-204.
- ALBAREDA, Joaquim, (2007c), «El XVIII: un segle sense política?», a Jaume RENYER; Enric PUJOL (dirs.), *Pensament polític als Països Catalans, 1714-2014: història i prospectiva*, Barcelona: Pòrtic, 2007, pp. 71-92.
- ALBAREDA, Joaquim, (2007d), «Els fonaments de l'austriacisme als territoris de la Corona d'Aragó», a Mamés CISNEROS; Mercè MORALES; Mercè RENOM (coords.), *Actes del Congrès: L'aposta catalana a la Guerra de Successió (1705-1707), 3-5 de novembre de 2005*, Barcelona: Museu d'Història de Catalunya / Generalitat de Catalunya, pp. 125-136.
- ALBAREDA, Joaquim, (2007e), «Pròleg: La Generalitat entre 1701 i 1714», a DGC, vol. X, Barcelona: Generalitat de Catalunya, pp. 9-35.
- ALBAREDA, Joaquim, (2010), *La Guerra de Sucesión de España (1700-1714)*, Barcelona: Crítica.
- ALBAREDA, Joaquim (ed.), (2011), *Escrits polítics del segle XVIII. Tom V. Escrits del moment republicà de 1713-1714*, Vic: Eumo.

- ALBAREDA, Joaquim, (2012), «Dinasticismo, política y religión en la Guerra de Sucesión de España», a Xavier TORRES (ed.), *Les altres guerres de religió: Catalunya, Espanya, Europa (segles XVI-XIX)*, Girona: Documenta Universitària, pp. 285-313.
- ALBAREDA, Joaquim, (2015), «1714: les raons de la resistència», *Anuari Verdaguer*, 23, pp. 11-24.
- ALBAREDA, Joaquim, (2017), «A vueltas con el austracismo y con la Guerra de Sucesión» a José María IÑURRITEGUI *et al.* (eds.), *Historia en fragmentos: estudios en homenaje a Pablo Fernández Albaladejo*, Madrid: Universidad Autónoma de Madrid Ediciones, pp. 571-582.
- ALBAREDA, Joaquim; NADAL, Joaquim, (2015), «Balance bibliográfico. La guerra de Sucesión revisitada. Actualidad de la Guerra de Sucesión», *Vínculos de Historia*, 4, pp. 373-386.
- ALBERICH, Joan; CUARTERO, Francesc J. (dir.), (2015), *Diccionari Grec-Català*, Barcelona: Enciclopedia Catalana.
- ALBERT, Ricard; GASSIOT, Joan (eds.), (1928), *Parlaments a les Corts Catalanes*, Barcelona: Barcino.
- ALCOBERRO, Agustí, (2000), *Identitat i territori. Textos geogràfics del Renaixement*, Vic: Eumo.
- ALCOBERRO, Agustí, (2002), *L'exili austriacista (1713-1742)*, 2 vols., Barcelona: Fundació Noguera.
- ALCOBERRO, Agustí, (2003), «Memòria, història i pensament polític a l'exili austriacista. La crònica de la Guerra de Successió de Josep Plantí», *Pedralbes: Revista d'història moderna*, 23-2, pp. 325-344.
- ALCOBERRO, Agustí, (2011), *La «Nova Barcelona» del Danubi (1735-1738). La ciutat dels exiliats de la Guerra de Successió*, Barcelona: Rafael Dalmau.
- ALCOBERRO, Agustí, (2012), «Poder i societat al Renaixement: Estat modern i identitats nacionals», Eulàlia DURAN; Maria TOLDRÀ (eds.), *Itineraris. Nou estudis sobre cultura al Renaixement*, València: Edicions 3 i 4, pp. 69-97.
- ALCOBERRO, Agustí, (2013), «Govern polític i govern militar de Barcelona en el setge de 1713-1714: entre els valors republicans i la legitimitat dinàstica», a Jaume DANTÍ; Xavier GIL; Ida MAURO (coords.), *Actes del VII Congrés d'Història Moderna de Catalunya: «Catalunya, entre la guerra i la pau, 1713, 1813»*. Barcelona, 17-20 de desembre de 2013, Barcelona: Universitat de Barcelona, pp. 210-227.

- ALCOBERRO, Agustí, (2015), «L'Església catalana i el setge de Barcelona de 1713-1714», a BOADA, Coloma; BRUGUÉS, Irene (eds.), *L'Església a Catalunya durant la Guerra de Successió*, Rubí: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, pp. 25-42.
- ALCOBERRO, Agustí, «Llengües i cultura en els territoris de Ferran II», en premsa.
- ALCOBERRO, Agustí; CAMPABADAL, Mireia (eds.), (2014), *Cròniques del setge de Barcelona de 1713-1714*, Barcelona: Barcino.
- ALONSO, Gregorio, (2015), «Imaginando a Fernando VII, rey católico y felón», *Pasado y memoria: Revista de historia contemporánea*, 14, pp. 57-77.
- ÁLVAREZ JUNCO, José, (2001), *Mater Dolorosa. La idea de España en el siglo XIX*, Madrid: Taurus.
- ÁLVAREZ JUNCO, José, (2016), *Dioses útiles. Naciones y nacionalismos*, Barcelona: Galaxia Gutenberg.
- ÁLVAREZ JUNCO, José; FUENTE MONGE, Gregorio de la, (2017), *El relato nacional. Historia de la historia de España*, Madrid: Taurus.
- ÁLVAREZ-OSSORIO, Antonio, (1998), «Corte, reinos y ciudades en la monarquía de Carlos II: las legaciones provinciales», *Pedralbes: Revista d'història moderna*, 18-2, pp. 221-250.
- ÁLVAREZ-OSSORIO, Antonio; GARCÍA GARCÍA, Bernardo José (eds.), (2004), *La Monarquía de las naciones: patria, nación y naturaleza en la monarquía de España*, Madrid: Fundación Carlos de Amberes.
- AMELANG, James, (1983), «L'oligarquia catalana a la Barcelona moderna: una aproximació comparativa», *Recerques. Història, economia i cultura*, 13, pp. 7-25.
- AMELANG, James, (1986), *La Formación de una clase dirigente: Barcelona: 1490-1714*, Barcelona: Ariel.
- AMELANG, James, (1998), «Cataluña desde Europa: Las raíces de una cultura autobiográfica», *Pedralbes: revista d'història moderna*, 18-1, pp. 457-462.
- AMELANG, James, (2003), *El vuelo de Ícaro. La autobiografía popular en la Europa moderna*, Madrid: Siglo XXI, (primera edició en anglès, 1998).
- AMOR, Sílvia, (2015), *La pràctica epistolar a Catalunya (1700-1850): usos de la carta familiar*, tesi doctoral dirigida per Javier ANTÓN, Bellaterra: Universitat Autònoma de Barcelona.
- ANDERSON, Benedict, (1993), *Comunidades imaginadas. Reflexiones sobre el origen y difusión del nacionalismo*, México: Fondo de Cultura Económica (1ª edició anglesa: 1983).

- ANDÚJAR, Francisco, (2004), *El sonido del dinero. Monarquía, ejército y venalidad en el siglo XVIII*, Madrid: Marcial Pons.
- ANES, Gonzalo, (1997), «La idea de España en el siglo de las Luces» a AA.VV., *España. Reflexiones sobre el ser de España*, Madrid: Real Academia de la Historia, pp. 223-242.
- ANGUERA, Pere, (1997), *El català al segle XIX. De llengua del poble a llengua nacional*, Barcelona: Empúries.
- ANGUERA, Pere, (2000), *Els precedents del catalanisme. Catalanitat i anticontralisme: 1808-1868*, Barcelona: Empúries.
- ANGUERA, Pere, (2001), «Entre dues possibilitats: espanyols o catalans?», a Joaquim ALBAREDA (ed.), *Del patriotisme al Catalanisme: societat i política (segles XVI/XIX)*, Vic: Eumo, pp. 317-337.
- ANGUERA, Pere, (2010a), *Les quatre barres. De bandera històrica a senyera nacional*, Barcelona: Rafael Dalmau.
- ANGUERA, Pere, (2010b), *Els Segadors: com es crea un himne*, Barcelona: Rafael Dalmau.
- ANGUERA, Pere, (2010c), *Sant Jordi. Patró de Catalunya*, Barcelona: Rafael Dalmau.
- ANTÓN, Javier, (1998), *La Herencia cultural: alfabetización y lectura en la ciudad de Girona (1747-1807)*, Bellaterra: Universitat Autònoma de Barcelona.
- ANTÓN, Javier, (2008), «Los usos populares de la cultura escrita en el Antiguo Régimen», a Tomás MANTECÓN (ed.), *Bajtín y la historia de la cultura popular*, Santander: Ediciones de la Universidad de Cantabria, pp. 71-95.
- ARCHILÉS, Ferran, (2011), «Melancólico bucle. Narrativas de la nación fracasada e historiografía española contemporánea», a Ferran ARCHILÉS; Ismael SAZ (eds.): *Estudios sobre nacionalismo y nación en la España contemporánea*, Saragossa: Pressas Universitarias de Zaragoza, pp. 245-330.
- ARCHILÉS, Ferran; SAZ, Ismael (eds.), (2011), *Estudios sobre nacionalismo y nación en la España contemporánea*, Saragossa: Pressas Universitarias de Zaragoza.
- ARCHILÉS, Ferran; SAZ, Ismael (eds.), (2012), *La nación de los españoles. Discursos y prácticas del nacionalismo español en la época contemporánea*, València: Publicacions de la Universitat de València.
- ARCHILÉS, Ferran; SAZ, Ismael (eds.), (2014), *Naciones y Estado. La cuestión española*, València: Publicacions de la Universitat de València.

- ARGEMÍ, Lluís, (2005), *Història del pensament econòmic a Catalunya*, Lleida: Pagès/Vic: Eumo.
- ARMSTRONG, John A., (1982), *Nations before Nationalism*, Chapel Hill: The University of North Carolina Press.
- ARRIETA, Jon, (1994), *El Consejo Supremo de la Corona de Aragón: 1499-1707*, Saragossa: Institución Fernando el Católico.
- ARRIETA, Jon, (2001), «Austracismo, ¿qué hay detrás de ese nombre?», a Pablo FERNÁNDEZ ALBALADEJO (ed.), *Los Borbones. Dinastía y memoria de nación en el siglo XVIII*, Madrid: Marcial Pons, pp. 177-216.
- ARRIETA, Jon, (2004), «Formas de vinculación a la Monarquía y de relación entre sus reinos y coronas en la España de los Austrias. Perspectivas de análisis», a Antonio ÁLVAREZ-OSSORIO; Bernardo José GARCÍA GARCÍA (eds.): *La Monarquía de las naciones: patria, nación y naturaleza en la monarquía de España*, Madrid: Fundación Carlos de Amberes, pp. 303-326.
- ARRIETA, Jon, (2006), «Lo que pudo ser y no fue o la dificultad de las comparaciones “austro-borbónicas”», a Jaume CLARET (coord.), *Miscel·lània Ernest Lluch i Martín*, 2 vols., Vilassar de Mar: Fundació Ernest Lluch, vol.1, pp. 351-368.
- ARRIETA, Jon, (2009-2010), «Entre Monarquía Compuesta y estado de las autonomías, rasgos básicos de la experiencia histórica española en la formación de una estructura política plural», *Ivs Fvgit*, 16, pp. 9-72.
- ARRIETA, Jon, (2017), «La rebelión de los austracistas catalanes de 1705. ¿Podemos fijar algunos criterios historiográficamente seguros y razonables?» a José María IÑURRITEGUI *et al.* (eds.), *Historia en fragmentos: estudios en homenaje a Pablo Fernández Albaladejo*, Madrid: UAM Ediciones, pp. 583-594.
- ARTOLA, Miguel, (1999), *La Monarquía de España*, Madrid: Alianza Editorial.
- AUDOUARD, Jean (ed.), (1910), *Le Siège de Barcelone en 1714 d'après une correspondance inédite*, París: Alphonse Picard & fils.
- AZNAR, Daniel, (2017), «“¿Llorar de Amor la pérdida de un rey?” El cambio de fidelidad de los catalanes en 1641», a Alicia ESTEBAN ESTRÍNGANA (ed.), *Decidir la lealtad. Leales y desleales en contexto* (siglos XVI-XVII), Madrid: Doce Calles, pp. 281-314.

B

- BADA, Joan, (2000), «L'Església catalana davant la dinastia borbònica i el decret de nova planta (1701-1726)», a Joaquim ALBAREDA (ed.), *Del patriotisme al Catalanisme: societat i política (segles XVI/XIX)*, Vic: Eumo, pp. 239-261.
- BAGGIONI, Daniel, (1997), *Languages et nations in Europe*, París: Payot.
- BAIGES, Ignasi Joaquim; FELIU, Gaspar; SALRACH, Josep Maria (dirs.), (2010), *Els pergamins de l'arxiu Comtal de Barcelona*, 4 vols., Barcelona: Fundació Noguera.
- BALCELLS, Albert, (2008), *Llocs de memòria dels catalans*, Barcelona: Proa.
- BALDÓ, Marc, (2002), «La nación en armas. El ejército patriota valenciano en la guerra de independencia», *Historia Social*, 42, pp. 3-20.
- BALLESTER, Mateo, (2009), «Sobre la génesis de una identidad nacional: España en los siglos XVI y XVII», *Revista de Estudios Políticos (nueva época)*, 146, pp. 149-178.
- BALLESTER, Mateo, (2010), *La identidad española en la Edad Moderna (1556-1665). Discursos, símbolos y mitos*, Madrid: Tecnos.
- BARBOUR, Stephen; CARMICHAEL, Cathie, (2000) (eds.), *Language and nationalism in Europe*, Oxford: Oxford University Press.
- BARLETT, Robert, (2003), *La Formación de Europa: conquista, civilización y cambio cultural, 950-1350*, València: Publicacions de la Universitat de València.
- BARRIO, Maximiliano, (2008), «La iglesia nacional de la Corona de Aragón en Roma y el poder real en los siglos modernos», *Manuscrits. Revista d'història moderna*, 26, pp. 135-163.
- BARRIOS, Feliciano, (2015), *La gobernación de la Monarquía de España. Consejos, Juntas y Secretarios de la Administración de Corte (1556-1700)*, Madrid: Boletín Oficial del Estado.
- BASTIDA, Xacobe, (2007), «La senda constitucional. La nación española y la constitución», a Carlos TAIBO (dir.), *Nacionalismo español. Esencias, memoria e instituciones*, Madrid: Catarata, pp. 113-158.
- BATISTA i ROCA, Josep Maria, (1989), «Prólogo», a KOENIGSBERGER, Helmut G., (1989), *La práctica del Imperio*, Madrid: Alianza, (1ª edició anglesa: 1951), pp. 15-41.
- BATLLORI, Miguel, (1999), *La Familia de los Borjas*, Madrid: Real Academia de la Historia.

- BAYDAL, Vicent, (2008), «‘Què som, i per què som com som’. Un nou model interpretatiu per a l'evolució històrica de la identitat col·lectiva valenciana», a Manuel LANUSSE; Joan A. MARTÍNEZ; August MONZÓN (eds.), *Vida amunt i nacions amunt. Pensar el País Valencià en temps de globalització*, València: Publicacions de la Universitat de València, pp. 179-213.
- BAYDAL, Vicent, (2013), «Les relacions epistolars de les ciutats de Barcelona, València i Palma entre els segles XVI i XVII (c. 1510 – c. 1630)», *SCRIPTA, Revista internacional de literatura i cultura medieval i moderna*, 1, pp. 105-136.
- BAYDAL, Vicent, (2015a), *Sobre els orígens del terme “Principat de Catalunya”*, (entrada de 9 d'agost). [consultable al blog de l'autor: www.ventdcabyllia.com].
- BAYDAL, Vicent, (2015b), «Los orígenes historiográficos del concepto de pactismo», *Historia y política*, 34, pp. 269-295.
- BAYDAL, Vicent, (2016a), *Els valencians, des de quan són valencians?*, València: Afers.
- BAYDAL, Vicent, (2016b), «Pactistes des de quan? Les arrels del concepte de «pactisme» en la historiografia catalana i l'obra de Jaume Vicens Vives», *eHumanista/IVITRA*, 9, pp. 314-340.
- BELENGUER, Ernest, (2000), *Un Reino escondido: Mallorca, de Carlos V a Felipe II*, Madrid: Sociedad Estatal para la Conmemoración de los Centenarios de Felipe II y Carlos V.
- BELENGUER, Ernest, (2001), *La Corona de Aragón en la monarquía hispánica. Del apogeo del siglo XV a la crisis del XVII*, Barcelona: Ediciones Península.
- BELENGUER, Ernest, (2007), *Jaume I i el seu regnat*, Lleida: Pagès.
- BELENGUER, Ernest, (2012), *El com i el perquè del Compromís de Casp (1412): història i debat*, Barcelona: Rafael Dalmau.
- BENITO MONCLÚS, Pere, (2009), «L'expansió territorial ultrapirinenca de Barcelona i la Corona d'Aragó: guerra, política i diplomàcia (1067-1213)», a Maria Teresa FERRER i MALLOL; Manuel RIUS (dirs.), *Tractats i negociacions diplomàtiques de Catalunya i de la Corona catalanoaragonesa a l'edat mitjana, L. 1, Tractats i negociacions diplomàtiques amb Occitània, França i els estats italians 1067-1213*, Barcelona: Institut d'Estudis Catalans.
- BENNASSAR, Bartolomé, (2006), «La metáfora del cuerpo en la teoría de la Monarquía», *La Monarquía española de los Austrias. Conceptos, poderes y experiencias sociales*, Salamanca: Ediciones de la Universidad de Salamanca, pp. 15-22.

- BENEDICTIS, Ángela de, (2007), «Guerra, tirannide e resistenza negli scritti politici catalani», a Mamés CISNEROS; Mercè MORALES; Mercè RENOM (coords.), *Actes del Congrès: L'aposta catalana a la Guerra de Successió (1705-1707), 3-5 de novembre de 2005*, Barcelona: Museu d'Història de Catalunya / Generalitat de Catalunya, pp. 65-71.
- BENIGNO, Francesco, (2013), *Las palabras del tiempo. Un ideario para pensar históricamente*, Madrid: Cátedra.
- BENÍTEZ, Rafael, (2010-2011), «La representación del Reino de Valencia fuera de Cortes: la embajada del marqués de Benavites y las armas del Reino (1673-1674)», *Saitabi*, 60-61, pp. 303-325.
- BERMEJO, José Luis, (1979-1980), «Un decreto más de nueva planta», *Revista de derecho político*, 5, pp. 129-144.
- BERNABÉ, David, (2008), «Las embajadas municipales como ámbito de relación política con la corona al margen de las Cortes», a Remedios FERRERO; Lluís GUIA MARÍN (eds.), *Corts i Parlaments de la Corona d'Aragó. Unes institucions emblemàtiques en una monarquia composta*, València: Edicions de la Universitat de València, pp. 429-444.
- BERNARDO ARES, José Manuel de, (2008), *Luis XIV, rey de España. De los imperios plurinacionales a los estados unitarios (1665-1714)*, Madrid: Iustel.
- BERNS, Thomas, (2000), «Bodin: la souveraineté saisie par ses marques», *Bibliothèque d'Humanisme et Renaissance*, tom 62, 3, pp. 611-623.
- BETRÁN, José Luis; ESPINO, Antonio; TOLEDANO, Lluís Ferran, (1990), «Els miracles a la Catalunya de l'Antic Règim», *L'Avenç*, 137, pp. 28-35.
- BETRÁN, José Luis, (2004), «El discurso religioso y la imprenta barcelonesa durante el reinado de Felipe V», a Eliseo SERRANO (ed.), *Felipe V y su tiempo*, 2 vols., Saragossa: Institución Fernando el Católico, vol. 2, pp. 627-658.
- BILLIG, Michael, (2006), *Nacionalisme banal*, Catarroja: Afers-Universitat de València, 2006 (edició original anglesa de 1995).
- BILLY, Pierre-Henri, (2002), «Catalan, nom de personne en France», a Emili CASANOVA; Vicenç M. ROSSELLÓ (eds.), *Congrès Internacional de Toponímia i Onomàstica Catalanes*, València: Publicacions de la Universitat de València, pp. 3-14.
- BISSON, Thomas N., (1988), *Història de la Corona d'Aragó a l'Edat Mitjana*, Barcelona: Crítica.
- BISSON, Thomas N., (1997), *L'impuls de Catalunya. L'època dels primers comtes reis (1140-1225)*, Vic: Eumo.

- BLACK, Anthony, (1996), *El pensamiento político en Europa, 1250-1450*, Cambridge: Cambridge University Press.
- BLAS GUERRERO, Andrés de; FUSI, Juan Pablo; MORALES, Antonio (dirs.), (2013), *Historia de la nación y del nacionalismo español*, Barcelona: Galaxia Gutenberg.
- BOADA, Coloma; BRUGUÉS, Irene (eds.), (2015), *L'Església a Catalunya durant la Guerra de Successió*, Rubí: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- BOFARULL, Antoni de, (1872), *La Confederación Catalano-Aragonesa, realizada en el periodo más notable del gobierno soberano del conde de Barcelona, Ramón Berenguer IV: estudio histórico, crítico y documentado por D. Antonio de Bofarull y Broca, premiado por unanimidad en el Certamen abierto en 15 de diciembre de 1869 por el Ateneo Catalán*, Barcelona: Luis Tasso.
- BOFARULL, Próspero de, (sota el pseudònim: Félix FLURALBÓ), (1821), *Reflexiones sobre los perjuicios que ocasionaría á algunas provincias de España y en particular á la de Cataluña la traslación de sus archivos á Madrid*, Barcelona: Imprenta de José Torner.
- BOFARULL, Próspero de, (1836), *Los condes de Barcelona vindicados, y cronología y genealogía de los reyes de España considerados como soberanos independientes de su marca*, 2 vols., Barcelona: Imprenta de Juan Olivares y Monmany.
- BOLÒS, Jordi, (2000), *Diccionari de la Catalunya medieval: segles VI-XV*, Barcelona: Edicions 62.
- BOUZA, Fernando, (2010), «La configuración de la Monarquía hispánica», a David GARCÍA HERNÁN (coord.), *Historia sin complejos. La nueva visión del Imperio Español: estudios en honor de John H. Elliott*, Madrid: Editorial Actas, pp. 70-78.
- BREULLY, John, (1990), *Nacionalismo y Estado*, Barcelona: Pomares.
- BRUNNER, Otto; CONZE, Werner; KOSELLECK, Reinhart, (1972-1992), *Geschichtliche Grundbegriffe: Historisches Lexikon zur politisch-sozialen Sprache in Deutschland*, 9 vols., Stuttgart: Klett-Cotta.
- BURLEIGH, Michael, (2005), *Poder terrenal. Religión y política en Europa. De la Revolución Francesa a la Primera Guerra Mundial*, Madrid, Taurus.
- BURKE, Peter, (2006), *Lenguas y comunidades en la Europa moderna*, Madrid: Akal.

- CABESTANY, Joan Ferran, (1981), «“Cònsols de mar” y “cònsols d’ultramar” en Cataluña (siglos XIII-XV)», a *Le genti del mare Mediterraneo (XVII Colloquio Internazionale di Storia Marittima)*, Nàpols, vol. 1, pp. 397-425.
- CABESTANY, Joan Ferran, (2003), «Els consolats Catalans d’Ultramar a l’Orient (1262–1549)», a Maria Teresa FERRER i MALLOL (ed.), *Els catalans a la Mediterrània oriental a l’edat mitjana*, Barcelona: Institut d’Estudis Catalans, pp. 309-326.
- CAHNER, Max, (1980), «Llengua i societat en el pas del segle XV al XVI. Contribució a l’estudi de la penetració del castellà en els Països Catalans», a Jordi BRUGUERA; Josep MASSOT (ed.), *Actes del cinquè col·loqui internacional de llengua i literatures catalanes*, Barcelona: Publicacions de l’Abadia de Montserrat, pp. 183-255.
- CAL, Rosa, (2002), «La ‘Gazeta de Madrid’ y la Guerra de Sucesión», *Cuadernos Dieciochistas*, 3, pp. 33-56.
- CALVO, Manuel, (1993), «Embajadas y embajadores de Barcelona enviados a la Corte en la segunda mitad del siglo XVII», *Pedralbes: Revista d’història moderna*, 13-1, pp. 535-544.
- CAMPABADAL, Mireia (cur.), (2009), *Diario del sitio y defensa de Barcelona: El setge de Barcelona 1713-1714*, estudi introductori d’Agustí ALCOBERRO i Xevi CAMPRUBÍ, València: Edicions 3 i 4.
- CAMPRUBÍ, Xevi, (2016), *La premsa a Catalunya durant la Guerra de Successió*, València: Publicacions de la Universitat de València.
- CAMPRUBÍ, Xevi, (2018), *L’impressor Rafael Figueró (1642-1726) i la premsa a la Catalunya del seu temps*, Barcelona: Fundació Noguera.
- CAPDEFERRO, Josep, (2001), «Joan Pere Fontanella (1575-1649?). El dret al servei de la pàtria», a Joaquim ALBAREDA (ed.), *Del patriotisme al catalanisme: societat i política (segles XVI/XIX)*, Vic: Eumo, pp. 51-70.
- CAPDEFERRO, Josep, (2012), «La infàmia de tenir sang jueva a la Catalunya moderna: ecos del Reial Consell i de la literatura jurídica», a Enric PORQUERES (coord.), *Francesc Riera, des de l’abundància del cor*, Palma de Mallorca, Leonard Muntaner, pp. 163-174.
- CAPDEFERRO, Josep, (2017a), «Crímenes de lesa patria en la Catalunya secesionista (1640-1652): el valor de la participació política», *Clío y Crimen*, 14, pp. 171-184.

- CAPDEFERRO, Josep, (2017b), «L'exigència de puresa de sang per col·legis i confraries d'oficis a la Barcelona moderna», a *Barcelona Quaderns d'Història*, 24, pp. 99-112.
- CAPDEFERRO, Josep; SERRA, Eva, (2014), *La Defensa de les constitucions de Catalunya. El Tribunal de Contrafaccions 1702-1713*, Barcelona: Generalitat de Catalunya.
- CAPDEFERRO, Josep; SERRA, Eva, (2015a), *El Tribunal de Contrafaccions de Catalunya i la seva activitat (1702-1713)*, Barcelona: Parlament de Catalunya / Generalitat de Catalunya.
- CAPDEFERRO, Josep; SERRA, Eva, (2015b), *Casos davant del Tribunal de Contrafaccions de Catalunya (1702-1703)*, Barcelona: Parlament de Catalunya / Generalitat de Catalunya.
- CAPDEFERRO, Josep; SERRA, Eva, (2017), *La Defensa de les constitucions de Catalunya. El Tribunal de Contrafaccions 1702-1713*, Barcelona: Rafael Dalmau, (2^a ed., revisada).
- CAPELLÁN, Gonzalo; FERNÁNDEZ SEBASTIÁN, Javier, (2011), «Historia conceptual. Actualidad, relevancia, nuevos enfoques», a CAPELLÁN, Gonzalo; FERNÁNDEZ SEBASTIÁN, Javier (coords.), (2011), *Lenguaje, tiempo y modernidad: ensayos de historia conceptual*, Santiago de Chile: Globo Editores, pp. 9-20.
- CAPELLÁN, Gonzalo; FERNÁNDEZ SEBASTIÁN, Javier (coords.), (2011), *Lenguaje, tiempo y modernidad: ensayos de historia conceptual*, Santiago de Chile: Globo Editores.
- CAPELLÁN, Gonzalo; FERNÁNDEZ SEBASTIÁN, Javier (eds.), (2013), *Conceptos políticos, tiempo e historia. Nuevos enfoques en historia conceptual*, Santander: Universidad de Cantabria.
- CARBONELL, Jordi, (1979), «Elements d'història social i política de la llengua catalana», *Treballs de sociolingüística catalana*, 2, pp. 87-102.
- CÁRCELES DE GEA, Beatriz, (1997), «*Voluntas e iurisdictio*: obediencia, ejecución y cumplimiento de la voluntad real en la Corona de Castilla en el siglo XVII», a Pablo FERNÁNDEZ ALBALADEJO (ed.), *Monarquía, imperio y pueblos en la España moderna*, Alacant: Universidad de Alicante, pp. 663-677.
- CARDIM, Pedro, (1996), «Entre textos y discursos. La historiografía y el poder del lenguaje», *Cuadernos de Historia Moderna*, 17, pp. 123-149.

- CARDIM, Pedro, *et al.* (eds.), (2012), *Polycentric Monarchies How did Early Modern Spain and Portugal Achieve and Maintain a Global Hegemony?*, Eastbourne/ Portland/ Ontario: Sussex Academic Press.
- CARDIM, Pedro; PALOS, Joan Lluís (eds.), (2012), *El mundo de los virreyes en las monarquías de España y Portugal*, Madrid/ Frankfurt: Iberoamericana-Vervuert.
- CARRIÓ, Joan, (2008), *Catalunya en l'estructura militar de la Monarquia Hispànica (1556-1640). Tres aspectes: les fortificacions, els soldats i els allotjaments*, tesi doctoral dirigida per Jaume DANTÍ, Barcelona: Universitat de Barcelona.
- CARRIÓ-INVERNIZZI, Diana, (2014), «Santiago de los españoles en Plaza Navona (siglos XVI-XVII)», a Jean-François BERNARD (dir.), *Piazza Navona, ou Place Navone, la plus belle & la plus grande*, Roma: École Française de Rome, 2014, pp. 635-655.
- CASALS, Àngel, (1993), «La predilecció de Carles V pels catalans: aportacions a un tòpic recurrent», *Pedralbes: Revista d'història moderna*, 13, pp. 67-73.
- CASALS, Àngel, (2000), *L'emperador i els catalans: Catalunya a l'imperi de Carles V: 1516-1543*, Granollers: Editorial Granollers.
- CASALS, Àngel, (2002), «Del nom i la identitat de la Corona d'Aragó a l'edat moderna», *L'Avenç: Revista d'història i cultura*, 275, pp. 29-35.
- CASASNOVAS, Miquel Àngel, (2016), «El paper de les Balears en l'etapa final de la Guerra de Successió», a AA.VV., *1714*, Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, pp. 113-124.
- CASASSAS, Jordi (ed.), (2009), *Les identitats a la Catalunya contemporània*, Cabrera de Mar: La Galerada.
- CASASSAS, Jordi, (2014), *La Nació dels catalans: el difícil procés històric de la nacionalització de Catalunya*, Catarroja-Barcelona: Afers.
- CASASSAS, Jordi, (2015), «El fet diferencial català (1901-1939)», a Flocel SABATÉ (ed.), *Anàlisi històrica de la identitat catalana*, Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, pp. 133-144.
- CASES, Adrià, (2011), «Terrassa durant la Guerra de Successió espanyola, entre la participació i la repressió (1705-1714)», *Terme*, 26, pp. 177-190.
- CASES, Adrià, (2014), *La Guerra de Successió i les Terres de Ponent*, Lleida: Diputació de Lleida.
- CASES, Adrià, (2015), *Guerra i quotidianitat militar a la Catalunya del canvi dinàstic (1705-1714)*, Barcelona: Fundació Noguera.

- CASEY, James, (1996), «El patriotisme en el País Valencià modern», *Afers: fulls de recerca i pensament*, 23/24, pp. 9-30.
- CASEY, James, (1999), «“Una libertad bien entendida”: los valencianos y el estado de los Austrias», *Manuscrits. Revista d'història moderna*, 17, pp. 237-252.
- CASSÀ, Roberto, (2011), *Rebelión de los Capitanes: viva el rey y muera el mal gobierno*, Santo Domingo: Archivo General de la Nación.
- CATÀ, Josep; MUÑOZ, Antoni, (2005), *Repressió borbònica i resistència catalana: (1714-1736)*, Madrid: Muñoz/ Catà.
- CATÀ, Josep; MUÑOZ, Antoni, (2015), *Ambaixadors catalans a Madrid: els inicis de la Guerra de Separació (1640-1641)*, Barcelona: Rafael Dalmau.
- CATEURA, Pau, (1999), «La gobernación del Reino de Mallorca», *Anales de la Universidad de Alicante*, 12, pp. 79-111.
- CATTINI, Giovanni C., (2015), «L'eclosió i la politització d'una identitat catalana diferencial (1860-1898)», a Flocel SABATÉ (ed.), *Anàlisi històrica de la identitat catalana*, Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, pp. 119-132.
- CAWSEY, Suzanne F., (2008), *Reialesa i propaganda. L'eloqüència reial i la Corona d'Aragó, c. 1200-1450*, València: Publicacions de la Universitat de València.
- CAZENUÈVE, Xavier; MOLAS, Pere (coords.), (2017), *Barcelona Quaderns d'Història (Els gremis de Barcelona)*, 24.
- CINGOLANI, Stefano Maria, (2006), *La Memòria dels reis: les quatre grans cròniques i la historiografia catalana, des del segle X fins al XIV*, Barcelona: Editorial Base.
- CINGOLANI, Stefano Maria, (2007), *Jaume I. Història i mite d'un rei*, Barcelona: Edicions 62.
- CINGOLANI, Stefano Maria, (2010a), *Pere el Gran. Vida, actes i paraula*, Barcelona: Editorial Base.
- CINGOLANI, Stefano Maria, (2010b), «Tradiciones e idiosincrasias. Las relaciones entre Cataluña y Aragón en la historiografía (siglos XI-XIII)», a José Ángel SESMA (coord.), *La Corona de Aragón en el centro de su Historia. 1208-1458. La Monarquía aragonesa y los reinos de la Corona*, Saragossa: Gobierno de Aragón, pp. 219-252.
- CINGOLANI, Stefano Maria, (2012), «Introducció», a *Gestes dels comtes de Barcelona i reis d'Aragó. Gesta Comitum Barchinone et Regum Aragonie*, Stefano Maria CINGOLANI (ed.), Santa Coloma de Queralt: Obrador Edèndum, pp. 11-53.

- CINGOLANI, Stefano Maria, (2015a), *La formació nacional de Catalunya i el fet identitari dels catalans (785-1410)*, Barcelona: Generalitat de Catalunya.
- CINGOLANI, Stefano Maria, (2015b), *Vida, viatges i relats de Ramon Muntaner*, Barcelona: Editorial Base.
- CINGOLANI, Stefano Maria, (2016), «Models de memòria i d'ordenament social a la Barcelona del segle XIII», *Barcelona. Quaderns d'Història*, 23, pp. 19-49.
- CLAVERO, Bartolomé, (1977), *Temas de Historia del Derecho: Derecho de los Reinos*, Sevilla: Publicaciones de la Universidad de Sevilla.
- CLAVERO, Bartolomé; LORENTE, Marta María; PORTILLO, José María, *et al.* (2004), *Pueblos, nación, constitución (en torno a 1812)*, Vitoria-Gasteiz: Ikusager.
- CORONA, Carmen, (2003), «El pretendido neoforalismo de la Corona de Aragón: de los reinos de Aragón y Valencia al principado de Cataluña», a José ALCALÁ-ZAMORA i Ernest BELENGUER (coords.), *Calderón de la Barca y la España del Barroco*, Madrid, 2003, vol. 1, pp. 1027-1060.
- CORTEGUERA, Luis R., (2005), *Per al bé comú. La política popular a Barcelona, 1580-1640*, Vic: Eumo.
- CORTÉS PEÑA, Antonio Luis, (2004), «La Iglesia y el cambio dinástico», a Eliseo SERRANO (ed.), *Felipe V y su tiempo*, 2 vols., Saragossa: Institución Fernando el Católico, vol. 1, pp. 991-1012.
- COSTA, Pietro, (2007), «La soberanía en la cultura político-jurídica medieval: imágenes y teorías», *Res publica*, 17, pp. 33-58.
- CUADRADA, Coral, (1989), «Sobre la gènesi medieval de l'Estat Modern», *Acta Historica et Archeologica Medievalia*, 10, pp. 469-479.

D

- DANDELET, Thomas J., (2002), *La Roma española (1500-1700)*, Barcelona: Crítica.
- DANTÍ, Jaume, (2002), *El Consell de Cent de la ciutat de Barcelona: (1249-1714)*, Barcelona: Rafael Dalmau.
- DANTÍ, Jaume (coord.), (2005), *Ciutats, viles i pobles a la xarxa urbana de la Catalunya moderna*, Barcelona: Rafael Dalmau.
- DANTÍ, Jaume (coord.), (2011), *Les xarxes urbanes a la Catalunya dels segles XVI i XVII*, Barcelona: Rafael Dalmau.

- DANTÍ, Jaume (2014), «La Guerra de Successió al Vallès: entre la llibertat i la submissió», *Revista del Centre d'Estudis de Granollers*, 18, 51-73.
- DANTÍ, Jaume (coord.), (2015), *L'articulació del territori a la Catalunya moderna*, Barcelona: Rafael Dalmau.
- Declaració de l'Institut d'Estudis Catalans davant la retirada per part del Govern d'Aragó d'alguns llibres de text que empen el terme Corona catalanoaragonesa*, Barcelona: Institut d'Estudi Catalans, 18 de gener de 2018.
- DELGADO, Josep Maria, (1987), «Presión fiscal y asignación de recursos en la monarquía borbónica», *Manuscrits. Revista d'història moderna*, 4-5, pp. 25-40
- DELGADO, Josep Maria, (2013), «L'economia del set-cents: desfeta, represa i crisi», a Joaquim ALBAREDA (dir.), *Catalunya nació d'Europa, 1714-2014*, Barcelona: Enciclopèdia catalana, pp. 121-175.
- DELGADO, Josep Maria, (2015), «Después de Utrecht. El impacto de la nueva fiscalidad borbónica sobre la economía y la sociedad catalanas del siglo XVIII», a Joaquim ALBAREDA; Agustí ALACOBERRÓ (coords.), *Els Tractats d'Utrecht: clarors i foscors de la pau, la resistència dels catalans*, Barcelona: Institut Universitari d'Història Jaume Vicens i Vives / Museu d'Història de Catalunya, pp. 151-384.
- DÍAZ NOCI, Javier, (2012), «La circulación de noticias en la España del Barroco», a Roger CHARTIER; Carmen ESPEJO (coords.), *La aparición del periodismo en Europa. Comunicación y propaganda en el Barroco*, Madrid: Marcial Pons, pp. 207-243.
- DOMÍNGUEZ ORTIZ, Antonio, (1974), *Desde Carlos V a la Paz de los Pirineos, 1517-1660*, Barcelona: Grijalbo.
- DOMÍNGUEZ ORTIZ, Antonio, (1998), «De la Monarquía al Estado en la España de los Austrias», a Enrique MARTÍNEZ RUIZ; Magdalena de PAZZIS (dirs.), *España y Suecia en la época del barroco: 1600-1660*, Madrid: Comunidad Autónoma de Madrid, pp. 21-35.
- DOMÍNGUEZ ORTIZ, Antonio, (2000), *España. Tres milenios de Historia*, Madrid: Marcial Pons.
- DUNN, John, (1968), «The Identity of the History of Ideas», *Philosophy*, 164, pp. 85-104.
- DURAN, Eulàlia, (1979), «La crisi rural mallorquina els segles XV i XVI», *Estudis d'història agrària*, 3, pp. 53-77.
- DURAN, Eulàlia, (1988), «El comienzo de la modernidad», *Cuenta y Razón*, 36, pp. 25-32.

-
- EDELMAYER, Friedrich, (2004), «La Casa de Austria. Mitos, propaganda y apología», a Alfredo ALVAR; Jaime CONTRERAS; José Ignacio RUIZ RODRÍGUEZ (eds.), *Política y cultura en la época moderna (cambios dinásticos, milenarismos, mesianismos y utopías)*, Alcalá de Henares: Universidad de Alcalá, pp. 17-28.
- EGIDO, Teófanos, (2001a), «Entre Austrias y Borbones: actitudes culturales y religiosas», a María Antonia BEL; José Miguel DELGADO; José FERNÁNDEZ GARCÍA (eds.), *El cambio dinástico y sus repercusiones en la España del siglo XVIII*, Jaén: Universidad de Jaén, pp. 379-399.
- EGIDO, Teófanos, (2001b), «Opinión y propaganda en la Corte de los Austrias», a José ALCALÁ-ZAMORA; Ernest BELENGUER (coords.), *Calderón de la Barca y la España del Barroco*, Madrid, 2001, vol. 1, pp. 567-590.
- EGIDO, Teófanos, (2002), *Opinión pública y oposición al poder en la España del siglo XVIII (1713-1759)*, Valladolid, 2002 (primera edició 1971).
- EGIDO, Teófanos, (2004), «El discurso teologizante del antirregalismo (1709)», a Eliseo SERRANO (ed.), *Felipe V y su tiempo. Congreso Internacional*, 2 vols., Saragossa: Institución Fernando el Católico, vol. 1, pp. 915-932.
- ELLIOTT, John H., (1966), *La revolta catalana 1598-1640*, Barcelona: Vicens Vives.
- ELLIOTT, John H., (1990), *El conde-duque de Olivares. El político en una época de decadencia*, Barcelona: Crítica, (1ª ed., anglesa, 1987).
- ELLIOTT, John H., (1992), «A Europe of Composite Monarchies», *Past & Present*, 137/1 (1992), pp. 48-71.
- ELLIOTT, John H., (1993), «Catalunya dins d'una Europa de Monarquies compostes», *Pedralbes: Revista d'història moderna*, 13-1, pp.11-24.
- ELLIOTT, John H., (1994), «Reflexions d'un anglès sobre Catalunya i Europa al segle XVII» a Sebastià RIERA, *La Commemoració de l'Onze de Setembre a Barcelona*, Barcelona: Ajuntament de Barcelona, pp. 63-71.
- ELLIOTT, John H., (2002), *España en Europa. Estudios de Historia comparada*, València: Publicacions de la Universitat de València.
- ELLIOTT, John H., (2009), *España, Europa y el mundo de ultramar: (1500-1800)*, Madrid: Taurus.
- ELLIOTT, John H., (2012), *Haciendo Historia*, Tres Cantos: Taurus.

- ENCISO, Luis Miguel, (2004), «Opinión pública, periodismo y periodistas en la época de Felipe V», a Eliseo SERRANO (ed.), *Felipe V y su tiempo. Congreso Internacional*, 2 vols., Saragossa: Institución Fernando el Católico, vol. 2, pp. 549-595.
- ERILL, Gustau, (2014), «El clergat a Catalunya durant la Guerra de Successió. Primera aproximació», *Arraona*, 34, pp. 116-147.
- ESPINET, Francesc *et al.*, (1988), «L'historiador dalt del cavall», *El País*, 21-I-1988.
- ESPINO, Antonio, (1996), «Publicística y guerra de opinión. El caso catalán durante la Guerra de los Nueve Años, 1689-1697», *Studia Historica. Historia Moderna*, 14, pp. 173-189.
- ESPINO, Antonio, (1999), *Cataluña durante el reinado de Carlos II. Política y guerra en la frontera catalana, 1679-1697*, Bellaterra: Universitat Autònoma de Barcelona.
- ESPINO, Antonio, (2000), «Oficiales catalanes en el ejército de los Austrias, 1635-1700», *Cuadernos de Historia Moderna*, 24, pp. 11-31.
- ESPINO, Antonio, (2002), «La publicística catalana y el cambio dinástico: el ocaso de la dinastía de los Austria», *Cuadernos de Investigación Histórica*, 19, pp. 287-312.
- ESPINO, Antonio, (2003), «El coste de la guerra para la población civil. La experiencia catalana, 1653-1714», *Millars: Espai i historia*, 26, pp. 155-184.
- ESPINO, Antonio, (2004), «Reseña de RUIZ IBÁÑEZ, José Javier, *Felipe II y Cambrai, el Consenso del Pueblo. La soberanía entre la práctica y la teoría política, Cambrai (1595-1677)*, Rosario: Prohistoria ediciones, 2003», *Manuscrits. Revista d'història moderna*, 22, pp. 195-196.
- ESPINO, Antonio, (2006), «Els botiflers, partidaris de Felip V», a Agustí ALCOBERRO (dir.), *Catalunya durant la Guerra de Successió*, vol. 1, Barcelona: Ara Llibres, pp. 90-95.
- ESPINO, Antonio, (2007), *Guerra, fisco y fueros: la defensa de la Corona de Aragón en tiempos de Carlos II, 1665-1700*, València: Universitat de València.
- ESPINO, Antonio, (2009), *Miquelets i sometents al front de l'Ebre durant la guerra de successió (1705-1714)*, Barcelona: Rafael Dalmau.
- ESPINO, Antonio, (2013), *Pàtria i llibertat. La Guerra de Successió a Catalunya, 1704-1714*, Catarroja-Barcelona: Afers.
- ESPINO, Antonio, (2014), *Las Guerras de Cataluña. El Teatro de Marte 1652-1714*, Madrid: Edaf.

- ESQUIVEL ALONSO, Yessica, (2013), «Problemática conceptual de “Nación” en la Constitución de 1812», a Marieta CANTOS; María Dolores LOZANO (coords.), *Dos siglos llaman a la puerta (1812-2012)*, pp. 281-297.
- ESTAL, Juan Manuel del, (1992), «Antigüedad del concepto y denominación “Corona de Aragón”», *Medievalia*, 10, pp. 133-168.
- ESTAL, Juan Manuel del, (2009), *Itinerario de Jaime II de Aragón (1291-1327)*, Saragossa: Institución Fernando el Católico.
- ESTEBAN ESTRÍNGANA, Alicia; FLORISTÁN, Alfredo, (2011), «Composición y gobierno de la Monarquía de España», Alfredo FLORISTÁN (coord.), *Historia de España en la Edad Moderna*, L'Hospitalet del Llobregat: Ariel, pp. 245-277.
- ETTINGHAUSEN, Henry, (1993), *La Guerra dels Segadors a través de la premsa de l'època*, 4 vols., Barcelona, Curial.

F

- FATÁS, Guillermo, (2014), *Prontuario aragonés del Reino y la Corona de Aragón*, Zaragoza: Cortes de Aragón.
- FEBVRE, Lucien, (1912), *Philippe II et la Franche-Comté: étude d'histoire politique, religieuse et sociale*, París: Librairie Ancienne Honoré Champion.
- FEBVRE, Lucien, (1924), «Politique royale ou civilisation française? Remarques sur un problème d'histoire linguistique», *Revue du synthèse historique*, 38, pp. 37-53.
- FELIU, Gaspar, (2004), «La crisis catalana de la baja edad media: estado de la cuestión», *Hispania. Revista española de historia*, LXIV/2, 217, pp. 435-466.
- FELIU, Gaspar, (2010), *La llarga nit feudal: Mil anys de pugna entre senyors i pagesos*, València: Publicacions de la Universitat de València.
- FERNÁNDEZ ALBALADEJO, Pablo, (1989), «Repensar el Imperio», epíleg d'Helmut G. KOENIGSBERGER, *La práctica del Imperio*, Madrid: Alianza, pp. 245-258.
- FERNÁNDEZ ALBALADEJO, Pablo, (1992), *Fragmentos de monarquía: trabajos de historia política*, Madrid: Alianza.
- FERNÁNDEZ ALBALADEJO, Pablo, (1997), «Católicos antes que ciudadanos. Gestación de una política española en los comienzos de la Edad Moderna», José Ignacio FORTEA (coord.), *Imágenes de la diversidad: el mundo urbano en la Corona de Castilla (s. XVI-XVIII)*, Santander: Universidad de Cantabria, pp. 103-127.

- FERNÁNDEZ ALBALADEJO, Pablo (ed.), (2001), *Los Borbones. Dinastía y memoria de nación en el siglo XVIII*, Madrid: Marcial Pons
- FERNÁNDEZ ALBALADEJO, Pablo, (2007), *Materia de España. Cultura política e identidad en la España moderna*, Madrid: Marcial Pons.
- FERNÁNDEZ ALBALADEJO, Pablo, (2015), «Claroscuros historiográficos de la Nueva Planta», a Joaquim ALBAREDA; Agustí ALACOBERRÓ (coords.), *Els Tractats d'Utrecht: clarors i foscors de la pau, la resistència dels catalans*, Barcelona: Institut Universitari d'Història Jaume Vicens i Vives / Museu d'Història de Catalunya, pp. 207-215.
- FERNÁNDEZ DÍAZ, Roberto, (2014), *Cataluña y el absolutismo borbónico. Historia y política*, Barcelona: Crítica.
- FERNÁNDEZ LUZÓN, Antonio, (2005), *La Universidad de Barcelona en el siglo XVI*, Barcelona: Publicacions i Edicions de la Universitat de Barcelona.
- FERNÁNDEZ SEBASTIÁN, Javier (dir.), (2009-2014), *Diccionario político y social del mundo iberoamericano*, 11 vols., Madrid: Fundación Carolina-Centro de Estudios Políticos y Constitucionales.
- FERNÁNDEZ SEBASTIÁN, Javier (dir.), (2012-2017), *Ariadna histórica. Lenguajes, conceptos, metáforas*, 1-6.
- FERNÁNDEZ SEBASTIÁN, Javier; FUENTES, Juan Francisco (dirs.), (2002), *Diccionario político y social del siglo XIX español*, Madrid: Alianza.
- FERNÁNDEZ SEBASTIÁN, Javier; FUENTES, Juan Francisco (dirs.), (2008), *Diccionario político y social del siglo XX español*, Madrid: Alianza.
- FERNÁNDEZ SEBASTIÁN, Javier; SUÁREZ, Cecilia, (2015), *La subversión del orden por la palabra. Tiempo, espacio e identidad en la crisis del mundo ibérico, siglos XVIII-XIX*, Bilbao: Universidad del País Vasco.
- FERNÁNDEZ TERRICABRAS, Ignasi, (1993), «Reforma i obediència: actituds institucionals durant la visita del monestir de Montserrat (1583-1586)», *Pedralbes: revista d'història moderna*, 13-2, pp. 171-180.
- FERNÁNDEZ TERRICABRAS, Ignasi, (2009), «Los moriscos en Cataluña: entre asimilación y destierro», a Antoni MOLINER (ed.), *La expulsión de los moriscos*, Alella: Nabla, pp. 211-233.
- FERNÁNDEZ TERRICABRAS, Ignasi, (2011), «La implantació de la Reforma catòlica a les terres de parla catalana (1563-1700). Un procés reeixit?», *Catalan Historical Review*, 4, pp. 227-240.

- FERNÁNDEZ TERRICABRAS, Ignasi; JANÉ, Òscar; MIRALLES, Eulàlia (eds.), (2013), *Memòria personal. Una altra manera de llegir la història*, Bellaterra: Universitat Autònoma de Barcelona.
- FERNÁNDEZ TERRICABRAS, Ignasi, (2015a), «Catòlics i catalans: la religió en la identitat catalana als segles XVI i XVII», a Flocel SABATÉ (dir.), *Anàlisi històrica de la identitat catalana*, Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, pp. 67-75.
- FERNÁNDEZ TERRICABRAS, Ignasi, (2015b), «Pròleg», a BOADA, Coloma; BRUGUÉS, Irene (eds.), *L'Església a Catalunya durant la Guerra de Successió*, Rubí: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, pp. 9-24.
- FERRAN, Elisabet, (2001), *El Jurista Pere Albert i les Commemoracions*, tesi doctoral dirigida per Tomàs de MONTAGUT, Barcelona: Universitat Pompeu Fabra.
- FERRANDO, Antoni, (1980), *Consciència idiomàtica i nacional dels valencians*. València: Universitat de València.
- FERRER, Llorenç (2007), «Una revisió del creixement demogràfic de Catalunya en el segle XVIII a partir dels registres parroquials», *Estudis d'Història Agrària*, 20, pp. 17-68.
- FERRER i GIRONÈS, Francesc, (1985), *La Persecució política de la llengua catalana: història de les mesures preses contra el seu ús des de la Nova Planta fins avui*, Barcelona: Edicions 62.
- FERRER i GIRONÈS, Francesc, (1995), «Resistència a la substitució lingüística al Principat» a Pep BALSALOBRE; Joan GRATACÓS, *La llengua catalana al segle XVIII*, Barcelona: Quaderns Crema, pp. 429-435.
- FERRER i MALLOL, Maria Teresa, (1988), «La tinença a costum d'Espanya en els castells de la frontera meridional valenciana (s. XIV)», *Miscel·lània de Textos Medievals*, 4, pp. 1-102.
- FERRER i MALLOL, Maria Teresa, (1999), «El consolat de Mar i els consolats d'Ultramar, instrument i manifestació de l'expansió del comerç català», a Damien COULON i Maria Teresa FERRER i MALLOL (coords.), *L'expansió catalana a la Mediterrània a la baixa Edat Mitjana*, Barcelona: Institució Milà i Fontanals, pp. 53-79.
- FERRO, Víctor, (1999), *Dret públic català: les institucions a Catalunya fins al Decret de Nova Planta*, Vic: Eumo, (1^a ed. 1987).
- FERRO, Víctor, (2011), «Les contrafaccions. Una visió històrica i comparatística», *Revista de Dret Històric Català*, 9, pp. 97-107.

- FIORAVANTI, Maurizio, (2001), *Constitución. De la Antigüedad a nuestros días*, Madrid: Trotta.
- FIORAVANTI, Maurizio, (2004), «Estado y constitución», a Maurizio FIORAVANTI (ed.), *El Estado moderno en Europa: instituciones y derecho*, Madrid: Trotta, pp. 13-44.
- FITA, Fidel, (1902), «El Principado de Cataluña. Razón de este nombre», *Boletín de la Real Academia de la Historia*, 40, pp. 261-269.
- FLOR, Vicent, (2014), «“Igual que Franco, pero al revés”. Una aproximación sociológica al anticatalanismo en la España autonómica», a Ferran ARCHILÉS; Ismael SAZ (eds.), *Naciones y Estado. La cuestión española*, València: Publicacions de la Universitat de València, pp. 297-323
- FLORENSA, Núria, (2004), «La república catalana de 1641: un foc d’encenalls», *Butlletí de la Societat Catalana d’Estudis Històrics*, 15, pp. 75-88.
- FLUVIÀ, Armand de, (1994), *Els quatre Pals. L’escut dels comtes de Barcelona*, Barcelona: Rafael Dalmau.
- FONTANA, Josep, (1988), *Història de Catalunya. vol. V: La fi de l’Antic Règim i la industrialització, 1787-1868*, Barcelona: Edicions 62.
- FONTANA, Josep, (2001), «La Guerra de Successió i les Constitucions de Catalunya: una proposta interpretativa», a Joaquim ALBAREDA (ed.), *Del patriotisme al catalanisme: societat i política (segles XVI/XIX)*, Vic: Eumo, pp. 13-29.
- FONTANA, Josep, (2005), «Representativitat política i progrés social: una proposta interpretativa», a Jaume SOBREQÜÉS I CALLICÓ *et al.* (coords.), *Actes del 53è Congrés de la Comissió Internacional per a l’Estudi de la Història de les Institucions Representatives i Parlamentàries (Barcelona, 3-6 de setembre de 2003)*, vol. 1, Barcelona, Parlament de Catalunya i Museu d’Història de Catalunya, pp. 85-96.
- FONTANA, Josep, (2014), *La formació d’una identitat. Una història de Catalunya*, Vic: Eumo.
- FRADERA, Josep Maria, (1993), *Passat i identitat: la Guerra de Successió en la política i la literatura del segle XIX català*, Barcelona: Ajuntament de Barcelona.
- FRANCIS, Alan David, (1975), *The first Peninsular War 1702-1713*, Londres-Nova York: Ervest Benn.
- FUERTES, Miquel, (2016), «L’ambaixada del senyor de Gilet (1655-1656). La relació de la monarquia i el Regne de València a mitjans del segle XVII», *Estudis. Revista d’Història Moderna*, 42, pp. 233-248.

- FUERTES, Miquel, (2017), «La embajada de Jerónimo Monsoriu (1650) y la defensa del Reino de Valencia durante la *Revolta Catalana*», *Manuscrits. Revista d'història moderna*, 36, pp. 85-104.
- FURIÓ, Antoni; GARCÍA-OLIVER, Ferran, (2007), «Temps de dificultats (1348-1400)», a Ernest BELENGUER (dir.), *Història de la Corona d'Aragó*, vol. 1, Barcelona: Edicions 62, pp. 254-285.
- FURIÓ, Antoni, (2012), «*Jaume I: una corona i quatre regnes*», a Rafael NARBONA (ed.), *Jaume I i el seu temps: 800 anys després*, València: Fundació Jaume II El Just / Universitat de València, pp. 43-72.
- FURIÓ, Antoni, (2015), «Ciutats capitals medievals. Introducció», *Afers: fulls de recerca i pensament*, 80-81, pp. 11-17.
- FURIÓ, Antoni (coord.), (2015): «Ciutats capitals medievals», *Afers: fulls de recerca i pensament*, 80-81, pp. 11-198.
- FURIÓ, Antoni; ROMERO, Juan (eds.), (2015), *Historia de las Españas. Una aproximación crítica*, València: Tirant Humanidades.
- FUSI, Juan Pablo, (2000), *España. La evolución de la identidad nacional*, Madrid: Temas de Hoy.
- FUSI, Juan Pablo, (2016), *Historia mínima de España*, Madrid: Turner, (1ª edició 2012).
- FUSTER, Joan, (1962), *Nosaltres els valencians*, Barcelona: Edicions 62.
- FUSTER, Joan, (1976), *La Decadència al País Valencià*, Barcelona: Curial.

G

- GARCÍA CÁRCEL, Ricardo, (1985), *Historia de Cataluña. Siglos XVI-XVII*, 2 vols., Barcelona: Ariel.
- GARCÍA CÁRCEL, Ricardo, (1987), «El concepte d'Espanya als segles XVI i XVII», *L'Avenç*, 100, pp. 38-51.
- GARCÍA CÁRCEL, Ricardo, (1991), «La revolución catalana: algunos problemas historiográficos», *Manuscrits. Revista d'història moderna*, 9, pp. 115-142.
- GARCÍA CÁRCEL, Ricardo, (1994), «La manipulación histórica en el nacionalismo español», *Manuscrits. Revista d'història moderna*, 12, pp. 175-181.
- GARCÍA CÁRCEL, Ricardo, (2003), *Felipe V y los españoles*, Barcelona: Debolsillo.

- GARCÍA CÁRCEL, Ricardo, (2011), *La herencia del pasado. Las memorias históricas de España*, Barcelona: Galaxia Gutenberg.
- GARCÍA CÁRCEL, Ricardo, (2013a), «El concepto de España en los siglos XVI y XVII», a Andrés de BLAS GUERRERO; Juan Pablo FUSI; Antonio MORALES (dirs.), (2013), *Historia de la nación y del nacionalismo español*, Barcelona: Galaxia Gutemberg, pp. 95-128.
- GARCÍA CÁRCEL, Ricardo, (2013b), «PRÓLOGO. Pensar históricamente», a Francesco BENIGNO, *Las palabras del tiempo. Un ideario para pensar históricamente*, Madrid: Cátedra, pp. 11-25.
- GARCÍA DE CORTÁZAR, Fernando, (2002), *Historia de España. De Atapuerca al euro*, Barcelona: Planeta.
- GARCÍA ESPUCHE, Albert, (1998), *Un Siglo decisivo: Barcelona y Cataluña, 1550-1640*, Madrid: Alianza.
- GARCÍA-GALLO, Alfonso, (1984), *Manual de Historia del Derecho Español. Vol. I. El origen y la evolución del Derecho*, Madrid: editat per l'autor, (1a ed. 1959).
- GARCÍA LÓPEZ, Jorge, (2012), «Lectura política del texto bíblico en la obra de Diego de Saavedra», a Xavier TORRES (ed.), *Les altres guerres de religió: Catalunya, Espanya, Europa (segles XVI-XIX)*, Girona: Documenta Universitaria, pp. 215-230.
- GARCÍA MARTÍN, José María (2011), «Revisión de algunas ideas sobre política e ideología lingüísticas en el siglo XVIII español», *Cuadernos de Ilustración y Romanticismo. Revista Digital del Grupo de Estudios del Siglo XVIII*, Universidad de Cádiz, 17, pp. 1-39.
- GARCÍA MERCADAL, José (recop.), (1952-1962), *Viajes de extranjeros por España y Portugal*, 3 vols., Madrid: Aguilar.
- GARCÍA MONERRIS, Carme; GARCÍA MONERRIS, Encarna, (1995), «Fragmentos de Monarquía: la possibilitat d'una història política sense estat», *Recerques: història, economia, cultura*, 32, pp. 103-111.
- GARCIA-OLIVER, Ferran, (2016), *Valencians sense ADN. Relats dels orígens*, València: Tres i Quatre.
- GARRIDO VALLS, Josep-David, (2014), *Ramon Berenguer IV*, Barcelona: Rafael Dalmau.
- GASCÓN, Jesús, (1999), «Los fundamentos del constitucionalismo aragonés», *Manuscrits. Revista d'història moderna*, 17, pp. 253-275.

- GASCÓN, Jesús, (2007), *Aragón en la Monarquía de Felipe II. Historia, pensamiento y oposición política*, 2 vols., Saragossa: Rolde.
- GELLNER, Ernest, (1983), *Nations and nationalism*, Oxford: Blackwell.
- GELLNER, Ernest, (1994), *Encounters with nationalism*, Oxford: Blackwell.
- GENET, Jean-Philippe (ed.), (1990), *L'État moderne, genèse, bilans et perspectives*, París: Editions du Centre Nationale de la Recherche Scientifique.
- GENICOT, Léopold, (1970), *Europa en el siglo XIII*, Barcelona: Labor.
- GIL, Xavier, (1995), «Visió europea de la monarquia espanyola com a monarquia composta, segles XVI i XVII», *Recerques. Història, economia, cultura*, 32, pp. 19-43.
- GIL, Xavier, (1998), «El discurs reialista a la Catalunya dels Àustries fins el 1652, en el seu context europeu», *Pedralbes: revista d'història moderna*, 18-2, pp. 475-487.
- GIL, Xavier, (2001), «Constitucionalismo aragonés y gobierno Habsburgo: los cambiantes significados de libertad», a Richard L. KAGAN y Geoffrey PARKER (eds.), *España, Europa y el mundo Atlántico. Homenaje a John H. Elliott*, Madrid: Marcial Pons, pp. 217-250.
- GIL, Xavier, (2004), «Un rey, una fe, muchas naciones», a Antonio ÁLVAREZ-OSSORIO i Bernardo J. GRACÍA (eds.), *La Monarquía de las naciones: patria, nación y naturaleza en la monarquía de España*, Madrid: Fundación Carlos de Amberes, pp. 39-76.
- GIL, Xavier, (2008), «Concepto y práctica de república en la España moderna. Las tradiciones castellana y catalano-aragonesa», *Estudis: revista de historia moderna*, 34, pp. 111-148.
- GIL, Xavier, (2010), *Tiempo de política. Perspectivas historiográficas sobre la Europa moderna*, Barcelona: Publicacions i edicions de la Universitat de Barcelona.
- GIL, Xavier, (2016), *La fábrica de la Monarquía. Traza y conservación de la Monarquía de España de los Reyes Católicos y los Austrias. Discurso leído el día 16 de octubre de 2016 en el acto de recepción por el Excmo. Sr. D. Xavier Gil Pujol y contestación por el excmo. Sr. D. Luis Miguel Enciso Recio*, Madrid: Real Academia de la Historia.
- GIMÉNEZ LÓPEZ, Enrique, (2001), «La Nueva Planta y la Corona de Aragón» en: María Antonia BEL; José Miguel DELGADO; José FERNÁNDEZ GARCÍA (eds.), *El cambio dinástico y sus repercusiones en la España del siglo XVIII. Homenaje al Dr. Luis Coronas Tejada*, Jaén: Universidad de Jaén, pp. 29-42.

- GIRONA i LLAGOSTERA, Daniel, (1911) i (1914), «Itinerari del Rei En Martí (1396-1410)», *Anuari de l'Institut d'Estudis Catalans*, 4 i 5.
- GIRONA i LLAGOSTERA, Daniel, (1928-1930), «Itinerari del Rei En Joan I (1387-1396)», *Estudis Universitaris Catalans*, XIII-XV. Extracte publicat a part (1931).
- GLOËL, Matthias, (2014), «Las monarquías compuestas en la época moderna: Concepto y ejemplos», *Universium. Revista de humanidades y ciencias sociales*, 29-2, pp. 83-97.
- GONZÁLEZ ANTÓN, Luis, (1981), «Jaime I y el alumbramiento de la conciencia nacional aragonesa», a AA.VV., *Homenaje a Antonio Domínguez Ortiz, catedrático del Instituto «Beatriz Galindo» de Madrid*, Madrid: Ministerio de Educación y Ciencia, pp. 573- 594.
- GONZÁLEZ ANTÓN, Luis, (2007), *España y las Españas*, Madrid: Alianza.
- GONZÀLEZ CASANOVA, Josep Antoni (int.), (1990), *Textos jurídics catalans. Lleis i costums, VI-1, Memorial de greuges de 1760. Projecte de constitució de l'Estat català de 1883. Memorial de greuges de 1885. Missatge a la reina regent de 1888. Bases de Manresa de 1892*, Barcelona: Generalitat de Catalunya.
- GONZÁLEZ CRUZ, David, (2002), *Guerra de religión entre príncipes católicos: el discurso del cambio dinástico en España y América, 1700-1714*, Madrid: Ministerio de Defensa.
- GONZÁLEZ CRUZ, David, (2009), *Propaganda e información en tiempos de guerra. España y América (1707-1714)*, Madrid: Sílex.
- GONZÁLEZ MEZQUITA, María Luz, (2007), *Oposición y disidencia en la guerra de sucesión española: el almirante de Castilla*, Valladolid: Consejería de Cultura y Turismo.
- GONZALO SÁNCHEZ-MOLERO, José Luis, (1998), «Felipe II, *Princeps Hispaniarum*: la castellanización de un príncipe Habsburgo (1527-1547)», *Manuscrits. Revista d'història moderna*, 16, pp. 65-85.
- GRAU, Maria, (1987), «Feliu de la Penya, una visió actual de Catalunya com a país», *Pedralbes: revista d'història moderna*, 7, pp. 125-145.
- GRAU, Ramon, (2001), «L'experiència del despotisme il·lustrat a Catalunya, 1759-1775», *L'Avenç. Revista d'història i cultura*, 254, pp. 8-17.
- GRILLI, Giuseppe, (2014), «Quevedo y la polémica rebelión catalana. Una reflexión sobre la racionalidad y el irracionalismo en la ciencia política», *La Perinola*, 18, pp. 77-102.

- GUAL, Miguel, (1949), «Valencia ante la muerte de Juan II de Aragón», *Saitabi. Revista de la Facultat de Geografia i Història*, 33-34, pp. 246-274.
- GUENÉE, Bernard, (1973), *Occidente durante los siglos XIV y XV: Los Estados*, Barcelona: Labor.
- GUIA MARÍN, Lluís, (2012), *Sardenya, una història pròxima: el regne sard a l'època moderna*, Barcelona: Afers.
- GUIA MARÍN, Lluís, (2016), «Més enllà de la Guerra de Successió: la Sardenya catalana sota el domini dels Savoia», a AA.VV., *1714*, Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, pp. 125-136.
- GUILLAMÓN, Francisco Javier; MUÑOZ RODRÍGUEZ, Julio David, (2006), «La lealtad castellana en la Guerra de Sucesión. Movilización social y representación del poder en una sociedad en guerra», *Revista de Historia Moderna*, 24, pp. 513-536.
- GUINOT, Enric, (1999), *Els fundadors del Regne de València: repoblament, antroponímia a la València medieval*, 2 vols., València: edicions 3 i 4.
- GUNNELL, John, (1979), *Political Theory: Tradition and Interpretation*, Cambridge: Winthrop Publishers.

H

- HANOTIN, Guillaume, (2012), «Dimension religieuse et accents prophétiques de la guerre de Succession d'Espagne», *Revue d'Histoire Diplomatique*, 3, pp. 265-282.
- HARARI, Yuval Noah, (2014), *Sapiens. De animales a dioses. Breve historia de la historia de la humanidad*, Barcelona: Debate, 2014,
- HASKINS, Charles H., (2013), *El Renacimiento del siglo XII*, Barcelona: Ático de los Libros, (1ª edició anglesa: 1927).
- HASTINGS, Adrian, (2000), *La construcción de las nacionalidades. Etnicidad, religión y nacionalismo*, Madrid: Cambridge University Press.
- HEINRICH, Patrick; WENDEL, John, (2012), «A framework for language endangerment Dynamics: the effects of contact and social change on Language ecologies and language diversity», *International Journal of the Sociology of Language*, 218, pp. 145-166.
- HERNÁNDEZ, Bernat, (1997), «La opinión castellana sobre Cataluña en el siglo XVI», *Historia Social*, 27, pp. 3-20.

- HERNÁNDEZ, Bernat, (2003), *Fiscalismo y finanzas en la Cataluña moderna*, Barcelona: Taller de Estudios Hispánicos e Hispanoamericanos.
- HERNÁNDEZ CARDONA, Francesc Xavier; RIART, Francesc, (2001), *Història militar de Catalunya: aproximació didàctica, vol. 3. La Defensa de la terra*, Barcelona: Dalmau.
- HERNÁNDEZ CARDONA, Francesc Xavier; RIART, Francesc, (2007), *Els exèrcits de Catalunya, 1713-1714. Uniformes, equipaments i organització*, Barcelona: Rafael Dalmau.
- HERNÁNDEZ CARDONA, Francesc Xavier; RIART, Francesc; RUBIO CAMPILLO, Xavier, (2010), *La Coronela de Barcelona, 1705-1714*, Barcelona: Rafael Dalmau.
- HERRERO SÁNCHEZ, Manuel (ed.), (2017a), *Repúblicas y republicanismo en la Europa moderna (siglos XVI-XVIII)*, Madrid: FCE, Red Columnaria.
- HERRERO SÁNCHEZ, Manuel, (2017b), «Introducción. Líneas de análisis y debates conceptuales en torno al estudio de las repúblicas y el republicanismo en la Europa moderna», a Manuel HERRERO SÁNCHEZ (ed.), *Repúblicas y republicanismo en la Europa moderna (siglos XVI-XVIII)*, Madrid: FCE, Red Columnaria, pp. 17-89.
- HERRERO SÁNCHEZ, Manuel, (2017c), «La Monarquía Hispánica y las repúblicas europeas. El modelo republicano en una monarquía de ciudades», a Manuel HERRERO SÁNCHEZ (ed.), *Repúblicas y republicanismo en la Europa moderna (siglos XVI-XVIII)*, Madrid: FCE, Red Columnaria, pp. 237-326.
- HERZOG, Tamar, (2004), «Los americanos frente a la Monarquía. El criollismo y la naturaleza española», a Antonio ÁLVAREZ-OSSORIO i Bernardo J. GRACÍA (eds.), *La Monarquía de las naciones: patria, nación y naturaleza en la monarquía de España*, Madrid: Fundación Carlos de Amberes, pp. 77- 92.
- HERZOG, Tamar, (2006), *Vecinos y extranjeros. Hacerse español en la Edad Moderna*, Madrid: Alianza.
- HESPANHA, António Manuel, (1989), *Vísperas del Leviatán: instituciones y poder político (Portugal, siglo XVII)*, Madrid: Taurus.
- HESPANHA, António Manuel, (1993), «Pré-compréhension et savoir historique. La crise du modèle étatique et les nouveaux contours de l’histoire du pouvoir», *Rättshistoriska Studier*, 19, pp. 49-67.
- HILLGARTH, Jocelyn N. , (1983), *Los reinos hispánicos. 2. La hegemonía castellana 1410-1474*, Barcelona: Grijalbo.

—HILLGARTH, Jocelyn N., (1984), *El problema d'un imperi mediterrani català (1229-1327)*, Palma: Moll.

—HOBSBAWM, Eric, (1990), *Nations and nationalism since 1780*, Cambridge: Cambridge University Press.

I

—IGLESIA, Aquilino, (1983), «Pau Claris y la soberanía nacional catalana. Notas», a *Actas del IV Symposium de Historia de la Administración*, Madrid: Instituto Nacional de la Administración Pública, pp. 401-450.

—IGLESIA, Aquilino, (1995), «Cos místic», *Anuario de Estudios Medievales*, 25-2, pp. 683-698.

—IÑURRITEGUI, José María, (2001), «1707: La fidelidad y los derechos», a Pablo FERNÁNDEZ ALBALADEJO (ed.), *Los Borbones. Dinastía y memoria de nación en la España del siglo XVIII*, Madrid: Marcial Pons, pp. 245-302.

—IRADIEL, Paulino, (2017), «Antes de la identidad, las identidades. Reflexiones desde la periferia» a José María IÑURRITEGUI *et al.* (eds.), *Historia en fragmentos: estudios en homenaje a Pablo Fernández Albaladejo*, Madrid: UAM Ediciones, pp. 809-820.

—IMÍZCOZ, José María (2011), «El entramado social y político», Alfredo FLORISTÁN (coord.), *Historia de España en la Edad Moderna*, L'Hospitalet del Llobregat: Ariel, pp. 53-77.

J

—JAFFRELOT, Christophe, (1993), «Los modelos explicativos del origen de las naciones y del nacionalismo. Revisión crítica», a Gil DELANOI; Pierre-André TAGUIEFF (comps.), *Teorías del nacionalismo*, Barcelona: Paidós, pp. 63-181.

—JANÉ, Òscar, (2001), «Aspectes de la relació identitària de Catalunya amb França a l'època de Lluís XIV», *Manuscrits: Revista d'història moderna*, 19, pp. 103-136.

—JANÉ, Òscar, (2003), «Identitat i realitat política a la Catalunya del Sis-cents vista des de França», *Pedralbes: revista d'història moderna*, 23, pp. 59-76.

—JANÉ, Òscar, (2006a), *Catalunya i França al segle XVII: identitats, contraidentitats i ideologies a l'època moderna: 1640-1700*, Barcelona: Afers.

- JANÉ, Òscar, (2006b), «La identitat de la memòria en la historiografia catalana de l'època moderna», *IDEES. Revista de temes contemporanis*, 28-29, pp. 161-176.
- JANÉ, Òscar, (2009a), *Catalunya sense Espanya. Ramon Trobat: ideologia i catalanitat a l'emparedat de França*, Catarroja / Barcelona: Afers.
- JANÉ, Òscar, (2009b), *La Identitat de la frontera pirinenca: efectes socials i polítics al nord de Catalunya des de la creació de Montlluís, 1677-1698*, Girona: Diputació de Girona.
- JANÉ, Òscar, (2014a), «Identitat personal i identitats col·lectives en els escrits personals catalans d'època moderna (segles XVI-XVII)», *Afers: fulls de recerca i pensament*, 77, pp. 87-108.
- JANÉ, Òscar, (2014b), «Literatura política i 'opinió pública' a la Catalunya en guerra del segle XVII», *Caplletra. Revista internacional de filologia*, 57, pp. 135-150.
- JANÉ, Òscar, (2015), «França i la formació d'identitats polítiques i socials a la Catalunya del segle XVII», a Flocel SABATÉ (dir.), *Anàlisi històrica de la identitat catalana*, Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, pp. 77-82.
- JANÉ, Òscar; POUJADE, Patrice (coords.), (2015), *Memòria personal. Construcció i projecció en primera persona a l'època moderna*, Madrid: Casa de Velázquez.
- JOSEPH, John E., (2004), *Language and Identity. National, Ethnic, Religious*, Londres: Palgrave/Macmillan.
- JOSEPH, John E., (2006), *Language and Politics*, Edimburg: University of Edinburgh.
- JUAN VIDAL, José, (1996), *El sistema de Gobierno en el Reino de Mallorca (siglos XV-XVII)*, Palma: El Tall.
- JUAN VIDAL, José, (1998), «La projecció política catalana a Mallorca a l'època dels Àustries», *Pedralbes: revista d'història moderna*, 18-2, pp. 105-122.
- JUAN VIDAL, José, (2008), *La conquesta anglesa i la pèrdua espanyola de Menorca com a conseqüència de la guerra de Successió a la Corona d'Espanya*, Palma: El Tall.
- JUAN VIDAL, José, (2018), «Las Baleares en la Guerra de Sucesión a la Corona de España», a Miguel José DEYÁ (coord.), 1716. *El final del sistema foral de la monarquía hispánica*, Palma: Lleonard Muntaner, pp. 397-394.
- JUNQUERAS, Oriol, (2005), *Guerra, economia i política a la Catalunya de l'alta edat moderna*, Barcelona: Farell.
- JUNQUERAS, Oriol, (2006), *Economia i pensament econòmic a la Catalunya de l'alta edat moderna (1520-1630)*, Bellaterra: Universitat Autònoma de Barcelona.

K

- KANTOROWICZ, Ernst H., (2012), *Los dos cuerpos del rey. Un estudio de teología política medieval*, Madrid: Akal, (1ª ed., inglesa, 1957).
- KEDOURIE, Elie, (1988), *Nacionalismo*, Madrid: Centro de Estudios Constitucionales.
- KOEBSNER, Richard, (1953), «Semantics and Historiography», *The Cambridge Journal*, 7, pp. 131-144.
- KOEBSNER, Richard, (1964), *Imperialism: the story and significance of a word, 1840-1960*, Cambridge: H. D. Schmidt.
- KOENIGSBERGER, Helmut G., (1986), *Politicians and virtuosi: essays in early modern history*, Londres: The Hambledon Press.
- KOENIGSBERGER, Helmut G., (1989), *La práctica del Imperio*, Madrid: Alianza, (1ª edición inglesa: 1951).
- KOENIGSBERGER, Helmut G., (1997), «Republicanism, monarchism and liberty», a Robert ORESKO *et al.* (eds.), *Royal and republican sovereignty in Early Modern Europe. Essays in memory of R. Hatton*, Cambridge: Cambridge University Press, pp. 43-74.
- KOSELLECK, Reinhart, (2004), «Historia de los conceptos y conceptos de historia», *Ayer*, 53, pp. 27-45.
- KOSELLECK, Reinhart, (2012), *Historias de conceptos. Estudios sobre semántica y pragmática del lenguaje político y social*, Madrid: Trotta, (1ª edición original póstuma en alemán: 2006).
- KYMLICKA, Will, (2006), *Fronteras territoriales: una perspectiva liberal igualitarista*, Madrid: Trotta.

L

- LABORDE, Joseph de, (ed.), (1873), *Layettes du Trésor des chartes*, toms 3, París: E. PLOM.
- LADERO QUESADA, Miguel Ángel, (1993), «Algunas reflexiones generales sobre el origen del “Estado Moderno”», a AA.VV., *Homenaje académico a D. Emilio García Gómez*, Madrid: Real Academia de la Historia, 1993, pp. 433-448.

- LADERO QUESADA, Miguel Ángel, (1997), «Poderes públicos en la Europa medieval (Principados, Reinos y Coronas)», a Eloísa VAQUERO (coord.), *Poderes públicos en la Europa medieval, principados, reinos y coronas: XXIII Semana de Estudios Medievales*, Pamplona: Gobierno de Navarra, pp. 19-68.
- LALINDE, Jesús, (1984), «Depuración histórica del concepto de Estado», a AA.VV., *El Estado español en su dimensión histórica*, Barcelona: Promociones y publicaciones universitarias, pp. 17-58.
- LALINDE, Jesús, (1988), *Rey, conde y señor = Rei, comte i senyor*, Barcelona: Editorial Aragó.
- LALINDE, Jesús, (1991), «Las Cortes y parlamentos en los reinos y tierras del rey de Aragón», en: AA.VV.: *Aragón: Historia y Cortes de un Reino. Exposición en el Palacio de la Aljafería, 23 abril - 23 junio 1991*, Saragossa: Ayuntamiento de Zaragoza, 1991, pp. 89-97.
- LALINDE, Jesús, (1993), «La disolución de la Corona de Aragón en la monarquía hispana o católica (siglos XVI al XVIII)», a: AA.VV., *XIV Congresso di Storia della Corona d'Aragona*, vol. 1, Sàsser, pp. 155-176.
- LALINDE, Jesús, (1994), «El significado de Corona de Aragón (Contrarréplica)», *Medievalia*, 11, pp. 33-40.
- LALINDE, Jesús, (1997), «Depuración histórica del concepto de Corona de Aragón», a: Esteban SARASA; E. SERRANO (coord.), *La Corona de Aragón y el Mediterráneo: siglos XV-XVI*, Zaragoza: Institución Fernando el Católico, pp. 433-458.
- LAPIERRE, Jean-William, (1988), *Le pouvoir politique et les langues: Babel et Leviatan*, París: Presses Universitaires de France.
- LEÓN, Virginia, (1993), *Entre Austrias y Borbones. El archiduque Carlos y la monarquía de España (1700-1714)*, Madrid: Sigilo.
- LEÓN, Virginia, (2003), *Carlos VI: el emperador que no pudo ser rey de España*, Madrid: Aguilar.
- LEÓN, Virginia, (2006), «Hacia una historia austracista después de la Guerra de Sucesión», a Jaume CLARET (coord.), *Miscel·lània. Ernest Lluch i Martín*, vol. 1, Barcelona: Fundació Ernest Lluch, pp. 445-458.
- LEOUSSI, Athena S.; SMITH, Anthony D. (eds.), (2001), *Encyclopedia of Nationalism*, Nova Brunswick-Londres: Transaction Publishers.
- LLEAL, Coloma, (1997), *El castellano del siglo XV en la Corona de Aragón*, Saragossa: Institución Fernando el Católico.

- LLEAL, Coloma, (2016), «La consciència lingüística del aragonés en època medieval», a Flocel SABATÉ; Javier TERRADO (eds.), *El naixement de la consciència lingüística a l'Edat Mitjana*, pp. 143-153.
- LLOBERA, Josep Ramon, (1996), *El dios de la modernidad. El desarrollo del nacionalismo en Europa occidental*, Barcelona: Anagrama.
- LLOBERA, Josep Ramon, (2001), «la força de la llengua en la identitat nacional. L'experiència de l'Europa Occidental» a Toni MOLLÀ (ed.), *Ideologia i conflicte lingüístic*, Alzira: Bromera, pp. 57-90.
- LÓPEZ CAMPILLO, Rosa María (2014), *Imagen y propaganda política en la Guerra de Sucesión española. Daniel Defoe al servicio del Gobierno de Ana Estuardo*, Madrid: Sílex.
- LÓPEZ CAMPS, Joaquim Enric, (2015), *Construint la revolta. Política, comunicació i mobilització social en la gènesi de l'austriacisme valencià*, tesi doctoral dirigida per Jorge Antonio CATALÁ, València: Universitat de València.
- LÓPEZ FACAL, Ramón, (2007), «La historia enseñada en España», a Carlos TAIBO (dir.), *Nacionalismo español. Esencias, memoria e instituciones*, Madrid: Catarata, pp. 329-350.
- LÓPEZ RODRÍGUEZ, Carlos, (2004), *Epistolari de Ferran I d'Antequera amb els infants d'Aragó i la reina Elionor (1413-1416)*, València: Universitat de València.
- LOSA, Pedro, et al., (2014), *La guerra de Sucesión española y la opinión pública hispano-británica*, Madrid: Sílex.
- LOWENTHAL, David, (1998), *El pasado es un país extraño*, Tres Cantos: Akal, (versió original anglesa, 1985).
- LLUCH, Ernest, (1996), *La Catalunya vençuda del segle XVIII. Foscos i clarors de la Il·lustració*, Barcelona: Edicions 62.
- LLUCH, Ernest, (1999), *Las Españas vencidas del siglo XVIII: claroscuros de la Ilustración*, Barcelona: Crítica.
- LLUCH, Ernest, (2000a), *L'alternativa catalana (1700-1714-1740). Ramón de Vilana Perlas i Juan Amor de Soria: teoria i acció austriacistes*, Vic: Eumo.
- LLUCH, Ernest, (2000b), «De noms i de “modernors”», *L'Avenç. Revista d'història i cultura*, núm., 253, pp. 60-63.
- LLUCH, Ernest, (2001), «El programa polític de la Catalunya austriacista», a Joaquim ALBAREDA (ed.), *Del patriotisme al Catalanisme. Societat i política (segles XVI/XIX)*, Vic: Eumo, pp. 129-167.

- LLUCH, Ernest (ed. pòstuma), (2005), *Escrits polítics del segle XVIII. Tom III. Via afora als adormits*, Vic: Eumo.
- LLUCH, Ernest, (2009), *El Pensament econòmic a Catalunya (1760-1840): els orígens ideològics del proteccionisme i la presa de consciència de la burgesia catalana*, Barcelona: Edicions 62 (1ª edició de 1973).
- LLUCH, Ernest (reed. pòstuma), (2010), *Aragonesismo austracista (1734-1742). Escritos del conde Juan Amor de Soria*, Saragossa: Institución Fernando el Católico.
- LUCAS, Núria de, (2007), *Catalunya i Castella, 1958-1652: “nosaltres i els altres”*. *Les identitats nacionals en temps de conflicte a través de la literatura i la iconografia de l'època*, tesi doctoral dirigida per Antoni SIMÓN i TARRÉS, Bellaterra: Universitat Autònoma de Barcelona.
- LUZZI, Marcelo, (2014), «Entre la prudencia del rey y la fidelidad a su persona y dinastía: los grupos de poder en la corte de Felipe V durante la Guerra de Sucesión», *Cuadernos dieciochistas*, 15, pp. 135-163.

M

- MARAVALL, José Antonio, (1954), «Sobre el sistema de datación por los reyes francos en los diplomas catalanes», a: *Revista de Archivos, Bibliotecas y Museos*, núm. 60, pp. 361-374
- MARAVALL, José Antonio, (1981), *El concepto de España en la Edad Media*, Madrid: Centro de Estudios Constitucionales.
- MADRAZO, Santos, (2000), *Estado débil y ladrones poderosos en la España del siglo XVIII*, Madrid: Catarata.
- MAISSEN, Thomas, (2017), «Repúblicas y republicanismo. Realidades, terminología y enfoques», a Manuel HERRERO SÁNCHEZ (ed.), *Repúblicas y republicanismo en la Europa moderna (siglos XVI-XVIII)*, Madrid: FCE, Red Columnaria, pp. 93-126.
- MARFANY, Joan-Lluís, (2001), *La Llengua maltractada: el castellà i el català a Catalunya, del segle XVI al segle XIX*, Barcelona: Empúries.
- MARFANY, Joan-Lluís, (2008), *Llengua, nació i diglòssia*, Barcelona: L'Avenç.
- MARFANY, Joan-Lluís, (2009), «Sobre la història de la diglòssia a Catalunya, encara. Resposta a Josep Murgades», *Els Marges*, 88, pp. 105-114.
- MARFANY, Joan-Lluís, (2017), *Nacionalisme espanyol i catalanitat. Cap a una revisió de la Renaixença*, Barcelona: Edicions 62.

- MARISTANY, Carles, (1984), «La casa dels portell de Valldeix a les darreries de la Guerra dels Segadors», *Fulls del Museu Arxiu de Santa Maria*, 19, pp. 11-17.
- MARTÍ ESCAYOL, Maria Antònia, (2005), *La construcció del concepte de natura a l'Edat Moderna. Natura, cultura i identitat en el pensament català dels segles XVI i XVII*, Bellaterra: Universitat Autònoma de Barcelona.
- MARTÍ FRAGA, Eduard, (2008), *La Conferència dels Tres Comuns (1697-1714): una institució decisiva en la política catalana*, Vilassar de Mar: Fundació Ernest Lluch.
- MARTÍ FRAGA, Eduard, (2009), *La classe dirigent catalana. Els membres de la Conferència dels Tres Comuns i del Braç Militar (1697-1714)*, Barcelona: Fundació Noguera / Pagès.
- MARTÍ FRAGA, Eduard, (2015), «L'organització política de la resistència de Barcelona», a Joaquim ALBAREDA i Agustí ALACOBERRÓ (coords.), *Els Tractats d'Utrecht: clarors i foscors de la pau, la resistència dels catalans*, Barcelona: Institut Universitari d'Història Jaume Vicens i Vives / Museu d'Història de Catalunya, pp. 327-340.
- MARTÍ FRAGA, Eduard, (2016), *El braç militar de Catalunya (1602-1714)*, València: Publicacions Universitat de València.
- MARTÍN MARCOS, David, (2011), *El papado y la guerra de Sucesión española*, Madrid: Marcial Pons.
- MARTÍNEZ-FERRANDO, Jesús Ernest, (1936), *Pere de Portugal «rei dels catalans», vist a través dels registres de la seva cancelleria*, Barcelona: Institut d'Estudis Catalans.
- MARTÍNEZ GIL, Fernando, (2011), «Los sermones como cauce de propaganda política: la Guerra de Sucesión», *Obradoiro de Historia Moderna*, 20, pp. 303-336.
- MARTÍNEZ SOPENA, Pascual; RODRÍGUEZ, Ana (eds.), *La construcción medieval de la memoria regia*, València: Publicacions de la Universitat de València.
- MAS, Antoni, (2002), «De nationes seu linguae a cuius regio, eius lingua. Les denominacions gentilícies de la llengua de Mallorca durant l'edat mitjana», a AA.VV., *Homenatge a Guillem Rosselló Bordoy*, 2 vols., Palma: Societat Arqueològica Lul·liana, vol. 2, pp. 585-606.
- MAS, Antoni, (2005), *Esclaus i catalans. Esclavitud i segregació a Mallorca durant els segles XIV i XV*, Palma: Lleonard Muntaner.
- MAS, Antoni, (2015), «El discurs identitari i polític en la correspondència dels jurats del regne de Mallorca en la segona meitat del segle XV», *eHumanista/IVITRA*, 7, pp. 264-287.

- MERCADÉ, Elisabet, (2007), «Una aproximació a la idea de Catalunya a partir de l'anàlisi del vocabulari polític emprat per anomenar-la 701-1702 i 1705-1706», a Mamés CISNEROS; Mercè MORALES; Mercè RENOM (coords.), *Actes del Congrès: L'aposta catalana a la Guerra de Successió (1705-1707), 3-5 de novembre de 2005*, Barcelona: Museu d'Història de Catalunya / Generalitat de Catalunya, pp. 275-288.
- MERCADER, Joan, (1968), *Felip V i Catalunya*, Barcelona: Edicions 62.
- MESTRE, Jesús (dir.), (1992), *Diccionari d'història de Catalunya*, Barcelona: Edicions 62.
- MIRET i SANS, Joaquim, (1909), «Itinerario del Rey Alfonso III de Cataluña, IV de Aragón. El conquistador de Cerdeña», *Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona*, 34, Barcelona, pp. 3-15, 57-71 i 114-123.
- MOLAS, Pere, (1988), *Manual de historia de España. Edad Moderna (1474-1808)*, vol. 3, Madrid: Espasa Calpe.
- MOLAS, Pere, (1989), «Las Cortes de Castilla y León en el siglo XVIII», a AA.VV., *Las Cortes de Castilla y León en la Edad Moderna*, Valladolid: Cortes de Castilla y León, pp. 145-169.
- MOLINER, Antoni, (1984-1985), «En torno al vocabulario político de 1808», *Anales de la Universidad de Alicante: Historia contemporánea*, 3-4, pp. 31-58.
- MOLINER, Antoni, (1989), *La Catalunya resistent a la dominació francesa (1808-1812)*, Barcelona: Edicions 62.
- MOLINER, Antoni, (2008), «El pueblo, encarnación viva de la Nación en armas», *Ilustración de Madrid: revista trimestral de la cultura madrileña*, 7, pp. 41-44.
- MOLLFULLEDA, Conxita, (2007), «*In futuri operis signum*. La piràmide de la Immaculada i el setge de Barcelona de 1706», a Mamés CISNEROS; Mercè MORALES; Mercè RENOM (coords.), *Actes del Congrès: L'aposta catalana a la Guerra de Successió (1705-1707), 3-5 de novembre de 2005*, Barcelona: Museu d'Història de Catalunya / Generalitat de Catalunya, pp. 109-122.
- MONTAGUT, Tomàs de, (1999), «La justicia en la Corona de Aragón», a AA.VV., *La Administración de justicia en la historia de España. Actas de las III Jornadas de Castilla-La Mancha sobre investigación en archivos*, Toledo: Junta de Comunidades Castilla-La Mancha, pp. 649-685.
- MONTAGUT, Tomàs de, (2015), «El poder del dret durant el regnat de Martí l'Humà», a Maria Teresa FERRER i MALLOL (ed.), *Martí l'Humà: el darrer rei de la*

dinastia de Barcelona (1396-1410): l'Interregne i el Compromís de Casp, Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, pp. 51-68.

—MONTAGUT, Tomàs de, «Constitución y representación política en la Corona de Aragón», en premsa.

—MORALES, Antonio (ed.), (2014), 1714, *Cataluña en la España del siglo XVIII*, Madrid: Cátedra.

—MORÁN, José Miguel, (1982), *La alegoría y el mito: la imagen del Rey en el cambio de dinastía (1700-1759)*, Madrid: Editorial de la Universidad Complutense.

—MORAN, Josep; RABELLA, Joan A., (2015), «La llengua: vehicle de transmissió de la identitat catalana al llarg de la història», a Flocel SABATÉ (dir.), *Anàlisi històrica de la identitat catalana*, Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, pp. 157-171.

—MORENO CABRERA, Juan Carlos, (2015), *Los Dominios del español: guía del imperialismo lingüístico panhispánico*, Madrid: Síntesis.

—MUÑOZ RODRÍGUEZ, Julio David, (2006), «El austracismo castellano: elección política y movilización social durante la Guerra de Sucesión», *Cuadernos dieciochistas*, 7, pp. 171-195.

—MUÑOZ RODRÍGUEZ, Julio David, (2010), *Felipe V y cien mil murcianos. Movilización social y cambio político en la Corona de Castilla durante la Guerra de Sucesión (1680-1725)*, tesi doctoral dirigida per Francisco Javier GUILLAMÓN i José Javier RUIZ IBÁÑEZ, Murcia: Universidad de Murcia.

—MURGADES, Josep, (2009), «D'una nació diglòssica (i també d'una altra de glotofàgica)», *Els Marges*, 87, pp. 107-115.

—MUXELLA, Imma, (2013), *La Terra en guerra. L'acció de les institucions durant el regnat de Renat d'Anjou (1466-1472)*, tesi doctoral dirigida per Eva SERRA, Barcelona: Universitat de Barcelona.

N

—NADAL, Joaquim, (2013), «La Guerra de Successió d'Espanya (1700-1715). Un estat de la qüestió des de Catalunya», *Índice Histórico Español*, 126, pp. 83-141.

—NADAL, Joaquim, (2014), «El cadastre, la imposició de nous tributs al segle XVIII», a Jaume SOBREQUÉS (dir.), *Vàrem mirar ben al lluny del desert. Actes del simposi «Espanya contra Catalunya: una mirada històrica (1714-2014)»*, Barcelona: Generalitat de Catalunya, pp. 179-186.

—NADAL, Joaquim, (2015), «Notes addicionals a un estat de la qüestió», a Joaquim ALBAREDA; Agustí ALACOBERRÓ (coords.), *Els Tractats d'Utrecht: clarors i foscors de la pau, la resistència dels catalans*, Barcelona: Institut Universitari d'Història Jaume Vicens i Vives / Museu d'Història de Catalunya, pp. 497-504.

—NADAL, Josep Maria, (1987), «El català en els segles XVI-XVII», *L'Avenç*, 100, pp. 24-31.

—NEUMANN, Karsten, (1998), «La justificación «ante el mundo». Difusión y recepción de la propaganda catalana en Europa en 1640», *Pedralbes: revista d'història moderna*, 18-2, pp. 373-381.

—NIETO, José Manuel, (2006), «Conceptos de España en tiempos de los Reyes Católicos», *Norba. Revista de Historia*, 19, pp. 105-123.

—NIETO, José Manuel, (2007), *Medievo constitucional: historia y mito político en los orígenes de la España contemporánea (ca. 1750-1814)*, Madrid: Akal.

—NÚÑEZ SEIXAS, Xosé Manoel, (2010), *Patriotas y demócratas: el discurso nacionalista español después de Franco*, Madrid: Catarata.

O

—OCAMPO, Joaquín, (2011), «Los catalanes en España y la Economía política de la Ilustración: ¿«Conquista pacífica» o Españas vencidas?», *Revista de Historia Moderna*, 29, pp. 185-204.

—OLEART, Oriol, (1995), «La terra davant del monarca. Una contribució per a una tipologia de l'assemblea estamental catalana», *Anuario de Estudios Medievales*, 25-2, pp. 593-615.

P

—PAGDEN, Anthony, (1995), *Señores de todo el Mundo. Ideologías del imperio en España, Inglaterra y Francia (en los siglos XVI, XVII y XVIII)*, Barcelona: Península.

—PALOMO REINA, Cristian, (2015a), «Catalan National Identity in the 18th Century», a Flocel SABATÉ (ed.), *Historical analysis of the Catalan identity*, Barcelona: Berna, Peter Lang, pp. 185-227.

- PALOMO REINA, Cristian, (2015b), «La identitat nacional catalana al segle XVIII. La Guerra de Successió i el règim borbònic», a Flocel SABATÉ (dir.), *Anàlisi històrica de la identitat catalana*, Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, pp. 83-100.
- PALOMO REINA, Cristian, (2018), «A propòsit de les teories de la creació de la Corona d'Aragó mitjançant el «casamiento en casa» i l'extinció del llinatge barceloní en 1137», *Revista de Dret Històric Català*, 17, en premsa.
- PALOS, Joan Lluís, (1994), *Catalunya a l'imperi dels Àustria. La pràctica de govern (segles XVI i XVII)*, Lleida: Pagès Editors.
- PALOS, Joan Lluís, (1997), *Els juristes i la defensa de les Constitucions: Joan Pere Fontanella (1575-1649)*, Vic: Eumo.
- PANIAGUA, Javier, (2001), «Un solo territorio y varias identidades. El trauma del nacionalismo valenciano», *Historia Social*, 40, pp. 115-136.
- PARELLADA, Caius, (2002), «Corona d'Aragó», *denominació impròpia de l'Estat Català medieval*, Barcelona: Rafael Dalmau.
- PEÑA, Manuel, (1996), *Cataluña en el Renacimiento: libros y lenguas: Barcelona, 1473-1600*, Lleida: Milenio.
- PEÑA, Manuel, (1997), «El castellano en la Cataluña de los siglos XVI y XVII», *Manuscrits: Revista d'història moderna*, 15, pp. 149-155.
- PÉREZ APARICIO, Carme, (1993), «Centralisme monàrquic i resposta estamental: l'ambaixada valenciana del senyor de Cortes (1667-1668)», *Pedralbes. Revista d'Història Moderna*, 13-1, pp. 327-340.
- PÉREZ APARICIO, Carme, (2008), *Canvi dinàstic i Guerra de Successió. La fi del Regne de València*, 2 vols., València: Edicions 3 i 4.
- PÉREZ APARICIO, Carme, (2012), «Catalunya i València durant la Guerra de Successió. La comuna empresa de la llibertat», *Manuscrits. Revista d'història moderna*, 30, pp. 77-97.
- PÉREZ APARICIO, Carme, (2016), «Després d'Almansa. Guerra i repressió al País Valencià», a Jaume de PUIG (ed.), *1714*, Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, pp. 67-80.
- PÉREZ GARZÓN, Juan Sisinio, (2001), «Los mitos fundacionales y el tiempo de la unidad imaginada del nacionalismo español», *Historia Social*, 40, (2001), pp. 7-27.
- PÉREZ LATRE, Miquel, (1996), «Les torbacions de Catalunya (1585-1593). De les Corts a la suspensió del nou redreç de la Diputació del General», *Afers: fulls de recerca i pensament*, 23/24, pp. 59-98.

- PÉREZ LATRE, Miquel, (2004a), *Entre el Rei i la Terra: el poder polític a Catalunya al segle XVI*, Vic: Eumo.
- PÉREZ LATRE, Miquel, (2004b), *La Generalitat de Catalunya en temps de Felip II: política, administració i territori*, Catarroja / Barcelona: Afers.
- PÉREZ LATRE, Miquel, (2007a), «Pervivència i dissolució. La Corona d'Aragó en temps de Felip I (II)», a Ernest BELENGUER (dir.), *Història de la Corona d'Aragó*, vol. 2, Barcelona: edicions 62, pp. 213-248.
- PÉREZ LATRE, Miquel, (2007b), «Desordenada llicència o moderada llibertat: el govern de Catalunya als ulls dels ambaixadors», a Joaquim ALBAREDA (ed.), *Una relació difícil. Catalunya i l'Espanya moderna (segles XVII-XIX)*, Barcelona: Editorial Base, pp. 19-46.
- PÉREZ MARTÍN, Antonio, (1984), «La «Respublica Christiana» medieval: Pontificado, Imperio y reinos», a AA.VV., *El Estado español en su dimensión histórica*, Barcelona: Promociones y publicaciones universitarias, pp. 59-128.
- PÉREZ PICAZO, María Teresa, (1966), *La publicística española durante la Guerra de Sucesión*, 2 vols., Madrid: Consejo Superior de Investigaciones Científicas.
- PÉREZ SAMPER, Maria Àngels, (1992), *Catalunya i Portugal el 1640: dos pobles en una cruïlla*, Barcelona: Curial.
- PERIS, Àlvar, (2011), «La nación española en la tele-realidad: símbolos, cultura y territorio», a Ferran ARCHILÉS; Ismael, SAZ (eds.), *Estudios sobre nacionalismo y nación en la España contemporánea*, Saragossa: Prensas Universitarias de Zaragoza, pp. 203-243.
- PERIS, Àlvar, (2012), «Nación española y ficción televisiva. Imaginarios, memoria y cotidianidad», a Ferran ARCHILÉS; Ismael, SAZ (eds.), *La nación de los españoles. Discursos y prácticas del nacionalismo español en la época contemporánea*, València: Publicacions de la Universitat de València, pp. 393-418.
- PIZARRO, Carlos, (1998), «El discurso de la resistencia a través de “El Despertador de Catalunya (1713)”», *Pedralbes. Revista d'Història Moderna*, 18-2, pp. 343-358.
- PLADEVALL, Antoni, (2014), «L'Església catalana abans i després de 1714» a Agustí ALCOBERRO (dir.), *Catalunya 1714-2014: La pervivència de la nació*, Barcelona: Ara Llibres / Generalitat de Catalunya, pp. 230-249.
- PLANAS, Antoni, (1995), *El Sindicat de Fora: Corporación representativa de las villas de Mallorca (1315-1834)*, Palma: Miquel Font.
- POCOCK, John G. A., (1972), *Politics, Language and Time*, Londres: Methuen.

- PONS i GURI, Josep Maria (int.), (1995), *Textos jurídics catalans. Lleis i costums, VI-2, Constitutions y altres drets de Catalunya, complilats en virtut del Capítol de Cort LXXXII. De las Corts per la S.C.Y R. Majestat del Rey Don Philip IV. Nostre Senyor celebradas en la ciutat de Barcelona, any MDCCII*, Barcelona: Generalitat de Catalunya.
- PORTILLO, José María, (2008), «Nación entre monarquía y pueblos», *Revista de Occidente*, 326-327, pp. 85-108.
- PORTILLO, José María, (2011), «Patria entre Rey y Nación», a AA.VV, “*Por Dios, por la Patria y el Rey*”, *las ideas del carlismo. 22-24 septiembre 2010: actas*, Pamplona: Gobierno de Navarra, pp. 107-128.
- PRATS, Modest, (1979), «Pròleg» a Albert ROSSICH, *Una poètica del Barroc. El «Parnàs Català»*, Girona: Col·legi Universitari de Girona, pp. 7-46.
- PRATS, Modest, (1995), *Política lingüística de l'Església catalana: segles XVI-XVII: Concilis de la Tarraconense, anys 1591, 1636, 1637*, Vic: Eumo.
- PUIG BORDERA, Eduard, (2012), *Intervenció reial i Resistència institucional: el control polític de la Diputació del General de Catalunya i del Consell de Cent de Barcelona (1654-1705)*, tesi doctoral dirigida per Joaquim ALBAREDA, Barcelona: Universitat Pompeu Fabra.
- PUIG BORDERA, Eduard, (2014), *La resistència catalana: Barcelona, 1713-1714*, Vic: Eumo, 2014.
- PUIG i OLIVER, Lluís Maria de, (2015), *La identitat catalana en temps de Napoleó (1808-1814)*, Barcelona: Generalitat de Catalunya (edició pòstuma).
- PUJOL, Enric (ed.), (2014), *Antologia de memòries i dietaris personals catalans sobre la Guerra de Successió*, Barcelona: Institut d'Estudis Catalans.

R

- RABASA GAMBOA, Emilio, (2011), «La Escuela de Cambridge: historia del pensamiento político. Una búsqueda metodológica», *EN-CLAVES del pensamiento*, 9, pp. 157-180.
- RAFANELL, August, (1990), *El Llemosinisme: un estudi de les idees sobre la variació lingüística en la història de la llengua catalana*, tesi doctoral dirigida per Josep M. NADAL, Bellaterra: Universitat Autònoma de Bcelona, 1990.
- RAMÍREZ ALEDÓN, Germán (coord.), (2011), «Dossier: Valencians, mallorquins i catalans a les corts de Cadis», *Afers: fulls de recerca i pensament*, 68, pp. 9-215.

- RAMÍREZ ORTIZ, Manuel, (2018), *Commemorar Catalunya: 1714 y la cuestión catalana*, tesi doctoral dirigida per Joan B. CULLA, Bellaterra: Universitat Autònoma de Barcelona.
- REGLÀ, Joan, (1961), *Els virreis de Catalunya*, Barcelona: Vicens-Vives.
- REY, Alfonso (dir.), (2007), *Francisco de Quevedo. Obras completas en prosa*, 7 vols., Madrid: Castalia.
- RIBOT, Luis Antonio, (2005), «Monarquía y Estado en España (1474-1700)», *Revista de Historia Militar*, XLIX, pp. 59-75.
- RIBOT, Luis Antonio, (2016), *La Edad Moderna (siglos XV-XVIII)*, Madrid: Marcial Pons.
- RICCI, Andrea, (2013), *Narcís Feliu de la Penya (1646-1712) i el seu temps*, tesi doctoral dirigida per Antoni SIMON, Bellaterra: Universitat Autònoma de Barcelona, 2013.
- RIERA i MELIS, Antoni, (2003), «Barcelona en els segles XIV i XV, un mercat internacional a escala mediterrània», *Barcelona Quaderns d'Història*, 8, pp. 65-83.
- RIERA i SANS, Jaume, (2011), «La correcta numeració dels reis d'Aragó i comtes de Barcelona», *Afers: fulls de recerca i pensament*, 69, pp. 485-521.
- RIERA i SANS, Jaume, (2014), *Sodomites catalans. Història i vida (segles XIII-XVIII)*, Barcelona: Editorial Base.
- RIEZU, Jorge; ROBLES, Antonio (eds.), (1993), *Historia y pensamiento político. Identidad y perspectivas de la Historia de las ideas políticas*, Granada: Universidad de Granada.
- RIQUER, Borja de, (2000), *Identitats contemporànies: Catalunya i Espanya*, Vic: Eumo.
- RIQUER, Martí de (dir.), (1985), *Història de la Literatura Catalana*, Barcelona: Ariel, (1ª ed. 1964).
- RIVERO, Manuel, (1989), «El Consejo de Aragón y la fundación del Consejo de Italia», *Pedralbes. Revista d'Història Moderna*, 9, pp. 57-99.
- RIVERO, Manuel, (1998), *Felipe II y el gobierno de Italia*, Madrid: Sociedad Estatal para la Conmemoración de los Centenarios de Felipe II y Carlos V.
- RIVERO, Manuel, (2005a), *Gattinara. Carlos V y el sueño del Imperio*, Madrid: Sílex.
- RIVERO, Manuel, (2005b), *La España de Don Quijote. Un viaje al siglo de Oro*, Madrid: Alianza Editorial.

- RIVERO, Manuel, (2011), *La edad de oro de los virreyes: el virreinato de la Monarquía Hispánica durante los siglos XVI y XVII*, Madrid: Akal.
- RIVERO, Manuel, (2013), «La reconstrucción de la Monarquía Hispánica: La nueva relación con los reinos (1648-1680)», *Revista Escuela de Historia*, 12-1, s/n.
- RIVERO, Manuel, (2017a), *La monarquía de los Austrias. Historia del imperio español*, Madrid: Alianza Editorial.
- RIVERO, Manuel, (2017b), *El conde duque de Olivares. La búsqueda de la privanza perfecta*, Madrid: Polifemo.
- ROCA, Encarna, (1978), «“Unde cathalanus quasi in Cathalonia stans”. La condición de catalán en el Derecho histórico», *Revista Jurídica de Catalunya*, 1, pp. 7-44.
- ROCA, Jordi, (2009a), «La identitat catalana en la construcció de la nació liberal espanyola durant el Trienni liberal (1820-1823)», Jordi CASASSAS (ed.), *Les identitats a la Catalunya contemporània*, Cabrera de Mar: La Galerada, pp. 147-170.
- ROCA, Jordi, (2009b), «Pau Claris i la cultura constitucional catalana del Trienni Liberal (1820-1823)», *Manuscripts: Revista d'història moderna*, 27, pp. 161-186.
- ROCA, Jordi, (2014), «L'austracisme i la Guerra de Successió a les Corts de Cadis», *Pedralbes. Revista d'Història Moderna*, 34, pp. 845-865.
- ROGER, Antoine, (2001), *Les Grandes Théories Du Nationalisme*, París: Dalloz.
- ROOT, Hilton L., (1994), *The Fountain of Privilege. Political Foundations of Markets in Old regime France and England*, Berkeley: University of California Press.
- ROSELLÓ, Elena, (2016), *El Régimen jurídico de la desamortización y su práctica en Barcelona: el caso del convento de sant Josep / Mercat de la Boqueria (1586-1853)*, tesi doctoral dirigida per Tomàs de MONTAGUT, Barcelona: Universitat Pompeu Fabra.
- ROSSICH, Albert, (2006), «La imposició de la llengua castellana» a Agustí ALCOBERRO (dir.), *Catalunya durant la Guerra de Successió. Volum III: La desfeta i la memòria històrica*, Barcelona: Ara Llibres / Generalitat de Catalunya, pp. 66-70.
- ROSSICH, Albert, (2014), «La llengua catalana després del Decret de Nova Planta», a Agustí ALCOBERRO (dir.): *Catalunya 1714-2014: La pervivència de la nació*, Barcelona: Ara Llibres / Generalitat de Catalunya, pp. 148-173.
- ROSSICH, Albert, (2016), «Les actituds davant la política lingüística de la monarquia borbònica», a Jaume de PUIG (ed.), *1714*, Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, pp. 157-168.
- ROURA, Lluís, (2005), *Subjecció i revolta en el segle de la Nova Planta*, Vic: Eumo.

- ROURA, Lluís, (2007), «El “segrest” del concepte “nació” al tombant del segle XVIII», a Joaquim ALBAREDA (ed.), *Una relació difícil. Catalunya i l'Espanya moderna (segles XVII-XIX)*, Barcelona: Editorial Base, pp. 293-327.
- ROURA, Lluís, (2012), «“In morte pagani Christianus gloriatur”: religió i patriotisme contra la Revolució», a Xavier TORRES (ed.), *Les altres guerres de religió: Catalunya, Espanya, Europa (segles XVI-XIX)*, Girona: Documenta Universitaria, pp. 343-366.
- ROVIRA, Salvador J., (2009), *Noblesa catalana de l'edat moderna. El cas de les comarques meridionals*, Benicarló: Onada.
- RUBÍ, Basili de (ed.), (1976), *Les corts generals de Pau Claris*, Barcelona: Fundació Salvador Vives Casajuana.
- RUBIÉS, Joan Pau, (1996), «La idea del gobierno mixto y su significado en la crisis de la Monarquía Hispánica» *Historia Social*, 24, pp. 57-81.
- RUBIÉS, Joan Pau, (1998), «El constitucionalisme català en una perspectiva europea: conceptes i trajectòries, segles XVI-XVIII», *Pedralbes: Revista d'història moderna*, 18 (1998), pp. 453-474.
- RUBIÉS, Joan Pau, (1999), «La qüestió imperial en el pensament polític de la Catalunya moderna: història d'una absència», *Manuscrits: Revista d'història moderna*, 17, pp. 207-235.
- RUBIÓ i BALAGUER, Jordi, (1949), «Literatura catalana», a Guillermo DÍAZ PLAJA (ed.), *Historia general de las literaturas hispánicas*, Barcelona: Vergara, vol. 3, pp. 730-932.
- RUBIÓ i BALAGUER, Jordi, (1964), *La cultura catalana del Renaixement a la Decadència*, Barcelona: Edicions 62.
- RUBIO VELA, Agustín, (2012), *El patriciat i la nació. Sobre el particularisme dels valencians en els segles XIV i XV*, 2 vols., Castelló-Barcelona: Fundació Germà Colón Domènech i Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- RUIZ IBÁÑEZ, José Javier, (2003), *Felipe II y Cambrai: el consenso del pueblo: la soberanía entre la práctica y la teoría política (1595-1677)*, Rosario: Prohistoria.
- RUIZ POVEDANO, José María, (1987), «El consulado catalán de Málaga en época de los Reyes Católicos», a Margarita CANTERA et al., *La Ciudad Hispánica durante los siglos XIII al XVI*, Madrid: Editorial de la Universidad Complutense, pp. 419-444.
- RUIZ RODRÍGUEZ, Ignacio (dir.), (2014), *Cataluña en España. España en Cataluña. Trece visiones académicas sobre una verdad única*, Madrid: Dykinson.

—RUIZ TORRES, Pedro, (2015), «Los usos de la historia en las distintas maneras de concebir España», a Juan ROMERO; Antoni FURIÓ (eds.), *Historia de las Españas*, pp. 27-75.

—RUSSELL, Conrad, (1990), *The causes of the English civil war*, Oxford: Oxford University Press.

—RUSSELL, Conrad (coord.), (1996), *Las Monarquías del Antiguo Régimen, ¿monarquías compuestas?*, Madrid: Editorial Complutense.

S

—SABATÉ, Flocel, (1997), *El Territori de la Catalunya medieval: percepció de l'espai i divisió territorial al llarg de l'edat mitjana*, Barcelona: Rafael Dalmau.

—SABATÉ, Flocel, (1998), «La noció d'Espanya a la Catalunya medieval», *Acta historica et archaeologica mediaevalia*, 19, pp. 375-390.

—SABATÉ, Flocel, (2005a), «El nacimiento de Cataluña. Mito y realidad», a AA.VV., *Fundamentos medievales de los particularismos hispánicos. IX Congreso de Estudios Medievales. León, 2003*, Ávila: Fundación Sánchez Albornoz, pp. 221-276.

—SABATÉ, Flocel, (2005b), «El poder soberano en la Cataluña bajomedieval: definición y ruptura» a: François FORONDA; Jean-Philippe GENET; José Manuel NIETO (dirs.), *Coups d'État à la fin du Moyen Âge? Aux fondements du pouvoir politique en Europe occidentale*, Madrid: Casa de Velázquez, pp. 483-527.

—SABATÉ, Flocel, (2007a), «Conflictes agraris i guerra civil a la Catalunya baixmedieval. Realitat i ficció historiogràfica», a Jaume CLARET (coord.), *Miscel·lània. Ernest Lluch i Martín*, vol. 2, Barcelona: Fundació Ernest Lluch, pp. 395-408.

—SABATÉ, Flocel, (2007b), «Els primers temps: segle XII (1137-1213)», a Ernest BELENGUER (dir.), *Història de la Corona d'Aragó*, vol. 1, Barcelona: edicions 62, pp. 44-65.

—SABATÉ, Flocel, (2007c), «La pena de muerte en la Cataluña bajomedieval», *Clio & Crimen*, 4, pp. 136-276.

—SABATÉ, Flocel, (2009a), «Estamentos, soberanía y modelo político en la Cataluña bajomedieval», *Aragón en la Edad Media*, 21, pp. 245-278.

—SABATÉ, Flocel, (2009b), «La construcción ideológica del nacimiento unitario de Cataluña», a María Isabel del VAL VALDIVIESO; Pascual MARTÍNEZ SOPENA,

- Pascual (coords.): *Castilla y el mundo feudal. Homenaje al profesor Julio Valdeón*, vol. 1, pp. 95-110.
- SABATÉ, Flocel, (2010a), «La Catalunya dels segles X-XII i la definició historiogràfica del feudalisme», *Catalan Historical Review*, 3, pp. 163-184.
- SABATÉ, Flocel, (2010b), «La organización central de la Corona de Aragón cismarina», a José Ángel SESMA (dir.), *La Corona de Aragón en el centro de su historia, 1208-1458. La Monarquía aragonesa y los reinos de la Corona*, Saragossa: Gobierno de Aragón, pp. 393-413.
- SABATÉ, Flocel, (2012), «Identitats», a Flocel SABATÉ (ed.), *Identitats*, Lleida: Pagès, pp. 9-22.
- SABATÉ, Flocel, (2013), «Identitat i representativitat social a la Catalunya baixmedieval», a Àngel CASALS (dir.), *El Compromís de Casp: negociació o imposició?*, Cabrera de Mar: Galerada, pp. 53-93.
- SABATÉ, Flocel, (2015), «L'origen medieval de la identitat catalana», a Flocel SABATÉ (dir.), *Anàlisi històrica de la identitat catalana*, Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, pp. 19-47.
- SABATÉ, Flocel (dir.), (2015), *Anàlisi històrica de la identitat catalana*, Barcelona: Institut d'Estudis Catalans.
- SABATÉ, Flocel (ed.), (2015), *Historical analysis of the Catalan identity*, Berna: Peter Lang.
- SABATÉ, Flocel, (2016), *Percepció i identificació dels catalans a l'edat mitjana. Discurs de recepció de Flocel Sabaté i Curull com a membre numerari de la Secció Històrico-Arqueològica, llegit el dia 20 d'octubre de 2016*, Barcelona: Institut d'Estudis Catalans.
- SALES, Núria, (1981), *Els Botiflers: 1705-1714*, Barcelona: Rafael Dalmau.
- SALES, Núria, (1989), *Els segles de la decadència. Segles XVI-XVIII*, correspon al vol. 4 de Pierre VILAR (dir.), *Història de Catalunya*, Barcelona: edicions 62.
- SALES, Núria, (1986), «Naturals i alienígenes: un cop d'ull a algunes naturalitzacions dels segles XV a XVIII», *Studia in honorem prof. M. de Riquer*, 7 vols., Barcelona: Quaderns Crema, vol. 1, pp. 675-705.
- SALES, Núria, (1996), «Estat, monarquia i llengua», *Afers: fulls de recerca i pensament*, 23/24, pp. 357-365.

- SALES, Núria, (1997), «Podem parlar de la Catalunya dels Àustries com d'un estat? I on rau l'estatalitat, en les monarquies compostes?», *Manuscrits. Revista d'història moderna*, 15, pp. 23-31.
- SALES, Núria, (1998-2002), *Història de Catalunya. Dirigida per Pierre Vilar. Volum IV. Els segles de la Decadència, segles XVI-XVIII*, Barcelona: Edicions 62.
- SALICRÚ, Roser, (1999), «La Corona de Aragón y Génova en la Granada del siglo XV», a Damien COULON; Maria Teresa FERRER i MALLOL (coords.), *L'expansió catalana a la Mediterrània a la Baixa Edat Mitjana*, Barcelona: Institució Milà i Fontanals, pp. 121-144.
- SALLÉS, Núria, (2015), «La defensa de les llibertats com a instrument contra els monarques enemics: Catalunya i Bretanya, 1705 i 1719», a Joaquim ALBAREDA; Agustí ALACOBERRÓ (coords.), *Els Tractats d'Utrecht: clarors i foscors de la pau, la resistència dels catalans*, Barcelona: Institut Universitari d'Història Jaume Vicens i Vives / Museu d'Història de Catalunya, pp. 151-157.
- SALRACH, Josep Maria, (1988), «Catalunya i els catalans, des de quan?», *Revista de Catalunya*, 15, pp. 35-50.
- SALRACH, Josep Maria, (2011), «La legitimación del poder condal en los orígenes de Cataluña», a Pascual MARTÍNEZ SOPENA; Ana RODRÍGUEZ (eds.), *La construcción medieval de la memoria regia*, València: Publicacions de la Universitat de València, pp. 21-32.
- SAN FRANCISCO, Alejandro (ed.), (2014), *Independencia*, a Javier FERNÁNDEZ SEBASTIÁN (dir.), (2009-2014) Diccionario político y social del mundo iberoamericano, Madrid: Centro de Estudios Políticos y Constitucionales.
- SÁNCHEZ MARCOS, Fernando, (1983), *Cataluña y el gobierno central tras la Guerra de los Segadores (1652-1679)*, Barcelona: Edicions de la Universitat de Barcelona.
- SÁNCHEZ MARTÍNEZ, Manuel, (1995), *El naixement de la fiscalitat d'Estat a Catalunya (segles XII-XIV)*, Vic: Eumo.
- SANCHÍS GUARNER, Manuel, (1963), *Els valencians i la llengua autòctona durant els segles XVI, XVII i XVIII*, València: Institució Alfons el Magnànim.
- SANPERE, Salvador, (1905), *Fin de la Nación Catalana*, Barcelona: L'Avenç.
- SANTAMARÍA, Álvaro, (1955), «El reino de Mallorca en la primera mitad del siglo XV», a AA.VV., *IV Congreso de Historia de la Corona de Aragón*, Palma: Diputación Provincial de Baleares, vol. 1, pp. 13-183.

- SARASA, Esteban, (1994-1995), «Fundamentos medievales del Estado Moderno», *Ius Fugit*, 3-4, pp. 487-498.
- SARASA, Esteban, (2012), «Sin Rey no hay Cortes. Los parlamentos del Interregno en la Corona de Aragón (1410-1412)», a Diana REPETO (coord.), *Las Cortes de Cádiz y la Historia Parlamentaria*, Cádiz: Universidad de Cádiz, pp. 699-709.
- SARDINÉ, Sebastià, (2013), *Jo, Vilana-Perles: el diplomàtic català que va moure els fils de la Guerra de Successió (1704-1734)*, Lleida: Pagès.
- SAROBÉ, Ramon; SOBREQÜÉS, Jaume, (2008), *Hug Roger III: epistolari de guerra i exili del darrer comte de Pallars (1451-1500)*, Barcelona: Editorial Base.
- SCAGLIONE, Aldo, (1984) (ed.), *The emergence of National languages*, Ràvena: Longo, 1984.
- SCHULZE, Hagen, (1997), *Estado y nación en Europa*, Barcelona: Crítica.
- SEGARRA, Mila, (1996), «Una llengua d'ús estrictament popular» a Pere GABRIEL (dir.), (1994-1999), *Història de la cultura catalana, volum 3: El Set-cents*, Barcelona: Edicions 62, pp. 143-162.
- SEGARRA, Mila, (1997), «El conflicte lingüístic català-castellà als segles XVI-XVII» a Pere GABRIEL (dir.), (1994-1999), *Història de la cultura catalana, volum 2: Renaixement i barroc: segles XVI-XVII*, Barcelona: Edicions 62, pp. 167-192.
- SEGURA, Antoni (coord.), (2000), *Sobre l'ensenyament de la història i altres històries (resposta a l'Informe de la Real Academia de la Historia)*, Barcelona: Fundació Jaume Bofill.
- SEGURA, Germán, (2006), «Cataluña contra la Monarquía Borbónica: La primera constitución de las Cortes Catalanas de 1705-1706», *Tiempos Modernos: Revista Electrónica de Historia Moderna*, 13, pp. 1-21.
- SEGURA, Germán, (2009), *Las Cortes de Barcelona (1705-1706): el camino sin retorno de la Cataluña austriacista*, tesi doctoral dirigida per José Maria IÑURRITEGUI, Espanya: Universidad Nacional de Educación a Distancia.
- SEGURA, Germán, (2015), «Felipe V y sus leales catalanes. La cuestión de la fidelidad en el conflicto sucesorio español», a Cristina BRAVO; Roberto QUIRÓS (coords.), *Los hilos de Penélope: lealtad y fidelidades en la Monarquía de España, 1648-1714*, España: Albatros, pp. 179-191.
- SERRA, Amadeo, (2007), «La imagen construida del poder real en la Corona de Aragón (siglos XIII-XV): Casas, ceremonial y magnificencia», *Res Publica. Revista de Historia de las ideas políticas*, 18, pp. 35-57.

- SERRA, Eva, (1992), «Diputats locals i participació en les bolles de la Diputació del General, (1570-1638). Una mostra i una reflexió», *Pedralbes: revista d'història moderna*, 13, pp. 259-270.
- SERRA, Eva (ed.), (1995), *Escrits Polítics del segle XVII. Tom II. Secrets Públics de Gaspar Sala i altres textos*, Vic: Eumo.
- SERRA, Eva, (2001), «El pas de rosca en el camí de l'austriacisme» a Joaquim ALBAREDA (ed.), *Del patriotisme al Catalanisme. Societat i política (segles XVI/XIX)*, Vic: Eumo, pp. 71-103.
- SERRA, Eva, (2007a), «Una alternativa nacional sota l'aparença de conflicte dinàstic», a Mamés CISNEROS; Mercè MORALES; Mercè RENOM (coords.), *Actes del Congrés: L'aposta catalana a la Guerra de Successió (1705-1707), 3-5 de novembre de 2005*, Barcelona: Museu d'Història de Catalunya / Generalitat de Catalunya, pp. 509-518.
- SERRA, Eva, (2007b), «Estudi introductor. Les Corts Catalanes. Una aproximació històrica», a Antonio de CAPMANY, *Práctica y estilo de celebrar cortes en el reino de Aragón, principado de Cataluña y reino de Valencia y una noticia de las de Castilla y Navarra*, 1821, edició a cura d'Eva SERRA i Josep FONTANA, Barcelona: Editorial Base, pp. 7-49.
- SERRA, Eva, (2007c), «Voluntat de sobirania en un context de canvi dinàstic (el debat de la vicerègia, novembre 1700-març 1701)», a Joaquim ALBAREDA (ed.), *Una relació difícil. Catalunya i l'Espanya moderna (segles XVII-XIX)*, Barcelona: Editorial Base, pp. 109-180.
- SERRA, Eva (coord.), (2008), *Textos jurídics catalans. Lleis i costums, II-11, La junta General de Braços de 1713. L'ambaixada de Dalmases i altra documentació (1713-1714)*, Barcelona: Generalitat de Catalunya.
- SERRA, Eva (int.), (2014), *Textos jurídics catalans. Lleis i costums, II-12, Cort General de Barcelona (1705-1706). Procés familiar del braç eclesiàstic*, Barcelona: Generalitat de Catalunya.
- SERRA, Eva, (2015), «El poder local català: d'universitats (1706) a ajuntaments (1718)», a Joaquim ALBAREDA; Agustí ALCOBERRO (coords.), *Actes del Congrés Els Tractats d'Utrecht clarors i foscos de la pau, la resistència dels catalans, 9-12 d'abril de 2014*, Barcelona: Museu d'Història de Catalunya, pp. 351-359.
- SERRA, Eva (coord.), (2015), *Els llibres de l'ànima de la Diputació del General de Catalunya (1493-1714)*, 2 vols., Barcelona: Institut d'Estudis Catalans.

- SERRA, Eva, (2016), «Els Països Catalans entre el sistema pactista i les Noves Plantes», a Jaume de PUIG (ed.), *1714*, Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, pp. 13-31.
- SERRA, Francesc, (2014), *Cardona (1705-1714). La resistència a l'interior*, Barcelona: Rafel Dalmau.
- SERRANO, Josep, (1993), «Usos i pràctiques socials i religioses dels moriscos d'Ascó, Benissanet i Mirabet (1610)», *Miscel·lània del Centre d'Estudis de la Ribera d'Ebre*, 9, pp. 31-42.
- SERRANO, Josep, (2000), *Senyoriu i municipi a la Catalunya Nova (segles XII i XIX)*, 2 vols., Barcelona: Fundació Noguera.
- SERRANO, Josep, (2011), «Una «Exortació a la nació catalana» des de la Cort de Felip V», *Revista de Dret Històric Català*, 9, pp. 293-253.
- SERRANO, Josep, (2014), «Cataluña, un territorio entre dos guerras de separación (ss. XVII-XVIII)», Ignacio RUIZ RODRÍGUEZ (dir.), *Cataluña en España. España en Cataluña. Trece visiones académicas sobre una verdad única*, Madrid: Dykinson, pp. 135-157.
- SERRANO, Josep, (2017), «Els moriscos de la Comanda d'Ascó (Ascó, Vinebre i Riba-roja) i l'ordre reial d'expulsió de 1610», *Recerca*, 17, pp. 11-41.
- SESMA, José Ángel, (1987), «Estado y nacionalismo en la Baja Edad Media. La formación del sentimiento nacionalista aragonés», *Aragón en la Edad Media*, 7, pp. 245-273.
- SETON-WATSON, Hugh, (1981), «Language and national Consciousness», *Proceedings of the British Academy*, LXVII, pp. 83-100.
- SEVA, Antoni (dir.), (2007), *Diccionari Llatí-Català*, Barcelona: Enciclopedia Catalana.
- SIMON, Antoni, (1981), «Catalunya en el siglo XVII. La revuelta campesina y popular de 1640», *Estudi general*, 2, pp. 137-147.
- SIMON, Antoni (ed.), (1993a), *Pagesos, capellans i industrials de la marina de la Selva*, Barcelona: Curial.
- SIMON, Antoni, (1993b), «Patriotisme i nacionalisme a la Catalunya moderna. Mites, tradicions i consciències col·lectives», *L'Avenç*, 167, pp. 8-16.
- SIMON, Antoni, (1996), *La població catalana a l'edat moderna. Deu estudis*, Bellaterra: Universitat Autònoma de Barcelona.
- SIMON, Antoni, (1999), *Els orígens ideològics de la Revolució catalana de 1640*, Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.

- SIMON, Antoni, (2001), «Presentació», *Manuscrits. Revista d'història moderna*, 19, pp. 17-20.
- SIMON, Antoni, (2004), «La historiografia del segle del Barroc (de Jeroni Pujades a Narcís Feliu)» a Albert BALCELLS (coord.), *Història de la historiografia catalana*, Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, pp. 93-116.
- SIMON, Antoni, (2005a), *Construccions polítiques i identitats nacionals. Catalunya i els orígens de l'Estat modern espanyol*, Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- SIMON, Antoni, (2005b), «La història moderna dins l'evolució de la historiografia catalana. Un balanç dels darrers vint-i-cinc anys», *Afers: fulls de recerca i pensament*, 50, pp. 73-93.
- SIMON, Antoni, (2006), «Els orígens històrics de l'anticatalanisme», *L'Espill*, 24, pp. 43-49.
- SIMON, Antoni, (2007a), «El moment d'Espanya. La guerra de Successió i la imposició d'un model polític nacional d'estat. Una valoració historiogràfica», *Afers: fulls de recerca i pensament*, 56, pp. 131-144.
- SIMON, Antoni, (2007b), *Ecos catalans i hispànics de la caiguda de Barcelona el 1652. Discurs de recepció d'Antoni Simon i Tarrés com a membre numerari de la Secció Històrico-Arqueològica, llegit el dia 29 de novembre de 2007*, Barcelona: Institut d'Estudis Catalans.
- SIMON, Antoni, (2007c), «El pensament polític català a l'alta edat moderna: una aproximació», a Jaume RENYER i Enric PUJOL (dirs.), *Pensament polític als Països Catalans, 1714-2014: història i prospectiva*, Barcelona: Centre d'Estudis de Temes Contemporanis, (CETC): Pòrtic, 2007, pp. 17-38.
- SIMON, Antoni, (2008), *Pau Claris, líder d'una classe revolucionària*, Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- SIMON, Antoni, (2009), «Un rey tirano. La imagen de Felipe II en Cataluña a través del dietario de Jaume Ramon Vila», a León Carlos ÁLVAREZ SANTALÓ (coord.), *Estudios de historia moderna en homenaje al profesor Antonio García-Baquero*, Sevilla: Universidad de Sevilla, pp. 183-194.
- SIMON, Antoni, (2011a), *Del 1640 al 1705. L'autogovern de Catalunya i la classe dirigent catalana en el joc de la política internacional europea*, València: Universitat de València; Barcelona: Institut d'Estudis Catalans.

- SIMON, Antoni, (2011b), «Mitos historiográficos sobre la relación Cataluña España en la construcción del estado moderno. Una lectura crítica de la historiografía nacionalista española», a José Antonio MUNITA (ed.), *Mitificadores del pasado, falsarios de la historia: Historia Medieval, Moderna y de América*, Bilbao: Universidad del País Vasco, pp. 91-107.
- SIMON, Antoni, (2011-2012), «La divulgació social del discurs històric a la Catalunya del Barroc i l'ús de la història com a arma política», *Butlletí de la Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona*, 53, pp. 223-244.
- SIMON, Antoni, (2014), «Catalunya en el procés de construcció de l'Estat modern espanyol (segles XVI-XVIII). Una aproximació interpretativa», *Catalan Historical Review*, 7, pp. 141-157.
- SIMON, Antoni, (2015a), «“Catalans” i “espanyols”: dos pobles elegits per una sola terra promesa», a Flocel SABATÉ (dir.), *Anàlisi històrica de la identitat catalana*, Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, pp. 51-65.
- SIMON, Antoni, (2015b), «Memòries i diaris personals de la Catalunya Moderna. Del no res a la plètorà», a Òscar JANÉ i Patrice POUJADE (dirs.), *Memòria personal: Construcció i projecció en primera persona a l'època moderna*, Madrid: Casa Velázquez, pp. 17-29.
- SIMON, Antoni, (2015c), «La crisis de 1640 y la quiebra del primer proyecto nacional español», a Juan ROMERO; Antoni FURIÓ (eds.), *Historia de las Españas*, pp. 147-175.
- SIMON, Antoni, (2016a), *La Bíblia en el pensament polític català i hispànic de l'època de la raó d'estat*, Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- SIMON, Antoni, (2016b), *Llengua i política a la Catalunya del segle XVII. Alexandre Ros i Gomar (1604-1656)*, Afers: Catarroja-Barcelona.
- SIMON, Antoni, (2016c), «Abans i després del 1705. Sobre els objectius polítics dels catalans en la Guerra de Successió espanyola», a Jaume de PUIG (ed.), *1714*, Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, pp. 41-50
- SKINNER, Quentin, (1969), «Meaning and Understanding in the History of Ideas», *History and Theory*, vol. 8, 1, pp. 3-53.
- SKINNER, Quentin, (1993), *Los fundamentos del pensamiento político moderno*, 2 vols., México: Fondo de Cultura Económica, (versió original anglesa, 1978).
- SMITH, Anthony D., (1986), *The Ethnic Origins of Nations*, Oxford: Blackwell.
- SMITH, Anthony D., (1996), «El nacionalisme i els historiadors», *Afers: Fulls de recerca i pensament*, 23-24, pp. 257-281.

- SMITH, Anthony D., (2000), *Nacionalismo y Modernidad: un estudio crítico de las teorías recientes sobre naciones y nacionalismo*, Madrid: Istmo, 2000.
- SMITH, Anthony D., (2002), *La nació en la Història*, Catarroja-València: Afers, 2002.
- SOBREQUÉS, Jaume, (1976), *L'Onze de Setembre i Catalunya. La guerra i la resistència dels catalans. La repressió política, militar, eclesial i cívica. L'uniformisme institucional econòmic: el decret de Nova Planta i el Cadastre*, Barcelona: Undarius.
- SOBREQUÉS, Jaume, (2006), «Corona d'Aragó, Reial Corona d'Aragó, Corona Reial d'Aragó i Casa d'Aragó en el llenguatge polític del segle XV», a Jaume CLARET (coord.), *Miscel·lània. Ernest Lluch i Martín*, vol. 1, Barcelona, Fundació Ernest Lluch, pp. 533-549.
- SOBREQUÉS, Jaume, (2015), *Consolidació i majoria d'edat del fet identitari català (1410-1714)*, Barcelona: Generalitat de Catalunya.
- SOLDEVILA, Ferran, (1962), *Història de Catalunya*, 3 vols., Barcelona: Alpha, (1^a ed. 1934-1955).
- STRAYER, Joseph R., (1970), STRAYER Joseph R.: *On the Medieval Origins of the Modern State*, Princeton: Princeton University Press.
- STRAYER, Joseph R., (1981), *Sobre los orígenes medievales del Estado moderno*, Barcelona: Ariel.
- STRUBELL, Michael B., (cur.), (1992), *Consideració del cas dels Catalans*, Barcelona: Curial.
- SUÁREZ FERNÁNDEZ, Luis, (1988), «Primera forma de Estado», a AA.VV., *España. Reflexiones sobre el ser de España*, Madrid: Real Academia de la Historia, pp. 131-150.
- SUNYER, Magí, (2006), *Els mites nacionals catalans*, Vic: Eumo.

T

- TAIBO, Carlos (dir.), (2007), *Nacionalismo español. Esencias, memoria e instituciones*, Madrid: Catarata.
- TAIBO, Carlos, (2014), *Sobre el nacionalismo español*, Madrid: Catarata.
- TATE, Robert B., (1970), *Ensayos sobre la historiografía peninsular del siglo XV*, Madrid: Gredos.
- TEILLET, Suzanne, (1984), *Des Goths à la nation gothique. Les origines de l'idée de Nation en Occident du Ve au VIIe siècle*, París: Belles Lettres.

- TEJADA, Francisco Elias de, (1950), *Las Doctrinas políticas de la Cataluña medieval*, Barcelona: Ayma.
- TELLO, Enric, (1990), *Visca el rei i les calces d'estopa: reialistes i botiflers a la Cervera setcentista*, Barcelona: Crítica.
- THOMPSON, Irving A. A., (2005), «La monarquía de España: la invención de un concepto» a Francisco Javier GUILLAMÓN; Domingo CENTENERO; Julio David MUÑOZ (coords.), *Entre Clío y Casandra: poder y sociedad en la monarquía hispánica durante la Edad Moderna*, Murcia: Universidad de Murcia, pp. 31-58.
- TOLEDANO, Lluís Ferran, (2002), *Carlins i catalanisme. La defensa dels furs catalans i de la religió a la darrera carlinada, 1868-1875*, Sant Vicenç de Castellet: Farell.
- TOLEDANO, Lluís Ferran, (2007), «La Guerra de la Independencia como mito fundador de la memoria y de la historia nacional española», a Antoni MOLINER (coord.), *La Guerra de la Independencia en España (1808-1814)*, Barcelona: Nabla, pp. 543-574.
- TOLEDANO, Lluís Ferran, (2010), «Négociants et fanatiques. Les limites de la politique régénérationniste de Napoléon en Catalogne 1808-1814» a Gérard DOFOUR i Elisabel LARRIBA (dirs.), *L'Espagne en 1808. Régénération ou révolution?*, Aix-en-Provence: Publications de l'Université de Provence, pp. 91-120.
- TOLEDANO, Lluís Ferran, (2011), «El projecte català per a Espanya. La classe dirigent catalana i el procés constitucional de Cadis (1804-1814)», *Afers: fulls de recerca i pensament*, 68, pp. 71-96.
- TOLEDANO, Lluís Ferran, (2015a), «Presentación. Reyes sagrados, los usos de la religión en las monarquías europeas del siglo XIX», *Pasado y memoria: Revista de historia contemporánea*, 14, pp. 11-14.
- TOLEDANO, Lluís Ferran, (2015b), «El crucifijo y el baile. El trasvase de sacralidad entre el trono y la comunidad política en la familia real carlista, 1868-1876», *Pasado y memoria: Revista de historia contemporánea*, 14, pp. 79-107.
- TORRA, Ricard, (2017a), «¿Más allá del control de la corrupción? Las sentencias de visita como base para nuevos ordenamientos jurídicos: el impreso sobre las galeras de 1621», a Francisco GIL; Amorina VILLARREAL (eds.), *Estudios sobre la corrupción en España y América (siglos XVI-XVIII)*, pp. 171-188.
- TORRA, Ricard, (2017b), «Religió i política en el Barroc català», *El Temps*, 1737, p. 72.

- TORRA, Ricard, (2018), *La Visita del General de Catalunya: la institució i el seu encaix en el sistema politicoinstitucional català altmodern (ss. XVI-XVIII)*, tesi doctoral dirigida per Antoni SIMON, Bellaterra: Universitat Autònoma de Barcelona.
- TORRAS i RIBÉ, Josep Maria, (1983), *Els Municipis catalans de l'Antic Règim: 1453-1808: procediments electorals, òrgans de poder i grups dominants*, Barcelona: Curial.
- TORRAS i RIBÉ, Josep Maria, (1990), «Els corresponsals del comerç català amb Europa al començament del segle XVIII», *Recerques. Història, economia i cultura*, 23, pp. 115-138.
- TORRAS i RIBÉ, Josep Maria, (1994), «Una imatge crítica del neoforalisme: el control polític de les insaculacions de Barcelona a finals del segle XVII», *L'Avenç*, 184, pp. 30-35.
- TORRAS i RIBÉ, Josep Maria, (2003), *Los mecanismos del poder. Los ayuntamientos catalanes durante el siglo XVIII*, Barcelona: Crítica.
- TORRAS i RIBÉ, Josep Maria, (2004), «Cataluña, 1713: asediados de Felipe V, abandonados por el archiduque», a Eliseo SERRANO (ed.), *Felipe V y su tiempo. Congreso Internacional*, 2 vols., Saragossa: Institución Fernando el Católico, vol. 2, pp. 211-233.
- TORRAS i RIBÉ, Josep Maria, (2005), *Felip V contra Catalunya. Testimonis d'una repressió sistemàtica (1713-1715)*, Barcelona: Rafael Dalmau.
- TORRAS i RIBÉ, Josep Maria, (2016), «L'altra cara de la Guerra de Successió a Catalunya: la violència contra la població civil (1705-1714)», a Jaume de PUIG (ed.), *1714*, Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, pp. 51-66.
- TORRENT, Anna Maria, (1983), *Els intents de recuperació de la llengua a mitjan segle XVII*, 2 vols., tesi doctoral dirigida per Josep Maria NADAL, Bellaterra: Universitat Autònoma de Barcelona.
- TORRENT, Anna Maria, «Llengua i poder a Catalunya al segle XVII», a Antoni BADIA; Michel CAMPRUBÍ (eds.), *Actes del vuitè Col·loqui Internacional de Llengua i Literatura catalanes*, Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1989, vol. 2, pp. 29-55.
- TORRES, Xavier, (1994), «Nacions sense nacionalisme: pàtria i patriotisme a l'Europa de l'Antic Règim», *Recerques. Història, economia i cultura*, 28, pp. 83-89.
- TORRES, Xavier (ed.), (1995), *Escrits Polítics del segle XVII. Tom I. Notícia universal de Catalunya, de Francesc Martí Viladamor*, Vic: Eumo.

- TORRES, Xavier, (2000a), «Reis pagesos i llibertats: la fi de les Constitucions Catalanes segons els memorialistes de pagès», a Joaquim ALBAREDA (ed.), *Del patriotisme al Catalanisme. Societat i política (segles XVI/XIX)*, Vic: Eumo, pp.197-219.
- TORRES, Xavier, (2000b), *Els llibres de família de pagès (segles XVI-XVIII). Memòries de pagès, memòries de mas*, Girona: Universitat de Girona.
- TORRES, Xavier, (2001a), «Els naturals i el rei natural en la Catalunya de la guerra dels Segadors: a propòsit d'un Sermó de Gaspar Sala (1641)», *Estudi General*, 21, pp. 221-240.
- TORRES, Xavier, (2001b), «La historiografia de les nacions abans del nacionalisme (i després de Gellner i Hobsbawm)», *Manuscrits. Revista d'història moderna*, 19, pp. 21-42.
- TORRES, Xavier, (2004), «A vueltas con el patriotismo. La revuelta catalana contra la Monarquía Hispánica (1640-1659)» a Antonio ÁLVAREZ-OSSORIO i Bernardo J. GRACÍA (eds.), *La Monarquía de las naciones: patria, nación y naturaleza en la monarquía de España*, Madrid: Fundación Carlos de Amberes, pp. 811-844.
- TORRES, Xavier, (2005), «Un patriotisme sense nació: què va ser l'anomenada Guerra dels segadors (1640-1652/1659)?», a Josep M. FRADERA i Enric UCELAY (eds.), *Notícia nova de Catalunya*, Barcelona: Centre de Cultura Contemporània de Barcelona, pp. 61-96.
- TORRES, Xavier, (2006a), *La Guerra dels Segadors*, Vic: Eumo.
- TORRES, Xavier, (2006b), «Identitat i llibertats a la Catalunya dels Àustries. Assaig sobre els privilegis», a Jaume CLARET (coord.), *Miscel·lània. Ernest Lluch i Martín*, vol. 1, Vilassar de Mar: Fundació Ernest Lluch, pp. 551-560.
- TORRES, Xavier, (2008a), *Naciones sin nacionalismo. Cataluña en la monarquía hispánica (siglos XVI-XVII)*, València: Publicacions de la Universitat de València.
- TORRES, Xavier, (2008b), «La nació i el temple. Patriotisme i Contrareforma a la Catalunya moderna», *Pedralbes: revista d'història moderna*, 28, pp. 85-102.
- TORRES, Xavier, (2012), «La durabilitat d'una capital política: Barcelona, 1479-1714», *Barcelona Quaderns d'Història*, 18, pp. 165-182.
- TORRES, Xavier (ed.), (2012), *Les altres guerres de religió: Catalunya, Espanya, Europa (segles XVI-XIX)*, Girona: Documenta Universitària
- TORRES, Xavier, (2016), «Entre la Corona i el Principat: el republicanisme barceloní al segle XVII», *Barcelona Quaderns d'Història*, 23, pp. 169-195.

- TORRÓ, Josep, (2008), «Colonizaciones y colonialismo medievales. La experiencia catalano-aragonesa y su contexto», a Glòria CANO; Ana DELGADO (eds.), *De Tartessos a Manila. Siete estudios coloniales y poscoloniales*, València: Publicacions de la Universitat de València, pp. 91-118.
- TORTELLA, Gabriel, (2014), «La renovación económica y social de los Borbones: la política económica de España en el siglo XVIII», a Antonio MORALES (ed.), *1714. Cataluña en la España del siglo XVIII*, Madrid: Cátedra, pp. 263-291.
- TORTELLA, Gabriel, et al., (2016), *Cataluña en España. Historia y mito*, Madrid: Gadir.
- TUCK, Richard, (1993), «Historia del pensamiento político», a Peter BURKE (ed.), *Formas de hacer Historia*, Madrid: Alianza, pp. 240-254.
- TULLY, James (ed.), (1988), *Meaning and Context: Quentin Skinner and his Critics*, Cambridge: Polity Press.
- TURULL, Max, (1995), «La formació del poder polític als segles XII-XV i els orígens medievals de l'Estat. Història política i història del dret: Bibliografia recent en llengua francesa (1984-1994)», *Anuario de Estudios Medievales*, 25-2, pp. 761-809.

U

- UBIETO, Antonio, (1981), *Orígenes del reino de Valencia. Cuestiones cronológicas sobre su reconquista*, 2 vols., Saragossa: Anubar, (1 edició 1975).
- UCELAY, Enric, (2018), «La 'nació' i la complexitat viva del llenguatge polític», *El Temps*, 3/ 2/ 2018, consultable en xarxa: www.eltmps.cat/article/323/la-nacio-i-la-complexitat-viva-del-llenguatge-politic.
- UDINA, Frederic, (1961), *El nom de Catalunya*, Barcelona: Rafael Dalmau.

V

- VALLESPÍN, Fernando (ed.), (1990), *Historia de la Teoría Política*, vol. 1, Madrid: Alianza.
- VALLS i TABERNER, Ferran, (1915-1916), «Els sobrenoms dels reis Alfons II i Alfons III», *Estudis Universitaris Catalans*, 9, pp.102-104.

- VALLVERDÚ, Francesc (dir.), (2001), *Enciclopèdia de la llengua catalana*, Barcelona: Eds. 62.
- VARELA SUANZES-CARPEGNA, Joaquín, (2004), «El pueblo en el pensamiento constitucional español (1808-1845)», *Historia contemporánea*, 28, pp. 205-234.
- VÁZQUEZ DE PRADA, Valentín, (1967), «La colonia mercantil valenciana en Amberes, en la época de Carlos V», Jordi MALUQUER (ed.), *Homenaje a Jaime Vicens Vives*, 2 vols., Barcelona: Universitat de Barcelona, vol. 2, pp. 733-754.
- VENTURA, Jordi, (1978), *Inquisició espanyola i cultura renaixentista al País Valencià*, València: 3 i 4 edicions.
- VERDE, Joaquim, (2015), *Participació i representació polítiques a la Cort general del Principat de Catalunya (1599-1706). Una perspectiva comparada europea i espanyola*, treball de Màster dirigit per Joaquim ALBAREDA, Barcelona: Universitat Pompeu Fabra.
- VICENS VIVES, Jaume, (1999), *Notícia de Catalunya*, Barcelona: Columna / Proa (1ª edició del 1954).
- VICIANO, Pau, (2000), «L'edat mitjana en la crònica de Gaspar Escolano», *Recerques. Història, economia, cultura*, 40, pp. 135-150.
- VICIANO, Pau, (2014), «Sobre la nació (medieval) dels valencians. Unes reflexions a propòsit d'*El patriciat i la nació* d'Agustín Rubio Vela», *Afers: fulls de recerca i pensament*, 77, pp. 243-252.
- VILAR, Pierre, (1964-1968), *Catalunya dins l'Espanya moderna: recerques sobre els fonaments econòmics de les estructures nacionals*, 4 vols., Barcelona: Edicions 62.
- VILAR, Pierre, (1982), *Estat, nació, socialisme: estudis sobre el cas espanyol*, Barcelona: Curial.
- VILAR, Pierre, (1995), *Introducció a la història de Catalunya*, Barcelona: Edicions 62.
- VILLACAÑAS, José Luis, (2003), *Jaume I el Conquistador*, Madrid: Espasa Calpe.
- VILLANUEVA, Jesús, (1994), *Los orígenes carolingios de Cataluña en la historiografía y el pensamiento político del siglo XVII*, tesina dirigida per Antoni SIMON, Bellaterra: Universitat Autònoma de Barcelona.
- VILLANUEVA, Jesús, (2002), *El concepto de soberanía en las polémicas previas a la revuelta catalana de 1640*, tesi doctoral dirigida per Antoni SIMON, Bellaterra: Universitat Autònoma de Barcelona.

—VILLANUEVA, Jesús, (2003), «Els historiadors de la dècada de 1620 i el record de Barcelona com a capital imperial», *Barcelona Quaderns d'Història*, 9, pp. 161-174.

—VILLANUEVA, Jesús, (2013), «El 'Despertador de Catalunya' (1713) i el llegat ideològic de 1640: continuïtat i distanciament», a Jaume DANTÍ; Xavier GIL; Ida MAURO (coords.), *Actes del VII Congrés d'Història Moderna de Catalunya: «Catalunya, entre la guerra i la pau, 1713, 1813»*. Barcelona, 17-20 desembre 2013, Barcelona: Universitat de Barcelona, pp. 210-227.

—VIROLI, Maurizio, (2009), *De la razón política a la razón de estado. La adquisición y transformación del lenguaje político (1250-1600)*, Madrid: Akal, (1ª edició anglesa 1992).

W

—WATTS, John, (2016), *La formación de los sistemas políticos. Europa (1300-1500)*, València: Publicacions de la Universitat de València.

Y

—YUN, Bartolomé, (2002), «Las raíces del atraso económico español: crisis y decadencia (1590-1714)», F. Comín, F. Hernández, E. López (eds.), *Historia económica de España. Siglos X-XX*, Barcelona, Crítica, 2002, pp. 85-119.

Z

—ZAMORA, Francisco, (2013), *La 'pupilla dell'occhio della toscana' y la posición hispánica en el Mediterráneo occidental (1677-1717)*, Madrid: Bornova.

—ZAMORA, Francisco, (2015), «“Dar el cordero en guarda del lobo”. Control hispánico sobre los consulados de extranjeros durante el siglo XVII e inicios del XVIII», *Tiempos Modernos. Revista electrónica de Historia Moderna*, 30, pp. 1-20.

—ZIMMERMANN, Michel, (1989), *En els orígens de Catalunya: emancipació política y afirmació cultural*, Barcelona: Edicions 62.

—ZIMMERMANN, Michel, (1991), «Hugues Capet et Borrell. Á propos de l'indépendance de la Catalogne», a Xavier BARRAL (dir.), *Catalunya i França*

meridional a l'entorn de l'any Mil. Actes del col·loqui internacional Hug Capet,
Barcelona: Generalitat de Catalunya, pp. 59-64.

ANNEX

Annex 1. Taula del concepte «nació» al Dietari del Consell de Cent de Barcelona

Exemple	Data	Any	Vol. MNA	p.	Autor	Emisor	Destinatari	Tipologia	Sinònim	Forma	Número
«Y que havent pochos dias ha, rebut la preshent Ciutat carta del sagrat sinodo per a Sa Santedat, per a que Sa Santedat annuis la petició de la present Ciutat, còpia de la qual se li entregava, y que no obstant lo sobredit, no volia la Ciutat passàs a demanar dita gràcia a Sa Santedat que primer no la participés a sa il·lustríssima [el bisbe de Barcelona], per tenir a sa il·lustríssima patrició y de nació cathalana, y que axí creya que affavoreria a la Ciutat en dita sa pretenció»	1 de gener	1709	XXIII	117	Escrivà	Escrivà	Lector	política	poble de Catalunya	NACIÓ	1
«En est dia, digué missa a en la capella de la present casa un religiós besílio de Xapalònia, que se anomena don Leondris, de nació grech, lo qual celebrà en sa llengua»	11 de juliol	1703	XXIV	98	Escrivà	Escrivà	Lector	gentílicia	poble de Grècia	NACIÓ	2
«A la qual per lo protector de dit Bras, fou respost que sempre lo excel·lentíssim Bras se havia preciat de concórrer ab tota uniformitat y unió ab la excel·lentíssima Ciutat en tot quant sie del major servey de sa magestat, deffensa de lo Principat, y principalment de esta capital y crèdit de la nació cathalana, y que apreciant las demostracions que feya la Ciutat de gratitut de dit Bras»	27 de juny	1704	XXIV	164	Escrivà	Braç Militar	Consell de Cent	política	poble de Catalunya	NACIÓ	3

«A la qual, per lo excel·lentíssim senyor conceller en cap, fou respost que [estava] molt gustós lo concistori de la resolució presa per lo il·lustríssim y fidelíssim concistori [de la Diputació del General], y que se veyá lo quant desig tenia aquell comú en lo assert del bé públich, benefici de la nació y servey de sa magestat, donant las gracias a aquell concistori de tant assertada resolució»	21 de juny	1704	XXIV	166	Escrivà	Consell de Cent	Diputació del General	política	poble de Catalunya	NACIÓ	4
«que dit excel·lentíssim y fidelíssim Bras ab particular gust se dedicava a capitanejar las companyas de la Coronela y executar tot lo que conduesca per lo mayor servey de sa magestat y crèdit de la nació ab aquell zel y finesa li sera posible practicar»	24 de juliol	1704	XXIV	178	Escrivà	Braç Militar	Consell de Cent	política	poble de Catalunya	NACIÓ	5
«Pero, ab tot desitjant donar gust a vostra excellència en quant li sia permés, y en consideració de recaurer en assumpto en que, tant se vincula lo mayor real servey del rey, nostre senyor, interes de vostra excel·lència y benefici públich de tot lo Principat, lo credit de la nació cathalana y sa innata, y inconstable fidelitat»	2 d'octubre	1703	XXIV	254	Diputació del General	Diputació del General	Consell de Cent	política	poble de Catalunya	NACIÓ	6

«sie del mayor servey de sa magestat, benefici públich y lustre de la nació»	28 de maig	1704	XXIV	261	Diputació del General	Diputació del General	Tres Comuns	política	poble de Catalunya	NACIÓ	7
«en vista de la gran confiança que sa magestat fon servit fer d'esta nació al temps que se dignà tràurer d'aquest Principat la major part de las tropas de cavalleria e infanteria»	29 de maig	1704	XXIV	261	Tres Comuns	Tres Comuns	Virrei Velasco	política	poble de Catalunya	NACIÓ	8
«sien servits aconsellar lo que aparega convenir al mayor punt, estimació y lustre de la Nació y defensa d'esta Ciutat y de la conservació de tot lo Principat, de sas constitucions, capítols y actes de Cort y demás drets de la Pàtria, deis privilegis, exemsions, prerrogativas y llibertats de dita Ciutat»	31 de maig	1704	XXIV	265	Diputació del General	Diputació del General	Tres Comuns	política	poble de Catalunya	NACIÓ	9
«venint la ocasió, altres prevencions deu fer la present Ciutat, [...] que lo blanch y únich fi de sas operacions és y serà sempre executar lo que més puga conduhir al real servey, defensa de esta capital y crèdit de la nació, restant sempre per quant sia del mayor agrado de vostra excel·lència»	22 de juliol	1704	XXIV	273	Braç Militar	Braç Militar	Consell de Cent	política	poble de Catalunya	NACIÓ	10

«assumpo en que se interessa lo servey de las dos magestats, divina y humana, crèdit de la nació y defensa d'esta capital, ha resolt lo consistori, per medi d'esta embaxada, posar en la alta comprenhèncio de vostra excel·lència»	24 de juliol	1704	XXIV	274	Diputació del General	Diputació del General	Consell de Cent	política	poble de Catalunya	NACIÓ	11
«executar tot lo que condueca per lo major servey de sa magestat (Déu lo guarde) , defensa d'esta capital y crèdit de la nació»	24 de juliol	1704	XXIV	274	Braç Militar	Braç Militar	Consell de Cent	política	poble de Catalunya	NACIÓ	12
«en conformitat de la unió de la nació catalana y portuguesa, la Ciutat sempre estaria prompte al que fora de major servey de dit senyor don Pedro»	25 de març	1706	XXV	107	Escrivà	Consell de Cent	Embaixador de Portugal	política	pobles de Catalunya i Portugal	NACIÓ	13
«en major servey de sa magestat, conservació dels privilegis y prerogativas del Principat y crèdit de la nació catalana»	12 de novembre	1705	XXV	231	Braç Militar	Braç Militar	Consell de Cent	política	poble de Catalunya	NACIÓ	14

«que afavorí als tres comuns de concedir-los las mersès que ab las antecedents representacions li an suplicat. Posant en sa real notícia que en lo que sollicitan consideran se sifra lo major servey de sa magestat y lustre de la nació catalana, puix tots sos naturals estan en lo dictamen que de aquellas únicament a de seguir-se veurer-se restituits en son primer honor y crèdit gosaven en los temps antesedents dels gloriosos predesors de vostra magestat»	13 de novembre	1705	XXV	232	Tres comuns	Tres Comuns	Consell de Cent	política	poble de Catalunya	NACIÓ	15
«lo que sollicitan consideran cifrar-se lo major servey de sa magestat y lustre de la nació catalana»	18 de novembre	1705	XXV	233	Consell de Cent	Consell de Cent	Carles d'Àustria	política	poble de Catalunya	NACIÓ	16
«Los senyors deputats, atenen que.s molt digna acció de las grans attentions y obligacions de sas senyorias il-lustrissimas atténdrer y procurar lo que més sia del mayor real servey del rey, nostre senyor (que Déu guarde), y lustre de la nació, deliberan que no se disgregue lo il-lustríssim y fidelíssim consistori, ans bé, que estiga junt tota esta nit per a donar aquellas providèncias que pogan més facilitar la pública quietut»	23 de novembre	1705	XXV	236	Diputació del General	Diputació del General	Consell de Cent	política	poble de Catalunya	NACIÓ	17

«al general Estanoch, de nació anglès»	2 de juny	1708	XXVI	93	Escrivà	Escrivà	Lector	gentílicia	de poble anglès	NACIÓ	18
«hage provehit vostra magestat a subjectes que no són cathalans, lo que apar cedir en notable perjudici del lustre de la Nació Cathalana»	27 d'agost	1707	XXVI	194	Consell de Cent	Consell de Cent	Carles d'Àustria	gentílicia i política	poble de Catalunya	NACIÓ	19
«que dit senyor Príncep li havia dit lo quant estimava a la Ciutat y a la Nació Cathalana»	9 de maig	1710	XXVII	10	Escrivà	Andreu Foix, ardiaca de Barcelona	Consell de Cent	gentílicia	poble de Catalunya	NACIÓ	20
«felizes progressos que eternisen al rey, nostre senyor, a vostra magestat y a la nació cathalana»	28 de novembre	1710	XXVII	174	Consell de Cent	Consell de Cent	Elisabet Cristina de Brunsvic	política	poble de Catalunya	NACIÓ	21
«I que al mateix temps devia posar en notícia del consistori las memòrias y gran estimació en que estava la reyna de la Gran Bretanya de que la nació catalana se hagués singularittat y esmerat tant en servey y obediència del senyor Carles tercer, per ser sa magestat tant de son carinyo, y de haver-se senyalat y avanssat tant esta provincia en los interessos de la causa comuna en que tant se interessa la reyna»	2 de juliol	1711	XXVII	187	Tradució del interpret	Duc d'Argyll	Consell de Cent	política	poble de Catalunya	NACIÓ	22

«lo amor, la laelat y sacrificis ab que esta Nació ha servit a sa magestat cesàrea»	29 d'abril	1713	XXVIII	75	Escrivà	Consell de Cent	Virrei Starhemberg	política	poble de Catalunya	NACIÓ	23
«Vicente Martínez, de nació València»	26 de setembre	1713	XXVIII	98	Escrivà	Escrivà	Lector	gentilícia	oriünd de València	NACIÓ	24
«de tractar secretament ab lo enemich, conduint-se avisos y correspondèncias tant perniciosas al bé públich y a la conveniència de la Nació, com la gran prudència de vostra senyoria sabra compendre»	26 de febrer	1714	XXVIII	125	Escrivà	Tres Comuns	Governador de Catalunya	gentilícia i política	poble de Catalunya	NACIÓ	25
«un pres que's diu Andreu Mendez, de nació portugues»	7 de març	1714	XXVIII	127	Escrivà	Escrivà	Lector	gentilícia	oriünd de Portugal	NACIÓ	26
«havia de judicar un reo, lo qual se diu... de nació gallego»	10 de març	1714	XXVIII	128	Escrivà	Escrivà	Lector	gentilícia	oriünd de Galícia	NACIÓ	27
«per a consegüir lo augment de las glorias de una tal filla honrra de tota la Nació»	1 de febrer	1712	XXVIII	151	Consell de Cent	Consell de Cent	Elisabet Cristina de Brunsvic	gentilícia	poble de Catalunya	NACIÓ	28

«prothomartir de la Espanya Tarraconense, honra de tota la Nació»	21 de abril	1712	XXVIII	153	Consell de Cent	Consell de Cent	Sacre Concili Provincial	gentilicia	poble de Catalunya	NACIÓ	29
«la Nació cathalana no ha defallit de ànimo, ans bé, per la defensa de la justa causa de sa magestat cesàrea y merèixer la imponderable honra de ser sempre sos vassalls primogènits se offereix de nou a servir a sa magestat cesàrea»	10 de juliol	1712	XXVIII	163	Diputació del General	Diputació del General	Elionor de Neoburg	gentilicia i política	poble de Catalunya	NACIÓ	30
«quedaria sens llibertat Cathalunya ab lo derramament de sanch y avers infructíferos, y lo que és més, mal·lograda la constitució primera establerta en la Cort General de 1706 en que se declara ab singular valor y gloria de la Nació cathalana (no obstant de ser molt serca de esta Capital los dos exhercits del duch de Anjou), competir tota la monarquía al senyor Carles tercer, nostre adorat monarca, ab exclusió de la casa de Fransa, faltant-se al mateix temps al jurament prestat»	10 de juliol	1712	XXVIII	165	Diputació del General	Diputació del General	Elisabet Cristina de Brunsvic	gentilicia i política	poble de Catalunya	NACIÓ	31

«los majors triumphos del rey, nostre senyor, la més desitjada felicitat de la Nació cathalana y la llibertat gloriosa de tota la monarquia de Espanya»	13 de setembre	1712	XXVIII	172	Tres comuns	Tres Comuns	Elisabet Cristina de Brunsvic	política	poble de Catalunya	NACIÓ	32
«quedant los Comuns discorrent en lo interim los medis practicables en la positura present per a conseguir la fortuna de servir a vostra cesàrea magestat ab fervorosos desitgs de encontrar los que més pugan facilitar a la Nació cathalana repetits sacrificis de sa llealtat»	20 d'octubre	1712	XXVIII	176	Tres comuns	Tres Comuns	Elisabet Cristina de Brunsvic	política	poble de Catalunya	NACIÓ	33
«Y a esta felicitat ha contribuït Espanya, ditxosament affavorida ab lo legítim domini dels antecessors de la augustíssima casa de Austria, y agermanada ab lo Imperi en suau correspondencia per lo discurs de centúrias, devent-los la Nació espanyola los majors timbres»	20 d'octubre	1712	XXVIII	179	Tres comuns	Tres Comuns	Carles d'Àustria	política	poble de Espanya	NACIÓ	34
«lo servey de Déu de vostra cesàrea magestat, lo benefici de la Christiandat, la tranquilitat de Europa, llibertat de Espanya y desempeñyo de la Nació cathalana»	20 d'octubre	1712	XXVIII	180	Tres comuns	Tres Comuns	Carles d'Àustria	política	poble de Catalunya	NACIÓ	35

«Concidera Catalunya és sa primera obligació defensar la justícia de son rey; set anys ha que arrestada en est assumpto és teatro de la més cruel guerra, y vuy, en la ausencia de son amat monarca, sab que deu novament sacrificar-se, majorment ab la presència de vostra cesàrea magestat que la ampara tot son pays, plaças y forças lograren vèurer-se baix lo suau domini de son rey y senyor natural a son arribo. Lo que falta de ella no ha a perdut la Nació catalana, si soIs la fatal desgracia y lo que d'ella queda per a mantenir-se (encara que ab sonrojo), no pot faltar a la obligació de expressar a vostra cesàrea magestat los excessos y desordes que la acaban»	23 de novembre	1712	XXVIII	183	Tres comuns	Tres Comuns	Elisabet Cristina de Brunsvic	política	poble de Catalunya	NACIÓ	36
«a vista de la resposta negativa del general Grymaldi, se a servit sa excel·lència respòndrer proposant a estos Comuns lo mitg tèrme de solicitar que se'ls mantingan los Privilegis en lo interim que's prenga resolució sobre eix punt en la pau general; y ab esta consideració devem representar a vostra excel·lència que sent esta dependencia en que se interessa lo més preciós y apreciable de tota la Nació catalana, que ab tanta gloria a sabut en tot temps merexer, axí de sos prínceps, com dels estrangers singulars exempcions y honrras»	17 de juny	1713	XXVIII	243	Tres comuns	Tres Comuns	almirall Jennings	gentilicia i política	poble de Catalunya	NACIÓ	37

«totas las naciones estranyarian la resolució de sa magestat de abandonar-nos»	29 d'abril	1713	XXVIII	75	Escrivà	Consell de Cent	Virrei Starhemberg	política	tots els pobles	NACIONS	38
«Merecer el zelo de una nación de cuya conservación devo affiendar el logro de los progressos de mis reales armas»	2 d'abril	1706	XXV	114	Carles d'Àustria (Enrique de Gunter)	Carles d'Àustria	Consell de Cent	política	poble de Catalunya o principat de Catalunya	NACIÓ	39
«intercediendo con el rey nuestro señor, para que su real benignidad se dignara de mantener y conservar a esta Ciudad y cathalana nación, no sólo aquella continuación de privilegios con que hasta ahora se havia visto honrrada de todos los gloriosos predecesores de la cathólica magestad del rey, nuestro señor Carlos tercero»	19 d'octubre	1705	XXV	60	Escrivà	Lord Peterborough	Consell de Cent	política	poble de Catalunya	NACIÓ	40
«la confiansa que me debe mi fiel nació cathalana»	28 de novembre	1705	XXV	81	Escrivà	Carles d'Àustria	Consell de Cent	política	poble de Catalunya	NACIÓ	41

«todos los naturales, franceses y cónsul de esta nación que reside en esta Ciudad, y demás extranjeros, assí vezinos y abitantes de esta Ciudad, como de qualesquier otros lugares y parages del Principado de Cathaluña»	10 d'octubre	1705	XXV	203	Virrei Velasco	Virrei Velasco	Lord Peterborough	politica	poble de França	NACIÓ	42
«por lo tocante a los de su nación»	28 de setembre	1708	XXVI	114	Escrivà	Carles d'Àustria	Consell de Cent	gentilicia i militar	els del seu mateix poble	NACIÓ	43
«[l'amor que la reina] tiene a la nación cathalana y a todos mis vassallos»	3 d'agost	1710	XXVII	32	Escrivà	Carles d'Àustria (Joan Francesc de Verneda)	Consell de Cent	gentilicia	poble de Catalunya	NACIÓ	44
«que agradecia la fineza de la Ciutat y de la nación cathalana»	26 de desembre	1710	XXVII	62	Escrivà	Elisabet de Brunswick	Consell de Cent	gentilicia	poble de Catalunya	NACIÓ	45
«del Principado la aplicación que promete a mi confianza vestro desvelo en discurrir y premeditar los medios que más faciliten y affiansan la deffensa y quietud de Cathaluña, como lo havéys sabido hasta aquí practicar con tanta satisfacción mía, hos encargo la pongáys en su continuación de manera que deva mi amor a vestra conducta y disposiciones el desempenyo de mi servicio, el resguardo del Principado y la major gloria de la nación en que os contemplo no menos atentos que interesados»	22 d'agost	1711	XXVII	103	Escrivà	Carles d'Àustria (Ramon de Vilana Perlas)	Consell de Cent	politica	poble de Catalunya	NACIÓ	46

«He querido que me deváys esta fineza por memoria de mi paternal y singularissimo amor, confiando expresarle más con vestra libertad y la última reducción de toda la Monarchia de Espanya para major lustre de la Nación Cathalana»	7 de setembre	1711	XXVII	107	Escrivà	Carles d'Àustria (Ramon de Vilana Perlas)	Consell de Cent	política	poble de Catalunya	NACIÓ	47
«Dezeando mi paternal amor mantener éste, mi Principado de Cathaluña, en la major tranquilidad, asegurándose ésta con el que, la serenissima reyna Isabel Cristina, mi charissima consorte, tiene a la nación cathalana y a todos mis vassallos»	25 de setembre	1711	XXVII	112	Escrivà	Carles d'Àustria (Joan Francese de Verneda)	Consell de Cent	gentilicia	poble de Catalunya	NACIÓ	48
«durante la mansión de quatro años y dos meses, en cuyo discurso el conocimiento del carácter de la Nación, formado de los mejores principios físicos y morales que en cualquiera otra se puedan observar, me ha inspirado una verdadera estimación, madre natural del major cariño que tendré siempre presente todo lo restante de mi vida, en qualquier estado y paraje que Dios me aya destinado»	27 de setembre	1711	XXVII	200	marquès de Trivié	marquès de Trivié	Consell de Cent	gentilicia	poble de Catalunya	NACIÓ	49
«de diferentes naciones de que se componen las tropas de mis aliados»	28 de setembre	1706	XXV	153	Carles d'Àustria (Ramon de Vilana Perlas)	Carles d'Àustria	Consell de Cent	gentilicia i militar	diferents pobles	NACIONES	50

«llenarse Cataluña de moneda corta y dar motivo a las naciones extranjeras»	7 de juny	1706	XXV	258	Consell de Cent	Consell de Cent	Carles d'Àustria	política	pobles estrangers	NACIONES	51
«He mandado expedir reales despachos míos a todos los comandantes de las naciones que se compone este ejército»	28 de setembre	1708	XXVI	114	Escrivà	Carles d'Àustria	Consell de Cent	gentilicia i militar	els pobles	NACIONES	52
«expedir reales despachos a todos los comandantes de las Naciones»	12 de novembre	1708	XXVI	240	Consell de Cent	Consell de Cent	Carles d'Àustria	gentilicia i militar	dels pobles dels que es compona l'exèrcit	NACIONES	53
«Son las Letras uno de los dos polos en que se fixa la pública tranquilidad y defensa de las Repúblicas, Reynos y Ciudades, según el dictamen del emperador Justiniano, por cuya causa han sido en todos tiempos muchos y grandes los premios y honras que a sus profesores las naciones todas les han concedido»	10 d'agost	1709	XXVI	276	Consell de Cent	Consell de Cent	Domingo de Aguirre, regent dels Consell d'Aragó	gentilicia	els pobles	NACIONES	54

«los antiguos romanos y otras naciones de la Europa»	12 d'agost	1709	XXVI	289	Braç Militar	Braç Militar	Consell de Cent	gentilicia	pobles d'Europa	NACIONES	55
«que la ansia de esta gloria estimule a las naciones a abrazar a las de igual justicia»	10 de deseembre	1709	XXVI	322	Carles d'Àustria (Ramon de Vilana Perlas)	Carles d'Àustria (Ramon de Vilana Perlas)	Josep de Cardona, comte de Cardona	politica	Els altres pobles han de fer el mateix que els naturals de la Corona d'Aragó	NACIONES	56
«los antiguos romanos y otras naciones de la Europa»	10 de febrer	1710	XXVII	132	Consell de Cent	Consell de Cent	Carles d'Àustria	gentilicia	otros pueblos de la Europa	NACIONES	57